

مدیریت شهری

نشریه علمی - پژوهشی مدیریت شهری و روستایی،

مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری و روستایی

سال سیزدهم، بهار ۱۳۹۳

شماره استاندارد بین المللی: ۱۶۰۷-۲۲۲۷

سال سیزدهم، بهار ۱۳۹۳

۱. الگوی خدمات رسانی روستایی- کشاورزی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ مطالعه موردی: استان فارس
۲. مقایسه تطبیقی سرزندگی شهری در محلات مجیدیه جنوبی و سعادت آباد تهران
۳. رویکردی تحلیلی به تأثیر آیین ها بر جسم و جان شهرها
۴. معرفی فرایندی جامع برای گزینش محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی؛ نمونه موردی: شهر گنبد کاووس
۵. بازتاب مفهوم بینامتنیت منتج از برهمکنش مفاهیم سنتی و مدرن در نشانه شناسی طراحی شهری معاصر؛ مورد پژوهی: طراحی شهری و معماری سبک و اسازی و فولدینگ
۶. شناسایی عوامل موثر بر جهانی شدن کلانشهر تهران و ارائه راهکارهایی جهت ارتقای آن
۷. واکاوی دستاوردهای دانش شهرسازی: تحلیل محتوای مقالات علمی- پژوهشی در حوزه شهرسازی
۸. سنجش و تحلیل پایداری شهری با استفاده از مدل تلفیقی AHP- VIKOR (مطالعه موردی: شهرهای استان زنجان)
۹. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم
۱۰. استفاده از رویکرد تحلیلی سوات - فازی در گزینش راهبردهای پایدار برای ناحیه شهری
۱۱. میزان سنجی انگاشتهای ادراک شهروندی از معماری و فضاهای شهری تاریخی با تاکید بر اجتهاد از آنها در معماری معاصر؛ مورد پژوهی: فضاهای شهری و معماری تاریخی شهر تهران
۱۲. بررسی نحوه مشارکت مردمی و مدیریت در ارتقا کیفیت مناظر سبز شهری با رویکرد افزایش مهارت های کودکان
۱۳. بررسی و تحلیل عملکرد مدیریت شهری از منظر مشارکت محلی و شهروندمداری؛ مورد: شهر بابلسر
۱۴. امکان سنجی استفاده از استراتژی توسعه شهری (CDS) در نظام شهرسازی ایران و ارائه چارچوبی جهت تحقق پذیری آن
۱۵. ارزیابی عملکرد پارکهای شهری بر اساس نیازهای اجتماعی (مطالعه موردی: پارکهای منطقه ای شهر شیراز)
۱۶. برنامه ریزی فضایی راهبردی برای حکمروایی یکپارچه منطقه ای در منطقه کلان شهری تهران
۱۷. بررسی و بازیابی مفهوم شهر دوستدار کودک از مشارکت سازی کودکان تا استانداردهای طراحی؛ با ارائه راهکارهای اجرایی و راهبردی
۱۸. مدیریت پسماند روستایی در روستاهای استان بوشهر
۱۹. کاربرد نظام زیبایی شناسی برگرفته از قرآن کریم در طراحی شهری
۲۰. جستاری در مفهوم آرمان شهر از دیدگاه مهدی اخوان ثالث

- مقاله باید نتیجه تحقیقات شخصی نویسنده (ها) بوده و قبلاً در نشریات داخلی و یا خارجی منتشر نشده باشد. در مورد مقالات ارائه شده در مجامع علمی، مشخصات کامل مجمع باید با مقاله همراه گردد و مقاله‌های تحقیقی که به تأیید هیات تحریریه رسیده و از کیفیت خوبی برخوردار باشند نیز پذیرفته می‌شود.
- مقاله باید سلیس، روان و از نظر دستور زبان صحیح باشد و در انتخاب واژه‌ها دقت لازم می‌ذول گردد. مقاله می‌تواند به زبان فارسی یا انگلیسی باشد.
- در متن فارسی باید تا حد امکان از معادل فارسی کلمات لاتین استفاده شود و چنانچه معادل فارسی به اندازه کافی رسا نباشد، می‌توان با ذکر شماره در بالای معادل، عین کلمه لاتین در زیرنویس آورده شود.
- مقاله باید فقط بر روی صفحه کاغذ استاندارد (۳۰-۲۱ سانتیمتر) با دو فاصله ماشین تحریر و از هر طرف سه سانتیمتر حاشیه، در سه نسخه خوانا تهیه و ارسال شود.
- صفحه اول باید شامل نام و نشانی کامل و شماره تلفن نویسنده (ها) و منابع مالی تحقیق (در صورت لزوم) باشد.
- متن مقاله باید به ترتیب شامل عنوان (بدون نام نویسنده)، سه تا پنج کلمه کلیدی در مورد زمینه تحقیق، خلاصه، مقدمه، روش بررسی، نتایج بحث و نتیجه گیری، تشکر، خلاصه انگلیسی و فهرست منابع باشد.
- خلاصه انگلیسی باید بر روی یک صفحه جداگانه، به ترتیب شامل عنوان مقاله، نام نویسنده (ها)، کلمات کلیدی، متن، نشانی کامل (به صورت زیرنویس) باشد. مقالات خارجی باید همراه با یک خلاصه فارسی و یک خلاصه انگلیسی باشند.
- جدولها به تعداد محدود با شماره و عنوان ماشین شده در بالا و توضیحات و منبع جدول در زیر آن تمیز و بدون خط خوردگی، هر کدام بر روی یک صفحه جداگانه آورده شود.
- شکل‌ها و نمودارها فقط در موارد بسیار ضروری و به تعداد محدود با کیفیت خوب، بر روی کاغذ براق کشیده و یا چاپ شده با شماره عنوان، توضیح و منبع در زیر آن هر کدام بر روی یک صفحه جداگانه آورده شود.
- محل قرار دادن جدولها، نمودارها و شکل‌ها در متن باید با علامتی در حاشیه مقاله تعیین شود.
- تنها منابعی باید در پایان مقاله ذکر شود که در متن نیز مورد استفاده قرار گرفته باشد و از ذکر منابع مشابه و کم اهمیت خودداری شود.
- منابع مورد استفاده باید بر روی صفحه (ها) جداگانه، با شماره ردیف، به ترتیب الفبایی حروف اول نام خانوادگی نویسنده (ها)، سال انتشار داخل دو نقطه، عنوان کامل مقاله، نام انحصاری مجله، شماره دوره و یا جلد، شماره صفحات (اول تا آخر مقاله) آورده شود و در متن مقاله فقط به نام نویسنده و سال انتشار (داخل پرانتز و شماره صفحه) اشاره شود.
- در صورت استفاده از منابع فارسی و خارجی، باید ابتدا کلیه منابع فارسی و سپس کلیه منابع خارجی به ترتیب یاد شده در بالا با شماره ردیف مسلسل آورده شود.
- در مورد کتاب، مشخصات کامل کتاب، ناشر و محل نشر ذکر شود.
- هیات تحریریه در رد و قبول مقالات رسیده مجاز است.
- نویسندگان مسئول محتوی و پاسخگوی نظریات ارائه شده در مقالات و نوشته‌های خود می‌باشند.
- جهت تهیه مقالات به زبانهای خارجی، به راهنمای انگلیسی مندرج در صفحه داخل جلد طرف دیگر مجله مراجعه شود.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صاحب امتیاز: سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور

مدیرمسئول: مهندس هوشنگ خندان دل

سردبیر: دکتر محمدرضا بمانیان

زیرنظر: دکتر مهراڻ شبرآوند

هیئت تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

- دکتر ایرج اعتصام، استاد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (بازنشسته).
  - دکتر بهناز امین زاده، دانشیار دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران.
  - دکتر محمدرضا بمانیان، استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
  - دکتر مصطفی بهزادفر، دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت.
  - دکتر محمدرضا پورجعفر، استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
  - دکتر داراب دیبا، استاد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (بازنشسته).
  - دکتر حمیدرضا صارمی، استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس.
  - دکتر محمود طاووسی، استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس (بازنشسته).
  - دکتر محمدمهدی عزیزی، استاد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
  - دکتر علی عسگری، دانشیار برنامه ریزی مخاطرات محیطی، دانشگاه یورک (تورنتو) کانادا.
  - دکتر علی غفاری، استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی.
  - دکتر علی اکبر فرهنگی، استاد دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران.
  - دکتر محمود گلابچی، استاد پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
  - دکتر غلامرضا لطیفی، دانشیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
  - دکتر ناصر میرسپاسی، استاد دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
  - دکتر محمدنقی زاده، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی تهران.
- مدیر داخلی: دکتر هادی محمودی نژاد، بورسیه فوق دکتری معماری استکهلم سوئد.

مدیر اجرایی: مهدی شهریاری.

کمیته اجرایی: احسان طاهری مهر، نیما متین فر، امید احدیان.

ویراستار انگلیسی: میثم حیدر اولاد.

ویراستار فارسی: امیرعباس اشراقی.

درجه علمی - پژوهشی نشریه «مدیریت شهری» طی شماره ۳/۱۱/۳۷۷۸ مورخ ۱۳۸۹/۳/۱۷ دبیرخانه «کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور» وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ابلاغ گردیده است.

این نشریه در پایگاه ها و درگاه های زیر نمایه می شود:

- «پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC)» (www.ISC.gov.ir)
- «پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)» (www.SID.ir)
- «بانک اطلاعات نشریات کشور» (www.Magiran.com)
- «درگاه پژوهشکده مدیریت شهری و روستایی» (www.IMO.org.ir)
- «پایگاه مجلات تخصصی نور» (www.noormags.com)
- «سیستم شناساگر دیجیتالی نشریات علمی» (www.doi.org)
- «پایگاه اطلاعات علمی شهری و روستایی» (www.rur.ir)
- «پرتال جامع علوم انسانی» (www.ensani.ir)

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳

No.34 Spring 2014

مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری و روستایی

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

آدرس: تهران، بلوار کشاورز، ابتدای خیابان نادی، پلاک ۱۷، مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهری و روستایی، فصلنامه مدیریت شهری، تلفن: ۶۳۹۰۲۰۵۱-۸۸۹۷۶۶۵۷، دورنگار: ۶۳۹۰۲۰۵۲، کد پستی: ۱۴۱۶۳۳۶۶

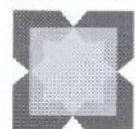
درگاه اینترنتی ارسال مقالات

<http://ijurm.imo.org.ir>

سامانه فروش الکترونیکی

<http://safta.imo.org.ir>

وزارت کشور

سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور
انتشارات

Site: www.imo.org.ir

E-mail: JModiriyatshahri@gmail.com

فهرست مطالب

۱. الگوی خدمات رسانی روستایی-کشاورزی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ مطالعه موردی: استان فارس
عبدالرضا رحمانی فضلی، مظفر صادقی ■ ۷-۲۶
۲. مقایسه تطبیقی سرزندگی شهری در محلات مجیدیه جنوبی و سعادت آباد تهران
غلامرضا لطیفی، محمود جمعه پور، سلیمه گریوانی ■ ۲۷-۴۰
۳. رویکردی تحلیلی به تأثیر آیین‌ها بر جسم و جان شهرها
فرح حبیب، محمد نقی زاده، نوشین کریمی ■ ۴۱-۵۸
۴. معرفی فرایندی جامع برای گزینش محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی؛ نمونه موردی: شهر گنبد کاووس
رحیم سرور ■ ۵۹-۷۶
۵. بازتاب مفهوم بینامتنیت منتج از برهمکنش مفاهیم سنتی و مدرن در نشانه شناسی طراحی شهری معاصر؛ مورد پژوهی: طراحی شهری و معماری سبک و اساسی و فولدینگ
حسین سلطانزاده، شاهین ایلکا ■ ۷۷-۹۲
۶. شناسایی عوامل موثر بر جهانی شدن کلانشهر تهران و ارائه راهکارهایی جهت ارتقای آن
زهرآزاد، نگین مظفری، مهسا مستقیم، احمد خلیلی ■ ۹۳-۱۰۸
۷. واکاوی دستاوردهای دانش شهرسازی: تحلیل محتوای مقالات علمی- پژوهشی در حوزه شهرسازی
نادر زالی، مستوره قلی پور، نورالدین عظیمی ■ ۱۰۹-۱۲۶
۸. سنجش و تحلیل پایداری شهری با استفاده از مدل تلفیقی VIKOR -AHP (مطالعه موردی: شهرهای استان زنجان)
ولی الله ربیعی فر، غلامرضا حقیقت نایینی، رحیم توسلیان، سجاد صنعتی منفرد ■ ۱۲۷-۱۵۲
۹. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم
سهراب مروتی، فرشته دارابی ■ ۱۵۳-۱۷۰
۱۰. استفاده از رویکرد تحلیلی سوات - فازی در گزینش راهبردهای پایدار برای ناحیه شهری پویان شهبان، پگاه رضایی جهرمی، فاطمه جهان سیر ■ ۱۷۱-۱۹۰
۱۱. میزان سنجی انگاشت‌های ادراک شهروندی از معماری و فضاهای شهری تاریخی با تاکید بر اجتهاد از آنها در معماری

معاصر؛ مورد پژوهی: فضاهای شهری و معماری تاریخی شهر تهران

وحید قبادیان، شهاب ایلکا ■ ۱۹۱-۲۰۶ ■

۱۲. بررسی نحوه‌ی مشارکت مردمی و مدیریت در ارتقا کیفیت مناظر سبز شهری با رویکرد افزایش مهارت‌های کودکان

کوروش عطاریان، مجتبی انصاری، محمد رضا بمانیان ■ ۲۰۷-۲۲۰ ■

۱۳. بررسی و تحلیل عملکرد مدیریت شهری از منظر مشارکت محلی و شهروندمداری؛ مورد: شهر بابلسر

محمدتقی رهنمایی، علی مهدی، معصومه مهدیان بهنمیری ■ ۲۳۱-۲۳۶ ■

۱۴. امکان‌سنجی استفاده از استراتژی توسعه شهری (CDS) در نظام شهرسازی ایران و ارائه چارچوبی جهت تحقق‌پذیری آن

مهدی نوروزی فرد، صباح نبی، احمد خلیلی ■ ۲۳۷-۲۵۸ ■

۱۵. ارزیابی عملکرد پارک‌های شهری بر اساس نیازهای اجتماعی (مطالعه موردی: پارک‌های منطقه‌ای شهر شیراز)

حمید رضا وارثی، علی اکبر رنجبر ■ ۲۵۹-۲۷۲ ■

۱۶. برنامه‌ریزی فضایی راهبردی برای حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای در منطقه کلان‌شهری تهران

محمد حسین شریف زادگان، هانیه شمس کوشکی ■ ۲۷۳-۲۹۶ ■

۱۷. بررسی و بازیابی مفهوم شهر دوستدار کودک از مشارکت‌سازی کودکان تا استانداردهای طراحی؛ با ارائه راهکارهای

اجرایی و راهبردی

شکوفه بهاروند ■ ۲۹۷-۳۲۲ ■

۱۸. مدیریت پسماند روستایی در روستاهای استان بوشهر

محمد علی عبدلی، زهرا شیخی، حامد حسینیان ■ ۳۲۳-۳۲۴ ■

۱۹. کاربرد نظام زیبایی‌شناسی برگرفته از قرآن کریم در طراحی شهری

حسن ستاری ساریانقلی ■ ۳۳۵-۳۵۸ ■

۲۰. جستاری در مفهوم آرمان‌شهر از دیدگاه مهدی اخوان ثالث

یوسف عالی عباس‌آباد، صدیقه سلیمانی ■ ۳۵۹-۳۷۲ ■

مدیریت شهری

دوفصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۶ ■

الگوی خدمات رسانی روستایی - کشاورزی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات؛ مطالعه موردی: استان فارس

عبدالرضا رحمانی فضلی - عضو هیئت علمی دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
مظفر صادقی* - دانشجوی دکتری برنامه ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

Rural - Agricultural Services Modeling; based on ICT

Abstract

Given the dramatic and undeniable impact of ICT in various fields, particularly in fields of rural-agricultural Services and management tasks, necessary to apply this technology in the rural-agricultural Services has become critical and binding. Since, all the periods, in our country, the quantity and quality of servicing to rural settlements, has not been desirable due to various reasons, measures in order to servicing to rural settlements, seems very essential. This study, has been done with the inductive approach, in order to provide a general model for the use of ICT in Rural-Agricultural Services. This Model, provide this option that mechanisms and patterns of use of ICT in rural-agricultural Services, Be explanation based on considerations of general principles of their field. Too, eliminate the many gaps and weaknesses of the current model of rural servicing. Among the key features that distinguishes our model from other servicing models, can mentioned; fairer access to services, taking advantage of the space rather than single-level hierarchical decreased mobility in currents displacements physical cost and space- oriented approach , network interact and links and the benefits of "virtual time" in the enjoyment of the services.

Keywords: Information and Communication Technology (ICT), rural management, rural development, Rural Services, agricultural Services

چکیده

با توجه به تأثیر چشمگیر و غیرقابل انکار فناوری اطلاعات و ارتباطات در عرصه‌های مختلف توسعه، بویژه حوزه‌های خدمات رسانی و امور مدیریتی، لزوم بکارگیری این فناوری در راستای خدمات رسانی روستایی و کشاورزی امری اجتناب ناپذیر است. از آنجاکه در همه دوره‌ها در کشور ما، کمیت و کیفیت خدمات رسانی به روستاها به دلایل مختلف از مطلوبیت لازم برخوردار نبوده است، انجام اقداماتی در راستای خدمات رسانی به روستاها، بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از این رو، پژوهش حاضر با رویکرد استقرایی و با هدف ارائه یک مدل کلی در راستای بکارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای خدمات رسانی روستایی و کشاورزی به انجام رسیده است. مدل مورد نظر، این امکان را فراهم می‌سازد تا مکانیزم‌ها و الگوهای بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای خدمات رسانی روستایی و کشاورزی، بر اساس ملاحظات و اصول کلی این حوزه تبیین گردد و در عین حال، بسیاری از خلاءها و ضعف‌های الگوی فعلی خدمات رسانی روستایی نیز مرتفع گردد. از جمله ویژگی‌های کلیدی که مدل حاضر را از سایر الگوهای خدمات رسانی متمایز می‌سازد، می‌توان؛ دسترسی عادلانه‌تر به خدمات، بهره‌مندی از فضای تک سطحی به جای فضای سلسله مراتبی، کاهش تحرکات، جریان‌ات و جابجایی‌های فیزیکی، کاهش هزینه‌ها، رویکرد فضا محور، تعامل و پیوند شبکه‌ای و مزیت‌های «زمان مجازی» در بهره‌مندی از خدمات را نام برد.

واژگان کلیدی: فناوری اطلاعات و ارتباطات، مدیریت روستایی، توسعه روستایی، خدمات رسانی روستایی، خدمات رسانی کشاورزی.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۷۱۲۱۲۷۴۳، رایانامه: mozafarsadeghi@gmail.com

این مقاله، مستخرج از رساله دکتری با همین عنوان می‌باشد که توسط مظفر صادقی و به راهنمایی دکتر عبدالرضا رحمانی فضلی در دانشگاه شهید بهشتی به انجام رسیده است.

ارتباطات در راستای خدمات رسانی روستایی و آسیب شناسی ساختارهای موجود، راه را برای جهش روستاها به سمت توسعه و کاهش شکاف فناورانه میان نواحی روستایی و شهری هموار سازیم.

بیان مسئله

توسعه نیافتگی نواحی روستایی و عدم توجه مناسب به روستا در نظام برنامه ریزی کلان از یکسو و لزوم تعادل بخشی به نواحی و مراکز روستایی در برخورداری از مواهب توسعه و برخورداری از خدمات مطلوب جهت رفع نیازهای آنها از سوی دیگر، لزوم مداخله در اینگونه فضاها (سکونتگاههای روستایی) را توسط دانش جغرافیای جدید با توجه به ماهیت کارکردی آن فراهم کرده است. با توجه به اینکه مناطق و نواحی روستایی، بخصوص در کشورهای جهان سوم از جریان توسعه بازمانده اند، ایجاد تعادل و برابری فضایی و احیای نقش آنان در جریان توسعه ملی یکی از وظایف دانش جغرافیای جدید، به عنوان دانشی که بطور مستقیم در نظم بخشی این فضاها اثرگذار است، شناخته شده است. از یکسو، به دلیل فراوانی بالا و پراکندگی فضایی گسترده و نامتعادل سکونتگاههای روستایی کشور، امکان استقرار همه خدمات مورد نیاز روستاییان در تمامی روستاهای کشور وجود ندارد و از سوی دیگر، به علت اینکه تعداد زیادی از سکونتگاههای روستایی آستانه جمعیتی لازم را برای برخورداری از بسیاری امکانات و خدمات ندارند، ارائه این خدمات و امکانات مقرون بصرفه نمی باشد و همین موضوع باعث محرومیت شدید روستاهای کشور به لحاظ برخورداری از خدمات و امکانات مورد نیاز آنها گردیده است. در حالیکه با توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، روستاییان می توانند در روستای خود و بدون مراجعه به شهر و صرف هزینه و زمان اندک، بدون توجه به فاصله مکانی و جغرافیایی از بسیاری از این خدمات برخوردار شوند.

تاکنون در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، نقش و کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای توسعه روستایی، به اثبات رسیده است. با تأمل در مسائل و مشکلات روستاها در فرآیند توسعه و توسعه

وجود نابرابری های کمی و کیفی در بین عرصه های شهری و روستایی و تشدید آنها طی روندهای دگرگون ساز دهه های اخیر، ضرورت پرداختن به راههای خروج از مسئله و تعدیل نابرابری ها را بطور جدی مطرح ساخته است. اختلاف شدید میان جنبه های کیفی زندگی در شهرها و روستاها و جابجایی های مکانی جمعیت روستایی به سوی شهرها به امید بهره مندی از امکانات مناسب تر و تسهیلات زیستی مطلوب تر، مسائل و مشکلات زیادی را در حوزه های شهری و روستایی به وجود آورده و سبب برهم خوردن تعادلات فضایی میان سکونتگاههای شهری و روستایی گردیده است. براساس این واقعیت ها، توجه جدی تر به عرصه های روستایی کشور و زمینه سازی برای ارائه خدمات مناسب و کافی به آنها امری اجتناب ناپذیر است. از سویی نیز، با توجه به منابع محدود، حجم بالای نیاز جامعه روستایی و تعدد و پراکندگی سکونتگاههای روستایی کشور، ضرورت بهره گیری از فناوری های نوین بویژه فناوری اطلاعات و ارتباطات در این راستا بسیار محسوس و ملموس به نظر می آید.

دستاوردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات زمانی حداکثر تأثیرگذاری را در توسعه و رفاه اجتماعات انسانی خواهد داشت، که بتواند در تمام ابعاد و در میان تمام طبقات و گروه های اجتماعی نفوذ و گسترش یابد. متأسفانه امروزه یکی از مشکلات اساسی جوامع، بخصوص کشورهای توسعه نیافته و در حال توسعه، شکاف فناورانه میان شهر و روستا می باشد که منشأ بسیاری از نابسامانی ها و مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است. بطوری که در این جوامع، عدم برخورداری روستاهای از بسترهای مناسب سخت افزاری و نرم افزاری در راستای بکارگیری فناوری اطلاعات، چالش های زیادی را در زمینه تجهیز روستاها به خدمات الکترونیکی روستایی و کشاورزی بوجود آورده و همین مسئله سبب بروز نابرابری های بسیاری در مناطق روستایی و شهرها به لحاظ برخورداری از خدمات گردیده است. بنابراین، ضرورت دارد تا با طراحی یک چارچوب مفهومی در راستای بکارگیری فناوری اطلاعات و

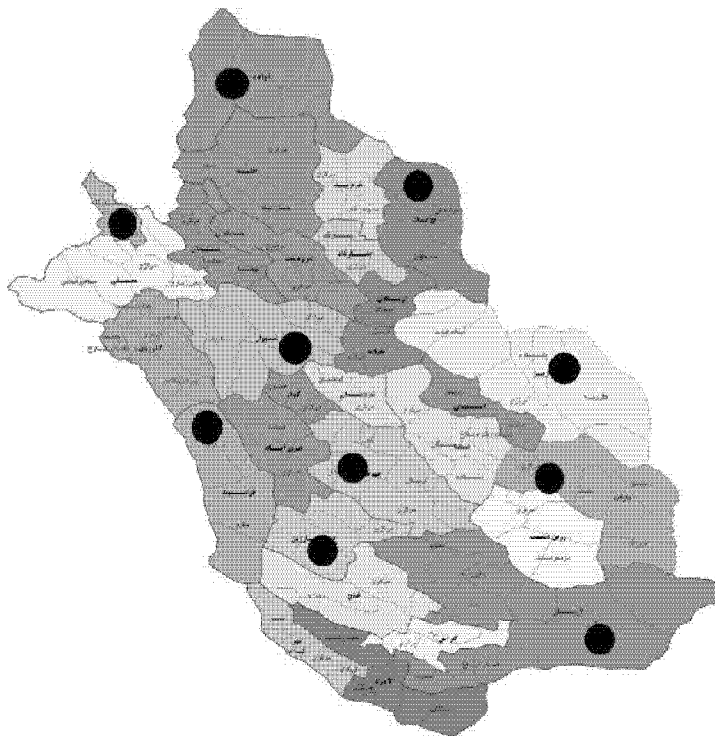
روستایی، درمی یابیم که بسیاری از این مشکلات به طور مستقیم و غیرمستقیم ریشه در فقدان و یا ضعف ارتباطات و اطلاعات دارد. این فناوری می تواند با کاهش فاصله زندگی شهری و روستایی نقش موثری در تعادل و توازن شهر و روستا و نیز یکپارچگی شهر و روستا داشته باشد و با ایجاد جهش در انتقال اطلاعات و ارتباطات می تواند روستاها را از انزوای جغرافیایی و فضایی خارج ساخته و با تغییر و ارتقای عملکردهای سکونتگاههای روستایی، نقش موثری در توسعه روستایی داشته باشد. با وجود اهمیت فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه روستایی، و وجود تجربه های موفق در این زمینه در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه و حتی تجربه های موردی در داخل کشور، تاکنون توجه لازم به این موضوع نشده است. این در حالی است که، با ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات به عرصه خدمات رسانی روستایی و کشاورزی، می توان ضمن برخورداری از یک نظام اطلاعاتی شفاف در مورد جامعه هدف (جامعه روستایی)، از مزایای سرعت گردش اطلاعات، دسترسی سریع و آسان، روابط متعاملی (دو یا چند طرفه) و دقت بالا در تصمیم گیری ها نیز بهره جست، که در نهایت ما را در

مسیر توسعه پایدار روستایی و تعادلات ملی، منطقه ای و محلی توسعه قرار می دهد.

از این رو، پژوهش حاضر سعی دارد با در نظر گرفتن ضرورتها، اصول و اهداف، زیرساختها و شرایط و مقتضیات جوامع روستایی در کشور، با بهره گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات، به ارائه الگویی بهینه برای خدمات رسانی روستایی و کشاورزی بپردازد تا از این برآیند بتوان در راستای کاهش شکاف فناورانه میان شهرها و روستاها و جلوگیری از پیامدهای آن و در نهایت دستیابی به توسعه پایدار و متعادل روستایی و حصول عدالت و رفاه اجتماعی در اجتماعات روستایی اقداماتی را صورت داد.

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان فارس، به عنوان منطقه مورد مطالعه پژوهش حاضر، تقریباً در جنوب کشور و بین مدار ۲۷ درجه و مدار ۳۱ درجه و ۴۰ دقیقه عرض شمالی و نصف النهارهای ۵۰ درجه و ۳۰ دقیقه و ۵۵ درجه و ۴۵ دقیقه طول شرقی واقع شده است (مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان فارس). مساحت استان فارس ۱۲۲۶۰۸ کیلومتر مربع می باشد که از این جهت پنجمین استان بزرگ کشور می باشد و تقریباً

شکل ۱. موقعیت روستاهای مورد مطالعه در نقشه تقسیمات سیاسی استان فارس؛ ماخذ: نگارندگان.

جدول ۱. موقعیت روستاهای مورد مطالعه در سلسله مراتب تقسیمات سیاسی استان فارس؛ ماخذ: نگارندگان.

ردیف	شهرستان	بخش	دهستان	روستا	جمعیت کل	تعداد خانوار
۱	رستم	مرکزی	رستم یک	دشتک	۵۸۲	۱۶۷
۲	قیروکارزین	افزر	افزر	نه تن	۲۹۳	۷۳
۳	شیراز	مرکزی	بیدزرد	محمودآباد قره باغ	۱۰۳۶	۲۶۷
۴	بوانات	مرکزی	باغستان	مهدی آباد	۲۹۰	۷۵
۵	جهرم	سیمکان	پشت پر	بهجان	۱۶۴۱	۴۰۵
۶	فراشبند	مرکزی	نوجین	نوجین	۳۳۵۶	۷۷۳
۷	لارستان	مرکزی	دهکویه	دهکویه	۵۲۰۱	۱۱۵۴
۸	داراب	مرکزی	پاسخن	جونان	۷۰۴	۲۱۵
۹	نیریز	قطرویه	قطرویه	قطرویه	۲۷۴۷	۷۶۹
۱۰	آباده	مرکزی	خسروشیرین	خسروشیرین	۲۰۶۹	۵۹۵

۸/۱٪ مساحت کشور را تشکیل می دهد (وزارت کشور، دفتر تقسیمات کشوری).

بر اساس آخرین سرشماری رسمی نفوس و مسکن کشور، استان فارس دارای ۴۵۹۶۶۵۸ نفر جمعیت می باشد که از این میزان ۲۳۱۵۹۱۴ نفر (۵۰/۴ درصد) مرد و ۲۲۸۰۷۴۴ نفر زن (۴۹/۶ درصد) بوده اند. همچنین، ۶۷/۵ درصد (۳۱۰۶۷۳۲ نفر) از جمعیت استان در نقاط شهری و ۳۲/۵ درصد (۱۴۸۹۹۲۶ نفر) در نقاط روستایی ساکن هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). استان فارس، طبق آمار تقسیمات کشوری سال ۱۳۹۰ متشکل از ۲۹ شهرستان، ۸۳ بخش، ۲۰۴ دهستان و ۹۳ شهر و ۴۲۱۶ روستا می باشد که در پژوهش حاضر، به منظور تعیین جامعه نمونه، تعداد ۱۰ سکونتگاه روستایی از نقاط مختلف استان و بر اساس روش نمونه گیری تصادفی انتخاب گردید و مورد مطالعه قرار گرفت. در شکل شماره ۱ پراکندگی روستاهای مورد مطالعه در سطح استان نشان داده شده است.

مبانی نظری

در حوزه تفکرات مربوط به توسعه روستایی نظریات، مدلها و رویکردهای متعددی طرح گردیده که هر کدام در چارچوب اصولی خود بر الگویی خاص تأکید داشتند، اما آنچه در این پژوهش مورد تأکید است، نظریات و رویکردی هایی است که مقوله خدمات رسانی روستایی و کشاورزی را مورد توجه قرار داده اند. امروزه درکی از مفهوم توسعه

در میان صاحب نظران و حتی مردم عادی وجود دارد، اما نوع مطلوبیت، جنبه ها و چگونگی رسیدن به آن نزد سیاستگذاران، برنامه ریزان و اندیشمندان حوزه های گوناگون علمی در دوره های زمانی متفاوت بوده است. بنابراین، به علت پویایی ذاتی جوامع انسانی، بسیاری از اینگونه کنکاش های دگرگون ساز را می توان از تحولات محتوم و گریزناپذیر جوامع انسانی بشمار آورد (سعیدی، ۱۳۸۳، ص ۲).

توسعه فرایندی است چند بعدی و پیچیده که در خود تجدید سازمان و سمت گیری متفاوت کل نظام اجتماعی - اقتصادی را به همراه دارد و علاوه بر بهبود و افزایش در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی های اساسی در ساختهای نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین آداب و رسوم و عقاید و افکار مردم است (Lehman, 1979).

گی ریشه، توسعه را مجموعه ای از کنش هایی دانسته که بمنظور سوق دادن جامعه به سوی تحقق مجموعه ای منظم از شرایط زندگی جمعی و فردی صورت می گیرد و در ارتباط با بعضی ارزشها مطلوب تشخیص داده شده است (ریشه، ۱۳۷۶، ص ۱۶۵). توسعه روستایی علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساختمان های نهادی، اجتماعی، اداری و همچنین ایستارها و وجه نظرهای عمومی مردم روستایی است و در بسیاری موارد حتی عادات و رسوم و عقاید مردم نیز در

برمی‌گیرد (ازکیا، ۱۳۷۴، ص ۱۸).

مکتب رهوت، که به توسعه همه جانبه روستایی معروف است، هدف توسعه‌ی روستایی را تغییر تدریجی و حتمی از کشاورزی معیشتی به کشاورزی تجاری می‌داند. در نظر این مکتب، توسعه‌ی روستایی به‌مثابه توسعه‌ی ملی و رشد کشاورزی، محور توسعه‌ی روستایی است (آسایش، ۱۳۸۸، ص ۳۰۱). از مهمترین عواملی که باعث شد تا توسعه همه جانبه مدنظر قرار گیرد و در یک برهه زمانی از فرایند توسعه همه توجّهات را بسوی خود معطوف سازد، می‌توان به پیدایش نگرش سیستمی در مطالعات جغرافیایی و دلسردی از روشهای فن محور و دیوان سالارانه آن زمان اشاره نمود (ورنون، ۱۳۷۲، ص ۶). میسرا توسعه همه جانبه روستایی را به دلیل عدم توجه به فضا و ساختارهای فضایی و جدایی فضاهای روستایی و شهری از یکدیگر مورد نقد قرار داده است (میسرا، ۱۳۶۸، ص ۲۷).

رهیافت توسعه یکپارچه، مبین تصور وسیع تری از توسعه روستایی شامل عوامل اجتماعی و اقتصادی است و بدین سبب، متضمن تدابیر لازم برای تحقق فعالیت‌های درآمدزا در زمینه‌های کشاورزی و فعالیت‌های روستایی می‌باشد (شهبازی، ۱۳۷۵، ص ۱۷۶). این رهیافت منوط به افزایش تولید، بهبود سطح دانش و انگیزش، ارائه خدمات گوناگون، بهبود و اصلاح شبکه ارتباطی و حمل و نقل، بهسازی مسکن روستایی، تنوع بخشی به امکانات اشتغال و اصلاح و انتظام شبکه مکانی - فضایی سکونتگاههای روستایی در برنامه‌های توسعه یک کشور است. البته آنچه که پیش از هر چیز باید مورد توجه قرار گیرد، جایگاه روستا و توسعه روستایی در برنامه‌های عمومی توسعه یک کشور است (سعیدی، ۱۳۷۷، ص ۱۵۷).

اندیشه توسعه یکپارچه یا همه جانبه روستایی اصولاً بر این اصل اساسی استوار است که سکونتگاههای روستایی همچون تمام پدیده‌ها و واحدهای مکانی - فضایی در واقع نظام‌های هستند که اجزای آن یا یکدیگر در کنش متقابل بوده، هرگونه تغییری در یک جزء به سایر اجزاء منتقل می‌شود و بنابراین اجزای گوناگون باید به‌گونه‌ای هماهنگ و همنوا در جهت اهداف نظام عمل کنند.

مهمترین اصول توسعه پایدار، رفع نیازهای انسانی، حفظ یکپارچگی اکولوژیکی، تحقق بهره برداری و عدالت اجتماعی و فراهم آوردن حق تعیین سرنوشت، خودمدیریتی، اجتماعی و تنوع زیستی و فرهنگی است. این اصول، استراتژی‌های حفاظت را در ارتباط با حفاظت منابع زندگی در برمی‌گیرد؛ حفظ فرایندهای اکولوژیکی ضروری و نظامهای حمایت از زندگی، محافظت از تنوع ژنتیکی، اطمینان و بهره برداری پایدار از گونه‌ها و اکوسیستم‌ها (Paul H, 1996:16).

از این رو، پایداری روستایی را می‌توان فرایندی همه جانبه، موزون و درونزا دانست، که در چارچوب آن تواناییهای اجتماعات روستایی برای رفع نیازهای اساسی مادی و معنوی و کنترل موثر بر نیروهای شکل دهنده نظام سکونت محلی (محیطی، اجتماعی، اقتصادی، نهادی و سرزمینی) رشد و تعالی می‌یابد. اما از آنجاکه دست یابی به توسعه پایدار، مستلزم دسترسی مطلوب به زیرساخت‌ها و خدمات مورد نیاز در حوزه‌های مختلف است، در این پژوهش بدنبال ارائه الگویی جامع در راستای رفع نیازهای خدماتی و زیرساختی روستاییان خواهیم بود، تا از این فرایند بتوان انتظار دستیابی سکونتگاههای روستایی به توسعه پایدار را داشت.

در کشورهای مختلف، خدمات رسانی به روستاها معمولاً به اشکال زیر صورت می‌گیرد:

۱. شکل اول: سازمانها یا دولتهای محلی روستایی؛ که در کشورهای نظیر هندوستان، پاکستان، ژاپن، مالزی، نپال، بنگلادش، فیلیپین و غیره بکار گرفته می‌شود. این سازمانها با مشارکت مردم در راستای توسعه و خدمات رسانی روستایی فعالیت می‌کنند.
۲. الگوی تعدد سازمانی در ارائه خدمات که واقع همان شیوه بخشی عمل کردن است. به عبارت دیگر، هر وزارتخانه وظایف خود را تا پایینترین رده ارائه می‌دهد. این شیوه مورد استفاده ایران و کشور هندوراس می‌باشد. ناهماهنگی در اجرا، عدم رعایت اصل مساوات در تخصیص بودجه به مناطق مختلف، گستردگی و پیچیدگی سازمانی و عدم امکان صرفه جویی در این الگو از مسائل حاصل از انتخاب این الگو به شمار می‌رود.
۳. الگوی دیگر را وحدت در برنامه‌ریزی و کثرت در اجرا

خواننده‌اند. این الگو سعی در ایجاد هماهنگی در فعالیتهای سازمانهای مختلف اجرایی دارد و نمونه این الگو در مکزیک متداول است. این شیوه مشکلاتی را در اجرا پدید می‌آورد و ورود نظرات و علائق شخصی گاهی اجرای برنامه را با مشکل مواجه می‌نماید، ولی در هر صورت از شیوه بخشی عمل کردن مطلوبتر است.

۴. الگوی استفاده از خدمات بخش خصوصی در خدمت‌رسانی روستایی: مساعدتهای دولت در جهت حمایت اساسی از فعالیت بخش خصوصی متمرکز است (طالب، ۱۳۷۴، ص ۳).

در طول دهه‌های اخیر، نظریه پردازان و صاحب نظران زیادی از جمله فون تونن، والتر کریستالر، دنیس راندینلی و غیره تلاش داشته‌اند که موضوع استقرار مکانی سکونتگاههای روستایی و استقرار جمعیت و فعالیت را در عرصه سرزمین ساماندهی نمایند. بکارگیری این نظریات در طول زمان، سبب شکل‌گیری الگوهای متفاوتی در عرصه خدمات‌رسانی به سکونت‌گاههای روستایی گردید که هنوز هم در کشور ما از الگوی سلسله مراتبی مبتنی بر اینگونه نظریات بهره‌گیری می‌شود. اما، با توجه به شرایط محیطی - اکولوژیک و اجتماعی - اقتصادی خاص روستاهای کشور، الگوهای مذکور نتوانسته‌اند، در خدمات‌رسانی به روستاها موفق باشند. از این رو، بنظر می‌رسد بهره‌گیری از رویکردها و ابزارهای نوین از قبیل فناوری اطلاعات و ارتباطات در این زمینه می‌تواند راهگشا باشد. بنابراین در ادامه به تشریح جایگاه فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای خدمات رسانی روستایی خواهیم پرداخت.

فناوری اطلاعات و ارتباطات و روستا

هرچند استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در روستاها به لحاظ محرومیت‌های موجود و ضعف‌های فرهنگی و اطلاعاتی جامعه روستایی نیازمند بستر سازی اجتماعی - فرهنگی و زیرساخت‌های خاص است، ولی به هر صورت ضرورت توجه به توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در فرایند خدمات رسانی روستایی پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر است. چنانچه از دیدگاه عدالت اجتماعی به موضوع نگاه کنیم توسعه اطلاعات و ارتباطات در

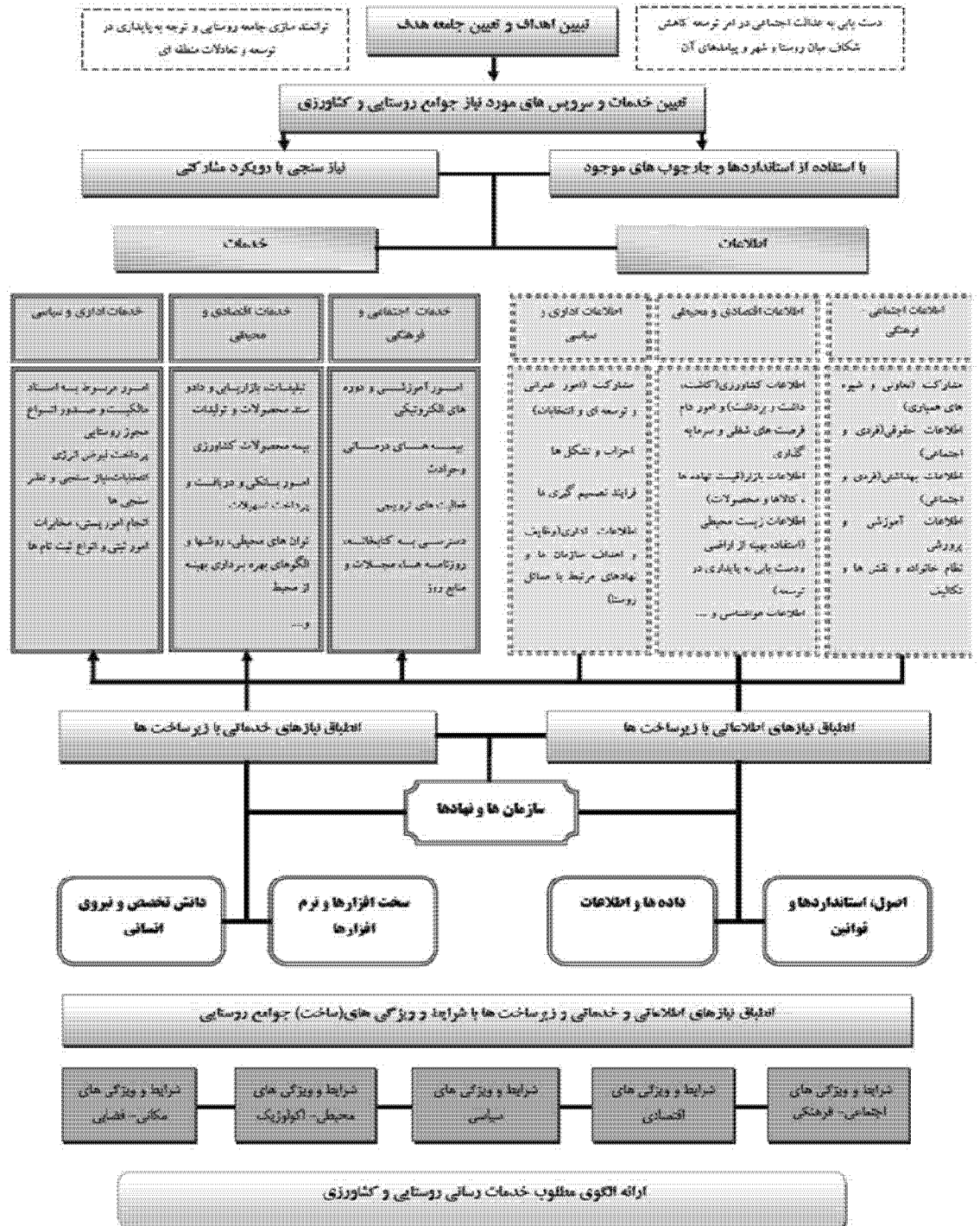
روستاها یکی از زمینه‌های مهم عدالت اجتماعی در جامعه است؛ زیرا روستائیان در حال حاضر حدود یک سوم از جمعیت کشور را تشکیل می‌دهند، جمعیتی که تگتگ تمام تولیدکشاورزی و بخشی از اقتصاد جامعه را بر عهده دارند ولی در عوض از بسیاری از خدمات ضروری و رفاهی زندگی بی‌بهره است.

از سوی دیگر، دسترسی به شبکه اطلاعات به عنوان عاملی تأثیرگذار در تعیین طبقه اجتماعی نیز مطرح می‌باشند. گروه‌های مختلف کاربران شبکه، از بهره‌برداران غیرعامل که تنها برای سرگرمی با شبکه در ارتباطند تا افرادی که در جریان تصمیم‌گیری‌ها و جهت‌گیری عمومی شبکه نیز مؤثرند، هرکدام از جایگاهی متفاوت در جهان آینده برخوردار می‌باشند.

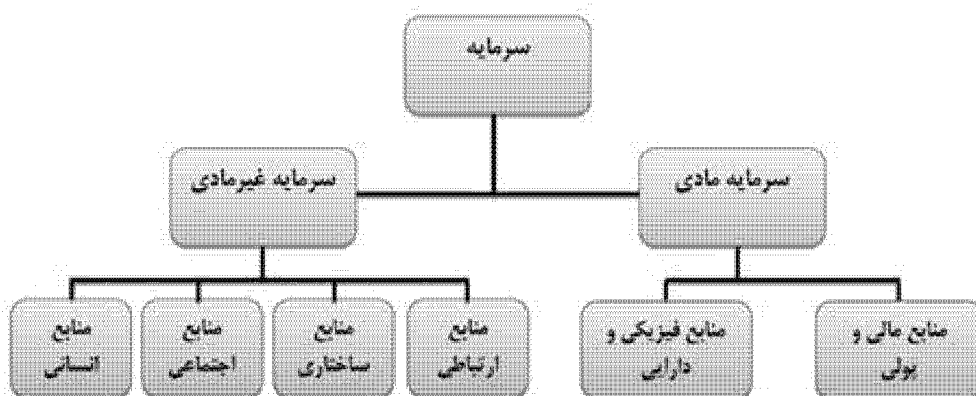
به عبارت دیگر، فن‌آوری اطلاعات در حال تعریف یک رده‌بندی جدید اجتماعی در سطح جامعه انسانی است، به نحوی که طبقه برگزیده این رده‌بندی جدید، اداره‌کنندگان اقتصاد جهانی خواهند بود. این گروه شامل اقلیتی است که در جایگاهی قرار دارند که می‌توانند در مورد چگونگی وابستگی خود به مکان از طریق کنترل ارتباطات مجازی و حقیقی تصمیم بگیرند. بنابراین در نظام‌های اجتماعی کنونی نباید به روستا به عنوان مکانی با دسترسی محدودتر، امکانات و برخورداری‌های کمتر و اطلاعات و آگاهی‌های پایینتر نگریده شود؛ بلکه با بکارگیری فناوری اطلاعات در روستاها می‌توان آنها را با جامعه مجازی پیوند زد و روستا و روستایی را از مجرای ناسالم و نامناسب سلسله مراتب، که سالیان متمادی مانع از دسترسی مطلوب روستائیان به امکانات و خدمات و رفع نیازهای آنان در زمینه‌های مختلف شده، نجات داد.

فن‌آوری اطلاعات با فراهم نمودن امکان وسیع ارتباط از راه دور، سفرهای برون واحد همسایگی را کاهش داده، و جذابیت‌های محلی را افزایش می‌دهد. به بیان دیگر گسترش شبکه‌های داخل واحد همسایگی منجر به تشویق تعامل اجتماعی در این مقیاس می‌شود. اجتماعی که بر پایه فن‌آوری اطلاعات بنا می‌شود تلفیق جدیدی از فضای حقیقی و مجازی را معنادار کرده، بازخوانی نویی از مفهوم همسایگی را ارائه می‌نماید. علاوه بر این،

در راستای دستیابی به عدالت اجتماعی، بسیار مهم است که در یک واحد همسایگی دیجیتال علاوه بر فراهم نمودن امکانات دسترسی خصوصی به فن آوری اطلاعات برای کسانی که از عهده هزینه آن بر می آیند، مکان هایی برای دسترسی عمومی نیز تعبیه شود. این مکان ها، می تواند علاوه بر عملکرد تخصصی، عهده دار نقش آداب و رسوم کهن در روستاها بوده، فرصت مناسبی جهت تعامل اجتماعی مطرح سازد. نهایتاً تمامی شواهد

شکل ۲. چارچوب کلی تدوین الگوی خدمات رسانی روستایی کشاورزی؛ مأخذ: نگارندگان.

شکل ۳. منابع سرمایه در جامعه دانایی؛ مأخذ: نگارندگان.

شده‌اند. از این رو در این پژوهش نیز، ما معتقدیم که کلیه منابع مورد نیاز برای اجرای پروژه‌های توسعه‌ای روستایی که کلیه خدمات روستایی و کشاورزی در درون آن جای می‌گیرد، به دو شکل کلی نمایان می‌شوند و امروزه در اجرای تمامی طرح و پروژه‌های روستایی باید این منابع بخوبی مورد توجه قرار گیرند (شکل شماره ۳).

هر سازمان (در اینجا مراد پروژه‌های خدماتی روستایی - کشاورزی یا سازمان‌هایی است که هدف آنها خدمات‌رسانی به روستاهاست)، نظامی است که از منابعی ساخته شده که در مسیر تعیین شده، تخصیص می‌یابند. یک سازمان می‌تواند ارزش را از این منابع از طریق نظام گسترش درونی آن که اجزای گوناگون سرمایه معنوی و سرمایه فیزیکی را مرتبط می‌سازد استخراج کند. به بیان دیگر ضروری است که نگاهی از زاویه منابع و نظام به یک سازمان داشته باشیم تا متوجه شویم که ارزش طی تبدیلاتی که سازمان برای تولید یک منبع از سایر منابع استفاده می‌کند، ایجاد می‌شود.

معیارهای کلیدی الگوی خدمات‌رسانی مورد نظر
آنچه تفاوت میان جهان فیزیکی و مجازی را برجسته می‌کند، محدودیت‌هایی است که فضای فیزیکی با آن درگیر است و در عین حال قابلیت‌ها و ظرفیت‌هایی است که در جهان فرافیزیکی یا مجازی وجود دارد. در مقایسه ظرفیت‌های فیزیکی و انسانی جهان فیزیکی با جهان مجازی بر چندین تغییر و تبدیل اساسی می‌توان تاکید

و قرائن حاکی است که یک گروه اجتماعی فراملیتی در حال ظهور است که گردانندگان اقتصاد نوین جهانی‌اند. توسعه‌های اخیر در فضای الکترونیکی، فضاهای همسایگی ویژه‌ای را سامان می‌دهد که به نوعی نقش خانه را برای گروه نخبه که روز به روز ارتباطات اجتماعی و حرفه‌ای بیشتری با هم برقرار می‌کنند بازی نماید.

نظر به مواجهه کشورهای در حال توسعه با فرصتها و چالشهای اقتصاد جهانی شبکه، بحث‌های مربوط به این موضوع که فناوری اطلاعات و ارتباطات چگونه میتواند در تحقق توسعه اقتصادی و اجتماعی کارآمدتر عمل نماید، مرتباً در حال افزایش است. اگرچه در کشور ما تاکنون گروه‌های مختلفی در زمینه بکارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در توسعه روستایی به تحقیق و یا اظهار نظر پرداخته‌اند، ولی فقدان یک چهارچوب جامع برای تعیین نحوه استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در امر توسعه روستایی باعث شده تا متولیان و دست‌اندرکاران توسعه روستایی در شناسایی استراتژیهای کارآمد دچار مشکل شوند و حتی بعضاً به رویکردهای پرهزینه و بی‌فایده روی آورند. از این رو در این پژوهش با یک رویکرد مبتنی بر نیازسنجی از پایین، سعی در ارائه الگویی برای خدمات‌رسانی به روستاها خواهیم بود که چارچوب دست‌یابی به الگوی مورد نظر در شکل شماره ۲ نشان داده شده است.

در طول دهه گذشته و یا حوالی آن، این سرمایه‌های نامشهود تحت عنوان سرمایه‌های معنوی طبقه بندی

کرد. درک این تبدیل ها، ما را به دوره ای منتقل می کند که ترکیب های واقعی مجازی گرای، واقعی مجازی بودگی و واقعی مجازی سازی، قابل فهم تر خواهد بود. اما در این جا ما فقط به تفاوت هایی می پردازیم که در الگوی خدمات رسانی مورد نظر ما تأثیرات اساسی و غیر قابل انکاری برجای می گذارد، از این رو هر یک از تفاوت هایی که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد، به مثابه یک عامل یا معیار کلیدی در طراحی الگوی مورد نظر ما مطرح خواهند بود. این معیارها و عوامل به شرح ذیل می باشند؛

- توزیع فضایی همگون و دسترسی عادلانه تر به خدمات عدالت گرای به عنوان یکی از مهمترین ظرفیت فضای مجازی شناخته می شود. چرا که تمامی اطلاعات و خدمات آن می تواند به دور از تبعیض در اختیار تمامی متقاضیان قرار گیرد. این ظرفیت به طور مستقیم توزیع فضایی همگون را مورد توجه قرار داده، که در آن تمامی افراد دارای فرصت های برابر و یکسان هستند. البته بهره مندی از این فرصت برابر مستلزم داشتن یکسری ابزارها یا توانمندی هاست که میزان برخورداری از آنها تا حد زیادی به خود افراد بر می گردد. بنابراین نباید انتظار داشت، مثلاً افراد دارای سطوح مختلف علمی به یک اندازه از این فرصت ها استفاده کنند. از این رو، منظور از فرصت های برابر و یکسان در بهره مندی از خدمات، عدالت است و نه مساوات. همچنین، ارائه خدمات در بستر فضای مجازی، موجب جلوگیری از اعمال سلیقه، تعصبات و فسادهای اجتماعی می شود و در واقع فضای مجازی تمامی ظرفیت های خود را به صورت برابر در اختیار متقاضیان قرار می دهد؛ امری که رسیدن به آن در فضای فیزیکی غیر ممکن یا حداقل بسیار دشوار است.

- شکل گیری فضای تک سطحی به جای فضای سلسله مراتبی در امر خدمات رسانی فضای فیزیکی در حوزه های مختلف، متشکل از سلسله مراتب های متعددی است که با هدف نوعی ایجاد نوعی نظم و سامان یابی امور طراحی شده اند، در حالی که وجود این سطوح سلسله مراتبی، منجر به پیچیدگی و طولانی شدن امور اداری، تبعیض و عدم یکپارچگی در خدمت رسانی به روستاها، افزایش هزینه ها، عدم هماهنگی و همکاری بین مراتب مختلف، فساد اداری و

بسیاری مشکلات دیگر شده است. بر خلاف سیستم سلسله مراتبی در دنیای فیزیکی، دنیای مجازی، ساخته شده بر پایه فن آوری های اطلاعات و ارتباطات، دارای نظامی تک سطحی و تک مرتبه ای می باشد. این موضوع، فواید مختلفی را برای خدمات رسانی به روستاها می تواند داشته باشد. از جمله؛

۱. تسریع در فرایند دریافت خدمات؛

۲. بهبود بهره روری از منابع؛ و

۳. کاهش وابستگی روستا به شهر و سایر سطوح سلسله مراتب سکونتگاهی.

- کاهش تحرکات، جریانات و جابجایی های فیزیکی جهت بهره مندی از خدمات

با شکل گیری فضای مجازی، مفهوم حرکت و جابجایی تغییر می یابد؛ بطوری که حرکت و جابجایی از یک بستر متعلق به مکان مشخص و مرکزی، به یک هویت جدا از مکان و به صورت غیر مرکزی، تغییر شکل می یابد. در روستای مجازی، لزوماً با حضور کارمند در اداره مشخص و یا فضا و مکان متمرکز، ارائه خدمت تحقق پیدا نمی کند، بلکه با حضور در «فضای واحد» افراد از محل خانه، قادر به بهره مندی از خدمات مورد نظر هستند. انتقال سطح وسیع کار از جهان واقعی به جهان مجازی، موجب کاهش گسترده حرکت جمعیت در بین روستا و شهر می شود و مصرف منابع را به صورت چشمگیری کاهش می دهد و در عین حال مانع از آلودگی محیط زیست که منشاء ظهور بیماری های گسترده ای در دنیاست، می گردد.

- کاهش هزینه های خدمات رسانی

در منطق فضای مجازی خدمات ارائه شده، فقط یکبار طراحی، فرایندسازی و ارائه می شود و تا بی نهایت مرتبه قابل مصرف است. بر اساس این منطق، سودآوری این فضا تمایل به بی نهایت دارد. از سوی دیگر، ارائه خدمات روستایی و کشاورزی از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات مزایای متعددی دارد. مهمترین خصیصه فناوری اطلاعات و ارتباطات در خدمات رسانی که موجب کاهش هزینه ها می شود، عدم الزام در ارائه خدمات مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات به رعایت آستانه و حیطه کالا و خدمات و همچنین جابجایی های فیزیکی است. این خصوصیت باعث می گردد تا ما بتوانیم خدمات مورد نیاز

روستاییان را در تمامی نقاط روستایی با هزینه بسیار کمتر تأمین کنیم.

- گسترش سطح ارتباطات از محلی به ملی و فراملی در دریافت خدمات

قرار گرفتن فضای روستایی در دل فضای جهانی و در عین حال دسترسی به فضای جهانی از طریق فضای مجازی، ظرفیتی است که امکان تسریع و در عین حال تسهیل دسترسی و به کارگیری خدمات روستایی را از طریق ظرفیت فناوری اطلاعات و ارتباطات را فراهم می‌آورد. به کارگیری این خصیصه موجب می‌شود، کاربر روستایی، خدمات مورد نیاز خود را محدود به سلسله مراتب فعلی نبیند و تأمین آن را فراتر از سطوح محلی و حتی ملی بیابد. هر چند در حال حاضر در بسیاری از مناطق و نواحی روستایی کشور ما، تولید کنندگان روستایی محصولات خود را به بازارهای محلی عرضه می‌دارند و خدمات مورد نیاز خود را نیز از سطوح فرادست خود در درون سلسله مراتب سکونتگاهی تأمین می‌نمایند، اما کوشش پنهان و آشکار روزافزونی در جریان است، تا هر چه بیشتر با بازارهای جهانی ارتباط برقرار نمایند.

- رویکرد فضا محوری به جای رویکرد مکان محوری در استقرار خدمات

در رویکرد مکان محور، تمامی خدمات ارائه شده در چارچوب زمان و مکان مشخص ارائه می‌شود و روستا در فضای واقعی و فیزیکی، از فضای عمل محدود به خصوصیات کالبدی و فضایی برخوردار است. در این حالت، خدمات روستایی ارائه شده دارای حیطه عملکرد - دی معین هستند و یا بصورت نقطه ای و در مکان مشخصی عرضه می‌گردند. این رویکرد در ارائه خدمات، موجب می‌گردد، محدودیت‌های زیادی در بهره‌گیری از خدمات وجود داشته باشد و از طرفی نیز، ارائه همه خدمات در همه مکان‌ها امکان پذیر نباشد. در رویکرد فضا محور، خدمات بدون هیچ محدودیت زمانی و مکانی انجام می‌شود. حیطه عملکردی خدمات در این رویکرد به وسعت کل سکونتگاههای یک سرزمین است و خدمات محدود به یک نقطه خاص نیست. از این رو، ارائه همه خدمات قابل ارائه در بستر فناوری اطلاعات و

ارتباطات برای استفاده تمامی روستاهای یک پهنه از سرزمین، امکان پذیر است.

- تعامل و پیوند شبکه‌ای به جای تعامل و پیوند فیزیکی فضاهای واقعی به دلیل محصور بودن در فضای بدون انعطاف فیزیکی به ناچار محدود به مرزهای جغرافیایی می‌شوند، که محدوده‌های سکونتگاهی را تعریف می‌نماید. در اینگونه فضاها امکان برقراری ارتباط با دنیای خارج مشکلات بسیاری را به همراه دارد و معمولاً، ارتباطات چهره به چهره و وجه غالب ارتباطی در جامعه است که محدودیت‌های زیادی را به همراه دارد. اما در فضاهای مجازی به دلیل امکان به کارگیری فناوری‌های جدید ارتباطی، در کنار تعاملات مستقیم، حوزه تعاملات و ارتباطات بین افراد و سکونتگاهها با دنیای بیرون بسیار وسیع تر و پیچیده تر می‌گردد. در چنین فضایی این امکان وجود خواهد داشت که، افراد در کوتاه‌ترین زمان با دورترین نقاط دنیای فیزیکی ارتباط برقرار سازند و یا بصورت همزمان با افراد مختلفی از نقاط مختلف ارتباط داشته باشند. طبیعتاً در چنین فضایی، شاهد شکل‌گیری شبکه‌ای پیچیده و عظیم از تعاملات و پیوند میان افراد، گروهها و جوامع خواهیم بود که فرایند توسعه و تحول جوامع و بویژه جوامع روستایی را بشدت دستخوش تغییر خواهد ساخت.

- مزیت‌های «زمان مجازی» در بهره‌مندی از خدمات بنیاد اصلی تفاوت بین جهان فیزیکی و جهان مجازی بر تغییر در فرامتغیر «زمان» استوار است. علت اینکه از زمان به عنوان فرامتغیر یاد شده، این است که همه تغییرات و همه متغیرهای اصلی به ماهیت زمان باز می‌گردند. زمان، مبنای اندازه‌گیری یک واحد کار و همچنین، مبنای تعیین فاصله، جابجائی و حرکت در فضای فیزیکی و مجازی محسوب می‌شود. زمان است که مبنای تعیین سطح ارتباطات و فرآیندهای ارتباطی در جهان فیزیکی و جهان مجازی است. اگرچه ماهیت زمان مجازی مورد بحث جدی نبوده است، ولی «زمان بی‌زمان» در فضای مجازی به تعبیر مانوئل کاستلز (۱۹۹۶ و ۲۰۰۰) نگرشی است که در بسیاری از تحلیل‌ها در خصوص مشخصه جهان فرازمان و فرامکان مورد توجه قرار گرفته است. زمان در

فرآیند جهان فیزیکی موضوع انتزاع شده از گذشته، حال و آینده است، ولی زمان در فضای مجازی، جریان گذشته، حال و آینده در یک زمان است؛ لذا منطق زمان مجازی از مسیر گذشته به حال و آینده به صورت خطی در جریان نیست، بلکه می‌تواند جریان زمان به صورت موازی در گذشته، حال و آینده باشد. زمان مجازی ظرفیت تمرکز بخشیدن به همه پراکندگی‌ها را دارد. منطق هر چیز، در هر کجا و هر زمان، ظرفیت جمع کردن همه ظرفیت‌های جهان را برای هر مکان و در هر زمان فراهم می‌سازد و این یک تحول بزرگ در نوع حکمرانی و مدیریت راهبردی جدید محسوب می‌شود. در فضای مجازی می‌توان، یک خدمت را در آن واحد برای تعداد نامحدودی از متقاضیان انجام داد. در جهان فیزیکی، انسان منفعل است و هیچ نقشی بر روی زمان ندارد و نمی‌تواند روی آن تأثیر بگذارد. در حالی که فرامتغیر زمان تأثیر زیادی بر وی دارد و به اعمال، حرکات، رفتارها و برنامه‌های او جهت می‌بخشد.

تعیین خدمات قابل ارائه در چارچوب مدل

در مبحث پیشین، به تعیین و تشریح هشت خصیصه یا معیار کلیدی پرداختیم، که این معیارها مبنای تعیین خدماتی خواهد بود که در چارچوب الگوی خدمات رسانی روستایی-کشاورزی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات قابل ارائه خواهد بود. از این رو براساس معیارهای مذکور، در ادامه به تعیین گروههای خدماتی خواهیم پرداخت که با بهره‌مندی از مزایای فوق در بستر فضای مجازی قابل ارائه خواهند بود.

۱. امور آموزشی، اجتماعی و فرهنگی؛ مشتمل بر: خدمات آموزشی و پرورشی؛ خدمات مذهبی؛ خدمات ورزشی، تفریحی و سرگرمی؛ خدمات صنایع دستی، میراث فرهنگی و آداب و رسوم؛ خدمات خیریه و امدادی.

۲. امور اقتصادی و تجاری؛ مشتمل بر: خدمات مالی، اعتباری و بانکی؛ خدمات کارآفرینی و کاریابی؛ خدمات بازار و بازاریابی؛ خدمات تبلیغاتی و اطلاع رسانی؛ خدمات تأمین نهاد.

۳. امور زیربنایی؛ مشتمل بر: خدمات امنیتی و انتظامی؛ خدمات ارتباطی؛ خدمات بهداشتی و درمانی؛ خدمات

محیط زیستی و حفاظت از منابع محیطی.

۴. امور مدیریتی، اداری و سیاسی؛ مشتمل بر: خدمات اداری، مکاتبات و نام نویسی‌ها؛ خدمات نظارت و پیگیری؛ خدمات نظرسنجی، مشارکت و انتخابات؛ خدمات حقوقی..

۵. امور اطلاع رسانی؛ مشتمل بر: خدمات مشاوره‌ای؛ آمار و اطلاعات؛ قوانین و مقررات؛ خبر و اطلاع رسانی.

سطح بندی روستاهای مورد مطالعه بر اساس توان‌های توسعه

هر چند در الگوی خدمات رسانی مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات، بسیاری از محدودیت‌های کنونی خدمات رسانی روستایی-کشاورزی مرتفع می‌گردد، لیکن به علت محدودیت‌های شدید منابع و لزوم برخورداری از عقلانیت در برنامه ریزی، باید در تخصیص امکانات و خدمات، اصول و قواعد تخصیص بهینه رعایت گردد. در همین راستا، یکی از روش‌هایی که در دهه‌های اخیر مورد استفاده قرار گرفته است، سطح بندی سکونتگاهها جهت استقرار خدمات بوده است. با این تفاوت که در الگوی فعلی سطح بندی‌ها بر اساس شاخص‌های برخورداری صورت می‌گیرد ولی در الگوی مورد نظر این پژوهش، سطح بندی مبتنی بر توان‌های توسعه سکونتگاهها است که به عدالت نزدیکتر است.

تعیین شاخص‌های سطح بندی

شاخص‌های زیر به عنوان ملاک‌های سطح بندی روستاهای مورد مطالعه در راستای تخصیص خدمات روستایی-کشاورزی مورد توجه قرار گرفته‌اند:

- ۱- تعداد جمعیت؛ ۲- تعداد خانوار؛ ۳- درصد جمعیت دارای تحصیلات فوق دیپلم و بالاتر؛ ۴- درصد جمعیت نیازمند آموزش؛ ۵- بعد خانوار؛ ۶- نرخ باسوادی؛ ۷- نسبت جمعیت فعال؛ ۸- نرخ اشتغال (از جمعیت فعال)؛ ۹- بار تکفل؛ ۱۰- تنوع منابع درآمدی؛ ۱۱- دسترسی به مراکز فرادست؛ ۱۲- خطرپذیری از مخاطرات طبیعی (سیل، زلزله و غیره)؛ ۱۳- مطلوبیت اقلیمی (دما، بارش، تبخیر و غیره)؛ ۱۴- کیفیت خاک؛ ۱۵- مساحت کل اراضی زراعی آبی و دیم؛ ۱۶- مساحت

شاخص‌های مختلفی که لزوماً واحدهای یکسانی ندارند دلالت دارد برای مستقل کردن شاخص‌ها از واحد، آن را استاندارد می‌کنیم تا مشکل ناهمسانی واحدها از بین برود. برای استاندارد کردن ماتریس X ابتدا میانگین و انحراف معیار هر ستون را محاسبه می‌کنیم. پس از آن، از طریق فرمول Z استاندارد شده برای استاندارد کردن ماتریس داده‌ها استفاده می‌کنیم و در قالب ماتریس جدیدی به نام Z قرار می‌دهیم.

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - \bar{X}_i}{S_j}$$

بنابراین ماتریس Z به شکل زیر خواهد بود:

$$Z = \begin{pmatrix} Z_{11} & Z_{12} & Z_{13} & \dots & Z_{1m} \\ Z_{21} & Z_{22} & Z_{23} & \dots & Z_{2m} \\ Z_{31} & Z_{32} & Z_{33} & \dots & Z_{3m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ Z_{n1} & Z_{n2} & Z_{n3} & \dots & Z_{nm} \end{pmatrix}$$

بزرگترین مقدار هر ستون را مقادیر ایده‌آل می‌گویند. ویژگی ماتریس استاندارد داده‌ها این است که اولاً شاخص‌ها به مقیاس واحد تبدیل شده است. ثانیاً انحراف معیار یک و میانگین صفر می‌باشد به عبارت دیگر: $Z \sim N(0,1)$

مرحله سوم: محاسبه فواصل مرکب بین مناطق و تعیین کوتاه‌ترین فواصل

با در اختیار داشتن ماتریس استاندارد Z می‌توان تفاوت (فاصله) هر سکونتگاه نسبت به دیگر سکونتگاه را در هر یک از شاخص‌ها پیدا کرد آنگاه با استفاده از فرمول زیر، فواصل مرکب بین مناطق از لحاظ مجموعه شاخص‌ها را به دست آورد:

$$D_{ab} = \sqrt{\sum (Z_{aj} - Z_{bj})^2}$$

نشان دهنده دو سکونتگاه مورد ارزیابی از نظر فاصله مرکبشان هستند به طوری که:

$$D_{aa} = 0 \quad D_{bb} = 0 \quad D_{ab} = D_{ba}$$

فواصل مرکب به دست آمده را می‌توان در ماتریس فاصله نمایش داد:

کل باغ و قلمستان؛ ۱۷- کیفیت مراتع؛ ۱۸- تعداد بهره برداری‌های اراضی زراعی؛ ۱۹- تعداد بهره برداری‌های باغ و قلمستان؛ ۲۰- تعداد بهره برداری‌های دام و طیور؛ ۲۱- تعداد بهره برداری‌های پرورش زنبور عسل؛ ۲۲- تعداد بهره برداری‌های شیلات؛ ۲۳- تعداد بهره برداری‌های صنایع دستی؛ ۲۴- تعداد بهره برداری‌های معدن؛ ۲۵- تعداد دام بزرگ؛ ۲۶- تعداد دام کوچک؛ ۲۷- تعداد کندوی پرورش زنبور عسل؛ ۲۸- تعداد بهره برداری‌های پرورش کرم ابریشم؛ ۲۹- وضعیت منابع آب؛ ۳۰- تعداد معادن.

سطح‌بندی توان توسعه‌ای سکونتگاهها با روش تاکسونومی عددی

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها

برای این منظور، n سکونتگاه مختلف را که دارای m شاخص هستند را در نظر می‌گیریم، بنا بر این می‌توان بردارها را به صورت زیر تعریف کرد:

$$B_1(x_1, x_2, x_3, \dots, x_m)$$

$$B_2(x_1, x_2, x_3, \dots, x_m)$$

$$\dots$$

$$B_n(x_1, x_2, x_3, \dots, x_m)$$

هر کدام از مناطق (n سکونتگاه) با توجه به تعدادی شاخص (m شاخص) معرفی شده‌اند. بردارهای فوق را می‌توان به صورت ماتریسی نیز نوشت. بنابراین ماتریس X را به صورت زیر تعریف می‌کنیم:

$$X = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & X_{13} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & X_{23} & \dots & X_{2m} \\ X_{31} & X_{32} & X_{33} & \dots & X_{3m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{n1} & X_{n2} & X_{n3} & \dots & X_{nm} \end{pmatrix}$$

در ماتریس فوق‌بیانگر سکونتگاه اول و شاخص اول است و X بیانگر شاخص دوم سکونتگاه اول است که اندیس اول مربوط به سطر (سکونتگاه مورد نظر) و اندیس دوم مربوط به ستون (معرف شاخص مورد نظر) می‌باشد، لذا XX بیانگر شاخص m ام سکونتگاه n ام است.

مرحله دوم: تشکیل ماتریس استاندارد داده‌ها
از آنجایی که هر یک از عضوهای ماتریس فوق بر

جدول ۲. ماتریس اولیه شاخص‌های رتبه بندی روستاهای مورد مطالعه از نظر توان توسعه

شاخص و روستا	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵	شاخص ۶	شاخص ۷	شاخص ۸	شاخص ۹
دشتک	۶۷۲.۰۰	۱۴۶.۰۰	۶.۱۳	۶۹.۵۰	۴.۶۰	۸۹.۸۰	۲۶۶۴	۷۳.۰۰	۴.۷۹
نه تن	۲۸۹.۰۰	۷۷.۰۰	۵.۶۰	۷۴.۸۱	۵.۰۰	۷۷.۹۲	۴۴.۴۰	۸۴.۴۰	۲.۱۰
محمودآباد	۱۰۱۰.۰۰	۲۱۸.۰۰	۷.۵۰	۷۴.۶۶	۴.۸۰	۸۳.۹۰	۴۸.۳۰	۹۷.۸۰	۱.۴۰
مهدی آباد	۸۱۲.۰۰	۱۹۷.۰۰	۴.۷۰	۶۵.۲۰	۴.۱۰	۸۴.۵۰	۴۳.۳۰	۸۹.۵۰	۱.۷۰
بهجان	۱۸۵۳.۰۰	۳۹۶.۰۰	۵.۱۰	۶۷.۷۰	۴.۷۰	۷۵.۱۰	۳۱.۱۰	۸۷.۰۰	۴.۱۰
نوجین	۳۶۴۰.۰۰	۷۷۳.۰۰	۵.۹۰	۵۹.۸۴	۴.۷۰	۷۴.۰۰	۴۶.۷۰	۸۴.۹۰	۲.۵۸
دهکویه	۳۹۴۱.۰۰	۸۱۲.۰۰	۶.۵۰	۷۳.۳۹	۵.۰۰	۸۳.۳۰	۳۴.۰۰	۸۴.۸۰	۳.۲۰
جونان	۱۳۹۶.۰۰	۲۷۶.۰۰	۴.۹۰	۷۳.۵۰	۵.۰۶	۷۸.۹۰	۳۴.۱۰	۷۰.۲۰	۴.۰۰
قطرویه	۳۲۲۸.۰۰	۸۲۰.۰۰	۴.۲۰	۷۰.۸۵	۴.۰۰	۷۹.۸۰	۳۸.۴۵	۹۸.۶۰	۲.۰۸
خسروشیرین	۲۱۹۴.۰۰	۵۵۴.۰۰	۵.۲۰	۷۴.۵۰	۴.۰۰	۸۳.۹۰	۴۷.۹۰	۸۱.۱۰	۲.۱۰
میانگین	۳۴۷۹.۰۹	۴۲۶.۹۰	۵.۵۷	۷۰.۴۰	۴.۶۰	۸۱.۱۱	۳۹.۴۹	۸۵.۱۳	۲.۸۱
انحراف معیار	۵۳۳۵.۵۷	۲۹۰.۶۵	۰.۹۷	۴.۹۴	۰.۴۲	۴.۸۴	۷.۷۱	۹.۱۴	۱.۱۵
شاخص و روستا	شاخص ۱۰	شاخص ۱۱	شاخص ۱۲	شاخص ۱۳	شاخص ۱۴	شاخص ۱۵	شاخص ۱۶	شاخص ۱۷	شاخص ۱۸
دشتک	۷.۰۰	۵.۰۰	۷.۰۰	۸.۰۰	۶.۰۰	۷.۰۰	۷۸.۰۰	۰.۰۰	۶.۰۰
نه تن	۵.۰۰	۵.۰۰	۵.۰۰	۴.۵۰	۴.۰۰	۴.۰۰	۸.۰۰	۱۲۷.۰۰	۴.۰۰
محمودآباد	۷.۰۰	۹.۰۰	۵.۰۰	۶.۰۰	۶.۰۰	۵.۰۰	۸۰.۰۰	۰.۰۰	۵.۰۰
مهدی آباد	۵.۵۰	۷.۰۰	۵.۰۰	۵.۰۰	۵.۰۰	۴.۰۰	۲۸۹.۰۰	۴۵۸.۰۰	۴.۵۰
بهجان	۵.۰۰	۴.۰۰	۶.۰۰	۶.۰۰	۶.۰۰	۸.۰۰	۱۹۵.۰۰	۱۲۰.۰۰	۶.۰۰
نوجین	۴.۵۰	۶.۰۰	۴.۵۰	۴.۵۰	۶.۵۰	۵.۵۰	۳۰۰۰.۰۰	۲۵۰.۰۰	۶.۰۰
دهکویه	۴.۰۰	۷.۰۰	۴.۰۰	۳.۵۰	۴.۰۰	۳.۵۰	۱۴۲۰.۰۰	۱۵.۰۰	۳.۰۰
جونان	۵.۵۰	۵.۰۰	۴.۰۰	۴.۰۰	۴.۰۰	۴.۰۰	۴۰۹.۰۰	۲۳۴.۰۰	۳.۰۰
قطرویه	۶.۰۰	۶.۰۰	۵.۵۰	۵.۵۰	۵.۵۰	۴.۵۰	۷۳۳۳.۰۰	۳۷۵۸.۰۰	۵.۵۰
خسروشیرین	۸.۵۰	۴.۰۰	۵.۰۰	۴.۰۰	۵.۰۰	۶.۰۰	۱۳۳۵.۰۰	۹۰۰.۰۰	۶.۰۰
میانگین	۵.۸۰	۵.۸۰	۵.۱۰	۵.۱۰	۵.۲۰	۵.۱۵	۲۸۴۴.۷۰	۵۸۵.۲۰	۴.۹۰
انحراف معیار	۱.۳۶	۱.۵۵	۰.۹۱	۱.۳۳	۰.۹۵	۱.۴۷	۴۲۵۳.۳۲	۱۱۴۸.۰۰	۱.۲۲
شاخص و روستا	شاخص ۱۹	شاخص ۲۰	شاخص ۲۱	شاخص ۲۲	شاخص ۲۳	شاخص ۲۴	شاخص ۲۷	شاخص ۲۸	شاخص ۲۹
دشتک	۵۲.۰۰	۰.۰۰	۵۴.۰۰	۲.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۱۴۴.۰۰	۱۶۸۴.۰۰	۱۰۰.۰۰
نه تن	۱۲.۰۰	۵۳.۰۰	۶۵.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۲۴.۰۰	۲۸.۰۰	۳۶۰۲.۰۰	۰.۰۰
محمودآباد	۱۱۷.۰۰	۰.۰۰	۹۰.۰۰	۱.۰۰	۲.۰۰	۰.۰۰	۲۷۶.۰۰	۴۹۸۶.۰۰	۵۰.۰۰
مهدی آباد	۳۵.۰۰	۳۵.۰۰	۱۱.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۶۶.۰۰	۲۴.۰۰	۱۳۱۲.۰۰	۰.۰۰
بهجان	۱۷۰.۰۰	۱۹.۰۰	۸۹.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۵۶.۰۰	۱۲۱۰۰.۰۰	۰.۰۰
نوجین	۲۰۰.۰۰	۲۰.۰۰	۱۸۰.۰۰	۰.۰۰	۳.۰۰	۲۰۰.۰۰	۴۰۰.۰۰	۵۰۰۰.۰۰	۰.۰۰
دهکویه	۳۸۰.۰۰	۴.۰۰	۱۷۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۳۵۴.۰۰	۶۴۰۰.۰۰	۰.۰۰
جونان	۲۶۰.۰۰	۶۰.۰۰	۵۴.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۱۲۲.۰۰	۲۵۸.۰۰	۰.۰۰
قطرویه	۵۷۵.۰۰	۳۷۵.۰۰	۳۲.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۳.۰۰	۳۶۰۰۰.۰۰	۰.۰۰
خسروشیرین	۲۸۵.۰۰	۳۱۰.۰۰	۳۲۴.۰۰	۱۳.۰۰	۳.۰۰	۰.۰۰	۲۸.۰۰	۱۴۷۰.۰۰	۹۵۰.۰۰
میانگین	۲۱۸.۶۰	۸۷.۶۰	۱۰۶.۹۰	۱.۶۰	۰.۸۰	۲۹.۰۰	۱۶۸.۷۰	۷۲۸۱.۲۰	۱۱۰.۰۰
انحراف معیار	۱۸۲.۴۷	۱۳۶.۷۹	۹۳.۸۲	۴.۰۶	۱.۳۲	۶۳.۷۰	۱۴۷.۳۵	۱۰۶۶۰.۵۷	۲۹۷.۰۲

جدول ۳. ماتریس استاندارد شاخص ها؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شاخص / روستا	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵	شاخص ۶	شاخص ۷	شاخص ۸	شاخص ۹
دشتک	-۰.۵۳	-۰.۹۷	۰.۵۷	-۰.۱۸	۰.۰۱	۱.۸۰	-۱.۶۷	-۱.۳۳	۱.۷۲
نه تن	-۰.۵۸	-۱.۲۰	۰.۰۳	۰.۸۹	۰.۹۷	-۰.۶۶	۰.۶۴	-۰.۰۸	-۰.۶۱
محمودآباد	-۰.۴۶	-۰.۷۲	۱.۹۹	۰.۸۶	۰.۴۹	۰.۵۸	۱.۱۴	۱.۳۹	-۱.۲۲
مهدی آباد	-۰.۵۰	-۰.۷۹	-۰.۹۰	-۱.۰۵	-۱.۱۹	۰.۷۰	۰.۴۹	۰.۴۸	-۰.۹۶
بهجان	-۰.۲۰	-۰.۱۱	-۰.۴۹	-۰.۵۵	۰.۲۵	-۱.۲۴	-۱.۰۹	۰.۲۰	۱.۱۲
نوجین	۰.۰۳	۱.۱۹	۰.۳۴	-۲.۱۴	۰.۲۵	-۱.۴۷	۰.۹۴	-۰.۰۳	-۰.۲۰
دهکویه	۰.۰۹	۱.۳۲	۰.۹۶	۰.۶۱	۰.۹۷	۰.۴۵	-۰.۷۱	-۰.۰۴	۰.۳۴
جونان	-۰.۲۹	-۰.۵۲	-۰.۶۹	۰.۶۳	۱.۱۱	-۰.۴۶	-۰.۷۰	-۱.۶۳	۱.۰۴
قطرویه	-۰.۰۵	۱.۳۵	-۱.۴۲	۰.۰۹	-۱.۴۳	-۰.۲۷	-۰.۱۳	۱.۴۷	-۰.۶۳
خسروشیرین	-۰.۲۴	۰.۴۴	-۰.۲۸	۰.۸۳	-۱.۴۳	۰.۵۸	۱.۰۹	-۰.۴۴	-۰.۶۱
حد ایده‌آل	۰.۰۹	۱.۳۵	۱.۹۹	۰.۸۹	۱.۱۱	۱.۸۰	۱.۱۴	۱.۴۷	۱.۷۲
شاخص / روستا	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸
دشتک	۰.۸۸	-۰.۵۲	۲.۱۰	۲.۱۸	۰.۸۴	۱.۲۶	-۰.۶۵	-۰.۵۱	۰.۹۰
نه تن	-۰.۵۹	-۰.۵۲	-۰.۱۱	-۰.۴۵	-۱.۲۶	-۰.۷۸	-۰.۶۷	-۰.۴۰	-۰.۷۴
محمودآباد	۰.۸۸	۲.۰۷	-۰.۱۱	۰.۶۸	۰.۸۴	-۰.۱۰	-۰.۴۸	-۰.۵۱	۰.۰۸
مهدی آباد	-۰.۲۲	۰.۷۷	-۰.۱۱	-۰.۰۸	-۰.۲۱	-۰.۷۸	-۰.۶۰	-۰.۱۱	-۰.۲۳
بهجان	-۰.۵۹	-۱.۱۶	۰.۹۹	۰.۶۸	۰.۸۴	۱.۹۳	-۰.۲۱	-۰.۴۱	۰.۹۰
نوجین	-۰.۹۶	۰.۱۳	-۰.۶۶	-۰.۴۵	۱.۳۷	۰.۲۴	۰.۰۴	-۰.۲۹	۰.۹۰
دهکویه	-۱.۲۳	۰.۷۷	-۱.۲۱	-۱.۲۰	-۱.۲۶	-۱.۱۲	-۰.۳۳	-۰.۵۰	-۱.۵۶
جونان	-۰.۲۲	-۰.۵۲	-۱.۲۱	-۰.۸۳	-۱.۲۶	-۰.۷۸	-۰.۵۷	-۰.۳۱	-۱.۵۶
قطرویه	۰.۱۵	۰.۱۳	۰.۴۴	۰.۳۰	۰.۳۲	-۰.۴۴	۱.۰۳	۲.۷۶	۰.۴۹
خسروشیرین	۱.۹۹	-۱.۱۶	-۰.۱۱	-۰.۸۳	-۰.۲۱	۰.۵۸	۲.۴۵	۰.۲۷	۰.۹۰
حد ایده‌آل	۱.۹۹	۲.۰۷	۲.۱۰	۲.۱۸	۱.۳۷	۱.۹۳	۲.۴۵	۲.۷۶	۰.۹۰
شاخص / روستا	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۷	۲۸	۲۹
دشتک	-۰.۹۱	-۰.۶۴	-۰.۵۶	۰.۱۰	-۰.۶۱	-۰.۴۶	-۰.۱۷	-۰.۵۳	-۰.۰۳
نه تن	-۱.۱۳	-۰.۲۵	-۰.۴۵	-۰.۳۹	-۰.۶۱	-۰.۰۸	-۰.۹۵	-۰.۳۵	-۰.۲۷
محمودآباد	-۰.۵۶	-۰.۶۴	-۰.۱۸	-۰.۱۵	۰.۹۱	-۰.۴۶	۰.۷۳	-۰.۲۲	-۰.۲۰
مهدی آباد	-۱.۰۱	-۰.۳۸	-۱.۰۲	-۰.۳۹	-۰.۶۱	۰.۵۸	-۰.۹۸	-۰.۵۶	-۰.۲۷
بهجان	-۰.۲۷	-۰.۵۰	-۰.۱۹	-۰.۳۹	-۰.۶۱	-۰.۴۶	-۰.۷۶	۰.۴۵	-۰.۲۷
نوجین	-۰.۱۰	-۰.۴۹	۰.۷۸	-۰.۳۹	۱.۶۷	۲.۶۸	۱.۵۷	-۰.۲۱	-۰.۲۷
دهکویه	۰.۸۸	-۰.۶۱	۰.۶۷	-۰.۳۹	-۰.۶۱	-۰.۴۶	۱.۲۶	-۰.۰۸	-۰.۲۷
جونان	۰.۲۳	-۰.۲۰	-۰.۵۶	-۰.۳۹	-۰.۶۱	-۰.۴۶	-۰.۳۳	-۰.۶۶	-۰.۲۷
قطرویه	۱.۹۵	۲.۱۰	-۰.۸۰	-۰.۳۹	-۰.۶۱	-۰.۴۶	-۱.۱۲	۲.۶۹	-۰.۲۷
خسروشیرین	۰.۹۱	۱.۶۳	۲.۳۱	۲.۸۱	۱.۶۷	-۰.۴۶	۰.۷۶	-۰.۵۵	۲.۸۳
حد ایده‌آل	۱.۹۵	۲.۱۰	۲.۳۱	۲.۸۱	۱.۶۷	۲.۶۸	۱.۵۷	۲.۶۹	۲.۸۳

شباهت آن سکونتگاه با سکونتگاه دیگر. به عبارت دیگر، سکونتگاهی که به سکونتگاه مورد نظر نزدیکتر است و شباهت بیشتری دارد، سکونتگاهی است که فاصله مرکب آن کمترین مقدار را داراست.

$$D = \begin{vmatrix} D_{11} & D_{12} & D_{13} & \dots & D_{1m} \\ D_{21} & D_{22} & D_{23} & \dots & D_{2m} \\ D_{31} & D_{32} & D_{33} & \dots & D_{3m} \\ D_{n1} & D_{n2} & D_{n3} & \dots & D_{nm} \end{vmatrix}$$

در این ماتریس، در هر سطر کوتاهترین فاصله بین دو سکونتگاه را مشخص می‌کنیم که شاخصی است برای

جدول ۴. تعیین کوتاهترین فواصل و مناطق همگن؛ مأخذ: محاسبات نگارندگان.

خسروشیرین	قطرویه	جونان	دهکویه	نوحین	بهجان	مهدی آباد	محمودآباد	نه تن	دشتک	روستا
۹.۳۳	۹.۱۲	۶.۹۳	۸.۱۳	۸.۵۴	۴.۸۳	۶.۵۵	۶.۹۸	۶.۸۸	۰	دشتک
۸.۸۱	۷.۸۷	۳.۵۷	۵.۲۲	۷.۱۲	۵.۴۶	۳.۹۹	۵.۵۰	۶.۸۸	۰	نه تن
۸.۴۸	۸.۲۶	۷.۰۷	۶.۲۲	۶.۷۴	۶.۹۰	۵.۳۹	۰	۶.۹۸	۵.۵۰	محمودآباد
۸.۸۰	۶.۹۷	۵.۳۷	۶.۲۲	۶.۴۸	۵.۷۴	۰	۵.۳۹	۶.۵۵	۳.۹۹	مهدی آباد
۸.۸۵	۷.۱۰	۵.۸۴	۶.۹۹	۶.۴۷	۰	۵.۷۴	۶.۹۰	۴.۸۳	۵.۴۶	بهجان
۸.۷۱	۸.۶۷	۷.۵۵	۶.۹۱	۰	۶.۴۷	۶.۴۸	۶.۷۴	۸.۵۴	۷.۱۲	نوحین
۹.۰۱	۸.۱۹	۴.۲۹	۰	۶.۹۱	۶.۹۹	۶.۲۲	۶.۲۲	۸.۱۳	۵.۲۲	دهکویه
۸.۹۴	۸.۲۱	۰	۴.۲۹	۷.۵۵	۵.۸۴	۵.۲۷	۷.۰۷	۶.۹۳	۳.۵۷	جونان
۸.۶۸	۰	۸.۲۱	۸.۱۹	۸.۶۷	۷.۱۰	۶.۹۷	۸.۳۶	۹.۱۲	۷.۸۷	قطرویه
۰	۸.۶۸	۸.۹۴	۹.۰۱	۸.۷۱	۸.۸۵	۸.۸۰	۸.۴۸	۹.۳۳	۸.۸۱	خسروشیرین
مقدار	محاسبات	کوتاهترین فاصله	روستا	کوتاهترین فاصله	روستا	مقدار	محاسبات	کوتاهترین فاصله	روستا	
۵۲.۴۰	مجموع	۶.۴۷	نوحین	۴.۸۳	دشتک	۵.۲۴	میانگین	۳.۵۷	نه تن	
۱۶۱	انحراف معیار	۳.۵۷	جونان	۵.۳۹	محمودآباد	۸.۴۶	حد بالا	۶.۹۷	مهدی آباد	
۲.۰۲	حد پایین	۸.۴۸	خسروشیرین	۴.۸۳	بهجان					

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۱

استاندارد برای هر ستون بزرگترین مقدار را پیدا می‌کنیم و نام آن را مقدار ایده آل می‌نامیم. فاصله هر سکونتگاه و سکونتگاه ایده آل در مورد هر یک از شاخص‌ها، یک جزء از یک فرم را به دست می‌دهد که شاخص مرکب این فواصل یک فرم کلی را به وجود آورده که نشان دهنده فاصله مرکب یک سکونتگاه از سکونتگاه ایده آل است و آن را با C_{io} (سرمشق توسعه) نشان می‌دهیم که عبارت است از فاصله سکونتگاه i تا سکونتگاه o و از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$C_{io} = \sqrt{\sum (Z_{ij} - Z_{oj})^2}$$

مرحله ششم: محاسبه درجه توسعه مناطق
پس از تعیین سرمشق توسعه برای هر یک از سکونتگاه‌ها، توان توسعه آنها از طریق رابطه زیر مشخص می‌گردد:

$$F_i = \frac{C_{io}}{C_o}$$

$$C_o = \overline{C_{io}} + 2S_{io}$$

مرحله چهارم: پیدا کردن مناطق همگن

در این مرحله با استفاده از مقادیر حد بالا و حد پایین به تعیین مناطق همگن می‌پردازیم، که می‌توان آنها را به طریق زیر به دست آورد:

$$D_+ = \overline{D} + sSd$$

$$\overline{D} = \frac{\sum d_i}{n}$$

$$Sd = \sqrt{\dots\dots\dots}$$

سکونتگاههایی که فواصل آنها بین دو حد D_+ و D_- باشند همگن اند و در یک گروه قرار می‌گیرند و دو سکونتگاه که فاصله مرکبشان بیش از D_+ باشد، بیانگر آن است که به هیچ وجه تشابهی از لحاظ توسعه ندارند.

مرحله پنجم: دسته‌بندی مناطق همگن و تعیین مقدار سرمشق توسعه

چون تمام سکونتگاهها در مرحله قبل در یک گروه همگن قرار گرفته‌اند، داده‌های مربوط به اولین ماتریس X را برای گروه همگن تشکیل می‌دهیم و بعد از آن که مجدداً ماتریس استاندارد را حساب کردیم در ماتریس

جدول ۵. ماتریس اولیه تعیین سمرشقی توسعه و توان توسعه؛ مأخذ: محاسبات نگارنده

شاخص / روستا	شاخص ۱	شاخص ۲	شاخص ۳	شاخص ۴	شاخص ۵	شاخص ۶	شاخص ۷	شاخص ۸	شاخص ۹
دشتک	۰.۳۸	۵.۳۸	۲.۰۰	۱.۱۵	۱.۲۲	۰.۰۰	۷.۹۰	۷.۸۵	۰.۰۰
نه تن	۰.۴۴	۶.۵۳	۳.۸۴	۰.۰۰	۰.۰۲	۶.۰۳	۰.۲۶	۲.۴۱	۵.۴۴
محمودآباد	۰.۳۰	۴.۲۹	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۳۹	۱.۴۹	۰.۰۰	۰.۰۱	۸.۶۴
مهدی آباد	۰.۳۴	۴.۵۹	۸.۳۵	۳.۷۸	۵.۳۱	۱.۲۰	۰.۴۲	۰.۹۹	۷.۱۸
بهجان	۰.۱۵	۲.۱۳	۶.۱۳	۲.۰۷	۰.۷۵	۹.۲۲	۴.۹۸	۱.۶۱	۰.۳۶
نوجین	۰.۰۰	۰.۰۳	۲.۷۳	۹.۱۸	۰.۷۵	۱۰.۶۶	۰.۰۴	۲.۲۵	۳.۶۷
دهکویه	۰.۰۰	۰.۰۰	۱.۰۶	۰.۰۸	۰.۰۲	۱.۸۰	۳.۴۴	۲.۲۸	۱.۹۰
جونان	۰.۲۳	۳.۵۰	۷.۲۰	۰.۰۷	۰.۰۰	۵.۰۷	۳.۳۹	۹.۶۶	۰.۴۷
قطرویه	۰.۰۲	۰.۰۰	۱۱.۵۹	۰.۶۴	۶.۴۸	۴.۲۷	۱.۶۳	۰.۰۰	۵.۵۲
خسروشیرین	۰.۱۱	۰.۸۴	۵.۶۳	۰.۰۰	۶.۴۸	۱.۴۹	۰.۰۰	۳.۶۷	۵.۴۴
شاخص / روستا	شاخص ۱۰	شاخص ۱۱	شاخص ۱۲	شاخص ۱۳	شاخص ۱۴	شاخص ۱۵	شاخص ۱۶	شاخص ۱۷	شاخص ۱۸
دشتک	۱.۲۲	۶.۶۷	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۲۸	۰.۴۶	۹.۵۹	۱۰.۷۲	۰.۰۰
نه تن	۶.۶۴	۶.۶۷	۴.۸۶	۶.۹۳	۶.۹۴	۷.۳۸	۹.۶۹	۱۰.۰۰	۲.۶۹
محمودآباد	۱.۲۲	۰.۰۰	۴.۸۶	۲.۲۶	۰.۲۸	۴.۱۵	۸.۵۷	۱۰.۷۲	۰.۶۷
مهدی آباد	۴.۸۸	۱.۶۷	۴.۸۶	۵.۰۹	۲.۵۰	۷.۳۸	۹.۲۹	۸.۲۶	۱.۵۱
بهجان	۶.۶۴	۱۰.۴۲	۱.۲۲	۲.۲۶	۰.۲۸	۰.۰۰	۷.۰۶	۱۰.۰۴	۰.۰۰
نوجین	۸.۶۷	۳.۷۵	۷.۶۰	۶.۹۳	۰.۰۰	۲.۸۱	۵.۸۱	۹.۳۴	۰.۰۰
دهکویه	۱۰.۹۸	۱.۶۷	۱۰.۹۵	۱۱.۴۶	۶.۹۴	۹.۳۳	۷.۷۴	۱۰.۶۳	۶.۰۴
جونان	۴.۸۸	۶.۶۷	۱۰.۹۵	۹.۰۶	۶.۹۴	۷.۳۸	۹.۱۱	۹.۶۸	۶.۰۴
قطرویه	۳.۳۹	۴.۷۵	۲.۷۴	۳.۵۴	۱.۱۱	۵.۶۵	۱.۹۹	۰.۰۰	۰.۱۷
خسروشیرین	۰.۰۰	۱۰.۴۲	۴.۸۶	۹.۰۶	۲.۵۰	۱.۸۴	۰.۰۰	۶.۲۰	۰.۰۰
شاخص / روستا	شاخص ۱۹	شاخص ۲۰	شاخص ۲۱	شاخص ۲۲	شاخص ۲۳	شاخص ۲۴	شاخص ۲۷	شاخص ۲۸	شاخص ۲۹
دشتک	۸.۲۲	۷.۵۲	۸.۲۸	۷.۳۳	۵.۱۹	۹.۸۶	۳.۰۲	۱۰.۳۶	۸.۱۹
نه تن	۹.۵۲	۵.۵۴	۷.۶۲	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۷.۶۳	۶.۳۷	۹.۲۴	۱۰.۳۳
محمودآباد	۶.۳۰	۷.۵۲	۶.۲۲	۸.۷۳	۰.۵۸	۹.۸۶	۰.۷۱	۸.۴۶	۹.۱۸
مهدی آباد	۸.۷۶	۶.۱۸	۱۱.۱۳	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۴.۴۲	۶.۵۱	۱۰.۵۹	۱۰.۲۳
بهجان	۴.۹۳	۶.۷۷	۶.۲۷	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۹.۸۶	۵.۴۵	۵.۰۳	۱۰.۲۳
نوجین	۴.۲۲	۶.۷۴	۲.۲۶	۱۰.۲۵	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۸.۴۶	۱۰.۲۳
دهکویه	۱.۱۴	۷.۳۶	۲.۶۹	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۹.۸۶	۰.۱۰	۷.۷۱	۱۰.۲۳
جونان	۲.۹۸	۵.۳۰	۸.۲۸	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۹.۸۶	۳.۵۶	۱۱.۲۴	۱۰.۳۳
قطرویه	۰.۰۰	۰.۰۰	۹.۶۹	۱۰.۲۵	۵.۱۹	۹.۸۶	۷.۲۶	۰.۰۰	۱۰.۲۳
خسروشیرین	۱.۰۸	۰.۲۳	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۹.۸۶	۰.۶۶	۱۰.۴۹	۰.۰۰

مقدار F_i بین صفر و یک متغیر است. هر چقدر به صفر نزدیکتر باشد نشان دهنده توان توسعه بیشتر و هر قدر به یک نزدیکتر باشد نشان توان توسعه پایینتر است.

که C_{io} میانگین و S_{io} انحراف معیار بوده و عبارتند از:

$$\bar{C}_{io} = \frac{\sum_{i=1}^n C_{io}}{n}$$

$$S_{io} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (C_{io} - \bar{C}_{io})^2}{N}}$$

جدول ۶. تعیین توان و سرمشق توسعه؛ مأخذ: محاسبات نگارندگان.

روستا	جمع کل	سرمشق توسعه (Cio)	توان توسعه (fi)	میانگین
دشتک	۱۲۲.۷۷	۱۱.۰۸	۰.۸۱	۱۱.۲۴
نه تن	۱۵۸.۳۹	۱۲.۵۹	۰.۹۲	
محمودآباد	۱۰۵.۴۱	۱۰.۲۷	۰.۷۵	
مهدی آباد	۱۵۰.۸۷	۱۲.۲۸	۰.۹۰	انحراف معیار
بهجان	۱۲۹.۳۰	۱۱.۳۷	۰.۸۳	۱.۲۲
نوجین	۱۱۶.۵۳	۱۰.۸۰	۰.۷۹	
دهکویه	۱۴۰.۸۷	۱۱.۸۷	۰.۸۷	
چونان	۱۶۶.۹۹	۱۲.۹۲	۰.۹۴	حد بالای سرمشق
قطرویه	۱۰۴.۹۶	۱۰.۲۵	۰.۷۵	۱۳.۶۸
خسروشیرین	۸۰.۸۶	۸.۹۹	۰.۶۶	

جدول ۷. رتبه بندی نهایی روستاهای مورد مطالعه بر اساس توان توسعه؛ مأخذ: محاسبات نگارندگان.

روستا	توان توسعه (fi)	رتبه
خسروشیرین	۰.۶۵	۱
قطرویه	۰.۷۴	۲
محمودآباد	۰.۷۶	۳
نوجین	۰.۷۸	۴
دشتک	۰.۸۲	۵
بهجان	۰.۸۳	۶
دهکویه	۰.۸۵	۷
مهدی آباد	۰.۹۰	۸
نه تن	۰.۹۳	۹
چونان	۰.۹۴	۱۰

نتیجه گیری و جمع بندی

مدیریت روستایی را از طریق فراهم نمودن دسترسی عادلانه و کم هزینه جامعه روستایی به خدمات مورد نیاز، فراهم سازد. حال، پس از انجام تکنیک تاکسونومی عددی و تعیین توان توسعه هر سکونت گاه، باید آنها را در سه سطح به شرح ذیل طبقه بندی نمود؛

- توان توسعه سطح یک (توان توسعه ۰ تا ۰.۷)
- توان توسعه سطح دو (توان توسعه ۰.۷ تا ۰.۸)
- توان توسعه سطح سه (توان توسعه ۰.۸ تا ۱)

با توجه به اینکه در کشور ما، استقرار و مکانگزینی سکونتگاههای روستایی در غالب اوقات بر اساس شرایط محیطی و با توجه به منابع آب و خاک صورت گرفته است، تقریباً بیشتر روستاها توان توسعه ای قابل قبولی برخوردار هستند.

بکارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای خدمات رسانی به روستاها را می توان یکی از ابزارها و شیوه های نو در توانمند سازی مدیریت روستایی، از طریق افزایش حیطه عملکردی آنها دانست. آنچه باید در این فرایند مورد توجه جدی قرار گیرد، توجه به اصول و استانداردهای خدمات رسانی در فضای مجازی است که فناوری اطلاعات و ارتباطات نیز در ایجاد و تحول آن نقش حیاتی دارند. با بهره گیری از فناوری های نوین ارتباطی و اطلاعاتی، ضمن اینکه عوامل فضایی و جغرافیایی محدود کننده خدمات رسانی روستایی رنگ می بازند، کیفیت خدمات رسانی نیز افزایش می یابد. این امر می تواند، زمینه های تقویت عملکردی و اثربخشی

براساس نتایج حاصل از ارزیابی روش تاکسونومی، روستاهای مورد مطالعه، از نظر توان توسعه در سه سطح متفاوت قرار می‌گیرند. بنحوی که روستای خسرو شیرین دارای توان توسعه سطح یک، روستای قطرویه، محمودآباد و نوجین دارای توان توسعه سطح دو و بقیه روستاها دارای توان توسعه سطح سه بوده اند. حال که روستاهای مورد مطالعه، از نظر توان توسعه، سطح بندی شده‌اند، در این مبحث خدمات قابل ارائه در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات را نیز در سه سطح به شرح ذیل باید طبقه بندی نمود، تا با توجه به سطح توان توسعه‌ای روستا، خدمات مورد نظر تخصیص یابد؛

خدمات سطح پایه: شامل کلیه خدمات ضروری مورد نیاز روستاییان از قبیل؛ خدمات آموزشی و پرورشی، خدمات مذهبی، خدمات ورزشی، تفریحی و سرگرمی، خدمات صنایع دستی، میراث فرهنگی و آداب و رسوم، خدمات خیریه و امدادی، خدمات ارتباطی، خدمات بهداشتی و درمانی، مشارکت و انتخابات، خدمات اداری و خدمات تأمین نهاد.

خدمات سطح استاندارد: شامل کلیه خدمات سطح پایه به همراه خدمات بازار و بازاریابی، خدمات تبلیغاتی و اطلاع رسانی، خدمات آماری و اطلاعاتی، خبر و اطلاع رسانی، خدمات محیط زیستی و حفاظت از منابع محیطی، خدمات نظارت و پیگیری و خدمات امنیتی انتظامی.

خدمات سطح برتر: شامل کلیه خدمات سطوح پایه و استاندارد، به همراه ارائه یکسری خدمات زمینه ساز شکوفایی اقتصاد روستا از قبیل بنگاهها و فعالیت‌های دانش بنیان مرتبط با اقتصاد روستایی و کشاورزی، خدمات مالی، اعتباری و بانکی، خدمات کارآفرینی و کاربایی و خدمات مشاوره‌ای.

براساس تقسیم بندی فوق، خدمات سطح پایه برای روستاهای دارای توان توسعه سطح سوم، خدمات سطح استاندارد برای روستاهای دارای توان توسعه سطح دوم و خدمات سطح برتر برای روستاهای دارای توان توسعه سطح یک، در نظر گرفته خواهد شد.

خدمات ارائه شده در سطوح سه گانه فوق، علاوه بر نوع و کمیت خدمات، از نظر کیفیت ارائه در مورد برخی از

خدمات نیز با هم تفاوت دارند. بطوری که خدماتی از قبیل خدمات ارتباطی، خدمات بهداشتی - درمانی و خدمات آموزشی که در هر سه سطح خدماتی مورد اشاره، آمده اند، در سه سطح کیفی متفاوت ارائه خواهند شد.

یکی از کلیدی ترین نتایج این پژوهش را می توان بهره گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای بازیابی جمعیت بومی در سکونت گاههای روستایی

دانست. این مبحث که برای اولین بار در کشور در این پژوهش مورد بحث قرار گرفته است، بیانگر قابلیت انکار ناپذیر فناوری اطلاعات و ارتباطات در جهت احیای مجدد جمعیت بومی در مناطق روستایی از طریق ایجاد تعامل سازنده و موثر در فضای مجازی است. با توجه به اینکه طی دهه های اخیر، بسیاری از روستاها در مناطق مختلف کشور با مهاجرت شدید مواجه بوده اند و بخش عمده ای از جمعیت خود را که عمدتاً نخبگان و نیروهای تاثیرگذار روستایی را شامل می‌گردد، از دست داده اند. از طرفی، با توجه به شکاف خدماتی موجود میان شهر و روستا و سطح برخورداری از خدمات رفاهی، امکان برگرداندن این افراد به روستاها تقریباً غیرممکن و یا حداقل بسیار دشوار خواهد بود. لذا می توان با ایجاد یک فضای مجازی هدفمند برای سکونتگاههای روستایی، تمامی ساکنان داخل روستا و اهالی مهاجرت نموده را در یک تعامل سازنده با یکدیگر قرار داد. روستای برز در شهرستان نطنز از توابع استان اصفهان را می توان نمونه موفق در این زمینه دانست.

منابع و ماخذ

- ۱) ازکیا، م، (۱۳۷۴) مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، انتشارات اطلاعات، تهران.
- ۲) استونر، ج و همکاران، (۱۳۷۹) مقدمه ای بر مدیریت، مدیریت در قرن بیست و یکم، ترجمه علی پارساییان و سید محمد اعرابی، دفتر برنامه ریزی و پژوهش های فرهنگی.
- ۳) افتخاری، ع، و همکاران، (۱۳۸۶) نگرشی نوبه مدیریت روستایی با تاکید بر نهادهای تاثیرگذار، فصلنامه روستا و توسعه، سال دهم، شماره دوم.
- ۴) آسایش، حسین، (۱۳۸۸) توسعه روستایی، دانشنامه

- 21) Pandey. D, 2008, Rural Project Management, Ltd Publishers, 32
- 22) Gregory. D, Et All. 2009, The Dictionary Of Human Geography, 5th Edition, A John Wiley & Sons, Ltd, Publication, 155
- 23) Lehman. D, 1979, Development Theory: four critical studies, United kingdom, London, 9
- 24) Lewis. W. A, 1984, The state of development theory, American Economic Review, Vol74, No 1, 1
- 25) Livingstone. I, 1968, The further development of development economics, university of East Anglia School of Development Studies, Discussion Paper No 198, 15
- 26) Paul H. Selman, 1996, Local sustainability: managing and planning ecologically sound places, the nature of sustainable development, the particular issues. . . P. Chapman, 16
- 27) Sen. A, 1983, Development: which way now?, The Economic Journal, Vol93, 745

- جامع مدیریت شهری و روستایی، سازمان دهیاری ها و شهرداری های کشور، تهران.
- ۵) بلیکی، ن، (۱۳۸۴) طراحی پژوهش های اجتماعی، ترجمه حسن چاوشیان، نشر نی، چاپ اول، تهران.
- ۶) پاپلی یزدی، م، ازکیا، م، (۱۳۸۱) نظریه های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۷) پرهیزگار، ک، (۱۳۸۲) تئوری های مدیریت، نشر دپدار، تهران.
- ۸) راتن، و، (۱۳۷۲) دورنمای تاریخی طرح های توسعه همه جانبه روستایی، ترجمه عبدالحمید هاشمی، فصلنامه روستا و توسعه، شماره پنجم.
- ۹) رضائیان، ع، (۱۳۷۰) اصول مدیریت، چاپ دوم، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۰) رضوانی، م.ر، (۱۳۸۳) مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، نشر قومس، چاپ اول، تهران.
- ۱۱) روشه، گ، (۱۳۷۶) تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، نشر نی، تهران.
- ۱۲) سعیدی، ع، (۱۳۷۷) توسعه پایدار و ناپایداری توسعه روستایی در ایران، فصلنامه مسکن و انقلاب، شماره ۸۷.
- ۱۳) سعیدی، ع، (۱۳۸۳) مسائل و چشم انداز عمران و توسعه روستایی در ایران، فصلنامه مسکن و انقلاب، شماره ۱۰۸.
- ۱۴) شکوئی، ح، (۱۳۸۳) اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا، جلد اول، انتشارات گیتاشناسی، تهران.
- ۱۵) شهبازی، ا، (۱۳۷۵) توسعه و ترویج روستایی، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۶) طالب، م، (۱۳۷۱) مدیریت روستایی در ایران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۷) طالب، م، (۱۳۷۴) طرحی برای مدیریت روستایی، مجله تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۹.
- ۱۸) عباسی، ح، (۱۳۸۷) جامعه اطلاعاتی روستایی در قرن بیست و یکم؛ خبرنامه های آفتاب، پنجشنبه ۹ خرداد.
- ۱۹) قدیری معصوم، م، ریاحی، و، (۱۳۸۳) بررسی محورها و چالش های مدیریت روستایی در ایران، مجله پژوهش های جغرافیایی دوره ۳۶، شماره یک.
- ۲۰) میسرا، آ.پ، (۱۳۶۸) مباحثی پیرامون توسعه روستایی، ماهنامه جهاد، سال نهم، شماره ۱۱۶.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۲۶ ■

مقایسه تطبیقی سرزندگی شهری در محلات مجیدیه جنوبی و سعادت‌آباد تهران

غلامرضا لطیفی - دانشیار برنامه‌ریزی شهری دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
محمود جمعه‌پور - دانشیار برنامه‌ریزی شهری دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
سلیمه گریوانی* - دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

A comparative study of urban livability in neighborhoods; case study: southern Majidieh and SaadatAbad, Tehran, Iran.

Abstract

Urban planning goal is improve the quality of life and is making "good city to live". Achieving this goal is possible by understanding the operative factors. Urban planning with neighborhood oriented planning and use of different experts, can provide context for creating residential environment. So in this paper, first, factors of neighborhood livability is detected and. then the livability of two neighborhoods of Tehran is compared. By reviewing the different studies around the world, operative factors and criteria was extracted and base on that, a questionnaire was prepared and field survey were done to fill the questionnaire sheets by peoples in Majidieh and SaadatAbad. Extracted data from questionnaire sheets were compared by paired comparison and were weighted with Analytical Hierarchy Process (AHP) technique. The study shows that Environmental quality is the foremost factore for improving the neighborhood livability. Then access to local facilities especially leisure public spaces and social security have the greatest impact on the livability in neighborhoods. The main research hypothesis test shows SaadatAbad is more livable than Southern Majidieh, because of the environmental quality and reasonable access to local facilities.

Key words: urban livability, comparative study, neighborhood, Majidieh, SaadatAbad, Tehran.

چکیده

برنامه‌ریزی شهری به دنبال ارتقای کیفیت زندگی ساکنان شهر و ساختن شهری مناسب برای زندگی (سرزندگی) است. راه دستیابی به این مهم از طریق شناخت بهتر موضوع و عوامل موثر بر آن امکان‌پذیر است. بنابراین در این تحقیق عوامل موثر بر سرزندگی شهری بررسی شده، به بررسی و تبیین تفاوت آن در محلات مختلف پرداخته شده است. روش تحقیق مبتنی بر پیمایش میدانی و نظرسنجی از کارشناسان و اساتید دانشگاه است. بنابراین تعداد ۳۸۴ پرسشنامه در سطح محلات مجیدیه جنوبی و سعادت‌آباد تهران توزیع شده، سپس معیارها و زیرمعیارهای مورد نظر تحقیق در قالب فرایند تحلیل سلسله مراتبی و توسط اساتید دانشگاه وزن‌دهی شدند. تحلیل داده‌ها با ادغام داده‌های گردآوری شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که مطلوبیت کیفیت محیط در درجه اول اهمیت است. سپس به ترتیب دسترسی به خدمات محلی (به خصوص گذران اوقات فراغت) و امنیت شهری بیشترین تاثیر را در سرزندگی محله دارند. نتیجه آزمون فرضیه اصلی تحقیق نیز نشان می‌دهد محله سعادت‌آباد سرزنده‌تر از مجیدیه جنوبی است که به دلیل مطلوبیت نسبی کیفیت محیط و دسترسی مناسب به خدمات محلی در این محله است. تفاوت دو محله به لحاظ معیار پویایی اجتماعی معنادار نمی‌باشد. واژگان کلیدی: سرزندگی شهری، مقایسه تطبیقی، محله، مجیدیه، سعادت‌آباد، تهران.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۳۷۱۸۱۷۷۱۰؛ رایانامه: gerivani_s@yahoo.com

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده سوم در رشته برنامه‌ریزی شهری دانشگاه علامه طباطبایی می‌باشد.

مقدمه

شهرهای جدید و با رویکردهای متفاوتی انجام شده است؛ گاهی رویکرد به سرزندگی توجه به ابعاد اکولوژیک شهر بوده، گاهی مسائل اقتصادی و کالبدی مورد توجه قرار گرفته و گاهی مسائل کالبدی شهر دلیلی بر افول سرزندگی شهر قلمداد گردیده است. اما باید اذعان داشت شهر فراتر از تمام این ابعاد، مکانی اجتماعی است و بعد اجتماعی قوی تری دارد. از آن گذشته باید بررسی کرد که در شهری که سالیان دراز محل سکونت بوده و گذشته‌ای درخشان از سرزندگی شهروندانش را به یادگار دارد، چرا امروزه باید این گونه کسل و ملال آور باشد؟ بنابراین در این پژوهش به دنبال بررسی معیارهای موثر بر سرزندگی محله، به شناسایی دلایل افول سرزندگی پرداخته و راهکارهایی برای تقویت سرزندگی شهری ارائه خواهد شد.

ضرورت و اهمیت موضوع

یکی از چالش‌های پیش روی هزاره سوم در راه رسیدن به زندگی پایدار شهری، ساختن شهری مناسب برای زندگی است (هال و اوپلریخ، ۱۳۸۸، ص ۴۷). سرزندگی بحث جدیدی نیست و همگام با ظهور شهر و اجتماعات محلی گوناگون مطرح بوده است اما بروز تبعات ناشی از عدم توجه به مباحث کیفی در شهرسازی، ضرورت توجه به این موضوع را بیش از پیش آشکار می‌سازد. در واقع در ادبیات شهرسازی، سرزندگی از جمله کیفیت‌های مطلوب زندگی قلمداد می‌گردد که در همبستگی اجتماعی شهروندان نقش بسزایی دارد (گلکار، بی تا). در زندگی روزمره نیز گاه‌ها به نظر می‌آید توسعه سریع شهرنشینی تنش‌های زیادی به زندگی شهروند امروزی وارد کرده است. این تنش‌ها و فشارها موجب کاهش سرزندگی در شهرها شده است. به گونه‌ای که ایجاد سرزندگی شهری را می‌توان به مثابه آرمان‌ها و اهداف اصلی در بسیاری از اسناد و چشم‌اندازهای توسعه شهری مشاهده نمود. بنابراین امروزه به دلایل گوناگون، تأمین نشاط و سرزندگی شهری به یکی از دغدغه‌های اصلی نظام مدیریت شهری به ویژه در کشورهای در حال توسعه شده است.

افزایش کیفیت سرزندگی و تشویق مردم به حضور بیشتر

هدف نهایی برنامه‌ریزی شهری تامین شرایط مناسب زندگی در شهر و محیط‌های مسکونی است. این مهم رابطه نزدیکی با مفهوم سرزندگی و قابل زندگی بودن شهر دارد. شهری که زمینه سکونت افراد است، بایستی دعوت‌کننده بوده و محیطی پر شور ایجاد کند. از این رو برنامه‌ریزان و طراحان شهری در پی راهی هستند تا این حس فراموش شده در شهرها را احیا کنند. در این تحقیق با شناسایی عوامل موثر بر سرزندگی در محلات شهری، به دنبال تبیین تفاوت در ماهیت موضوع سرزندگی میان محلات است.

بیان مسئله

شهر خلوت، شهر بانشاط و شلوغ از حضور مردم هرکدام نشانه و پیامی را می‌رسانند. حرکت مردم در میان ساختمان‌ها، همراه با شادی و تحرک، حکایت از جریان زندگی و شادی مردمان شهر دارد. اما در این میان آنچه مهم است به چه میزان احساس می‌شود که شهر از شهروندانش برای حضور در مکان‌های آن دعوت می‌کند یا به عبارتی شهر تا چه حد از معیارهای سرزندگی را در خود دارد؟ در این میان محلات شهری به عنوان کوچک‌ترین جزو ساخت شهر، مورد توجه شهرسازان می‌باشد. چنانچه امروزه با گذر از فضاهای شهری و عبور از محلات گوناگون آن که بازتابی از چگونگی زندگی شهروندان هستند، احساس خمودگی، عدم نشاط و سرزندگی اجتماعی را می‌توان مشاهده نمود و دیگر به مانند سابق ساکنان محلات در محلی گردهم نیامده و تعاملات اجتماعی که مستلزم حضور در عرصه همگانی بوده به طور چشمگیری رنگ باخته‌اند، به گونه‌ای که نقش فضای شهری محدود به ایجادکننده رفت و آمد بین محل کار و زندگی و تفریح شده است و محلات شهری آن‌گونه که باید به خوبی نقش خود را در همبستگی اجتماعی و تقویت تعاملات اجتماعی شهروندان ایفا نمی‌کنند؛ لذا از جمله مسائل کنونی در شهرها، افول سرزندگی و کاهش تعاملات اجتماعی شهروندان می‌باشد. در ارتباط با این مسئله مطالعات در مقیاس‌های گوناگونی از فضای شهری مانند خیابان تا

این بوده است که مراکز خرید و فعالیت خرید و سرزندگی خیابان رابطه مثبتی وجود دارد (سعیدی رضوانی و خستو، ۱۳۸۹).

شالی امینی و بهبودیان باجگیران (۱۳۸۹) در مطالعه‌ی معیارهای دست‌یابی به سرزندگی پایدار در فضاهای عمومی، از طرفی ارتباط منظر فضاهای شهری و ویژگی‌های خاص فیزیکی و ادراکی با سرزندگی و از طرف دیگر ارتباط متقابل بینش، فرهنگ و ادراک مردم و منظر فضاهای شهری با سرزندگی را مورد آزمون قرار داده‌اند (امینی و باجگیران، ۱۳۸۹).

جلال‌الدینی^۱ و اکتای^۲ (۲۰۱۱) با مطالعه دو خیابان از دو شهر با زمینه‌های یکسان فرهنگی، اندازه یکسان، جمعیت یکسان و اقلیم مشابه که درگیر مسائل پیچیده‌ی شهری نشده‌اند، با فرض ثابت بودن سرزندگی در هر دو به مطالعه‌ی نوع استفاده‌کنندگان از فضا، گروه‌های اجتماعی استفاده‌کنندگان، تنوع فعالیت‌ها، زمان‌های فعالیت، تعاملات و ایمنی (سلامت) خیابان‌ها پرداخته است. روش مورد استفاده در این پژوهش، مطالعه اسنادی، برداشت میدانی محقق و مصاحبه عمیق می‌باشد (Jalaladdini & Oktay, 2011:664-674).

لوپز^۳ و دیگران (۲۰۱۲) به بررسی و ارزیابی به‌کارگیری مدل تحلیل هم‌پوشانی داده‌ها در ارزیابی میزان سرزندگی شهری پرداخته و به ویژه به ارزیابی میزان تأثیر فضای سبز بر سرزندگی شهری و نتایج آن اشاره می‌دارد. وی در این تحقیق شهرهای اروپایی را ملاک عمل قرار داده و نشان می‌دهد فضای سبز در ارتقای سرزندگی شهری و کیفیت زندگی موثر بوده و همچنین کاربرد این مدل را در ارزیابی سرزندگی شهری مناسب قلمداد نموده و برای مطالعات دیگر می‌تواند روش مناسبی باشد (16-Nogueira Lopes & et al, 2012).

آن‌گونه که از مطالعات پیشین بر می‌آید، رویکرد این مطالعات در حوزه‌ی فضاهای عمومی بوده و با توجه به معیارهای فعالیت و عملکردی این فضاها مورد مطالعه قرار گرفته است. به نظر می‌رسد توجه به موضوع سرزندگی و قابلیت زندگی بدون در نظر گرفتن معیارهای

در فضاهای شهری موجب بهبود و ارتقای آن‌ها و شهر خواهد شد و بر سلامت اجتماعی شهروندان نیز موثر است؛ به گونه‌ای که از طریق تقویت سرزندگی می‌توان حس تعلق به مکان را در شهروندان افزایش داده و از حضور مردم در فضاهای شهری به نحو مطلوبی در جهت تحقق اهداف بلندمدت شهر استفاده نمود. بنابراین ضرورت تقویت سرزندگی فضاها و بعضاً محلات شهری به عنوان یکی از مهم‌ترین پارادایم‌های مطرح در حوزه شهرسازی ظاهر می‌گردد (پاکزاد، ۱۳۸۸). دانش شهرسازی به واسطه خصلت کیفیت‌گرا، میان‌رشته‌ای و اساساً بنا به فلسفه وجودی خود می‌تواند چارچوب لازم را برای همکاری و هماهنگی متخصصین حوزه‌های مختلف فراهم کرده و به آفرینش محیط‌های سرزنده کمک کند.

هدف اصلی این پژوهش بررسی سرزندگی شهری و شناسایی عوامل موثر در دو محله از دو بافت متفاوت شهری در تهران می‌باشد. از روش مطالعه موردی و مشاهده میدانی در محله مجیدیه جنوبی (واقع در منطقه ۷ شهرداری) و محله سعادت‌آباد (واقع در منطقه ۲ شهرداری) استفاده خواهد شد. سوالات تحقیق عبارتند از:

۱. چه عواملی در سرزندگی محله موثرند؟
۲. از میان دو محله مورد مطالعه کدام یک سرزنده‌تر است؟

پیشینه پژوهش

در پژوهشی که سعیدی رضوانی و خستو (۱۳۸۹) در جهت شناسایی عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری انجام داده‌اند، تلاش بر این بوده که با توجه به اهمیت فعالیت خرید و هم‌چنین نقش پیاده روی در کیفیت زندگی شهروندان در قالب مفهومی تحت عنوان مرکز خرید پیاده، ارتباط میان فعالیت خرید، ایمنی و سرزندگی مورد آزمون قرار داده شود. با بررسی نمونه موردی (خیابان ستارخان، تهران) که به لحاظ تجاری، قوی و در عین حال از سرزندگی کافی برخوردار نمی‌باشد، نتیجه بر

1. Jalaladdini
2. Oktay

3. Lopes

اجتماعی و چگونگی جریان زندگی در شهر یا محلات شهری بوده است. این مهم در قالب محلات شهری که زندگی و حیات اجتماعی معنا یافته و القاکننده همبستگی‌های اجتماعی به شهر، در کنار هم بودن و حس زندگی در محیط مسکونی هستند بیش از پیش نمود می‌یابد. خلأ موجود در این مطالعات در توجه به عنصر برنامه‌ریزی شهری بوده که جامع‌تر و کامل‌تر از طراحی شهری به مسئله شهر می‌پردازد.

مبانی نظری سرزندگی شهری

در ارتباط با سرزندگی شهری نظریاتی که خاص این موضوع مطرح شده باشد وجود ندارد تنها می‌توان نظریات مطرح شده را با در نظر گرفتن معیارهای خلق سرزندگی شهری، در دو قالب فکری دسته بندی نمود: نظریات مرتبط با کیفیت محیط و نظریات اجتماعی. کیفیت محیط و محیط مسکونی ارتباط مستقیمی با عوامل قابلیت مطلوب زندگی دارد. در این رابطه، عمدتاً معیارهای بیولوژیکی و زیست‌محیطی مد نظر قرار دارد، همانطور که کوین لینچ (۱۹۸۱) سرزندگی را به مفهوم امکان بقای زیست‌شناختی و جامعه‌شناسی انسان در محیط شهر تعریف نموده و آن را به عنوان یک معیار کلیدی در حصول کیفیت مناسب طراحی شهری و به تبع ارتقای کیفیت زندگی برمی‌شمرد (لینچ، ۱۳۷۶). دانلد اپلپارد^۴ (۱۹۸۲) در تعریف سرزندگی یا قابل زندگی بودن شهر^۵ بیان می‌کند شهر باید جایی باشد که افراد بتوانند در محیطی ایمن (به ویژه برای کودکان)، آسایش و سلامتی، به دور از تراکم جمعیت، آلودگی‌های صوتی و هوا زندگی کنند (پاکزاد، ۱۳۸۸، ص ۱۵۶). همچنین بنا بر نظر اپلپارد و لینتال، آمد و شد در محله‌ها عاملی مزاحم برای «قابل زندگی بودن» است و کیفیت زندگی را در محله‌ها پایین می‌آورد (پاکزاد، ۱۳۸۸، ص ۱۶۱). بنابراین محله خوب و پایدار و در عین حال محله سرزنده، سکونتگاهی است که سلامت و بهزیستی ساکنین و بقای موجودات زنده در آن تامین باشد (چپ من، ۱۳۸۴، ص ۱۵۸، لینچ، ۱۳۷۶، ص ۱۵۵).

از جمله نظریه‌پردازان حیطه مسائل اجتماعی می‌توان به نظریات جین جیکوبز، جان مونتگومری، علی مدنی‌پور و یان گل اشاره نمود. جان مونتگومری سرزندگی^۶ را در کنار تنوع از اجزای اصلی سازنده فعالیت در یک فضای شهری برشمرده و معتقد است سرزندگی موجب تمایز مناطق موفق شهری از یکدیگر می‌شود. وی سرزندگی را به تعداد افراد در خیابان (حجم تردد عابر پیاده) در طی تمام طول روز و شب، استفاده از خدمات، تعداد رخدادهای فرهنگی و مراسم طی سال، حضور فعالیت‌های زندگی در خیابان و به طور کلی احساس زنده بودن مکان وابسته می‌داند (Montgomery, 1998:97). همچنین طبق دیدگاه جین جیکوبز، سرزندگی فضاهای عمومی، محله و شهر حاصل مجموعه‌ای از برخوردها و تماس‌های عمومی است که معمولاً نیز خود به خودی بوده و حس شخصیت جمعی را در ساکنان برمی‌انگیزد. به‌گونه‌ای که وی تنوع کالبد، کاربری‌ها، کارکرد و فعالیت‌ها را شروط اصلی سرزندگی شهری برمی‌شمرد (جیکوبز، ۱۳۸۸). لذا با این دید شهرسازی کنونی را جزم‌گرا نامیده و حذف عنصر خیابان از محله و شهر و در نتیجه حذف نقش اجتماعی و اقتصادی آن‌ها را مورد سرزنش قرار می‌دهد (شوا، ۱۳۸۸).

شهر سرزنده از دید یان گل^۷ شهری است که فضاهای عمومی در آن دارای عملکرد و کارایی هستند چراکه این فضاهای بیرونی دعوت‌کننده بوده و به آسانی قابل استفاده هستند (گل، ۱۳۸۷، ص ۲۴). همچنین وی در نوشتاری دیگر (۲۰۱۰) با در نظر گرفتن اجزای شهر سرزنده، معتقد است شهر سرزنده نیاز به ساختمان‌های فشرده، تراکم، همسایگی و سکونت دارد. اما آنچه بیشتر اهمیت دارد، ترکیب دو عامل فضا و مردم است که دعوت کننده مردم است و دیگری مردمی که استفاده کننده از این فضاها هستند (معینی، ۱۳۹۰، ص ۲۰۲). علی مدنی‌پور نیز بیان می‌کند ایجاد فضای عمومی به تنهایی نمی‌تواند یک اجتماع منسجم محلی سرزنده تشکیل دهد، بلکه در این میان آن چه مهم است توجه به ساکنان و تقویت روحیه جمع‌گرایی است که تأثیرگذار می‌باشد

4. Donald Appleyard
5. Livability

6. Vitality
7. Jan Gehl

(مدنی پور، ۱۳۸۷، ص ۱۹۰-۱۶۲). در واقع، محیط شهر یا محله از یک طرف و حس سرزندگی مردم از طرف دیگر تعریف کننده سرزندگی آن می باشند. یکی از اثرگذارترین معیارهای اجتماعی در سرزندگی محیط اجتماعی و ترغیب بیشتر در محیط شهری امنیت شهری است. جین جیکوبز در مطالعه خود بر محیط های مسکونی، نظارت ساکنان بر فعالیت ها و رفت و آمدها را عاملی کلیدی در تامین امنیت شهری محلات و در نتیجه سرزندگی آن می داند (جین جیکوبز، ۱۳۸۸). ساختار فضایی محلات و محیط های مسکونی نیز می تواند محیط زندگی را زنده و دوست داشتنی کند. به گونه ای که لنگ^۸ اشاره دارد محدوده های کالبدی، مکان و ویژگی خیابان ها، چگونگی ارتباط خانه ها و ساختمان ها با خیابان، موقعیت و گونه های فضاهای خدماتی عناصری هستند که می توانند در عین تامین نیاز ساکنان، برای ارتقای زنده بودن محله طراحی شوند (لنگ، ۱۳۸۱، ص ۲۰۰).

معرفی عوامل موثر بر سرزندگی شهری

با افزایش قابلیت زندگی خیابانهای شهری می توان محیطی مطلوب تر برای زندگی و فعالیت شهروندان ایجاد نمود. از جمله معیارهای اصلی در سرزندگی خیابان ها و سایر فضاهای عمومی می توان به تنوع فعالیت ها، کارکردها و کالبد آن ها اشاره نموده و عامل امنیت شهری را نیز باید جزو جدایی ناپذیر سرزندگی دانست (موننگومری (۱۹۹۸)، جیکوبز (۱۳۸۸)، پاکزاد (۱۳۸۶) و پامیر (۱۳۸۹)). خیابان های سرزنده نیز ارتباط تنگاتنگی با پیاده محوری آن ها و در نتیجه محلات شهری دارد (جیکوبز (۱۳۸۸)، پامیر (۱۳۸۹)، سعیدی رضوانی و خستو (۱۳۸۹)). وجود فضاهای عمومی نیز با میزان جذابیت خود و اثرگذاری بر ذهن انسان می تواند سرزندگی محله را تامین کنند. (چپ من، ۱۳۸۴، ص ۱۵۸؛ و لینچ، ۱۳۷۶، ص ۱۵۵ و عزیززی، ۱۳۸۵، ص ۲۸). سرزندگی به عنوان مولفه های ذهنی کیفیت محیط، مشتمل بر نشاط و سرزندگی ساکنان، سرزندگی فعالیت ها و مغازه ها و سرزندگی حرکت افراد پیاده است

(رادجهانبانی و پرتوی، ۱۳۹۰، ص ۳۱ و 21-116: 1984: S,). مسایل زیستی و بیولوژیک نیز در دستیابی به شهری قابل زندگی حائز اهمیت است (لینچ، ۱۳۷۶). در مطالعه ای برای تدوین مدلوزی بررسی سرزندگی شهری^۹ توسط فرانکو بیانچینی^{۱۰} و چارلز لندری^{۱۱} (۱۹۹۴) گوناگونی، دسترسی، ایمنی، هویت و قابلیت تشخیص، نوآوری و خلاقیت، پیوند، قابلیت رقابت، ظرفیت سازمانی به عنوان شاخص های شهر سازنده^{۱۲} برشمرده اند (Bianchini & Landry, 1994: 43-53). به عبارتی شاخص هایی را معرفی نموده اند که در مقیاس شهرهای گوناگون با یکدیگر می تواند مورد استفاده قرار گیرد. به طوری که اورکو و گریتلوگلو در ارزیابی سرزندگی شهری بافت تاریخی ترکیه از شاخص های تعداد ساکنان، جمعیت، مناطق تجاری و قیمت هر متر مربع زمین برای مقایسه ی دوره ای محلات متفاوت استفاده کرده اند (ORUC & GOROTLOOLU, 2008: 97-117) (Demet).

بنابراین می توان از جمله عوامل موثر در ایجاد سرزندگی در محله را وجود فضاهای عمومی مناسب، برقراری سطحی از شلوغی و جنب و جوش های اجتماعی مثبت و سازنده، امنیت مطلوب محیط و دسترس پذیر بودن خدمات محلی دانست که با تشویق بیشتر افراد به حضور در عرصه های شهری موجب سرزندگی آن ها می شوند.

چارچوب نظری

سرزندگی شهری موضوعی میان رشته ای است و عوامل گوناگونی بر احساس سرزندگی افراد در جامعه، سرزندگی محیط شهری و آشکار شدن نموده های سرزندگی در کالبد فضاهای شهری موثرند. با توجه به هدف تحقیق که شناسایی این عوامل است، تلفیقی از نظریات با دیدگاه های گوناگون اجتماعی، محیطی و بعضا کاربردی مورد استفاده قرار گرفته است.

۱. «نظریات اجتماعی»: تلفیقی از نظریات جیکوبز، گل و مدنی پور که بیانگر تاثیر فعالیت های اجتماعی و حضور افراد در محیط شهری و سطح روابط افراد با یکدیگر

8. Jan Lang
9. Urban viability and vitality
10. Franco Bianchini

11. Charls Landry
12. Creative city

جدول ۱. معیارهای موثر بر سرزندگی شهری از دیدگاه صاحب‌نظران؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

معیارهای سرزندگی	مقیاس مواجهه	سال	صاحب نظر
سلامتی عملکرد بیولوژیکی مطلوب بقا (ایجاد یک محیط حیاتی و یک بستر)	شهر	۱۹۸۱	کوین لینچ
داده‌های زمینه گوناگونی دسترسی ایمنی هویت و قابلیت تشخیص نوآوری و خلاقیت پیوند و... قابلیت رقابت ظرفیت سازمانی	شهر	۱۹۹۴	فرانکو بیانچینی و چارلز لندری
تنوع جاذبه‌ها قابلیت دسترسی و اتصال‌ها آسایش	شهر	۱۹۹۶	دیوید چپ من
میزان تنوع در کاربری‌های اصلی شامل مسکن نسبت حضور فعالیت‌های تجاری مستقل و محلی به خصوص مغازه‌ها الگوی ساعات کار و به خصوص وجود فعالیت‌های پرتحرک هنگام غروب و شب هنگام وجود بازارهای موقت و تعیین ابعاد و اندازه و نوع فعالیت‌های مناسب در این بازارها عرضه خدمات با قیمت‌ها و کیفیت‌های متفاوت از طریق مکان‌های اجتماعی فرهنگی گوناگون اشکال مختلف کاربری‌های مختلط مشوق سرمایه‌گذاری‌های کوچک پیش‌بینی تأمین بناها و فضاهای ساخته شده در اندازه‌ها و قیمت‌های مختلف وجود ساختمان‌ها با سبک‌ها و طرح‌های مختلف وجود نماهای فعال شهری و زندگی فعال شهری	فضاهای عمومی	۱۹۹۸	جان مونتگومری
تنوع در کالبد، عملکرد و کاربری بهره‌گیری از عناصر طبیعی دعوت‌کنندگی و حضور افراد برقراری امنیت	فضاهای عمومی	۱۳۸۶	جهانشاه پاکزاد
تنوع (کالبدی، کاربری و فعالیت‌ها) طراحی شهری جذاب و متناسب با فعالیت‌ها عوامل اجتماعی - فرهنگی و محیطی	خیابان	۲۰۰۲	جین جیکوبز
بهبود تنوع کاربری (استفاده) تشویق فشرده‌گی ایجاد تراکم توسعه اطمینان حاصل نمودن از توازن فعالیت‌ها بالا بردن سهولت دسترسی آفرینش پیوندهای عملکردی ساختن یک سامانه هویتی مثبت	مرکز شهر	۲۰۰۷	سای پامپر

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

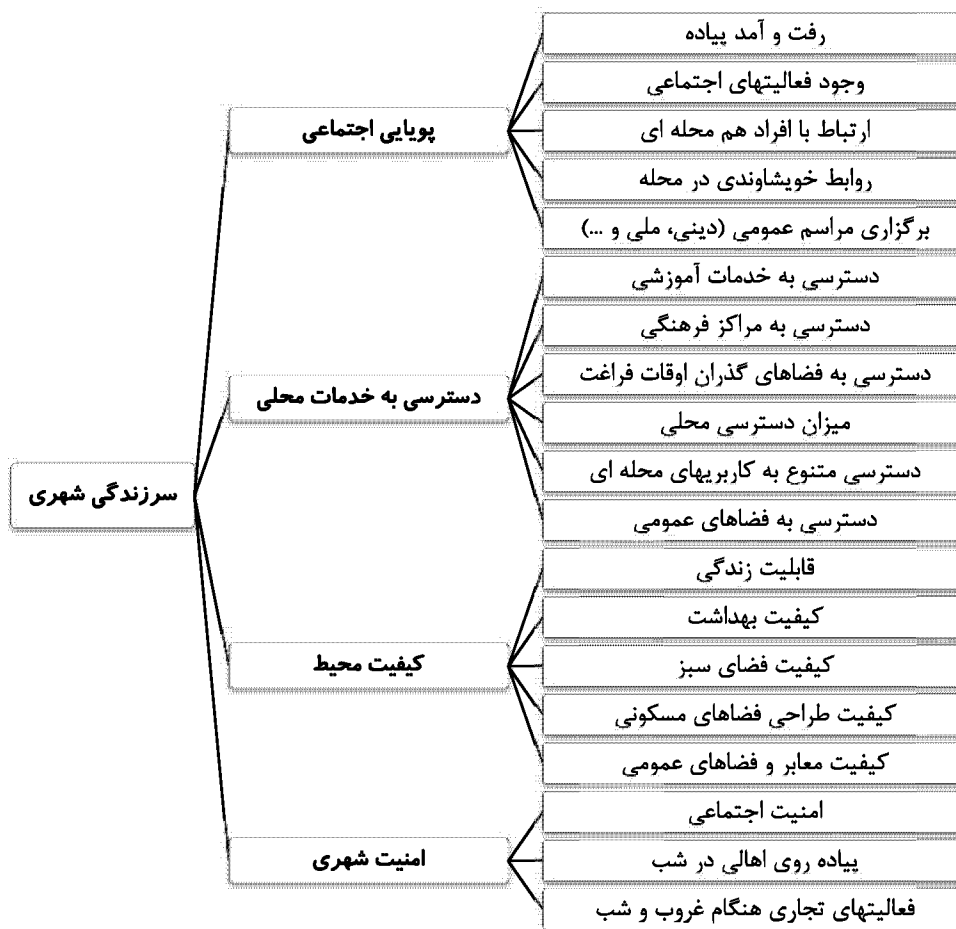
می‌باشند. از این نظریات برای شناخت اجتماع محلی استفاده شده است.

۲. «نظریات محیطی»: این نظریات مبتنی بر تاثیر شرایط زیستی برای تحقق زندگی مطلوب است. اصلی‌ترین نظریه پرداز در این زمینه، لینچ و اپلارد در نظر قرار گرفته شده است. این نظریات مبنایی برای تحلیل عوامل محیطی، کیفیت و بهداشت محیط می‌باشند.

۳. «نظریات کارکردی»: نظریاتی مبتنی بر نوع فعالیت در فضاها و عرصه‌های شهری (که تا حدودی دارای درون‌مایه‌های اجتماعی نیز هستند) و تامین نیازهای خدماتی شهر یا واحد سکونتی در این قالب فکری قرار می‌گیرند. لنگ و مونته‌گومری از جمله نظریه‌پردازانی هستند که به طور غیر مستقیم نقش این عوامل را مورد توجه قرار داده است. این نظریات جایگاه خدمات محلی را در محله و سرزندگی آن مورد بررسی قرار می‌دهند.

مدل تحلیلی تحقیق

در این پژوهش با تعریف سرزندگی به مفهوم «تنوع فعالیت‌ها و استمرار جریان زندگی در محیط مسکونی» توجه به مسائل کیفی حائز اهمیت بیشتری نسبت به کمیت می‌باشد بنابراین برای خلق محله سرزنده می‌بایست در عین حفظ شروط خاص یک محله اعم از پیاده مدار بودن و حضور عناصر شاخص، فضاهایی عمومی و همگانی در محله وجود داشته و تعاملات اجتماعی در آن تقویت گردد. به عبارتی شرط تحقق سرزندگی در محله، حضور در آن و برقراری ارتباطات اجتماعی و ایجاد نوعی حس مشارکت در امور شهر تلقی نموده است. در این میان نقش امنیت شهری را نیز نمی‌توان از نظر دور انداخت. از طرفی تامین شرایط مناسب زیستی و کاهش آلودگی‌های محیطی نیز شاید در درازمدت اما بسیار تاثیرگذار بوده و باید در برنامه‌ریزی‌ها

نمودار ۱. مدل تحلیلی تحقیق؛ ماخذ: نگارندگان.

مورد توجه قرار گیرند. بنابراین مدل تحلیلی تحقیق حاضر به شرح نمودار ۱ ارائه خواهد شد.

مواد و روشها

نوع تحقیق به کار رفته در این پژوهش از نوع روش های پژوهش ترکیبی است؛ به گونه ای که در طی تحقیق به فراخور نیاز به روش مناسب جهت تحلیل از تکنیک های گوناگون استفاده خواهد شد. اساس تحقیق بر روش پیمایشی و برداشت میدانی می باشد.

جامعه آماری: جامعه آماری پژوهش حاضر، جمعیت بخشی از محلات مجیدیه جنوبی و سعادت آباد بوده است. گفتنی است طبق آمار رسمی مرکز آمار ایران، محدوده مورد مطالعه در منطقه ۷، جمعیتی معادل ۲۴۱۷۹ نفر و بخشی از محله سعادت آباد در منطقه ۲ شهرداری تهران جمعیت ۵۹۳۳۱ نفر در سرشماری سال ۱۳۸۵ را در خود جای داده اند (مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵).

روش نمونه گیری و حجم نمونه: روش نمونه گیری تصادفی بوده، جهت تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده و حجم نمونه، تعداد ۱۱۱ نفر در محله مجیدیه جنوبی و ۲۷۳ نفر در محله سعادت آباد در نظر گرفته شده است.

نحوه جمع آوری داده ها: داده های خام به صورت کمی و از طریق پرسشنامه در قالب سه دسته سوالات ویژگی های فردی، شناخت اجمالی محله و ارزیابی سرزندگی مبتنی بر طیف لیکرت از ساکنان استخراج شده است. به منظور سنجش روایی و پایایی نهایی پرسشنامه از دو روش اعتبار عاملی و آلفای کرونباخ استفاده شد. اعتبار عاملی نهایی پرسشنامه از طریق آزمون KMO^2 مورد بررسی قرار می گیرد که در این تحقیق مقدار ۰.۸۵۸ به دست آمده که چون بیش از ۰.۷ است، نشان دهنده مناسب بودن پرسشنامه ها برای سنجش موضوع مورد مطالعه است. همچنین پایایی نهایی پرسشنامه ضریب آلفای معادل ۰.۸۶۰ شد که مطلوبیت سوالات را نشان می دهد. از طریق نظرسنجی

از کارشناسان و اساتید دانشگاه و از طریق تکنیک تحلیل سلسله مراتبی^{۱۴}، میزان تاثیر هر یک از عوامل بررسی شده و با ادغام دو دسته داده گردآوری شده، داده ها برای تجزیه و تحلیل آماده شد.

تکنیک تحلیل داده ها: جهت تجزیه و تحلیل داده ها نیز از نرم افزار آماری SPSS استفاده شده است. تکنیک مورد استفاده برای تحلیل داده ها، تحلیل مولفه های اصلی برای شناسایی عوامل موثر بر سرزندگی بوده و برای آزمون فرضیه، آزمون «یومن ویتنی»^{۱۵} استفاده شد که بر اساس آن به رتبه بندی محلات مورد مطالعه پرداخته شد.

فرضیه اصلی تحقیق: به نظر می رسد محلات با سابقه تر سرزنده تر هستند. به عبارتی دقیق تر محله مجیدیه جنوبی سرزنده تر از محله سعادت آباد تهران است.

یافته های تحقیق

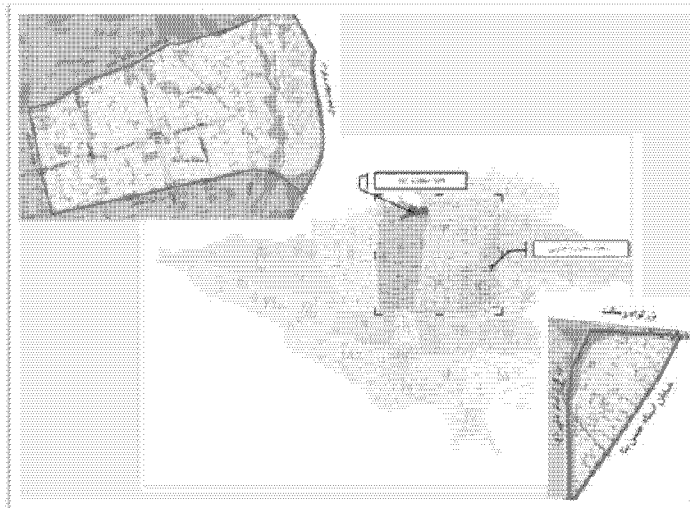
معرفی محدوده های مورد مطالعه

محدوده های مورد مطالعه، بخشی از دو محله سعادت آباد و مجیدیه جنوبی تهران می باشند. سعادت آباد محله ای در منطقه ۲ و مجیدیه جنوبی محله ای در منطقه ۷ شهرداری تهران هستند. محله سعادت آباد، واقع در منطقه ۲ شهرداری تهران از شامل به بزرگراه اوین (یادگار امام)، از شرق به بزرگراه شهید چمران، از جنوب به بزرگراه نیایش و از غرب به بولوار پاکنژاد محدوده شده است. این محله در طرح تفصیلی منطقه با این نام معرفی شده است (مهندسین مشاور معمار و شهرساز سراوند، ۱۳۸۴، ص ۳۴). محله مجیدیه جنوبی از شمال به بزرگراه رسالت، از شرق به خیابان استاد حسن بنا و از غرب به بزرگراه امام علی (ع) محدوده شده است. پس از تهیه طرح تفصیلی منطقه ۷ و با تقسیمات اداری شهرداری تهران، این محدوده به پیشنهاد مهندسین مشاور جزبی از منطقه ۷ در نظر گرفته شده است (مهندسین مشاور فرهاد، ۱۳۸۴، ص ۱۴۲).

13. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy

14. Analytical Hierarchy Process

15. Mann whitney U test

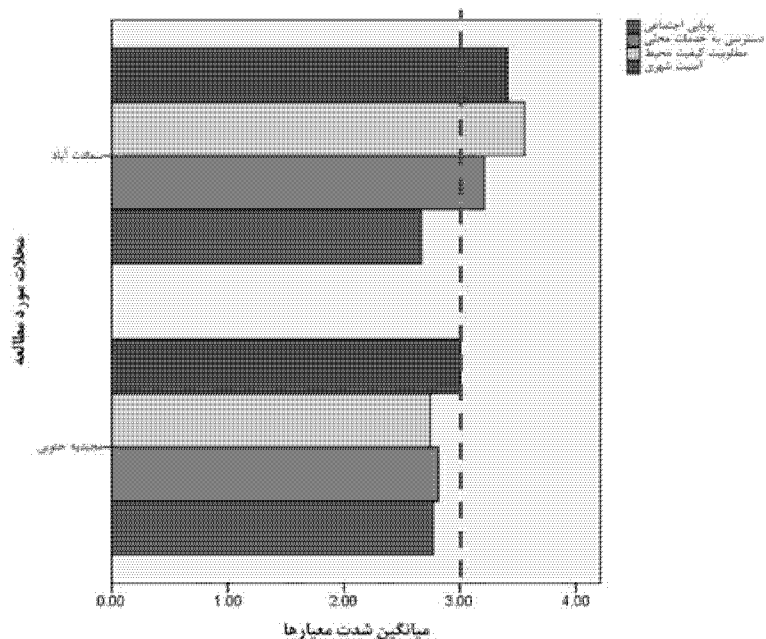

نقشه ۱. تدقیق محدوده‌های مورد مطالعه؛ ماخذ: پورتال محلات شهرداری تهران (۱۳۹۱)، نقشه محله‌بندی شهر تهران، سایت شهرداری منطقه ۲ شهرداری تهران، (۱۳۹۱)، نقشه منطقه ۲ شهرداری تهران، (۱۳۹۱)، نقشه منطقه ۷ شهرداری تهران. تدقیق نقشه محلات با استفاده از اطلاعات طرح تفصیلی منطقه ۲ (مهندسین مشاور سراوند، ۱۳۸۴) و منطقه ۷ (مهندسین مشاور فرهاد، ۱۳۸۴) صورت گرفته است.

یافته‌های توصیفی

۳۹/۵ درصد و فوق دیپلم و لیسانس ۴۰ درصد را در بر می‌گیرد. ۴۸/۷ درصد پاسخ‌دهندگان بیش از ۱۰ سال است که در این محلات زندگی می‌کنند که بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند. برای شناخت ساختار فعالیت‌های اجتماعی در محلات مورد مطالعه با پرسش از ساکنین در قالب پرسشنامه، ۵۱/۳۵ درصد از

از کل حجم جامعه آماری مورد مطالعه، ۵۷/۹ درصد مردان و ۴۲/۱ درصد زنان می‌باشند. بیشترین سن پاسخ‌دهندگان با ۳۷/۵ درصد، سنین بین ۲۹-۲۰ تشکیل می‌دهند. تحصیلات بیشترین پاسخ‌دهندگان در بازه دیپلم تا لیسانس است به گونه‌ای که دبیرستان و دیپلم

نمودار ۲. میانگین فراوانی پاسخ به عوامل موثر بر سرزندگی شهری در محلات مورد مطالعه؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

جدول ۲. نتایج تحلیل سلسله مراتبی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

وزن نهایی ^{۱۶}	میانگین ضرایب اهمیت زیرمعیارها	عوامل موثر بر سرزندگی شهری
-	۰.۲۹۰۵	پویایی اجتماعی
۰.۰۷۵۰۲۲	۰.۲۵۸۲۵	رفت و آمد پیاده
۰.۰۸۱۷۴۸	۰.۳۰۵۵	وجود فعالیتهای اجتماعی
۰.۰۴۳۹۳۸	۰.۱۵۱۲۵	ارتباط با افراد هم محله ای
۰.۰۳۱۰۱۱	۰.۱۰۶۷۵	روابط خویشاوندی در محله
۰.۰۵۱۷۸۲	۰.۱۷۸۲۵	برگزاری مراسم عمومی (دینی، ملی و ...)
-	۰.۲۱۵۵	دسترسی به خدمات محلی
۰.۰۵۵۱۲۲	۰.۱۸۹۷۵	دسترسی به خدمات آموزشی
۰.۰۳۳۵۵۳	۰.۱۱۵۵	دسترسی به مراکز فرهنگی
۰.۰۴۰۴۵۲	۰.۱۳۹۲۵	دسترسی به فضاهای گذران اوقات فراغت
۰.۰۳۲۴۶۳	۰.۱۳۲	دسترسی به فضاهای عمومی
۰.۰۸۳۳۰۱	۰.۱۱۱۷۵	میزان دسترسی محلی
۰.۰۳۸۳۴۶	۰.۲۸۶۷۵	دسترسی متنوع به کاربریهای محله ای
-	۰.۱۷۳۷۵	مطلوبیت کیفیت محیط
۰.۰۵۲۸۷۱	۰.۱۸۲	قابلیت زندگی
۰.۰۵۵۱۹۵	۰.۱۹	کیفیت بهداشت
۰.۰۶۰۰۶۱	۰.۲۰۶۷۹	کیفیت فضای سبز
۰.۰۶۶۰۸۹	۰.۲۲۷۵	کیفیت طراحی فضاهای مسکونی
۰.۰۷۸۱۴۵	۰.۲۶۹	کیفیت معابر و فضاهای عمومی
-	۰.۳۲۱۵	امنیت شهری
۰.۱۰۴۸۷۱	۰.۳۶۱	پیاده روی اهالی در شب
۰.۰۹۳۶۸۶	۰.۳۲۲۵	امنیت اجتماعی
۰.۰۹۲۰۱۶	۰.۳۱۶۷۵	فعالیت‌های تجاری هنگام غروب و شب

اهالی مجیدیه جنوبی و ۴۳/۵۹ درصد از ساکنان سعادت

آباد تمایل به شرکت در مراسم عمومی محله را دارند.

عمده‌ترین مراسم مورد اشاره نیز مراسم ماه محرم و

سوگواری است. به گونه‌ای که برگزاری سوگواری به نسبت

جشن‌های ملی- مذهبی، در سعادت آباد ۲/۸۴ برابر و در

مجیدیه جنوبی ۳/۴۳ برابر است.

بر طبق پاسخ‌های پرسشنامه، محلات مورد مطالعه به

لحاظ معیارهای مدنظر تا حدی مناسب هستند که

سعادت آباد در وضعیت مطلوب تری نسبت به مجیدیه

جنوبی است. و معیارهای دسترسی به خدمات،

مطلوبیت کیفیت محیط و امنیت شهری بالاتر از میانگین

است که بیانگر مطلوبیت این معیارها در سعادت آباد

است. این در حالی است که مجیدیه جنوبی تنها به لحاظ

امنیت شهری تا حدی مناسب است.

یافته‌های تحلیلی

عوامل موثر بر سرزندگی در محله

قبل از بررسی عوامل موثر بر سرزندگی، از آنجایی که وزن

معیارها و زیرمعیارها از طریق تحلیل سلسله مراتبی

معیارها و زیرمعیارها (از طریق تکنیک AHP و توسط

تعدادی از اساتید دانشگاه) به دست آمده است لازم

است تا اشاره‌ای به این مقوله داشته باشیم. نتایج این

بخش از تحلیل بیانگر ضریب اهمیت نظری و تئوریک

عوامل موثر است. میانگین ضرایب اهمیت به دست آمده

از این بخش به عنوان مبنای وزن دهی متغیرها قرار گرفته

است.

۱۶. وزن نهایی زیر معیار = ضریب اهمیت معیار مربوطه × ضریب اهمیت زیرمعیار

جدول ۲. استخراج عوامل موثر و بارهای عاملی آن‌ها؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

عوامل موثر بر سرزندگی	زیرمعیارهای عوامل موثر بر سرزندگی	بار عاملی
پویایی اجتماعی	رفت و آمد پیاده	۰.۲۴۵
	وجود فعالیتهای اجتماعی	۰.۲۳۷
	جمع	۰.۴۸۲
دسترسی به خدمات محلی	دسترسی به خدمات آموزشی	۰.۳۶۷
	دسترسی به مراکز فرهنگی	۰.۴۹۰
	دسترسی به فضاهای گذران اوقات فراغت	۰.۵۳۷
	دسترسی به فضاهای عمومی	۰.۵۳۳
	میزان دسترسی محلی	۰.۳۷۰
	دسترسی متنوع به کاربریهای محله ای	۰.۴۱۳
	جمع	۲.۷۱
مطلوبیت کیفیت محیط	قابلیت زندگی	۰.۷۳۰
	کیفیت بهداشت	۰.۷۵۳
	کیفیت فضای سبز	۰.۷۴۹
	کیفیت طراحی فضاهای مسکونی	۰.۴۳۱
	کیفیت معابر و فضاهای عمومی	۰.۶۵۹
	جمع	۳.۲۳
امنیت شهری	امنیت اجتماعی	۰.۳۷۵
	پیاده روی اهالی در شب	۰.۲۹۸
	فعالیتهای تجاری هنگام غروب و شب	۰.۵۵۴
	جمع	۱.۲۲۷

مقایسه محلات مورد مطالعه

فرضیه اصلی این تحقیق مبتنی بر مقایسه محلات سعادت آباد و مجیدیه جنوبی تهران هستند. بنابراین برای آزمون آن، فرض صفر عبارت است از: «بین سرزندگی محلات مورد مطالعه تفاوت معناداری وجود دارد». فرض مقابل نیز بر «یکسانی سرزندگی در دو محله مورد مطالعه» است. بنابراین آزمون «من ویتنی» بر داده‌ها اعمال شد. چون سطح معناداری کمتر از ۰.۰۱ است، به احتمال ۹۹ درصد این تفاوت معنادار است و فرض صفر تایید می‌شود. بنابراین با مقایسه میانگین رتبه به دست آمده، میزان این تفاوت نیز مشخص می‌شود که بر طبق جدول زیر محله سعادت آباد با رتبه ۱۸۹/۹۳، سرزنده‌تر از محله مجیدیه جنوبی است.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

سرزندگی شهری مفهومی است که دارای تعاریف

برای شناسایی عوامل موثر بر سرزندگی از تکنیک تحلیل مولفه‌های اصلی استفاده شد. این تکنیک بر مبنای بار عاملی هر عامل به مقایسه عوامل پرداخته و بیان‌کننده شدت تاثیر هر عامل می‌باشد. بنابراین براساس داده‌های آماده شده در محیط نرم افزار SPSS، بارهای عاملی زیرمعیارها محاسبه شده است. به طور پیش فرض پس از چرخش عاملی، بارهای عاملی کمتر از ۰.۱ حذف می‌شوند. بنابراین عوامل موثر بر سرزندگی عبارتند از: رفت و آمد پیاده و وجود فعالیتهای اجتماعی در میان عوامل مربوط به پویایی اجتماعی. در ارتباط با معیار دسترسی به خدمات محلی و کیفیت مطلوب محیط و امنیت شهری، تمام زیرمعیارها مورد قبول است. به گونه‌ای که مطلوبیت کیفیت محیط در رده اول، دسترسی به خدمات در رده دوم و امنیت شهری در رده سوم تاثیر هستند. پویایی اجتماعی کمترین بار عاملی را دارد که بیانگر ماهیت محیطی مسئله در محلات مورد مطالعه است.

جدول ۴. آمارهای آزمون من ویتنی

	سرزندگی شهری
یو من ویتنی	۶۸۶۷
ویلکاکسون	۱۲۹۷۲
Z	۶.۴۸۸
سطح معناداری	۰.۰۰۰

جدول ۵. نتایج آزمون فرضیه اصلی تحقیق (آزمون من ویتنی)

	ملاحظات مورد مطالعه	تعداد قابل قبول	میانگین رتبه
رتبه سرزندگی	مجیدیه جنوبی	۱۱۰	۱۱۷/۹۳
	سعادت آباد	۲۲۱	۱۸۹/۹۳
	جمع	۳۳۱	

عوامل زیست محیطی از قبیل آلودگی های محیط و بهداشت و نقش فضای سبز و کیفیت معابر و فضاهای عمومی بیشترین تاثیر را در سرزندگی و قابل زندگی بودن دارند. این تاثیر در سطح محله سعادت آباد بیشتر از مجیدیه جنوبی نمود دارد. در وهله بعد، دسترسی به خدمات محلی مخصوصا فضاهای گذران اوقات فراغت و فضاهای عمومی تاثیرگذار هستند. این مهم در سطح محله سعادت آباد مناسب ارزیابی شده است در حالی که در محله مجیدیه جنوبی کمبود این گونه فضاها دغدغه اصلی ساکنان است. پس از آن امنیت شهری تاثیر بسیاری دارد که عمدتاً به دلیل فعالیت فضاهای تجاری در غروب و شب هنگام می باشد. براساس پرسشگری از ساکنین در سطح مجیدیه جنوبی به دلیل کمبود امنیت اجتماعی و فردی با مانع مواجه شده و در سطح سعادت آباد به دلیل دزدی و آسیب های اجتماعی مشابه در کل امتیاز این عامل پایین می آید. همچنین نتایج بیانگر آن است که به لحاظ سطح روابط اجتماعی و پویایی اجتماعی در سطح محلات مورد مطالعه، مجیدیه جنوبی در مرتبه بالاتری قرار دارد که می تواند پتانسیلی

گوناگونی است و برداشت های متفاوتی از آن می توان داشت. برخی آن را معادل نشاط و شادی دانسته، برخی از آن به عنوان زنده بودن و القای حس زندگی قلمداد نموده و برخی از آن با عنوان مناسب بودن برای زندگی یا قابل زندگی بودن محیط شهر یاد می کنند. در این تحقیق سرزندگی معادل تنوع فعالیت ها و استمرار جریان زندگی در سطح محله در نظر گرفته شده است. در واقع محله ای سرزنده است که فضاهای عمومی آن به گونه ای باشند که افراد را برای حضور در خود ترغیب کنند، ساکنان از بودن در محیط بیرون از خانه احساس رضایت، راحتی و آسایش داشته باشند.

بنابراین و با توجه به نظریات مطرح در این زمینه، چهار معیار اصلی برای تحقق سرزندگی در محلات شهری در نظر گرفته شد: پویایی و جنب و جوش محله، دسترسی مطلوب به خدمات محلی، مطلوبیت کیفیت محیط و امنیت شهری. این معیارها از طریق زیرمعیارهایی در سطح دو محله از شهر تهران (مجیدیه جنوبی و سعادت آباد) مورد بررسی میدانی قرار گرفت. نتایج تحلیل مولفه های اصلی، بیانگر آن است که در این محلات

برای برانگیختن حس همدلی و مشارکت بیشتر ساکنان این محله باشد. در حالی که نتایج نشان می‌دهد انسجام اجتماعی در سعادت آباد پایین تر است. آزمون فرضیه اصلی تحقیق نیز موید این مطلب است که دلایل آن در آباد از مجیدیه جنوبی سرزنده تر است که دلایل آن در مطلوبیت کیفیت محیط، دسترسی مناسب به خدمات محلی و امنیت مناسب تر آن نسبت به مجیدیه جنوبی می‌باشد. تفاوت میان محلات مورد مطالعه به لحاظ مولفه پویایی اجتماعی معنادار نمی‌باشد.

منابع و ماخذ

۱. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۶)، راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، چ سوم، تهران: انتشارات شهیدی.
۲. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۸)، سیر اندیشه‌ها در شهرسازی، چ ۳، تهران: انتشارات شهیدی.
۳. پامیر، سای (۱۳۸۹)، آفرینش مرکز شهری سرزنده، ترجمه‌ی مصطفی بهزادفر و امیر شکیبامنش، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
۴. جیکوبز، جین (۱۳۸۸)، مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی، ترجمه حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. چپ من، دیوید (۱۹۹۶)، آفرینش محلات و مکان‌ها در محیط انسان ساخت، ترجمه شهرزاد فریادی و منوچهر طبیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۶. راد جهان‌بانی، نفیسه و پرتوی، پروین (۱۳۹۰)، بررسی تطبیقی کیفیت محیط در محله‌های شهری، با رویکرد توسعه پایدار، مورد پژوهی محله‌های خیابان و ایلگلی تبریز، نامه معماری و شهرسازی، دو فصلنامه دانشگاه هنر، شماره ششم.
۷. سعیدی رضوانی، نوید و خستو، مریم (۱۳۸۹)، عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری؛ خلق فضای شهری سرزنده، نشریه هویت شهر، سال چهارم، شماره ۶.
۸. شالی امینی، وحید و بهبودیان باجگیران، سعید (۱۳۸۹)، معیارهای دستیابی به سرزندگی پایدار در فضاهای عمومی شهرهای جدید با تکیه بر شاخص‌های توسعه پایدار؛ مطالعه موردی شهر جدید گلپه‌هار، نخستین همایش توسعه شهری پایدار.

۹. شوای، فرانسواز، شهرسازی، واقعیات و تخیلات (۱۳۸۸)، ترجمه‌ی محسن حبیبی، تهران: دانشگاه تهران.

۱۰. عزیزی، محمدمهدی (۱۳۸۵)، محله مسکونی پایدار: مطالعه موردی نارمک، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۷.

۱۱. گل، یان (۱۳۸۷)، زندگی در فضای میان ساختمان‌ها، ترجمه شیما شصتی، تهران: جهاد دانشگاهی.

۱۲. گلکار، کورش (بی تا)، نشاط و سرزندگی در شهر به کمک طراحی شهری، شهرنگار، شماره ۳۹.

۱۳. لنگ، جان (۱۳۸۱)، آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، چ اول، تهران: دانشگاه تهران.

۱۴. لینج، کوین (۱۳۷۶)، تنوری شکل خوب شهر، ترجمه حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۵. مدنی پور، علی (۱۳۸۷)، فضاهای عمومی و خصوصی شهر، ترجمه فرشاد نوریان، چ اول، تهران: شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران).

۱۶. معینی، سید مهدی (۱۳۹۰)، شهرهای پیاده مدار، تهران: آذرخش.

۱۷. هال، پیترو اولریخ فایفر (۱۳۸۸)، آینده شهری قرن ۲۱، ترجمه اسماعیل صادقی و ناهید صفایی، تهران: مهندسان مشاور سراوند.

۱۸. مهندسین مشاور فرهاد، ۱۳۸۴، گزارش الگوی توسعه منطقه ۷ شهرداری تهران. معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران.

۱۹. مهندسین مشاور معمار و شهرساز سراوند، ۱۳۸۴، گزارش الگوی توسعه منطقه ۲ شهرداری تهران. معاونت شهرسازی و معماری شهرداری تهران.

۲۰. پورتال محلات شهرداری تهران (۱۳۹۱)، نقشه محله‌بندی شهر تهران.

۲۱. سایت شهرداری منطقه ۲ شهرداری تهران، (۱۳۹۱)، نقشه منطقه ۲ شهرداری تهران.

۲۲. سایت شهرداری منطقه ۷ شهرداری تهران، (۱۳۹۱)، نقشه منطقه ۷ شهرداری تهران

۲۳. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۸۵

24. Bianchini, F., & Landry, Ch.(1994). The creative city; Working Paper3: Indicators of a Creative City, Comedia.
25. Demet ORUÇ. G & GİRİTLİOĞLU. C, (2008). The evaluation of urban quality and vitality of the Istanbul historical peninsula-Eminönü district, ITU A|Z, VOL 5, NO 1.
26. Jalaladdini, S. & Oktay, D. (2012). Urban Public Spaces and Vitality: A Socio-Spatial Analysis in the Streets of Cypriot Towns, Procedia - Social and Behavioral Sciences 35, 664 – 674.
27. Mass, P.(1984), Towards a theory of urban vitality, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of arts, The university of British Columbia, in the faculty of graduate studies school of community and regional planning.
28. Montgomery, J., (1998). Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design, Journal of Urban Design, Vol. 3, No. 1
29. Nogueira Lopes, M., S. Camanho, A.,(2012), Public Green Space Use and Consequences on Urban Vitality: An Assessment of European Cities, Springer Science+Business Media B.V.
30. Oxford online dictionary (2012)

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

رویکردی تحلیلی به تأثیر آیین‌ها بر جسم و جان شهرها

فرح حبیب- دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران.
محمد نقی زاده- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران.
نوشین کریمی* - استادیار گروه معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری، تهران، ایران.

Realization of the Customs' Influences on Urban' Physique and Soul

Abstract

Due to a rich cultural history, holding of ceremonies and customs have a special position in Iran. Upon passing of time, the people are insisting on performing their ceremonies including males, females, old men, old women and even adolescences. They make ready their living place for holding of ceremonies which are created through a long-term history. Upon starting the time of ceremonies throughout the city and/or different cities, we are witnessing of great changes in the civil environment not only for changing in cities skeleton but also fundamental changes in the mood of residents. It is in a way prior to start up of these ceremonies, we may witness a movement and changing the whole cities with a fresh soul as well. There are some major and minor elements sometimes in fixed and/or semi-fixed and moving of cities which make the cities ready for concerned ceremonies. This paper intends to recognize any effects of different ceremonies on the skeleton of cities. Then the goals of research are presented as follows: How the ceremonies are effective on cities' skeleton? How the ceremonies are effective on the mood of cities? Firstly in this research we could analyzed relevant discussions about the mode and life of city and then divided them into three groups of elements (fixed, semi-fixed and moving) by the help of field researches and interpretation method. Then it was possible to specify any effects of which on relevant elements. Regarding all mentioned items, the most important consequences of ceremonies in society are: Citizenship feeling, belonging feeling to a place, belonging feeling to social cultural and religious groups, changing of non-active citizens into active ones and upgrading the meaning of citizenship. It may cause also closer connections of a person with civil environment and close contact between environment and citizens. These are important issues as much attractive as possible for urban planning scientists. As it is obvious, both theoretical and practical viewpoints are considered as the important priorities of discussions for upgrading the interactions of citizens with civil environment. Finally we may state that increasing any contacts with citizens and environment is the most important effects of ceremonies on cities' skeleton. In case the citizens consider themselves as an integrated part of the environment, they will feel more responsibilities against it. Therefore they are not so much indifferent against the environment and they will be changed into social supporters and environment watches.

Keywords: Urban' Physique and Soul, ceremonies, cities' skeleton, mood of cities

چکیده

اجرای آیین‌ها و مراسم یکی از ارکان اساسی هویت فرهنگی تمامی جوامع بوده است و همواره یکی از شاخصه‌های تأثیرگذار بر جسم و جان شهرها بوده است در کشور ما، به واسطه پیشینه فرهنگی غنی، آیین‌ها از جایگاهی ویژه برخوردار است و توانی بالقوه در پیوند ساکنان شهرها با محیط زندگی اشان می‌باشد. این پژوهش بر آن است که به مطالعه تأثیر آیین‌ها بر جسم و جان شهرها بپردازد. آیین‌ها با توجه به ماهیت اشان در چهار دسته قابل بررسی می‌باشند که عبارتند از: آیین‌های کهن، آیین‌های مذهبی، آیین‌های موردی و آیین‌های محلی. در این مقاله آیین‌های محلی به واسطه گستردگی و تنوع اشان مورد بررسی قرار نمی‌گیرند. باکنکاش در تأثیر هر دسته از آیین‌ها بر جسم و جان شهرها ابعاد ناشناخته آنها شناسایی و تأثیر آیین‌ها بر روحیه و در سه گروه آموزه‌های معنوی، آموزه‌های فردی و آموزه‌های اجتماعی مشخص گردید. در ارتباط با تأثیر آیین‌ها بر کالبد شهرها سه زمینه عناصر ثابت، عناصر نیمه ثابت و عناصر متحرک مورد پژوهش قرار می‌گیرد که این تأثیرات علاوه بر این که کالبد شهرها را دگرگون می‌سازد در روحیه ساکنان شهرها نیز تأثیر بسیار می‌گذارد و سبب می‌گردد شهروندان خود را جزئی از محیطی فرهنگی، اجتماعی، کالبدی ادراک و شناسایی نموده و در رابطه با اصلاح آن کوشا باشند.

واژگان کلیدی: آیین، جسم شهر، جان شهر، عناصر ثابت، عناصر نیمه ثابت، عناصر متحرک.

مقدمه

شهرها را تغییر داده وکل شهر اعم از کالبد و مردمان شهر را پذیرای برگزاری آیین‌های مورد نظر می‌گرداند. این مقاله در پی تدقیق و بازشناسی تأثیر آیین‌های مختلف بر جسم و جان شهرها است؛ پس با توجه به مطالبی که بیان شد، اهداف تحقیق به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- آیین‌ها چگونه بر جسم (کالبد) شهرها تأثیر می‌گذارند و این تأثیر به چه صورت است؟
- ۲- آیین‌ها چگونه بر جان (روحیه) شهرها تأثیر می‌گذارند و این تأثیر به چه صورت است؟

مروری بر پیشینه نظری موضوع

در رابطه با بررسی فرضیات مذکور ابتدا با تحلیل محتوای متن به بررسی متون مربوطه پرداخته شد، در این رابطه آراء اندیشمندان غربی که به گونه‌ای برای مقوله و ارتباط رویدادها با کالبد شهر و پیوند محیط با ساکنانش اشاراتی داشته‌اند: نظیر لینچ، هالپرین، هال، بیکن، روسی، راپاپورت و گل مورد بررسی قرار گرفت و از آراء اندیشمندان ایرانی به نظریات نصر و اردلان و بختیار پرداخته شد.

در ایران به واسطه پیشینه غنی فرهنگی، اجرای مراسم و برگزاری آیین‌ها همواره از جایگاهی ویژه برخوردار بوده است. با گذشت سالیان متمدنی هنوز مردم این خطه پایبند به اجرای آیین هایشان می‌باشند و تمامی ساکنان شهرها اعم از زن و مرد، پیر یا جوان خود و محیط زندگی اشان را آماده برگزاری آیین هایشان که طی تاریخی بسیار طولانی شکل گرفته و تداوم یافته می‌نمایند. با فرا رسیدن زمان اجرای آیین هایی که در کل کشور یا بعضاً در شهرهای مختلف مرسوم است؛ شاهد دگرگونی‌های بسیار در پیکر، سیما و چهره محیط‌های شهری می‌باشند که علاوه بر تغییر و دگرگونی در کالبد شهرها بالاخص تغییراتی اساسی در روحیه ساکنین شهرها را به همراه دارد؛ به گونه‌ای که از مدتی مانده به برگزاری این آیین‌ها در شهرها شاهد تحرک و پویایی بوده و این تحرکات روحیه شهروندان و شهرها را به کلی متحول نموده و روح تازه‌ای به جسم شهر می‌دمد. در کالبد نیز از سطح کلان (پیکر) تا سطح خرد (چهره) عناصری گاه به صورت ثابت و گاه به صورت نیمه ثابت و متحرک جسم

جدول ۱. نظریات اندیشمندان؛ ماخذ: نگارندگان.

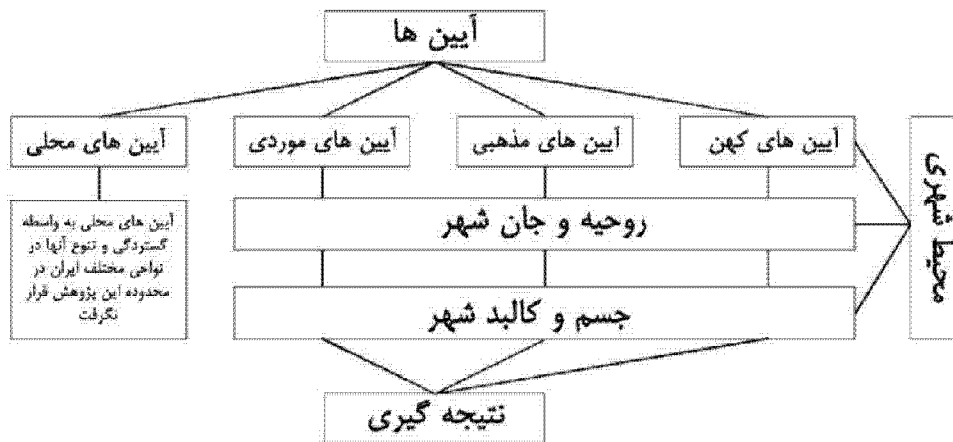
نظریات	اندیشمندان
لینچ	او شهر را مهمتر از مجموعه‌ای از عناصر کالبدی و در برگیرنده انسان‌ها، فعالیت‌ها و رفتارهایشان می‌داند (لینچ، ۱۳۷۴، ص ۱۰). به باور او هر شهروند ارتباط و پیوندی با بخش‌هایی از شهر که یادآور معانی و تجربه‌هایی برای او می‌باشد (لینچ، ۱۳۷۴، ص ۱۰). هیچ عاملی در شهر به خودی خود به تجربه در نمی‌آید مگر آنکه در پیوند با زمینه یا محیط اش دیده شود، تسلسل رخدادهایی که سبب بروز آن گشته شناخته گردد و در رابطه با یادها و تجربه‌های پیشین باشد. (لینچ، ۱۳۷۴، ص ۱۰) شهر خوب از دیدگاه وی شهری است که تداوم فرهنگی را بهبود بخشیده، به پایایی و ماندگاری افراد آن کمک نماید و بر حس پیوند محیط از دید زمانی و مکانی بیفزاید (لینچ، ۱۳۸۱، ص ۱۵۰).
هالپرین	به نظر می‌رسد اهمیت کارهای وی به دلیل توجه به تجربه فضایی انسان‌ها بوده به گونه‌ای که وی همواره بر نقش مردم و حرکات آنان در پایایی و ماندگاری یک شهر اشاره دارد و زندگی شهری را وابسته بدان می‌داند و کالبد شهر اعم از ساختمان‌های قدیمی و جدید در کنار هم را رشته‌ای زنجیر وار میان گذشته و حال قلمداد می‌کند (Halprine, 1963,9-14). از دیدگاه هالپرین شهر آمیزه‌ای از هنر درخشان از پیش تصور شده و نیز عناصر خودروی طراحی شده‌ای است که مردم فرصت مشارکت در آن را دارند. در نتیجه هر شهر دستاورد هنر خلاقانه‌ای از اجتماع و نیازمند حضور پیوسته و پر انرژی تمام شهروندان است (Halprine, 1963,9-14).

هال	<p>به عقیده وی فضاهایی با نمودهای ثابت (بعد های مادی تعمیم یافته از مالکیت) دارای طرح های درونی و پنهانی که نشأت گرفته از فرهنگ و طرح های فرهنگی می باشند. طرح روستاها، شهرک ها، شهرها و مداخله در حومه اتفافی و تصادفی نبوده بلکه از طرحی که نسبت به زمان و فرهنگ دگرگون است پیروی می کند. (هال، ۱۳۷۶، ۱۴۶) هال با توجه به رابطه ی شهر و فرهنگ به تعریف شهر می پردازد: شهر، گذشته از هر مسأله دیگری، بیان گر فرهنگ مردمی است که آن را پدید آورده اند، شکل گسترش یافته از جامعه ای است که بسیاری از کارکرد پیچیده و به هم پیوسته آن را - که ما از آنها آگاهی نداریم - اجرا می کند (همان، ۲۴۵)</p>
بیکن	<p>بیکن شهر را بزرگترین دستاورد بشری و حاصل تصمیمات مردم آن می داند (بیکن، ۱۳۷۶، ۱۳). او به منظور اثبات نظریات خود به بررسی شیوه شکل گیری شهرهای قدیمی مثل آتن باستان می پردازد و از نظام های حرکتی سخن به میان می آورد مجاری که کل شهر را به هم پیوند داده و سبب ایجاد یک کل منسجم می گردند (بیکن، ۱۳۷۶، ۳۶-۳۴). یکی از درخشان ترین نمونه های تاریخی این مجاری، مجرای حرکت انسان در مراسم جشن آتنا در یونان باستان است. هر چند شهروندان آتنی هر روز زندگی خود را به منظوری از این مسیر استفاده می کردند اما ره سپردن در آن قاعدتاً همیشه آنان را به یاد رژه درخشان و زیبایی می انداخته که از دوران کودکی همگی شاهدش بوده اند. (بیکن، ۱۳۷۶، ۶۵)</p>
روسی	<p>اهمیت نظریات روسی به دلیل توجه به معماری به عنوان فرآیندی است که گذشته را به آینده پیوند می دهد بنابراین وی شهر را دستاورد ناخودآگاه جمعی و صحنه زندگی، فعالیت ها، رویدادها و عواطف چندین نسل می داند (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۳۳۸). او به این واقیقت اشاره دارد که عوامل فرهنگی در شکل گیری ساختار شهر نقش بسزایی را ایفا می نمایند یکی از مهمترین مؤلفه های عوامل فرهنگی آداب است از دید وی آداب دارای طبیعتی جمعی است و این طبیعت جمعی پایایی و ماندگاری آن را تضمین نموده و به این موضوع اشاره دارد که ساختمان های قدیمی یک شهر نقش مهمی در پیدایی آن داشته و روایت هایی از آن را به عهده می گیرند (پاکزاد، ۱۳۸۶، ۳۳۸).</p>
راپاپورت	<p>در بسیاری از فرهنگ های سنتی طرح های ذهنی مقدس و معانی از مهمترین ها هستند و شهرها در آن فرهنگ ها فقط در آن عبارات می توانند فهمیده شوند در فرهنگ های دیگر، سلامت یا بهداشت، اوقات فراغت، انسان گرایی، نوعی از خدا پرستی یا مواردی که با آنها می توان خوب و سالم بود می توانند ارزش هایی باشند که طرح های ذهنی را تبیین می کنند و از این رو در سازماندهی محیط های زیست شهری منعکس شده اند. (راپاپورت، ۱۳۸۴، ص ۶۷)</p>
گل	<p>وی بر این باور است که مردم سده های میانه، شهر را در زمان و جهتی که به آن نیاز بود، گسترش می دادند؛ بنابراین شهر به دست ساکنانشان و در یک فرآیند تدریجی شهرسازی شکل می گرفت و در نتیجه همپوشانی کاملی میان محیط فیزیکی، کارکردها و فعالیت های شهری پدید آمده بود (Gehl, 1987, 41-43).</p>
نصر	<p>سخن از سنت، سخن از اصول تبدیل ناپذیری است با منشأ آسمانی و سخن از کاربردشان در مقاطع مختلف از زمان و مکان. در عین حال، سخن از تداوم آموزه های خاص و صوری قدسی ست که محمل هائی هستند برای انتقال این آموزه ها به انسان و به فعلیت درآمدن تعالیم سنت در درون انسان. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، پیشگفتار) معماری اسلامی، همچون همه انواع معماری سنتی، با کیهان شناسی مانوس و مرتبط است پس خود انسان است که با کیهان انس و الفت دارد، او عالم صغیر است و همچون عالم کبیر، بازتابنده حقیقتی ماورائی است. همه تشابهات بین انسان و کیهان بیانگر واقعیتی ژرف اند که سطوح مختلف هستی انسان را به سطوح همخوان با هستی کیهان پیوند می زند. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، پیشگفتار)</p>

اردلان و بختیار مثل های ابدی صفات آسمانی و روحانی از طریق صور مادی به جلوه در می آیند و حاکی از گرایش هائی حیاتی، معیناً فانی، هستند. صور مادی از اینرو، عملاً همچون پلی هستند میان عالم انتزاعی و کیفی خیال و مصنوعه های کمی آدمی. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، ۶۷)

بررسی صور نوعی از چند نظر سودمند است. از این راه می توان صاحب فرهنگ نامه ئی از صور ساختمانی شد که راهنمای درک کارهای دیروزیان باشد. آن ذرد تاریخی که پاری از صور به دست می دهند. نمایشگر خاستگاه آنها و حاکی از کاربری ویژه آنهاست؛ و در عین حال مؤید نمادین بودن فطری شان. (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، ۶۷)

ساختار پژوهش

نمودار ۱. ساختار پژوهش؛ مآخذ: نگارندگان.

مواد و روش ها

در فرآیند پژوهش حاضر ابتدا با تحلیل محتوا مباحث مربوط به روحیه و جان شهر و سپس با پژوهش های میدانی با استفاده از روش تفسیری، تأثیر آیین ها بر جسم و کالبد شهر و در قالب سه دسته عناصر (ثابت، نیمه ثابت، متحرک) تقسیم بندی و تدقیق گردید و ساز و کار و چگونگی تأثیر بر عناصر تعیین گردیده است.

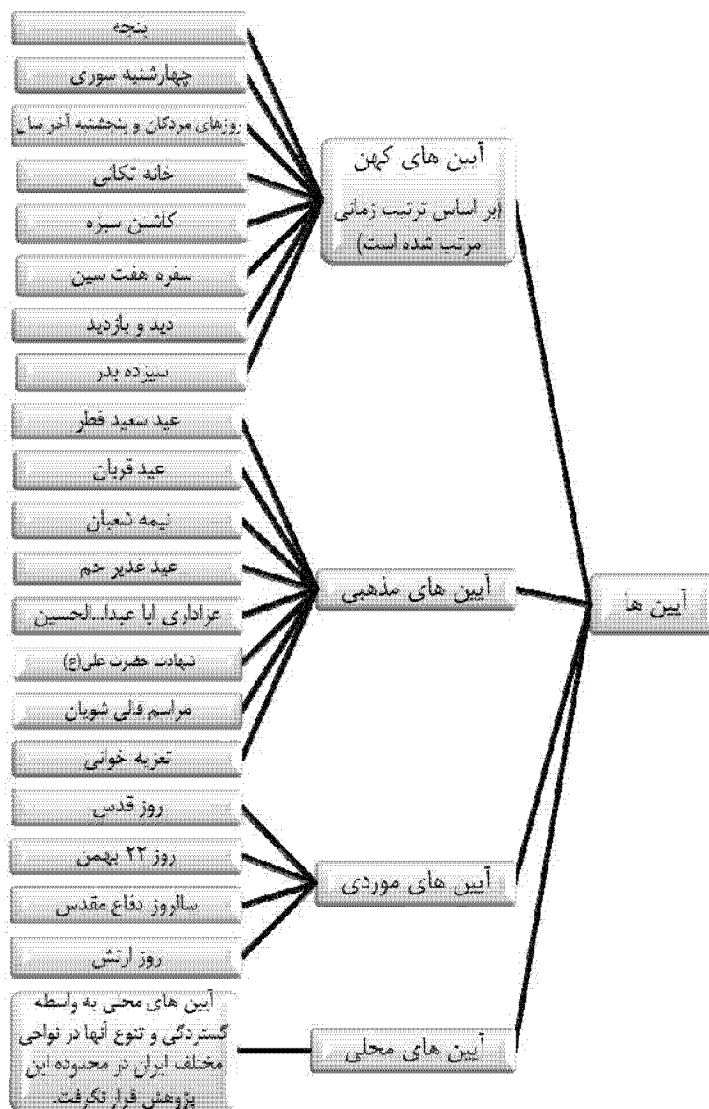
آیین ها و انواع آن

آیین ها واجد انواع گوناگونی است که با توجه به ماهیت آنها قابل تقسیم بندی در سطوح زیر است:

آیین های کهن

«پنجه»: بنابر سال نمای کهن ایران، هر یک از دوازده ماه سال سی روز است و پنج روز باقی مانده سال را پنجه گویند (روح الامینی، ۱۳۷۶، ص ۴۳). در نوروز یک نفر

۱. فردکلینجر تعریف جامعی از این روش ارائه می دهد: تحلیل محتوا روش مطالعه و تجزیه و تحلیل ارتباطها به شیوه نظام دار، عینی و کمی برای اندازه گیری متغیرهاست. وی در بیان ویژگی های تحلیل محتوا می افزاید: در گذشته برای اندازه گیری متغیرها، از این روش کمتر استفاده شده است. اما کاربرد جدید و فزاینده آن در پژوهش رفتاری به اندازه گیری متغیرهایی معطوف بوده است که بدون این روش، اندازه گیری آنها امکان پذیر نبوده است. برلسون می نویسد: تجزیه و تحلیل محتوا، یک شیوه تحقیقی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام های ارتباطی بکار می رود. در تحلیل محتوا، پژوهشگر پیام های تولید شده را مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد و به دنبال یافتن پاسخی برای پرسش های تحقیق خود است. روش تحلیل محتوا برای دانشمندان علوم اجتماعی و انسانی فرصت های گوناگونی را جهت استفاده منظم از فراگیرترین شکل مدارک مربوط به امور انسانی - یعنی محتوای ارتباطات - فراهم می آورد. (www.masternader.blogspot.com)

نمودار ۲. دسته بندی کلی آیین ها؛ مآخذ: نگارندگان.

امیر می شود که تا سیزده عید، امیر و حکمفرمای شهر است، به اعیان و اعزه شهر حواله نقد و جنس می دهد، که همه زیاد یا کم تقدیم می کنند (قزوینی، ۱۳۲۴، ص ۱۶-۱۳). بی گمان امروز کسانی که در روزهای پایانی سال و نخست فروردین، با لباس های قرمز رنگ و صورت سیاه شده در کوچه و گذر و خیابان می بینیم که با دایره زدن و خواندن و رقصیدن مردم را سرگرم می کنند بازمانده شوخی ها و سرگرمی های انتخاب میر نوروزی و حاکم پنج روزه است (روح الامینی، ۱۳۷۶، ص ۴۸-۴۷). این افراد پیام آوران نوروز می باشند که نوشدن طبیعت، زندگی مجدد بعد از زمستانی سخت همراه با مرگ گلها و گیاهان را بشارت داده، چهره سیاهشان نمادی از بازگشت حیات از زیر زمین و جهان مردگان و لباس سرخشان یادآور گل ها و شقایق های بهاری است شادی و نشاط را برای مردم را به ارمغان می آورند و در روحیه شهر تأثیرگذار می باشند.

چهارشنبه سوری: چهارشنبه سوری از جمله آیین هایی است که در تمام شهرها و روستاهای ایران برگزار می شود این مراسم شامل پریدن از روی آتش، فال گوسی، قاشق زنی و شال انداختن است.

امیر می شود که تا سیزده عید، امیر و حکمفرمای شهر است، به اعیان و اعزه شهر حواله نقد و جنس می دهد، که همه زیاد یا کم تقدیم می کنند (قزوینی، ۱۳۲۴، ص ۱۶-۱۳). بی گمان امروز کسانی که در روزهای پایانی سال و نخست فروردین، با لباس های قرمز رنگ و صورت سیاه شده در کوچه و گذر و خیابان می بینیم که با دایره زدن و خواندن و رقصیدن مردم را سرگرم می کنند بازمانده شوخی ها و سرگرمی های انتخاب میر نوروزی و حاکم پنج روزه است (روح الامینی، ۱۳۷۶، ص ۴۸-۴۷). این افراد پیام آوران نوروز می باشند که نوشدن طبیعت، زندگی مجدد بعد از زمستانی سخت همراه با مرگ گلها و گیاهان

جدول ۲. تأثیر پنجه بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

پنجه	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر			تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر	
	فردی			جمعی	عناصر متحرک ^۴
	آموزه های معنوی			عناصر ثابت ^۲	عناصر نیمه ثابت ^۳
بخشش و گذشت	گفتار نیک	تذکر دهی	نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	حرکت افرادی موسوم به حاجی فیروز در سطح شهر	
	•	•	•		

جدول ۳- تأثیر چهارشنبه سوری بر جسم و جان شهر مآخذ: نگارندگان

چهارشنبه سوری	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر					تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر					
	فردی					جمعی	عناصر متحرک				
	آموزه های معنوی					عناصر ثابت	عناصر نیمه ثابت				
پريدن از روی آتش فال گوشي ^۵ قاشق زني ^۶ شال انداختن ^۷	شهرنشان	تطهير و پاکسازي	آموزش بخشش	گفتار نیک	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی، قومی و فرهنگی	آرزوی سلامتی	تقویت ارتباطات محله ای و همسایه ای	مشارکت اجتماعی	نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	وجود پارک هایی در درون شهر بمنظور آتش بازی در ایام خاص	روشن کردن بوته های خار در خیابان پرش مردم از روی آتش
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲. عناصر ثابت عناصری هستند که ثابت بوده و ندرتاً و به آهستگی تغییر می کنند. (راپاپورت، ۱۳۸۴، ص ۹۴)

۳. عناصر نیمه ثابت شامل انواع مختلف چیدمان، مبلمان، پرده و اثاثیه، گیاهان، تابلوهای تبلیغاتی، ویتترین مغازه ها، جانمایی حیاطها و تزئینات چمن ها و سایر عناصر شهری است. این عناصر به آسانی و به سرعت تغییر می کنند و دارای نقش مهمی در معنای محیطی که به آن تعلق دارند بوده تا جایی که اهمیت آنها در برقراری ارتباط بیشتر از عناصر کالبدی ثابت است. (راپاپورت، ۱۳۸۴، ص ۹۶)

۴. عناصری مربوط به انسان ها یا محیط آنها هستند که شامل نقل و انتقال ارتباطات فضایی و موقعیت کالبدی آنها است حتی وضعیت کالبدی، ژست دست و بازو حالت ظاهری و صورت، عکس العمل گردن و دست ها، اشارات سر، ارتباطات چشمی، سرعت کلام و نطق، صدا و میزان مکث و بسیاری از رفتارهای غیر کلامی دیگر را نیز شامل می شود. (راپاپورت، ۱۳۸۴، ص ۱۰۴)

۵. عملی که زنان در شب چهارشنبه سوری برای اطلاع از آینده (ازدواج، بهبود، مرض و غیره) کنند و آن چنان است که نیت کنند و در سر چهارراهی ایستند و به سخن نخستین کسانی که از آنجا رد شوند گوش دهند و همان را تعبیر کنند. (معین، ۱۳۷۱، ص ۲۴۷۸)

۶. عملی که زنان در شب چهارشنبه سوری انجام دهند: زنان برای گرفتن مراد و رسیدن به مقصود به طور ناشناس و نقاب زده به درب خانه ها روند و به وسیله زدن قاشق برکاسه یا بر در خانه ها اهل خانه را از آمدن قاشق زن خبر کنند آنان نیز وظیفه خود را که آوردن مقداری آذوقه خشک و ناپخته است انجام دهند و شرط در این عمل آنست که قاشق زن مکالمه نکند. (معین، ۱۳۷۱، ص ۲۶۱۳)

۷. شال اندازی از دیگر مراسم چهارشنبه سوری است که تاکنون اعتبار خود را در شهرها و روستاهای همدان و زنجان حفظ کرده است. پس از خاموش کردن آتش، فال گوشي و قاشق زني جوانان نوبت به شال اندازی می رسد. جوانان چندین دستمال حریر و ابریشمی را به یکدیگر گره زده، از آن طنابی رنگین به بلندی سه متر می ساختند آن گاه از راه پلکان خانه ها یا از روی دیوار، آن را از روزنه دودکش وارد منزل می کنند و یک سر آن را خود در بالای بام در دست می گرفتند، آنگاه با چند سرفه بلند صاحبخانه را متوجه ورودشان می سازند صاحبخانه که منتظر آویختن چنین شال هایی هستند، به محض مشاهده طناب رنگین، آنچه قبلاً آماده کرده، در گوشه شال می ریزند و گره ای بر آن زده، با یک تکان ملایم، صاحب شال را آگاه می سازند که هدیه آماده است. آنگاه شال انداز شال را بالا می کشد.

جدول ۴. تأثیر روزهای مردگان و پنجشنبه آخر سال بر جسم و جان شهر مآخذ: نگارندگان.

روزهای مردگان و پنجشنبه آخر سال	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر						تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر		
	فردی			جمعی			عناصر ثابت	عناصر نیمه ثابت	عناصر متحرک
	آموزه های معنوی			نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	مشارکت اجتماعی	تقویت ارتباطات اجتماعی و خانوادگی	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی، قومی و فرهنگی	مهربانی	بخشش و گذشت
رفتن سر مزار گذشتگان	•	•	•						
پخش نذورات	•	•	•	•	•	•	•	•	•

۱-۱- روزهای مردگان و پنجشنبه آخر سال

یکی از آیین های کهن پیش از نوروز یاد کردن از مردگان است. گذشته قبرستان هادر مقیاسی محله ای بوده است که تمامی افراد محله آنجا گردهم می آمدند تا یاد و خاطره رفتگان شان را گرامی دارند و هر یک از این قبرستان ها به صورت فضایی شهری در قالب مجموعه ای فعال ایفای نقش می کرده حال آنکه امروزه قبرستان های محله ای در یکدیگر ادغام شده و مقیاسی شهری را بر عهده دارند در پنجشنبه آخر سال بهشت زهرا به صورت شهری فعال در می آید و از مسافتی طولانی تا بهشت زهرا گل و گلاب فروشان در حاشیه و کنار جاده روحیه شهر را

تغییر داده و شکلی تازه به آن می بخشند.

۱-۲- خانه تکانی

اصطلاح خانه تکانی بیشتر در ارتباط با شستن و تمیز کردن وسایل خانه به کار می رود در خانه تکانی تمام وسایلی که نیازمند تعمیر است تعمیر شده و وسایلی که مورد نیاز نمی باشد به فقرا و نیازمندان بخشیده می شود. به مناسبت فرارسیدن نوروز ایرانیان علاوه بر خانه تکانی نوروزی به خانه تکانی در دل ها و قلوب اشان می پردازند و با دلی صاف و خالی از هرگونه کینه و نفرت به پیشواز نوروز می روند.

جدول ۵- تأثیر خانه تکانی بر جسم و جان شهر مآخذ: نگارندگان

خانه تکانی	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر						تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر		
	فردی			جمعی			عناصر ثابت	عناصر نیمه ثابت	عناصر متحرک
	آموزه های معنوی			نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	تمیز کردن چهره خانه ها - نقاشی نماها - ترمیم نمای منازل - تغییر ویتترین مغازه ها	وجود فرش ها در بالکن و پشت بام خانه ها - بیرون گذاشتن وسایل خراب و مستعمل	استفاده از گل و گلدان در بالکن ها و حیاط ها	
یاری رساندن به نیازمندان	تطهیر و پاکسازی شهروندان	تذکردهی (یادآوری) نوشتن سال و قیاس با (معاد)	بخشش و گذشت						•

جدول ۶. تأثیر کاشتن سبزه بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر			کاشتن سبزه
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	فردی		جمعی	
			آموزه های معنوی			
	-باغچه سازی در کل شهر -گذاشتن ظروف سبزه در کنار پیاده روها و حاشیه پنجره ها		نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	تذکر دهی (یادآوری نوشدن سال و قیاس با معاد)	افزایش ارتباط و پیوند با طبیعت	
			*	*	*	

جدول ۷. تأثیر سفره هفت سین بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر						سفره هفت سین	
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	فردی							
			مشارکت خانوادگی	آرزوی سلامتی و برکت در سال نو	تطهیر و پاکسازی	گفتار نیک (عیدت مبارک)	افزایش ارتباط با طبیعت (سبزه نمادی از طبیعت)	مهربانی		بخشش و گذشت
	-تشکیل بازارچه های موقت برای فروش وسایل سفره هفت سین									

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول ۸. تأثیر دید و بازدید (عید دیدنی) بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر						دید و بازدید (عید دیدنی)			
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی			فردی						
			نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	از بین رفتن کدورت ها و کینه ها	تقویت ارتباطات محله ای و همسایه ای	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	شادی و نشاط	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی		آموزه های معنوی		

جدول ۹. تأثیر سیزده بدر بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر				
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی			فردی	
- حرکت مردم به سمت پارک و فضاهای سبز 	- اختصاص محل هایی برای برپا کردن چادرها در این روز - تمامی فضاهای سبز 	- پارک های درون و برون شهری 	احساس	نمایش	تقویت	آموزه های معنوی	
			تعلق به	هویت	ارتباطات	تذکر	افزایش
			ساختاری	فرهنگی	محله ای و	ارتباط	دهی
			اجتماعی	مردم	همسایه	با	(سیزه به آب دادن)
			و قومی	منطقه	ای و خانوادگی	طبیعت	
			*	*	*	*	*

۳-۱- کاشتن سبزه

سین است. (روح الامینی، ۱۳۷۶، ص ۵۶). «دید و بازدید» (عید دیدنی): از رسوم نوروزی بازدید از فامیل و آشنایان است و این رسم هنوز پابرجا مانده است. «سیزده بدر»: در تمامی شهرها و روستاهای ایران در سیزدهمین روز فروردین طبق رسمی که از گذشتگان رسیده باید از خانه بیرون آمد و به باغ و کشتزار رو آورد.

در اسفند ماه اکثر خانواده های ایرانی دانه های غلات را سبز می کنند که در واقع نمادی از برکت و شگون در سالی که پیش رو دارند را مشخص می کنند و نمادی از نوشدن طبیعت و رویش مجدد و یادآوری معاد و رستاخیز است و از روزگاران کهن بین ایرانیان مرسوم بوده است. (بیرونی، ۱۳۶۳، ص ۳۳۰) و (روح الامینی، ۱۳۷۶، ص ۵۵).

آیین های مذهبی

«عید فطر»: شاید به جرأت بتوان گفت عید فطر یکی از مهمترین اعیاد مسلمانان است روزی که مسلمانان بعد از یک ماه روزه داری و امتناع از خوردن و آشامیدن، اجر و پاداشی را که خداوند به آنان وعده داده است، اعطا می گردد. در روز عید فطر گروه بندی های قومی و مذهبی کاملاً قابل مشاهده می باشد به این دلیل که شیعیان و سنی ها نماز عیدشان با هم متفاوت بوده لذا جایگاه های

«سفره هفت سین»: رسم و باوری کهن است که همه اعضای خانواده در موقع سال تحویل در خانه و کاشانه خود در کنار سفره هفت سین گرد آیند. در سفره هفت سین، از جمله، هفت رویدنی خوراکی است که با حرف سین آغاز می شود، و نماد و شگونی بر فراوانی رویدنی ها و فرآورده های کشاورزی است، می گذارند. افزون بر آن؛ آینه، شمع، ظرف آب، تخم مرغ رنگ کرده، ماهی قرمز، نان، سبزی، گل و کتاب دینی نیز زینت بخش سفره هفت

جدول ۱۰. تأثیر عید فطر بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی	فردی	
- پخش نذورات توسط مردم در سطح شهر	- چراغانی شهر و نصب پلاکاردها	- مساجد و حسینیه ها جهت برگزاری نماز عید - جایگاه هایی متفاوت جهت برگزاری نماز برای اقلیت ها	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	آموزه های معنوی	
				تهدیب نفس	ایستادگی در مقابل وسوسه ها
			*	*	*

جدول ۱۱. تأثیر عید قربان بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر				عید قربان
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی	فردی			
				آموزه های معنوی			
-پخش نذورات توسط مردم در سطح شهر 	-در نظر گرفتن محلهایی از طرف وزارت بهداشت جهت کشتار دام -چراغانی شهر و نصب پلاکاردها -ایستگاه های صلواتی جهت پخش نذورات	-کشتارگاه ها	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	ایثار و از خود گذشتگی	یاری رساندن به نیازمندان	تذکر دهی	
							•

می آید که نمایشی از همکاری و مشارکت آحاد جامعه در کمک به نیازمندان است.

«نیمه شعبان»: بعد از عید فطر و عید قربان، شاید یکی از بزرگترین اعیادی است که در میان شیعیان عمومیت دارد. «عید غدیر»: این عید دینی نیز از مهمترین اعیاد مسلمین در ایران می باشد.

«مراسم عزاداری ابا عبدا... الحسین»: با سیطره و گسترش اسلام در ایران و پذیرش مذهب تشیع توسط ایرانیان، دگرگونی عظیمی در عقاید و باورهای مردم پدید

متفاوتی برای مراسم خود دارند حتی اقلیت های قومی و مهاجرین (نظیر افغانه مقیم ایران) نیز واجد محل های خود می باشند.

«عید قربان»: ریشه تاریخی این عید به قربانی کردن اسماعیل توسط حضرت ابراهیم (ع) باز می گردد. این مراسم نشان از خودگذشتگی و ایثار حضرت ابراهیم (ع) بمنظور خشنودی خداوند دارد. بعد از آن، قربانی کردن گوسفندان تبدیل به فریضه ای برای حجاج گردیده است و از این طریق خوراکی برای فقرا و تهیدستان فراهم

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول ۱۲. تأثیر نیمه شعبان بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر							نیمه شعبان	
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی				فردی				
			آموزه های معنوی				آموزه های معنوی				
-پخش نذورات توسط مردم در سطح شهر	- چراغانی در سطح شهر -پرچم هایی در سطح شهر -ایستگاه های موقتی جهت پخش نذورات	-تکایا، مساجد، حسینیه	همت مشارکت اجتماعی و خانوادگی	هشدار و عبرت	عدالت خواهی	ایستادگی در مقابل ظلم و ستم	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	ایثار و از خود گذشتگی	صبر و استقامت	تذکر دهی	آزادی

۸. مراسم عزاداری ابا عبدا... الحسین که از مهمترین آیین های مذهبی است در قالب مقاله ای جداگانه تحت عنوان رویکردی تحلیلی به تعامل بین آیین های جمعی و ساختار کالبدی شهرهای سنتی ایرانی در نشریه هنرهای زیبا در شماره ۳۹ سال ۱۳۸۸ ارائه گردیده است.

آمد. رفتارها و باورهایی را که مغایر با باورهای مذهبی بود در ژرفای فرهنگ ایران داشت، زمینه ساز فرهنگ کنار گذاشته و آنهایی را که مغایرتی با باورهای مذهبی مردم نداشتند در پیوند با باورهای دینی به حیات خود ادامه دادند. آیین سوگواری در مرگ سیاوش چون ریشه مرگ سیاوش و شهادت امام حسین با یکدیگر فرق دارند

جدول ۱۳. تأثیر عید غدیر بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

عید غدیر	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر	
	فردی	جمعی	عناصر ثابت	عناصر متحرک
---	---	آموزه های معنوی اطاعت از دستورات خداوند	چراغانی شهر و نصب پلاکاردها	حرکت مردم به سمت خانه های سیدها
				•

جدول ۱۴. تأثیر عزاداری ابا عدا... الحسین بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

عزاداری ابا عدا... الحسین	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر	
	فردی	جمعی	عناصر ثابت	عناصر متحرک
آزادگی تذکره دهی صبر و استقامت ایثار و از خود گذشتگی	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	آموزه های معنوی ایستادگی در مقابل ظلم و ستم عدالت خواهی هشدار و عبرت	تکایا، مساجد، حسینیه	حرکت مردم با علم و پرچم در خیابان ها پخش نذورات توسط مردم در سطح شهر
				•

جدول ۱۵. تأثیر آیین شهادت امام علی علیه السلام بر شهرها؛ مآخذ: نگارندگان.

شهادت حضرت علی (ع)	تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر	
	فردی	جمعی	عناصر ثابت	عناصر متحرک
آزادگی صبر و استقامت ایثار و از خود گذشتگی	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	آموزه های معنوی ایستادگی در مقابل ظلم و ستم عدالت خواهی هشدار و عبرت	تکایا، مساجد، حسینیه	پخش نذورات توسط مردم در سطح شهر
				•

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول ۱۶- تأثیر تعزیه خوانی بر جسم و جان شهر مآخذ: نگارندگان

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر		تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر											
عناصر متحرک	عناصر ثابت	عناصر ثابت	عناصر نیمه ثابت	جمعی					فردی						
				آموزه های معنوی					آموزه های معنوی						
-حرکت دسته های نمایش با پرچم ها و وسایل و گذر از منزلی به منزل دیگر	-وجود تکایا و حسینیه های عزاداری موقت	-تکایا، مساجد، حسینیه		تعمیر	نمایش	مشارکت	هشدار	عزت	ایستادگی	ایثار	صبر	تذکره			
				تعمیر	نمایش	مشارکت	هشدار	عزت	ایستادگی	ایثار	صبر	تذکره			
				*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*

بازماندگان در رویارویی با مصائب و مشکلات است.

۸-۲- مراسم قالی شویان

در روز جمعه قالی شویان ده‌ها هزار تن زن و مرد از شهرها و روستاهای ایران به منظور برابر دانستن ثواب حضور در این مراسم با زیارت مرقد جد مطهر امامزاده سلطان علی، حضرت امام حسین (ع)، گردهم می‌آیند. مردمان این خطه با بهره‌گیری از عناصر سازنده واقعه کربلا به روایتی حماسه‌گونه از هجرت و شهادت امامزاده سلطان علی می‌پردازند. مراسم قالی شویان نمادینی از شستشو و خاکسپاری امامزاده سلطان علی، نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه در تجدید پیوندهای طایفگی - محلی و تقویت و تحکیم روحیه قوی از یک سو، و برقرار کردن رابطه روحانی - معنوی با شخصیت‌های مقدس مذهبی خود در ورای جهان مادی، از سوی دیگر است. مردم طایفه‌های فین و کاشان و ارده‌ها مراسم قالی شویان را با باورهای کهن خود از جمله آیین‌های باران خواهی و نوشدگی فصل و آغاز کشت با هم پیوند زده و به نمایش در می‌آورند (بلوکباشی، ۱۳۸۰، ص ۷۶-۵۰).

آیین‌های موردی

«روز قدس»: در این روز گروهی از مسلمانان در نقاط مختلف جهان حمایت خودشان را از مردم فلسطین به

و هر یک از این دو حماسه واجد ویژگی‌ها و پیام‌های خاص خود می‌باشد، لیکن هر دو حماسه بر اصلی بنیادین نهاده شده است. خونی که بی‌گناه به زمین ریخته شده تا ابد خون خواهی می‌کند (بلوکباشی، ۱۳۸۰، ص ۷۴). و (نک: یار شاطر، ۱۳۶۷، ۱۳۲-۱۳۱) و (نک: آل احمد، ۱۳۴۴، ۷۱۳-۷۱۲) و (نک: مسکوب (الف)، ۱۳۵۷، ۸۲) و (نک: مسکوب (ب)، ۱۳۵۱، ۱۱۱) و (نک: عنایت، ۱۳۶۲، ۳۰۹) و (نک: فرامکین، ۱۳۷۲، ۱۲۴-۱۲۲). «شهادت حضرت علی (ع)»: نیز تأثیری عمده در جان و حیات شهرهای ایران دارد.

۷-۲- مراسم تعزیه خوانی

تعزیه نمایشی تمثیلی است که در آن وقایع کربلا را نشان داده و مصائبی را که امام حسین و یاران و اهل بیت اشان متحمل گردیده‌اند به نمایش در می‌آورد (نک: ستایشگر، ۱۳۸۱، ۲۴۴-۲۲۶) و طی مراسمی خاص برخی از داستان‌های مربوط به واقعه کربلا را پیش چشم بینندگان باز آفرینی می‌کنند. در واقع ماهیت این مراسم گرمی داشتن یاد عزیزان از دست رفته است که با به نمایش درآوردن شهادت مظلومانه امام حسین و یاران، اهل بیت اشان و به اسارت درآوردن کودکان و نوجوانان، نمایشی از ایستادگی و مقاومت در برابر ظلم و ستم و عدالت خواهی را نشان می‌دهند. تاهشدار و عبرتی برای بازماندگان باشد و نشان دهنده از صبر و استقامت

جدول ۱۷. تاثیر آیین قالیشوین بر جان شهرها؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر				فردی	جمعی	نوشدگی	قالی شوین
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت								
-حرکت دسته های عزادار در مسیر رودخانه و بالعکس 	-وجود قرفه هایی که در موقع مراسم به مسافران اختصاص می یابد	-مجموعه مذهبی و فرهنگی مشهد اردال 	نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	تقویت پیوندهای طایفی - محلی	آموزه های معنوی برقراری رابطه روحانی - معنوی با شخصیت های مذهبی در واری جهان مادی	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	*	*	*

جدول ۱۸. تاثیر روز قدس بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		روز قدس
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی		
-حرکت مردم به همراه پرچم ها و پلاکاردها 	-قرار دادن مبلمان های موقتی در مسیر راهپیمایی و سخنرانی		تقویت حس همدردی و همیاری	احساس تعلق به ساختاری مذهبی	*

جدول ۱۹. تاثیر روز ۲۲ بهمن بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		روز ۲۲ بهمن
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی		
-حرکت مردم به همراه پرچم ها و پلاکاردها 	-قرار دادن مبلمان های موقتی در مسیر راهپیمایی و سخنرانی		تقویت ارتباطات اجتماعی، محله ای و همسایه ای	احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	*

نمایش می گذارند که به همین مناسبت در ایران پس از انقلاب اسلامی در آخرین جمعه ماه مبارک رمضان و در حمایت از مردم فلسطین راهپیمایی برگزار می کنند. «روز ۲۲ بهمن»: در این مردم سراسر ایران به مناسبت سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی به خیابانها آمده تا همچنان حمایت خود را از جمهوری اسلامی به نمایش بگذارند.

«سالروز دفاع مقدس»: این روز از مهمترین مراسم در ایران بعد از انقلاب اسلامی است.

جدول ۲۰. تأثیر سالروز دفاع مقدس بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر				سالروز دفاع مقدس
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی		فردی		
- رفتن بر سر مزار شهدا 	- برگزاری نمایشگاه های موقتی از جنگ تحمیلی		احساس تعلق به ساختاری اجتماعی و قومی و مذهبی	مشارکت اجتماعی و خانوادگی	آموزه های معنوی	آموزه های معنوی	
					ایستادگی در مقابل ظلم و ستم	آزادگی	ایثار و از خود گذشتگی
			*	*	*	*	*

«روز ارتش»:

جدول ۲۱. تأثیر روز ارتش بر جسم و جان شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

تأثیر آیین بر جسم و کالبد شهر			تأثیر آیین بر روحیه و جان شهر		روز ارتش
عناصر متحرک	عناصر نیمه ثابت	عناصر ثابت	جمعی		
- رژه دسته های نظامی به همراه پرچم ها 	- قرار دادن مبلمان های موقتی در مسیر رژه		مشارکت		
			*		

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
 No.34 Spring 2014

جدول ۲۲. تأثیر آیین عزاداری اباعبدا... الحسین بر جسم شهر؛ مآخذ: نگارندگان.

نقاط مهم و هویتی شهر	استخوانبندی شهر	شهر زنجان
پیرامون این مسیر نقاط مهم و هویتی شهر شکل گرفته است که از آن جمله می توان به مسجد جامع، سبزه میدان، مسجد چهلستون، امامزاده و بازار اشاره نمود این مسیر به مثابه زنجیری می ماند که این عناصر مهم را به هم پیوند می زند. (حبیب و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۴)	مسیر حرکت هیئت های عزاداری طی سالیان دراز به مثابه استخوان بندی و ستون فقرات شهر می باشد و توسعه های شهر پیرامون این ستون فقرات صورت گرفته است. (حبیب و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۱۲۴)	
		

جدول ۲۲. تأثیر آیین عزاداری اباعبدا... الحسین بر روی ساختار کالبدی شهر زنجان؛ مآخذ: نگارندگان.

مسیر حرکت دسته های عزاداری و شکل گیری ساختار کالبدی شهر زنجان	هیئت های عزاداری شهر زنجان
	<p>حسینیة اعظم زنجان</p> <p>این مسیر از حسینیة اعظم آغاز می گردد هیئت عزاداری سپس مسیر خیابان امام را پیش می گیرد و عزاداران ساکن در محلات شمالی شهر از طریق خیابان سعدی وسط وارد میدان انقلاب شده و به جمع عزاداران حسینیة اعظم می پیوندند و سپس وارد امامزاده ابراهیم شده و در آنجا به اقامه نماز می پردازند و سپس از درب جنوبی امامزاده وارد خیابان توحید (مسگرها) شده و مسیر بازار را پیش می گیرند تا در انتهای مسیر دوباره به حسینیة اعظم باز گردند. (حبیب و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۲۲)</p>
	<p>زینیة زنجان</p> <p>مسیر حرکت هیئت عزاداری زینیة زنجان در سومین شب شهادت امام حسین (ع) حرکت می کند این مسیر از زینیة زنجان آغاز می گردد سپس هیئت عزاداری مسیر خیابان سعدی وسط را در پیش گرفته و سپس وارد خیابان امام می شوند و در هنگام اذان مغرب وارد صحن امامزاده شده و در آنجا به اقامه نماز می پردازند و از درب جنوبی وارد خیابان توحید (مسگرها) شده و سپس از خیابان سعدی جنوبی مسیر زینیة را در پیش می گیرند. (حبیب و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۲۲)</p>
<p>در مبحث مبانی نظری پژوهش به نظریات اندیشمندان اشاره شد که مهمترین مواردی که بدان می پردازند عبارت است از: تعامل انسان با انسان، در روزهای برگزاری چنین مراسمی تمامی مردم اعم از زن و مرد، پیر و جوان در آن شرکت می جویند و نهایتاً سبب بروز وحدت اجتماعی می گردد.</p> <p>تعامل انسان با کالبد، شکل گیری فضاهای ویژه و نمادین که واجد هویتی خاص برای شهروندان می باشند و سبب برقراری ارتباط ساکنین با این گونه فضاها می گردد.</p> <p>انطباق با نیازهای ساکنان، فضاهای که سالیان متمادی در مسیر حرکت دسته های عزاداری شکل گرفته اند در بقیه زمان های سال پاسخگوی نیازهای ساکنین می باشند.</p> <p>انطباق با رویدادها و تجربه ها، روایت هایی که در طی مسیر حرکت دسته های عزاداری بازگو می گردد همانا تداعی کننده سفر امام حسین (ع) و یارانشان می باشد.</p> <p>تنوع و تباین، پیرامون این مسیر فضاهای متعدد و متنوعی در طی سالیان متمادی شکل گرفته است.</p> <p>تداوم کالبدی، مسیر حرکت دسته های عزاداری به مثابه استخوان بندی شهر بوده و توسعه های شهر پیرامون این مسیر شکل گرفته است.</p> <p>تداوم زمانی، مسیر حرکت دسته های عزاداری طی سالیان متمادی ثابت و بدون تغییر بوده است.</p>	

بیان یافته ها و نتایج: بر روی شهر زنجان آیین ویژه عزاداری اباعبدا... الحسین به آزمون گذاشته شد و نتایج زیر حاصل گردید:

نتیجه گیری و جمع بندی

با توجه به مطالبی که عنوان گردید می توان نتیجه گرفت آیین هایی که مورد پذیرش عامه مردم بوده و بدانها پایبند می باشند تأثیر بسیاری از جوانب گوناگون بر روحیه

جدول ۲۴. آموزه‌های فردی آیین‌ها؛ مآخذ: نگارندگان.

احساس تعلق به ساختاری اجتماعی، قومی، مذهبی و فرهنگی	آموزه‌های فردی
نوشدگی	
همدلی	
شادی و نشاط	

جدول ۲۵. آموزه‌های معنوی آیین‌ها؛ مآخذ: نگارندگان.

اطاعت از دستورات خداوند	آموزه‌های معنوی
تذکر دهی	
عدالت خواهی	
هشدار و عبرت	
ایستادگی در مقابل ظلم و ستم	
افزایش ارتباط با طبیعت	
تطهیر و پاکسازی شهروندان	
گفتار نیک	
یاری رساندن به نیازمندان	
پیوند خانوادگی	
بخشش و گذشت	
تقویت حس همدردی و همیاری	
صله رحم	
مهربانی	
آزادگی	
صبر و استقامت	
ایثار و از خود گذشتگی	
ایستادگی در مقابل وسوسه‌ها	
تهذیب نفس	
برقراری رابطه روحانی- معنوی با شخصیت‌های مذهبی در ورای جهان مادی	

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۵۶

جدول ۲۶. آموزه‌های اجتماعی آیین‌ها؛ مآخذ: نگارندگان.

تقویت ارتباطات اجتماعی، محله‌ای و همسایه‌ای	آموزه‌های اجتماعی
تقویت پیوندهای طایفگی- محلی	
گروه بندی‌های اجتماعی	
مشارکت اجتماعی و خانوادگی	
از بین رفتن کدورت‌ها و کینه‌ها	
هویت شیعه	
نمایش هویت فرهنگی مردم منطقه	
خون خواهی از خون بی‌گناهان	

و کالبد شهر می‌گذارند که می‌توان به شرح زیر تبیین نمود:
ساختار کالبدی شهرهای سنتی ایران داشته باشد، آیین عزاداری ابا عیدا... الحسین است.

۱- همان طور که در بالا بدان اشاره شد، یکی از مهمترین آیین‌هایی که می‌تواند تاثیر بسزایی در شکل‌گیری آیین‌ها داشته باشد، آیین‌های مذهبی است. نحوه تأثیرگذاری آیین‌ها بر روحیه شهر در سه زمینه آیین‌های فردی، معنوی و اجتماعی دسته بندی

می‌گردند:

۴- بیرونی، ابوریحان، (۱۳۶۳) آثار الباقیه، ترجمه اکبر

دانا سرشت، انتشارات امیرکبیر.

۵- بیکن، ادموند، (۱۳۷۶) طراحی شهرها، ترجمه فرزانه

طاهری، انتشارات مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری

ایران، تهران.

۶- پاکزاد، جهانشاه، (۱۳۸۶) سیر اندیشه‌ها در

شهرسازی ۲، شرکت عمران شهرهای جدید، تهران.

۷- حبیب، فرح و نوشین کریمی و نسیم کریمی (۱۳۸۸)

رویکردی تحلیلی به تعامل بین آیین‌های جمعی و ساختار

کالبدی شهرهای سنتی ایرانی، نشریه هنرهای زیبا،

شماره ۳۹.

۸- راپاپورت، آموس، (۱۳۸۴) معنی محیط ساخته شده:

رویکردی در ارتباط غیر کلامی، ترجمه دکتر فرح حبیب،

شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.

۹- روح الامینی، محمود، (۱۳۷۶) آیین‌ها و جشن‌های

کهن در ایران امروز، انتشارات آگاه.

۱۰- ستایشگر، مهدی، (۱۳۸۱) واژه نامه موسیقی ایران

زمین، جلد اول، اطلاعات.

۱۱- عنایت، حمید، (۱۳۶۲) اندیشه سیاسی در اسلام

معاصر، ترجمه بهاء الدین خرمشاهی، انتشارات

خوارزمی.

۱۲- فرامکین، گرگوار، (۱۳۷۲) باستان شناسی در آسیای

مرکزی، ترجمه صادق ملک شه‌میرزادی، انتشارات

وزارت امور خارجه.

۳هـ

میر نوروزی، نشریه یادگار،

شماره ۳.

۱۴- مسکوب (الف)، شاهرخ، (۱۳۵۷) سوگ سیاوش: در

مرگ و رستاخیز، انتشارات خوارزمی.

۱۵- مسکوب (ب)، شاهرخ، (۱۳۵۱) نقدی بر نقد سوگ

سیاوش، فرهنگ و زندگی، شماره ۱۰.

۱۶- معین، محمد، (۱۳۷۱) فرهنگ فارسی، چاپخانه

سپهر، تهران.

۱۷- هال، ادوارد (۱۳۷۶) بعد پنهان، ترجمه منوچهر

با توجه به مطالبی که اشاره شد از مهمترین پیامدهای

تأثیر آیین‌ها در جامعه؛ ایجاد و تقویت احساس

شهروندی، احساس تعلق به مکان، احساس تعلق به

گروه‌های اجتماعی، فرهنگی و مذهبی، تبدیل

شهروندان غیرفعال^۶ به شهروندان فعال^{۱۰} و ارتقاء مفهوم

شهروندی است که این امر خود سبب پیوند نزدیکتر فرد

با محیط شهری وی شده و رابطه‌ای تنگاتنگ بین محیط

و شهروندان حاصل می‌گردد این نکات از مسائل پر

اهمیتی است که امروزه نظر اندیشمندان شهرسازی را به

خود جلب نموده و ملاحظه می‌کنیم در دیدگاه‌های

نظری و عملی^{۱۱} ارتقاء تعامل شهروند با محیط شهری از

اهم اهداف و اولویت‌های مباحث گردیده است. برگزاری

مراسم و آیین‌ها در کالبد و جان شهر تأثیرگذارده سبب

ایجاد تغییر در پیکر، سیما و چهره شهر می‌شود که این

تغییرات علاوه بر دگرگون سازی کالبد شهرها بر روحیه

ساکنان شهرها نیز تأثیرگذارده و ارتباط و تعامل

شهروندان با کالبد شهرشان را افزایش می‌دهد. در انتها

می‌توان این‌گونه عنوان نمود که مهمترین تأثیر آیین‌ها بر

کالبد و روحیه شهرها، افزایش و ارتقاء پیوند شهروندان با

محیط است و هنگامی که شهروندان خود را جزئی از

محیط بدانند در قبال آن احساس مسئولیت نموده و بی

تفاوتی آنان نسبت به محیط از بین رفته و خود مصلحان

اجتماعی و محافظان و نگاهبانان محیط می‌شوند.

منابع و مآخذ

۱- اردلان، نادر و لاله بختیار (۱۳۸۰) حس وحدت، ترجمه

حمید شاهرخ، نشر خاک، اصفهان.

۲- آل احمد، جلال، (۱۳۴۴) مهرگان در مشهد اردهال،

اندیشه و هنر، شماره ۶.

۳- بلوکباشی، علی، (۱۳۸۰) قالی شویان، مناسک نمادین

قالی شویان در مشهد اردهال، دفتر پژوهش‌های

فرهنگی.

9. Passive

10. Active

۱۱. برای اطلاعات بیشتر به مقاله رویکردی تحلیلی به تعامل بین آیین‌های جمعی و ساختار کالبدی شهرهای سنتی ایرانی که در

نشریه هنرهای زیبا در شماره ۳۹ سال ۱۳۸۸ ارائه گردیده است، رجوع نمایید.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۵۷

طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۱۸- یار شاطر، احسان، (۱۳۶۷) تعزیه و آیین‌های
سوکواری در ایران قبل از اسلام، ترجمه داوود حاتمی،
انتشارات علمی و فرهنگی.

19- Halprin, Lawrence, 1972, " Cities", the MIT
Press, Massachusetts.

20- Gehl, Jan, 1987, "Life between Building",
Translated by J.Koch, New York.

www.slamicdigest.net

www.masternader.blogspot.com

www.wikipedia.org

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۵۸ ■

معرفی فرایندی جامع برای گزینش محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی؛ نمونه موردی: شهر گنبد کاووس

رحیم سرور* - دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری، تهران، ایران.

چکیده

یکی از مراحل اولیه و در عین حال اصلی مطالعات ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، تعیین درجه توسعه یافتگی و محرومیت مناطق، محلات، حوزه‌ها و بلوک‌های آماری (واحد‌های همسایگی) در مقیاس شهر با هدف شناسایی محلات فرودست شهری و سپس تعیین و گزینش «محلات در اولویت برنامه» جهت انجام مطالعات مرحله سوم، چهارم و پنجم شرح خدمات تیپ در محدوده این محلات می‌باشد. بررسی‌های بعمل آمده نشان می‌دهد که کاربست صرفاً یک یا دو مدل با شاخص‌های ترکیبی چندان موفقیت آمیز نبوده و حصول به نتیجه مطلوب متضمن استفاده از انواع مدل‌های آماری و ریاضی به تفکیک انواع شاخص‌های گروه‌بندی شده و سپس ترکیب نتایج حاصل از مدل‌ها با مدنظر قرار دادن راهبردهایی جهت نیل به نتیجه متقن و مطمئن از شناخت و پیشنهاد محلات هدف برنامه می‌باشد. در این مقاله ۶۵ حوزه آماری شهر گنبد کاووس بر اساس چهار طیف از شاخص‌های کالبدی، جمعیتی، اقتصادی و اجتماعی (در مجموع ۳۳ شاخص) با استفاده از انواع مدل‌های آماری و ریاضی (شامل فراوانی نسبی، رگرسیون، A.H.P، تاکسونومی و شاخص توسعه انسانی سازمان ملل متحد و نظرات کارشناسان خبره) مورد تحلیل قرار گرفته و در نهایت محلات (هدف پیشنهادی) یا در اولویت برنامه با ترکیب نتایج این مدل‌ها و مشخص ساختن راهبردهای مربوطه تعیین شده است؛ بدینوسیله فرایندی شده در این مطالعه می‌تواند مبنایی برای سایر محققان و مدیران شهری در حوزه برنامه‌ریزی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی باشد. واژگان کلیدی: سکونتگاه‌های غیررسمی، توانمندسازی، ساماندهی، تحلیل‌های آماری، گنبد کاووس.

Introduction of a Pervasive Plan for Selecting the Prioritized Neighborhoods for Organizing and Empowering the Informal Settlements; Case Study: Gonbad-e Kavus City

Abstract

Setting the development and deprivation degree of statistical regions, neighborhoods, districts and blocks (Neighborhood Planning Units (NPU)) in city scale is one of the basic and main stages of organizing and empowering studies of the informal settlements. They have been designed with the aim of identifying the urban downstream neighborhoods, determining and selecting the "prioritized neighborhoods" in order to conduct the 3rd, 4th and 5th stages studies. Recent studies indicate that using of only one or two models with the mixed indexes has not been successful and achieving the desired result depends on using different statistical and mathematical models sorted based on various indexes. Then the achieved results of various models were combined to each other through considering strategies for achieving strong and reliable results on identification and suggestion of the target neighborhoods. In this study, a number of 65 statistical areas of Gonbad-e Kavus city were analyzed based on four types of indexes including anatomical, demographic economic and social (totally 33 indexes) using various statistical and mathematical models (e.g. the relative frequency, regression, AHP, taxonomy, human development index of the United Nations and opinions of experts). Finally, the target neighborhoods were determined through combining the results of the models and setting the related strategies. Therefore, the offered process and model in this study can be a basis for other researchers and managers who are involved with the planning and organizing the informal settlements.

Keywords: Informal Settlements, Empowerment, Organization, Statistical Analyses, Gonbad-e Kavus

باشد که هدف اصلی این مقاله ورود به این مقوله با ارائه یک الگومی باشد.

اصولاً شناسایی و اولویت بندی محلات فرودست و مسئله دار در شهر نیازمند نقش آفرینی متخصصان علوم مختلف به عنوان لایه‌های تاثیر پذیر از یکدیگر خواهد بود، ولی عدم جامع نگری یا اتکاء به یک بخش از مطالعات و یا استفاده از تنها یک مدل یا صرفاً برداشت‌های کارشناسی - میدانی نمی‌تواند به تصمیم علمی بیانجامد. رعایت فرایندی تحلیلی جامع برای گزینش محلات در اولویت برنامه از رهگذر کاربست انواع مدل‌های ریاضی - آماری ضمن استفاده از طیف وسیعی از شاخص‌ها و مدل‌ها، میزان کارآمدی آنها را سنجیده و بهترین گزینه را برای تمرکز مطالعات مرحله سوم، چهارم و پنجم برنامه و به تبع آن هدایت سرمایه‌گذاری‌ها و اقدامات توانمندسازی ارائه می‌دهد.

روش تحقیق و جامعه آماری

روش تحقیق تحلیلی - آماری و جامعه آماری ۱۶۵ حوزه شهر گنبدکاووس در سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران می‌باشد، اطلاعات خام دریافت شده از مرکز آمار ایران در محیط اکسل (Excel) تحلیل شده و وضعیت هر یک از حوزه‌ها از نظر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی در قیاس با یکدیگر و نسبت به وضعیت شهر معلوم شده، سپس این شاخص‌ها مبنای اطلاعات اولیه برای مدل‌های ارائه شده در این تحقیق قرار گرفته‌اند و خروجی‌های مدل‌ها نیز در بانک اطلاعات طراحی شده در محیط G.I.S تبدیل به نقشه شده است. شایان ذکر است که نقشه‌های پایه نیز از سازمان نقشه برداری کشور و نقشه‌های سازمان مسکن و شهرسازی استان گلستان بوده است. مدل‌های بکار گرفته شده شامل فراوانی نسبی هر وضعیت (اعم از محرومیت و توسعه)، رگرسیون، تاکسونومی عددی، مدل A.H.P^۲، تحلیل عاملی و شاخص توسعه سازمان ملل بوده که در یک رویکرد تطبیقی نتایج بدست آمده از هر یک از مدل‌ها

اکنون مسئله بقای فقرا در شهر و گریز از حاشیه‌ای شدن و رفع معضلات ناشی از فقر و نابرابری در شهرها نظیر تامین امنیت، ارتقاء بهداشت، بهبود رضایتمندی، ساماندهی کالبدی، بهبود آموزش و وضعیت اقتصادی خانوارها و پاسخگویی به انتظارات رو به رشد به مسئله‌ای اساسی تبدیل شده است. ناکارآمدی رخنه به پایین (Trickle Down) منافع رشد اقتصادی و همچنین شهری شدن فقر و تشدید زمینه‌های جدایی‌گزینی فضایی - اجتماعی، توجه به اجتماعات محلی برای دستیابی به توسعه واقعی را ضروری ساخته است و در این راستا این مساله مطرح می‌شود که چگونه می‌توان محلات در اولویت برنامه (محلات هدف) را برای تمرکز اقدامات ساماندهی و توانمندسازی شناسایی کرد؟ در پاسخ باید گفت که شرح خدمات طرح و برنامه‌های مطالعات ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی کشور دارای پنج مرحله اصلی می‌باشد که هدفگذاری صحیح محلات برای تخصیص منابع به عنوان یکی از مهمترین خروجی‌های این مطالعات تا حدود بسیار زیادی منوط به صحت و دقت مطالعات مرحله اول می‌باشد، هدف مرحله اول شرح خدمات، شناخت محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی می‌باشد که حسب بررسی‌های به عمل آمده توسط مولف طی جلسات مشترک با کارشناسان و مدیران ذیربط این قبیل طرحها، هنوز نارسایی‌هایی در زمینه الگوها و مدل‌های بکار گرفته شده در این زمینه (برای شناخت و تدقیق حدود محلات هدف) وجود دارد که علت اصلی آن را بدیهی دانستن پدیده شناخت شهر، بکارگیری مدل‌های محدود (اغلب یک یا دو مدل) و یا اکتفا به بازدیدهای میدانی بدون وقوف بر وضعیت شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای ساکن در محله بوده است. بنابراین تلاش برای ارائه یک الگوی نسبتاً فراگیر یکی از اولویت‌های ستاد ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی کشور می‌تواند

۱. شهر گنبدکاووس در سرشماری ۱۳۸۵ با ۶۵ حوزه آماری و حدود ۶۵۰ بلوک (معادل واحد همسایگی) مورد سرشماری قرار گرفته است.

۲. Analytic Hierarchy Process (A.H.P) مدل تحلیل سلسله مراتبی

با ملحوظ داشتن راهبردهای گزینشی محلات هدف با یکدیگر مقایسه شده و در نهایت محلات هدف و در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی معرفی شده است. شهر گنبد کاووس یکی از شهرهای شمالی کشور است که در استان گلستان و شهرستان گنبد کاووس واقع شده است. این شهر با ۱۳۹۱۶۷ نفر (در سال ۱۳۹۰) و مساحتی با بیش از ۲۰۷۰ هکتار به ۶ ناحیه، ۱۴ محله شهری و ۶۵ حوزه آماری تقسیم شده است. براساس نتایج سرشماری، جمعیت این شهر در فاصله سرشماری ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰، ۴۳ هزار نفر افزایش پیدا کرده است^۲ (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). گنبد کاووس از شهرهای قدیمی کشور است که زمان شکل‌گیری و رشد آن به قرن‌ها قبل و به دوره هخامنشیان بر می‌گردد. موقعیت جغرافیایی، وجود اراضی وسیع حاصلخیز، آب و هوای مساعد و وجود زمین‌های اشتغال از جمله عوامل موثر در رشد، گسترش و مهاجر پذیری این شهر بوده است. جدایی‌گزینی فضایی - اجتماعی

زمینه شکل‌گیری و تخصیص هر یک از محلات را به قومیت‌های مختلف (اعم از بلوچ، سیستانی، ترک، ترکمن) فراهم ساخته است که از آن جمله می‌توان به محله افغان آباد، سیدآباد، بدلجه، امام اعظم، چای گوئین و غیره اشاره کرد (نقش‌کلیک، ۱۳۸۷).

روش اول: روش مقایسه تطبیقی وضعیت حوزه‌ها نسبت به وضعیت شهر (بر اساس میانگین و فراوانی) در این روش وضعیت شهر براساس هر یک از شاخص‌های توسعه و محرومیت استخراج شده و سپس اطلاعات تمامی حوزه‌ها نسبت به آن عدد سنجیده شده و ۵ حوزه مطلوب (توسعه یافته) و ۵ حوزه محروم شناسایی شده است، بعنوان مثال شاخص بعد خانوار برای شهر ۴/۲ و برای حوزه ۴۸ عدد ۳/۶، حوزه ۳۸، عدد ۳/۴۴ در حالی که برای حوزه ۱۴ عدد ۵/۳۰ و حوزه ۱ عدد ۵/۱۶ بدست آمده است. در مرحله بعدی فراوانی هر یک از حوزه‌هایی که در وضعیت مطلوب یا بدتری نسبت به شاخص شهر قرار گرفته‌اند، محاسبه شده و معلوم شده

جدول ۱. تحلیل وضعیت ۵ حوزه‌ی توسعه یافته براساس شاخص‌های مختلف توسعه‌ی شهری*

ردیف	شاخص	مقدار شاخص در شهر	۵ حوزه ای که نسبت به دیگر حوزه‌ها دارای وضعیت مطلوبی هستند					
۱	درصد مهاجران در شهر	۱۹.۰	شماره حوزه	۱۸	۱	۲۲	۴	۱۵
			مقدار شاخص	۹.۷۵	۹.۴۳	۶.۲۰	۵.۷۶	۴.۵۲
۲	نرخ اشتغال کل	۸۸.۲	شماره حوزه	۴۵	۵۸	۲۷	۱۷	۳۴
			مقدار شاخص	۹۹.۷۷	۹۹.۳۳	۹۸.۳۸	۹۷.۹۷	۹۷.۹۵
۳	نرخ بیکاری کل	۱۱.۷	شماره حوزه	۴۵	۵۸	۲۷	۱۷	۳۴
			مقدار شاخص	۰.۲۳	۰.۶۷	۱.۷۰	۲.۰۳	۲.۰۵
۴	بار تکفل	۳.۴	شماره حوزه	۶۴	۲	۵۳	۴۸	۴۵
			مقدار شاخص	۲.۹۳	۲.۹۳	۲.۸۹	۲.۸۷	۲.۳۶
۵	درصد پاسوادی جمعیت شهر	۸۹.۰	شماره حوزه	۴۵	۶۵	۴۳	۴۶	۵۷
			مقدار شاخص	۹۵.۶۸	۹۵.۷۶	۹۵.۹۰	۹۶.۷۸	۹۷.۰۸
۶	میانه مساحت	۱۰۸.۱	شماره حوزه	۵۶	۵۷	۶۴	۳۹	۱۰
			مقدار شاخص	۱۶۷.۶۷	۱۶۹.۳۶	۱۷۴.۷۸	۱۸۱.۲۴	۳۱۶.۹۸

* شایان ذکر است که تعداد شاخص‌های بکارگرفته شده ۳۳ شاخص بوده که در این قسمت نتایج ۶ شاخص صرفاً برای نشان دادن نحوه تفکیک حوزه‌ها و نوع مدل آورده شده است.

۲. جمعیت این شهر در سرشماری ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ به ترتیب ۸۷۱۰۰ تا ۱۱۱۲۵۳ نفر بوده است.

جدول ۲. فراوانی نسبی ۵ حوزه مطلوب و توسعه یافته گنبد کاووس

ردیف	شماره حوزه	فراوانی ^۲	فراوانی نسبی
۱	۵۷	۱۷	۱۰.۳
۲	۶۴	۱۱	۶.۷
۳	۴۵	۱۰	۶.۱
۴	۴۳	۸	۴.۸
۵	۴۶	۸	۴.۸

جدول ۳. تحلیل وضعیت ۵ حوزه‌ی محروم براساس شاخص‌های مختلف توسعه‌ی شهری*

ردیف	شاخص	مقدار شاخص در شهر	۵ حوزه‌ی ای که نسبت به دیگر حوزه‌ها دارای وضعیت نامطلوبی هستند					
۱	بعدخانوار شهر	۴.۲	شماره حوزه	۱۴	-۱	۱۸	-۶	۱۳
			مقدار شاخص	۵.۳۰	۵.۱۶	۵.۰۹	۴.۹۳	۴.۸۷
۲	درصد مهاجران در شهر	۱۹.۰	شماره حوزه	۴۵	۶۵	۲۲	۶۳	۴۸
			مقدار شاخص	۲۷.۹۱	۲۲.۷۱	۲۲.۲۳	۲۰.۴۲	۲۷.۰۷
۳	نرخ بیکاری کل	۱۱.۷	شماره حوزه	۲۸	۳۱	۲۲	۴۰	۳۰
			مقدار شاخص	۲۲.۷۵	۲۲.۸۸	۲۵.۰۸	۲۹.۱۶	۲۹.۳۵
۴	بار تکفل	۳.۶	شماره حوزه	۲۳.۰۰	۳۰	۴۰	۲۲	۲۲
			مقدار شاخص	۴.۲۶	۴.۲۴	۴.۱۷	۴.۰۸	۴.۰۲
۵	درصد باسوادگی جمعیت شهر	۸۹.۰	شماره حوزه	-۱	۱۴	-۲	۲۷	۲۹
			مقدار شاخص	۷۲.۱۵	۷۵.۳۴	۷۶.۵۱	۷۸.۸۲	۷۹.۳۴
۶	درصد واحدهای با مساحت ۵۰ متر و کمتر	۹.۱	شماره حوزه	-۲	۱۴	-۶	-۴	۲۰
			مقدار شاخص	۳۶.۲۷	۳۳.۵۶	۲۱.۷۵	۲۱.۱۰	۱۹.۸۱

* شایان ذکر است که تعداد شاخص‌های بکارگرفته شده ۳۳ شاخص بوده که در این قسمت نتایج ۶ شاخص صرفاً برای نشان دادن نحوه تفکیک حوزه‌ها و نوع مدل آورده شده است.

جدول ۴. فراوانی نسبی ۵ حوزه محروم گنبد کاووس

ردیف	شماره حوزه	فراوانی ^۱	فراوانی نسبی
۱	۱۴	۱۸	۱۰.۹
۲	۱	۱۴	۸.۵
۳	۲۷	۱۳	۷.۹
۴	۲	۱۲	۷.۳
۵	۱۸	۷	۴.۲

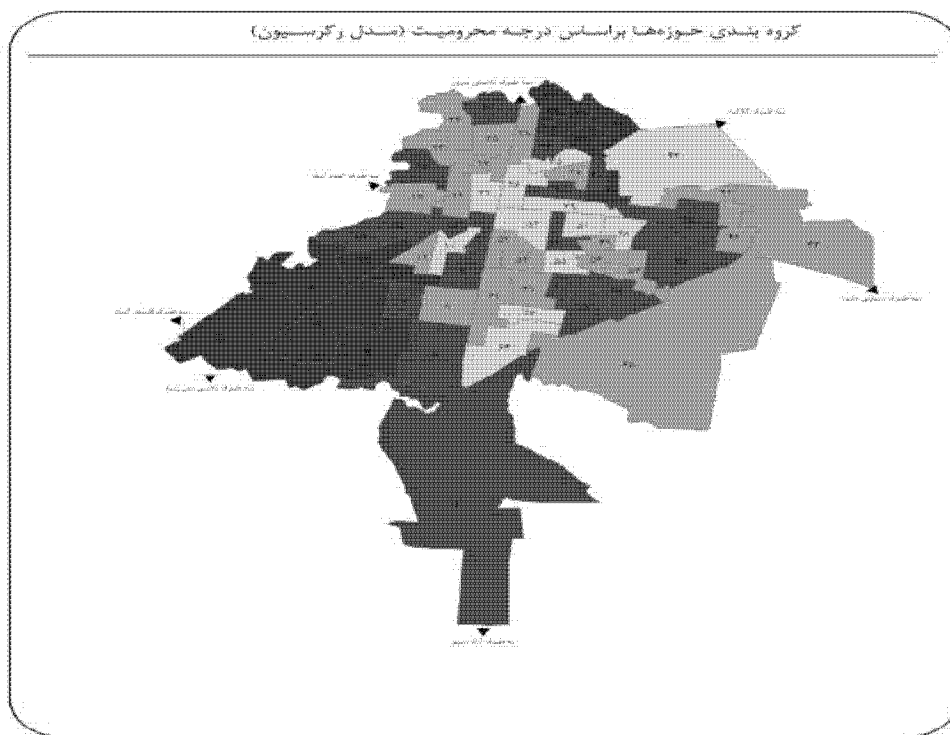
که مثلاً حوزه ۵۷ با ۱۷ فراوانی و اختصاص ۱۰ درصد کل وضعیت‌های مطلوب یک حوزه توسعه یافته در صورتیکه حوزه ۱۴ با ۱۸ بار قرارگیری در وضعیتی پایین‌تر از میانگین و شاخص شهر و سایر حوزه‌ها (با ۱۰/۹ درصد وضعیت‌های محروم) یک حوزه توسعه یافته یا محروم محسوب می‌شوند. در جدول شماره ۱ تا شماره ۴ مثال‌هایی برای این بحث ارائه شده است.

روش دوم: روش رگرسیون اصولاً انتخاب مدل به نوع اطلاعات جمع‌آوری شده و به

۴. تعداد مواردی که در ۳۳ شاخص حوزه مورد نظر در مطلوبترین وضعیت قرار دارد.

جدول ۵. گروه‌بندی حوزه‌های آماری گنبد کاووس با استفاده از مدل رگرسیون

توسعه		محرومیت		گروه بندی حوزه ها	
توسعه یافته	نسبتاً توسعه یافته	محرومیت نسبی	محرومیت شدید	درجه محرومیت	ردیف
۲۴	۳۶	۱۶	۲۰	فهرست حوزه ها	۱
۴۵	۵۹	۶۵	۶۲		
۶۴	۷۳	۶۱	۱۳		

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

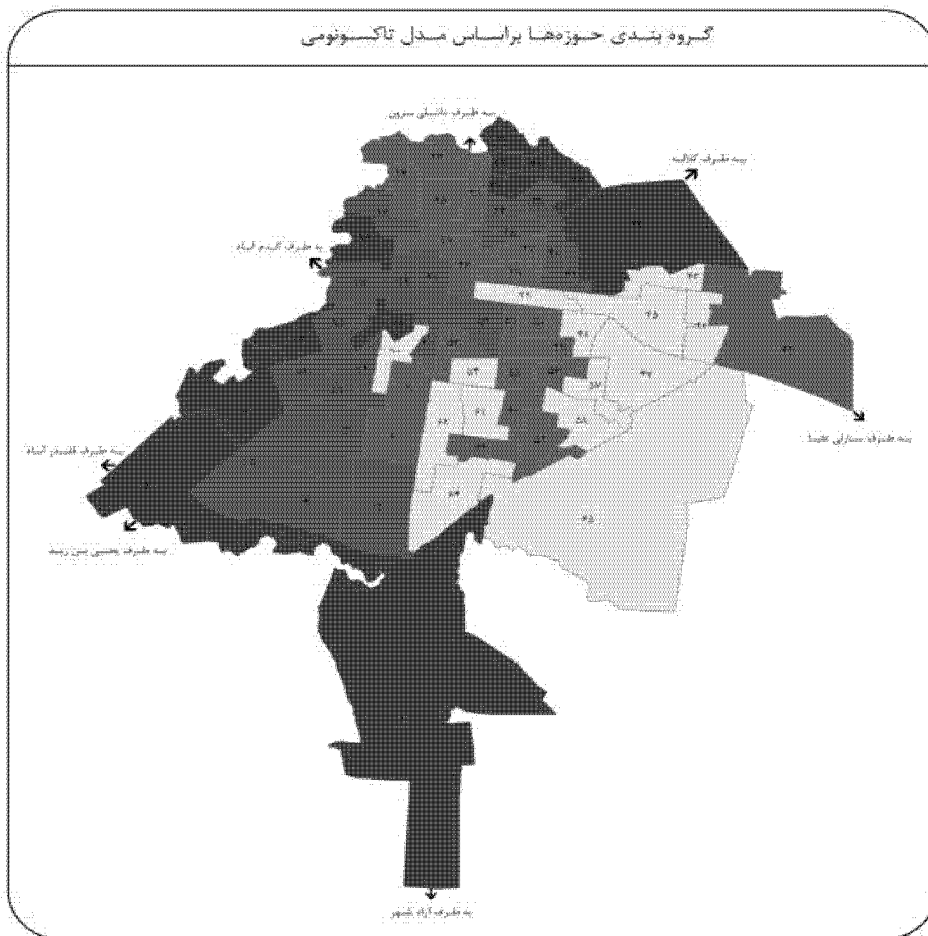
۶۳

اهداف مطالعه بستگی دارد. اگر چنانکه داده‌ها پیوسته بوده و همبستگی داشته باشند، مدل‌های سری زمانی توصیه می‌گردد و در صورتیکه داده‌ها مستقل بوده و از توزیع تقریباً نرمال پیروی کنند، مدل رگرسیون کارساز است. مدل‌های رگرسیون نیز بسته به نوع داده‌ها و کاربری به چند دسته تقسیم می‌شوند که در این تحقیق به علت اینکه داده‌های متغیر اسمی بوده و همچنین هدف رتبه‌بندی محلات و حوزه‌ها بوده از رگرسیون

لجستیک استفاده شده است. پس از انجام کامل فرایند این مدل در محیط اکسل، رتبه و درجه محرومیت و توسعه هر حوزه مشخص شد و سپس از ردیف (Sort) کردن آنها چهار سطح از وضعیت بشرح جدول شماره ۳ و نقشه شماره ۲ نمایان شد.

روش سوم: روش تاکسونومی^۵ یکی از روش‌های گروه‌بندی از لحاظ توسعه یافتگی

۵. مدل تاکسونومی شامل مراحل زیر است: تشکیل ماتریس داده‌ها، تشکیل ماتریس استاندارد شده، محاسبه فواصل مرکب و تعیین کوتاه‌ترین فاصله، پیدا کردن مناطق همگن، تعیین سرمشق توسعه و بالاخره تعیین درجه توسعه یافتگی محلات

سبب می‌شود که امکان شناسایی درجه اثرگذاری انواع مولفه‌ها بر فقر خانوار و یا محله روشن نباشد؛ لذا برای رفع این خلاء و نیز دستیابی به نتایج مطمئن مدل A.H.P. بکار گرفته شده و فرآیند زیر طی شده است:

الف: وزن دهی به کلیه شاخص‌ها به تفکیک جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و کالبدی (وزن شاخص‌ها)؛

ب: گروه بندی، کد بندی و سپس وزن دهی به شاخص‌ها در هر حوزه به طور جداگانه (وزن نسبی)؛

ج: تعیین وزن نهایی حوزه‌ها و سپس تحلیل رتبه بندی حوزه‌ها و سپس رتبه بندی حوزه‌ها به تفکیک جمعیتی،

روش آنالیز تاکسونومی می‌باشد، این روش قادر است یک مجموعه را به زیر مجموعه‌های کم و بیش همگن تقسیم کرده و یک مقیاس را برای شناخت درجه توسعه یافتگی ارائه دهد. با کاربرد این مدل نسبت به رتبه بندی کلیه حوزه‌های آماری از نظر درجه توسعه و محرومیت اقدام و سپس براساس داده‌های حاصله نقشه شماره ۳ تهیه و ارائه شده است.

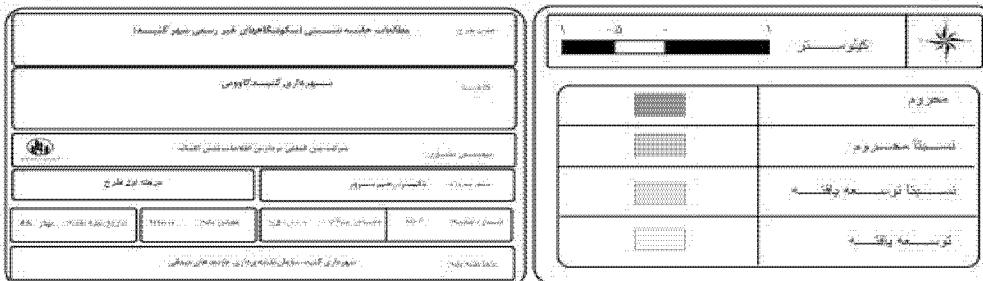
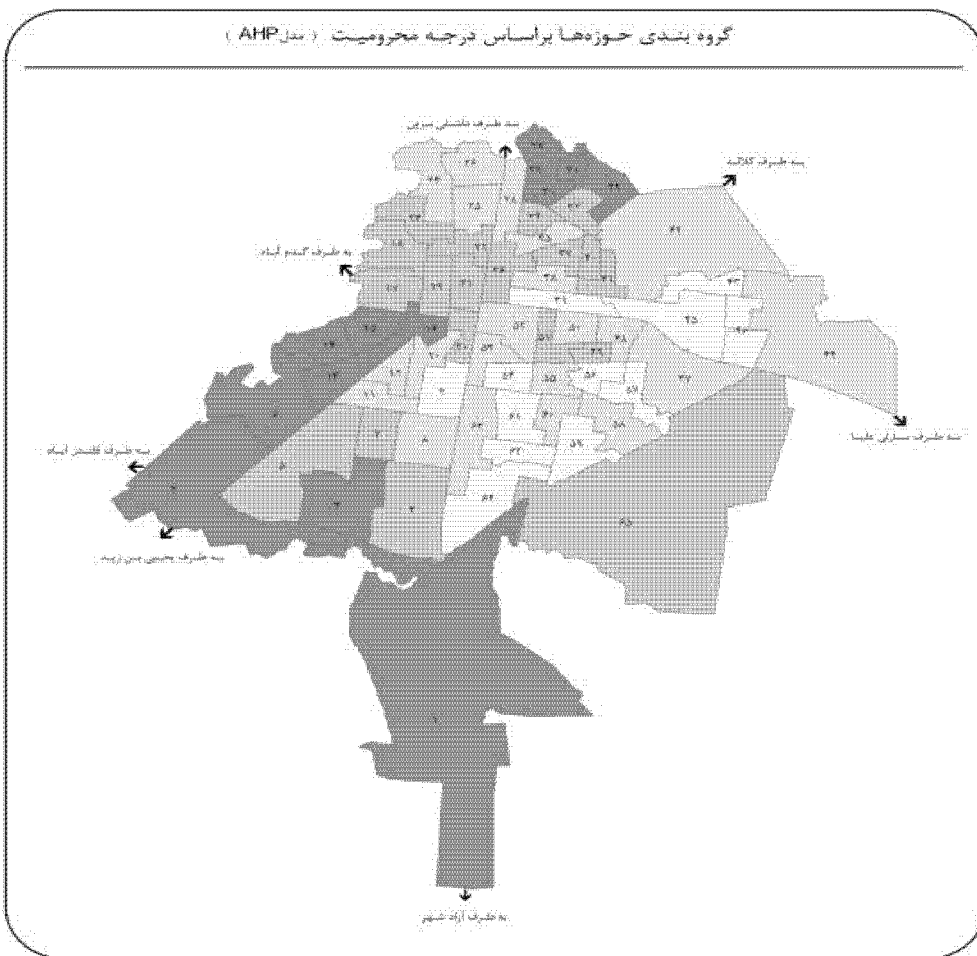
روش چهارم: روش A.H.P. در مدل تاکسونومی عدم وزن دهی به انواع شاخص‌ها

جدول ۶. رتبه بندی حوزه‌های شهر گنبد کاووس از توسعه یافته‌ترین به محروم‌ترین (بر اساس مدل A.H.P)

رتبه نهایی	شماره حوزه	ردیف	رتبه نهایی	شماره حوزه	ردیف
۳۴۲	۴۲	۳۴	۵۰۸	۲	۱
۳۴۰.۵	۲۸	۳۵	۵۰۰	۱۴	۲
۳۳۷.۵	۲۴	۳۶	۴۹۷	۲۹	۳
۳۳۵.۵	۵۳	۳۷	۴۹۷	۳۱	۴
۳۳۴.۵	۱۲	۳۸	۴۹۴.۵	۱۶	۵
۳۳۱	۵۲	۳۹	۴۸۱.۵	۶	۶
۳۳۰	۵۰	۴۰	۴۷۵	۳۰	۷
۳۲۶.۵	۵۵	۴۱	۴۷۲.۵	۱۵	۸
۳۲۳	۶۵	۴۲	۴۵۷.۵	۲۷	۹
۳۲۰	۱	۴۳	۴۵۷	۴	۱۰
۳۱۸	۲۵	۴۴	۴۴۰.۵	۱۳	۱۱
۳۰۷.۵	۲۶	۴۵	۴۳۷.۵	۲۲	۱۲
۳۰۲	۶۰	۴۶	۴۲۶	۴۰	۱۳
۳۰۰	۳۸	۴۷	۴۲۰.۵	۱۸	۱۴
۲۹۴.۵	۴۸	۴۸	۴۱۹	۵	۱۵
۲۷۶	۵۶	۴۹	۴۱۵.۵	۱۷	۱۶
۲۶۸.۵	۴۷	۵۰	۴۰۵	۴۱	۱۷
۲۶۴.۵	۴۴	۵۱	۴۰۴.۵	۲۱	۱۸
۲۶۲.۵	۸	۵۲	۴۰۴.۵	۳۷	۱۹
۲۵۶.۵	۴۶	۵۳	۴۰۳	۱۹	۲۰
۲۵۶	۹	۵۴	۴۰۰	۳۶	۲۱
۲۵۶	۶۱	۵۵	۳۹۰	۲۰	۲۲
۲۵۵.۵	۳۹	۵۶	۳۸۷.۵	۳۴	۲۳
۲۵۳.۵	۶۲	۵۷	۳۸۶	۷	۲۴
۲۴۶.۵	۵۸	۵۸	۳۸۳.۵	۵۱	۲۵
۲۴۵	۶۳	۵۹	۳۸۱	۲۲	۲۶
۲۴۳.۵	۵۹	۶۰	۳۷۹.۵	۲۳	۲۷
۲۴۲	۴۳	۶۱	۳۷۸.۵	۳	۲۸
۲۴۰.۵	۵۴	۶۲	۳۷۴	۲۳	۲۹
۲۱۷.۵	۴۵	۶۳	۳۶۵	۲۵	۳۰
۲۰۷.۵	۶۴	۶۴	۳۶۲	۱۰	۳۱
۱۹۳	۵۷	۶۵	۳۶۳.۵	۴۹	۳۲
			۳۴۸	۱۱	۳۳

گروه بندی حوزه‌ها براساس درجه محرومیت (مدل AHP)

عوامل به صورت مختصر، مجموع‌های از اندازه‌ها را ارائه می‌کند. از این دیدگاه، تحلیل عاملی را می‌توان به عنوان یک تکنیک کاهش دهنده داده‌ها تلقی نمود. زیرا تعداد زیادی از متغیرهای اندازه‌گیری همپوش را به مجموعه کوچکتری از عوامل کاهش می‌دهد. بهترین شرایط متغیرها برای تحلیل عاملی این است که کمی باشند و دامنه نمرات آنها بزرگ و دارای توزیع متقارن باشند. با استفاده از این مدل نمره هر یک از عوامل استخراج شد سپس این نمرات بترتیب زیر در مدل شاخص ترکیبی توسعه انسانی مورد استفاده قرار گرفته است.

اجتماعی، اقتصادی و کالبدی؛ و

۵ د- تحلیل ترکیبی موارد مشخص شده در بند (ج) و تعیین رتبه نهایی تمامی حوزه‌ها.

روش پنجم: تحلیل عاملی و شاخص ترکیبی توسعه انسانی سازمان ملل

تحلیل عاملی، تکنیکی است برای شناسایی عواملی که با روش آماری، اختلاف میان اندازه‌گیری را توضیح می‌دهد. به طور کلی، تعداد عوامل به صورت قابل ملاحظه‌ای کمتر از تعداد اندازه‌گیری‌ها است. در نتیجه،

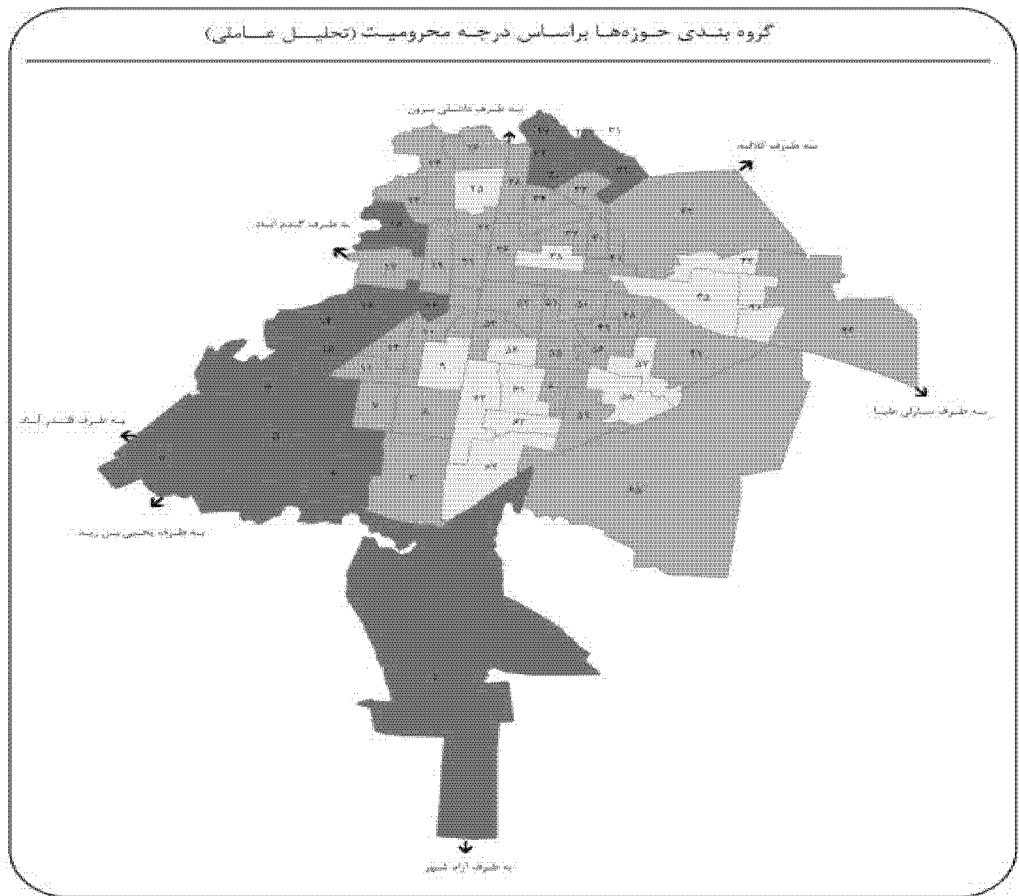
گام اول: مقادیر I_{ij} با استفاده از فرمول زیر محاسبه شده، که $i=1, \dots, 4$ معرف عاملها و $j=1, \dots, 65$ معرف حوزه‌ها می‌باشد.

$$I_{ij} = \frac{(\min_i X_{ij} - X_{ij})}{(\min_i X_{ij} - \max_i X_{ij})}$$

گام دوم: در این مرحله، شاخص میانگین را برای هر یک از حوزه‌های شهر با استفاده از فرمول زیر به دست می‌آوریم.

$$I_j = \frac{1}{4} \sum_{i=1}^4 I_{ij}$$

با انجام این محاسبات و مشخص شدن میزان شاخص ترکیبی توسعه انسانی برای هر یک از حوزه‌ها می‌توان سه دسته ناپایدار، نیمه پایدار و پایدار در نظر گرفت، اگر مقدار $(0 \leq HDI \leq 0.5)$ باشد حوزه دارای سطح ناپایدار است. اگر $(0.5 < HDI < 0.8)$ باشد حوزه دارای سطح نیمه پایدار و اگر $(0.8 \leq HDI \leq 1)$ باشد حوزه در سطح پایدار قرار می‌گیرد. نتایج بدست آمده از ترکیب این دو مدل در جدول شماره ۷ و نقشه شماره ۵ آورده شده است.

موضوع: محله‌های محرومیت‌ناقص استواری تهران (تحلیل عامی)	
تهران، جمهوری اسلامی ایران	
تهران، مرکز استان تهران	
تهران، مرکز استان تهران	تهران، مرکز استان تهران
تهران، مرکز استان تهران	تهران، مرکز استان تهران
تهران، مرکز استان تهران	تهران، مرکز استان تهران
تهران، مرکز استان تهران	

مقیاس: ۱:۱۰۰۰۰		شمال													
<table border="1"> <tr> <td>■</td> <td>بسیار محروم</td> </tr> <tr> <td>■</td> <td>نیمه محروم</td> </tr> <tr> <td>■</td> <td>کم محروم</td> </tr> </table>		■	بسیار محروم	■	نیمه محروم	■	کم محروم	<table border="1"> <tr> <td>■</td> <td>بسیار محروم</td> </tr> <tr> <td>■</td> <td>نیمه محروم</td> </tr> <tr> <td>■</td> <td>کم محروم</td> </tr> </table>		■	بسیار محروم	■	نیمه محروم	■	کم محروم
■	بسیار محروم														
■	نیمه محروم														
■	کم محروم														
■	بسیار محروم														
■	نیمه محروم														
■	کم محروم														

جدول ۷. رتبه بندی حوزه‌های شهر گنبد کاووس بر اساس شاخص‌های مدل تحلیل عاملی و شاخص توسعه انسانی

رتبه	شماره حوزه	HDI	رتبه	شماره حوزه	HDI	رتبه	شماره حوزه
۱	۱۶	۰.۲۲	۴۰	۳۹	۰.۷	۱	۱۶
۲	۲	۰.۳۳	۴۱	۶۵	۰.۷	۲	۲
۳	۱	۰.۳۶	۴۲	۲۲	۰.۷	۳	۱
۴	۶	۰.۳۹	۴۳	۵۹	۰.۷۱	۴	۶
۵	۱۸	۰.۳۹	۴۴	۵۶	۰.۷۲	۵	۱۸
۶	۳۱	۰.۴۲	۴۵	۸	۰.۷۲	۶	۳۱
۷	۲۹	۰.۴۳	۴۶	۵۵	۰.۷۲	۷	۲۹
۸	۱۵	۰.۴۵	۴۷	۴۸	۰.۷۳	۸	۱۵
۹	۳۲	۰.۴۷	۴۸	۴۷	۰.۷۴	۹	۳۲
۱۰	۲۷	۰.۴۸	۴۹	۴۴	۰.۷۵	۱۰	۲۷
۱۱	۵	۰.۴۸	۵۰	۵۳	۰.۷۵	۱۱	۵
۱۲	۴	۰.۴۹	۵۱	۵۰	۰.۷۵	۱۲	۴
۱۳	۱۶	۰.۴۹	۵۲	۶۰	۰.۷۵	۱۳	۱۶
۱۴	۳۰	۰.۵۲	۵۳	۲۵	۰.۷۷	۱۴	۳۰
۱۵	۱۳	۰.۵۲	۵۴	۴۵	۰.۷۷	۱۵	۱۳
۱۶	۱۰	۰.۵۵	۵۵	۶۳	۰.۷۸	۱۶	۱۰
۱۷	۱۷	۰.۵۵	۵۶	۴۸	۰.۷۸	۱۷	۱۷
۱۸	۲۵	۰.۵۵	۵۷	۵۸	۰.۷۹	۱۸	۲۵
۱۹	۲۳	۰.۵۶	۵۸	۵۴	۰.۷۹	۱۹	۲۳
۲۰	۱۹	۰.۵۶	۵۹	۴۶	۰.۷۹	۲۰	۱۹
۲۱	۷	۰.۵۷	۶۰	۹	۰.۸۱	۲۱	۷
۲۲	۲۰	۰.۵۷	۶۱	۴۳	۰.۸۴	۲۲	۲۰
۲۳	۳۴	۰.۵۸	۶۲	۶۴	۰.۸۶	۲۳	۳۴
۲۴	۳۳	۰.۶	۶۳	۶۱	۰.۸۷	۲۴	۳۳
۲۵	۳۶	۰.۶۱	۶۴	۶۲	۰.۸۸	۲۵	۳۶
۲۶	۲۱	۰.۶۱	۶۵	۵۷	۰.۹۱	۲۶	۲۱
۲۷	۴۱	۰.۶۳				۲۷	۴۱
۲۸	۴۹	۰.۶۴				۲۸	۴۹
۲۹	۴۰	۰.۶۴				۲۹	۴۰
۳۰	۵۲	۰.۶۴				۳۰	۵۲
۳۱	۲۸	۰.۶۷				۳۱	۲۸
۳۲	۵۱	۰.۶۷				۳۲	۵۱
۳۳	۲۴	۰.۶۷				۳۳	۲۴
۳۴	۲۶	۰.۶۷				۳۴	۲۶
۳۵	۴۲	۰.۶۸				۳۵	۴۲
۳۶	۱۱	۰.۶۸				۳۶	۱۱
۳۷	۲	۰.۶۸				۳۷	۲
۳۸	۳۷	۰.۶۹				۳۸	۳۷
۳۹	۱۲	۰.۷				۳۹	۱۲

■ گزینش محلات در اولویت برنامه

پس از بکارگیری انواع مدلها و شناسایی محلات محروم و توسعه یافته لازم است نسبت به گزینش محلات در اولویت برنامه اقدام شود، گزینش این محلات و مدل ریاضی یا مفهومی - کارشناسی آن تابعی از راهبردهای برنامه ایی می باشد.

■ راهبردهای تعیین محلات در اولویت برنامه

برای ارتقاء و ساماندهی سطح توسعه سکونتگاه های غیررسمی، استراتژی های مختلفی تعریف شده است، در یک جمع بندی کلی می توان سه استراتژی را در نظر گرفت که به ترتیب عبارتند از: (مهندسين مشاور زیستا، ۱۳۸۷)
الف - استراتژی ارتقاء سطح کلیه سکونتگاه های حاشیه نشین به سطح میانگین و مطلوب کل شهر، در این راهبرد که بیشتر مسئله گراست با استفاده از منابع نامحدود می توان با استفاده از امکانات بخش های دولتی و خصوصی و همچنین امکانات محلی سطح کلیه محلات

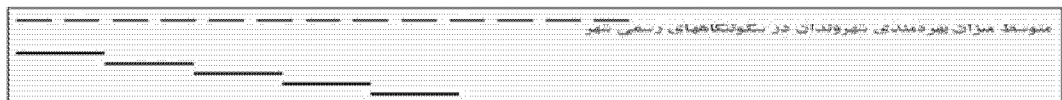
محروم را در یک برنامه ۵ ساله به سطح میانگین شهر رسانند.

ب- در راهبرد دوم سطح تمامی سکونتگاه ها نسبت به وضعیت قبلی فقط یک درجه با یک حدی که در برنامه تعریف می شود ارتقاء داده می شود، تا بتواند اختلاف توسعه یافتگی بین این قبیل محلات با سطح میانگین شهر تقلیل یابد.

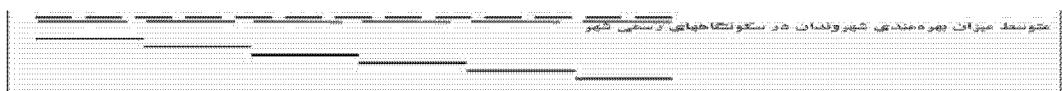
ج- راهبرد سوم منبع گراست، یعنی متناسب با منابع در اختیار از یک طرف و مشکلات موجود یک ارزیابی انجام داده و سپس یکی از بدترین محلات را انتخاب می کند تا با رویکردی فراگیر یعنی استفاده از منابع دولتی و ظرفیت سازی مدیریت و توانمندسازی مردم بتواند در یک برنامه زمانی کوتاه مدت سطح آن سکونتگاه را به سطح توسعه شهر نزدیک کند که این راهبرد پس از موفقیت می تواند مبنای حرکت های بعدی برای سکونتگاه های فقیر دیگر قرار بگیرد؛ البته نحوه اجرای

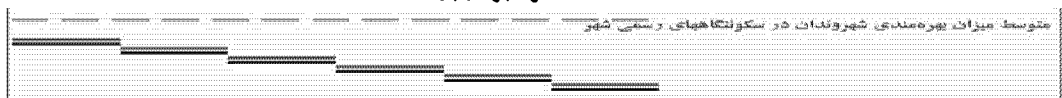
○ وضعیت موجود

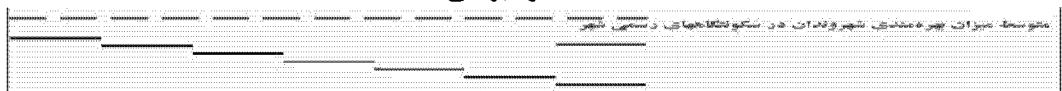
○ راهبرد (الف)

○ راهبرد (ب)

○ راهبرد (ج)

○ پیامد اجرای راهبرد (ج)

نمودار ۱. استراتژی های تدوین برنامه ساماندهی و توانمندسازی محلات در اولویت برنامه

جدول ۸. مقایسه تطبیقی نتایج مدل‌های مورد استفاده در تحلیل وضعیت توسعه یافتگی و محرومیت حوزه‌های شهری گنبد کاووس

ردیف	شماره حوزه (مدل رگرسیونی)	شماره حوزه (مدل تحلیل عاملی)	شماره حوزه (مدل تاکسونومی)	شماره حوزه (مدل AHP)
۱	۲۷	۱۴	۳۱	۰۲
۲	۳۱	۰۲	۱۶	۰۱
۳	۲۹	۰۱	۲۹	۳۱
۴	۳۲	۰۶	۰۶	۱۴
۵	۰۲	۱۸	۳۰	۲۹
۶	۳۰	۳۱	۰۲	۱۶
۷	۱۴	۲۹	۱۴	۰۶
۸	۰۶	۱۵	۲۲	۳۰
۹	۰۱	۲۲	۰۱	۱۵
۱۰	۲۰	۲۷	۲۷	۲۷
۱۱	۳۱	۰۵	۱۸	۰۴
۱۲	۴۰	۰۴	۲۲	۲۲
۱۳	۰۹	۱۶	۱۳	۱۳
۱۴	۲۲	۳۰	۴۰	۲۷
۱۵	۱۱	۱۳	۰۵	۰۵
۱۶	۱۵	۱۰	۱۵	۲۰
۱۷	۱۶	۱۷	۲۳	۴۱
۱۸	۶۲	۳۵	۴۱	۱۷
۱۹	۴۳	۲۴	۱۷	۲۲
۲۰	۱۰	۱۹	۰۴	۱۸
۲۱	۲۵	۰۷	۰۷	۲۰
۲۲	۶۰	۲۰	۲۳	۰۴
۲۳	۳۸	۲۴	۱۹	۲۱
۲۴	۰۷	۲۴	۵۲	۵۱
۲۵	۶۵	۲۶	۲۴	۰۷
۲۶	۱۳	۲۱	۲۱	۲۴
۲۷	۵۱	۴۱	۳۵	۲۶
۲۸	۱۸	۴۹	۱۱	۲۳
۲۹	۵۸	۴۰	۲۰	۱۹
۳۰	۶۱	۵۲	۰۳	۲۳
۳۱	۰۳	۲۸	۱۲	۶۵
۳۲	۵۴	۵۱	۲۲	۲۹

ردیف	شماره حوزه (مدل رگرسیون)	شماره حوزه (مدل تحلیل عاملی)	شماره حوزه (مدل لاکسوتومی)	شماره حوزه (مدل AHP)
۲۳	۲۳	۲۴	۴۹	۳۵
۲۴	۲۶	۲۶	۵۵	۱۰
۲۵	۴۴	۴۲	۲۴	۴۲
۲۶	۰۴	۱۱	۳۶	۲۴
۲۷	۲۷	۰۳	۲۶	۱۱
۲۸	۲۹	۳۷	۵۰	۵۳
۲۹	۳۶	۱۲	۲۸	۲۸
۳۰	۵۳	۳۹	۶۰	۱۷
۳۱	۳۵	۶۵	۳۷	۵۵
۳۲	۰۵	۲۲	۶۳	۵۰
۳۳	۴۸	۵۴	۵۱	۵۲
۳۴	۵۰	۵۶	۰۸	۳۸
۳۵	۵۷	۰۸	۰۹	۲۵
۳۶	۴۲	۵۵	۲۵	۲۶
۳۷	۱۲	۴۸	۳۸	۴۷
۳۸	۵۶	۴۷	۵۹	۴۸
۳۹	۲۱	۴۴	۵۶	۴۴
۴۰	۲۹	۵۳	۵۳	۶۰
۴۱	۵۵	۵۰	۴۸	۵۸
۴۲	۲۳	۶۰	۴۴	۶۲
۴۳	۴۷	۳۵	۶۵	۰۸
۴۴	۰۸	۴۵	۴۶	۴۶
۴۵	۲۶	۴۳	۵۴	۶۱
۴۶	۵۲	۳۸	۴۵	۵۶
۴۷	۲۴	۵۸	۴۷	۰۹
۴۸	۲۸	۵۶	۱۰	۴۳
۴۹	۱۷	۴۶	۲۳	۶۳
۵۰	۱۹	۰۹	۶۲	۳۹
۵۱	۶۳	۴۳	۵۸	۵۴
۵۲	۲۴	۶۴	۶۱	۵۹
۵۳	۵۹	۶۱	۶۴	۴۵
۵۴	۲۵	۶۲	۳۹	۶۴
۵۵	۶۴	۵۷	۵۷	۵۷

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

آن از حساسیت بسیار زیادی برخوردار است که در صورت شکست قطعاً تبعات آن از ثمرات آن بیشتر خواهد بود. سیدآباد، افغان آباد، چای گوئین و گری آباد را در بر می‌گیرند و نشان می‌دهد که مدل‌های به‌کار گرفته شده در این طرح تا حدود زیادی نتایج یکدیگر را تأیید می‌کنند.

- روش و مراحل انتخاب محلات در اولویت برنامه

در این قسمت نتایج بدست آمده از انواع مدل‌های مورد استفاده ارائه شده است تا وجوه افتراق و اشتراک آنها مشخص گردد. در اینجا ملاحظه می‌شود که حوزه‌های شماره ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۲۷، ۲۹، ۱۴، ۲، ۱ و ۶ در ده رتبه اول حوزه‌های محروم شهر واقع شده‌اند که محلات بدلجه،

- اولویت بندی محلات

۱- ابتدا نسبت به جمع افقی رتبه هر یک از حوزه‌ها از روی جدول شماره ۹ اقدام شد به عنوان مثال حوزه ۱۴ امتیاز ۱۹ را بدست می‌آورد (عدد امتیازی هر حوزه).

۲- با رتبه بندی (Sort) عددهای امتیازی، رتبه هر حوزه

جدول ۹. رتبه‌بندی حوزه‌ها و محلات بر اساس انواع مدل‌های تحلیلی از نظر محرومیت

مدل AHP	مدل تاکسونومی	مدل تحلیل عاملی	مدل رگرسیون	مدل‌ها / حوزه‌ها / محلات / حاشیه نشین
دهم	دهم	دهم	اول	۲۷
سوم	اول	ششم	دوم	۳۱
پنجم	سوم	هفتم	سوم	۲۹
خارج از حد مقرر	هشتم	نهم	چهارم	۳۲
اول	ششم	دوم	پنجم	۲
هشتم	پنجم	خارج از حد مقرر	ششم	۳۰
چهارم	هفتم	اول	هفتم	۱۴
هفتم	چهارم	چهارم	هشتم	۶
دوم	نهم	سوم	نهم	۱
ششم	دوم	خارج از حد مقرر	دهم	۱۶

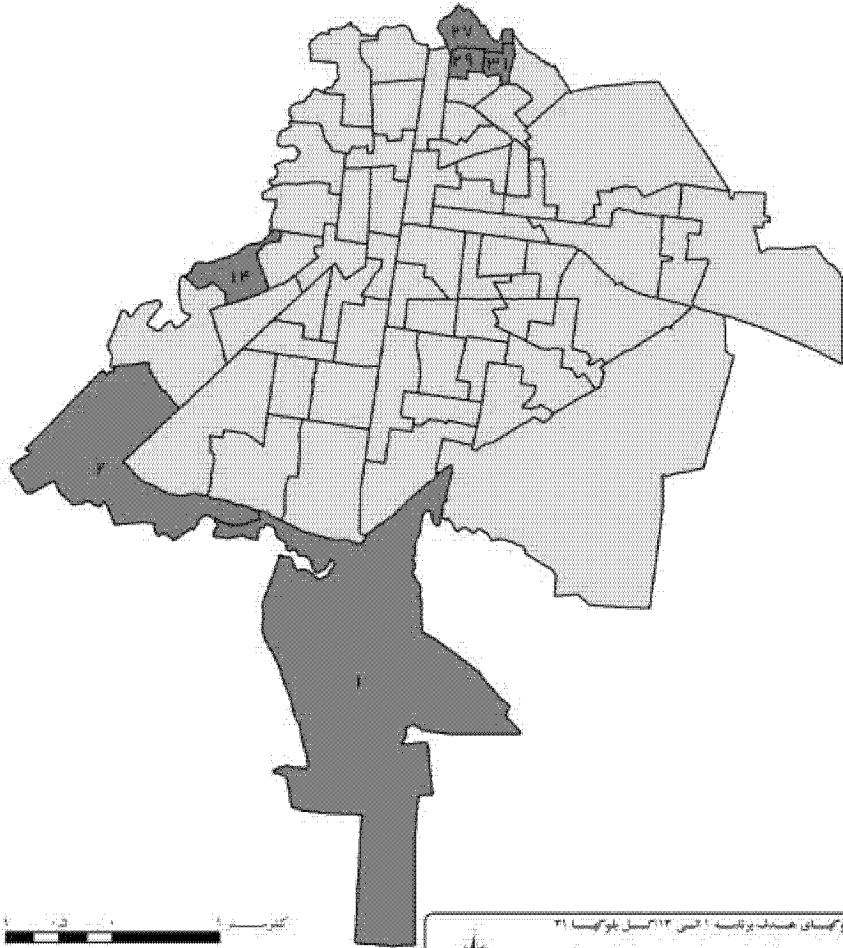
فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول ۱۰. نتایج ترکیب مدل‌ها و رتبه نهایی هر حوزه

ردیف	شماره حوزه	عدد امتیازی	رتبه فراوانی	رتبه امتیاز	رتبه نهایی هر حوزه
۱	۲۷	۳۱	۳	۱۰	۱۳
۲	۳۱	۱۲	۶	۱	۷
۳	۲۹	۱۸	۹	۳	۱۲
۴	۳۲	۳۱	-	۹	-
۵	۲	۱۴	۴	۲	۶
۶	۳۰	۲۹	۱۹	۸	۲۷
۷	۱۴	۱۹	۱	۴	۵
۸	۶	۲۲	۸	۵	۱۳
۹	۱	۲۳	۲	۶	۸
۱۰	۱۶	۲۸	-	۷	-

محلات هدف پیشنهادی

کیلومتر

ردیف	شماره حوزه	نوع در محدوده هدفی اثر فر	مساحت (هکتار)	جمعیت
۱	۳	چای گوشت	۲۵۵.۵۲	۲۱۲۹
۲	۱۴	سیدآباد	۲۵۷.۲۱	۲۹۰۹
۳	۲۷	سیدآباد و پلخی از پشته	۹۲۶	۱۵۳۳
۴	۹	چای گوشت، زعفران و زعفران	۲۸۲.۸۱	۱۷۸۱
۵	۲۹	سیدآباد و پلخی از پشته	۸۰۱	۱۸۲۲
۶	۲۲	سیدآباد	۱۹۳۷	۱۹۵۵

حوزه یکم: بلوکهای همسایه بر پایه ۱۲۳ اصل بلوکهای ۳۱
 حوزه دوم: بلوکهای هدف بر پایه ۱۱ اصل ۳۲ اصل بلوکهای ۳۱
 حوزه چهارم: بلوکهای هدف بر پایه ۲ اصل ۱۷ اصل بلوکهای ۲۶

تیم طراحی
 مطالعات جانمایی نسبی سکونتگاههای
 شهر روستای شهر گسترده گساروس

کاربر
 شهرداری گساروس

پیمانکار
 شهرداری روستای گساروس

مشاور
 شهرداری روستای گساروس

مشاور
 شهرداری روستای گساروس

مشاور
 شهرداری روستای گساروس

مشاور
 شهرداری روستای گساروس

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
 No.34 Spring 2014

مشخص شد به عنوان مثال حوزه ۶ رتبه ۵ را بدست آورد. مثال رتبه نهایی حوزه ۲، عدد ۶ می باشد که نتیجه جمع دورتبه این حوزه در دو مدل مختلف می باشد.

۳- برای انطباق این رتبه بندی با رتبه بندی فراوانی از جدول شماره ۱ تا ۴ براساس فراوانی هر حوزه از نظر شاخص های محرومیت، رتبه آنها استخراج و در جدول به اسم رتبه فراوانی درج شد.

۴- رتبه امتیازی (بند شماره ۲) با رتبه فراوانی (بند شماره ۳) جمع شده و رتبه نهایی هر حوزه مشخص شد به عنوان

۵- با ردیف کردن (Sort) رتبه نهایی حوزه ها و سپس بازدیدهای میدانی و نیز همفکری با مدیران و کارشناسان محلی و کاربست مدل های تصمیم گیری گروهی (دلفی و طوفان مغزی) در نهایت نسبت به گزینش محلات در اولویت برنامه اقدام شده است. براین اساس:

جدول ۱۱. محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی گنبد کاووس

ردیف	شماره حوزه	واقع در محله بندی عرفی	جمعیت	مساحت (هکتار)	تراکم
۱	۲	چای گوئین	۲۱۴۹	۱۵۵.۵۲	۱۳۸۲
۲	۱۴	افغان آباد	۲۶۰۹	۲۵۷.۳۱	۱۰۱۴
۳	۳۱	سیدآباد و بخشی از بدلجه	۱۹۵۳	۷.۲۶	۲۶۹.۰۱
۴	۱	چای گوئین (مجاور رودخانه)	۱۷۸۱	۴۸۴.۸۱	۳.۰۶۷
۵	۲۹	بدلجه و بخشی از سیدآباد	۱۸۳۴	۸.۰۱	۲۲۸.۹۶
۶	۲۷	بدلجه	۱۹۵۵	۱۶.۷۷	۱۱۶.۵۸

برنامه و تصویب آن در ستاد توانمندسازی استان می باشد. ● ارزیابی های بعمل آمده از برنامه های تهیه شده نشان می دهد که در اغلب این طرحها تنها از یک یا دو مدل برای استخراج محلات هدف استفاده شده که چندان با واقعیات محل انطباق نداشته و نتوانسته مبنایی برای مراحل بعدی برنامه فراهم سازد.

● بکارگیری انواع مدل های ریاضی و آماری در کنار بازدیدها و مصاحبه های محلی برای تعیین وضعیت توسعه و محرومیت محلات شهری نقش موثری در حصول به یک شناخت صحیح از میزان کارآمدی و صحت نتایج مدل ها و واقعیات محلی دارد.

● مدل های آماری و ریاضی به تنهایی نمی توانند مبنایی برای تصمیم گیری نهایی باشند بلکه بازدیدهای میدانی، تحلیل های کارشناسی، بکارگیری فنون تصمیم گیری های گروهی و بالاخره استفاده از دیدگاه های مطلعین محلی و مدیریت های شهرستانی و استانی مبنای تصمیم نهایی برای گزینش محلات در اولویت برنامه می تواند قرار گرفته و در قراردادها بر آن تاکید گردد.

● با توجه به یافته های این تحقیق فرایند جامع گزینش محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه های غیر رسمی بشرح زیر پیشنهاد می گردد.

پیشنهادات

- دبیرخانه ستاد ملی توانمندسازی سکونتگاه های غیررسمی با جمع بندی و ارزیابی نتایج مطالعات بعمل آمده در راستای قراردادهای منعقد شده نسبت به تدوین مدلی جامع (اعم از مدل مفهومی، ریاضی و شاخص های

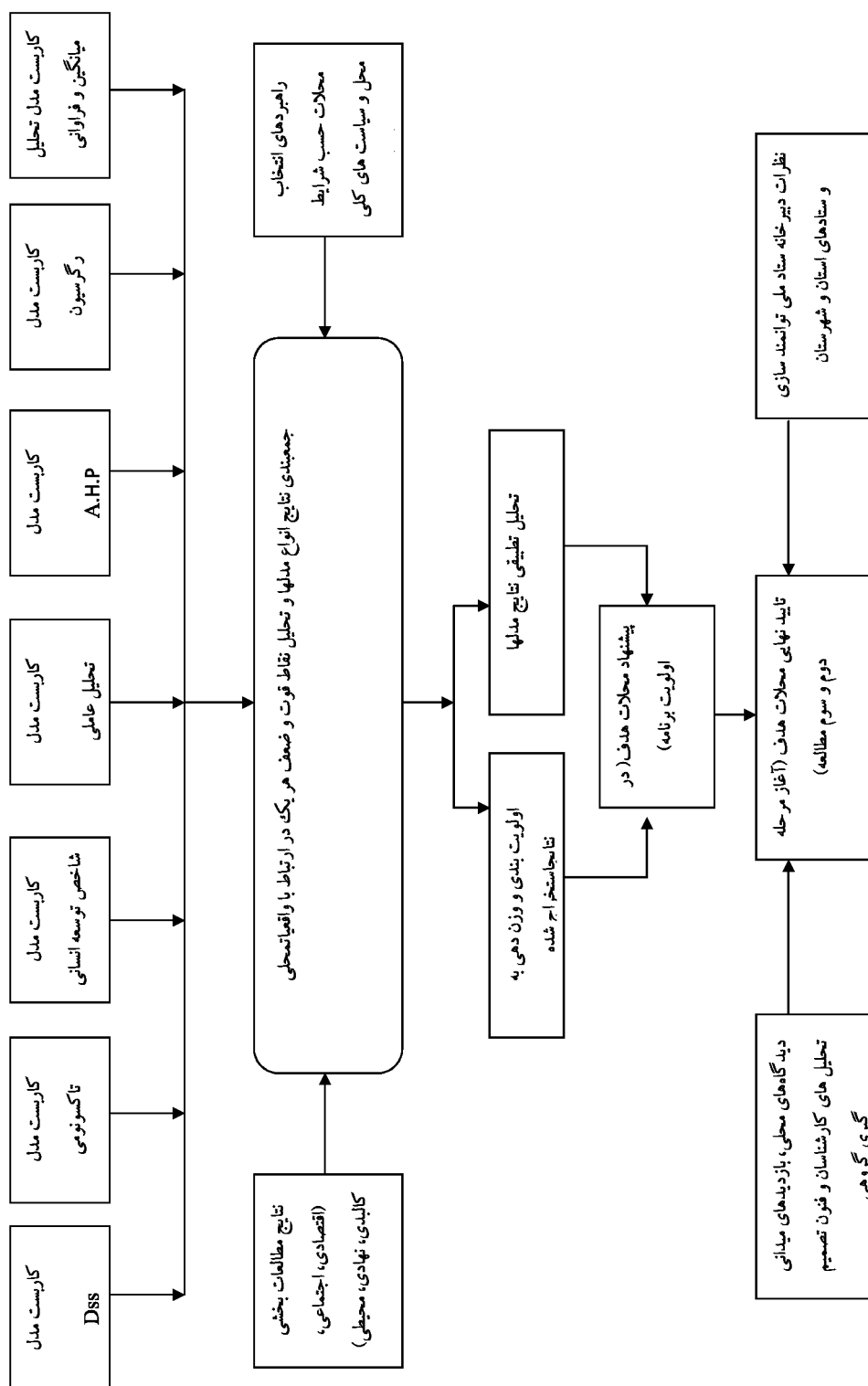
محلات افغان آباد (حوزه ۱۴)، محله چای گوئین (بخش هایی از حوزه ۱ و ۲) و بدلجه (بخش هایی از حوزه ۲۷، ۳۱ و ۲۹) به عنوان محلات در اولویت برنامه معرفی می شوند (در جدول شماره ۶ نتایج نهایی ترکیب مدلها و در جدول شماره ۱۱ ویژگی های محلات و در نقشه شماره ۶ موقعیت آنها آورده شده است.)

نتیجه گیری و جمع بندی

شناسایی صحیح محلات در اولویت برنامه ساماندهی و توانمندسازی نقش محوری در هدف گذاری و به تبع آن تخصیص منابع و بالمال موفقیت برنامه خواهد داشت، بنابراین نمی توان صرفاً با استنادات محلی و یا بکارگیری یک یا حداکثر دو مدل به شناخت و تدقیق موقعیت محلات در اولویت برنامه اقدام کرد، بررسی های مولف حکایت از توجه اندک به این مقوله مهم در برخی از طرح های ساماندهی و توانمندسازی بوده است، به نظر می رسد روش معرفی شده در این مقاله که به طیف نسبتاً وسیعی از روش ها از اسنادی گرفته تا میدانی و مبتنی بر کاربرست انواع مدل ها به صورت ترکیبی می باشد تا حدود زیادی می تواند رافع نارسایی های موجود بوده و به تکامل روش شناسی شناخت محلات هدف برنامه کمک نماید.

● یکی از مؤلفه های مهم موفقیت طرح و برنامه های ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه های غیر رسمی و فرودست شهری گزینش صحیح محلات در اولویت برنامه می باشد، در واقع ماهیت و هدف اصلی مرحله اول شرح خدمات این قبیل برنامه ها نیز پیشنهاد محلات هدف

نمودار ۲. فرایند پیشنهادی برای گزینش محلات در اولویت برنامه (محلات هدف)

بنابراین برای رفع این خلاء پیشنهاد می‌شود فرایند گزینش محلات هدف، در مقیاس بلوک‌های آماری نیز انجام شود تا از این رهگذر، بلوک‌های (یا واحدهای همسایگی) ضروری برای مداخله دقیقاً تعریف حدود

مربوطه) اقدام تا به مرور یکسان‌سازی و کارآمد ساختن نتایج مطالعات مرحله اول تضمین شود.

- حوزه‌های آماری مورد تحلیل مقیاس دقیقی را برای تفکیک و شناسایی حدود محلات فراهم نمی‌سازد،

شوند.^۶

شهر خوی)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، در مرحله چاپ.

۸. علاء الدینی، پویا، (۱۳۸۷) اسکان غیررسمی در مشهد: بررسی وضعیت سکونتگاه‌ها و تمهیدات ساماندهی، هفت شهر شماره ۲۴-۲۳، بهار و تابستان.

۹. مرکز آمار ایران، (۱۳۹۱) نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور در سال ۱۳۹۰.

۱۰. مرکز آمار ایران (۱۳۹۱) نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان گنبدکاووس در سال ۱۳۹۰.

۱۱. مرکز آمار ایران (۱۳۸۷) نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن حوزه‌های شهری گنبدکاووس در سال ۱۳۸۵.

۱۲. مهندسین مشاور آمایش و توسعه البرز (۱۳۸۷) گزارش مرحله اول امکان‌سنجی نهادینه‌سازی فرایند بهسازی شهری در ایران، برای وزارت مسکن و شهرسازی، شرکت عمران و بهسازی شهری و بانک جهانی (طرح بهسازی شهری و اصلاحات بخش مسکن)، فروردین ۱۳۸۷.

۱۳. مهندسین مشاور زیستا (۱۳۸۷) برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی اراک (مطالعات مرحله اول).

۱۴. مهندسین مشاور نقش کلیک (۱۳۸۷) برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی گنبدکاووس (مطالعات مرحله اول).

۱۵. وزارت راه و شهرسازی (۱۳۸۳) سند توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی مصوب هیئت وزیران، بهمن ۱۳۸۲، تهران.

16. Alaedin.P.etal (2007) " Land Markets and Urban Informal Settlements in Iran: Examining Data from three cities. Presented at World Bank Urban forum 2007.

17. BARRY, Michael (2001) Data Collection and Management for informal settlement Upgrades, International Conference on Spatial Information for Sustainable Development, Nairobi, Kenya, 5-2 October 2001

18. UN-Habitat (2000). Human Settlement Conditions and Trends. Retried December 7, 2002, From: <http://www.Unchs.Org/unon/unchs/habrdd/contents.html>.

19. Fainstein, Susan, 2005, planning theory and the city, Journal of planning Education

- برای حصول به نتایج کامل از پهنه‌بندی شهر از نقطه نظر فقر شهری و یا توسعه‌نیافتگی پیشنهاد می‌شود با دیدگاهی شهرنگر و اجتماع‌محور، بانک اطلاعات شاخص‌های توسعه شهری با شاخص‌های فقر شهری (نظیر درآمد سرانه خانوار، دسترسی به آب سالم، رضایت از زندگی، نیازهای اساسی، احساس امنیت، سرمایه اجتماعی) ترکیب و تکمیل گردند.

- ارزیابی میزان کارآمدی سایر مدل‌های آماری و ریاضی بویژه بارویکرد به حوزه فراکتال‌ها و فازی می‌تواند مبنایی برای تحقیقات آتی و تکمیل نتایج یافته‌های این تحقیق باشد.

منابع و مأخذ

۱. ایراندوست، کیومرث، (۱۳۸۷) جایگاه بخش غیررسمی در توانمندسازی اجتماعات فقیر، هفت شهر، شماره ۲۴-۲۳، بهار و تابستان ۱۳۸۷.

۲. جواهری پور، مهرداد (۱۳۸۵) طرح بررسی حاشیه‌نشینی، گزارش چاپ نشده، وزارت مسکن و شهرسازی.

۳. دلاور، محمودرضا و نادى، سعید (۱۳۸۱) مدل‌سازی پدیده‌های پویا در یک GIS هوشمند، دانشکده فنی، دانشگاه تهران

۴. رفیعیان، مجتبی (۱۳۸۷) شناسایی و گونه‌شناسی محلات فرودست و فقیرنشین شهری با استفاده از سیستم‌های پشتیبانی تصمیم‌گیری، هفت شهر، شماره ۲۴-۲۳، بهار و تابستان ۱۳۸۷.

۵. سازمان عمران و بهسازی شهری، آئین‌نامه اجرایی تشکیل ستاد ملی توانمندسازی، مصوب اسفند ۱۳۸۴، ستاد ملی توانمندسازی.

۶. سرور رحیم (۱۳۸۸) آینده‌نگری رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در مراکز شهری استان آذربایجان غربی، همایش ملی جغرافیا، دانشگاه پیام نور، واحد ارومیه مهر ۱۳۸۸.

۷. سرور، رحیم، (۱۳۸۸) فقر و ناپایداری شهری (تحلیل و سنجش سطوح پایداری در سکونتگاه‌های غیررسمی

۶. هر شهر متوسطی ممکن است به حدود ۶۰ تا ۱۲۰ حوزه آماری تفکیک شود. هر حوزه ممکن است منطبق بر یک محله عرضی باشد و هر حوزه نیز ممکن است به حدود ۴ تا ۳۰ بلوک آماری تفکیک شود که اندازه هر بلوک آماری را می‌توان با اندازه یک واحد همسایگی یکی دانست.

بازتاب مفهوم بینامتنیتِ منتج از برهمکنش مفاهیم سنتی و مُدرن در نشانه شناسی طراحی شهری معاصر؛ موردپژوهی: طراحی شهری و معماری سبک و اساسی و فولدینگ

حسین سلطانزاده- دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

شاهین ایلکا* - هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سما ورامین و پژوهشگر دکترای معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد

تهران مرکزی، تهران، ایران.

Resulting from the interaction of traditional and modern concepts reflected concepts of intertextuality in contemporary urban design semiotics; Case study: urban design and style of architecture deconstructed and folding

Abstract

In this paper an attempt has been made to the concept of intertextual traditional concepts and new world traditions and streams flowing from the intellectual movements of modern times - modernism, deconstructed and folding - a cognitive approach indication of urbanism and architecture scholar Peter Eisenman, with reference to his detailed analysis cognitive symptoms of each are discussed. Methods this study was a descriptive - analytical study of logical reasoning, data gathering tools, libraries and documentation benefited. The results of this study suggest that the notion of intertextuality as the interaction or conflict with urban and architectural traditions of Eisenman's work can be seen. The building architecture and urban Eisenman kind of self-conscious awareness of the audience (specific audience and perhaps a general audience) can induce; Decentered kind of body structure or building plan, it is seen that the structure of the building, the center or axis does not provide specifications for building

Keywords: intertextuality between tradition and modernity, architecture, deconstruction, semiotics, architecture folding

چکیده

در این مقاله تلاش شده است تا مفهوم بینامتنی بودن مفاهیم سنتی و نوین در جهان بینی منبعث از سنت و جریانان نخله‌های فکری دوران جدید- تجدد، فراتجد، و اساسی و فولدینگ- با رویکرد نشانه‌شناختی در آثار شهرسازی و معماری معمار اندیشمند پتر آیزمن، با رجوع به آثارش و تحلیل دقیق نشانه‌شناختی هر کدام، مورد اشاره قرار گیرد. روش تحقیق مقاله حاضر، توصیفی- تحلیلی است که از روش استدلال منطقی با ابزار گردآوری اطلاعات: کتابخانه‌ای و اسنادی بهره برده است. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که گونه‌ای از مفهوم بینامتنیت از تعامل یا تقابل با سنت در آثار شهری و معماری آیزمن دیده می‌شود؛ چنانچه از دیدگاه وی، معماری امروز باید معماری آرمانی را در شرایط امروز پیدا کند. وی در این مورد از واژه «اکنونیت» استفاده کرده و معتقد است که معماری در هر زمان و مکان باید اکنونیت داشته باشد و متعلق به زمان و مکان حاضر باشد. برای رسیدن به شرایط فوق، باید قوانین گذشته سنت معماری را برهم زد و از آنجایی که این قوانین قراردادی هستند و نه طبیعی؛ لذا برهم زدن آنها امکان پذیر است؛ ولی تقابل این مفاهیم سنتی و نوین، دچار نوعی بینامتنیت مفهومی و انتزاعی است. در واقع بنای شهرسازی و معماری آیزمن به نوعی از وجود خود آگاه است و این آگاهی را به مخاطب (مخاطب خاص و شاید مخاطب عام) القاء می‌کند و نوعی مرکززدایی از ساختار حجمی یا در نقشه‌های پلان بنا، دیده می‌شود که در واقع ساختار بنا، مرکز یا محوری مشخص را برای بنا ارائه نمی‌کند. در عین حال، اصطلاح مفهوم نابنا (غیاب متن در نشانه شناسی پس‌ساختگرای) در معماری آیزمن حضوری زنده دارد، چنانچه عناصر و لایه‌های زیرین بنا در معماری این بنا بر سطح قرار می‌گیرند و عدم انسجام با یکدیگر را جلوه می‌دهند و در واقع بنا (به مثابه متن) ناتمام و در حال اجرا (نوشتن) استنباط می‌شود.

واژگان کلیدی: بینامتنیت سنت و مدرنیته، معماری و اساسی، نشانه شناسی، معماری فولدینگ.

اشاراتی می‌کند و این پرسش را مطرح می‌کند که چه چیز به امضای آنان که امضاکنندگان اولیه آن بوده‌اند، اعتبار می‌بخشد؟

● دریدا در Of Grammatology (p 67-93) به بحث پیرامون اندیشه‌های «ساور»، «روسو»، «لوی استراس» و مقوله نوشتن در غرب می‌پردازد و با روسو در این باب که متن نوشتاری را بهترین ابزار مهار اجتماعی می‌داند، مخالف می‌ورزد و بر آن است که روسو، سیستم اندیشگی خود را از طریق نادیده انگاشتن یا انکار گسست پذیری زبان، به خواننده تحمیل می‌کند.

● دریدا در گفتار Speech and Phenomena (p 14-19) به نظریه‌های هوسرل درباره نشانه‌ها می‌پردازد و در Writing and Difference (p 46-62) با پرداختن به اندیشه‌های هگل، فروید، میشل فوکو و لوی استراس، نشان می‌دهد که چگونه تعبیر و تفسیرهای گوناگون، برخی از عناصر یک متن را در اختیار می‌گیرند و آن را به جایی که می‌خواهند، می‌کشانند.

● حقیقت و منطق سنتی، و شهرسازی و معماری و اساسی: دریدا در Deconstruction and Criticism (p 38-45) بیان می‌کند که حقیقت و منطق را معتبر نمی‌داند، حال آنکه در اثبات نظریه خود، از منطق یاری می‌گیرد. بخشی از گفتمان ساخت‌شکنی استوار بر «نقد نیچه» از بنای سیستماتیک «فلسفه هگل» است؛ مبنی بر این که در تلاش برای رسیدن به حقیقت از طریق منطق یا خرد انتزاعی، یک سلسله اشتباهات و چشم پوشی‌ها اعمال شده است و بر این اساس، ساخت‌شکنی را می‌توان روشی در تحلیل پست مدرنیسم دانست که هدف آن گشودن یا باز کردن تمام ساختارها و شالوده‌ها است، بدانگونه که متن یا معماری را به اجزایش تفکیک می‌کند؛ پس از تجزیه، عناصر آن را تکه پاره می‌کند و از این طریق تناقضات و مفروضات آن را آشکار می‌سازد، هرچند که شاید قصد اصلاح، ترمیم، بهبود، تجدیدنظر یا باز تدوین و ارایه روایتی جدید از آن متن یا معماری را ندارد (نوذری، ۱۳۷۹، ص ۴۷۵).

تعریف‌پذیری سنتی و معماری و اساسی: در انگاره دریدا، تعریف دقیق ساخت‌شکنی مغایرتی فراگیر با روح فلسفه ساخت‌شکنی دارد؛ چراکه اگر غایت

بررسی اندیشه یک دوره‌های شهرسازی و معماری و یک معمار، بدون مذاقه در ساختارهای فکری و فلسفی که حوزه‌اندیشیدگی‌اش را شکل داده است، ممکن نمی‌شود. در واقع بحث در این است که تنها از طریق خوانش زمینه‌های فلسفی مبانی فکری است که امکان درک و تفاهم اثر و یا نقد آنها را فراهم می‌کند. در این مقاله تلاش شده است تا مفهوم بینامتنی بودن مفاهیم سنتی و نوین در جهان بینی منبعث از سنت و جریانات نحله‌های فکری بعد از آن - تجدد، فراتجدد، و اساسی و فولدینگ - با رویکرد نشانه‌شناختی در آثار شهری و معماری معمار اندیشمند پیتر آیزنمن با رجوع به آثارش و تحلیل دقیق نشانه‌شناختی هر کدام، مورد اشاره قرار گیرد. شایان ذکر است که پیتر آیزنمن را می‌توان بطور رایج در قالب دو دوره متقدم و متاخر در یک تحلیل نشانه‌شناختی قرار داد؛ لذا در این مقاله، ابتدا با تحلیل هر یک از مولفه‌های معماری و اساسی و فولدینگ، به مفاهیم بینامتنی سنت در شکل‌گیری هر یک از آثار اشاره شده و در پایان نگاه نشانه‌شناختی اثر که ناشی از دیدگاه آیزنمن به سنت و مفهوم مدرنیته بوده است، به اختصار مورد اشاره قرار می‌گیرد.

شهرسازی و معماری سبک و اساسی

اندیشه‌های متافیزیک سنتی و معماری و اساسی: دریدا بر این نکته تصریح دارد که نظام‌های متافیزیکی معرفت‌شناختی، اخلاقی و منطقی بر مبنای تقابل‌ها و تخالف‌های مفهومی یا بر پایه مفاهیم متضاد همچون استعلایی و تجربی، درونی و بیرونی، اصلی و اشتقاقی بنا می‌شود که جریانی واجد اصالت و ارزش است و به عبارتی یک قطب در مقابل قطب دیگر نفی می‌شود؛ حال آنکه اولویت یک بخش بر بخش مخالف غیر قابل دفاع است (نوذری، ۱۳۷۹، ص ۲۲۵).

دریدا در نبرد با اندیشه خردگرایی عقل، بر این گمان بود که اندیشه‌های غربی زیر سیطره متافیزیک حضور است و اکنون زمان رهایی آن فرارسیده است:

● در Otobiographies (p 93) در باب ساخت‌شکنی سخن می‌گوید و در بخشی از آن به بیانیه استقلال آمریکا

«تعریف‌سازی» تعیین و تبیین حدود باشد، هدف ساخت‌شکنی، گسست پیوستگاه مفاهیم و مضامین است (حقیقی، ۱۳۷۹، ص ۵۳). پیشوند «وا» درواسازی را می‌توان گشودن و بازتعریف شالوده‌ای در معماری دانست که در حین «ساخت‌شکنی»، مفهوم یا تعریف جدیدی را در معماری فراهم می‌کند (مزینی، ۱۳۷۶، ص ۲۳۶). واسازی، بازسازی نیست بلکه دوباره سازی است همان‌گونه‌که وایینی، بازبینی نیست و دوباره‌بینی است، حافظ می‌آورد:

«غمناک نباید بود، از طعن حسود ای دل

شایدکه چو وایینی، خیر تودر این باشد»

زبان‌شناسی ساختاری سنتی و معماری واسازی: در تمکین تعریف ساخت‌شکنی، می‌توان ساخت‌شکنی را راهی در خوانش متون فلسفی و یا دیگر متون دانست که می‌تواند از هر متن معین، بیش از یک خوانش را شدنی گرداند و چیزی را به عنوان یگانه خوانش صحیح، موجود نمی‌داند. در انگاره دریدا ساخت‌شکنی را می‌توان پیاده کردن یک ساختار یا عناصر یک ساختمان دانست حال آنکه این پیاده کردن ساختار ممکن است چیزی را در خود ساختار، آشکار سازد که پیش از این پنهان بوده است (ماتیوز، ۱۳۷۸، ص ۲۵۰). دریدا ساخت‌شکنی را کوششی برای یافتن یک «ناجا» یا یک «جای غیر فلسفی»، برای زیر سؤال بردن فلسفه می‌داند و در گفتگو با «ریچارد کرنی»، چنین بیان می‌کند:

«جست و جو برای یافتن جایی غیر فلسفی به معنی ضد فلسفه بودن نیست. پرسش محوری من این است: فلسفه از کدام جا یا ناجایی، می‌تواند چون چیزی غیر از خودش، در برابر خویش ظاهر شود، به طوری که بتواند به شیوه‌ی اصیل خود را به بازپرسی و باز اندیشی کشد؟» (ماتیوز، ۱۳۷۸، ص ۲۵۱).

براین اساس، اصول زبان‌شناسی دریدایی را می‌توان این چنین بیان کرد که تأثیری شگرف بر معماری معماران دیکانستراکتیویست، منجمله پیتر آیزنمن دارد:

۱. زبان یک نظام نشانه است.

۲. نشانه دو جزء دارد: صورتی که دلالت می‌کند - دال - و آن چه دلالت می‌شود - مدلول.

۳. پیوند میان این دو جزء اختیاری است، پیوندی که

اصل سازمان دهنده کل زبان شناسی به عنوان علم ساختار زبان است.

۴. دال و مدلول، ذاتی رابطه‌ی یا تفاوتی اند.

۵. پس، زبان صرفاً یک نام‌گذاره نیست و مفهوم و دال جامع و ثابتی وجود ندارد.

۶. هر زبان شیوه‌ای متمایز و اختیاری برای سازمان‌دهی مفهوم بخشیدن به جهان است (پین، ۱۳۸۰، ص ۲۱۸).

تعریف سنتی معماری و معماری واسازی: دریدا بر این نکته اشارت دارد:

«تلاش من این بود که خود را در سرحد گفتمان فلسفی نگاه دارم. می‌گویم سرحد و نه مرگ، و آنچه امروزه به سهولت مرگ فلسفه نامیده می‌شود را اصلاً باور ندارم، از این رو محدوده‌ای که خویش را به عنوان شناخت تعریف کرده، در چارچوب نظامی از محدودیت‌های بنیادین و تقابلهای مفهومی عمل می‌کنم که فلسفه در بیرون از آنها ناکارآمد می‌شود» (دریدا، ۱۳۸۱، ص ۲۰-۲۱).

بر این اساس ساخت‌شکنی بر آن است تا نشان دهد که نمی‌توان نهاد و جامعه، فرهنگ و اخلاق، هنر و معماری را یکبار و برای همیشه تعریف کرد، بلکه بازتعریف را رکنی اساسی و لازم برای نقد خرد ورزی معاصر و مشروعیت نهایی عقل می‌انگارد، هر چند که در این راه از ابزار عقل فلسفی مدد می‌گیرد (حقیقی، ۱۳۷۹، ص ۵۳) و (ضیمران، ۱۳۷۹، ص ۲۴۲). چنین به نظر می‌رسد که نقد عقل به عنوان مرجع نهایی مشروعیت، آنهم با ابزار عقل برای نقد، ساخت‌شکنی را مفهومی متناقض، پیچیده و متغیر می‌گرداند و بر پیچیدگی و انشقاق مفهومی آن می‌افزاید، بدانگونه که تعاریف پیش از فلسفه و هنر را به بازخوانی دیگر باره فرا می‌خواند و سعی می‌کند تا بازتعریفی جدید از هستی خویش ارائه نماید. بر این اساس تلاش در تعریف پذیری دیگر باره فرم، فضا، نظم و زیبایی در هنر و معماری را می‌توان کنکاشی در هویت بخشی دوباره به هنر و معماری، آنهم به وسیله معماری به عنوان وجودی غیر از خودش در نظر گرفت که در تظاهرگاه معماری و یا هنر به عنوان وجودی غیر خودی حاضر می‌شود. ادعای ساختار شکنی در تردید به مفاهیم و محتوای فلسفی را می‌توان این گونه ابراز کرد که متون فلسفی اغلب حاوی چیزی بیش از استدلال منطقی

غیرشخصی می‌باشند و در چنین مواردی آنها را تنها با در نظر گرفتن آن چیز بیشتر می‌توان به طور کامل فهمید. چسبیدن به مفهوم فلسفه به عنوان فعالیت عقلانی که شاید با معیارهای عقلانی قابل ارزیابی باشد، به معنای پافشاری بر این نکته نیست که تنها شکل ممکن عقلانیت، شکلی است که در استدلال ریاضی یا منطق صوری به خود می‌گیرد، بلکه استدلال عقلانی با کاربرد تصویر یا استعاره، تمثیل یا نماد امکان پذیر می‌شود و ساخت شکنی را سلاحی جدید در فتح قلمرو معنا و مفهوم قرار می‌کند (لاکوست، ۱۳۷۵، ص ۲۴۹). این باز تعریف جدید را می‌توان رویکرد معماری ساخت شکنی در بهره‌گیری از تصاویر بدیع و تازه، استعاره و تمثیل، نماد و سمبل و پارادایم‌های جدیدی دانست که نه بر مبنای به کنار گذاری اصول سنتی معماری، بلکه در تلاش برای بیان مفاهیم و مضامین جدید و نوینی است تا امکان عرضه جدید ماحصل معماری را ممکن و شدنی گرداند، تلاشی که در معماری آیزنمن و چومی، تا حدودی ملموس و قابل رویت می‌نمایند.

نشانه شناسی در معماری و اسازی: ساخت شکنی فلسفه، تمایزی میان «نشانه» و «معنا» را بیان می‌کند که در معماری به رهایی از فرم‌های مأنوس برای بیان واقعیت نوین می‌پردازد، فرم‌هایی که ناگزیر باید ساختاری فیزیکی اعم از متمرکز، گسترده، شبکه‌ای، لایه لایه‌ای یا کلافی بخود بگیرند. نمونه‌های شبکه‌ای در معماری «آیزنمن» و لایه لایه‌ای در آثار «چومی» مشهود است.

ساور، در نشانه به عنوان یک انسجام می‌نگریست؛ حال آنکه دریدا، دال و مدلول یا دلالتگر و دلالت‌یاب را به نحو مستقیم با هم مربوط نمی‌بیند و واژه و اندیشه را یکی نمی‌انگارد، بلکه در نشانه نوعی «هم هست و هم نیست» می‌یابد و بر این باور است که دال و مدلول داریم از هم جدا می‌شوند و دیگر بار به شکلی تازه به هم می‌پیوندند، گویی که دال و مدلول، پیوسته مانند دوروی کاغذ به هم مبدل می‌شوند و سرانجام نمی‌توان به یک مدلول رسید که خود دال نباشد.

به بیان دیگر وقتی یک نشانه را می‌خوانیم، معنا بلافاصله روشن نمی‌شود. نشانه حاکی از چیزی غایب هم هست و بنابراین، همواره بخشی از معنا غایب می‌ماند. معانی

مدام در طول زنجیره‌ای از دال‌ها حرکت می‌کنند و ما نمی‌توانیم بر مکان دقیق آن‌ها انگشت بگذاریم چرا که هیچ وقت با یک نشانه خاص گره نمی‌خورند و ایستا نمی‌مانند. بنابراین معنا ثابت نمی‌ماند و از متنی به متن دیگر تغییر می‌کند و همین تغییر معنا است که استعاره را معنا می‌بخشد و بدین سان استعاره و مجاز، نام فرایندی است که از طریق آن معنا جابجا می‌شود (قره‌باغی، ۱۳۸۰، ص ۲).

نظم سنتی معماری و معماری و اسازی: در انگاره دریدا معماری عنصر نظام‌بخشی است که تمامی فرهنگ غرب را به نظم در می‌آورد و از این روی است که معماری را محملی برای بیان اندیشه و گمان خویش می‌داند و به حقایق پیدای معماری یورش می‌آورد، آنگونه که حقایق فلسفه را مورد تاراج قرار می‌دهد، گویی نظم به عنوان پارادایم مشترک عامل اصلی این یورش‌های مشابه می‌باشد. نظم ساختاری در غرب بر اساس ساختارهای وزین خردورزی شکل می‌گیرد که خود را وارث بلامنازع ماترک‌گذشتگان و حتی سازمان فکری آیندگان می‌داند و بر این اساس، برخی اصول را برای فرهنگ و اجتماع غربی رقم می‌زند و عدول از این مبانی را که تنها بر مبنای رویکرد عقلگرایی مورد قبول خود او شکل می‌گیرد، کفر می‌انگارد؛ حال آنکه پلورالیسم یا چندگانه باوری و چندانگاری، تنها رویکرد پست مدرنیستی است که مفاهیم امروزی را شکل می‌دهد. چارلز جنکز، پلورالیسم را تنها ایسم روزگار ما می‌داند و بر همین اساس است که فرانسوا لیوتار روایت بزرگ را باور ندارد، میشل فوکو آن را مرده می‌داند و رولان بارت معنای اصیل متن را نمی‌پذیرد و تفسیر و برداشت‌های چندگانه را تجویز می‌کند. بر همین اساس است که آرای دریدا دورگه بودن را بر اصالت و پیچیدگی را بر سادگی ترجیح می‌دهد، هرچند که گاهی دچار تناقض، تمایز و تحدید می‌گردد و تا کمال مطلوب، بر مبانی نشانه‌شناختی معماری تاکید می‌ورزد و بر همین اساس، عناصر انتظام بخش معماری را ناکارآمد می‌داند. جنکز این پلورالیسم را به معنای واژگونی ارزش‌های نهادینه گذشته نمی‌داند، بلکه آن را ناظر بر پذیرش گوناگونی‌ها می‌انگارد، هر چند بعدها می‌گوید:

۱	پدیدارشناسی هایدگر	رویکرد پدیدار شناسانه نسبت به ماهیت یک واقعیت در ذات خود واقعیت.
۲	ادراک از خرد دلوز	رویکرد به سطوح ریمانی در توپولوژی و تاخوردگی فضایی و بی بهرگی از هرگونه تجانس و همگونی فضایی.

«از آن جاکه در متافیزیک شریک نیستیم و روایت بزرگ، مذهب، رهایی اجتماع، پیشرفت و علوم همه نسبی شده است، دیگر امکان یک نگرش همسو و مشترک نسبت به جهان از میان رفته است، در این شرایط کاربرد زیبایی شناسی، به ویژه در پیوند با زیبایی شناسی شهری، یک زبان پلورالیستی است» (43: p 47).

ساخت‌شکنی و الگو- طرح معماری: ساخت‌شکنی روش نوینی برای برخورد به پرسش‌های سنتی فلسفی و طرح پرسش‌های تازه است و در معماری می‌توان ساخت‌شکنی را گونه‌ای پرسش برای «الگو و طرح» معمارانه دانست، که چرا به عناصر معماری، فرم، فضا سازی، نظم پذیری، استاتیک و زیبایی شناسی این امکان داده نمی‌شود که داد سخن بر آورند و بر اهمیت خویش صحنه گذارند یا چرا جبر تاریخی هنر و معماری، چنین الگو و طرح‌واره‌ای را بوجود آورده است که خود را مقیاس و مکیال بلامنازع سنجش مفاهیم هنر و معماری و یا معیارهای زیباشناختی می‌داند و یا معیارهایی در الگو پذیری و طرح واره معماری که تاریخ معماری و هنر در تدقیق خود آنها را به فراموشی سپرده است یا از کنار آنها بی‌اعتنا گذشته است.

هندسه- فضا در معماری و اسازی: دریدا بر این گمان است که معنا از هرکوششی برای ادراک و تفهیم می‌گریزد و تفاهم کلام از طریق ابزار زبان نشدنی است چراکه زبان پناهگاه پراکندگی‌ها و بی‌ثباتی‌های معنایی و تفسیرهای بی‌پایان است (23_29: p 43). در این انگاره، دریدا معماری را زبانی می‌داند که در جهت انتظام مضامین فرهنگی غرب، بر این است تا «یکپارچگی»، «استحکام» و «تداوم» معینی را محقق گرداند، پس سعی در بازتعریف ساختاری جدید را دارد که خود نیز از تعریف پذیری آن می‌گریزد و به پیچیدگی و تناقض‌گویی بی‌فرجام دست می‌یازد. بر این اساس زبان معماری، نه می‌تواند و نه

حتی می‌خواهد که به یکپارچگی و استحکام یا تداوم دست یابد و این گونه است که شالوده هندسی خود را وامی‌نهد و در شالوده فیزیکی، امکان حضور عدم صلبیت فضایی و حتی ساختاری را فراهم می‌کند و فرم‌هایی به ظاهر بی استحکام و بی تداوم می‌آفریند، فرم‌هایی که شالوده هندسی آنها همگام با شالوده فیزیکی، دچار تمایز و تحدید خواهد شد. دریدا فلسفه را گفتمانی می‌داند که در ذات منکر ابهام و گنگی معنایی است حال آنکه ابهام‌زایی و تناقض‌گویی را در خود می‌پروراند و تاریخ فلسفه نیز رشته‌ای از کوشش‌های عبث برای دست‌یابی به شالوده‌ای است که بتواند بنیان روشنگری معنایی باشد؛ حال آنکه هر «معنازدایی» خود ساحتی را تعریف می‌کند که معنایی خاص می‌یابد. ذکر این نکته نیز اهمیت دارد که معنازدایی یا ساخت‌شکنی معماری، خود بر اصولی مبتنی می‌شود که معنایی جدید را برای معماری رقم می‌زند و به تبیین اصولی خاص در شالوده معماری دست می‌یازد.

شهرسازی و معماری فولدینگ

مفهوم فراسطح در معماری: معماری «حادث سطح» و امدار اندیشه «ژیل دلوز» است؛ بدانگونه که همتراز و در تلفیق با هم در این رهیافت معماری اثر می‌گذارند. در این باره «اسفات پیرلا» بیان می‌کند: «این تلفیق اندیشه تا حدودی نامتناسب می‌نماید چراکه یکی برگرفته از «پدیدارشناسی هایدگر» و دیگری «ادراک از خرد دلوز» است که بر این اساس یک نوع گفتمان از شرایط پیچیده معماری معاصر است.» مبحث اصلی در معماری حادث سطح بحث «وانمودها» می‌باشد. در جدول شماره ۱ به تاثیرات فکری در مفهوم فراسطح در معماری مجازی اشاره شده است.

جدول ۲. مرگ فضا: مرگ در واقعیت فضایی یا فضای واقعی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شماره	شناخت‌شناسی	شماره	شناخت‌شناسی
۱	بودریار	۵	مرگ واقعیت
۲	رولان بارت	۶	مرگ مولف
۳	لیوتار	۷	مرگ ایدئولوژی
۴	میشل فوکو	۸	مرگ پدید آورنده
			مرگ سوزه
			مرگ تراژدی
			مرگ جامعه صنعتی
			مرگ معنا

جدول ۳. معماری فولدینگ (تعریف و روشمندی)؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شماره	تعریف	روشمندی و تعریف
۱	رهیافتی بر تجسیم و ترسیم معماری کالبدی بر پایه فناوری واقعیت مجازی؛	
۲	کاربست فولدها و تاخوردگیها در قالب فراواقعیتها برای تسهیل‌سازی و بهبود خلاقیت در فرایندهای طراحی معماری در راستای بهبودسازی تجسیم‌سازی فضاهای معماری واقعی.	

از خطیت تبدیل به سطح می‌شود و هویت خود را از دست می‌دهد و این در حالی است که هویت جدیدی برای خود کسب می‌کند. بر این اساس گویی «معماری فولدینگ» را بتوان رهیافتی بر تجسیم و ترسیم معماری «کالبدی» بر پایه فناوری «واقعیت مجازی» دانست، چنانچه معماری مجازی برای انجام کارکرد معماری (طراحی کالبدی در جهان واقعی) از واقعیت‌های مجازی برای «تسهیل‌سازی فرایند طراحی» استفاده می‌کند. چنانچه از طریق این کاربری فناوری امکان اعمال کنترل‌های بیشتر بر طرحها و «شفاف‌سازی فضاهای طراحی شده» پیش از اجرا، از طریق نرم افزارهای «مدلسازی و ترسیم» گرفته، تا نرم افزارهای «کنترل پروژه و ساخت» فراهم می‌شود. در نمایه زیر، به تعریف و روشمندی معماری مجازی اشاره شده است.^۱ ادبیات معماری مجازی را واژگانی شکل می‌دهد که تنها از طریق شناخت و کاربری آنها می‌توان تعابیر و مفاهیمی را پیرامون «فراواقعیتها» فهمیدنی کرد. در نمایه زیر به برخی از آنها اشاره شده است.

فولدینگ یک روند شکلی است که برای ربط عناصر ناهمخوان و مختلف در یک ناحیه یا ساختمان در یک ترکیب چندلایه ای و پیوسته صورت می‌گیرد. این شیوه یک طرح نظری نیست. در سطح عملی، فولدینگ

مفهوم قرائت شیزوفرن در معماری: «قرائت شیزوفرن» دلوز، جایگاهی اساسی در طراحی شهری و معماری حاد سطح دارد، چنانچه «تاخوردگی فرهنگ» با «سطوح توپولوژی»، بازی بین ساختار و نشانه، سطح و معنا، در اصل گونه‌ای بازی بین «شدتها» است که منجر به «رهایبی متن» در «جریان معنا» می‌شود. این امر در دنیای پست مدرن امروز تنها می‌تواند یادآور «مرگ فضا» در «معماری مجازی» باشد. در جدول شماره ۲، به مرگ گاه برخی مفاهیم در عصر پست مدرن اطلاعاتی اشاره شده است. البته مرگ فضا به این معنا نیز می‌تواند تعریف شود که معماری مجازی یا ساختار شهر مجازی گونه‌ای اتصال و یکپارچگی فضایی را پدید آورده است که دیگر امکان تفکیک فضایی در آن یا تمایز فضاهای مجازی بطور دقیق دارای چالش اساسی است.

مفهوم وانمودها در معماری: بودریار و همچنین دلوز وانمودها را نسخه‌هایی «کاذب» از وقایع و حوادث واقعی می‌داند که در اصل «نسخه کاذبی» است که تجربه ما را از «صورت‌های اصلی و آرمانی» فراپوشانده است و همانند «واقعیت» انگاشته می‌شود. برای بیان «وانمودها» می‌توان به روند تبدیل شدن «نقطه به خط» و «خط به سطح» اشاره کرد. نقطه در تبدیل شدن به خط حاد می‌شود و هویت خود را از دست می‌دهد و خط نیز درگذر

1. Clement A., Van den Bestseller, 1993

جدول ۴. واژگان کلیدی فراواقعیت در معماری مجازی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

۱	یکپارچگی	آمیزش فضاهای معماری با فناوری رایانه‌ای برای بهبود تجسیم و ترسیم فضایی.
۲	میان رشته ای	معماری به مثابه بازتولیدی فضایی از طریق همکاری طراح و رسانه در فرایند خلاقیت.
۳	فرا رسانه ای	تسهیل و تکامل خلاقیت از طریق «فرامتن معماری» و دوری از «تکرار» خلق فضایی.
۴	غوطه وری	کاربست رایانه در خلق فضاهای سیال با «مدلسازی و شبیه سازی» و حرکت در این فضای طراحی شده.

مدرنیسم بود. در این مباحث کار معمار به کارگیری (ناهماهنگی‌های ناهموار) کلاژ است. اثر بایستی به صورتی که ممکن است، هم به لحاظ فرم ناهمگون و هم در ظاهر شکسته شده باشد. انتقاداتی که علیه معماری دیکانستراکتیویست صورت گرفت با نظرها و ادعاهای گریگ لین باعث شد که او فولد را جایگزین شکلی برای کلاژ پیشنهاد کند. در نظر او این جایگزینی، جهت یکپارچه کردن عناصر نامرتب و برنامه طرح در یک ترکیب چندگانه انعطاف پذیر و هماهنگ صورت می‌گیرد. ماهیت فولدینگ بر این نظریه‌ها استوار است که به طور غیر پیوسته عمل می‌نماید ولی یک طریقه پیوسته بهتر از طریقه ناسازگار است. این نکته می‌تواند ادعای لین را مبنی بر به کار بردن هندسه توپولوژی یک برای خلق سطوح تا شده که ناپایدار و انعطاف پذیر هستند حاصل نماید. طرح مرکز انجمن نارا در ژاپن طرح بهرام شیردل نمونه ای از شواهدی بر معماری فولدینگ می‌باشد و همچنین می‌توان به طرح پارک ربشتاک پیتز آیزنمن که یک طرح مسکن شهری در فرانکفورت است، اشاره کرد. در طراحی فولدینگ، سطح ساختمان خود را برای انواع جدیدی از بیان آزاد می‌نماید ولی بدون پیچیدگی که مقیاس انسانی را از دست داده و نتیجه آن شبیه به مونومان‌های

می‌تواند در مورد مسائل گوناگون طراحی به کار رود. از جمله مواردی که در آن عناصر مختلف برای متصل شدن به هم به روشی نیازمند هستند که در آن درز یا شکاف وجود نداشته باشد. فولدینگ به دو دلیل عمده می‌تواند سبک قابل قبول باشد:

- نخست آنکه مبتنی بر علم گرافیک جدید است و زیبایی‌شناسی دیکانستراکتیویست نتایج شکلی جدیدی به دست می‌دهد و
- دوم اینکه عملیات گرافیکی را با هم ترکیب کرده و به صورت ترکیب‌های غیر قائم در می‌آورد.

فولدینگ به عنوان یک چهار چوب فلسفی ماهیت معماری را روشن و آشکار می‌کند.^۲ این نه به عنوان پدیده‌های کاملاً تصمیم گرفته شده و اتفاقی، بلکه خود امری بدیهی است همانگونه که امور بی‌نظم و بی‌هدف با پدیده‌های اتفاقی تفاوت دارد. معماری فولدینگ با شکل‌های کاملاً اتفاقی متفاوت است. شرایط معماری به صورتی است که نه شکل به صورت کامل تصادفی است و نه به طور ذاتی دارای معناست بلکه این نوع معماری را می‌توان اساساً به عنوان (شبه تصادف) تلقی کرد. استدلال از فولدینگ چیزی شبیه این موضوع است: معماری پست مدرن یک واکنش در برابر معماری

۲. دلوز هستی و اجزاء آن را همواره در حال شدن می‌بیند. یکی از موارد کلیدی در مباحث مطرح شده توسط دلوز، افقی‌گرایی است. دلوز به همراه یار همفکر خود، فیلیکس گاتاری، مقاله‌ای به نام "ریزوم" در سال ۱۹۷۶ در پاریس منتشر کرد. این موضوع در کتاب هزار سطح صاف (۱۹۸۰) به صورت کامل تر توسط این دو مطرح گردید. ریزوم گیاهی است بر خلاف سایر گیاهان، ساقه آن به صورت افقی و در زیر خاک رشد می‌کند. برگ‌های آن خارج از خاک است. با قطع بخشی از ساقه آن، این گیاه از بین نمی‌رود، بلکه از همانجا در زیر خاک گسترش می‌یابد و جوانه‌های تازه ایجاد می‌کند. این دو متفکر با مطرح نمودن بحث ریزوم، سعی در بنیان فکری اندیشه غرب کردند و اصول اولیه آن را زیر سوال بردند. از نظر آنها، عقلانیت غرب به صورت سلسله مراتب عمودوار، درخت گونه و مرکز مدار است. بحث فولدینگ در معماری از اوایل دهه ۱۹۹۰ مطرح شد و به تدریج اکثر معماران نامدار سبک دیکانستراکشن مانند پیتز آیزنمن، فرانک گهری، زها حدید و حتی معماران مدرنیست فیلیپ جانسون به این سمت گرایش پیدا کردند. از دیگر معماران و نظریه پردازان سبک فولدینگ می‌توان از بهرام شیردل، جفری کیپینز، گریگ لین و چارلز جنکز نام برد. همانند دیکانستراکشن، خواستگاه فلسفه فولدینگ در فرانسه و معماری فولدینگ در آمریکا بوده است.

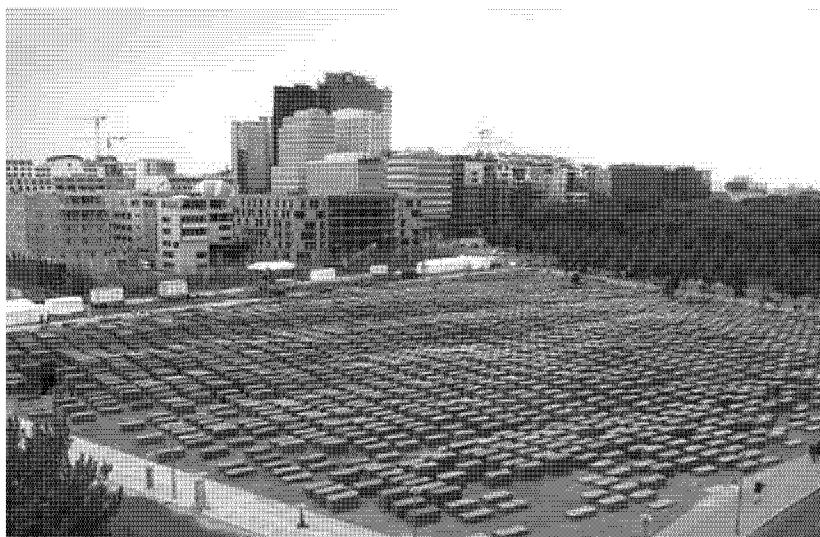
مدرن‌سیم می‌شود. فولدینگ، عمودگرایی، طبقه بندی و سلسله مراتب را مردود می‌داند و به جای آن افقی گرایی را مطرح می‌کند. از نظر فولدینگ همه چیز همسطح یکدیگر است. دلوز در کتاب خود به نام، فولد، لاینیتس و باروک (۱۹۸۲) جهان را چنین تبیین می‌کند: «جهان به عنوان کالبدی از فولدها و سطوح بی‌نهایت که از طریق فضا، زمان فشرده شده، در هم پیچ و تاب خورده و پیچیده شده است.»

این معماران در کارهای جدید خود پیچیدگی را با وحدت یا تقابل نشان نمی‌دهند بلکه به صورت نرم و انعطاف پذیر، پیچیدگی‌ها و گوناگونیهای مختلف را در هم می‌آمیزند. این کار باعث از بین بردن تفاوتها نمی‌شود. باعث ایجاد یک پدیده همگون یکپارچه نیز نمی‌گردد، بلکه این عوامل و نیروها به صورت نرم و انعطاف پذیر در هم می‌آمیزد. هویت و خصوصیت هر یک از این عوامل در نهایت حفظ می‌شود مانند لایه‌های درونی زمین که تحت فشارهای خارجی تغییر شکل می‌دهند، در عین این که خصوصیات خود را حفظ می‌کنند. به نظر می‌رسد که این همان مفهوم بینامتنیت مفاهیم سنتی در مقابل مفاهیم نوین است. نظریه دیکانستراکشن جهان را به عنوان زمینه‌هایی از تفاوتها می‌دید و این تضادها را در معماری شکل می‌داد. این منطق تضادگونه در حال نرم شدن است تا خصوصیات بافت شهری و فرهنگی را به گونه‌ای بهتر مورد استفاده قرار دهد. لذا عدم

هماهنگی‌های درون پروژه را در ساختمان و سایت نمایش می‌دادند و این نقطه آغاز پروژه آنها بود. ولی آنها هم اکنون این تفاوت‌ها را در تقابل نشان نمی‌دهند، بلکه آنها را به صورت انعطاف پذیری در هم می‌آمیزند و یک منطق سیال و مرتبط را دنبال می‌کنند. اگر در گذشته پیچیدگیها و تضاد از دل تقابلهای درونی پروژه بیرون می‌آمد، در حال حاضر خصوصیات مکانی، مصالح و برنامه به صورت انعطاف پذیری روی همدیگر تا می‌شوند، در حالی که هویت هر یک حفظ می‌شوند.

مراتب بینامتنیت سنت و مفاهیم نو در حوزه اندیشیدگی پیتر آیزنمن

آیزنمن در مقاله مرز میانی هم فلسفه مدرن و هم معماری مدرن را به انتقاد انتقاد گرفته است. از نظر وی معماری مدرن بر اساس علم و فلسفه قرن نوزده بنا شده است و دیگر در جهان امروز کاربرد ندارد. اگر معماری علم است، باید این معماری بر اساس علم و فلسفه امروز و دریافت کنونی ما از خود و محیط اطراف باشد. معماری امروز ما باید از علم و فلسفه قرن ۱۹ گذر کند و خود را با شرایط جدید منطبق سازد. آیزنمن معتقد است که مدرنیستها مدعی هستند که مدینه فاضله را باید در آینده جستجو کرد. پست مدرن‌ها نیز به دنبال این مدینه فاضله در گذشته هستند، ولی معماری امروز باید این مدینه فاضله را در شرایط امروز پیدا کند. در این مورد از

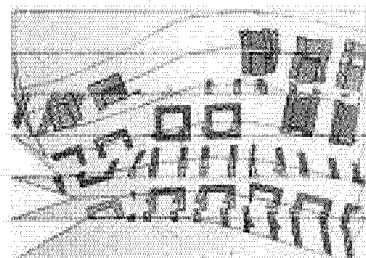
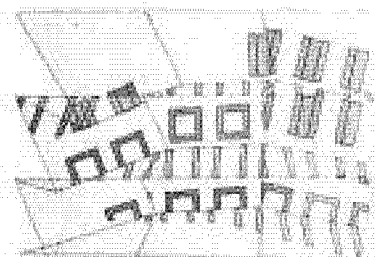
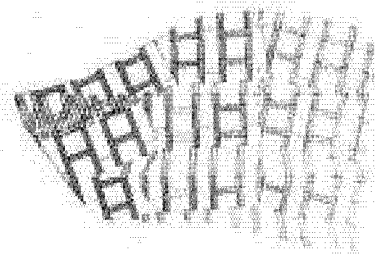

تصویر ۱. یادمان هولوکاست، برلین، پیتر آیزنمن؛ ماخذ: آرشینو نگارندگان.

واژه «اکنونیت» استفاده کرده و معتقد است که معماری در هر زمان و مکان باید اکنونیت داشته باشد و متعلق به زمان و مکان حاضر باشد. برای رسیدن به شرایط فوق، باید قوانین گذشته معماری را بر هم زد و از آنجایی که این قوانین قراردادی هستند و نه طبیعی؛ لذا بر هم زدن آنها امکان پذیر است. حقایق و نمادهای گذشته باید شکافته شوند (دیکانستراکشن شوند) و مفاهیم جدید مطابق با شرایط امروز از دل آنها استخراج شود.

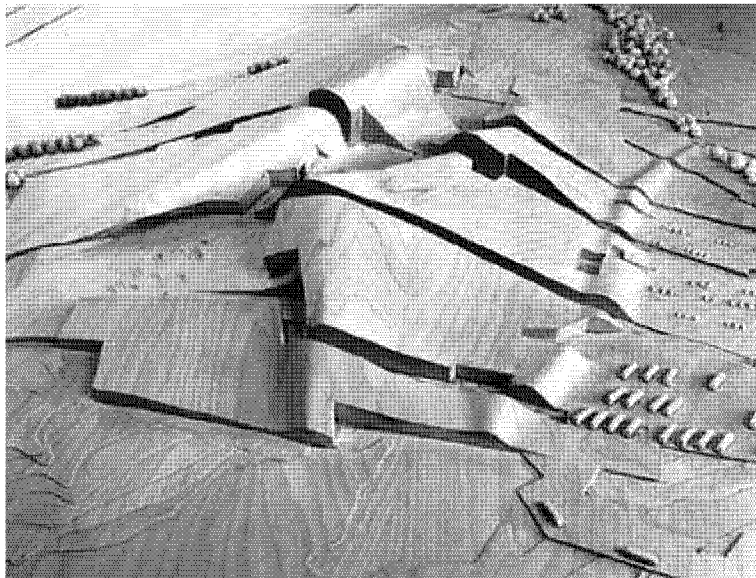
در رابطه با زمینه‌های سنتی موجود در طرح و تقابل مفهوم بینامتنیت آنها، برای دیکانستراکتیویست‌ها زمینه البته موضوعی بحث برانگیز است. آنها اغلب رویکردی چالشی و گاه نفی‌ای به آن دارند و در نظر آوردن زمینه برای آنها نه هماهنگی و آوردن کدها و نشانه‌هایی بصری از آن، که به چالش خواندن زمینه موجود، نفی آن، و از شکل انداختن و تغییر شکل دادن آن است. در این میان، زمینه اغلب در سطح همسایگی و محله می‌ماند و هرگز به منطقه‌گرایی نمی‌رسد. به تعبیر دیگر، روح مکان و خصوصیات منطقه‌ای به عنوان ویژگی‌ای که باید به آن گوش فراداد و به تعاملی آرام و گفتگویی سکوت‌آمیز با آن پرداخت هرگز مورد نظر نیست. از منظری دیگر، «زمینه» گاه به «زمین» فرو می‌کاهد، یعنی به توپوگرافی و عوارض آن. توجه به زمین، و از شکل انداختن آن، یکی از نتایج توجه به فولد است.

برای مثال، زمینه شهری در «یادمان هولوکاست آیزنمن» غایب است و بستر کار در فراز و نشیب بستر زمین - توپوگرافی مصنوع - شکل می‌گیرد. وی بر آن است تا از هرگونه ارجاع ویژه به یهودیت یا خشونت نازی‌ها بپرهیزد و اثری فاقد معنا بیافریند، و این کار به واسطه سطح پایه‌های متعددی صورت می‌پذیرد که در صدد زمینه‌زدایی هولوکاست‌اند. آیزنمن، ایده فولد را در ترکیب با بستر و پیکره در پروژه ربهشتاک به اجرا در می‌آورد. او رویکرد خود به زمینه و بستر را چنین شرح می‌دهد: کاربرد فولد در ربهشتاک وضعیت‌های دیگری را که همواره در بافت شهری فرانکفورت نهفته بوده‌اند، آشکار می‌سازد. وضعیت‌هایی از یکتایی که در قالب جذر و مد زمان بیان شده و می‌تواند ساختارهای موجود را دوباره قالب‌بندی نماید. ایده‌ی

تصویر ۲. پروژه ربهشتاک فرانکفورت، آیزنمن؛
ماخذ: آرشیو نگارندگان.

فولد، چونان یک رویداد زمانی، نه در پی مداخله‌ای اساسی در قلمرو ربهشتاک، و نه در صدد بازگشت به حس غربت (6 gia) زمینه‌ی آن می‌باشد، بلکه چیزی است که زمینه‌ی موجود را در زمان بسط و امتداد می‌دهد تا در این امتداد امکان یکتایی را فراهم آورد. به علت وانموده‌های (simulacra) الگوی الکترونیکی که در همه جا حضور دارد، مکان محدود به زمان (time-bound) دیگر مکانیت (placeness) خود را از دست داده است، و به سمت یک نوع وضعیت بی‌مکان و بی‌زمان سوق می‌یابد. فولد بر آن نیست تا به زمان و مکان منطبق بر

تصویر ۳. مدل شهر فرهنگی گالیسیا، آیزنمن؛ ماخذ: آرشینو نگارندگان.

قدرتمند بر روی سطح بستر دارد. این نوعی پرداختن به بستر نه به عنوان یک بنیاد و شالوده و نه چونان چیزی ثابت و پایدار است، که ارزش شمایی آن را برهم زده، و آن را تبدیل به یک نمایه می‌کند.

پیتر آیزنمن بر این باور است که در زندگی امروز، دوگانگی‌هایی مانند وضوح و ابهام، ثبات و بی‌ثباتی، زشتی و زیبایی، سودمندی و عدم سودمندی، صداقت و فریب، پایداری و تزلزل، صراحت و ابهام وجود دارد. نمی‌توان از یکی برای استتار دیگری استفاده کرد، بلکه این تقابل‌ها و دوگانگی‌ها می‌بایست در ساحت معماری به عنوان تجلی گاه شرایط زندگی امروز به نمایش گذاشته شود. آنچه که مورد غفلت قرار گرفته و غایب بوده؛ عدم تقارن، عدم وضوح، ابهام، ابهام، بی‌ثباتی، فریب، زشتی و عدم سودمندی است. پیتر آیزنمن بر این باور است که معماری امروز باید منعکس کننده شرایط ذهنی و زیستی امروز باشد که در معماری مورد غفلت قرار گرفته است، هر چند که بخشی از زندگی امروز را تشکیل می‌دهد. در ادامه به بررسی نشانه شناختی آثار آیزنمن پرداخته می‌شود:

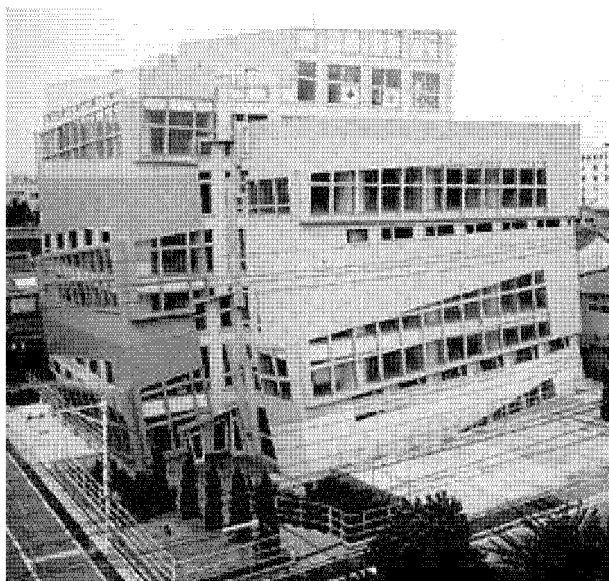
الف) ساختمان نونوتانی در توکیو، ژاپن

۱. در هم ریختگی لایه‌های ساختاری بنا و فروریختگی در حجم.

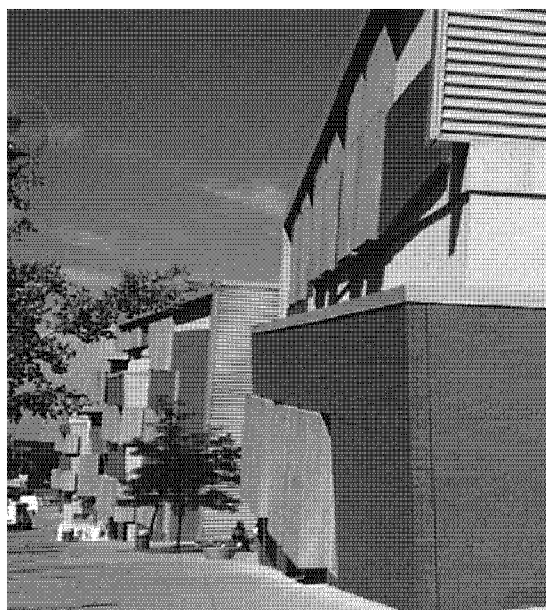
انگاشت‌های گذشته بازگردند؛ بلکه بر آن است تا آنها را در معرض فولد و چین خودگی قرار دهد. به اعتقاد جیمز ویلیامز، آیزنمن پایه‌های تقابل پیکره-بستر را از طریق محو و تار نمودن تمایز (distinction) سست می‌گرداند. او عمل تا شدن را در عرض و طول خطوط به کار می‌گیرد تا بی‌ثباتی را در مرزهای سایت ریشتاک و همچنین در درون فضاهایی که ساختمانهای منفرد مشخص کننده‌ی آنند، ارائه نماید. رابطه‌ی میان پیکره‌ها و بسترهای کهنه و نو، آنجا که تاهای (فولدهای) پلان، نما و روابط پیکره - بستر، روابط کهن و همچنین روابط نورا به خاطر می‌آورد، روشن و آشکار می‌گردد (برای مثال مرزهای کهنه و نوی سایت، در درون خود سایت توسعه می‌یابند).^۳

شاید بارزترین نمونه در کارهای وی که زمینه در آن زمین و توپوگرافی است پروژه شهر فرهنگ گالیسیا باشد. وی چنین توضیح می‌دهد که در سانتیاگو، ایده‌ی من قرار دادن شبکه دکارتی بر روی شبکه موجود ارگانیک و قرون وسطایی، و تاب دادن یا تغییر شکل دادن آن‌ها با شبکه توپولوژیکی‌ای است که به سمت بیرون افکنده می‌شود. این امر خطوطی از نیرو را ایجاد می‌کند که هرگز جزیی از هندسه مطرح شده نبودند. آن نیروها در بعد سوم تغییر شکل ایجاد می‌کنند و این تغییر شکل تأثیری

۳. برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به: آیزنمن، دلوز و شدن در معماری، ترجمه و تدوین محمد رضا شیرازی، مجله معماری و فرهنگ، ۱۳۸۳.

تصویر ۴. ساختمان نونوتانی در ژاپن، آیزنمن؛ ماخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۵. مرکز گردهمایی کلمبوس، آیزنمن؛ ماخذ: آرشیو نگارندگان.

۱. قرارگیری لایه‌های حجمی با پستی و بلندی نامنظم.
۲. تلفیق رنگ ساختمان با بستر طبیعی و در عین حال وجود تمایز رنگ.
۳. شباهت به بنایی افتاده بر بستر خاک.
۴. شباهت لایه‌های باریک به ریل راه آهن و خطوط فیبر نوری به مثابه نشانه جهان صنعتی.
۵. استفاده از لایه‌های خاص حجمی برای القای
۲. تعامل و یا بعبارت بهتر تقابل خطوط مورب و خطوط مستقیم در بنا.
۳. القاء احساس بی ثباتی و عدم ایستایی بنا.
۴. هجوم دیوارهای مورب بر خطوط پنجره‌های افقی که دال بر ثبات و ایستایی بشمار می‌روند.
۵. هم پوشانی و نفوذ عناصر بنا در لغزش لایه‌های متعدد بنا.

ناهمجواری و پستی و بلندی.

۴. در هم ریختن دوگانگی‌های متقابل زمین و سقف بنا در کاربرد زمین برای ساختار بنا.

۵. کف زمین با نمایش و تکرار لایه‌های پشت بام جدا افتادگی این دو عنصر را نفی می‌کند.

۶. لایه‌های روی پشت بام بنا که همزمانی چند نظام را یادآور می‌شود به این نکته اشارت دارد که این ساختمان لایه‌های جدیدی را نیز به خود می‌پذیرد و در واقع یک پروژه ناتمام و در حال اجرا را تداعی می‌کند.

۷. بنا الحاق عناصری جدید را به خود بنا القاء می‌کند که هر تغییر و الحاق جدید می‌تواند معنای جدیدی از بنا را بیافریند.

ه) انستیتوی هنر و علوم استیتن، آیلند، نیویورک، آمریکا

۱. کاربرد متفاوت و در عین حال متناقض بنا به عنوان موزه و مرکز فرهنگی و پایانه حمل و نقل.

۲. تلفیق هزمان دو مفهوم موزه و پایانه و القاء معنای جدید در عین نفی معنای از پیش تعیین شده و کلاسیک.

۳. معنای سقف (رویگرد کلاسیک) به صورت طاق مانند در هم ریخته می‌شود و لایه‌های آن به صورت از هم گسیخته هر یک به نوع از مرکز می‌گریزند یا به عبارت بهتر مرکزگریزی روی می‌دهد.

ج) مرکز وکسنر در کلمبوس، اوهایو

۱. نمایش عناصر زیرین پایه ای که در معماری کلاسیک مخفی می‌شوند.

۲. القاء مفهوم عدم ثبات و ناپایداری بارها کردن ستونها و داربستها به صورت آزاد برای بیان اینکه نشانه‌های بنا به مدلول ناتمامی و شکسته بودن ارجاع داشته باشند.

۳. از آنجاکه این مرکز به نمایش و اجرای فعالیتهای هنری اختصاص دارد، آیزنمن در رابطه با این بنا با اشاره به نام گذاری این بنا به عنوان نابنا (non-building) به این نکته چنین اشاره می‌کند: به جای اینکه کاربرد این بنا به عنوان پناهگاه یا پناهگاه هنر در نظر باشد، بنا نماد هنر به عنوان یک فرآیند و ایده است که خود مظهر طبیعت متغیر هنر و جامعه است.

د) مرکز هنری اموری در آتلانتا، جورجیا

۱. استفاده از فرمهای در حال ریختن و نایستا از لحاظ بصری.

۲. القای بی ثباتی در محل و نوع قرارگیری ستونها و سازه بنا.

۳. استفاده از لایه‌های متعدد در پشت بام بنا.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۸۸

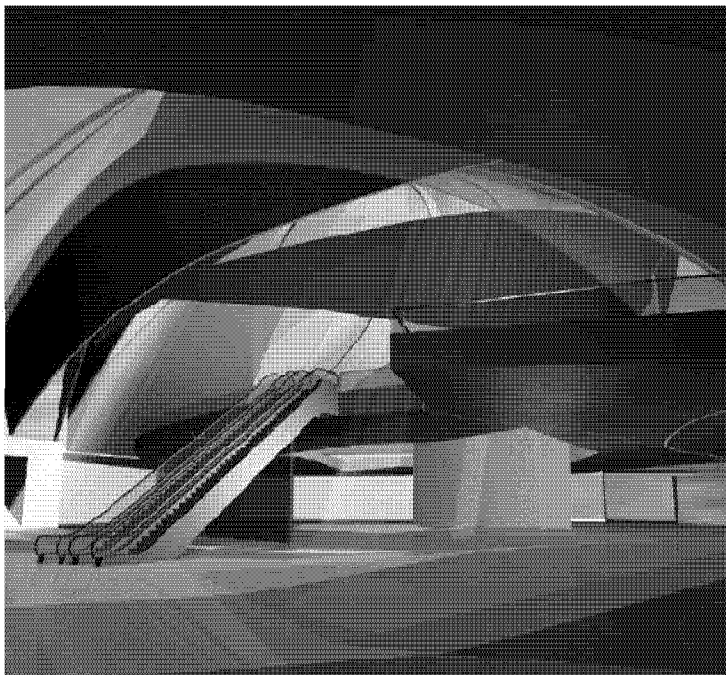

تصویر ۷. مرکز هنری اموری، آیزنمن؛
ماخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۶. مرکز هنری وکسنر، آیزنمن؛
ماخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۸. انستیتو هنر استیتن، آیزنمن؛ ماخذ: آرشیو نگارندگان.

نتیجه گیری و جمع‌بندی

در پایان می‌توان گفت که؛ بر این اساس فضا در طراحی شهری و معماری واسازی برخلاف مفروضات یا پیش فرض‌های مدرن عمل می‌کند و شاید بتوان گفت که در ساحت معماری و شهرسازی، فضا و مکان از بین رفته یا خنثی شده است و موانع یا تزااحات مکانی و فضایی محو گشته‌اند و تمام امور در معرض تغییرات پی‌در پی و سیلان‌ات مستمر جغرافیایی قرار گرفته‌اند و به طریقی غیرقابل پیش بینی، ثابت، یکنواخت و مستمر در حال جابجایی و دگرگونی در فضا می‌باشند. شکل‌گیری فرم‌ها در فضای معماری دارای عدم صلبیت و برگرفته از نوعی سیالیت است که تعلیل پذیری، شناوری، عدم انتظام بصری یا ساختاری نا اقلیدوسی را بهمراه می‌آورد که یاد آور فضای شیزوفرینیک و نااستواری آن می‌گردد، آنهم در بستری که فضا یا مکان، خنثی شده و احجام در حال استحاله در فضا و مکان، می‌باشند. آیزنمن معتقد است که مدرنیستها مدعی هستند که مدینه فاضله را باید در آینده جستجو کرد. پست مدرن‌ها نیز به دنبال این مدینه فاضله در گذشته هستند، ولی معماری امروز باید این مدینه فاضله را در شرایط امروز پیدا کند. در این مورد از واژه «اکنونیت» استفاده کرده و معتقد است که معماری در

هر زمان و مکان باید اکنونیت داشته باشد و متعلق به زمان و مکان حاضر باشد. برای رسیدن به شرایط فوق، باید قوانین گذشته معماری را بر هم زد و از آنجایی که این قوانین قراردادی هستند و نه طبیعی؛ لذا بر هم زدن آنها امکان پذیر است. حقایق و نمادهای گذشته باید شکافته شوند (دیکانستراکشن شوند) و مفاهیم جدید مطابق با شرایط امروز از دل آنها استخراج شود. بنظر می‌رسد بنا به روایت چارلز جنکس، پیتز آیزنمن و دیگر منسوبان اندیشه معماری دیکانستراکتیویستها، مقصود زیباشناسانه‌ای برای معماری متصور نیستند، بلکه هدفش صرفاً نمایش پاره‌ای از روابط فرم‌ها با یکدیگر است. در این میان حتی عناصر سازه مانند تیر و ستون تابع روابط فرم است که آن را هم با یک شبکه تیر و ستون مشخص می‌کند. در همین سیستم فضایی است که احتمالاً ستون می‌تواند نقش باربری نداشته باشد و فقط سهمی در نشانه‌گذاری معماری وی بشمار می‌رود. در اصل راه و روش وی، تعیین روابط فرم است که نتیجه آن «ساختمان» می‌شود، چنانچه از ویژگی‌های بارز معماری او بنا به قول جنکس، «ضد عملکردی» بودن آن است، چراکه در اصل او به دنبال رهاکردن عوامل سازه به حالت عدم تعادل در آثارش به منظور کشف تعادل‌های

تازه است. بر این اساس می توان به اصول نشانه شناسانه زیر در معماری پس‌ساختارگرایانه اعم از معماری فولدینگ و دیکانستراکشن بطور اعم و معماری پیتر آیزنمن بطور اخص، اشاره کرد:

۱. در نشانه شناسی ساختگرا پس از شناخت نشانه‌ها و روابط فی مابین آنها دیگر نظام مطرح می‌شود و نشانه گم می‌شوند (یعنی به عنوان مثال واقع دیگر، این درختان هستند که در جنگل گم می‌شوند و به عبارتی، درختان اجازه نمی‌دهند که جنگل دیده شود)؛ در حوزه مبانی سنت نیز این مساله اینچنین مطرح می‌شود که نظام‌های معناشناسی چنان قدرتی می‌گیرند که امکان دیدن نشانه‌ها به طور اخص فراهم نمی‌شود؛

۲. نشانه شناسی پس‌ساختگرا و معماری واسازی (مثل معماری پیتر آیزنمن)، نشانه‌ها و به ویژه دالهای نشانه‌ها را نمایان می‌کند و یک تجسم کلی را مورد چالش جدی قرار می‌دهد (یعنی به عنوان مثال واقع دیگر، این درختان هستند که در جنگل به چشم می‌آیند و به عبارتی درختان اجازه می‌دهند تا جنگل دیده شود). شاید بخت عمده در آثار آیزنمن نیز همین باشد که نشانه‌ها و دالهای نشانه‌نمایی بیشتری داشته‌اند؛

۳. در معماری مدرنیستی قرن بیستم فضاهای مجزا برای استفاده کنندگان مجزا در نظر گرفته می‌شود، در حالی که در معماری پس‌ساختارگرا ارتباط و تعامل افراد متفاوت در یک فضا بوقوع می‌پیوندد.

۴. در معماری مدرنیستی استفاده از حجم‌های ناب، امکان الحاق عناصر جدید را به فضا ناممکن و یا دشوار می‌کند، حال آنکه در معماری دیکانستراکتیویستی و فولدینگ، بنا خود فی‌الذات، دعوت به الحاق عناصری جدید به خود می‌کند و هر تغییر یا الحاق، معنای جدیدی از بنا را می‌آفریند.

۵. در معماری آیزنمن دالهای در حال حرکت، بنایی در حال حرکت و جاری را به نمایش می‌گذارند و در واقع، به نوعی انفجار عنصر فضا در برابر زمان روی می‌دهد یا به عبارت بهتر آیزنمن تلاش دارد تا زمان را به معماری فضا

وارد کند.

۶. در معماری آیزنمن، شکل و مرفولوژی بنا روی خود بنا خم می‌شود و یا بقولی، متن یا بنا به وجود خود آگاه است که این مهم در بیان نظریه تاخوردگی جلوه گر می‌شود.

۷. بنای معماری پس‌ساختگرا، فاصله بین درون و بیرون متن (درون و بیرون فضا) را در هم می‌ریزد و امکان حضور هر یک از این ساحت درون و بیرون (دوگانگی متضاد متن اثر) را نمایش می‌دهد.^۴

۸. معماری پس‌ساختگرا بطور اعم و فولدینگ بطور اخص قصد ندارد تا به جداسازی دو فضای بیرون و درون بنا (افتراق دوگانگی‌های متضاد متن) بپردازد، گویی نوعی تعلیق در فضای فی مابین (فضای درون و بیرون) روی می‌دهد، چنانچه قرارگیری چند فضا و لایه‌های بنا نیز بر همین مفهوم دلالت دارد.

۹. بنا نه به مثابه دربرگیرنده معنی (روابط معنا و متن در نشانه شناسی ساختگرایی) بلکه به عنوان نمود (وانمود سازی معنا در نشانه شناسی پس‌ساختگرایی) مطرح می‌شود.

۱۰. در معماری پس‌ساختگرایی آیزنمن، تقابل دوگانگی‌های متضاد (همان مفهوم رایج در نشانه شناسی ساختگرایی) که در معماری به صورت زمین و بام، زمان و فضا، شی و چشم انداز و غیره جلوه گر می‌شود، به نوعی در هم شکسته می‌شود.

۱۱. اصطلاح پسا کاربردی در معماری آیزنمن باز نمودی ویژه دارد، چنانچه در این دیدگاه هر چند معماری هنوز معنی و کاربرد دارد، ولی مشروعیت این ویژگیها را از عناصر و تقابلهای سنتی به دست نمی‌آورد.

۱۲. در معماری آیزنمن امکان الحاق عناصر جدیدی به بنا که از دعوت کنندگی خود بنا به دلیل القای ناتمامی بنا بوجود می‌آید، به نوعی تکثر و تکرار را بازتاب می‌دهد که تازگی بنا را تضمین می‌کند.

۱۳. بنای معماری آیزنمن به نوعی از وجود خود آگاه است و این آگاهی را به مخاطب (مخاطب خاص و شاید مخاطب عام) القا می‌کند.

۴. این مفهوم در تقابل دوگانگی متضاد درون و بیرون فضا در معماری خانه باز (Open House) در MAILBU CALIFORNIA اثر COOP HIMMELBLA به خوبی دیده می‌شود؛ چنانچه در این خانه فضای درون و بیرون در یک لحظه واحد قابل دسترسی است و امکان حضور درون و بیرون را در آن واحد شدنی می‌کند.

۱۴. نوعی مرکززدایی از ساختار حجمی یا در نقشه‌های پلان بنا، دیده می‌شود که در واقع ساختار بنا، مرکز یا محوری مشخص را برای بنا ارائه نمی‌کند.

۱۵. اصطلاح مفهوم نابنا (غیاب متن در نشانه شناسی پسا ساختگرایی) در معماری آیزنمن حضوری زنده دارد، چنانچه عناصر و لایه‌های زیرین بنا در معماری این بنا بر سطح قرار می‌گیرند و عدم انسجام با یکدیگر را جلوه می‌دهند و در واقع بنا (به مثابه متن) ناتمام و در حال اجرا (نوشتن) استنباط می‌شود.

منابع و ماخذ

۱. آل احمد، م. (۱۳۷۷) سوررآلیسم، انگاره زیبایی شناسی هنری، نشر نشانه، تهران.
۲. اتینگهاوزن و دیگران (۱۳۷۴) تاریخچه زیبایی شناسی و نقد هنر، ترجمه یعقوب آژند، تهران، نشر مولی.
۳. احمدی، بابک (۱۳۷۵) حقیقت و زیبایی، درس‌های فلسفه هنر، چاپ دوم، نشر مرکز، تهران.
۴. احمدی، بابک (۱۳۸۱) هایدگر و تاریخ هستی، چاپ اول، نشر مرکز، تهران.
۵. احمدی، بابک (۱۳۷۷) معمای مدرنیته، چاپ دوم، تهران، نشر مرکز.
۶. ارسطو (۱۳۵۸) فن شعر، ترجمه ع. زرین کوب، انتشارات کتابفروشی زوار، تهران.
۷. برادبنت، جفری (۱۳۷۵) واسازی، ترجمه منوچهر مزینی، تهران، شرکت پردازش و برنامه ریزی.
۸. بلزی، کاترین (۱۳۷۹) عمل نقد، ترجمه عباس مخبر، تهران، نشر قصه.
۹. بوخنسکی، ا.م. (۱۳۷۹) فلسفه معاصر اروپایی، با ضمیمه دکتر شرف الدین خراسانی، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۰. پروتی، جیمز.ل. (۱۳۷۳) الوهیت و هایدگر، ترجمه محمد رضا جوزی، انتشارات حکمت، تهران.
۱۱. پین، مایکل (۱۳۷۹) بارت، فوکو، آلتوسر، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.
۱۲. پین، مایکل (۱۳۸۰) کلان، دریدا و کریستوا، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.
۱۳. حائری، مهدی (۱۳۶۰) متافیزیک، مجموعه مقالات

فلسفی - منطقی، به کوشش عبد الله ناصری، تهران، نشر نهضت زنان مسلمان.

۱۴. حقدار، علی اصغر (۱۳۸۰) فراسوی پست مدرنیته، اندیشه شبکه ای، فلسفه سنتی و هویت ایرانی، تهران، انتشارات شفيعی.

۱۵. حقیقی، شاهرخ (۱۳۷۹) گذار از مدرنیته: نیچه، فوکو، لیوتار، دریدا، نشر آگه، تهران.

۱۶. خاتمی، محمود (۱۳۷۹) جهان در اندیشه هایدگر، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، تهران.

۱۷. دریدا، ژاک (۱۳۸۱) مواضع، ترجمه پیام یزدانجو، تهران، نشر مرکز.

۱۸. رید، هربرت (۱۳۷۱) معنی هنر، ترجمه نجف دریابندری، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران.

۱۹. شاله، فلیسین (۱۳۴۷) شناخت زیبایی، ترجمه علی اکبر بامداد، نشر کتابخانه طهوری، تهران.

۲۰. ضمیران، محمد (۱۳۷۹) ژاک دریدا و متافیزیک حضور، تهران، انتشارات هرمس.

۲۱. فرهاد پور، مراد (۱۳۷۸) عقل افسرده، تاملاتی در باب تفکر مدرن، انتشارات طرح نو.

۲۲. قره باغی، علی اصغر (۱۳۸۰) تبارشناسی پست مدرنیسم، دفتر پژوهشهای فرهنگی، تهران.

۲۳. کالینز، جف و بیل می بیلن (۱۳۸۰) دریدا: قدم اول، ترجمه علی سپهران، شیرازه.

۲۴. کروچه، بندتو (۱۳۵۸) کلیات زیباشناسی، ترجمه فواد روحانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

۲۵. گروتز، یورگ (۱۳۷۵) زیباشناختی در معماری، ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

۲۶. گیدنز، آنتونی و دیگران (۱۳۷۹) مدرنیته و مدرنیسم، ترجمه حسینعلی نوذری، تهران، نقش جهان.

۲۷. لاکوست، ژان (۱۳۷۵) فلسفه در قرن بیستم، ترجمه دکتر رضا داوری اردکانی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاهها.

۲۸. ماتییوز، اریک (۱۳۷۸) فلسفه فرانسه در قرن بیستم، ترجمه محسن حکیمی، تهران، انتشارات ققنوس.

۲۹. مارکوزه، هربرت (۱۳۶۸) بعد زیباشناختی، ترجمه داریوش مهرجویی، انتشارات اسپرک، تهران.

Postmodern Architecture" ,Architectural Association Quarterly, Vol.7, no.4.
 48. McCarthy, Thomas (1993). Ideas and Illusions, On reconstruction and Deconstruction in Contemporary Critical Theory, MIT press.
 49. Norris, Christopher, (1996) "What is Deconstruction", London, John Wiley & Son ltd.
 50. Nuttgens, Patrick (1997) " The Story of Architecture" Second Edition, PHAIDON.

۳۰. مزینی، منوچهر (۱۳۷۶) از زمان و معماری، تهران، انتشارات مرکز تحقیقات معماری و شهرسازی.
 ۳۱. مهندسین مشار جودت و همکاران (۱۳۷۸) شش مفهوم در معماری معاصر، تهران، نشر توسعه.
 ۳۲. نودری، حسینعلی (۱۳۷۹) صورتبندی مدرنیته و پست مدرنیته - بسترهای تکوین تاریخی و زمینه‌های تکامل اجتماعی، تهران، انتشارات نقش جهان.
 ۳۳. نوربری-شولتز، کریستیان (۱۳۸۱) مفهوم سکونت، ترجمه محمود امیر یار احمدی، تهران، نشر آگه.
 ۳۴. نیوتن، اریک (۱۳۶۶) معنی زیبایی، ترجمه پرویز مرزبان، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
 ۳۵. وزیری، علینقی (۱۳۶۳) زیباشناسی در هنر و طبیعت، چاپ اول، انتشارات هیرمند، تهران.
 ۳۶. هاوکس، ترنس (۱۳۷۷) استعاره، ترجمه فرزانه طاهری، تهران، نشر مرکز.
 ۳۷. هگل، گئورگ ویلهلم (۱۳۶۳) مقدمه بر زیباشناسی، ترجمه محمود عبادیان، نشر آوازه، تهران.

38. Culler, Johathan (1982) "On Deconstruction, Theory and Criticism after Structuralism", Cornell University Press.
 39. Derrida, Jacques (1981) Positions, translated by Alan Bass, Chicago.
 40. Derrida, Jacques (1989) Limited, Inc., ed. Gerald Graff, North Western University Press.
 41. Derrida, Jacques (1992) "Deconstruction and the Possibility of Justice", in Caputo, Deconstruction in a Nutshell, routledge.
 42. Derrida, Jacques (1982) "The End of Man", in Margins of philosophy, translated by Alan Bass, university of Chicago press.
 43. Derrida, Jacques, (1980) Writing and Difference. Chicago, university of Chicago press.
 44. Derrida, Jacques (1987) "why Peter Eisenman Writes such Good Books" in A +u 1988/8.
 45. Derrida, Jacques, (1976) "Of Grammatology" . Gayatri Chakravorty Spivak, tr. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
 46. Derrida, Jacques (1989) "Jacques Derrida: In Discussion with Christopher Norris." [Interview] Architectural Design vol.59(1-2), pp. 6-11
 47. Jencks, Charles (1995) ".The Rise of

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
 No.34 Spring 2014

■ ۹۲ ■

شناسایی عوامل موثر بر جهانی شدن کلانشهر تهران و ارائه راهکارهایی جهت ارتقای آن

زهرا آزاد- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.
نگین مظفری* - کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
مهسا مستقیم- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.
احمد خلیلی- دانشجوی دکتری برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

شهرهای جهانی شهرهایی هستند که نه تنها گردش سرمایه جهانی را از طریق به جریان انداختن سرمایه، اطلاعات و سایر جریان‌های فیزیکی در شبکه فرامرزی مالی امکان پذیر می‌کنند، بلکه از گردش سرمایه جهانی در راستای ارتقای ابعاد گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و کالبدی خود نیز بهره می‌گیرند. بنابراین بی‌توجهی به مقوله جهانی شدن می‌تواند به محرومیت از بهره‌گیری از این سرمایه‌های شگرف در شهر منجر شود. در این راستا پژوهش حاضر با هدف شناسایی عوامل موثر بر جهانی شدن شهر تهران و ارائه راهکارهایی جهت ارتقای آن صورت گرفته است. بدین منظور، پس از تعریف جهانی شدن و شهرهای جهانی، شاخص‌ها و معیارهای جهانی شدن شهرها از طریق مطالعه اسنادی مقالات معتبر در این زمینه شناسایی شده‌اند. سپس این شاخص‌ها از طریق پرسشنامه و براساس نظر متخصصین و اساتید دانشگاهی در رابطه با شهر تهران بومی شده‌اند. در مرحله بعد، مهمترین عوامل موثر بر جهانی شدن تهران با استفاده از تحلیل عاملی شناسایی شده‌است. نهایتاً راهکارهایی عملیاتی جهت ارتقای نقش جهانی تهران با استفاده از تحلیل رگرسیونی پیشنهاد گردیده است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تسهیلات خدماتی و مالی، همزیستی فرهنگی- سیاسی، تعاملات اقتصادی فرامرزی و روابط بین‌المللی در مقایسه با سایر عوامل بیشترین اهمیت را در جهانی شدن تهران برعهده دارند. براین اساس اتخاذ راهکارهایی همچون فراهم آوردن زمینه حقوقی و نیز امنیت اقتصادی جهت استقرار شرکت‌های چند ملیتی، تقویت مبادلات اقتصادی و مالی تهران با سایر شهرهای جهانی فعال، ایجاد و بهبود تسهیلات لازم برای جذب جمعیت خارجی و حذف موانع تجارت آزاد می‌تواند به ایجاد و تقویت نقش جهانی تهران منجر شود. واژگان کلیدی: جهانی شدن، کلانشهر تهران، تحلیل عاملی، تحلیل رگرسیونی.

Identifying Factors Affecting Tehran Metropolis Globalization and Proposing Strategies to Promote Its Global Role

Abstract

As globalization expanded in recent years, a great number of cities especially in developing countries have concentrated on effective efforts in order to be taken into consideration as global cities. Among these cities, the absence of Tehran, as one of the largest cities of Asia is tangible. Although Tehran has great potential of taking the advantage of these capitals, on the grounds that it is located in the Heartland Area, GAWC world-city status classified Tehran among the cities that are neither global nor shared their national territory with a world city. Therefore, continuing denial of employing these capitals can end up with the deprivation from enormous advantages following these flows. In this regard, this study is carried out to propose some strategies to promote Tehran as a global city based on identifying key factors which can lead to its globalization.

Keywords: globalization, Tehran Metropolis, factor analysis, regression analysis.

شده در رابطه با شهرهای جهانی «بر اساس تعدادی از شهرهای واقع در اقتصاد صنعتی پیشرفته فرمول بندی شده اند» (Shatkin, 2007, 4)، در پژوهش حاضر سعی شده است تا با در نظر گرفتن شرایط محلی و همچنین میزان دسترسی به داده های آماری، شاخص های استخراج شده با شرایط ایران و به خصوص شهر تهران تطبیق داده شوند. سپس، میزان تاثیرگذاری این شاخص ها بر جهانی شدن شهر تهران از طریق پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری در این بررسی، اساتید، متخصصان و دانشجویان شهرسازی بوده اند و تعداد پرسشنامه ها با توجه به شرط استفاده از تحلیل عاملی، پنج برابر تعداد شاخص ها و ۱۰۰ عدد بوده است. به منظور خلاصه سازی و همچنین تعیین اولویت شاخص ها از دو روش تحلیل عاملی و تحلیل رگرسیونی با استفاده از نرم افزار SPSS بهره گرفته شده است. «تحلیل عاملی، تکنیکی چند متغیره در راستای شناسایی روابط نهفته میان مجموعه ای از متغیرهاست. این تکنیک به منظور استخراج عوامل از مجموعه ای از متغیرهای ناهمبسته به کار برده می شود» (2009, 314 Zebardast). با توجه به روابط پنهان شاخص ها با یکدیگر در مبحث جهانی شدن و نیز به دلیل تعدد شاخص ها و در راستای شناسایی عوامل موثر بر جهانی شدن شهر تهران، از تحلیل عاملی استفاده شده است. از آنجایی که عمده شاخص های مورد بررسی در این پژوهش دارای مقیاس کیفی می باشند، از رتبه بندی لیکرت جهت کمی سازی آنها استفاده شده است. پس از انجام تحلیل عاملی، به منظور ارائه راهکارهایی جهت ارتقای نقش جهانی کلانشهر تهران و تعیین اولویت راهکارها، از تحلیل رگرسیونی خطی چند متغیره استفاده شده است. در این روش یک متغیر وابسته و چندین متغیر مستقل وجود دارند. در واقع این روش تعیین کننده میزان تاثیر تغییرات متغیرهای مستقل (عوامل شناسایی شده با استفاده از تحلیل عاملی) بر متغیر وابسته (جهانی شدن شهر تهران) است. برای شناسایی عوامل دارای بیشترین تاثیر بر جهانی شدن شهر تهران، از متد Stepwise در تحلیل رگرسیونی چندمتغیره استفاده شده است.

سیستم مالی جهانی به حدی از پیچیدگی رسیده است که نیازمند شبکه فرامرزی مراکز مالی به منظور خدمات رسانی به عملکردهای سرمایه جهانی است (Sassen, 2002, 23). در این سیستم مالی «شهرها بعنوان مراکز انباشتی به کار گرفته می شوند که فضای جریان های سرمایه، اطلاعات و سایر جریان های فیزیکی در آن هماهنگ و مدیریت می شوند» (et al, 2008, 321 Taylor). این شهرها که شهرهای جهانی نامیده می شوند، از گردش سرمایه جهانی در راستای ارتقای ابعاد گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و کالبدی خود بهره می گیرند؛ بنابراین میزان جهانی شدن یک شهر به معنای میزان بهره وری آن از سرمایه های اقتصادی و انسانی است. به همین منظور در سال های اخیر بسیاری از شهرها و بخصوص شهرهای واقع در کشورهای رو به توسعه اقدامات موثری در راستای تبدیل شدن به شهرهای جهانی انجام داده اند. در این میان غیبت شهر تهران به عنوان یکی از کلانشهرهای بزرگ قاره آسیا به وضوح قابل مشاهده است. بر اساس بررسی های انجام شده در بسیاری موسسات ارزیابی جهانی شدن، شهر تهران «در میان شهرهایی دسته بندی شده که نه تنها جهانی شده نیستند، بلکه حتی قلمرو خویش را نیز در اختیار جهانی شدن قرار نمی دهند» (Short, 2004, 296). بر این اساس ادامه این روند منجر به محرومیت شهر تهران از مزایای ناشی از بهره برداری از این سرمایه های شگرف جهانی خواهد بود. پژوهش حاضر سعی در پاسخگویی به این دو پرسش دارد که عوامل تاثیرگذار بر جهانی شدن شهر تهران کدامند؟ و چه راهکارهای عملی را می توان در راستای ارتقای نقش جهانی تهران بکار گرفت؟

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر به توصیف و تحلیل عوامل موثر بر جهانی شدن شهر تهران می پردازد؛ بنابراین از روش توصیفی- تحلیلی استفاده شده است. در راستای شناسایی شاخص های جهانی شدن از مطالعات اسنادی بهره گرفته شده است. از آنجایی که شاخص های ارائه

جهانی شدن، یکپارچگی فزاینده اقتصاد، جوامع و فرهنگ‌ها در سرتاسر جهان است (Hales et al, 2010, 2). جهانی شدن می‌تواند به عنوان فرآیندی سه لایه شامل جهانی شدن اقتصادی، جهانی شدن فرهنگی و جهانی شدن سیاسی در نظر گرفته شود (Short et al, 2000, 317). اما آنچه که بیشتر صاحب‌نظران در رابطه با جهانی شدن مد نظر دارند، واقف به جنبه‌های اقتصادی جهانی شدن است. به عنوان مثال شورت در کتاب جهانی شدن و شهر، جهانی شدن را ناشی از افزایش شگرف گردش سرمایه در جهان در دهه‌های گذشته می‌داند (شورت و همکاران، ۱۷). به عبارت دیگر «جهانی شدن عنوان ساده‌ای برای توسعه تجارت جهانی، مالیه و ارتباطات است که در ۲۰ سال گذشته اتفاق افتاده است» (McCann, 2003, 166). یکپارچگی اقتصادی بین‌المللی ناشی از این جهانی شدن اقتصادی «که خصوصاً به دنبال جریان‌های فرامرزی سرمایه، محصولات، تجارت و تکنولوژی از دهه ۱۹۷۰ به وقوع پیوسته است، به طرز قابل توجهی روابط اجتماعی و ماهیت مکان‌ها را در اکثر نقاط جهان دگرگون ساخته است» (Sites, 2003, 333). صاحب‌نظرانی چون ساسن، کاستلز، فریدمن و شورت معتقدند که در این فرآیند، شهرها به عنوان فرماندهان اقتصاد جهانی در نظر گرفته می‌شوند (Sassen, 1991; Castells, 1996). مراکزی که (Short et al, 2000; Friedman, 1986): مراکزی که تجارت در آنها هدایت می‌شود، سرمایه‌های اجتماعی رو در رو قرار می‌گیرند، اطلاعات مبادله می‌شوند، فرهنگ تجربه می‌گردد و سیاست‌ها شکل می‌گیرند (Hales et al, 2010, 2). ساسن معتقد است «بازارهای ملی و جهانی و نیز سازمان‌های یکپارچه جهانی^۱ نیازمند مکانهایی مرکزی هستند که عمل جهانی شدن در آن به وقوع بپیوندد. شهرها مکان‌های مورد نظر برای تولید این خدمات هستند» (Sassen, 2002, 17). به دنبال نظراتی از این قبیل واژه شهر جهانی^۲ به ادبیات جهانی شدن راه

اصطلاح «شهر جهانی» [به معنایی که امروزه به کار برده می‌شود]، برای اولین بار توسط پاتریک گدس در سال ۱۹۱۵ به منظور اشاره به شهرهایی که در «دسته‌ها یا مجموعه‌های جدید و وسیع» گسترش یافته‌اند، ابداع شد. او سپس از «نبرد بین جوامع^۲ برای هستی» در این شهرهای نوظهور خبر داد که تنها از طریق «اثربخشی مدنی» ماکه تصویری «از امکانات در حال گشایش اصلاح اجتماعی و پیشرفت مردم، کار و مکان همراه با هم» است، قابل حل می‌باشد.

در سال ۱۹۶۶، پیتروال کتاب شهرهای جهانی را منتشر نمود. او در این کتاب به بررسی این موضوع پرداخت که چگونه شهرهایی مثل نیویورک، لندن، پاریس، توکیو و مسکو از مناطق خود بزرگتر شده‌اند. حال این شهرها را بعنوان مراکز عمده قدرت سیاسی، مقرر حکومت ملی و بین‌المللی، مرکز ثقل تجارت، مالیه و ارتباطات، و تمرکز پتانسیل‌های تحصیل، پژوهش، هنر و فرهنگ معرفی کرده است (Ng et al, 2003, 152).

در سال ۱۹۸۶، جان فریدمن «فرضیه شهرهای جهانی»^۳ را ارائه نمود. او در این فرضیه «تقسیمات جدید نیروی کار بین‌المللی» را مطرح می‌کند که از طریق شهرهای جهانی سازماندهی می‌شود. این شهرها به علت نقش خود به عنوان «مراکز کنترل»^۴ انباشتگی سرمایه جهان^۵ و در نتیجه ساختار درونی اقتصادی و اجتماعی خود منحصر به فرد هستند (Beaverstock et al, 2000, 45). او همچنین ویژگی‌های شهر جهانی را اینگونه برمی‌شمرد:

۱. بازسازی متداول مشاغل در این شهرها به شکل و وسعت اتصال آنها به اقتصاد جهانی مربوط می‌شود.
۲. این شهرهای کلیدی توسط سرمایه بین‌المللی بعنوان نقاط پایه تعیین قیمت در سازمان فضایی، توزیع محصول و بازارها مورد استفاده قرار می‌گیرند. ارتباطات منتج، امکان سازماندهی شهرهای جهانی را در یک سلسله مراتب پیچیده فضایی فراهم می‌کند.
۳. عملکردهای کنترلی جهانی به بهترین شکل توسط

1. globallyintegratedorganizations
2. global city world city
3. intersocial

4. world city hypothesis
5. control centers
6. world capital accumulation

تعداد دفاتر نمایندگی^۷ شرکت‌های فراملیتی اندازه‌گیری می‌شود.

۴. شهرهای جهانی عرصه^۸ تمرکز و انباشت سرمایه بین‌المللی هستند.

۵. شهرهای جهانی مقصد مهاجران داخلی و بین‌المللی اند.

۶. تکوین شهر جهانی قطبیت فضایی و طبقات اجتماعی ایجاد می‌کند.

۷. رشد شهر جهانی هزینه‌های اجتماعی تولید می‌کند که از ظرفیت مالی کشور تجاوز می‌نماید (Sassen, 2003, 152) et al, 2003, 152). (Ng

ساسکیا ساسن نیز در مجموعه سه‌گانه شهرهای جهانی^۹ خود-که در آن به بررسی سه شهر لندن، نیویورک و توکیو می‌پردازد- مدعی می‌شود که شهرهای جهانی چیزی بیش از مراکز مالی صرف هستند. برای ساسن (۱۹۹۱)، مالیه تنها مجموعه‌ای از خدمات تولیدی پیشرفته‌ای است که شهرهای جهانی را به عنوان مکان‌های تولید فراصنعتی^{۱۰} معرفی می‌نماید. برای وی شهر جهانی نه تنها مدیریت بلکه مکان هندسی تمرکز خدمات ضروری مورد نیاز سرمایه جهانی است (Sassen, 2000, 46) et al, 2000, 46). (Beaverstock

نظریه پرداز دیگری که به بحث در رابطه با شهرهای جهانی می‌پردازد، امانوئل کاستلز است. او در تئوری کلی تر خویش، «ظهور اجتماع شبکه‌ای»^{۱۱}، شهرهای جهانی را متشکل از دگرذیسی‌های شناخته شده اجتماعی^{۱۲} می‌داند. «برای کاستلز (۱۹۹۶)، شهرهای جهانی به دلیل روندی که خدمات پیشرفته، مراکز تولیدی و بازارها در شبکه جهانی را به هم متصل می‌کند، بر ثروت و قدرت خود می‌افزایند. به طور مختصر، شهرهای جهانی توسط جریان‌های درون آنها (اطلاعات، دانش، پول و وقایع فرهنگی) ساخته می‌شوند. همچنین کاستلز معتقد است که شهرهای جهانی فرآیندهایی هستند که به وسیله آنها مراکز تولید و مصرف خدمات پیشرفته و جوامع محلی تابع آنها، به شبکه جهانی متصل اند» (Ibid, 47).

۲-۳- تبیین فرصت‌ها و تهدیدهای جهانی شدن شهرها
روندهای موجود در اقتصاد شهری و تقاضای روبه رشد در تمامی صنایع برای موسسات خدماتی، گویای این واقعیت است که شهرها به عنوان مکان‌های تولیدی مورد نظر برای چنین خدماتی محسوب می‌شوند (Sassen, 2002, 23). «از این منظر، شهرهای جهانی، دیگر در ظرف اقتصادهای محلی یا ملی قرار نمی‌گیرند بلکه عمدتاً در شبکه‌های مالی، تجاری، و تولید فرامرزی قرار می‌گیرند» (Sassen, 2003, 333). در این فرآیند تنها اقتصاد جهانی نیست که از شهرها منتفع می‌شود، بلکه شهرها نیز از این جریان‌های شگرف سرمایه سود می‌برند: «این نقش‌های خارجی اقتصادی، منجر به تغییر الگوهای توسعه درونی شهرها می‌شود» (Ibid, 334). هر شهر به منظور بدست آوردن و پایدار کردن پایگاه مالی خود نیازمند آن است که با سراسر جهان ارتباط برقرار کرده و زمینه‌های لازم جهت جذب سرمایه جهانی را فراهم نماید. «به منظور گسترش بازار سرمایه، جریان کالا و جذابیت برای سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی، شهر بایستی به عرصه جهانی و به این ترتیب عرصه‌های بسیاری وارد شود. توانایی جذب و حفظ جمعیت تحصیل کرده، زیرساخت‌های مورد نیاز جریان آزاد اطلاعات، اشتیاق اجتماعی جهت انتقاد و تفسیر، قدرت فرهنگ جهت غنی کردن شیوه زندگی و مناظرات جهانی و توانایی تبدیل شدن به بخشی از محاورات بین‌المللی در سیاست، کلیدهای ضروری جهت دستیابی به عملکردی قانع‌کننده است» (Hales et al, 2010, 14). «درگیر شدن در این معاملات تخصصی، نیازمند دگرگونی‌های عظیم در بخش‌های روبه رشد این شهرها و تغییرات اساسی در سیاست‌ها توسط دولت‌های درگیر است. توسعه عملکردهای شهر جهانی نیازمند توسعه در زمینه زیرساخت‌ها، ساختارها و سیاست‌هاست که می‌تواند به تغییرات اساسی نظم سیاسی، اقتصادی و فضایی بیانجامد» (Sassen, 2002, 30). در واقع ایجاد زیرساخت‌های لازم برای جذب سرمایه‌گذاری‌های

7. Representative office
8. theatre
9. triad of 'global cities'

10. postindustrial
11. The Rise of the Network Society
12. broad societal transformation

می‌شود. «علاوه بر این، جهانی‌شدن منجر به انتقال قدرت از دولت‌ها به موسسات و شرکت‌ها می‌شود. دولت‌های ملی وادار به کاهش نقش خویش در قانون‌گذاری و کنترل جریان کالاها، سرمایه و اطلاعات در محدوده مرزهای خود می‌شوند. بنابراین موانع تجارت، مالیات و سرمایه‌گذاری برداشته می‌شود. حذف موانع تجارت و تعرفه‌ها در اقتصادهای ثروتمند جهان مطمئناً به تقویت اقتصادهای ملت‌های کم و میان درآمد کم کرده است» (Globalization and Cities, 2002, 3). از سوی دیگر این تمرکززدایی «منجر به ایجاد فرصت‌های جدید برای حکومت‌های محلی شهرها و یا توزیع مجدد عملکردهای دولتی و نیز فضاهای سیاسی اقتصادی در تمامی سطوح می‌شود» (Sites, 2003, 334-335).

در کنار فرصت‌هایی که جهانی‌شدن برای شهرها بوجود می‌آورد، تهدیدهایی را نیز برای آنها به دنبال دارد که اختصاراً به چند نمونه از آنها اشاره می‌شود. شهرهای جهانی «در معرض آسیب متعدد مسائل توسعه‌ای، اکولوژیکی و اجتماعی قرار دارند» (et al, 2003, 152). تغییرات جهانی شامل تقسیم کار جدید بین‌المللی، رشد شرکت‌های فراملیتی و استفاده فزاینده از فناوری اطلاعات ممکن است بر ساختار شغلی و پیامدهای اجتماعی در درون شهرهای جهانی اثرگذار باشد (Buam, 1997, 1899). فریدمن و ولف این‌گونه استدلال می‌کنند که «واقعیت اجتماعی اولیه در مورد تکوین شهر جهانی، قطبیت در تقسیمات طبقات اجتماعی آن است. پیدایش شهرهای جهانی از طریق تغییرات ساختاری در نیروی کار، باعث افزایش سطح قطبیت اجتماعی می‌شود» (Ibid, 1882). شاتکین^{۱۳} این نابرابری‌های اجتماعی^{۱۴} ویژه و اجتناب‌ناپذیر در روند توسعه شهر جهانی را در سه دسته بیان می‌کند:

۱. نابرابری اجتماعی که به صورت طبقات اجتماعی^{۱۵} در شهر جهانی ظهور می‌یابند و شهر به دو قطب طبقه متخصص مرفه^{۱۶} و طبقه مستضعف کم‌درآمد بخش خدمات^{۱۷} تقسیم می‌شود.

۲. توسعه غیریکنواخت قطبیت اجتماعی^{۱۸} در فرم

بین‌المللی، اثرات سازنده بسیاری بر جنبه‌های گوناگون فیزیکی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی این شهرها دارد. از سوی دیگر از آنجایی که جهانی‌شدن منجر به افزایش نابرابری جهانی از طریق توزیع درآمد، اموال و قدرت اقتصادی میان ملت‌ها می‌شود، امتناع از پیوستن به شهرهای جهانی عدم برخورداری شهر از سود ناشی از جهانی‌شدن را در پی خواهد داشت. در واقع، اگرچه واژه شهر جهانی جذاب به نظر می‌رسد، اما بایستی توجه کرد که «شهرهای جهانی همانطور که مکان‌های انباشت ثروت و رفاه استثنایی هستند، مکان محرومیت‌ها و کمبودهای متعدد نیز می‌باشند» (et al, 2003, 152). لذا بایستی پیش از پرداختن به عوامل موثر بر جهانی‌شدن شهرها و ایجاد یا تقویت این عوامل، جنبه‌های مثبت و منفی جهانی‌شدن و یا به عبارت دیگر نقاط قوت و ضعف آن به طور جامع مورد بررسی قرار گیرند.

مهمترین تاثیر جهانی‌شدن بر شهر را می‌توان جذب سرمایه‌های بین‌المللی و تاثیر آن بر ساختار و اقتصاد شهر و یا به عبارت دیگر الگوی توسعه شهر دانست. «بر اساس بسیاری از مستندات بدست آمده در رابطه با شهرها و جهانی‌شدن، می‌توان اینگونه نتیجه گرفت که اقتصاد جهانی منجر به تقویت و غنای پایه‌های اقتصاد محلی در شهرهای جهانی شده است. البته در صورتی که این شهرها پایه‌های اقتصادی خود را حفظ نمایند» (6, 2002, “Globalization and Cities”). «بازاریابی تجاری منجر به پرورش طبقه جدیدی از کارگران تحصیل‌کرده و ایجاد شکل جدیدی از بازار مستغلات و زیرساخت‌ها می‌شود که تاثیری ژرف بر توسعه شهر و بازار مستغلات دارد» (5, Shatkin, 2007). از آنجایی که چنین شهرهایی در پی جذب سرمایه‌های جهانی می‌باشند، در راستای ایجاد و ارتقای زیرساخت‌های مورد نیاز سرمایه، کیفیت زندگی و نیز کیفیت طراحی در شهرهای خود تلاش می‌کنند. از سوی دیگر، جذب نخبگان یا سرمایه‌گذاری بر قدرت ذهن و نیز جذب نیروی کار آموزش دیده به منظور پیوستن به تجارت جهانی، منجر به ارتقای فرهنگی شهر

13. shatkin

14. social inequalities

15. social classes

16. wealthy professional class

17. impoverished low-wage service sector class

18. social polarization

فضایی شهر به صورت تبعیض اجتماعی - اقتصادی^{۱۹} و دسترسی نابرابر به فضای قابل سکونت^{۲۰} متبلور می‌شود. ۳. نهایتاً، نابرابری سیاسی که به روندی اشاره دارد که طی آن سیاست شهری^{۲۱} مغلوب گروه‌های ذینفع می‌شود. گروه‌هایی که سیاست‌های مبتنی بر رشد^{۲۲} را بر منافع واحدهای همسایگی ارجح می‌دانند (Shatkin, 2007).

به عبارت دیگر جهانی‌شدن نوعی گزینش اجتماعی و فضایی را به دنبال دارد که در سه مقیاس بین‌المللی، ملی و شهری مطرح می‌شود. در مقیاس بین‌المللی «بیشتر ملت‌های کم‌درآمد و بسیاری از ملت‌های میان‌درآمد، شانس اندکی در جذب سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی دارند. ضمناً گشودن درب‌ها به روی اقتصاد جهانی بسیاری از صنایع محلی را که سابقاً معیشت بسیاری از جمعیت شهری را تامین می‌کرد، نابود می‌نماید». در مقیاس ملی، سرمایه‌گذاری‌های جهانی معمولاً بر یک یا دو شهر متمرکز می‌شود و از این طریق باعث ایجاد قطبیت فضایی و اجتماعی در سطح ملی می‌گردد. در شهرها نیز «موسسات خدمات‌رسان به بازارهای جهانی، خانه‌ها، مراکز خرید و امکانات تفریحی گروه‌های پردرآمد در نواحی ویژه‌ای از شهرها متمرکز می‌شوند و بنابراین سایر نواحی شهر به دلیل کاهش اشتغال، از بین رفتن زیرساخت‌ها^{۲۳} و غیره کنار گذاشته می‌شوند» (Ibid, 6-7). در میان آسیب‌های مطرح شده ناشی از جهانی‌شدن «بیشترین آسیب‌پذیری متوجه پایه‌های اقتصادی شهرهاست» (Ibid, 9).

۳-۳- معیارها و شاخص‌های جهانی‌شدن شهرها

شهرها از منظر رقابت‌پذیری و ارتباط‌پذیری جهانی از یکدیگر متمایز هستند. رتبه‌بندی، میزان رقابت‌پذیری و ارتباط‌پذیری جهانی در شناخت شکل‌گیری مبانی اقتصادی شهر و تبیین الگوهای کلی موفقیت یا شکست شهرها در بازار پرازدحام جهانی، بسیار ارزشمند است.

معیارهای متعدد دیگری نیز وجود دارد که برای شناسایی موقعیت شهرها در رتبه‌بندی جهانی در سراسر جهان مورد استفاده قرار می‌گیرد. فریدمن (۱۹۸۶) در این زمینه، هفت شاخص را ارائه کرده است: وجود مراکز عمده مالی، دفتر مرکزی TNCها، موسسات بین‌المللی، رشد سریع بخش خدمات تجاری، حضور مراکز تولیدی مهم، مراکز اصلی ترابری و میزان جمعیت.

پژوهشگران دیگری نیز معیارهای جدیدی چون وجود ارتباطات راه دور، بالا بودن کیفیت زندگی، مرکز امور بین‌المللی و فرهنگی و مقصد مهاجرت بودن را به معیارهای قبل اضافه می‌کنند (شورت و دیگران، ۱۳۸۶، ۳۸).

در زمینه رتبه‌بندی شهرهای جهانی نیز تاکنون مطالعات و ارزیابی‌های گوناگونی صورت گرفته که هر یک شاخص‌های خاصی را مورد ارزیابی قرار داده‌اند. در مقاله «سیاه چاله‌ها و حلقه گمشده ارتباطات در شبکه شهری جهانی»^{۲۴} به منظور شناسایی شبکه شهر جهانی، توزیع خدمات تولیدی پیشرفته^{۲۵} در دسته‌ای از شهرها مورد بررسی قرار گرفته است. در نتیجه پژوهش‌های گروه مطالعاتی جهانی‌شدن و شهرهای جهانی^{۲۶} ماتریسی از ۳۱۶ شهر و ۱۰۰ موسسه خدمات تولیدی پیشرفته، شامل موسسات حسابداری، تبلیغاتی، بانکداری و بیمه، حقوقی، و مشاوره مدیریتی تهیه شده است. (Short, 2004, 295-296). برخی مطالعات تجربی به دسته‌بندی بسیاری از شهرهای واقع در کشورهای در حال توسعه به عنوان شهرهای جهانی، بر اساس عملکرد اقتصادی آنها، وجود شعبه‌های جهانی و موسسات تولیدکننده خدمات پرداخته است. اما شهرها بدلیل نقش خود در یکپارچه‌سازی اقتصادی ملی با اقتصاد جهانی و نیز قرارگیری در مرکز شهر - منطقه‌های جهانی در مسیر قرارگیری در جایگاه شهرهای جهانی واقع شده‌اند. به عنوان مثال شهرهای مانیل، بانکوک و جاکارتا به علت تبدیل شدن به مرکز شعبه شرکت‌های فراملی و

19. Socioeconomic segregation

20. Livablespace

21. urban politics

22. growth-oriented policies

23. decaying infrastructure

24. Black Holes and Loose Connections in the Global Urban Network

25. advanced producer services

26. Globalization and World Cities (GAWC) Research group

(Derudder). به این معنا که شهرهایی مثل نیویورک، لندن و غیره بر مبنای یک سری معیارهای عام و پذیرفته شده، شهرهای جهانی خوانده می‌شوند؛ در حالیکه این معیارها ممکن است برای سایر شهرهای کمتر شناخته شده، متفاوت باشد. در پژوهش حاضر نیز سعی شده است که از میان انبوه شاخص‌های جهانی شدن شهرها، آنهایی که با شرایط محلی ایران تطابق بیشتری دارند و با توجه به داده‌های آماری موجود قابل دستیابی هستند، مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند. در نهایت ۲۱ شاخص منتخب، که بیشترین تاثیرگذاری را در جهانی شدن شهر تهران دارند، در قالب جدول زیر ارائه گردیده است.

۴- سنجش شاخص‌های جهانی شدن شهرها در کلانشهر تهران

در این بخش به منظور خلاصه سازی شاخص‌ها و شناسایی مهمترین عوامل تاثیرگذار بر جهانی شدن تهران از روش تحلیل عاملی (Factor Analysis) استفاده شده است. نتیجه آزمون $KMO (0.68 <)$ و بارتلنت نشان داده است که همبستگی معنی داری بین شاخص‌ها وجود دارد و داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب‌اند. از میان روش‌های موجود جهت خلاصه سازی داده‌ها و تعیین تعداد عوامل از رابطه Kaiser بهره گرفته شده است. بر این اساس تعداد عوامل با توجه به مقدار ویژه‌ی هر عامل مشخص می‌شود و عامل‌هایی که مقدار ویژه آن‌ها (Eigenvalue) بیشتر و یا برابر با یک باشد و میزان قابل توجهی از مقدار ویژه موضوع مورد بررسی را توصیف کنند ($60\% <$) چرخش داده می‌شوند تا توزیع مناسب‌تری از داده‌ها بین آنها ایجاد شود (با ثابت ماندن واریانس تجمعی، واریانس‌های تبیین شده توسط هر یک از شاخص‌ها از توزیع متعادل‌تری برخوردار شوند). سپس این عوامل بعنوان عامل‌های معنی دار در نظر گرفته می‌شوند. جدول زیر مقدار ویژه هر عامل را قبل و پس از چرخش نشان می‌دهد. نتایج حاصل از تحلیل عاملی در این

بنگاه‌های تولیدکننده خدمات به عنوان شهرهای جهانی دسته‌بندی شده‌اند. این شهرها هماهنگ‌سازی تولیدات و خدمات صادراتی در مناطق کلانشهری خود را بر عهده دارند (Shatkin, 2007, 2). شورای امور جهانی شیکاگو^{۲۷} و نیز مجله سیاست خارجی^{۲۸} برای رتبه‌بندی شهرهای جهانی در سال ۲۰۱۰ از شاخص‌های ای. تی. کیارنی^{۲۹} استفاده کرده‌اند. این شاخص‌ها ذیل پنج گروه زیر دسته‌بندی شده‌اند:

● **فعالیت‌های تجاری** شامل تعداد کنفرانس‌های بین‌المللی، جریان کالا (هوایی و زمینی)، بازار سرمایه، تعداد شرکت‌های موجود در بین ۴۰ شرکت خدماتی جهانی؛

● **سرمایه اجتماعی** شامل سرمایه‌گذاری بر قدرت ذهن^{۳۰} (نخبگان)، ساکنین خارجی یک شهر، تعداد مدارس بین‌المللی و دانشجویان بین‌المللی و وجود دانشگاه‌های برتر دنیا در یک شهر؛

● **تبادل اطلاعات** شامل جریان آزاد اطلاعات و دسترسی آسان به آن، دسترسی سریع به اطلاعات (اینترنت پرسرعت)، مشترکین باند پهن و دفاتر روزنامه، پوشش اخبار بین‌المللی، سانسور و پوشش اخبار خارجی از طریق تعداد عناوین اخبار خارجی در مطبوعات اصلی؛

● **تجربه فرهنگی** شامل تعداد مسافران بین‌المللی و ارتباط با شهرهای خواهر خوانده؛

● **مشارکت سیاسی** شامل تعداد موسسات محلی با دسترسی بین‌المللی، کنفرانس‌های سیاسی، میزگردها^{۳۱}، سازمان‌های بین‌المللی، سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌ها (Hales et al, 2010, 8-13).

واقعیت آن است که شاخص‌های ارائه شده در رابطه با شهرهای جهانی «بر اساس تعدادی از شهرهای واقع در اقتصاد صنعتی پیشرفته فرمول‌بندی شده‌اند» (Shatkin, 2007, 4). در حقیقت، بالاترین مراتب شبکه شهرهای جهانی ممکن است به خوبی قابل تشخیص باشد اما عدم وجود رده بندی‌های جزئی‌تر برای شهرهای واقع در رده‌های پایین‌تر از شهرهای فرمانده^{۳۲} در اقتصاد جهانی یک مشکل است (et al, 2003, 876).

27. Chicago council on global affairs
28. foreign policy magazine
29. A.T. Kearney

30. brain power
31. Think tanks
32. Leading cities

جدول ۱. مستندسازی شاخص‌های مرتبط با جهانی‌شدن تهران

منبع	شاخص
Hales et al., ۲۰۱۰: "Globalization and Cities", ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Short et al., ۲۰۰۰: Castells, ۱۹۹۶	تعداد کنفرانس‌ها، نمایشگاه‌های بین‌المللی و وقایع فرهنگی
Öktem, ۲۰۱۱: Hales et al., ۲۰۱۰: "The global Top ۲۰", ۲۰۰۷: "Measuring Globalization the global top ۲۰", ۲۰۰۵: Sites, ۲۰۰۳: Sassen, ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Kra"tke, ۲۰۰۰: Short et al., ۲۰۰۰: Castells, ۱۹۹۶: Friedmann, ۱۹۸۶: Friedmann et al., ۱۹۸۲	جمعیت خارجی یک شهر (مهاجرت داخلی و بین‌المللی) و مسافران بین‌المللی
Hales et al., ۲۰۱۰: Sassen, ۲۰۰۲	تعداد دانشگاه‌ها (مدارس) بین‌المللی
Hales et al., ۲۰۱۰: Sassen, ۲۰۰۲	تعداد دفاتر روزنامه
Hales et al., ۲۰۱۰: "Measuring Globalization the global top ۲۰", ۲۰۰۵: "Globalization and Cities", ۲۰۰۲: Sassen, ۲۰۰۲: Short et al., ۲۰۰۰: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Short et al., ۲۰۰۰	کاربران اینترنت (دسترسی به اینترنت پرسرعت) و دسترسی آزاد به اطلاعات
Öktem, ۲۰۱۱: Hales et al., ۲۰۱۰: Narayana, ۲۰۰۸b: Shatkin, ۲۰۰۷: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Short et al., ۲۰۰۰: Sassen, ۲۰۰۲: Castells, ۱۹۹۶: Sassen, ۱۹۹۴: Friedmann, ۱۹۸۶: Friedmann et al., ۱۹۸۲	جذب نخبگان و جریان‌های فرامرزی نیروی کار تحصیلکرده
Sites, ۲۰۰۳: Short et al., ۲۰۰۰	جذب توریست
Öktem, ۲۰۱۱: Narayana, ۲۰۰۸b: Shatkin, ۲۰۰۷: Sites, ۲۰۰۳: Sassen, ۲۰۰۲: Short, ۲۰۰۲	یکپارچه‌سازی اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی و ارتباطات اقتصادی جهانی
Shatkin, ۲۰۰۷: Derudder et al., ۲۰۰۳: Sassen, ۲۰۰۲: Kra"tke, ۲۰۰۰: Sassen, ۱۹۹۱: Friedmann, ۱۹۸۶	تعداد دفاتر موسسات خدمات تجاری و بازرگانی
Hales et al., ۲۰۱۰: Narayana, ۲۰۰۸b: Sassen, ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Castells, ۱۹۹۶	جریان کالا (زمینی و هوایی)
Hales et al., ۲۰۱۰: Narayana, ۲۰۰۸a, ۲۰۰۸b: Shatkin, ۲۰۰۷: "The global Top ۲۰", ۲۰۰۷: "Measuring Globalization the global top ۲۰", ۲۰۰۵: Sites, ۲۰۰۳: Sassen, ۲۰۰۲: "Globalization and Cities", ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Kra"tke, ۲۰۰۰: Short et al., ۲۰۰۰	توسعه تجارت بین‌المللی (جذب سرمایه گذاری‌های بین‌المللی)
Sassen, ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰	رشد خدمات مالی
Narayana, ۲۰۰۸a: Taylor et al., ۲۰۰۸: Derudder et al., ۲۰۰۳: Sassen, ۲۰۰۲: Short, ۲۰۰۲: Beaverstock et al., ۲۰۰۰: Kra"tke, ۲۰۰۰: Castells, ۱۹۹۶: Sassen, ۱۹۹۴: Sassen, ۱۹۹۱	تعداد شرکت‌های پیشرفته تولیدکننده خدمات

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۱۰۰ ■

مرحله مشخص‌کننده شش عامل می‌باشد که در مجموع ۶۶.۸۶ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص داده‌اند. جدول شماره ۳ عوامل شناسایی شده را بر اساس شاخص‌های شکل دهنده‌ی آن‌ها پس از انجام چرخش واریماکس^{۳۳} و در نظر گرفتن روش Kaiser نشان می‌دهد. بر این اساس و با در نظر گرفتن شاخص‌هایی با ارتباط بیشتر از ۵۰ درصد با هر یک از عوامل، فاکتور ۱، که حدود ۱۴.۳ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص داده

جدول ۲. تشریح واریانس کلی (total variance explain)

Indicators	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
برگزاری کنفرانس و نمایشگاه	۵.۳۴۷	۲۵.۴۶۱	۲۵.۴۶۱	۳.۰۱۳	۱۴.۳۴۹	۱۴.۳۴۹
شرایط مساعد برای جذب مسافری و جمعیت خارجی	۲.۵۹۰	۱۲.۳۳۳	۳۷.۷۹۴	۲.۸۴۹	۱۳.۵۶۸	۲۷.۹۱۷
وجود دانشگاه‌های بین‌المللی	۲.۰۱۵	۹.۵۹۵	۴۷.۳۸۹	۲.۳۴۲	۱۱.۱۵۲	۳۹.۰۶۸
تعداد دفاتر روزنامه و آزادی آنها	۱.۶۴۶	۷.۸۳۹	۵۵.۲۲۸	۲.۰۳۰	۹.۶۶۷	۴۸.۷۳۶
دسترسی به اینترنت پرسرعت	۱.۳۳۸	۶.۳۷۱	۶۱.۵۹۹	۲.۰۱۸	۹.۶۱۰	۵۸.۳۴۵
شرایط مساعد برای جذب نخبگان	۱.۱۰۶	۵.۲۶۵	۶۶.۸۶۴	۱.۷۸۹	۸.۵۱۹	۶۶.۸۶۴
وجود خدمات گردشگری	.۸۷۱	۴.۱۴۹	۷۱.۰۱۳			
وجود فضای شهری با کیفیت	.۸۶۵	۴.۱۱۹	۷۵.۱۳۲			
ارتباط اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی	.۷۹۷	۳.۷۹۵	۷۸.۹۲۷			
تعداد دفاتر موسسات خدمات تجاری	.۷۰۸	۳.۳۶۹	۸۲.۲۹۶			
جریان آزاد کالا (حذف موانع تجارت آزاد)	.۶۳۸	۳.۰۳۹	۸۵.۳۳۵			
استقرار شرکت‌های تولیدکننده خدمات	.۵۱۵	۲.۴۵۳	۸۷.۷۸۸			
جذب سرمایه‌گذاری خارجی	.۴۷۳	۲.۲۵۰	۹۰.۰۳۸			
خدمات مالی	.۳۹۶	۱.۸۸۷	۹۱.۹۲۵			
استقرار شرکت‌های چند ملیتی	.۳۴۰	۱.۶۲۰	۹۳.۵۴۶			
وجود خدمات حمل‌ونقل (تعداد پروازهای خارجی)	.۳۲۸	۱.۵۶۱	۹۵.۱۰۷			
وجود مراکز تولیدی	.۲۷۶	۱.۳۱۵	۹۶.۴۲۲			
ارتباط با شهرهای جهانی فعال	.۲۴۸	۱.۱۷۹	۹۷.۶۰۱			
تمرکز زدایی سیاسی	.۱۹۳	.۹۱۷	۹۸.۵۱۸			
کیفیت زندگی	.۱۷۷	.۸۴۲	۹۹.۳۶۰			
وجود زمینه‌های سیاسی و ایدئولوژی خاص	.۱۳۴	.۶۴۰	۱۰۰.۰۰۰			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

می‌دهد بیان‌کننده «کیفیت زندگی مطلوب» می‌باشد. با واریانس ۹.۶ درصد از واریانس کل، فاکتور ۵، «تبادل دانش و اطلاعات» نام‌گذاری شده است و در نهایت فاکتور ۶، با اختصاص ۸.۵ درصد از واریانس کل به خود، «روابط بین‌المللی» نامیده شده است. مجموع عوامل تعیین شده، در حدود ۶۶.۹ درصد از واریانس کل را تشریح می‌کنند و این بدان معناست که در حدود ۶۷ درصد از موضوع جهانی شدن تهران توسط این عوامل پوشش داده می‌شود.

است، شامل شاخص‌های جریان آزاد کالا (حذف موانع تجارت آزاد) (۰.۷۵۴)، خدمات مالی (۰.۷۰۷)، تعداد دفاتر موسسات خدمات تجاری (۰.۶۶۵)، استقرار شرکت‌های تولیدکننده خدمات (۰.۶۵۱) و تمرکز زدایی سیاسی (۰.۵۵۳) می‌باشد. بنابراین این عامل «تسهیلات خدماتی و مالی» نام‌گذاری شده است. به همین ترتیب فاکتور ۲، که ۱۳.۶ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کند، «همزیستی فرهنگی - سیاسی» نامیده شده است. فاکتور ۳، با واریانس ۱۱.۲ درصد از واریانس کل، «تعاملات اقتصادی فرامرزی» نام‌گذاری شده است. فاکتور ۴، که واریانس ۹.۷ درصد از واریانس کل را به خود اختصاص

جدول ۳. ماتریس دوران یافته عاملی (Rotated Component Matrix)

Indicators	Eigenvalues					
	F1	F2	F3	F4	F5	F6
برگزاری کنفرانس و نمایشگاه		.۵۲۲	.۵۹۵			
شرایط مساعد برای جذب مسافری و جمعیت خارجی		.۸۰۴				
وجود دانشگاه‌های بین‌المللی		.۶۳۵			.۴۳۳	
تعداد دفاتر روزنامه و آزادی آنها		.۴۷۶			.۴۳۷	
دسترسی به اینترنت پرسرعت					.۸۶۳	
شرایط مساعد برای جذب نخبگان					.۶۸۱	
وجود خدمات گردشگری		.۶۰۴				.۶۰۹
وجود فضای شهری با کیفیت		.۶۴۲		.۵۱۲		
ارتباط اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی			.۶۵۶			
تعداد دفاتر موسسات خدمات تجاری	.۶۶۵					
جریان آزاد کالا (حذف موانع تجارت آزاد)	.۷۵۴					
استقرار شرکت‌های تولیدکننده خدمات	.۶۵۱					
جذب سرمایه‌گذاری خارجی	.۴۸۷		.۵۶۴			
خدمات مالی	.۷۰۷					
استقرار شرکت‌های چند ملیتی	.۴۷۲					.۶۸۲
وجود خدمات حمل‌ونقل (تعداد پروازهای خارجی)						.۷۶۲
وجود مراکز تولیدی				.۷۰۷		
ارتباط با شهرهای جهانی فعال			.۷۲۱			
تمرکز زدایی سیاسی	.۵۵۳					
کیفیت زندگی				.۸۰۳		
وجود زمینه‌های سیاسی و ایدئولوژی خاص		.۵۴۹	-.۴۱۸			

Extraction Method: Principal Component Analysis.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۰۲

ماحصل نهایی تحلیل عاملی به صورت نام‌گذاری عوامل شش‌گانه بر مبنای شاخص‌های تشکیل‌دهنده آن‌ها (چنانکه ذکر آن رفت) در جدول ۴ آورده شده است:

۵- تغییرات ضروری و راهکارهای عملیاتی جهت ارتقای نقش جهانی تهران

در این بخش از تحلیل رگرسیونی و متد Stepwise با استفاده از نرم‌افزار SPSS بهره‌گرفته شده است. در این متد چند مدل توسط نرم‌افزار پیشنهاد می‌شود که هر یک از ترکیب تعدادی از عوامل استخراج شده در مرحله قبل

تشکیل شده است. از بین این مدل‌ها، آن که دقت بالاتری (خطای تخمین معیار یا Std.Error کمتر) داشته باشد به عنوان مدل بهینه انتخاب خواهد شد. بنابراین، در پژوهش حاضر مدل چهارم با خطای تخمین معیار ۰.۵۳۴ انتخاب شده است (جدول شماره ۵).

در مرحله بعد اهمیت عوامل سازنده مدل منتخب تعیین می‌شود (جدول ۶). هر عاملی که ضریب Beta (ضریب تاثیر هر شاخص از کل موضوع) بیشتری داشته باشد، از اهمیت بیشتری برخوردار است. بنابراین عامل تعاملات اقتصادی فرامرزی با ضریب ۰.۳۴۲ دارای بیشترین

جدول ۴. عوامل منتخب و شاخص‌های مرتبط با آنها

ردیف	عامل	شاخص‌ها
۱	تسهیلات خدماتی و مالی	تعداد دفاتر موسسات خدمات تجاری- جریان آزاد کالا- استقرار شرکت‌های تولیدکننده خدمات- خدمات مالی- تمرکززدایی سیاسی.
۲	همزیستی فرهنگی- سیاسی	جذب مسافری و جمعیت خارجی- دانشگاه‌های بین‌المللی- وجود فضای شهری با کیفیت- زمینه‌های سیاسی و ایدئولوژی خاص.
۳	تعاملات اقتصادی فرامرزی	برگزاری کنفرانس و نمایشگاه- ارتباط اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی- جذب سرمایه‌گذاری خارجی- ارتباط با شهرهای جهانی فعال.
۴	کیفیت زندگی مطلوب	وجود مراکز تولیدی- کیفیت زندگی.
۵	تبادل دانش و اطلاعات	دسترسی به اینترنت پرسرعت- شرایط مساعد برای جذب نخبگان.
۶	روابط بین‌المللی	خدمات گردشگری- استقرار شرکت‌های چند ملیتی- وجود خدمات حمل‌ونقل (تعداد پروازهای خارجی).

جدول ۵. خلاصه مدل‌های ارائه شده توسط تحلیل رگرسیون (Model Summary)

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
۱	.۳۴۳ ^a	.۱۱۷	.۱۰۸	.۶۲۰۶۵	
۲	.۴۷۷ ^b	.۲۲۸	.۲۱۲	.۵۸۳۳۹	
۳	.۵۷۹ ^c	.۳۳۵	.۳۱۴	.۵۴۴۲۱	
۴	.۶۰۵ ^d	.۳۶۶	.۳۳۹	.۵۳۴۳۲	۲.۲۰۰

f^۳, f^۱, f^۲

f^۳: متغیر مستقل

c. متغیر مستقل

f^۳, f^۱, f^۲, f^۶: متغیر مستقل

d. متغیر مستقل

جدول ۶. عوامل تشکیل‌دهنده مدل منتخب

جدول ۶ عوامل تشکیل‌دهنده مدل منتخب

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	۴.۱۵۰	.۰۵۳		۷۷.۶۶۹	.۰۰۰
تعاملات اقتصادی فرامرزی	.۲۲۵	.۰۵۴	.۳۴۲	۴.۱۸۵	.۰۰۰
تسهیلات خدماتی و مالی	.۲۱۹	.۰۵۴	.۳۳۳	۴.۰۷۴	.۰۰۰
همزیستی فرهنگی- سیاسی	.۲۱۵	.۰۵۴	.۳۲۷	۴.۰۰۶	.۰۰۰
روابط بین‌المللی	.۱۱۵	.۰۵۴	.۱۷۵	۲.۱۴۲	.۰۳۵

اهمیت است و پس از آن به ترتیب عوامل تسهیلات خدماتی و مالی (۰.۳۳۳)، همزیستی فرهنگی- سیاسی (۰.۳۲۷) و روابط بین‌المللی (۰.۱۷۵) قرار گرفته‌اند. برای تعیین اولویت اقدامات علاوه بر ضریب اهمیت هر عامل، میانگین عدم تاثیرگذاری آن نیز بایستی مد نظر قرار گیرد. برای تعیین میزان عدم تاثیرگذاری هر عامل ابتدا باید میانگین تاثیرگذاری از شاخص‌های شکل‌دهنده آن‌ها محاسبه گردد. محاسبه میزان تاثیرگذاری شاخص‌ها از طریق محاسبه میانگین امتیاز کسب شده توسط هر شاخص در پرسشنامه‌ها (مبتنی بر

جدول ۸. راهکارهای پیشنهادی در راستای جهانی‌شدن کلانشهر تهران
جدول ۸. راهکارهای پیشنهادی در راستای جهانی‌شدن کلانشهر تهران

اولویت	راهکارها
۱	برگزاری کنفرانس‌ها و نشست‌های علمی و نمایشگاه‌های فرهنگی - هنری با حضور شرکت‌کنندگانی از اقصی نقاط دنیا.
۲	فراهم آوردن زمینه حقوقی، قانونی و زیرساخت‌های مورد نیاز جهت استقرار شرکت‌های چند ملیتی در کنار ایجاد امنیت اقتصادی.
۳	تقویت مبادلات اقتصادی و مالی تهران با سایر شهرهای جهانی فعال.
۴	تمرکززدایی از دولت و تقویت ارتباط افقی بین سازمان‌ها و شرکت‌ها و ادارات مربوطه، تفویض نقش دولت به شرکت‌های خصوصی جهت جذب مشارکت و سرمایه‌گذاری آن‌ها.
۵	ایجاد و بهبود تسهیلات لازم برای جذب جمعیت خارجی نظیر هتل‌هایی با امکانات مناسب، رستوران‌هایی با غذاهای بین‌المللی.
۶	حذف موانع تجارت آزاد نظیر تعرفه‌ها، گمرک، فرآیندهای اداری زمان‌بر و غیره.
۷	ایجاد زمینه لازم برای استقرار شرکت‌های تولیدکننده پیشرفته خدمات نظیر شرکت‌های بانکداری، بیمه، مشاوره حقوقی و غیره.
۸	افزایش کیفیت فضای شهری از طریق ارتقای بهداشت محیط، کاهش آلودگی‌های محیطی بویژه آلودگی هوا، تاکید بر تکنیک‌های طراحی شهری جهت تقویت و افزایش زیبایی‌های بصری و مطلوبیت‌های محیطی.
۹	تقویت خدمات حمل‌ونقل مسافر و کالا از طریق احداث فرودگاه‌ها و پایانه‌های مسافربری با امکانات و تجهیزات کارآمد و ایمن‌سازی خطوط هوایی جهت جذب مسافران.
۱۰	در نظر گرفتن مشوق‌های مالی نظیر معافیت از گمرک جهت جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی.
۱۱	استقرار شعبات بانک‌های بین‌المللی جهت تسهیل گردش سرمایه و نیز تبادل کالا در شهر تهران.
۱۲	برقراری ارتباط تنگاتنگ میان اقتصاد ملی و اقتصاد جهانی از طریق حضور در بازارهای جهانی، صدور کالا، سرمایه‌گذاری بر روی مزایای نسبی تهران.
۱۳	ارتقای سطح علمی دانشگاه‌ها به منظور کسب اعتبار بین‌المللی و جذب دانشجویان و اساتید سایر کشورها برای تحصیل، تدریس، پژوهش.
۱۴	جایگزینی حکمروایی به جای حکومت و تقویت مشارکت مردمی از طریق استقرار حکومت محلی، استفاده از شیوه‌هایی نظیر منطقه‌گرایی.
۱۵	ایجاد زیرساخت‌های لازم مالی، فرهنگی جهت ایجاد جاذبه برای شرکت‌های چندملیتی به منظور استقرار دفاتر نمایندگی‌شان.
۱۶	ایجاد امکانات مناسب نظیر هتل‌ها و اقامتگاه‌ها، رستوران‌ها، تفریحگاه‌ها هماهنگ با فرهنگ‌های گوناگون

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۰۵

شهرها را نیز تحت تاثیر خود قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، جذب سرمایه‌های جهانی به ایجاد پایگاه‌های مالی جدیدی برای شهرها می‌انجامد. بنابراین فراهم آوردن شرایط لازم برای جذب سرمایه‌گذاری‌های بین‌المللی می‌تواند به ارتقای کیفیت زندگی در شهرها بیانجامد. ایجاد این شرایط از طریق شناسایی عوامل و شاخص‌های تاثیرگذار بر جهانی‌شدن شهرها امکان‌پذیر است. پژوهش حاضر نشان داده است که تعاملات اقتصادی فرامرزی، تسهیلات خدماتی و مالی، همزیستی فرهنگی - سیاسی، روابط بین‌المللی، کیفیت زندگی مطلوب و تبادل دانش و اطلاعات شش عامل تاثیرگذار بر جهانی‌شدن شهر تهران هستند. بر اساس نتایج تحلیل عاملی و رگرسیونی «برگزاری کنفرانس‌ها و نشست‌های علمی و نمایشگاه‌های فرهنگی - هنری با حضور شرکت‌کنندگانی از اقصی نقاط دنیا، فراهم آوردن زمینه حقوقی، قانونی و زیرساخت‌های مورد نیاز جهت

استقرار شرکت‌های چند ملیتی در کنار ایجاد امنیت اقتصادی، تقویت مبادلات اقتصادی و مالی تهران با سایر شهرهای جهانی فعال و تمرکززدایی از دولت، تقویت ارتباط افقی بین سازمان‌ها، شرکت‌ها و ادارات مربوطه و تفویض نقش دولت به شرکت‌های خصوصی جهت جذب مشارکت و سرمایه‌گذاری آنها، از جمله مهمترین راهکارهای لازم جهت ورود شهر تهران به عرصه‌ی جهانی هستند. راهکارهای پیشنهادی بر اساس اولویت‌بندی تغییرات ضروری و حوزه‌های نیازمند اقدام را می‌توان در قالب جدول زیر خلاصه نمود:

آنچه بایستی در مسیر حرکت به سمت جهانی شدن مدنظر قرار گیرد، لزوم توجه به ویژگی‌های محلی و به خصوص پایه‌های اقتصادی و فرهنگی است که زمینه ظهور عرصه‌های جدیدی را برای شهر تهران فراهم آورده و منجر به تعدیل پیامدهای منفی احتمالی جهانی شدن می‌شود. توسعه پایه‌های محلی در کنار جذب سرمایه‌های جهانی منجر به تقویت ویژگی‌های بومی از جمله اقتصاد، فرهنگ و غیره شده و زمینه‌ساز ایجاد مزیت نسبی^{۳۴} برای شهر تهران می‌شود. به این ترتیب، تهران مانند هر شهر دیگری می‌تواند ضمن حفظ هویت منحصر به فرد و ارزش‌های فرهنگی خود، پیوند مستحکم‌تری با جامعه جهانی برقرار کرده و از مزایای ارتباطات گسترده بهره‌مند گردد. در واقع، با توجه ویژه به زمینه‌های محلی، شهر تهران می‌تواند ضمن مهار تهدیدهای احتمالی جهانی شدن، این فرآیند را در راستای پیشرفت و توسعه هر چه بیشتر به خدمت درآورد.

منابع و مآخذ

۱. رهنما، محمد رحیم (۱۳۸۵) موانع، مشکلات و راهکارهای جهانی شدن شهرهای ایران، مجله‌ی جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره هشتم، ۳۵-۶۴.
۲. شورت، جان، کیم، یونگ هیو (۱۳۸۶) جهانی شدن و شهر، ترجمه احمد پوراحمد و شاپان رستمی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
۳. نوابخش، مهرداد؛ ملکی نظام آباد، رسول؛ معصومی، محمد تقی (۱۳۸۸) رویکردی نوین به نمودهای

جهانی شدن در کلانشهرهای کشورهای جنوب، نشریه هویت شهر، شماره پنجم، ۹۹-۱۱۰.

4. Beaverstock, JV, Smith, RG, Taylor, PJ, Walker, DRF & Lorimer H 2000, 'Globalization and world cities: some measurement methodologies', Applied Geography, No. 20, pp.43-63.
5. Baum, S 1997, 'Sydney, Australia: A Global City? Testing the Social Polarisation Thesis', Urban Studies, Vol. 34, No. 11, pp. 1881-1901.
6. Castells, Manuel 1996, The Rise of the Network Society, Blackwell, Oxford.
7. Cuthbert, A 2001, 'Going Global: Reflexivity and Contextualism in Urban Design Education', Urban Design, Vol.6, No. 3, pp. 297 - 316.
8. Derudder, T, Witlox & Catalano 2003, 'Hierarchical Tendencies and Regional Patterns in the World City Network: A Global Urban Analysis of 234 Cities', Regional Studies, Vol. 37, No.9, pp.875-886.
9. Friedmann, J&Wolff, G 1982, ' World city formation: an agenda for research and action', International Journal of Urban and Regional Research, No.3, pp. 309-344.
10. Friedmann, J 1986, 'The World City Hypothesis' Development and Change, No. 17, pp. 69-83.
11. Globalization and Cities 2002, Environment and Urbanization, Vol. 14, No. 3, pp. 3-12.
12. Hales, M, King, S & Mendoza Pena, A 2010, 'The Urban Elite: The A.T. Kearney Global cities Index 2010', The Chicago Council on Global Affairs and Foreign Policy Magazine, pp.1-18.
13. Kra'tke, S 2000, 'Berlin: Towards a Global City?', Urban Studies, Vol. 38, No. 10, pp. 1777-1799.
14. Matusitz, J 2010, 'Glurbanization theory: an analysis of global cities', International Review of Sociology, Vol. 20, No. 1, pp. 1-14.
15. Mccann, P 2003, 'Global Village or Global City? The (Urban) Communications Revolution and Education', Paedagogica Historica, Vol. 39, No. 1, pp. 165 - 178.
16. McIntosh, A 2002, 'Global cities symposium: The global city today', Journal of Real Estate Portfolio Management, No. 8, pp. 83-87.
17. Measuring globalization the global top 20 2005, viewed 12 April 2011, www.foreignpolicy.com .
18. Melchert Saguas Presas, L 2004, 'Transnational urban spaces and urban environmental reforms: analyzing Beijing's environmental restructuring in the light of globalization', Cities, Vol. 21, No. 4, pp. 321-328.

19. Narayana, MR 2008a, 'Globalization and Urban Growth: Evidence for Bangalore (India)'. January 2008, University of Tokyo and Institute for Social and Economic Change, viewed February 2008, <<http://www.e.u-tokyo.ac.jp/cirje/research/03research02dp.html>>
20. Narayana, MR 2008b, 'Performance of Urban India during Globalization Period: An Economic Analysis', January 2008, University of Tokyo and Institute for Social and Economic Change, viewed February 2008, <<http://www.e.u-tokyo.ac.jp/cirje/research/03research02dp.html>>
21. Ng, MK & Hills, P 2003, 'World cities or great cities? A comparative study of five Asian metropolises', *Cities*, Vol. 20, No. 3, pp.151-165.
22. Öktema, B2011, 'The Role of Global City Discourses in the Development and Transformation of the Buyukdere-Maslak Axis into the International Business District of Istanbul', *International Planning Studies*, Vol. 16, No. 1, pp.27-42.
23. Sassen, S 1991, *The global city: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton.
24. Sassen, S 1994, *Cities in a world economy*, London: Pine Forge Press.
25. Sassen, S 2002, 'Locating cities on global circuits', *Environment and Urbanization*, Vol.14, No.1, pp. 13-30.
26. Savitch, HV & Kantor, P 2003, 'Urban Strategies for a Global Era : A Cross-National Comparison', *American Behavioral Scientist*, No.46, pp.1002-1033.
27. Sites, W 2003, 'Global City, American City: Theories of Globalization and Approaches to Urban History', *Urban History*, No.29, pp. 333-346.
28. Shatkin, G 2007, 'Global cities of the South: Emerging perspectives on growth and inequality', *Cities*, Vol. 24, pp.1-15.
29. Short, JR, Breitbach, C, Buckman, S & Essex J 2000, 'From World Cities to Gateway Cities', *City*, Vol.4, No. 3, pp.317-340.
30. Short, JR 2002, 'Cities and Globalization', *Globalization and World Cities (GAWC) Annual Lecture*, <<http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/al4.html>>
31. Short, J R 2004, 'Black Holes and Loose Connections in the Global Urban Network', *The Professional Geographer*, Vol. 56, No.2, pp. 295-302.
32. Taylor, PJ 2003, 'World City Network Formation: Global Connections', *Urban Geography*, Vol.24, No 5, pp. 431-441.
33. Taylor, PJ & Aranya, R 2008, 'A Global Urban Roller Coaster? Connectivity Changes in the World City Network', *Regional Studies*, Vol.42, No.1, pp. 1 -16.
34. The global top 20 2007, foreign policy magazine, viewed 12 April 2011, www.foreignpolicy.com
35. Tsukamoto, T & K.Vogel, R 2004, 'Globalization and Urban Governance: A Comparative Analysis of Decentralization in World Cities', paper presented at City Futures Conference, University of Illinois at Chicago, 8-10 July.
36. Wolfe, D 2001, 'Globalization, Information and Communication Technologies and Local and Regional Systems of Innovation', University of Toronto, Department of Political Science, pp. 1-21.
37. Zebardast, E 2009, 'The Housing Domain of Quality of Life and Life Satisfaction in the Spontaneous Settlements on the Tehran Metropolitan Fringe', *Springer*, No.90, pp. 307-324.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۱۰۸ ■

سنجش و تحلیل پایداری شهری با استفاده از مدل تلفیقی AHP - VIKOR (مطالعه موردی: شهرهای استان زنجان)

ولی الله ربیعی فر* - کارشناس ارشد شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.
غلامرضا حقیقت نایینی - استادیار و مدیر گروه شهرسازی، دانشگاه هنر تهران، تهران، ایران.
رحیم توسلیان - دانشجوی جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
سجاد صنعتی منفرد - دانشجوی کارشناسی طراحی شهری، دانشگاه آزاد زنجان، زنجان، تهران.

Sensing and analyzing of urban sustainability using the integrated model AHP-VIKOR (Case Study: Zanjan province)

Abstract

Zanjan province As the One of the most North West Country In strategic location there is privileged. Cities in this State In recent decades the changes Spatial is essential. The aim of the present paper, Measurement and analysis of the stability of Zanjan province using a combination of AHP-VIKOR; Research methods, descriptive - analytic study and research applications and approach to be both quantitative and qualitative; Findings from the study show Based on the final score of the Qi, Si and Ri are the lowest in town have And is ranked as the most sustainable city in the province Sjas city and the maximum value is considered an unstable city. These points have been made, Reflects the fact the gap between cities is dominated in terms of sustainability.

Keywords: urban sustainability, model AHP-VIKOR, Zanjan province

چکیده

استان زنجان به عنوان یکی از مهمترین مناطق شمال غرب کشور در موقعیت استراتژیکی ممتازی قرار دارد. شهرهای این استان در دهه های اخیر تغییر و تحولات فضایی اساسی یافته است. هدف از انجام مقاله حاضر، سنجش و تحلیل میزان پایداری شهرهای استان زنجان با استفاده از مدل تلفیقی AHP - VIKOR بوده است. روش تحقیق، به صورت توصیفی - تحلیلی بوده و نوع تحقیق، کاربردی و رویکرد آن، به دو صورت کمی و کیفی می باشد. یافته های حاصل شده از تحقیق نشان می دهد که بر اساس امتیاز نهایی که از Qi، Si، Ri حاصل شده شهر هیدج کمترین مقدار را داشته و با عنوان پایدارترین شهر استان در رتبه اول قرار دارد و شهر سجاس با حداکثر مقدار به عنوان ناپایدارترین شهر استان محسوب می گردد. این امتیازهای حاصل شده، بیانگر این واقعیت است که شکافی بین شهرهای استان از لحاظ پایداری حاکم می باشد. واژگان کلیدی: پایداری شهری، مدل AHP - VIKOR، استان زنجان.

در دهه‌های پایانی قرن بیستم، بحران برنامه ریزی شهری در اکثر نقاط جهان ابعاد گسترده‌ای پیدا کرده است. در جوامع سرمایه داری غرب، وعده آرمان شهرمدنی و تعالی انسان از طریق همکاری شرکتها، دولتها و مردم به نتیجه نرسیده است. در بلوک شرق نیز وعده‌های ایدئولوژی کمونیسم در کسب جهانی مادی و معنوی، در عمل تحقق نیافته است. بدین ترتیب دو تفکر سرمایه داری اشتراکی، به همراه مکاتب مختلف مدرنیسم، فرامدرنیسم، فن‌گرایی نتوانست آمایش انسانی را فراهم آورد، بلکه تخریب شدید در محیط زیست شهری و ناحیه ای، عدم تعادل، تمرکزگرایی شدید، کمبود سرپناه و شکاف عمیق در تمام سطوح را موجب گردید (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۴۱۸).

توسعه‌ی سریع شهری، در چند دهه‌ی معاصر از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، و سیاسی زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده است. مطرح شدن توسعه‌ی پایدار، به عنوان شعار اصلی هزاره‌ی سوم نیز ناشی از آثار شهرها برگستره‌ی زیست کره و ابعاد مختلف زندگی انسانی است (قرخلو و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۱۵۷). که امروزه ناپایداری انسان‌ها و محیط زیست (محیط طبیعی و محیط مصنوع) را در پی داشته است (مفیدی و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۱۵)؛ و توسعه پایدار شهری طی دهه‌های اخیر به تدریج به پارادایم نوین و مسلطی در ادبیات نظری و علمی رایج در باب توسعه و برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. این پارادایم اگرچه ناظر به برداشتها و تفسیرهای گوناگون می‌باشد، اما در مجموع بر پایداری و استمرار توسعه برای همگان و نسل‌های آینده طی زمان و بر همه جانبه‌نگری ابعاد پیچیده اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی فرآیند توسعه در سطح یک کشور یا شهر تأکید دارد (رهنمایی و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸). در واقع شهری شدن و شهرنشینی پایدار بر پایه و هماهنگی با ظرفیت اکوسیستم یا نظام طبیعی شکل می‌گیرد و توسعه می‌یابد. از سوی دیگر، شهری شدن پایدار، تغییرات شهری انسان ساخت را محدود تلقی می‌کند و توجه به چنین محدودیتی را در تمام برنامه‌های شهری و

رشد الزامی می‌سازد (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۲۰۲). رشد شهرنشینی و آغاز برنامه ریزی شهری در غرب نتیجه تغییرات اساسی در نهادهای اقتصادی و اجتماعی و انقلابی عظیم در صنعت و تکنولوژی بود. در کشورهای در حال رشدی مانند ایران، آمادگی قبلی برای پذیرا شدن چنین دگرگونیهای پدید نیامد. در این کشورها نه تنها رشد روابط سرمایه‌داری در اثر تحول و تکامل ساخت اجتماعی و اقتصادی جامعه نبوده بلکه به سبب قرار گرفتن در جهت خواست‌های سرمایه‌داری جهانی، وابستگی و رشدی غیر پایه‌ای را نیز به دنبال داشته است (مشهدی زاده، ۱۳۸۵، ص ۳۸۳). استان زنجان به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق شمال غرب کشور است که با قرار گرفتن در موقعیت استراتژیکی جغرافیایی و همسایگی با هفت استان و قرارگیری در شاهراه ترانزیتی تهران به اروپا این استان را در یک موقعیت ممتازی قرار داده است. شهرهای استان مذکور در دهه‌های اخیر تغییر و تحولات اساسی یافته است؛ بنابراین، نظر به اینکه هیچگونه مطالعه و ارزیابی در زمینه پایداری شهرهای استان زنجان انجام نگرفته است. به نظر می‌رسد انجام یک ارزیابی اصولی و مبتنی بر توسعه پایدار ضروری باشد. و با توجه به موضوع و هدف تحقیق حاضر، که میزان پایداری شهرهای استان زنجان را با استفاده از مدل تلفیق VIKOR - AHP مورد سنجش و تحلیل قرار می‌دهد. این تحقیق می‌تواند گام کوچکی در شناخت وضعیت پایداری شهرهای منطقه مورد بررسی، بردارد.

۲- مفاهیم و مبانی نظری تحقیق

پایداری، یکی از مفاهیم نسبتاً نودر ادبیات توسعه جهان است و اولین بار در کنفرانس سازمان ملل، تحت عنوان محیط زیست انسانی در استکهلم به سال ۱۳۷۲ بکار رفت (فنی، ۱۳۸۸، ص ۱۸۰). پایداری، تلاشی است برای دستیابی به بهترین نتایج در برنامه‌های محیط انسانی و طبیعی که برای حال و به صورت نامحدود برای آینده صورت می‌پذیرد (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۱۹۹). به اعتقاد ویلیامز، پایداری یک فرایند محلی، آگاهانه، مشارکتی و توازن می‌باشد که در یک محیط اکولوژیکی متوازن اجرا

- نظریه توسعه پایدار شهری

نظریه توسعه پایدار شهری موضوعهای جلوگیری از آلودگیهای محیط شهری و ناحیه‌ای، کاهش ظرفیت‌های تولید محیط محلی ناحیه‌ای و ملی حمایت از بازیافتها عدم حمایت از توسعه‌های زیان‌آور و از بین بردن شکاف میان فقیر و غنی را مطرح می‌کند. این نظریه پایداری شکل شهر، الگوی پایدار سکونتگاهها، الگوی موثر حمل و نقل در زمینه مصرف سوخت و نیز شهر را در سلسله مراتب ناحیه شهری بررسی می‌کند؛ زیرا ایجاد شهر را فقط برای لذت شهرنشینان می‌داند. باید عنوان کرد به عنوان یک راهبر، ریشه و اساس توسعه پایدار شهری در مناطق روستایی نهفته است. فقر، فقرای روستایی را به سوی بهره‌برداری بیشتر از اراضی اطراف روستاها می‌راند. بنابراین، این افراد از شدت فقر نمی‌توانند در حفظ محیط زیست (که از نظر آنها ظاهر سازی بر تجمعی بیش نیست) کوشا باشند (نوابخش و ارجمند سیاه‌پوش، ۱۳۸۸، ص ۲۰۱-۲۰۴). توسعه پایدار شهری نیازمند شناسایی محدودیت‌های محیطی برای فعالیت‌های انسانی در ارتباط با شهرها و تطبیق روشهای طراحی در این محدودیتهاست. این نظریه، پایداری شکل شهر، الگوی پایدار سکونتگاه‌ها، الگوی موثر حمل و نقل در زمینه مصرف سوخت و نیز شهر را در سلسله مراتب ناحیه شهری بررسی می‌کند (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۴۲۵). در واقع می‌توان گفت توسعه پایدار شهری منوط به چنین مواردی است: محیط زیست پایدار شهری - حفاظت از اکوسیستم‌های شهری، جامعه پایدار شهری - انسجام اجتماعی و وحدت اجتماعی، اقتصاد پایدار شهری - کار و رفاه، مردم‌سالاری پایدار شهری - توانمند سازی شهروندان، دسترسی پایدار شهری - حفاظت از منابع و تحرک و پویایی شهری، زندگی پایدار شهری - افزایش قابلیت زیستی شهر، سرپناه پایدار شهری - تامین مسکن مناسب و قابلیت زیست برای همه، و حکمروایی مناسب هدف اصلی و محور تحقق پذیری موارد بالاست (احمدی ترشیزی، ۱۳۸۷، ص ۲۶۷).

می‌شود بدون آنکه مسائل خود را به مناطق اطراف خود صادر و یا بر دوش نسل‌های آینده بگذارد (ویلیامز و دیگران، ۱۳۸۷، ص ۱۶۰). از نظر «اوا و هیلدن»، توسعه پایدار به عنوان توسعه‌ای که نیازهای نسل حاضر بدون به خطر انداختن توانایی نسل‌های آینده برای رفع نیازهای خود، تعریف شده است. توسعه پایدار نیاز به رویکرد برنامه‌ریزی زیست محیطی دارد که در آن، در تمام سطوح مجاز از توسعه پایدار نگهداری می‌شود (Eeva & Hilden, 1997:4). توسعه پایدار شهری، یک فرایند پویا و بی‌وقفه‌ای، در پاسخ به تغییر فشارهای اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی است (Haughton & Graham, 2005:276). به اعتقاد شیعه، منظور از پایداری شهری، توسعه‌ای است که در بلندمدت به بهبود وضع اجتماعی، بهداشتی و زیست محیطی شهرهای کوچک و بزرگ بینجامد و در عرصه‌های بوم‌شناختی، متضمن حفاظت از منابع محیط طبیعی و انسانی در شهرها باشد (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۱۹۹). از نظر شیعه، پایداری شهری از لحاظ کالبدی به معنای تغییراتی است که در برنامه‌های کاربری زمین و سطوح تراکم جمعیت، به منظور پاسخ به نیازهای ساکنان شهرها روی می‌دهد و مسکن، حمل و نقل، اوقات فراغت و تأمین غذا را در بر می‌گیرد. قابلیت شهر پایدار از نظر زیست محیطی مشتمل است بر قابل سکونت بودن، عدم آلودگی هوا، آب آشامیدنی، اراضی و آبهای سطحی، اقتصاد بادوام، هماهنگی با تغییرات فنی و صنعتی برای حفظ مشاغل پایه‌ای و تأمین مسکن در حد استطاعت ساکنان با بار مالیاتی عادلانه، همبستگی اجتماعی و احساس تعلق شهروندان به میراث‌های شهر (همان، ص ۲۰۱). ایده‌های پایداری با آزمایش تراکم بهینه، انعطاف‌پذیری انواع مسکن و تشویق پیاده‌مداری و چرخه ترافیک، یک ماشین برای محیط آزاد، امکان‌پذیر است (4: 2007 Schropfer & Hee). مفهوم شهر پایدار، مفهومی است بسیار ارزشمند و نویدبخش؛ که آلودگی، ازدحام و شلوغی، بی‌هویتی، بیگانگی، بی‌روحو و دوری از طبیعت را از شهر می‌گیرد و محیط‌های قابل پیاده‌روی، فعال، پرتحرک و اجتماعی تحویل می‌دهد (حسن نژاد امجدی و دیگران، ۱۳۷۸، ص ۲۱۲).

اشکال شهر پایدار

الف- «شهر اکولوژیک» (شهر بوم محوری): غلبه دیدگاه‌های زیست‌محیطی و اکولوژیکی در ادبیات مربوط به توسعه پایدار، مفهوم شهر اکولوژیک یا بوم‌شهر را در مباحثی نظیر برنامه‌ریزی شهری و توسعه اقتصادی و نیز عدالت اجتماعی وارد کرده و در ادبیات مربوطه به عنوان مبنای نظری آورده شده است. گرچه شهر اکولوژیک مفهوم نسبتاً جدیدی است، لیکن بنیاد آن بر مفاهیمی است که پیشینه طولانی دارد (کازمی محمدی، ۱۳۷۸، ص ۶۱). سازمان اکولوژی شهری در سال ۱۳۹۵ بوسیله ریچارد ریجسترو و دوستان او در برکلی و کالیفرنیا به عنوان یکی از سازمانهای غیرانتفاعی برای «باز ساخت شهرها در تعادل با طبیعت» بنیان نهاده شده است. این سازمان با برگزاری کنفرانس‌های بین‌المللی شهر اکولوژیک در سال ۱۹۹۰ (برکلی)، ۱۹۹۲ (آدلاید، استرالیا) و در سال ۱۹۹۶ (یوف، سنگال) به صورت سازمان نیرومندی درآمد که رسالتش خلق شهرهای اکولوژیک است. این شهرها از ده اصل زیر پیروی می‌کنند:

۱- بازنگری اولویت‌های کاربری اراضی به منظور ایجاد جوامع فشرده، متنوع، سبز، سالم، باصفا و با کاربری‌های مختلط حیاتی نزدیک‌گره‌های ارتباطی و سایر تسهیلات حمل و نقل.

۲- بازنگری اولویت‌های حمل و نقل جهت توجه به پیاده روی، دوچرخه سواری، ارابه سواری، وسایل حمل و نقل عمومی به جای خودروهای شخصی و تاکید بر دسترسی نزدیک.

۳- احیای محیط‌های شهری صدمه دیده به خصوص نهرها، خطوط ساحلی، کوهستانها و مردابها.

۴- ایجاد مسکن شایسته، ارزان، امن، راحت، و از نظر نژادی و اقتصادی مختلط.

۵- بارور ساختن عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های بهتر برای زنان، افراد رنگین پوست و ناتوان.

۶- حمایت از کشاورزی محلی، طرح‌های ایجاد فضای سبز و باغ شهرها.

۷- ترویج بازیافت، فناوری مناسب جدید و حفاظت از منابع و همزمان کاهش آلودگی و پسماندهای خطرناک.

۸- همکاری با شرکت‌های تجاری جهت حمایت از

فعالیت‌های اقتصادی با ملاحظات اکولوژیکی و همزمان، عدم تشویق آلودگی، پسماندها و استفاده و تولید مواد خطرناک.

۹- ترویج ساده زیستی داوطلبانه و تقبیح مصرف بی اندازه کالاهای مادی.

۱۰- بالا بردن آگاهی‌های زیست محیطی از طریق آموزش فعالان و طرح‌های آموزشی که آگاهی عموم را درباره مباحث پایداری اکولوژیک افزایش می‌دهند (همان، ص ۶۴-۶۱).

در این شهر اکولوژیک، منطقه جغرافیایی تنها براساس مرزهای طبیعی تعیین می‌شود و هر منطقه در مجموع خودکفاست و نوعی جامعه ارگانیک برقرار است. در شهر اکولوژیک کل کارکرد شهری در فواصل سازگار و بهینه پیاده قرار می‌گیرد؛ بنابراین وسایل نقلیه موتوری محدود می‌گردد (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۴۳۵). در واقع شهر اکولوژیک مبتنی بر طراحی اکولوژیک یعنی ادغام فرآیندهای زنده و کاهش آثار تخریب زیست محیطی قرار دارد. این الگو به سلامت، زیبایی، آسایش، امنیت، عوارض فرهنگی و سنتها در توسعه فشرده و متنوع احترام خاصی قائل است (زیاری، ۱۳۸۰، ص ۲۸۱).

ب- «شهر سالم»: شهر سالم شهری است که به طور مستمر به ایجاد و بهبود محیط اجتماعی و منابع اجتماعی خود می‌پردازد تا به مردم امکان دهد با همکاری متقابل از تمام ظرفیتهای برای ساختن شرایط بهتر زندگی بهره‌گیرند (صالحی، ۱۳۸۷، ص ۵۴۱). شهر سالم، شهری است که در آن هوای پاک، آب سالم، غذای سالم و کافی، بهداشت، مسکن و فضاهای تفریحی وجود داشته باشد و در آن از فقر و تنگدستی اثری نباشد (احمدی، ۲۰۰۰، ص ۴). شهر سالم در حقیقت یک فرآیند است نه یک نتیجه، شهر سالم شهری نیست که تنها در ارتباط با شاخص‌های خاصی به نتیجه رسیده باشد. بلکه شهری است که در مورد مسئله بهداشت و سلامتی آگاه بوده و برای بهبود آن تلاش می‌نماید (بحرینی، ۱۳۷۴، ص ۱۰). در سال ۱۹۸۴ طی کنفرانسی تحت عنوان «ماورای خدمات اولیه بهداشتی» در کانادا اولین جرعه شهر سالم و پایدار زده شد. دو سال بعد در سال ۱۹۸۶ موضوع شهر سالم از سوی سازمان بهداشت جهانی بعنوان یک حرکت

و خیزش جهانی مطرح گردید (مشکینی، ۱۳۸۶، ص ۳۴). این کنفرانس بر اساس این اندیشه استوار بود که شهر سطحی از حکومت است که به مردم نزدیک است و بنابراین می‌تواند بهترین نفوذ را بر فاکتورهای مؤثر بر سلامت داشته باشد (فرهادی، ۱۳۸۶، ص ۴۹). تصویری که ایده شهر سالم ارائه می‌دهد، تصویری جامع است. نکات حائز اهمیت در چارچوب این تصویر عبارتند از:

* «طرز نگرش به شهر بر مبنای ایده شهر سالم»: شهر، ارگانیزم پیچیده‌ای است که مثل هر ارگانیزم دیگری زندگی می‌کند، نفس می‌کشد، رشد می‌کند و مرتباً در حال تغییر است.

* «نسبی بودن تعریف»: شهر سالم به شکل کامل وجود ندارد، این مفهوم آرمان و چشم‌اندازی است که طرح شهر سالم به سوی آن جهت‌گیری کرده است.

* «روند تعریف»: شهر سالم به عنوان یک فرآیند جاری تعریف می‌شود، نه یک نتیجه؛ به سخن دیگر، فرآیند ایجاد شهر سالم همراه با تحقق نسبی آرمانها و اهداف، مدام در حال اصلاح و تکامل است؛ بنابراین نمی‌توان انتظار داشت که در قالب یک برنامه کوتاه مدت، میان مدت و یا حتی بلندمدت تحقق یابد و دیگرکاری باقی نماند.

«پروفسور دهل» شهر سالم را پس از ۱۹۸۴ میلادی مجدداً با توجه به لزوم ارائه تصویری جامع از آن، بدین صورت تعریف نمود: «آنچنان محیط اجتماعی و کالبدی با چنان امکاناتی که انجام کلیه فعالیت‌های زندگی را به سهولت و با کارایی مطلوب امکان پذیر سازد». سازمان بهداشت جهانی در منطقه مدیترانه شرقی پیشتر در نوامبر ۱۹۹۰ میلادی، اولین کنفرانس را در این زمینه تشکیل داده و ۳ مطالعه موردی از شهرهای لاهور، اسکندریه و تهران در آن مطرح شده بود. در این کنفرانس بر استفاده از تجربیات مناطق اروپا در شهرهای کشورهای منطقه تأکید شده بود. سمپوزیوم مزبور را شهرداری تهران با همکاری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در شهر تهران برگزار کرده بود که از مهمترین دستاوردهای این کنفرانس می‌توان به تشکیل ستاد شهر سالم تهران و اجرای پروژه شهر سالم به صورت نمونه در یکی از محلات جنوب این شهر موسوم به ۱۳ آبان اشاره کرد (صالحی، ۱۳۸۷، ص ۵۴۲-۵۴۴).

ج- «شهر سبز»: سبزه‌ها به چهار رکن اکولوژی، مسئولیت اجتماعی، مردم سالاری با ریشه‌های سبز و عدم خشونت اعتقاد دارند. این ارکان به اصول خوداتکایی محلی، اصلاح کیفیت زندگی، هم‌آهنگی با طبیعت، تمرکززدایی و تنوع تبدیل می‌شوند. جنبش سبز در نیمه دهه ۱۹۷۰ فعالیت خود را در نیوزلند، فرانسه و آلمان شروع کرد و به زودی و با سرعت در بسیاری از دیگر کشورهای توسعه یافته اروپا و آمریکای شمالی فعالیتش را گسترش داد (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۴۳۹). بنا به تعریفی که سازمان محیط زیست در همایش شهر سبز ارائه داده است شهر سبز شهری است که مردم در آن نسبت به محیط زیست خود (هوا، آب، خاک، جانوران و انسان‌ها) احساس مسئولیت می‌کنند و در مشارکت با نهادهای مدنی و سازمان‌های دولتی، محیطی و سالم و آرام و پرنشاط با لحاظ استانداردهای زیست محیطی به وجود می‌آورند. در این شهر سبز سرانه فضای سبز، آلودگی‌های دیداری و شنیداری در سطح قابل قبول و سرانه تولید زباله کمترین است و بهترین شکل بازیافت مواد به همراه جداسازی آن از مبدا وجود دارد. همچنین مصرف انرژی و مواد در آن بهینه و نزدیک به استانداردهای جهانی است (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۷۸).

د- «شهر خوب»: زیبایی یک شهر باشکوه یک موضوع هنری است، نه علمی، بحثی کاملاً ذهنی که زبان معمولی عاری از لطافت و تخیل، قابل بیان نمی‌باشد شهر خوب، شهری است که در آن تداوم اکولوژیکی پیچیده ضمن تحقق تغییر پیش رونده حاصل گردد، یعنی پیشرفت مستمر افراد، گروه‌های کوچک و فرهنگ آن‌ها. شهری خوب است که تداوم فرهنگی را ارتقاء بخشیده، به بقا و پایداری افراد آن کمک کرده، بر حسب ارتباط در زمان و فضا بیفزاید و زمینه رشد فردی را فراهم و یا آن را تشدید کند یعنی توسعه، ضمن تداوم، به صورت باز و یا برقراری ارتباط یک سکونتگاهی خوب، یک سکونتگاه باز است، سکونتگاهی قابل دسترس، غیرمتمرکز، قابل انطباق و پذیرای تجربه. سکونتگاه خوب سکونتگاهی است که در آن نظارت بر مکان، مطمئن مسئول و سازگار باشد چه برای استفاده کنندگان آن (فعلی، بالقوه، آینده) و چه

برای ساختار مسائل مکان.

- «مشخصات شهر خوب»: فقدان تنش اجتماعی، پیوند شهروندان با شهر، حس مالکیت نسبت به شهر، دسترسی، مشارکت، محیط تمیز، سالم و عاری از آلودگی، اکولوژی و آب و هوای مناسب، مدیریتی مسئول در مسائل زیست محیطی، امنیت شغلی، نبودن انحصار اقتصادی، سیمای طبیعی قوی، ارتباط با طبیعت، هماهنگی بین قدیم و جدید، زیبایی بهترین چیز است که می‌توانیم عرضه کنیم، احساس خودمانی بودن، عدالت، نزدیکی، دسترسی سریع و ایمن (بحرینی، ۱۳۷۶: ۳۰۸-۱۵۲).

- ویژگی‌ها و معیارهای پایداری شهری

به عقیده صالحی ویژگی‌های شهر پایدار عبارتند از:

- * «شهری دادمند و مناسب»: جایی که عدالت، غذا، سرپناه، آموزش، بهداشت و امید به طور منصفانه توزیع شده و همه مردم در اداره امور مشارکت دارند.
- * «شهری زیبا»: جایی که هنر، معماری و سیمای منظر، نشانه فهم هنری و جنبش شور و شوق است.
- * «شهری خلاق»: جایی که آزادی فکر و تحرکات تجربی ظرفیت منابع انسانی را کامل می‌کند و به او اجازه واکنشهای سریع در برابر تغییرات می‌دهد.
- * «شهری اکولوژیکی»: جایی که در آن آثار نامطلوب اکولوژیک در حداقل ممکن است، مکان و کل محیط انسان ساخت با سیمای طبیعی متوازن است و ساختمانها و زیرساختها ایمن و پربازده هستند.
- * «شهری با سهولت دسترسی و تماس»: جایی که فعالیت‌های اجتماعی در قلمروهای عمومی تشویق می‌شود و جایی که اطلاعات، هم به صورت چهره به چهره و هم به صورت الکترونیک، به راحتی مبادله می‌گردد.
- * «شهری فشرده و چند مرکزی»: جایی که از مناطق طبیعی حومه شهر در مقابل گسترش شهر حفاظت می‌شود و بر تقویت اجتماع محلی منسجم در محلات و همجواریها تأکید می‌شود.
- * «شهر متنوع»: جایی که طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های همزمان، سرزندگی، شادابی و برانگیزندگی حیات عمومی را موجب می‌شود.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۳۲

علاوه بر این ویژگی‌های بنیادی، صاحب نظران اکولوژیک مهم‌ترین اصل اکولوژیک حاکم بر شهر پایدار را به شرح زیر تعیین و هرگونه توسعه شهری را به این اصول مشروط می‌کنند:

۱. سازگاری فعالیت‌های شهری با شرایط طبیعی.
  ۲. تعادل شهر با منابع طبیعی.
  ۳. حداقل دخالت و تجاوز به شرایط طبیعی.
  ۴. بسته در نظر گرفتن هر چه بیشتر نظام شهر (صالحی، ۱۳۸۷، ص ۲۹۳).
- یک بررسی در دانشگاه کمبریج حدود ۵۰۰ مشخصه از جنبه‌های پایداری در شهرها را ارائه داده است که برخی از مهم‌ترین آنها به شرح زیر است (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۱۹۹):
- ۰ تأثیر مثبت بر شرایط اجتماعی، اقتصادی و محیطی شهروندانی که در حال حاضر (یا آینده) در شهرها زندگی می‌کنند.
  - ۰ به حداقل رساندن استفاده از منابع تجدید ناپذیر.
  - ۰ توجه لازم در خصوص رعایت ظرفیت‌های محیطی.
  - ۰ ملاحظات لازم در زمینه‌های تولیدات اقتصادی آینده.
  - ۰ در نظر گرفتن نیازهای اختصاصی مردم در نقاطی که از نظر توسعه یافتگی محروم مانده‌اند.
  - ۰ ارتقاء سطح کیفی و عمومی زندگی در شهرها در چارچوب برابری اجتماعی و عدالت.
  - ۰ ملاحظات لازم در زمینه تنوع اجتماعی، اقتصادی، زیستی و فرهنگی در شهرها.
  - ۰ ملاحظات لازم در خصوص حقوق و مسئولیت‌های شهروندی.
  - ۰ دستیابی به پیشرفت قابل قبول در مشارکت و همکاری شهروندان.
  - ۰ آماده سازی بستر اجتماعی، اقتصادی و محیطی کار و زندگی در سطوح مختلف محلی، منطقه ای، ملی و جهانی.
  - ۰ برقراری تعادل قابل قبول بین عوامل درگیر با محیط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی شهری.
  - ۰ تأثیرگذاری مثبت بر شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی شهروندان در سطح موجود محلی و ساکنان آینده شهرها.
- در سال ۱۹۹۴، آژانس بین المللی محیط زیست شهری

اروپا، ۹ معیار برای پایداری شهری ارائه نمود:

۱- محیط زیست سالم و مطلوب؛ ۲- دسترسی به فضای سبز؛ ۳- کارایی در استفاده از منابع؛ ۴- نسبت استفاده از انرژی تجدیدپذیر به انرژی تجدیدناپذیر؛ ۵- اقتصاد سبز؛ ۶- حیات بخشی؛ ۷- نسبت اجتماعی NGOها به نسبت کل جمعیت؛ ۸- عدالت؛ ۹- رضایت از کیفیت زندگی شهری؛ ۱۰- رفاه (جعفریان و عبدالحسین پور، ۱۳۸۵، ص ۶).

«هیلدبراندفری»، معیارهایی جهت پایداری شهر در ۳ دسته اساسی ارائه می‌کند (همان، ۶):

۵ الف) «ویژگی‌های کالبدی»: محدودیت توسعه، تراکم جمعیت بالا، کاربری‌های مختلط، انطباق با شرایط اجتماعی.

۵ ب) «تمهیدات مربوط به شهر و مناطق شهری»: حمل و نقل عمومی، کاهش ترافیک پراکنده کردن حمل و نقل موتوری، سلسله مراتبی از تسهیلات و خدمات و دسترسی به فضاهای باز سبز.

۵ ج) «شرایط زیست محیطی و بوم شناختی»: محیط عاری از آلودگی، سروصدا، ازدحام و بزهکاری، برقراری ارتباط ارگانیک بین و شهر و روستا.

به نظر بحرینی، راستهای اصلی پایدار شهری عبارتند از: کاربری فشرده و با کارایی، اتومبیل کمتر، دسترسی بیشتر، کارایی در استفاده از منابع، آلودگی و مواد زاید کمتر، احیاء سیستمهای طبیعی، مسکن و محیط زندگی خوب، اکولوژی اجتماعی سالم، اقتصاد پایدار، مشارکت مردم و حفظ فرهنگ و درایت محلی (ملکی، ۱۳۸۷، ص ۴۳). از نظر «مکلارن» برخی مشخصات کلیدی پایداری شهری که غالباً در ادبیات موضوع و اسناد بیان می‌شود عبارتند از: برابری بین نسلها، برابری درون نسلها (شامل؛ برابری اجتماعی، برابری جغرافیایی و برابری در حکومت)، حفاظت از محیط طبیعی، استفاده حداقل از منابع تجدید نشدنی، بقای اقتصادی و تنوع، جامع خوداتکا، رفاه فردی، رفع نیازهای اساسی افراد جامعه (کاظمی محمدی، ۱۳۷۸، ص ۵۸).

به عقیده «اسماعیل شیعه»، معیارهای پایداری شهری در مقایسه با سلسله مراتب نیازهای انسانی به قرار زیر است: * تأمین کلیه نیازهای کالبدی در جهت تأمین درآمد

معقول، آموزش و پرورش، حمل و نقل و ارتباطات و دسترسی به خدمات، ایجاد کاربریهای مختلط شهری، قابلیت انطباق با شرایط متغیر اجتماعی و اقتصادی، ایجاد چرخه حمل و نقل عمومی، کاهش حجم رفت و آمد وسایط نقلیه و پراکنش آنها در سطح شهر، سلسله مراتب استقرار تسهیلات و خدمات، دسترسی به فضاهای باز.

* ایمنی، امنیت و حفاظت که از نظر شرایط زیست محیطی و بوم شناختی، شامل محیط عاری از آلودگی، سروصدا، ازدحام، تصادفات و بزهکاریها، وجود فضای باز خصوصی برای هر واحد مسکونی، برقراری ارتباط سازمان یافته بین شهر و روستا به منظور خودکفایی و رفع نیازهای شهر.

* محیط اجتماعی هدایتگر که شرایط اجتماعی و اقتصادی آن شامل اختلاط اجتماعی به منظور کاهش یا حذف جدایی‌گزینی اجتماعی و مکانی از طریق بالا بردن تراکم جمعیت و طیف گسترده‌ای از گونه‌های واحد مسکونی.

* انگاره ذهنی مثبت، فراهم کردن حدودی از استقلال نسبی برای افراد، حدودی از خودکفایی به لحاظ اشتغال، انرژی، آب و مواد غذایی و بالاخره امکان شکل دادن به فضاهای شخصی توسط خود مردم. * ایجاد فرصت بروز خلاقیتها.

* محیط مطبوع از نظر زیبا شناختی، طراحی، کیفیات کالبدی و توجه به شهر بعنوان یک محل فرهنگی و اثر هنری (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۲۰۰).

آنچه که به پایداری شهری می‌انجامد و اعتدال در شرایط زیست شهرها را فراهم می‌آورد، شامل شیوه کارآمد کاربری زمین، ایجاد بهترین دسترسیها و حمل و نقل به تمام نقاط شهر و با حداقل استفاده از وسیله نقلیه موتوری آلودگی‌زا، کاربرد کارآمد منابع، فقدان انواع آلودگیها و ضایعات محیطی، استفاده درست از منابع طبیعی و امکان تجدید چرخه آن، خانه‌سازی مطلوب و ایجاد محله‌های سالم، برقراری نظام بوم‌شناسانه پایا و سالم، اقتصاد شهری پایدار، امکان حضور و فعالیت ساکنان شهرها در مشارکت‌های اجتماعی و تصمیمات شهری، درزاغه‌نشینی و به مسکن و بالاخره حفظ فرهنگ

محیطی شهرها بر اساس استیلاي عقل خرد جمعی است. علاوه بر این، اصطلاحاتی همچون شهر سبز، شهر قابل زیست، شهر سالم و شهر پایدار، از یک سو و برقراری عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه ثروت، مشارکت مردم در تصمیم‌گیریها و برنامه‌ریزیها، از دیگر سو، حاوی مفهوم پایداری شهری است (شیعه، ۱۳۸۷، ص ۱۹۹). در یک بررسی و جمع بندی کلی از مباحث مطرح شده در این تحقیق، دو جدول کاربردی از معیارها و شاخص‌های پایداری شهری حاصل گردیده است. (جدول شماره ۱) معیارها و شاخص‌های که در زمینه پایداری شهری مطرح هستند بیان شده است. (جدول شماره ۲) در واقع معیارها و شاخص‌های منتخب پایداری شهری برای بررسی در این تحقیق می‌باشند که از جدول شماره اول استخراج گردیده است.

جدول ۱. معیارها و شاخص‌های پایداری شهری

معیارها و شاخص‌های پایداری شهری				
ساختار کالبدی - فضایی	ساختار اقتصادی - عملکردی	ساختار اجتماعی - فرهنگی	ساختار مدیریتی - نهادی	ساختار زیست محیطی
فشرده و چند مرکزی بودن شهر	و بیکاری ضریب اشتغال	میزان برابری بین و درون نسله‌ها	میزان تحصیلات شهردارها	میزان دخالت و تجاوز به طبیعت شهری
میزان کاربری‌های مختلط	ضریب جمعیت فعال عمومی و واقعی	میزان تصادفات و بزهکاریها	میزان ارتباط سمت مسئولان شهری با تخصص خود	میزان بسته بودن نظام شهر
درصد جمعیت یا خانوارهای ساکن در نواحی پرخطر و آسیب پذیر شهر	ضریب اشتغال مردان و زنان	ضریب استفاده از خودرو شخصی	میزان مشارکت شهروندان در تصمیمات برنامه ریزی های مهم و بزرگ	میزان سازگاری فعالیت‌های شهری با شرایط طبیعی
الگوی توسعه (افقی و عمودی)	ضریب محصلین	ضریب استفاده از حمل و نقل عمومی	دسترسی عموم به اطلاعات راجع به تصمیمات اداره کنندگان محلی و برنامه های اجرایی	میزان تعادل شهر با منابع طبیعی
تراکم ساختمانی	میزان شاغلان بخش کشاورزی نسبت به کل شاغلین	نرخ قتل و مرگ و میرهای ناشی از جرائم	میزان رضایت از خدمات دهی شهری - شهرداری	میزان انواع آلودگی ها (هوا، آب، خاک، صدا، نور، بویایی)
تراکم مسکونی	میزان شاغلان بخش صنعت نسبت به کل شاغلین	نسبت اجاره مسکن به درآمد	میزان مشارکت بخش خصوصی در مسائل شهری	میزان استفاده از سوخت های فسیلی
نوع مصالح ساختمانی	میزان شاغلان بخش خدمات نسبت به کل شاغلین	درصد میزان هزینه های آموزشی خانوارها	قوانین حمایتی از شهروندان	میزان استفاده از منابع تجدیدپذیر
کیفیت ساختمان	بار تکفل (خالص و ناخالص)	میزان تبعیض در دسترسی به خدمات و فرصت های شغلی	میزان اجرای قوانین توسط شهروندان	نسبت استفاده از انرژی ها به نسبت کل جمعیت
نوع مصالح نمایی ساختمان	ضریب سرپرست خانوار بی سواد	میزان دسترسی آب، برق، گاز، تلفن و اینترنت	میزان استقلال مالی و مدیریتی شهرداری	میزان کارایی در استفاده از منابع

عمر و قدمت ساختمان	ضریب جینی	نرخ باسوادی و میزان شکاف جنسی در کسب سواد و یادگیری	میزان نظارتهای سازمان های اجرایی در مسائل شهری	دسترسی به آب و غذای سالم و مکفی
تعداد طبقات ساختمان	ضریب اشتغال سرپرست خانوار	نرخ درصد فارغ التحصیلان	تعداد دستگاه های تصمیم گیری برای شهر	کارایی مسکن از نظر انرژی
میزان سازگاری کاربریها	ضریب بازنشستگی سرپرست خانوار	تراکم خانوار در واحد مسکونی	میزان هماهنگی بین دستگاه های مرتبط شهری	دسترسی به هوای پاک
شیب اراضی مسکونی	ضریب بیکاری سرپرست خانوار	تعداد اتاق در واحد مسکونی	میزان تعامل شهرداری، شورای شهر و مردم	سطح سلامت و بهداشت
نوع اسکلت ساختمانی	ضریب سرپرست خانوار بی سواد	تراکم نفر در اتاق و نفر در واحد مسکونی	میزان نیروی متخصص شهرسازی (برنامه ریزی و طراحی) در دستگاه های مرتبط شهری	میزان تولید پسماندها و پساب های خطرناک
میزان مسیرهای پیاده روی و دوچرخه سواری	درصد مالکیت خودرو در هر خانوار	تراکم جمعیتی	میزان ثبات در مدیریت شهری	میزان بازیافت پسماندها و فاضلابها
میزان تنوع حمل و نقل شهری	ضریب مسکن اجاره ای	میزان دسترسی به خدمات مسکونی	اثر بخشی و کارایی	میزان ظرفیت تحمل محیط شهری
میزان بافت های آلودگی، زائنه ای کپری، حاشیه نشینی	ضریب مسکن ملکی (شخصی)	میانگین اقامت افراد	پذیرا بودن و پاسخده بودن	میزان دسترسی و سرانه فضای سبز
میزان خوانایی سیما و منظر شهری	میزان ضریب صنعتی (LQ) تمرکز مکانی	فقدان تنش اجتماعی	مسئولیت و پاسخ گوئی	میزان وارونگی دما
میزان ادراک و حس مکان	کارکرد غالب اقتصادی	میزان پویایی و سرزندگی	شفافیت و قانونمندی	نحوه دفع آب های سطحی و فاضلاب
میزان فضای عمومی و باز شهری	امنیت شغلی	میزان اختلافات طبقاتی	نحوه تامین آب شرب شهری	
میزان بافت های فرسوده شهری	نبودن انحصار اقتصادی	نرخ مشارکت های شهری	وضعیت مخاطرات طبیعی (زلزله، سیل و ...)	
برخوردارگی از شبکه های زیربنایی	میزان اشتغال غیررسمی	نرخ رشد و مرگ و میر جمعیت		
موقعیت استقرار شهر	میزان درآمدهای پایدار شهری	میزان امید به زندگی		
		نسبت مهاجرت پذیری و مهاجرت فرستی شهر		

منابع: (شبعه ۱۳۸۷)، (کازمی محمدی، ۱۳۷۸)، (بحرینی، ۱۳۷۶)، (جعفریان و عبدالحسین پور، ۱۳۸۵)، (صالحی، ۱۳۸۷)، (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸)، (نوابخش و ارجمند سیاه پوش، ۱۳۸۸)، (زیاری، ۱۳۸۱)، (بحرینی، ۱۳۷۴)، (حکمت نیا و موسوی، ۱۳۸۵)، (عزیزی، ۱۳۸۳)، (عزیزی، ۱۳۸۴)، (شبعه، ۱۳۸۵)، (ملکی، ۱۳۸۷)، (حبیبی و دیگران، ۱۳۸۷)، (بهرزاد نسب، ۱۳۷۳)، (زیاری و ...). (JUN-HABITA، ۲۰۰۵) زرافشان، ۱۳۸۵، (فیروزبخت، ۱۳۹۰)، (حبیبی و اهری، ۱۳۸۳)، (برک پور و اسدی، ۱۳۸۸)،

جدول ۲. معیارها و شاخص‌های منتخب پایداری شهری

معیارها و شاخص‌های پایداری شهری			
ساختار کالبدی- فضایی	ساختار اقتصادی- عملکردی	ساختار اجتماعی- فرهنگی	ساختار مدیریتی- نهادی و زیست محیطی
موقعیت استقرار شهر	نرخ اشتغال جمعیت	میزان باسوادی افراد	میزان تحصيلات شهردارها
برخورداري از شبکه‌های زیربنایی ^۱	بار تکفل افراد	میزان دسترسی به تسهیلات آب	میزان ارتباط سمت مسئولان شهری با تخصص خود
میزان واحدهای مسکونی بادوام	کارکرد غالب اقتصادی شهر	برخورداري از تاسیسات برق متناسب	میزان دسترسی و سرانه فضای سبز
موقعیت قرار گیری شهر از لحاظ ارتفاع	ضریب LQ (تمرکز مکانی)	تراکم خانوار در واحد مسکونی	میزان تناسب سرانه فضای بهداشتی- درمانی
نوع اسکلت ساختمان	میزان شاغلان بخش خدمات نسبت به کل شاغلین		قرار گیری در کنار منابع آب از جمله رودخانه‌ها

در جدول شماره ۲، معیارها و شاخص‌های پایداری شهری منتخب بیان شده است در واقع معیارها و شاخص‌های این تحقیق بر اساس ملاک‌های همچون در نظر داشتن بحث زمان و مکان، معتبر بودن از نظر علمی، دسترسی به داده‌ها و اطلاعات و از لحاظ اجرایی، قابلیت بررسی و مطالعه در این تحقیق بودند انتخاب گردیده است. سپس در یک پروسه ارزیابی با استفاده از مدل VIKOR-AHP مورد ارزیابی و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۳- روش پژوهش

روش ویکور توسط اوپریکوویچ (۱۹۹۸) و اوپریکوویچ و ژنگ (۲۰۰۲) توسعه یافته است. کلمه vikor برگرفته از نام صربستانی است که به معنی «بهینه سازی چندمعیاره و حل سازشی»^۲ روش vikor یکی از روش‌های جدید برای حل مسائل تصمیم‌گیری چندمعیاره است که هدف آن انتخاب بهترین گزینه بر اساس نزدیکترین جواب ممکن به جواب ایده آل است (امیری، ۱۳۸۹، ص ۱۷۱). یکی از

کارآمدترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی^۳ که اولین بار توسط توماس ال ساعتی در ۱۹۸۰ مطرح شد که بر اساس مقایسه‌های زوجی بنا نهاده شده و امکان بررسی سناریوهای مختلف را به مدیران می‌دهد (قدسی پور، ۱۳۹۰، پیشگفتار).

روش تحقیق در این مطالعه، به صورت توصیفی-تحلیلی بوده و نوع تحقیق، کاربردی و رویکرد آن، به دو صورت کمی و کیفی می‌باشد. در مجموع آمار و اطلاعات لازم از روشهای گوناگون گردآوری شده‌اند. در ابتدا با مطالعه و گردآوری منابع مختلف (کتاب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و غیره) در زمینه پایداری شهری، چارچوب نظری تحقیق بیان شده و سپس بر اساس مطالعات صورت گرفته در بخش‌های قبلی به شناسایی معیارهای پایداری شهری پرداخته شده است. در نهایت با بررسی گزارش‌های مطالعات طرح آمایش استان و نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ضمن آشنایی با ویژگی‌های شهرهای استان زنجان، به سنجش

۱. منظور از شبکه‌های زیربنایی شامل شبکه راه‌ها (راه آهن، آزاد راه، راه اصلی و فرعی)، شبکه انتقال برق (۲۳۰ و ۴۰۰ ولت)، شبکه انتقال گاز، نفت می‌باشد.

2. Multi-criteria optimization and compromise solution
3. Analytical Hierarchy process-AHP

و تحلیل میزان پایداری شهرهای استان با استفاده از مدل تلفیقی VIKOR - AHP در منطقه پرداخته و در ادامه رتبه بندی شهرهای استان زنجان از لحاظ پایداری ارائه گردیده است. در واقع برای تعیین ضریب اهمیت معیارها و ضریب گزینه از مدل ahp و نرم افزار EC این مدل بهره گرفته شده است. سپس برای تعیین میزان پایداری شهرها و رتبه بندی آنان از مدل VIKOR استفاده گردیده است. تحلیل میزان پایداری شهرها در ۸ مرحله به صورت سلسله مراتبی انجام گرفته است. در ادامه توضیح تفصیلی همراه با بخش تجزیه و تحلیل آمده است.

۴- محدوده و قلمرو پژوهش

استان زنجان با وسعتی نزدیک به ۲۱۸۴۰ کیلومتر مربع به عنوان بیستمین استان کشور از نظر مساحت در قسمت مرکزی شمالغرب کشور ایران در محدوده ۴۷ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۱۴ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۱۵ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. از لحاظ توپوگرافی در یک منطقه کوهستانی و نیمه کوهستانی و از لحاظ اقلیم دارای زمستانی سرد و تابستانی ملایم و گرم می باشد (حبیبی، ۱۳۸۷، ص ۳۱). طبق نتایج سرشماری سال ۸۵ جمعیتی بالغ بر ۹۶۴۶۰۱ نفر می باشد. مردم ساکن این استان به زبان ترکی (آذری) تکلم و اکثریت مسلمان (شیعه) بوده و تعداد بسیار کمی از پیروان ادیان دیگر در آن زندگی می کنند.

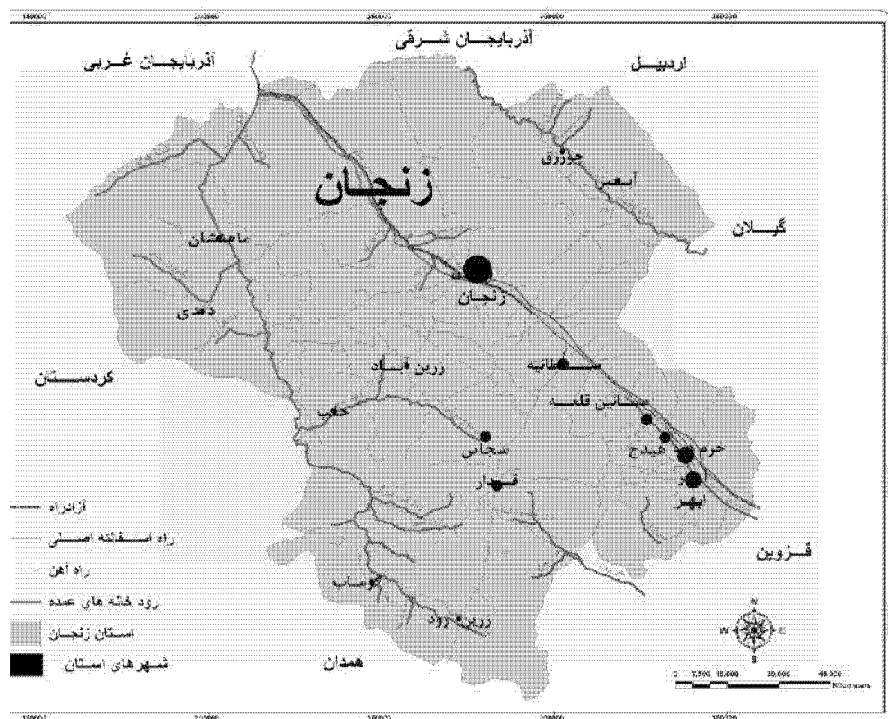
۱) تعیین معیارها و میزان ضریب ارجحیت آنها در پایداری شهری؛

۲) تعیین ضریب گزینه ها و تشکیل ماتریس داده ها؛

۳) مرحله سوم؛ بی مقیاس سازی اوزان؛

۴) مرحله چهارم؛ اعمال ضریب اهمیت معیارها در عناصر نرمال شده ها؛

۵) مرحله پنجم؛ تعیین مقادیر ایده آل و ضد ایده آل معیارها؛

نقشه ۱.

نقشه ۱. موقعیت منطقه مورد مطالعه؛ منبع داده ها: طرح آمایش استان زنجان.

۵- تجزیه و تحلیل

در مطالعه حاضر با تکیه بر مراحل تحلیل سلسله مراتبی در مدل (AHP) و مدل (VIKOR)، میزان پایداری شهرهای استان زنجان مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته است. در واقع می توان گفت که تحلیل پایداری شهرها در هشت مرحله به شکل سیستماتیک به کمک مدل تلفیقی VIKOR - AHP انجام گرفته است.

بررسی ها از امتیازدهی معیارها بیانگر این واقعیت است که معیار نرخ اشتغال با امتیاز ۰.۱۱۱ بیشترین اهمیت را در پایداری شهر دارد و معیارهای دسترسی به آب و برخورداری از شبکه های زیربنایی به ترتیب با وزن های ۰.۱۰۳ و ۰.۰۹۸ در سطوح دوم و سوم اهمیت در پایداری شهرها قرار می گیرند. معیار موقعیت قرار گیری شهر از لحاظ ارتفاع با امتیاز ۰.۰۲ به عنوان کم اهمیت ترین معیار در بین معیار از لحاظ پایداری شهری معرفی می گردد.

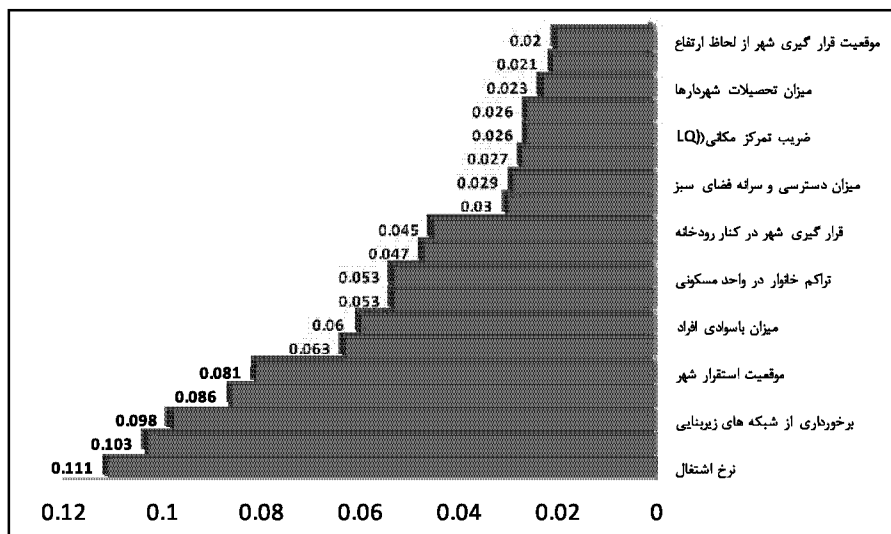
۱- تعیین معیارها و میزان ضریب ارجحیت آنها در پایداری شهری

در فرآیند تحلیل سلسله مراتبی، معیارهای پایداری شهرهای استان زنجان تعیین شده است در این مرحله، وزن دهی معیارهای اصلی به روش مقایسه دودویی انجام گرفته است. ارجحیت هر یک از معیارها نسبت به یکدیگر، بر اساس هدف (میزان پایداری شهری) امتیاز دهی شده اند. برای وزن دهی مذکور به تعداد ۱۵ نفر از نظرات کارشناسان و متخصصین برنامه ریزی شهری و شهرسازی بهره گرفته شده است. سپس براساس نرم افزار EC امتیاز نهایی هرکدام از معیارها مشخص گردیده است. در ادامه بر اساس همین وزن ها ماتریس داده ها، تهیه شده است.

۲- تعیین ضریب گزینه ها و تشکیل ماتریس داده ها

در مرحله حاضر، برای اینکه گزینه ها (شهرها) نسبت به تک تک معیارها از لحاظ پایداری امتیاز و وزن دهی دقیق و صحیح صورت گیرد. هرکدام از معیارها بر اساس وجود همان فاکتور در منطقه به زیرمعیارهایی تقسیم بندی شده اند تا وضعیت موجود گزینه از لحاظ پایداری نسبت به معیارها مشخص گردد. برای این کار، طبق استانداردهای موجود در این زمینه برای هر یک از زیرمعیارها براساس میزان پایداری آنها، وزن های ۹ کمیتی ساعتی داده شده است سپس در ادامه بر اساس وزن های مذکور ضریب گزینه ها تعیین شده است.

نمودار ۱. امتیاز نهایی معیارهای پایداری شهری: ضریب سازگاری=۰.۰۹

ادامه جدول ۴. معیارها و زیرمعیارها و اهمیت (زیرمعیارها) در پایداری شهری استان زنجان

ساختار	معیارها	زیرمعیارها	پایداری خیلی کم	پایداری کم	پایداری متوسط	پایداری زیاد	پایداری خیلی زیاد	
			۱	۳	۵	۷	۹	
ساختار اجتماعی - فرهنگی	میزان باسوادای افراد	۸۰+ درصد					❖	
		۷۵-۸۰		❖				
		-۷۰	❖					
	میزان دسترسی خانوار به تسهیلات آب	+۹۵					❖	
		۸۰-۹۰		❖				
		-۸۰	❖					
	برخوردراری از تاسیسات برق متناسب	بالاتر از استاندارد ^۴					❖	
		متناسب با استاندارد		❖				
		پایینتر از استاندارد	❖					
	تراکم خانوار در واحد مسکونی	۱-۱.۰۴					❖	
۱.۰۴- ۱.۰۸			❖					
۱.۰۸-۱.۲۰		❖						
ساختار مدیریتی - نهادی	میزان تحصیلات شهردارها	فوق دیپلم					❖	
		کارشناسی		❖				
		کارشناسی ارشد	❖					
میزان ارتباط سمت مسئولان شهری با تخصص خود	مرتبط						❖	
	غیر مرتبط		❖					
ساختار زیست محیطی	سرانه فضای سبز عمومی	۰- ۳ متر					❖	
		۳- ۶		❖				
		۶- ۹	❖					
	میزان تناسب سرانه فضای بهداشتی- درمانی	بالاتر از سرانه					❖	
		متناسب با سرانه		❖				
		پایین تر از سرانه	❖					
	قرار گیری شهر در کنار رودخانه	با رودخانه						❖
		بدون رودخانه		❖				

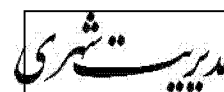

۴. منظور استانداردها و ضوابط مطرح در وزارت مسکن و شهرسازی در ارتباط با تاسیسات و تجهیزات شهری که در این تحقیق استفاده شده است.

جدول ۶. بی مقیاس سازی (نرمال کردن) معیارها

سلماتیبه	سجاس	زنجان	زرین رود	زرین آباد	دندی	خرمدره	حلب	چوزوق	ایهر	آب بر	تقا
۰.۰۴	۰.۳۳	۰.۰۴	۰.۳۳	۰.۳۳	۰.۰۴	۰.۳۳	۰.۰۴	۰.۳۳	۰.۰۴	۰.۳۳	۰.۰۸۱
۰.۳۷	۰.۱۲	۰.۳۷	۰.۲	۰.۲	۰.۰۴	۰.۳۷	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۳۷	۰.۰۴	۰.۰۹۸
۰.۲	۰.۲	۰.۴۷	۰.۲	۰.۲	۰.۲	۰.۲	۰.۲	۰.۲	۰.۲	۰.۴۷	۰.۰۶۳
۰.۲۷	۰.۱۵	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۷	۰.۲۱	۰.۲۷	۰.۲۱	۰.۰۰۲
۰.۲۹	۰.۰۴	۰.۳۷	۰.۱۲	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۳۷	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۳۷	۰.۲۹	۰.۰۸۶
۰.۲۳	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۴۱	۰.۰۵	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۱۱۱
۰.۴	۰.۲	۰.۴	۰.۲	۰.۲	۰	۰.۲	۰	۰.۲	۰.۲	۰.۴	۰.۰۳۷
۰.۴	۰.۰۴	۰.۲۲	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۲۲	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۲۲	۰.۴	۰.۰۰۳
۰.۲۲	۰.۰۴	۰.۳۹	۰.۰۴	۰.۲۲	۰.۳۹	۰.۳۹	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۲۹	۰.۰۴	۰.۰۳۶
۰.۲۶	۰.۱۵	۰.۳۶	۰.۱۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۲۶	۰.۰۵	۰.۱۵	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۰۳۶
۰.۲۴۵	۰.۰۴۹	۰.۲۴۵	۰.۰۴۹	۰.۲۴۵	۰.۲۴۵	۰.۲۴۵	۰.۲۴۵	۰.۲۴۵	۰.۴۴۱	۰.۲۴۵	۰.۰۰۶
۰.۳	۰.۲	۰.۳	۰.۲	۰.۳	۰.۲	۰.۳	۰.۲	۰.۲	۰.۳	۰.۳	۰.۱۰۳
۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۴۷	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۰۵۳
۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۶۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۶۳	۰.۰۵۳
۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۰۵	۰.۲۳	۰.۰۵	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۰۵	۰.۰۳۳
۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۳۵	۰.۳۵	۰.۰۴	۰.۳۵	۰.۰۴	۰.۳۵	۰.۰۴	۰.۳۵	۰.۰۲۱
۰.۱	۰.۱	۰.۶	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۱	۰.۰۲۹
۰.۱۸	۰.۳۲	۰.۰۴	۰.۱۸	۰.۳۲	۰.۳۲	۰.۱۸	۰.۱۸	۰.۱۸	۰.۱۸	۰.۳۲	۰.۰۲۷
۰.۲	۰.۳	۰.۳	۰.۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۳	۰.۳	۰.۳	۰.۳	۰.۳	۰.۰۳۵

ادامه جدول ۶. بی مقیاس سازی (نرمال کردن) معیارها

ردیف	صاین قلعه	قیدار	گرماب	ماهشنان	هیدج
۰۰۰۸۱	۰۰۴	۰۳۳	۰۳۳	۰۰۴	۰۳۳
۰۰۰۹۸	۰۳۷	۰۲	۰۰۴	۰۲	۰۳۷
۰۰۰۶۳	۰۲	۰۲	۰۲	۰۲	۰۲
۰۰۰۲	۰۲۷	۰۱۵	۰۲۷	۰۲۷	۰۲۷
۰۰۰۷۶	۰۳۷	۰۳۷	۰۰۴	۰۲۱	۰۲۹
۰۰۰۱۱۱	۰۲۳	۰۰۵	۰۴۱	۰۲۳	۰۲۳
۰۰۰۴۷	۰۲	۰۲	۰۴	۰۲	۰۴
۰۰۰۳	۰۴	۰۲۲	۰۰۴	۰۴	۰۴
۰۰۰۲۶	۰۲۲	۰۲۲	۰۰۴	۰۳۹	۰۲۲
۰۰۰۳۶	۰۲۶	۰۴۶	۰۱۵	۰۲۶	۰۱۵
۰۰۰۶	۰۴۴۱	۰۲۴۵	۰۰۴۹	۰۰۴۹	۰۲۴۵
۰۰۰۱۰۳	۰۳	۰۳	۰	۰۳	۰۳
۰۰۰۵۳	۰۲۶	۰۰۵	۰۰۵	۰۲۶	۰۲۶
۰۰۰۲۳	۰۱۳	۰۱۳	۰۱۳	۰۱۳	۰۱۳
۰۰۰۲۱	۰۲۳	۰۴۱	۰۰۵	۰۲۳	۰۲۳
۰۰۰۳۹	۰۰۴	۰۲۵	۰۲۵	۰۰۴	۰۲۵
۰۰۰۳۷	۰۶	۰۱	۰۱	۰۴	۰۱
۰۰۰۳۲	۰۲۲	۰۱۸	۰۱۸	۰۲۲	۰۲۲
۰۰۰۴۵	۰۳	۰۰۳	۰۰۳	۰۳	۰۳

جدول ۷. اعمال ضریب اهمیت معیارها در عناصر نرمال شده‌ها

ردیف	حاصل	چوزوق	سج	آب	Vij
۰۰۰۲۹۹	۰۰۰۲۹۹	۰۰۰۲۹۹	۰۰۰۲۹۹	۰۰۰۲۹۹	۰۰۰۲۹۹
۰۰۰۴۰۰	۰۰۰۴۰۰	۰۰۰۴۰۰	۰۰۰۴۰۰	۰۰۰۴۰۰	۰۰۰۴۰۰
۰۰۰۱۲۶۳	۰۰۰۱۲۶۳	۰۰۰۱۲۶۳	۰۰۰۱۲۶۳	۰۰۰۱۲۶۳	۰۰۰۱۲۶۳
۰۰۰۵۳۸	۰۰۰۵۳۸	۰۰۰۵۳۸	۰۰۰۵۳۸	۰۰۰۵۳۸	۰۰۰۵۳۸
۰۰۰۲۵۳	۰۰۰۲۵۳	۰۰۰۲۵۳	۰۰۰۲۵۳	۰۰۰۲۵۳	۰۰۰۲۵۳
۰۰۰۴۵۶	۰۰۰۴۵۶	۰۰۰۴۵۶	۰۰۰۴۵۶	۰۰۰۴۵۶	۰۰۰۴۵۶
۰۰۰۱۸۷	۰۰۰۱۸۷	۰۰۰۱۸۷	۰۰۰۱۸۷	۰۰۰۱۸۷	۰۰۰۱۸۷
۰۰۰۱۱۳	۰۰۰۱۱۳	۰۰۰۱۱۳	۰۰۰۱۱۳	۰۰۰۱۱۳	۰۰۰۱۱۳
۰۰۰۱۰۱	۰۰۰۱۰۱	۰۰۰۱۰۱	۰۰۰۱۰۱	۰۰۰۱۰۱	۰۰۰۱۰۱
۰۰۰۱۳۴	۰۰۰۱۳۴	۰۰۰۱۳۴	۰۰۰۱۳۴	۰۰۰۱۳۴	۰۰۰۱۳۴
۰۰۰۱۴۷	۰۰۰۱۴۷	۰۰۰۱۴۷	۰۰۰۱۴۷	۰۰۰۱۴۷	۰۰۰۱۴۷
۰۰۰۱۶۸	۰۰۰۱۶۸	۰۰۰۱۶۸	۰۰۰۱۶۸	۰۰۰۱۶۸	۰۰۰۱۶۸
۰۰۰۱۳۹۷	۰۰۰۱۳۹۷	۰۰۰۱۳۹۷	۰۰۰۱۳۹۷	۰۰۰۱۳۹۷	۰۰۰۱۳۹۷
۰۰۰۴۶۳	۰۰۰۴۶۳	۰۰۰۴۶۳	۰۰۰۴۶۳	۰۰۰۴۶۳	۰۰۰۴۶۳
۰۰۰۱۰۶	۰۰۰۱۰۶	۰۰۰۱۰۶	۰۰۰۱۰۶	۰۰۰۱۰۶	۰۰۰۱۰۶
۰۰۰۸۰	۰۰۰۸۰	۰۰۰۸۰	۰۰۰۸۰	۰۰۰۸۰	۰۰۰۸۰
۰۰۰۲۰۵	۰۰۰۲۰۵	۰۰۰۲۰۵	۰۰۰۲۰۵	۰۰۰۲۰۵	۰۰۰۲۰۵
۰۰۰۸۷	۰۰۰۸۷	۰۰۰۸۷	۰۰۰۸۷	۰۰۰۸۷	۰۰۰۸۷
۰۰۰۱۵۰	۰۰۰۱۵۰	۰۰۰۱۵۰	۰۰۰۱۵۰	۰۰۰۱۵۰	۰۰۰۱۵۰

ادامه جدول ۷. اعمال ضریب اهمیت معیارها در عناصر نرمال شده‌ها

vij	زرین آباد	زرین رود	زنجان	سجاس	سلطانیه	صاین قلعه	قیدار	گرماب	ماه‌نشان	هیلج
۰.۰۰۰۱۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷	۰.۰۰۰۲۶۸۷
۰.۰۰۰۷۹	۰.۰۰۰۲۰۰۰	۰.۰۰۰۲۰۰۰	۰.۰۰۰۲۶۰۱	۰.۰۰۰۱۱۰۰	۰.۰۰۰۳۶۰۱	۰.۰۰۰۲۶۰۱	۰.۰۰۰۲۰۰۰	۰.۰۰۰۴۰۰۰	۰.۰۰۰۲۰۰۰	۰.۰۰۰۳۶۰۱
۰.۰۰۰۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۲۹۶۳	۰.۰۰۰۱۶۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۱۶۶۳	۰.۰۰۰۱۶۶۳	۰.۰۰۰۱۲۶۳
۰.۰۰۰۲	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۲۹۹	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۲۹۹	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸
۰.۰۰۰۶۷	۰.۰۰۰۰۳۵۲	۰.۰۰۰۰۱۰۶۰	۰.۰۰۰۰۳۱۸۱	۰.۰۰۰۰۲۵۳	۰.۰۰۰۰۲۴۴۳	۰.۰۰۰۰۳۱۸۱	۰.۰۰۰۰۳۱۸۱	۰.۰۰۰۰۲۵۳	۰.۰۰۰۰۱۷۶۷	۰.۰۰۰۰۲۴۴۳
۰.۰۰۰۱۱۱	۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۲۵۳۳	۰.۰۰۰۰۲۵۳۳	۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۲۵۳۰	۰.۰۰۰۰۲۵۳۳	۰.۰۰۰۰۲۵۳۳
۰.۰۰۰۴۷	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۹۲۵	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳
۰.۰۰۰۰۳	۰.۰۰۰۰۱۱۳۳	۰.۰۰۰۰۱۳۳	۰.۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۱۳۳	۰.۰۰۰۰۱۱۹۳	۰.۰۰۰۰۱۱۹۳	۰.۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۱۳۳	۰.۰۰۰۰۱۱۹۳	۰.۰۰۰۰۱۱۹۳
۰.۰۰۰۲۶	۰.۰۰۰۰۰۵۶۲	۰.۰۰۰۰۱۱۲	۰.۰۰۰۰۱۰۱۱	۰.۰۰۰۰۱۱۲	۰.۰۰۰۰۰۵۶۲	۰.۰۰۰۰۰۵۶۲	۰.۰۰۰۰۰۵۶۲	۰.۰۰۰۰۱۱۲	۰.۰۰۰۰۱۰۱۱	۰.۰۰۰۰۰۵۶۲
۰.۰۰۰۲۶	۰.۰۰۰۰۱۳۴	۰.۰۰۰۰۴۰۲	۰.۰۰۰۰۹۳۹	۰.۰۰۰۰۴۰۲	۰.۰۰۰۰۶۰۰	۰.۰۰۰۰۶۰۰	۰.۰۰۰۰۱۲۰۷	۰.۰۰۰۰۴۰۲	۰.۰۰۰۰۶۰۰	۰.۰۰۰۰۴۰۲
۰.۰۰۰۶	۰.۰۰۰۰۱۳۷۱	۰.۰۰۰۰۲۹۴	۰.۰۰۰۰۱۳۷۱	۰.۰۰۰۰۲۹۴	۰.۰۰۰۰۱۳۷۱	۰.۰۰۰۰۲۶۶۸	۰.۰۰۰۰۱۳۷۱	۰.۰۰۰۰۲۹۴	۰.۰۰۰۰۲۹۴	۰.۰۰۰۰۱۳۷۱
۰.۰۰۰۱۰۳	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۳۳۷	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰
۰.۰۰۰۵۳	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۲۷۹	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۲۷۹	۰.۰۰۰۰۲۷۹	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۱۳۹۷
۰.۰۰۰۵۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۰۶۶۳
۰.۰۰۰۳۳	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹	۰.۰۰۰۰۰۵۲۹
۰.۰۰۰۲۱	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹	۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹	۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹
۰.۰۰۰۲۹	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۱۸۴۶	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۱۸۴۶	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵
۰.۰۰۰۲۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷	۰.۰۰۰۰۰۰۴۸۷	۰.۰۰۰۰۰۰۹۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷	۰.۰۰۰۰۰۰۴۸۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷	۰.۰۰۰۰۰۰۴۸۷	۰.۰۰۰۰۰۰۴۸۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷
۰.۰۰۰۰۴۵	۰.۰۰۰۰۰۰۱۵۰	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۵۰	۰.۰۰۰۰۰۰۱۵۰	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول شماره ۸: تعیین مقادیر ایده آل و ضد ایده آل معیارها

f-(min)	F+(max)
۰.۰۰۰۲۹۹	۰.۰۰۰۲۶۸۷
۰.۰۰۰۴۰۰	۰.۰۰۰۳۶۰۱
۰.۰۰۰۱۲۶۳	۰.۰۰۰۲۹۶۳
۰.۰۰۰۰۴۱۸	۰.۰۰۰۰۵۲۸
۰.۰۰۰۰۳۵۳	۰.۰۰۰۰۳۱۸۱
۰.۰۰۰۰۵۰۷	۰.۰۰۰۰۴۵۶۰
۰.۰۰۰۰۱۸۷	۰.۰۰۰۰۱۶۸۳
۰.۰۰۰۰۱۳۳	۰.۰۰۰۰۱۱۹۳
۰.۰۰۰۰۱۱۲	۰.۰۰۰۰۱۰۱۱
۰.۰۰۰۰۱۳۴	۰.۰۰۰۰۱۲۰۷
۰.۰۰۰۱۳۷۱	۰.۰۰۰۰۲۶۶۸
۰.۰۰۰۱۶۸۳	۰.۰۰۰۰۳۰۳۰
۰.۰۰۰۱۳۹۷	۰.۰۰۰۰۲۵۱۴
۰.۰۰۰۰۶۶۳	۰.۰۰۰۰۳۳۱۳
۰.۰۰۰۰۱۰۶	۰.۰۰۰۰۰۹۵۳
۰.۰۰۰۰۰۸۲۰	۰.۰۰۰۰۰۷۳۷۹
۰.۰۰۰۰۰۲۰۰۵	۰.۰۰۰۰۰۱۸۴۶
۰.۰۰۰۰۰۴۸۷	۰.۰۰۰۰۰۰۸۷۷
۰.۰۰۰۰۰۱۵۰	۰.۰۰۰۰۰۰۱۳۵۳

جدول ۹. میزان مقادیر Si و Ri در گزینه‌های مختلف

	سجاس	زنجان	زرین رود	زرین آباد	دندی	خرمدره	حلب	چورزق	ابهر	آب بر	$\frac{w_i(f_i^+ - f_i^-)}{(f_i^+ - f_i^-)}$
	۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۰	۰.۰۸۱
	۰.۰۷	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۰۹۸
	۰.۰۶	۰.۰۰	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۰	۰.۰۶
	۰.۰۴	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۲
	۰.۰۹	۰.۰۰	۰.۰۶	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۰	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۸۶
	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۰۰	۰.۱۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۱۱
	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۵	۰.۰۲	۰.۰۵	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۵
	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۳
	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳
	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳
	۰.۱۲	۰.۰۶	۰.۱۲	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۰	۰.۰۶	۰.۰۶
	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۱
	۰.۰۵	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵
	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۵
	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲
	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۲۱
	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰
	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳
	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۵
	۱.۰۴	۰.۷۱	۰.۸۴	۰.۶۵	۱.۰۱	۰.۴۱	۰.۹۶	۰.۷۰	۰.۶۳	۰.۳۹	Si
	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۱۲	۰.۱۱	۰.۲۱	۰.۱۱	۰.۲۱	۰.۱۰	۰.۲۱	۰.۱۰	Ri

۷- مرحله هفتم: تعیین مقادیر ویکور یا Qi
 Qi شاخص ویکور بوده و ارزش ویکور گزینه نام را بیان می‌کند. V وزنی برای استراتژی ماکزیمم مطلوبیت گروهی است که معمولاً برابر ۰.۵ است. کمترین مقدار

$$Q_i = V \left(\frac{S_i - S^+}{S^- - S^+} \right) + (1 - V) \left(\frac{R_i - R^+}{R^- - R^+} \right)$$

ادامه جدول ۹. میزان مقادیر Si و Ri در گزینه‌های مختلف

هدیج	ماهستان	گرماب	فیدار	صاین قلعه	سلطایه	$\frac{w_i(F_i - F_i^-)}{(F_i + F_i^-)}$
۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۸۱
۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۱۰	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۹۸
۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۴	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۲
۰.۰۲	۰.۰۴	۰.۰۹	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۸۶
۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۰	۰.۱۱	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۱۱
۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۵
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳
۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳
۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳
۰.۰۶	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۰۶	۰.۰۰	۰.۰۶	۰.۰۶
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱
۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵
۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵
۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۲
۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۲۱
۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳	۰
۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۳
۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۵
۰.۴۲	۰.۷۹	۰.۹۳	۰.۶۳	۰.۵۸	۰.۶۸	Si
۰.۰۶	۰.۲۱	۰.۲۱	۰.۱۱	۰.۲۱	۰.۲۱	Ri

۸- مرحله نهایی: رتبه بندی گزینه‌ها براساس ارزش Q ، Q_i و همینطور با مقدار 0.06 در R_i کمترین مقدار را داشته و با عنوان پایدارترین شهر استان در رتبه اول قرار دارد. در ادامه گزینه‌ها به ترتیب مقادیر صعودی آنان براساس ارزش‌های Q ، R_i و S_i رتبه بندی شده‌اند. مقادیر حاصل شده نشان می‌دهد که شهر هدیج با مقدار 0.02 در امتیاز

Q_i و همینطور با مقدار 0.06 در R_i کمترین مقدار را داشته و با عنوان پایدارترین شهر استان در رتبه اول قرار دارد. شهر آبرو و خرمدره به ترتیب با امتیاز 0.12 و 0.17 در Q_i و با مقدار 0.39 و 0.41 در S_i در ردیف دوم و سوم از لحاظ

جدول ۱۰. میزان مقادیر ویکور یا Qi

گزینه ها	آب بر	ایهر	چورزق	حلب	خرمدره	دندی	زرین آباد	زرین رود	زنجان	سجاس	سلطانیه	صایین قلعه	قیدار	گرماب	ماهانشان	هیدج
Qi	۰.۱۲	۰.۶۸	۰.۳۸	۰.۹۴	۰.۱۷	۰.۹۷	۰.۳۶	۰.۵۴	۰.۳۴	۱.۰۰	۰.۷۳	۰.۶۴	۰.۳۵	۰.۹۰	۰.۸۱	۰.۰۲

جدول ۱۱. رتبه بندی گزینه ها براساس ارزش Si، Ri و Qi

رتبه	Ri	گزینه ها	Si	گزینه ها	Qi	گزینه ها
۱	۰.۰۶	هیدج	۰.۳۹	آب بر	۰.۰۲	هیدج
۲	۰.۱۰	آب بر	۰.۴۱	خرمدره	۰.۱۲	آب بر
۳	۰.۱۰	چورزق	۰.۴۲	هیدج	۰.۱۷	خرمدره
۴	۰.۱۱	خرمدره	۰.۵۸	صایین قلعه	۰.۳۵	قیدار
۵	۰.۱۱	زرین آباد	۰.۶۳	ایهر	۰.۳۶	زرین آباد
۶	۰.۱۱	قیدار	۰.۶۳	قیدار	۰.۳۸	چورزق
۷	۰.۱۲	زرین رود	۰.۶۵	زرین آباد	۰.۵۴	زرین رود
۸	۰.۲۱	گرماب	۰.۶۸	سلطانیه	۰.۶۴	صایین قلعه
۹	۰.۲۱	ایهر	۰.۷۰	چورزق	۰.۶۸	ایهر
۱۰	۰.۲۱	حلب	۰.۷۱	زنجان	۰.۷۲	سلطانیه
۱۱	۰.۲۱	دندی	۰.۷۹	ماهانشان	۰.۷۴	زنجان
۱۲	۰.۲۱	زنجان	۰.۸۴	زرین رود	۰.۸۱	ماهانشان
۱۳	۰.۲۱	سجاس	۰.۹۳	گرماب	۰.۹۰	گرماب
۱۴	۰.۲۱	سلطانیه	۰.۹۶	حلب	۰.۹۴	حلب
۱۵	۰.۲۱	صایین قلعه	۱.۰۱	دندی	۰.۹۷	دندی
۱۶	۰.۲۱	ماهانشان	۱.۰۴	سجاس	۱.۰۰	سجاس

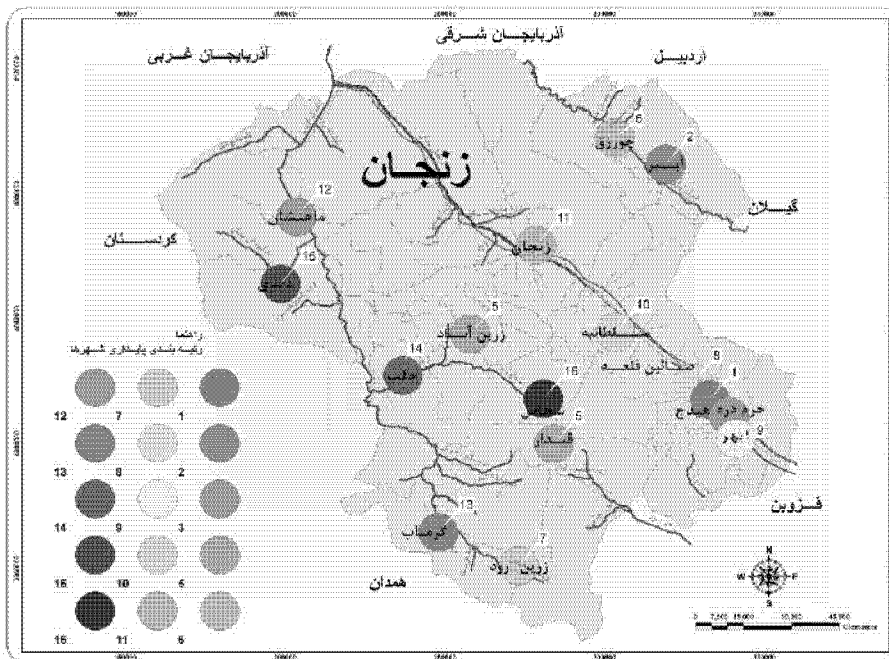

پایداری معرفی می گردند. شهر سجاس در امتیاز Qi با مقدار ۱.۰۰ و همچنین در Si با امتیاز ۱.۰۴ بیشترین مقدار را داشته و با عنوان ناپایدارترین شهر استان محسوب می گردد.

۲- نتیجه گیری و جمع بندی

هر نوع تحقیق و پژوهشی که انجام می گیرد به قصد رسیدن نتایجی در چهارچوب اهداف خود تبیین می شود و نتایج بدست آمده ثمره اصلی آن پژوهش می باشد. به عبارتی نتیجه گیری، در واقع مرحله نهایی کار عملی تحقیق است این مرحله حائز اهمیت بوده، چراکه همه

نتایج تحقیق در این قسمت مشخص می شوند و خلاصه ای از یافته ها و ایده های کل فرایند علمی تحقیق است. توسعه ی سریع شهری، در چند دهه ی معاصر از ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و... زندگی بشر را تحت تأثیر قرار داده است و مطرح شدن توسعه ی پایدار، به عنوان شعار اصلی هزاره ی سوم نیز ناشی از آثار شهرها برگستره ی زیست کره و ابعاد مختلف زندگی انسانی است. رشد شهرنشینی و آغاز برنامه ریزی شهری در غرب نتیجه تغییرات اساسی در نهادهای اقتصادی و اجتماعی و انقلابی عظیم در صنعت و تکنولوژی بود. در کشورهای در حال رشدی مانند ایران،

نقشه ۲. رتبه بندی شهرهای استان زنجان از لحاظ پایداری بر اساس امتیاز Qi

زیست محیطی طبقه بندی گردیده است تا در پروسه تحلیل پایداری شهر بتوان به یک نتیجه علمی دست یافت که منعکس کننده ویژگی های آن باشد. بدین ترتیب شاخص های پایداری شهری که مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت از معیارهای موضوعات مطروحه انتخاب گردیده است. مدل SR) یکی از روش های جدید برای حل مسائل تصمیم گیری چندمعیاره است که می تواند به عنوان روشی مطمئن در حل مسائل شهرسازی و در تصمیم گیری توسط برنامه ریزان و مدیران شهری مورد استفاده قرار گیرد. طبق مطالعات و بررسی های انجام گرفته از وضعیت پایداری شهرهای استان زنجان به کمک مدل vikor-ahp حکایت از وضعیت نامناسب بیشتر شهرها دارد در معیارهای همچون؛ سرانه فضای سبز عمومی، تراکم خانوار در واحد مسکونی، میزان واحدهای مسکونی بادوام اکثریت شهرهای استان دارای ناپایداری شدیدی هستند که ادامه دار بودن این شرایط در شهرهای پیامدهای نامطلوبی را در پی خواهد داشت. بررسی ها از امتیاز دهی معیارها نشان که معیار نرخ اشتغال با امتیاز ۰.۱۱۱ بیشترین اهمیت را در پایداری شهر دارد و معیار موقعیت قرارگیری شهر از لحاظ ارتفاع با امتیاز ۰.۰۲ به عنوان کم اهمیت ترین معیار در بین معیار از

آمادگی قبلی برای پذیرا شدن چنین دگرگونی های پدید نیامد. استان زنجان به عنوان یکی از مهمترین مناطق شمال غرب کشور است که قرار گرفتن در موقعیت استراتژیکی جغرافیایی و همسایگی با هفت استان و قرارگیری در شاهراه ترانزیتی تهران به اروپا این استان را در یک موقعیت ممتازی قرار داده است. شهرهای استان مذکور در دهه های اخیر تغییر و تحولات فضایی اساسی یافته است. طبق مبانی نظری انجام گرفته تحقیق حاضر، در جوامع بین المللی هر وقت پایداری شهر مورد مطالعه قرار گرفته است محققان آنان توانسته اند موضوعات متنوع شهر را ارتباط با پایداری آن مورد سنجش قرار دهند می توان نمونه های آن را در کارهای همچون بررسی جنبه های پایداری در شهرها از سوی دانشگاه کمبریج، آژانس بین المللی محیط زیست شهری اروپا و مطالعات پایداری شهر هیلدربراندفری به عینه مشاهده کرد. در این تحقیق برای اینکه بتوان وضعیت پایداری شهری را مورد ارزیابی قرار داد سعی شده تا به شهر با یک دید کلی و جامع نگریسته شود برای عملیاتی کردن این رویکرد یکپارچه در مقاله حاضر، شهر در پنج ساختار موضوعی کالبدی- فضایی، اقتصادی- عملکردی، اجتماعی- فرهنگی، مدیریتی- نهادی و

جدول ۱۲. رتبه بندی شهرهای استان زنجان براساس میزان پایداری

رتبه	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶
گزینه ها	هیدج	آب پر	خرمدره	قیدار	زرن آباد	چورزق	زرن رود	صائین قلعه	انهر	سلطانیه	زنجان	ماهنشان	گرماب	پ. پ.	دندی	سجاس

۷. بهزاد نسب، جانعلی (۱۳۷۳) مسکن روستای در ایران، مجموعه مقالات سمینار توابع مسکن در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، تهران.

۸. جعفریان، مزدک و عبدالحسین پور، فرید (۱۳۸۵) پایداری شهری با نگاهی به ویژگیهای شهرهای ایران، اولین همایش بین المللی شهر برتر، طرح برتر، سازمان عمران شهرداری همدان.

۹. حبیبی، کیومرث و پوراحمد، احمد و مشکینی، ابوالفضل (۱۳۸۷) از زنگان تا زنجان، چاپ اول، انتشارات دانشگاه زنجان.

۱۰. حبیبی، محسن و اهری، زهرا (۱۳۸۳) گزارش طرح مطالعاتی بررسی ابعاد کیفی مسکن در ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.

۱۱. حسن نژاد امجدی، مسعود و عزتی غریب دوستی، محمد و بخشایش، مرتضی (۱۳۷۸) معنی و مفهوم توسعه پایدار و نمود آن در شهر، مجموعه مقالات همایش مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری، دانشگاه تبریز.

لحاظ پایداری شهری معرفی می‌گردد. همینطور رتبه بندی که از وضعیت پایداری شهرها بر اساس امتیاز نهایی R_i و S_i ، Q_i انجام گرفت شهر هیدج کمترین مقدار را داشته و با عنوان پایدارترین شهر استان در رتبه اول قرار دارد. شهر آبرو خرمدره به ترتیب در ردیف دوم و سوم از لحاظ پایداری معرفی می‌گردند. شهر سجاس بیشترین مقدار را داشته و با عنوان ناپایدارترین شهر استان محسوب می‌گردد. این امتیازهای حاصل شده، بیانگر این واقعیت است که شکافی بین شهرهای استان از لحاظ پایداری حاکم می‌باشد. اولویت بندی شهرهای مورد مطالعه بر اساس میزان پایداری در ذیل آورده شده است.

منابع و مآخذ

۱. احمدی ترشیزی، میترا (۱۳۸۷) دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، انتشارات سازمان شهرداریها، تهران.
۲. احمدی، حسن (۲۰۰۰) ریشه‌های پیدایش ایده ی شهر سالم، فصلنامه بین المللی فنی مهندسی ساخت شهر.
۳. امیری، مقصود (۱۳۸۹) تصمیم گیری گروهی برای انتخاب ابزار ماشین با استفاده از روش ویکور فازی، شماره ۱۶، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات مدیریت صنعتی، ۱۶۷-۱۸۸
۴. بحرینی، حسین (۱۳۷۶) شهرسازی و توسعه پایدار، شماره ۱۷، مجله رهیافت، شورای پژوهش‌های علمی، تهران.
۵. بحرینی، سید حسین (۱۳۷۴) پروژه شهرهای سالم سازمان بهداشت جهانی و لزوم اجرای جدی آن در جمهوری اسلامی ایران، سال بیست و یکم، شماره ۱۷، مجله محیط شناسی.
۶. برک پور، ناصر و اسدی، ایرج (۱۳۸۸) مدیریت و حکمروایی شهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه هنر.
۱۲. حکمت نیا، حسن و موسوی، میرنجف (۱۳۸۵) کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه ریزی شهری و منطقه ای، چاپ اول، انتشارات علم نوین، یزد.
۱۳. رهنمایی، محمد تقی و پورموسوی، سید موسی (۱۳۸۵) بررسی ناپایدارهای امنیتی کلان شهر تهران بر اساس شاخصهای توسعه پایدار شهری، شماره ۵۷، نشریه پژوهش‌های جغرافیایی، ۱۹۳-۱۷۷.
۱۴. زیاری، کرامت اله و زرافشان، عطاء اله (۱۳۸۵) بررسی تغییرات کمی و کیفی مسکن در شهر مراغه و پیش بینی مسکن مورد نیاز تا سال ۱۴۰۲، مجله جغرافیا و توسعه.
۱۵. زیاری، کرامت اله و مهد نژاد، حافظ و پرهیز، فرهاد (۱۳۸۸) مبانی و تکنیکهای برنامه ریزی شهری، چاپ اول، انتشارات دانشگاه بین المللی چابهار.

۱۶. زیاری، کرامت اله (۱۳۸۰) توسعه پایدار و مسئولیت برنامه ریزان شهری در قرن بیست و یکم، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران.
۱۷. سازمان حفاظت محیط زیست (۱۳۷۸) همایش شهر سبز، تهران.
۱۸. سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۸۵) مرکز آمار کل کشور ایران.
۱۹. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۷) دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، انتشارات سازمان شهرداریها، تهران.
۲۰. صالحی، اسماعیل (۱۳۷۸) دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، انتشارات سازمان شهرداریها، تهران.
۲۱. عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۴) تحلیلی بر جایگاه و دگرگونی شاخص های مسکن شهری در ایران، شماره ۲۳، نشریه هنرهای زیبا دانشگاه تهران.
۲۲. عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۳) جایگاه شاخص های مسکن در فرایند برنامه ریزی مسکن، شماره ۱۷، نشریه هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
۲۳. فرهادی، رودابه (۱۳۸۶) ارزیابی پروژه شهر سالم و ارائه الگوی بهینه (مورد: شهرری)، پایان نامه دوره دکترا، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۲۴. فنی، زهره (۱۳۸۸) درآمدی بر توسعه، جهانی شدن و پایداری (جغرافیای توسعه)، چاپ اول، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران.
۲۵. فیروزبخت، علی (۱۳۹۰) راهبردها و راهکارهای گذراز توسعه ناپیوسته به توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر کرج)، پایان نامه دوره دکترا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات (تهران).
۲۶. قدسی پور، سید حسن (۱۳۹۰) فرایند تحلیل سلسله مراتبی (P)، چاپ نهم، انتشارات دانشگاه صنعتی امیرکبیر.
۲۷. قرخلو، مهدی و حسینی، هادی (۱۳۸۵) شاخص های توسعه پایدار شهری، شماره هشتم، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، ۱۷۶-۱۵۷.
۲۸. کاظمی محمدی، سید مهدی موسی (۱۳۷۸) ارزیابی توسعه پایدار در توسعه شهری (مطالعه موردی شهر قم)، پایان نامه دوره دکترا، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۹. گزارشات مطالعات طرح آمایش استان زنجان (۱۳۸۷)
- سازمان مسکن و شهرسازی استان زنجان، وزرات مسکن و شهرسازی.
۳۰. مشکینی، ابوالفضل (۱۳۸۶) پایداری و شهر (مجموعه مقالات)، چاپ اول، انتشارات صفوی، زنجان.
۳۱. مشهدیزاده ی دهاقانی، ناصر (۱۳۸۵) تحلیلی از ویژگیهای برنامه ریزی شهری در ایران، چاپ ششم، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران.
۳۲. مفیدی شمیرانی، سید مجید و افتخاری مقدم، علی (۱۳۸۸) توسعه پایدار شهری، دیدگاه ها و اصول اجرایی آن در کشورهای در حال توسعه، شماره ۱۲، سال ششم، فصلنامه بین المللی پژوهشی ساخت شهر، ۲۵-۱۵.
۳۳. ملکی، سعید (۱۳۸۲) شهر پایدار و توسعه پایدار شهری شماره ۱۰۲، نشریه مسکن و محیط روستا.
۳۴. نوابخش، مهرداد و ارجمند سیاه پوش، اسحق (۱۳۸۸) مبانی توسعه پایدار شهری، انتشارات جامعه شناسان، تهران.
۳۵. ویلیامز، کاتی و برتون، الیزابت و جنکس، مایکل (۱۳۸۷) دستیابی به شکل پایدار شهری، ترجمه: محمد هادی خلیل نژادی، چاپ اول، انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری.

36. Furman, Eeva & Hilden, Mikael, 1997, Guidelines for Environmental Impact Assessment (EIA) in the Arctic, Finnish Ministry of the Environment.

37. Graham Haughton, Colin Hunter, 2005, "Sustainable Cities" published in the Taylor & Francis e-Library

38. Thomas Schroepfer, Limin Hee, 2007, "Emerging Forms of Sustainable Urban Housing" ENHR International Conference 'Sustainable Urban Areas'

39. UN-HABITAT Slams of the World, 2005, the face of Urban Poverty in the New Millennium, Edited by R. P. Pama et al, Vol. III.

ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی با رویکردی بر شاخص‌های بارز شهر اسلامی در قرآن کریم

سهراب مروتی - دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.
فرشته دارابی* - دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

چکیده

هر چند واژه‌ی شهر و شهرنشینی، تاریخی به درازای عمر بشر دارد، اما هیچ شهری در گذر زمان توان ماندگاری را نداشته، مگر این‌که دارای هویت فرهنگی مشخص بوده باشد. دین اسلام با توجه به صبغه‌ی فرهنگی برجسته‌ای که دارد؛ از همان آغاز تأثیرگذاری خویش، هویت‌یابی اسلامی را بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی بالاخص مؤلفه‌های شهری آغاز نمود. در این پژوهش ابتدا با روش کتابخانه‌ای - اسنادی، مبانی نظری پژوهش که شامل هشت شاخص مهم شهر اسلامی است، بدست آورده و با نگاهی همه‌جانبه بر داشتن هویت اسلامی، شاخص‌ها را با نگاه درون دینی مورد تحلیل قرار داده و در ادامه با روش میدانی و با استفاده از نظر سنجی از خبرگان میزان وزن هر شاخص بدست آمده و سپس با استفاده از روش ساده وزنی (SAW) مدل نظام‌مندی جهت ارزیابی شهرها بر اساس شاخص‌های اسلامی ارائه شده است. نتایجی که از پرسش نامه‌ها به دست آمد، حاکی از این بود که هیچ‌کدام از شاخص‌ها از نظر شهرسازان و کارشناسان علوم قرآنی بی‌اهمیت و یا کم‌اهمیت نبودند؛ ولی با این وجود بیشتر توجه شهرسازان معطوف به ظواهر شهری بوده و کارشناسان علوم قرآنی به روح معنوی حاکم بر شهر تأکید بیشتری دارند.

واژگان کلیدی: شاخص‌های شهر، هویت اسلامی، شهر نظام‌مند، ارزیابی، روش ساده وزنی.

Model of the Islamic city with the approach of the main indicators of the Quran

Abstract

Although, cities and urbanization, has a history as long as human life, no city has ever been permanent in the history, unless it have had a specific cultural identity. Islam is the highlight of the cultural overlay, and from the beginning of its influence, it based the Islamic identity on social factors especially in urban components. In the first study using a library-documentation method, the theoretical framework of the study was obtained including the eight important indexes of Islamic cities. With considering the Islamic identity, the indexes were investigated from a religious point of view. In the next step, using the field method and a survey of scholars in the field, the weight of every index was determined. Using the simple weighting method of SAW a systematic method was developed to assess the cities based on the presented Islamic indexes. The results of the survey indicated that none of the indexes was insignificant in the view of the architects and the Quran Sciences scholars, rather architects paid more attention to the urban appearance, and the Quran Sciences scholars focused more on the spirituality prevailing in the city.

Keywords: Urban Indexes, the Islamic identity, systematic city evaluation of simple weighting methods.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۸۵۸۷۲۳۱۱، رایانامه: fereshteh_darabi81@yahoo.com

مقدمه

شهر پایگاه اصلی تمدن انسانی و تبلور ذهنی و تکنولوژی بشر است (سیف الدینی، ۱۳۷۸، ص ۷۵). اندیشه‌های شهرسازی نیز قدمتی به طول تاریخ بشری دارد. شهرها بیانگر و جلوه‌گاه باور و شیوه تربیت مردم و نتیجه نگرش آن‌ها به همه هستی هستند (داوری اردکانی، ۱۳۸۲). آگاهی از بحران هویتی موجود در شهرها و کلان شهرها و به خصوص بحران‌هایی که در شهرهای اسلامی به دلیل تقلید محض اندیشه‌های غربی و نامتناسب با فرهنگ اسلامی پدیدار گشته است؛ سبب رویکرد دوباره به متون اصیل اسلامی و واکاوی و احیای اندیشه‌های اصیل اسلام گشته است. از آن جاکه قرآن کریم به عنوان قانون اساسی دین اسلام و نیز بهترین نسخه شفاف‌بخش آلام روحی و جسمی انسان‌ها در برگیرنده‌ی تمامی نیازهای دنیوی، اخروی، فردی و اجتماعی انسان‌ها می‌باشد، نسبت به مقوله شهر، نیز توجه ویژه‌ای داشته است. در آیات بسیاری به این مسئله مهم پرداخته شده، تا جایی که خداوند متعال دوبار به شهر قسم می‌خورد: «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ»^۲ مراد از شهر در این آیات، شهر مکه معظمه است. شهر مکه به عنوان الگوی شهر اسلامی و به عنوان ام‌القری اسلام نامیده شده است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۸۵). معیار تمدن و شهرنشینی در قرآن، داشتن فرهنگ دینی، خداشناسی و ارتباط با خدا می‌باشد. به همین دلیل قرآن هر شهرنشینی و رشد تکامل در امور مادی و علمی را تمدن ندانسته و مرکز کار و فعالیت آنها را مدینه نمی‌شناسد، بلکه مجتمع‌هایی را متمدن دانسته که در مسیر اهداف الهی بوده و از نظر اصطلاح قرآنی افرادی صالح ساکن آن باشند، که در این صورت محل اجتماع و فعالیت‌شان را شهر میدانند. در نتیجه آن تمدنی را پیشرفته‌تر دانسته که مسیر حرکت اجتماعی و فردی آن با برنامه انبیاء الهی موافق تر و همراه تر باشد.^۳

شهرهای عهد اسلامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های داشته که از ابعاد و زوایایی گوناگون قابل بررسی و مطالعه می‌باشد.

بررسی شاخص‌های شهر در بطن اندیشه‌های اسلامی و کنکاش در آیات شریفه قرآن کریم برای دست یافتن به اندیشه‌های پویا قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد. در ایران علی‌رغم بحث‌های مختلفی که در باب هویت اسلامی و اندیشه‌های اسلامی مخصوصاً در بعد از انقلاب مطرح گشته است؛ هنوز مطالعات کاربردی برای دستیابی به مدلی که بتوان شهرهای اسلامی با آن سنجیده شود وجود ندارد. به همین خاطر فرهنگ شهرسازی و شهرنشینی ما با وجود پیشینه و اصولی که شارع مقدس در این رابطه بیان کرده است، از شهرها و فرهنگ غربی تأثیر می‌پذیرد که با اصول و عقاید دینی مسلمانان هم‌خوانی ندارد. این در حالی است که، شهر اسلامی در جایگاه بسیار بلندی قرار گرفته که در قاموس هیچ اندیشه و مکتبی با این عظمت از آن یاد نشده است. از طرف دیگر، اندیشمندان اسلامی همواره برای رسیدن به جامعه‌ای ایده‌آل و شهر اسلامی که در آن به خواسته‌های مادی و معنوی برسند، تلاش کرده‌اند. دستیابی به شهری که بستر رشد کمالات انسانی را فراهم کند، نیازمند اندیشه‌هایی بوده است، تا با شناخت ابعاد وجودی نیازهای واقعی انسان، شناسایی و باور کردن آن‌ها به تجلی آن در پیدایش تمدن‌های بشری بینجامد. نکته‌ای که شهرسازان نباید از آن عدول کنند، ترسیم اندیشه‌های هنر اسلامی در بهره‌گیری از جهان هستی برای تعالی انسان‌هاست. ترویج صحیح این اندیشه، سبب تجلی و ظهور شهرهای برگرفته از تمدن اسلامی خواهد شد. ارائه مدل ارزیابی شهر اسلامی از منظر اصیل‌ترین و معتبرترین منبع اسلام که همان قرآن کریم است؛ به طراحان و برنامه‌ریزان شهری کمک می‌کند تا تصمیمات جدی در حیطه مباحث شهری و پرداختن به مسائل و مشکلات شهری اتخاذ نمایند. این مقاله در پی دستیابی به این حقیقت مهم است که عقاید دینی و آموزه‌های اسلامی تا چه اندازه بر ساختار، سبک معماری، اداره، ظاهر شهر و هویت آن تأثیر می‌گذارد؟

۲. (البلد ۲-۱) «سوگند به این شهر، و حال آنکه تو در این شهر جای داری.»

۳. برای مطالعه بیشتر تر به آیات ذیل مراجعه شود: (انعام/۷۰؛ هود/۹۷؛ بقره/۱۲۴؛ طه/۶۴؛ اعلیٰ/۱۴؛ نساء/۴؛ کهف/۲۸؛ بقره/۲۵۷؛ غافر/۲۹؛ نساء/۶۰).

مواد و روش‌ها

شاخص‌های بارز شهر اسلامی با تکیه بر روش کتابخانه‌ای-اسنادی از قرآن کریم و منابع اصیل اسلامی استخراج گردید. سپس از شاخص‌های مذکور، پرسش‌نامه‌ای طراحی شد که جامعه آماری شامل ۵۰ نفر (۲۵ خبره شهرسازی و ۲۵ خبره علوم قرآن و حدیث) و قلمرو آن از سطح کل کشور ایران انتخاب گردید. در ادامه وزن شاخص‌ها با استفاده از نظرسنجی جامعه آماری بدست آمد. میانگین با اختصاص وزن ۵۰ درصدی به نظرات خبرگان شهرسازی و وزن ۵۰ درصدی به خبرگان علوم قرآنی انجام گرفته، و در نهایت وزن هر شاخص با استفاده از روش ساده وزنی امتیازبندی گردید.

پیشینه نظری تحقیق

بررسی پیشینه‌ی تحقیق از طریق مدارک و مستندات، مقالات علمی و سایت‌های اطلاع‌رسانی، نشان داد: درباره‌ی شهر اسلامی تحقیقات زیادی صورت گرفته که هرکدام از جنبه‌ی خاصی به موضوع نگاه کرده‌اند و بیشتر به مبانی نظری و تئوری شهر اسلامی پرداخته شده که در جدول زیر چند نمونه از آن‌ها آورده شده‌اند:

مفهوم شناسی

شهر اسلامی

رواج عنوان «شهر اسلامی» و اطلاق آن به شهرهای مسلمانان (به ویژه، «شهر اسلامی» نامیده شدن شهرهای تاریخی ممالک اسلامی یا شهرهای مسلمان‌نشین)، با این فرض که این شهرها از نظر کالبدی، جلوه‌گاه تجلی خاصی از اصول و ارزش‌های اسلامی بوده و از شهرهای سایر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها متمایز می‌باشند از قرن نوزدهم میلادی و توسط مستشرقان آغاز شد. از آن دوران به بعد «شهر اسلامی» به شهرهای ساخته شده توسط مسلمانان و محل زندگی آنان اطلاق می‌شد که به مرور در نوشته‌ها و آثار مربوط به تتبعات شهری سکونت‌گاه‌های مسلمانان، با تکیه بر این موضوع که با توجه به حریم فیزیکی و یا ذهنی خاص خود تجلی جامعه فرهنگی متمایز از سایر تمدن‌ها هستند، در ادبیات غرب تثبیت شد (نقی زاده، ۱۳۹۰). در تعریف دیگر

شهر اسلامی در میان شهرها و جوامع دیگر حائز چه شاخص‌ها و ویژگی‌های بارزی می‌شود که آن را از سایر شهرها و ملل دیگر متمایز می‌کند؟ مدل ارزیابی شهر اسلامی با تکیه بر نظر خبرگان شهرسازی و علوم قرآن و حدیث چگونه ارزیابی و امتیازدهی می‌شود؟

روش ساده وزنی

در هر تصمیم‌گیری ممکن است به چند هدف برسیم یا اینکه بخواهیم با چند شاخص به یک هدف دست یابیم، اگر ما در پی دستیابی به یک هدف با چند شاخص باشیم نوع تصمیم‌گیری ما چندشاخصه است و در صورتی که در پی دستیابی به چند هدف بوده در این صورت تصمیم‌گیری ما چندهدفه است. روش SAW یکی از روشهای تصمیم‌گیری چند معیاره غیر جبرانی است. این روش از قدیمی‌ترین و ساده‌ترین روشهای به کارگیری شده در تصمیم‌گیری می‌باشد، در این روش پس از تعیین ضریب اهمیت شاخص بر اساس نظرات تصمیم‌گیران یا استفاده از سایر روشهای وزن دهی مانند آنتروپی، با استفاده از میانگین موزون امتیاز بدست آمده، تمام شاخص‌ها برای یک گزینه در بردار وزن ضرب می‌شود و گزینه‌ای که بیشترین امتیاز را داشته باشد گزینه‌ای برتر است.

چنانچه بردار w بردار وزن شاخص‌ها باشد؛ مناسب‌ترین گزینه (A^*) به صورت زیر محاسبه می‌گردد.

$$A^* = \left\{ A_i \left| \max \frac{\sum r_{ij} w_j}{\sum w_j} \right. \right\}$$

$$W_j = \text{وزن شاخص زام}$$

$$r_{ij} = \text{امتیاز کسب شده گزینه } i \text{ ام در شاخص زام}$$

به عبارت دیگر، به عنوان مثال در صورتی که سه گزینه و سه شاخص داشته باشیم گزینه برتر به شکل ضرب ماتریسهای زیر بدست می‌آید، بزرگترین عدد حاصل از ماتریس زیر نشان‌دهنده گزینه برتر می‌باشد؛ چنانچه $c_1, c_2, c_3, \dots, c_n$ شاخصهای انتخاب گزینه برتر بوده و $r_1, r_2, r_3, \dots, r_n$ گزینه‌های موجود باشند:

$$\begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & r_{13} \\ r_{21} & r_{22} & r_{23} \\ r_{31} & r_{32} & r_{33} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ w_3 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_1 \\ A_2 \\ A_3 \end{bmatrix}$$

جدول ۱. پیشینه نظری تحقیق؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	عنوان پژوهش	فصلنامه	پژوهشگر	سال چاپ	نتیجه
۱	عوامل شکل دهنده شهرهای اسلامی تاریخی مسلمانان	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	هوشمند علیزاده؛ کیومرث حسی	۱۳۹۲	این مقاله آشکار ساخته است که ساختار شهر اسلامی - تاریخی عمدتاً وابسته به مکان است و اصول طراحی آن از طریق نظم طبیعت به عنوان بستر اولیه فرمدهی و اعتقادهای فرهنگی - مذهبی و اصول اجتماعی مورد کنکاش قرار گرفته است. این بدان معنی است که رویکرد اجتماعی - مکانی در بررسی شهرهای اسلامی - تاریخی قابل توجه است.
۲	شخصیت‌شناسی شهر اسلامی	مطالعات شهر ایرانی اسلامی	زهرا خدایی؛ علی اکبر تقوایی	۱۳۹۰	نتیجه این پژوهش گویایی آن است که اصطلاح شهر اسلامی بیانگر هویت ویژه فرهنگی، اجتماعی و تاریخی خاص ساکنان آن است. فضای کالبدی بیشتر شهرهای اسلامی متأثر از ویژگی‌های سرزمینی و جغرافیایی آن است که وجود روح مشترک و منتج از مکتب الهی را در آنها تأیید میکند.
۳	مفهوم اجتماعی شهر از منظر متون و تعالیم اسلامی	برنامه ریزی منطقه‌ای	رسول فرجام؛ هادی سلیمانی مقدم؛ اسماعیل چاوشی	۱۳۹۰	این پژوهش به این نتیجه رسیده است که اسلام بیش از آنکه به کالبد شهر بپردازد، روح و شرایط زندگی در یک اجتماع انسانی را مدنظر قرار می‌دهد؛ یعنی بیش از آنکه به دنبال ارائه ساخت کالبدی مشخصی از شهر باشد بیشتر به دنبال مفهوم خاصی از شهرنشینی می‌باشد. مفهومی که عوامل ذیل یعنی؛ امنیت فراگیر در تمامی زوایای زیست در یک شهر، آزادی بیان و عقیده، تجلی تعالیم و ارزشهای والای اسلامی در ساخت کالبدی شهر، پایداری و تعامل با محیط زیست، تجارت پاک و سالم و فقدان دروغ و گناه در شهر اسلامی، شامل می‌شود.

ملت زنده، بیدار، باهوش قرار بگیرد؛ یعنی آن تصویر آرمانی یک شهر برای یک چنین ملتی، آن شهری است که در او معنویت باشد، عدالت باشد، عزت و قدرت باشد، ثروت و رفاه باشد. اگر بخواهیم این مجموعه با هم باشد، بدون معنویت ممکن نیست، بدون آرمان معنوی ممکن نیست، بدون اخلاق ممکن نیست، بدون در نظر گرفتن خدا ممکن نیست، بدون مجاهدت فی سبیل الله ممکن نیست.» (بیانات رهبری در دیدار پاسداران به مناسبت روز پاسدار ۱۳۸۱/۷/۱۷).

کلمات مرتبط با شهر که در آیات قرآن کریم آمده‌اند، عبارتند از:

واژه قریه و مشتقات آن ۵۷ مرتبه، «المدینه» و «المدائن»

آمده است؛ شهر اسلامی، مکانی است که در آن احکام اسلامی جاری بوده و بر اساس فرهنگ اسلامی ساخته شده باشد. در الگوی شهر اسلامی عامل مسلط دین اسلام است و به‌طور حتم، تمام شاخص‌ها و عناصر زندگی اجتماعی و کالبدی شهر بر اساس این نظام هویت می‌یابد (ایازی، ۱۳۷۸، ص ۱۰۲). به عبارت دیگر، شهر اسلامی، شهری است که بر اساس مبانی و آموزه‌های مطابقی یا تضمینی یا التزامی قرآن و روایات صحیح بنا شده باشد (شکرانی، ۱۳۷۸، ص ۲۳۶).

آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی در عبارتی رسا، شهر مطلوب و آرمانی و شاخص‌های اساسی آن را چنین ترسیم می‌کنند: «بنابراین شهری می‌تواند هدف یک

۱۷ بار ظاهراً از آن جهت به شهر مدینه گفته می‌شود که مردم در آن اقامت دارند (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۲۴۴)، «بلد که به چهار صورت (بلد، بلده، بلدا و البلاد) در مجموع ۱۹ بار»، مکانی است خط‌کشی شده، محدود و انس و الفت‌دهنده ساکنین آنجا که اقامت و سکنی دادن آنها در آنجاست (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۷۶۳)، کلمات «دار»، «دارکم» و «دارهم» در مجموع ۳۲ بار در قرآن کریم بیان شده است. به این اعتبار به شهر «دار» گفته می‌شود که اطراف و دور تا دورش دیوار و حصار کشیده شده باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۲۹۶) و جمعش به صورت «الديار»، «ديارکم»، «ديارنا» و «ديارهم» در مجموع ۱۶ بار آمده است.

بر این اساس با تدبر در معانی کلمات، مشخص می‌شود که در الگوی مبانی دینی اسلام، کلمه شهر از قوانین مدون شریعت اخذ شده است. شهر اسلامی، شهری است که در آن احکام و قوانین الهی حاکم بوده، نه احکام و قوانین مجعول بشری؛ دین اسلام توصیه‌هایی در باب حقوق، معیشت، معاملات، جزاء، روابط اجتماعی، اخلاقی و معماری دارد و شهر اسلامی که بر اساس این ارزش‌ها و توصیه‌ها شکل می‌گیرد، شهر مطلوب الهی است.

مبانی نظری

شهرسازی مشتمل بر مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌های است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و

ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شود و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوع) و با سایر هم‌نوعان خویش (جامعه) حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهد شد. بر این اساس در بخش مبانی نظری پژوهش، با هدف دستیابی به مدل ارزیابی شهر اسلامی با استفاده از منابع اصیل اسلامی شاخص‌های ارزیابی را استخراج و به تحلیل و بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود؛ زیرا شهر اسلامی با توجه به آموزه‌های قرآن کریم و احادیث اهل بیت (ع) حائز یکسری شاخص‌ها و ویژگی‌های است که آن را از سایر شهرها و جوامع دیگر متمایز می‌کند. شاخص‌هایی که در جوامع کنونی مورد توجه همگان و منطبق بر فطرت همه‌ی شهروندانش بوده و این شاخص‌ها تشکیل دهنده‌ی هویت شهر و شهروندانش می‌باشد. در این قسمت از مقاله به بررسی بارزترین این شاخص‌ها می‌پردازیم:

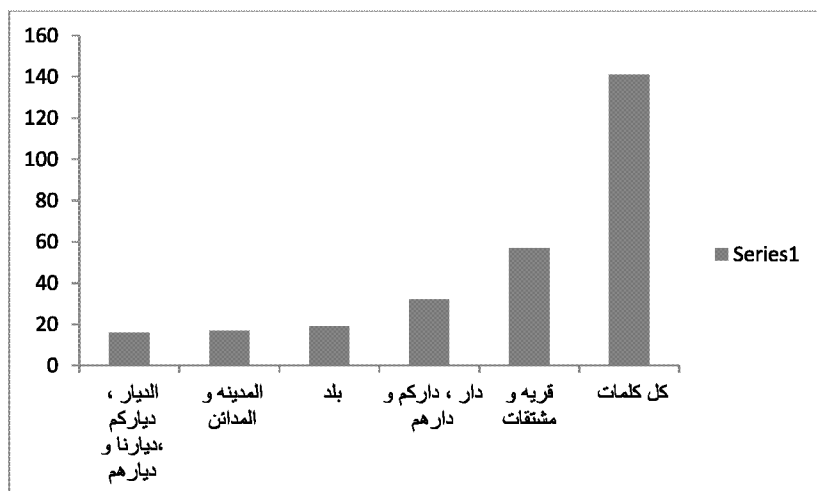
۱: شهردار مقبول و محبوب

مفهوم شهردار (مدیریت) شهری در تعاریف کل‌نگر از مفهوم صرف اداره امور شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند می‌یابد. و نقش فعالتری در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این نگرش مدیریت شهری مسئولیتی استراتژیک تلقی می‌شود که ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است و به همین دلیل تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع، اقتصاد شهری اجتناب‌ناپذیر است. مهم‌ترین

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۵۷

نمودار ۱. تعداد تکرار کلمه شهر در قرآن کریم

هدف مدیریت شهری را می‌توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط‌کالبدی دانست (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ص ۴۶).

در قرآن کریم مدیریت شهری اهمیت ویژه‌ای دارد، تا جایی‌که زمانی حضرت موسی (ع) شهر را برای مدت زمانی ترک کرد خداوند برای ایشان جانشینی در شهر قرار داد؛ تا مردم را سازماندهی و از فساد آنان جلوگیری نماید. به استناد این آیه شریفه: «وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ»^۴؛ اما باید متذکر شد که قرآن کریم هرکسی را به عنوان مدیر شهر معرفی نمی‌کند، بلکه دانش و آگاهی مدیران و شهرداران شهری نسبت به قوانین و مقررات اسلامی به‌ویژه در بعد مدیریت امور مردم و همچنین آگاهی و دانایی به وظایف محوله در شهر اولین شرط لازم و ضروری شهردار شهر اسلامی است. به استناد این آیه شریفه: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ»^۵ در تفسیر این آیه آمده است: تعبیر «إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ» دلیل بر اهمیت مدیریت در کنار امانت است، و نشان می‌دهد که پاکی و امانت به تنهایی برای پذیرش یک پست حساس اجتماعی کافی نیست بلکه علاوه بر آن آگاهی و تخصص و مدیریت نیز لازم می‌باشد، چرا که «علیم» را در کنار «حفیظ» قرار داده است (فیضی دکنی، ۱۴۱۷، ج ۳، ص ۱۲۸).

با کنکاش در آیات قرآن کریم برای مدیریت شهر اسلامی توصیه‌ها و روش‌های پیشنهاد شده است از جمله این‌که؛ در اداره امور شهر با مشارکت مؤمنان و

خردمندان و اهل حل و عقل و نخبگان جامعه اسلامی صورت گیرد.^۶ چنانچه خداوند به پیامبر (ص) دستور داده است پس از فرمان عفو عمومی برای زنده کردن کردن شخصیت آن‌ها و تجدید حیات فکری و روحی مسلمانان با آنان مشورت کند و رأی و نظر آنان را بخواهد طبق این آیه شریفه: «وَاسْتَشْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ»^۷ از دیگر ابتکارات مدیریت شهری در قرآن کریم، پیوند لایه‌های مختلف اجتماعی و طبقات مختلف در شهر اسلامی است. پیوندی همگانی بر مبنای نفی انگیزه‌های قومی و قبیله‌ای و بر مبنای محوریت حق و هم‌کاری اجتماعی شهری شکل گرفت که به فرموده خداوند متعال: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^۸؛ علامه طباطبائی در تفسیر این آیه چنین آورده است: همان اندازه‌که برای ایجاد صلح در میان دو برادر نسبی تلاش و کوشش می‌کنید باید در میان مؤمنان متخاصم نیز برای برقراری صلح به طور جدی و قاطع وارد عمل شوید (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۲، ص ۱۶۹).

بنابراین مشخص گردید که مدیریت شهری در قرآن کریم مفهومی بسیار فراتر از مفاهیم مادی صرف را شامل می‌گردد و بر مدیریت بهینه کلیه علل و عوامل مادی و معنوی فعالیت شهری در راستای رسیدن به ایده‌آل‌های مادی و معنوی ساکنان دلالت می‌کند.

۲: امنیت عمومی

نگاهی به تاریخ اسلام اهمیت وجود امنیت فردی و اجتماعی را در ابعاد گوناگون بیان می‌کند. از جمله: امنیت در برابر اشرار و امنیت داخلی (امنیت اقلیت‌های مذهبی)، امنیت در برابر ایجاد وحشت و حمله، امنیت شخصی (آزادی و امنیت در امر به معروف و نهی از منکر)، امنیت مسافر و امنیت عرفی و معنوی که هر یک بر کالبد و روح شهرهای دوران اسلامی تاثیر مشخص داشته است.

۴. (اعراف/ ۱۴۲) «و با موسی، سی شب وعده گذاشتیم و آن را با ده شب دیگر تمام کردیم. تا آنکه وقت معین پروردگارش در چهل شب به سر آمد. و موسی [هنگام رفتن به کوه طور] به برادرش هارون گفت: «در میان قوم من جانشینم باش، و اکار آنان را [اصلاح کن، و راه فسادگران را پیروی مکن.»

۵. (یوسف/ ۵۵) «[یوسف] گفت: «مرا بر خزانه‌های این سرزمین بگمار، که من نگرهبانی دانا هستم.»

۶. سوره مبارکه شوری آیه ۳۸.

۷. (آل عمران/ ۱۵۹) «و برایشان آمرزش بخواه، و در کار [ها] با آنان مشورت کن.»

۸. (حجرات/ ۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادرانتان را سازش دهید.»

امنیت آن قدر اهمیت دارد که حضرت ابراهیم (ع) قبل از هر چیزی از خدا برای مکه طلب «امنیت» می‌کند؛ به طوری که این درخواست حضرت ابراهیم (ع) دو مرتبه در قرآن کریم آمده است: «وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا»^۹ آیت الله مکارم شیرازی در این باره فرموده‌اند: این آیه نشان دهنده اهمیت امنیت است؛ زیرا وی نخست تقاضای امنیت و سپس درخواست مواهب اقتصادی می‌کند و این خود اشاره‌ای است به این حقیقت که تا امنیت در شهر یا کشور حکمفرما نباشد، فراهم کردن یک اقتصاد سالم ممکن نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۳۶).

مسئله قابل توجه این است که خداوند متعال نیز به هنگام قسم یاد کردن به شهر (مکه) آن را به صفت امین یاد می‌کند: «وَ هٰذَا الْبَلَدِ الْاَمِينِ»^{۱۰} الگوی شهرهای اسلامی، شهر مقدس مکه می‌باشد. این شهر در اسلام اهمیت فوق العاده‌ای دارد، از حیوانات و درختان و پرندگان او، تا چه رسد به انسان‌ها، از امنیت خاصی باید در آنجا برخوردار باشند و کسی در آنجا حق تعرض به دیگری را ندارد (حسینی شیرازی، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۱۳۴).

از منظر روایات، امنیت شهری، یکی از بزرگترین و گواراترین نعمت‌های الهی است که همه مردم به آن نیاز دارند و بدون آن، شادی در زندگی بی‌مفهوم است. زندگی برای مردمی که امنیت ندارند لذت‌بخش نیست و معیار ارزش شهر، میزان برخورداری آن از امنیت است، تا جایی که از امام علی (ع) روایت شده: «بدترین جا برای سکونت جایی است که ساکنین در آن امنیت نداشته باشند» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۴۷).

به این ترتیب امنیت از نیازهای نخست و خواسته‌های به حق شهر اسلامی به حساب می‌آید؛ چرا که در سایه امنیت، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها و رشد و بالندگی تمدن‌ها محقق می‌شود و در فقدان آن نیز تمدن‌ها به زوال می‌گریند؛ زیرا اگر شهری امن نباشد، هر چند تمام نعمت‌های دنیا در آن جمع شده باشد ولی

باز زمانی که فاقد نعمت امنیت است همه نعمت‌ها را از دست خواهد داد.

۳: زیبا سازی فضایی عمومی

زیبایی اساس آفرینش در همه جهان هستی و مخلوقات آن است. با توجه به تأکید آیات و روایات، اولین وظیفه هر شهرساز، محوریت قرار دادن زیبایی و زیباسازی است. این وظیفه در همه عرصه‌ها از مکان‌یابی شهر گرفته تا جهت شهر، سیمای شهر، ضروری می‌باشد؛ زیرا زیبا اندیشی و زیباسازی در سرور، شادابی، طراوت و امنیت تأثیرگذار است. خداوند در قرآن کریم بعضی از مصداق‌های زیبایی را برای شهر، توصیف می‌کند، و می‌فرماید: «وَ اَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَانْتَبَثْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا»^{۱۱} در تفسیر این آیه آمده است: «حدائق جمع حدیقه است که به معنای بستان محدودی است که آن را دیوار محاصره کرده باشد و ذات بهجه، یعنی چیزی که دارای منظره‌ای نیکو است که هر کس آن را ببیند مبتهج و خوشحال می‌گردد» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۵۴۳).

بر این اساس با الگو گرفتن از آیات قرآن کریم، لزوم توجه به زیباسازی فضاهای شهری و نمای ساختمان‌های شهری به خوبی متبادر می‌شود. بر این اساس برای ورود به زندگی زیبای آخرت، باید ابتدا مصادیق آن در این جهان تجلی یابد. دین اسلام قبل از آبادسازی جهان آخرت، این دنیا را آباد می‌کند و دنیا قدم‌گاه و حاشیه بهشت است. شهرها گوشه‌ی کوچکی از قدرت نمایی خداوند متعال در عرصه‌ی زندگی دنیوی هستند، لذا هر چه زیباتر باشند به خدا نزدیک‌ترند. زیبایی، نقش مهمی در ایجاد علاقه و وابستگی به محل زندگی دارد و پر واضح است که وقتی شهروندان به محل زندگی خود علاقه نداشته باشند، در نگهداری آن نیز از خود حساسیتی نشان نمی‌دهند، به عبارت دیگر زیبایی شهر علاوه بر تأثیر آرامش‌بخشی که دارد، شهروندان را تشویق به حفظ و نگهداری شهر نیز می‌کند.

۹. (بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵) «و [یادکن] هنگامی را که ابراهیم گفت: «پروردگارا، این شهر را ایمن گردان.»

۱۰. (تین/۳) «و سوگند به این شهر ایمن و ایمنی بخش - یعنی مکه»

۱۱. (النمل/۶۰) «و برای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله آن، باغهای بهجت انگیز رویانیدیم. کار شما نبود که درختانش را

برویانید.»

۴. سبک معماری دینی

معماری اسلامی برگرفته از زبان قرآن بوده و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌دهد. در معماری اسلامی سعی شده به طور مداوم ذکر خداوند باشد، یا این‌که ذکر خدا را به مردم یادآوری نماید، لذا از کتابت اسماء و صفات الهی سود جستند. این امر به‌گونه‌ای است که اعتقاد به توحید و ایمان به تعالیم اسلام به عنوان اندیشه زیباشناسی دین اسلام در معماری اسلامی تجلی می‌یابد، تا جایی‌که موضوع ذکر را به صورت باطنی در همه‌جای یک شهر اسلامی رعایت کرده و حتی در شهرسازی سعی کرده‌اند، شوارع در جهت قبله و یا عمود بر آن باشد. در این قسمت به معماری عناصر اصلی معماری شهر اسلامی می‌پردازیم:

مسکن: خانه‌سازی در اسلام اهمیت فراوانی دارد که در این مورد موضوعات متنوع و مختلفی مطرح گردیده است. لذا با استناد به آیات قرآن کریم به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۵ مهم‌ترین ویژگی در انتخاب زمین یا خانه آرامش است؛ چراکه زندگی در محل‌های شلوغ و پرسر و صدا، آرامش انسان را برهم می‌زند، و مشکلات فردی و گاه اجتماعی را به همراه دارد. خداوند متعال نیز خانه را محل سکینه و آرامش معرفی می‌کند و می‌فرماید: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»^{۱۲} این آیه شریفه نشان می‌دهد که مکان‌یابی مسکن در شهر امری حساس است.

۵ از ویژگی‌های دیگری که در سبک معماری مسکن در قرآن به آن توجه شده؛ برای استحکام روابط اجتماعی، تقویت عواطف، احیای روح جمعی و افزایش اقتدار در مقابل دشمنان دستور می‌دهد که خانه‌ها را مقابل هم و به‌صورت متمرکز بنا نمایند، و از پراکندگی و طفیلی بودن دست بردارند. به استناد این آیه شریفه که می‌فرماید: «وَأَوْخِيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»^{۱۳}

در تفسیر این آیه آمده است: بنی اسرائیل در آن زمان به

صورت گروهی پراکنده، شکست خورده، وابسته و طفیلی، و آلوده و ترسان بودند، نه خانه‌ای از خود داشتند و نه اجتماع و تمرکزی، نه برنامه سازنده معنوی داشتند و نه شهامت و شجاعت لازم برای یک انقلاب‌کوچنده! لذا موسی و برادرش هارون ماموریت یافتند که برای بازسازی اجتماع بنی اسرائیل مخصوصاً از نظر روحی، خانه‌ها را نزدیک به یکدیگر و مقابل هم بسازند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۸، ص ۳۷۰).

۵ اما در بحث معماری خانه در آموزه‌های اسلامی، توجه شایانی به حیا و پوشیدگی درون خانه شده است؛ به گونه‌ای که خانواده‌ها کم‌تر در دید نامحرم قرار گیرد. معماری اسلامی، همه‌ی فضای منزل را در برابر دیدگان نامحرم قرار نمی‌دهد، و فضاهای خصوصی خانه (هم‌چون آشپزخانه، سرویس‌ها و اتاق‌های استراحت) را که معمولاً خانم‌ها بیش‌تر از آن استفاده می‌کنند، به گونه‌ای طراحی می‌کند که در معرض دید نباشد. همان‌طور که قرآن کریم در خصوص مواجه شدن حضرت ابراهیم (ع) با میهمانان می‌فرماید: «فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينًا»^{۱۴} از آیه این مطلب استنباط می‌شود که خانه آن حضرت دارای دو قسمت بیرونی و اندرونی بوده است و قرآن این ویژگی را در سبک مسکن یادآور می‌شود.

از امام صادق (ع) نیز روایت شده است که: مؤمن در سه چیز آسوده است: یکی از آنها خانه گسترده‌ای است که از نادیدنی‌های او پرده پوشی کند و حالات ناروا را از دید مردم مصون بدارد (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۳۲۷). گستردگی و وسیع بودن خانه با روی آوردن به تجمل و رفاه فرق می‌کند و اسلام خانه‌ای را مورد توجه و تشویق قرار داده که صبقای عاطفه و شور زندگی در آن حاکم باشد و نبض حیات سالم در آن بتپد و زلال محبت در آن جاری باشد، از دیدگاه اهل بیت عصمت و طهارت یکی از چیزهایی که آسایش مسلمان را تأمین می‌کند خانه وسیعی است که ناموس صاحبش و وضع او را از چشم

۱۲. (نحل/ ۸۰) «و خدا برای شما خانه‌هایتان را مایه آرامش قرار داد.»

۱۳. (یونس/ ۸۷) «و به موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه‌هایی ترتیب دهید و سراهایتان را روبه روی هم قرار دهید.»

۱۴. (الذاریات/ ۲۶) «پس آهسته به سوی زنش رفت و گوساله‌ای فربه [و بریان] آورد.»

با تأمل در این آیات، روایات و مشاهده زندگی آنان که در خانه‌های کوچک، تاریک و پرسر و صدا زندگی می‌کنند، ملاحظه می‌گردد که ساکنین این مسکن به لحاظ بهداشتی و سلامتی بدنی و روانی چقدر مشکل دارند و از هوای پاک، نور مناسب و آفتاب که تابش آن ضامن سلامتی است محروم‌اند. همین کاستی‌ها موجب شده که آنان از نظر وضع عمومی، دچار برخی بیماری‌ها و ناگواری‌ها گردند. یکی از پژوهشگران اروپایی به دنبال تحقیقاتی به این نتیجه رسیده است که زیستن در اتاق‌های کوچک و بدون پنجره که کمتر با فضای بیرون و هوای سالم ارتباط دارد، در پیدایش کسالت روحی و افسردگی ساکنین تأثیر می‌گذارد (پاک نژاد، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۸۲).

محیط محدود و فضای بسته زمینه را برای تنگ‌اندیشی فراهم می‌کند. بر اساس پژوهش‌های به عمل آمده در یکی از سرزمین‌های اروپایی، رشد فکری و بدنی اطفال با نوع مسکن ارتباط دارد. این بررسی‌ها نشان داده است که مالک یا مستأجر بودن، منطقه محل سکونت و تراکم جمعیت بر جنبه‌های عاطفی و فکری کودکان اثر می‌گذارد. اغلب اطفالی که در خانه‌های محقر و فضاهای کوچک زندگی می‌کنند از بیماری‌های تنفسی رنج می‌برند و زندگی در خانه‌های آپارتمانی در تماس کودکان با افراد هم‌سال مشکل ایجاد می‌نماید (قاسمی جامی، ۱۳۷۴، ص ۲۷ - ۲۶).

امروزه ابعاد کوچک و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب تک‌فرزندی و کوچک شدن خانواده‌ها گردیده. همچنین محدودیت‌های فضایی آپارتمان‌ها سبب ایجاد مشکلات عدیده‌ای در کودکان می‌شود، زیرا نبود فضای کافی برای جست‌وخیز کودکان سبب می‌شود تا آن‌ها نتوانند انرژی‌های نهفته‌ی خود را با بازی و ورزش آزاد کنند و بنابراین دچار بی‌قراری، رفتارهای تخریبی و پرخاشگری می‌شوند. با گذشت زمان، این گونه رفتارها و ساختار شکنی‌ها به داخل جامعه کشیده می‌شوند؛ بنابراین در شهر اسلامی با الگو گرفتن از آموزه‌های قرآنی، به ساخت و معماری خانه‌هایی می‌پردازد؛ که هم جنبه

مردم ببوشاند. همان‌گونه که در اسلام افراد به زیستن در خانه‌های وسیع تشویق گردیده‌اند، زندگی در مسکن تنگ و تاریک در این آیین نیز نکوهش شده است. رسول اکرم (ص) یکی از سه چیزی را که سبب بدبختی آدمی می‌شود، خانه محقری که جای کمی دارد دانسته‌اند (پاینده، ۱۳۶۲، ص ۲۵۴). امام باقر و امام صادق (ع) نیز خانه‌های تنگ و کوچک را مذمت نموده‌اند (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۶، ص ۵۲۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۲۲).

در دنیای امروز با برداشته شدن دیوارهای آشپزخانه، قابل رؤیت بودن اتاق‌ها، برداشته شدن اندرونی و بیرونی، افزایش پنجره‌ها و گشودگی به فضاهای بیرون برخی از تغییراتی است که در آپارتمان نسبت به خانه‌هایی با طراحی اسلامی رخ داده است. اکنون اکثر فضاهای نشیمن‌گاهی آپارتمان‌ها طوری طراحی شده‌اند که در آن‌ها تفکیک خاصی بین فضای مهمان و اهالی خانه وجود ندارد، چون دیگر فضای اندرونی و بیرونی قدیم را نداریم و تمام فضاها عمومی شده‌اند و نوع طراحی آپارتمان‌ها سبب شده است تا همه‌ی افراد حاضر در خانه، اعم از مهمانان و اهالی خانه، دور هم در یک فضا جمع شوند که این امر سبب می‌گردد تا هم حریم‌ها کمرنگ شوند و هم حجب و حیاها از بین بروند. بحث دیگری که در مورد معماری خانه آمده است: آفتاب‌گیر بودن خانه است. در قرآن کریم در خصوص غار کهف آمده است: «وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَوَّارَةً عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ»^{۱۵} آیه نشان می‌دهد که جهت‌گیری این‌ها به نحوی که بتواند بهره مناسب را از آفتاب و نور خورشید ببرند، اهمیت دارد. غار اصحاب کهف، به‌گونه‌ای بود که خورشید، صبح‌گاهان به سمت راست آن و عصر به جانب چپ آن می‌تابید. و دهانه غار اصحاب کهف، به سمت جنوب غربی بوده که اندکی از اشعه‌ی آفتاب در آستانه‌ی غرب، به داخل غار می‌تابید. و این غار دارای فضایی وسیع بوده، که بدن اصحاب کهف در غار از تابش مستقیم نور خورشید در امان بودند.

۱۵. (کهف/ ۱۷) «و آفتاب را می‌بینی که چون برمی‌آید، از غارشان به سمت راست میل است، و چون فرو می‌شود از سمت چپ دامن برمی‌چیند، در حالی که آنان در جایی فراخ از آن [غار قرار گرفته] اند.»

روحي و رواني ساکنان خانه را مد نظر خویش قرار داده و هم سلامت بدني آنان را تضمین می‌کند و ساکنانش از همه نظر، زندگی مسالمت آمیز، با آرامش و آسایشی را می‌گذرانند.

۵: بهداشت عمومی

یکی از حداقل درخواست‌هایی که یک شهروند می‌تواند مدعی به دریافت آن باشد؛ نظافت شهر، کوچه‌ها، خیابان‌ها، مکان‌های عمومی و مکان‌های دولتی می‌باشد. این عنوان یکی از ابتدایی‌ترین نیازهای انسان برای داشتن یک زندگی سالم، آسوده و مرفه است و حداقل چیزی که از یک شهر انتظار می‌رود همین موضوع پاکیزگی و بهداشت شهری، هم از لحاظ ظاهری و هم از لحاظ معنوی است که علاوه بر این که یک نیاز ابتدایی است یک لزوم پر ارزش و گران بها نیز می‌باشد؛ زیرا مستقیماً با سلامت و بهداشت مردم جامعه در ارتباط می‌باشد.

شهر اسلامی، تکیه بر «طیب» شهر پاکی و بهزیستی همراه سالم زیستی سکونتی مادی و هم پاکی روحانی و معنوی شهر اسلامی است. در قرآن برای شهر پاک و تمیز خصوصیات بیان شده که یکی از آن‌ها، دارا بودن باغ، بوستان و گلستان است. در نگرش قرآنی، شهر سالم شهری است که از این مسائل بهره‌مند باشد. در گزارش قرآن درباره شهر قوم سبأ می‌خوانیم: «لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَ شِمَالٍ كُلُّوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَ اشْكُرُوا لَهُ بَلَدَةٌ طَيِّبَةٌ وَ رَبُّ غَفُورٌ»^{۱۶} مرحوم طبرسی در تفسیر این می‌فرماید: این شهر پاکیزه و پربرکت، خاکش شیرین از آن همه گونه گیاه و درخت بیرون می‌آید، زمین شوره و سخت نیست و در آن چیزی از حشرات موذیه و آزارکننده وجود ندارد. تا جایی که بعضی گویند: مراد از آیه مذکور این است که در آبادی آنها پشه و مگس و کیک و عقرب و مار وجود نداشت و اگر غریبی وارد شهرشان می‌شد و شپش، و ساس در لباسش بود می‌مرد

(طبرسی، ۱۳۶۰، ج ۲۰، ص ۲۴۳).

در آیات قرآن برای شهر پاکیزه، واژه «بلد الطیب» و برای شهر آلوده «بلد الخبیث» و شهر مرده به کار رفته است.^{۱۷} آلودگی یک شهر صرفاً آلودگی محیطی نیست، بلکه می‌توان آلودگی معنوی نیز باشد. آلودگی‌های معنوی مانند شرک، بت پرستی و دوری از اطاعت خداوند نیز می‌تواند اثرات مشابهی بر جای گذارد. مانند این آیه شریفه: «فَأَعْرِضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَ بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتِي أُكُلِ خَمْطٍ وَ أُثْلٍ وَ شَيْءٍ مِّن سِدْرٍ قَلِيلٍ»^{۱۸}

در روایات اسلامی پاکیزگی و نظافت آن چنان مورد توجه قرار گرفته که آن را جزو ایمان، اعتقاد و باور دینی بر شمرده‌اند، همان طور که در حدیثی از پیامبر (ص) آمده است: «نظافت و تمیزی و پاکی جزو ایمان است.» (پابنده، ۱۳۶۳، ص ۳۶۱)؛ یعنی بخشی از ایمان ورکنی از ارکان آن به شمار می‌رود و آن چنان با ایمان عجین و آمیخته شده که گویا از آن غیر قابل تفکیک بوده و لذا با بسیاری از وظایف دینی ماگه خورده است. تا جایی که پیامبر اسلام (ص) شرط ورود به بهشت را پاکیزگی و دوری از کثافت و ژولیدگی بیان فرموده است: اسلام پاکیزه است، شما نیز پاکیزه باشید که هرکس پاکیزه نیست به بهشت نمی‌رود (همان، ص ۲۶۳).

به این ترتیب شهر اسلامی نظیف و پاکیزه است و از چیزهایی که اسباب تنفر اجتماع می‌شود، به دور می‌باشد. نظافت و پاکی از دید اسلام هم در رشد، سلامت جسمی و مادی شهروندان تاثیر فراوانی دارد و هم در ارتقای روحی و معنوی آن‌ها اثرگذار است. شهر اسلامی بستری سالم برای رشد و شکوفایی هر چه بیشتر استعدادهای شهروندان فراهم می‌آورد؛ زیرا رشد و شکوفایی استعدادهای جسمی و روحی شهروندان با نظافت، طهارت، بهداشت و تمیزی و پاکیزگی گره خورده است.

۱۶. (سبأ/۱۵) «قطعاً برای [مردم] سبأ در محل سکونتشان نشانه [رحمتی] بود: دو باغستان از راست و چپ [به آنان گفتیم:] از روزی پروردگارتان بخورید و او را شکر کنید، شهری است خوش و خدایی آمرزنده.»
۱۷. برای مطالعه بیشتر تر به این آیات مراجعه شود: (فاطر /۹؛ فرقان /۴۹-۴۸؛ ق /۱۱-۱۰).
۱۸. (سبأ/۱۶) «پس روی گردانیدند، و بر آن سیل [سدا] عرم را روانه کردیم، و دو باغستان آنها را به دو باغ که میوه‌های تلخ و شوره‌گزو نوعی از کنار تُنک داشت تبدیل کردیم.»

یکی دیگر از شاخص‌های بارز شهر اسلامی داشتن روابط اجتماعی و امت واحده است. از جمله اموری که افق زندگی را بر انسان روشن می‌کند و او را از مزایای زندگی اجتماعی برخوردار می‌سازد، این است که وی دگردوستی را وجهه همت خود قرار دهد. خداوند بارها از مفهوم امت واحد سخن گفته است.^{۱۹} و شهر مطلوب خویش را با انگیزه هبستگی «اسلام و ایمان» معرفی می‌کند. تسلیم بودن در مقابل حق و ایمان به مبدأ و معاد، نوع خاصی از پیوند اجتماعی را پدید می‌آورد که از آن به «برادری ایمانی» یاد می‌شود طبق این آیه شریفه: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ»^{۲۰}

این در حالی است که در جاهای که احساس شده به انسجام شهر امکان بروز لطمه وجود دارد به پیامبر (ص) اخطار داده شده در راستای حفظ وفاق ملی و جلوگیری از ظهور شکاف در جامعه شهری دستور به مقابله به مثل داده شده است. مانند آیه شریفه که دستور به ویران کردن مسجد ضرار را صادر فرمودند. «وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ»^{۲۱} مسجد ضرار به منظور ضرر رساندن به مسلمانان و تفرقه انداختن میان مؤمنان ساخته شده بود. شهر اسلامی شهری مسنجم و متحد است. پیامبر اکرم (ص) با انعقاد پیمان نامه عمومی، به سروسامان دادن اجتماعی، تحکیم وحدت اجتماعی و ایجاد نظام شهروندی پرداخت و با پیمان اخوت، مرزهای شهری و قبیله‌ای را تغییر داد و به جای آن مرزهای دینی را نهاد (عبدالجلیل، ۱۳۶۳، ص ۱۲۴-۱۲۳). در مکتب اسلام به ارتباطات و روابط اجتماعی اهمیت فراوانی داده است تا جایی که در شهر اسلامی، تنظیم روابط اجتماعی باعث می‌شود؛ شهر به سمت اهداف و

ارزش‌های مورد انتظار آن هدایت شود، و باعث تقویت وحدت شهری گردد. با توجه به تأکیدهای که در اسلام آمده است؛ با چنین پیوندهای خانوادگی و فامیلی، یک پیوند محکم‌تر و متشکل‌تری را فراهم آورده، تا افراد در برابر مشکلات و فشارهای زندگی، یکدیگر را یاری نمایند؛ زیرا همین همدلی و هم‌احساسی بین افراد باعث می‌شود، توان مقاومت آنان به حداکثر رسیده و در مواقع بحرانی و ایجاد فشار روانی، کم‌تر دچار از هم پاشیدگی و عدم تعادل شوند و این همان چیزی است که فرهنگ اسلامی آن را دنبال می‌کند.

۷: رفاه عمومی

قرآن راه رسیدن به رفاه عمومی را با تخصیص مالکیت ثروت‌های اصلی و منابع طبیعی به عموم مردم و موظف کردن مسئولان جامعه نسبت به توزیع ثروت‌های بصورت عادلانه و مسئول شمردن آن‌ها در برابر محرومیت محرومان و اسراف مسرفان و جلوگیری از این نابرابری‌ها و تأکید بر کم کردن فاصله بین فقیر و غنی دارد. مؤید این مطلب آیه شریفه ذیل است: «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً لِبَيْنِ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ»^{۲۲}

با توجه به اندیشه‌های اسلامی، برای اینکه مردم در رفاه همگانی باشند؛ ضرورتاً شهر اسلامی بر مبنای عدالت می‌باشد؛ تا همه افراد بر حسب استحقاق‌های نامساوی در نظر گرفته شده، و به آن چه مستحق آن هستند به گونه برابر دست یابند. این گونه نگرش زیرساخت حیات اجتماعی و شهری انسان‌هاست. همان‌طور که در قرآن کریم به این امر اشارت دارد: «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سَخِرِيًّا»^{۲۳} در تفسیر این آیه این چنین آمده است: انسان‌ها همچون ظروف یک‌دستی نیستند که در یک کارخانه ساخته

۱۹. برای آگاهی بیش‌تر به این آیات مراجعه شود: (آل عمران/ ۱۱۰؛ بقره/ ۱۳۳؛ نساء/ ۱؛ مومنون/ ۵۲)

۲۰. (احزاب/ ۱۰) «در حقیقت مؤمنان با هم برادرند، پس میان برادران را سازش دهید.»

۲۱. (توبه/ ۱۰۷) «و آنهایی که مسجدی اختیار کردند که مایه زیان و کفر و پراکندگی میان مؤمنان است، و [نیز] کمینگاهی است برای کسی که قبلاً با خدا و پیامبر او به جنگ برخاسته بود.»

۲۲. (حشر/ ۷) «تا میان توانگران شما دست به دست نگرند.»

۲۳. (زخرف/ ۳۲) «آیا آنانند که رحمت پروردگارت را تقسیم می‌کنند؟ ما [وسایل] معاش آنان را در زندگی دنیا میانشان تقسیم کرده‌ایم، و برخی از آنان را از [نظر] درجات، بالاتر از بعضی [دیگر] قرار داده‌ایم تا بعضی از آنها بعضی [دیگر] را در خدمت گیرند.»

می‌شود، یک شکل، یک نواخت، یک اندازه، و با یک نوع فایده، و اگر چنین بود حتی یک روز هم نمی‌توانستند با هم زندگی کنند؛ بلکه هم مسئولیت و وظیفه و هم آزادی اراده دارند و در عین تفاوت استعدادها و شایستگی‌ها، که این معجون خاصی است که انسانش می‌نامند، و خرده‌گیری‌ها و ایرادها غالباً از عدم شناخت این انسان سرچشمه می‌گیرد. در نتیجه خداوند هیچ انسانی را بر انسانهای دیگر در تمام جهات امتیاز نبخشیده، بلکه جمله رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ اشاره به امتیازهای مختلفی است که هر گروهی برگروه دیگر دارد، و تسخیر و استخدام هر گروه نسبت به گروه دیگر درست از همین امتیازات سرچشمه می‌گیرد و این عین عدالت و تدبیر و حکمت است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۵۵).

نقش رفاه در ایجاد شهر مناسب زیستن مسلمین و تداوم حیات آن، نقشی بسیار حساس و حیاتی است، رعایت عدل نافی ایجاد قطب‌های شهری بر مبنای درآمد و ثروت مردم و معیارهای مادی است. توزیع عادلانه امکانات شهری و فراهم آوردن امکانات دسترسی متعادل ساکنین به آن‌ها مورد مهم دیگری است که مدعی داشتن آن نشانه‌ی تجلی رفاه در شهر است.

۸: حفظ حدود الله

در شهر اسلامی بین حق و باطل همیشه مرزی تعیین شده و برهم زدن یا برداشتن آن موجب خسارات جبران ناپذیری می‌گردد که حدود و مرز در اجتماع، خانواده و

حتی عبادت لازم و ضروری است، خدشه زدن بر آن گناه و برداشتن یا عدم وضع آن بی‌بند و باری، هرج و مرج و در نتیجه بی‌هدف بودن زندگی را به همراه داشته و برای بقاء، حفظ اجتماع و استواری آن و استمرار زندگی معقول، افراد ناگزیرند برای همدیگر حد و حدودی را تعیین و هرکس تنها مجاز است در حریم خویش فعالیت نماید. خداوند نیز در آیات قرآن کریم به این حدود اشاره می‌کند: «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»^{۲۴}

حریم دیگران می‌بایست مورد احترام قرار گرفته و تجاوز به حتی به واسطه دید مستقیم در قرآن کریم اکیداً ممنوع شده است؛ به استناد آیه شریفه ذیل: « قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»^{۲۵}

در روایت‌ها نیز به مسئله مرز شناسی در زندگی انسان‌ها تأکید شده است. امام باقر (ع) نیز در این باره می‌فرماید: همه مرزها دارای نشانه و علامت بوده که این قابل تشخیص نیز می‌باشد و هرکس از آن نشانه‌گذاری تجاوز نماید باید بر او حد جاری کرده تا علاوه بر اینکه آن شخص مجدداً مرتکب خلاف نگردد، دیگران نیز عبرت گرفته، و حدود الهی را محترم بشمارند. امام صادق (ع) می‌فرماید: هیچ چیزی نیست مگر آنکه همانند این خانه من حد و مرزی دارد و هر چه در کوچه است جزء همان و هر چه داخل خانه است متعلق به خانه می‌باشد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۷۰).

جدول ۲. جمع بندی مبانی نظری تحقیق؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	مستندات قرآنی
۱	شهردار مقبول و محبوب	اعراف/۱۴۲؛ یوسف/۵۵؛ آل عمران/۱۵۹؛ حجرات/۱۰.
۲	امنیت عمومی	بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵؛ تین/۳.
۳	زیباسازی فضای عمومی	نمل/۶۰؛ نحل/۱۶-۱۲.
۴	معماری دینی	نحل/۸۰؛ یونس/۸۷؛ الذاریات/۲۶؛ کهف/۱۷.
۵	بهداشت عمومی	سبا/۱۵؛ فاطر/۹؛ فرقان/۴۹-۴۸؛ ق/۱۱-۱۰؛ سبا/۱۶.
۶	انسجام عمومی	آل عمران/۱۱۰؛ بقره/۱۳۳؛ نساء/۱؛ مومنون/۵۲؛ احزاب/۱۰؛ توبه/۱۰۷.
۷	رفاه عمومی	حشر/۷؛ زخرف/۳۲.
۸	حفظ حدود الله	بقره/۳۲۹؛ نور/۳۰.

۲۴. (بقره/۲۲۹) «این است حدود [احکام] الهی پس، از آن تجاوز مکنید. و کسانی که از حدود [احکام] الهی تجاوز کنند، آنان همان ستمکارانند.»

۲۵. (نور/۳۰) «به مردان با ایمان بگو: «دیده فرو نهند و پاکدامنی ورزند.»

جدول ۳. نظرات خبرگان؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان شهرسازی			وزن اختصاص داده شده توسط خبرگان علوم قرآنی		
		خبره ۱	خبره ۲	خبره ۳	خبره ۴	خبره ۵	خبره ۶
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۵	۱۷	۱۶	۱۰	۱۱	۱۳
۲	امنیت عمومی شهر	۱۸	۱۸	۱۶	۱۵	۱۴	۹
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۸	۷	۸	۱۰	۱۴	۱۱
۴	سبک معماری اسلامی	۸	۹	۷	۱۰	۹	۱۴
۵	بهداشت عمومی	۱۵	۱۳	۱۴	۱۵	۱۴	۱۳
۶	انسجام اجتماعی	۵	۵	۶	۱۰	۱۲	۱۲
۷	رفاه عمومی	۱۶	۱۶	۱۷	۱۶	۱۴	۱۳
۸	حفظ حدود الهی	۱۵	۱۵	۱۶	۱۴	۱۴	۱۴

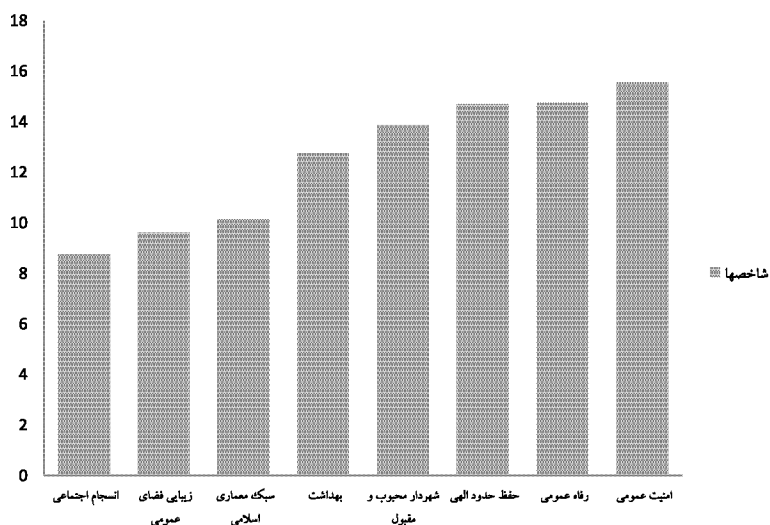
جدول ۴. میانگین نظرات خبرگان و تلفیق نظرات؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

ردیف	شاخص	میانگین نظرات خبرگان شهرسازی	میانگین نظرات خبرگان علوم قرآنی	تلفیق نظرات خبرگان
۱	شهردار مقبول و محبوب	۱۳.۸	۱۰.۸	۱۳.۸۷۵
۲	امنیت عمومی شهر	۱۵.۴۴	۱۳.۳۶	۱۵.۵۷۵
۳	زیبایی فضای عمومی شهر	۹.۸	۹	۹.۶
۴	سبک معماری اسلامی	۱۶.۲	۱۰.۳۲	۱۰.۱۵
۵	بهداشت عمومی	۱۳.۷۶	۱۲.۴۴	۱۲.۷۵
۶	انسجام اجتماعی	۹.۴	۱۴.۹۲	۸.۷۳۵
۷	رفاه عمومی	۱۴.۱۲	۱۴.۱۶	۱۴.۷۵
۸	حفظ حدود الهی	۱۲.۷۶	۱۶.۲	۱۴.۷

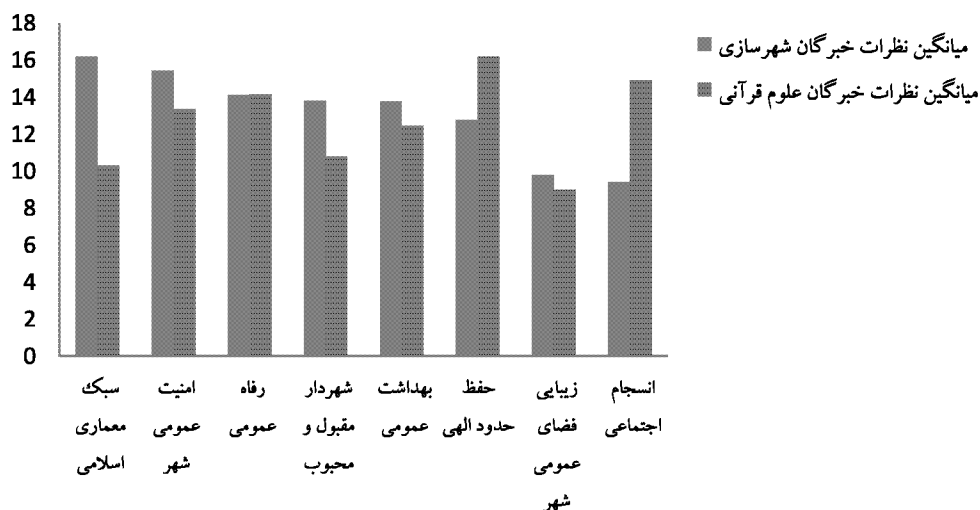

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۶۵

نمودار ۲. وزن شاخصها؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

نمودار ۲. مقایسه نظرات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

در شهر اسلامی به رعایت مرزها، حدود و حقوق شهروندی توجه شایانی شده است، به طوری که شهر اسلامی نمونه بارز زندگی مسالمت آمیز همراه با صلح می باشد. حد و مرزها مشخص و سعی بر این است؛ حرمت‌ها شکسته نشوند و زمانی که افراد به محدوده دیگری تجاوزکنند مجازات می شوند.

حفظ حدود الهی مهم‌ترین شاخص در شهر اسلامی بود. در حالی که از نظر کارشناسان شهرسازی شاخص‌های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند و از منظر این گروه سبک معماری شهر اسلامی بالاترین امتیاز را کسب نمود. مدل مفهومی ارزیابی شهر اسلامی شکل ۱، بر اساس استخراج شاخص‌های آن از قرآن کریم و منابع اصیل طرحی گردید سپس با تلفیق نظریات خبرگان شهرسازی و علوم قرآنی این شاخص‌ها اولویت بندی و رتبه بندی شدند. این مدل می تواند معیار سنجش شهرهای اسلامی قرار گیرد؛ تا اینکه شهرهای اسلامی با استفاده از این مدل ارزیابی شوند و فاصله و تفاوت آن‌ها را با مدل مفهومی مشخص گردد.

مثال عددی

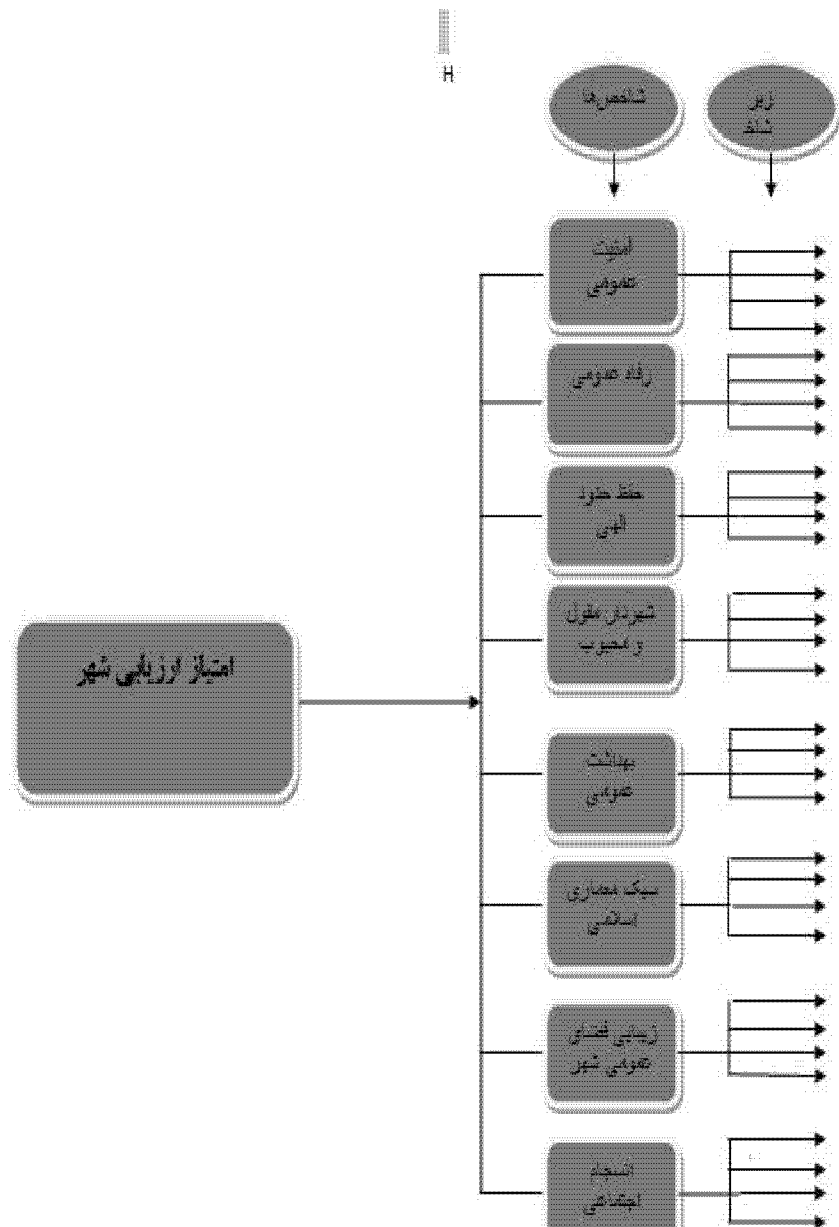
برای آنکه مدل ملموس تر شود یک مثال عددی فرضی طراحی گردید. فرض نمایید؛ سه شهر را از نظر شاخص‌های اسلامی قرار است؛ بررسی نموده و امتیاز هر کدام را بدست آورده. فرض شهر ۱، شهر ۲ و شهر ۳، ابتدا بایستی امتیاز هر شهر را در هر شاخص محاسبه گردد. بنابراین فرض میشود برای هر شاخص تعداد مشخصی مولفه یا زیرشاخص توسط خبرگان امر استخراج شده؛ سپس به هر زیرشاخص به شیوه بکار گرفته شده در روش شناسی تحقیق وزنی اختصاص داده

در شهر اسلامی به رعایت مرزها، حدود و حقوق شهروندی توجه شایانی شده است، به طوری که شهر اسلامی نمونه بارز زندگی مسالمت آمیز همراه با صلح می باشد. حد و مرزها مشخص و سعی بر این است؛ حرمت‌ها شکسته نشوند و زمانی که افراد به محدوده دیگری تجاوزکنند مجازات می شوند.

یافته‌های تحقیق

جداول زیر وزن‌های اختصاصی توسط خبرگان، میانگین نظرات و تلفیق آنان را نشان می دهد؛ طبق نتایج بدست آمده از نمودار شماره ۲، اهمیت شاخص‌ها به ترتیب ذیل است: ۱- امنیت عمومی شهر؛ ۲- رفاه همگانی؛ ۳- حفظ حدود الهی؛ ۴- شهردار مقبول و محبوب؛ ۵- بهداشت عمومی؛ ۶- سبک معماری اسلامی؛ ۷- زیبایی فضای عمومی شهر؛ و ۸- انسجام اجتماعی.

با نگاهی به نمودار شماره ۳، این چنین برداشت شد؛ اگر شاخص‌ها را به دو دسته شاخص‌های ظاهری (مانند سبک معماری اسلامی، زیبایی فضای عمومی و غیره) و معنوی (مانند امنیت عمومی، حفظ حدود الهی، رفاه و غیره) تقسیم کرد؛ هر چند اختلاف بین این دو دسته زیاد نیست؛ اما مشاهده گردید که شاخص‌هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری به خود اختصاص دادند؛ که از نظر ایشان

شکل ۱. مدل مفهومی ارزیابی شهرهای بر اساس شاخص‌های اسلامی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

شد. حال امتیاز هر شهر در شاخص‌ها بدست می‌آید، فرض شود شهرها در هر یک از شاخص‌ها از نظر کارشناسان امتیازات زیر را بدست آورده‌اند. بر اساس روش‌شناسی تحقیق، ماتریس شکل ۱، به شرح زیر

شاخص‌ها	وزن شاخصها	امتیاز گزینه‌ها
شهر 1	100	58
شهر 2 گزینه‌ها	66 37 91 26 63 50 37 25	40
شهر 3	45 53 36 45 36 91 25 30 56 63 59 98 33 63 96	60

$$\begin{bmatrix} 100 & 66 & 45 & 53 & 36 & 45 & 36 & 91 \\ 25 & 37 & 91 & 26 & 63 & 50 & 37 & 25 \\ 30 & 56 & 63 & 59 & 98 & 33 & 63 & 96 \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} 0.13873 \\ 0.1557 \\ 0.864 \\ 0.0961 \\ 0.1275 \\ 0.0872 \\ 0.1475 \\ 0.147 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 58 \\ 40 \\ 60 \end{bmatrix}$$

با توجه به اینکه امتیاز کسب شده برای هر شهر عددی بین ۰ تا ۱۰۰ می باشد تا میزان فاصله آن با شهر اسلامی بدست آید. زمانی که به شاخص های رعایت شده در شهر مورد نظر امتیاز داده شده و شاخص ها اولویت بندی گردیدند تفاوت میان اولویت ها شهر مورد نظر با مدل مفهومی قابل مشاهده می شود؛ لذا ضرایب شاخص ها را به صد تقسیم نموده و سپس ضرب شدند. با توجه به امتیازات کسب شده قابل مشاهده است که شهر ۳ رتبه اول را کسب نموده، شهر دوم رتبه سوم و شهر اول رتبه دوم را کسب کرده است و اختلاف هر شهر با شهر ایده آل به ترتیب ۴۲ درصد ۲۰ و ۴۰ می باشد.

نتیجه گیری و جمع بندی

با توجه به آن چه که مطرح گردید؛ در مبانی نظری که از آموزه های اصیل اسلامی استخراج شد: شهر اسلامی در آموزه های اسلامی از همه ی جوانب مادی، ظاهری، معنوی و روانی حائز اهمیت است. با کنکاش در این آموزه ها به حق می توان مدلی نظام مند را از شهر اسلامی ارائه داد. مدل نظام مند شهر اسلامی واجد سبک معماری بوده که در جای جای این شهر از خانه اش گرفته تا کوچه و بازارهایش تجلی خداوند متعال است. ظاهر و معماری تک تک ساختمان ها و بناهایش ذکر خداوند و یکتایی اش را نمودار می کند. این مدل شهر تنها به معنویت شهروندانش توجه نشده است؛ بلکه با استفاده از این سبک، دین محورانه سلامت روانی و جسمانی شهروندان تأمین می گردد. در مقابل شاخص های ظاهری برای نامیدن یک شهر به شهر اسلامی نیاز به شاخص هایی است که لحاظ کردن آن ها در شهرسازی می تواند به این مسئله که شهر هویتی اسلامی داشته یا ندارد، کمک کند. در این نوع هویت است که شهر واجد یک روح جمعی است، فارغ از تک تک ساکنان آن که روح اسلامی و دینی بر آن حاکم می باشد. در این مدل نظام مند شهر اسلامی، حدود و مرزهای آن شناخته شده و هیچ گاه حرمت بین افراد شکسته نمی شود و به حقوق دیگران تجاوز نمی گردد. در عین حال همه ی شهروندان از رفاه نسبی برخوردارند، ثروت و خدمات شهری به صورت عادلانه در بین همه ی

شهروندان توزیع می گردد و شهروندان با آسایش و آرامش به زندگی در آن می پردازند. به این ترتیب شهر اسلامی شهری تنها با گلدسته ها، مناره ها و ظواهر اسلامی نیست؛ بلکه در آموزه های اسلامی به مسائل معنوی و نامشهود نیز توجه دارد.

در نظرسنجی خبرگان مشاهده گردید که اختلاف زیادی بین اهمیت شاخص ها وجود نداشت و هیچ کدام از شاخص ها از نظر خبرگان بی اهمیت یا کم اهمیت نبودند. اما اینکه شاخص هایی که جنبه معنوی و نامشهود داشتند از نظر کارشناسان علوم قرآنی وزن بیشتری کسب نموده و در مقابل از منظر کارشناسان شهرسازی شاخص های ظاهری و مادی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند؛ این امر ناشی از تفاوت دیدگاه این دو گروه در حیطة تخصص و دانش آن ها است؛ زیرا جامعه آماری مختص به شهر و منطقه خاصی نبوده که این تفاوت را ناشی از فرهنگ حاکم یک شهر و منطقه ی خاص تلقی کرد؛ چرا که خبرگان از مناطق گوناگون کل کشور ایران انتخاب گردید. اما در کل با تلفیق نظرات این دو گروه مشاهده گردید که شاخص های معنوی و نامشهود از نظر خبرگان بالاترین امتیاز را کسب نمودند که این امر حاکی از این است که همواره شهر اسلامی ابتدا بایستی روحی اسلامی داشته باشد و سپس ظاهری اسلامی. با ترکیب نظرات این دو گروه از طریق وزن دهی مدل متعادلانه شد تا بتوان با استفاده از این معیارها و اوزان شهرها را رتبه بندی نمود و میزان فاصله نسبی آنها را تا شهر اسلامی محاسبه کرد. در پایان نیز یک مثال عددی ذکر گردید تا درک مدل برای مخاطب ملموس تر باشد.

یکی از محدودیت های این پژوهش آن است که زیر شاخص های هر یک از شاخص ها بدست نیامده است و نمی توان تا زمانی که این زیر شاخص ها و اوزان آنها بدست نیامده اند، شهرها را با این مدل ارزیابی نمود. لذا پیشنهاد می گردد در تحقیقات آتی با این موضوع بیشتر به زیر شاخص ها یا مولفه های هر یک از شاخص های اسلامی اشاره شده در تحقیق فوق پرداخته شود تا مدل جامع تری بدست آید، بدین ترتیب با چنین مدلی می توان شهرها را ارزیابی نمود.

منابع و مآخذ

۱. قرآن کریم، مترجم: محمد مهدی فولادوند.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲) الخصال، قم: جامعه مدرسین.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴) لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۴. ایازی، سید علی نقی (۱۳۸۷) تبیین اندیشه اسلامی شهر و شهرنشینی با تأکید بر متون برون دینی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۵. بعلی، فؤاد (۱۳۸۲) جامعه، دولت و شهرنشینی تفکر جامعه شناختی ابن خلدون، مترجم: غلامرضا جمشیدی، تهران: دانشگاه تهران.
۶. پاک نژاد، سیدرضا (۱۳۸۸) اولین دانشگاه و آخرین پیامبر، تهران: انتشارات کتابفروشی، ۱۳۸۸.
۷. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۶۲) نهج الفصاحه: مجموعه کلمات قصار حضرت رسول، تهران: جاویدان.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶) تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات.
۹. حسینی شیرازی، سید محمد (۱۴۲۴) تقریب القرآن إلى الأذهان، بیروت: دارالعلوم.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۹) خوشه‌های معرفت از بوستان ولایت، تهران: معاونت روابط عمومی تبلیغات ساعس ناجا.
۱۱. داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۲) شهر و ساکنانش، مجله نامه فرهنگ، شماره ۴۷.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲) المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
۱۳. سیف الدینی، فرانک (۱۳۷۸) روند شهرنشینی مسئله شهرهای بزرگ، نشریه علمی پژوهشی پژوهشهای جغرافیایی، شماره ۳۶.
۱۴. شکرانی، رضا (۱۳۷۸) مهندسی فرهنگ اسلامی در مؤلفه‌ها و ویژگی شهر سازی، نخستین همایش آرمان شهر اسلامی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۱۵. طالب، مهدی (۱۳۶۸) تأمین اجتماعی، مشهد: آستان قدس رضوی.
۱۶. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴) المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین قم.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷) مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی.
۱۸. عبدالجلیل، محمد (۱۳۶۳) تاریخ ادبیات عرب، مترجم: آذرتاش آذرنوش، تهران: امیرکبیر.
۱۹. فیضی دکنی، ابوالفضل (۱۴۱۷) سواطع الالهام فی تفسیر القرآن، قم: دارالمنار.
۲۰. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱) قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹) اصول کافی، جواد مصطفوی، تهران: کتاب فروشی علمیه الاسلامی.
۲۲. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳) بحار الانوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۲۳. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۴. نصر، سید حسن (۱۳۸۹) هنر و معنویت، تهران: حکمت در قطع خشتی.
۲۵. نقی زاده، محمد (۱۳۹۰) تأملی در چیستی شهر اسلامی، مجله شهر ایرانی-اسلامی، تهران: پژوهشکده فرهنگ و هنر.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳

No.34 Spring 2014

■ ۱۷۰ ■

استفاده از رویکرد تحلیلی سوات - فازی در گزینش راهبردهای پایدار برای ناحیه ۱ شهری

پویان شهاییان* - استادیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.
پگاه رضایی جهرمی - دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه هنر، تهران، ایران.
فاطمه جهان سیر - دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

Using SWOT - fuzzy analysis approach in selecting sustainable strategies for district 1 of Rey

Abstract

Rapid growth of urbanization in the early 20th century faced cities with numerous problems, So that solving these problems were addressed in the context of urban development plans and so the comprehensive plans were appeared by emphasis on the physical aspects. Following disclosing the defects of such plans, systematic plans and finally strategic plans emerged. This plans given to the urbanism's problems were a step toward improving status quo (existing position) along with Strategic projects, sustainable development issues, particularly sustainable urban development was introduced, a development that will be considered all economic, social and environmental problems. Strategic plans and sustainable development approaches are complementary. Because the reason for being successful is in enduring of their plans and implementation of sustainable approach is in strategic plans. One of the main steps in strategic plans is strategy formulation that it is clear that using SWOT technique in these plans can not lead to formulation exact strategy solitude. With regard to the literature, it is appear that we can reduce the problems of SWOT technique by fuzzy logic. And also, other studies show that Rey city as a historical city is being far away from sustainable development indexes. It seems to be necessary to formulation strategic plans to exit this situation. In this paper, we formulation development strategic for zone 1 of this city and we achieved to 6 strategies that blocking local access to prevent from local traffic and air pollutants, establishing an integrated regulatory in defenseless sites (cemeteries and moorland) and creating active applications in it, and preventing from the spread of industrial and workshops activities to raise coherence in index are some of the most important strategies.

Keywords: strategy, sustainable urban development, sustainable index, fuzzy logic, SWOT technique, district one of Rey

چکیده

با افزایش مسائل و مشکلات شهری در اوایل قرن ۲۰، توجه به شهرها در قالب طرح‌های توسعه شهری مدنظر قرار گرفت. در اواخر این قرن، طرح‌های استراتژیک و همزمان با آن، مباحث توسعه پایدار شهری مطرح شد، توسعه‌ای که همچون طرح‌های راهبردی، توجه توأمان به مسائل اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را مدنظر قرار می‌دهد. تدوین راهبرد، یکی از مراحل اصلی طرح‌های استراتژیک است، اما به نظر می‌رسد، استفاده از تکنیک سوات در این طرح‌ها، به تنهایی نمی‌تواند منجر به تدوین راهبردهای مطلوب گردد. تحقیقات انجام شده، حاکی از این موضوع است که به دلیل توانایی منطق فازی در تشخیص عوامل در شرایط عدم قطعیت، با استفاده از آن می‌توان معایب تکنیک سوات را کاهش داد. در واقع، با تلفیق این دوروش می‌توان، عوامل داخلی و خارجی را به صورت بازه‌ای و نسبی مورد مطالعه قرار داده و زمینه را برای تدوین راهبردهای برتر فراهم نمود. محدوده شهر تاریخی ری، که اکنون به عنوان منطقه ۲۰ تهران شناخته می‌شود، به سبب رشد سریع و بی‌قاعده، از مؤلفه‌ها و معیارهای پایداری دور شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی می‌باشد و پس از تدوین و تشریح رویکرد تلفیقی سوات - فازی، راهبردهای توسعه با استفاده از این رویکرد، برای یکی از نواحی شهری (ناحیه ۱) ارائه شده است.
واژگان کلیدی: راهبرد، توسعه پایدار شهری، منطق فازی، تکنیک سوات، ناحیه ۱ شهری.

قرار گرفته است. زیرا این ناحیه، به سبب تغییرات مختلف از توسعه پایدار شهری و معیارهای آن دور شده است و با مسائل و مشکلات متعددی روبه‌رو می‌باشد. اما به جهت وجود ویژگی‌هایی از جمله بافت خالی و فاقد کاربری و نیز وجود کاربری‌های جاذب گردشگری، به نظر می‌رسد که طرح استراتژیک بتواند به سبب پتانسیل‌های موجود در ناحیه، آن را به سمت ناحیه‌ای پایدار و زیست‌پذیر پیش ببرد.

در این مقاله، ابتدا در مبانی نظری، پس از ارائه تعاریفی در زمینه توسعه پایدار شهری و نیز مهمترین ابعاد مورد توجه در این رویکرد، چگونگی شاخص‌سازی مطرح می‌شود. در ادامه نیز پس از تشریح روش تلفیقی سوات-فازی، بر اساس این رویکرد، به تدوین و استخراج راهبردهای توسعه برای ناحیه یک شهر ری پرداخته می‌شود.

مبانی نظری

توسعه پایدار شهری

توسعه پایدار دارای ابعاد وسیع و مختلفی است که توجه همزمان به ابعاد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی در آن ضروری است. بدون شک بحث از پایداری بدون توجه به شهرها و شهرنشینی، بی‌معنی خواهد بود. شهرها به عنوان عامل اصلی ایجادکننده ناپایداری در جهان به شمار می‌روند و در واقع پایداری شهری و پایداری جهانی هر دو مفهومی واحد هستند. بر این اساس و با توجه به پیچیدگی ذاتی شهرها و ابعاد مختلف تأثیرگذاری آن‌ها، شناخت عوامل اصلی و کلیدی در جهت دستیابی به پایداری شهری، ضروری به نظر می‌رسد. (قرخلو و حسینی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۷) الگوی شهر پایدار می‌تواند در شکل‌های مختلف و بی‌شماری بسته به تاریخ منطقه، فرهنگ، پایه اقتصادی، اقلیم و محیط و سیاست‌ها نمود پیدا کند. اصولاً پایداری باید روی اهداف انسانی، به عنوان هسته اصلی این راهکار توسعه شهری تأکید نماید به واسطه این‌که فشار نهایی در موضوع کارایی یک شهر، متوجه کیفیت سکونت‌گاه‌های انسانی آن است (قرخلو و حسینی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۹). شهر پایدار، هدفش بیشتر به سوی تعادل بهینه اکولوژیکی در همه

رشد شتابان شهرنشینی در اوایل قرن ۲۰، شهرها را با مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو ساخت، به گونه‌ای که حل این مسائل در قالب تهیه طرح‌های توسعه و عمران شهری مدنظر قرار گرفت و بدین ترتیب طرح‌های جامع با تأکید بر ابعاد کالبدی شکل گرفتند. به دنبال آشکار شدن نواقص این طرح‌ها، طرح‌های سیستمی و در نهایت طرح‌های راهبردی به روی کار آمدند. این طرح‌ها با در نظر گرفتن مسائل شهری به صورت همه‌جانبه، گامی در جهت بهبود وضعیت موجود بودند. همزمان با طرح‌های استراتژیک، مباحث توسعه پایدار و به ویژه توسعه پایدار شهری مطرح شد، توسعه‌ای که همچون طرح‌های راهبردی، توجه توأمان به مسائل اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را مدنظر قرار می‌دهد. طرح‌های استراتژیک و رویکرد توسعه پایدار مکمل یکدیگرند. چرا که موفقیت طرح‌های استراتژیک در پایدار بودنشان است و تحقق رویکرد پایداری نیز در قالب طرح‌های استراتژیک خواهد بود. همان‌طور که می‌دانیم روال معمول طرح‌های استراتژیک، استفاده از تکنیک سوات به منظور تدوین و ارائه راهبرد می‌باشد. اما تکنیک سوات، به ویژه در مرحله استخراج راهبرد با مشکلات متعددی، که برخی از مهم‌ترین آن‌ها، عدم اولویت‌بندی میان راهبردها و نیز افزایش تعداد راهبردها می‌باشد، روبه‌رو است. به سبب وجود چنین مسائلی، این تکنیک در انتخاب و گزینش راهبردهای با اولویت بیشتر با مشکل مواجه است. بر اساس تحقیقات انجام شده، منطق فازی می‌تواند از طریق مدل‌سازی به صورت ریاضی، مفاهیم و عوامل کیفی جداول سوات را به شکل کمی مورد سنجش قرار داده و از طریق مشارکت و نظرات کارشناسی به امتیازدهی و اولویت‌بندی عوامل پرداخته و در نهایت به گزینش راهبردهای برتر اقدام نماید. بدین ترتیب، از تلفیق این منطق با تکنیک سوات می‌توان، به روشی کارآمدتر در تصمیم‌گیری، تدوین و گزینش راهبرد دست یافت. در این مقاله، روش تحلیلی سوات- فازی و کاربرد آن در طرح‌های استراتژیک با به کارگیری آن در تدوین راهبردهای توسعه برای ناحیه ۱ شهر ری، مورد بررسی

مقیاس‌های جغرافیایی است. همچنین شهر پایدار تا اندازه‌ای نمی‌تواند به تنهایی ارتباطات پیچیده محیطی، اقتصادی و اجتماعی را در مقیاس‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی ایجاد کند. شهر پایدار در جست‌وجوی محیط و فرهنگ طبیعی‌اش است. (Houghton and Hunter, 1997: 122)

اجتماعی و زیست‌محیطی که در نتیجه عوامل طبیعی یا انسانی به وجود می‌آیند، همچنین انعطاف‌پذیری در روبه‌روی با اختلالات غیرمنتظره در سیستم شهر. در این ارتباط شهر پایدار، شهری است که در آن بهبود در عدالت اجتماعی، تنوع و امکان زندگی باکیفیت مطلوب تحقق یابد (عزیزی، ۱۳۸۰، ص ۲۲).

کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه، اصول زیر را به عنوان ویژگی‌های ضروری یک شهر پایدار عنوان می‌کند:

۱. افزایش فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی، به گونه‌ای که ساکنان شهری را پوشش دهد؛
۲. کاهش سهم انرژی در رشد شهری؛
۳. استفاده بهینه در مصرف آب، زمین و سایر منابعی که مورد نیاز چنین رشد شهری است؛

نمودار شماره ۱، ویژگی‌های کلی توسعه پایدار شهری را که از دیدگاه نظریه پردازان مختلف به دست آمده است، را نشان می‌دهد. همان‌طور که در این نمودار مشخص است، توجه توأمان به مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و سیاسی از اهمیت خاصی برخوردار است.

۴. کمینه‌کردن میزان تولید زباله و فاضلاب و بیشینه‌کردن بازیافت از پسماندها؛

شاخص‌های توسعه پایدار شهری
چنانچه واژه توسعه پایدار بخواهد به چیزی فراتر از یک توصیف کلی برای یک هدف آرمانی تبدیل شود، لازم است این هدف با دقت تعریف شود و چنانچه این مفهوم بخواهد واقعیت عملی پیدا کند، باید بتوان تشخیص داد که آیا توسعه‌ای پایدار است، آیا جامعه در جهت پایداری حرکت می‌کند و یا این‌که چه زمینه‌هایی در جهت پایداری و کدام در جهت ناپایداری حرکت می‌کند؟ برای جواب دادن به سوالات فوق و سوالات متعددی از این دست نیاز

۵. ایجاد سیستم‌های مدیریت با قدرت و کارایی کافی جهت نیل به اهداف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی؛

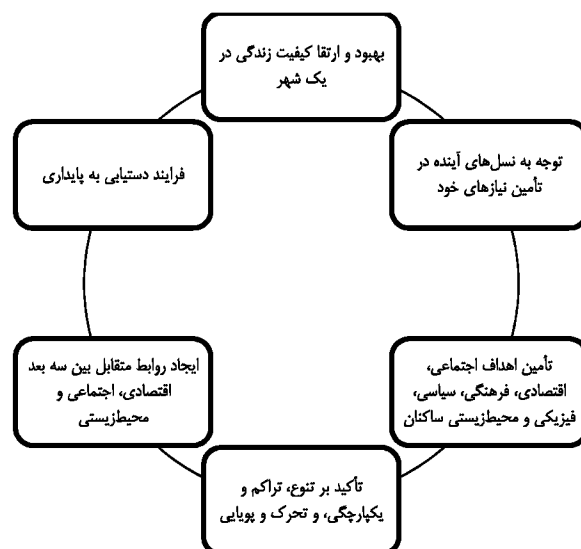
۶. سوق دادن فن‌آوری‌های مورد استفاده در شهر به سمت اهداف توسعه پایدار؛

۷. تقویت توان مناطق مختلف شهری، در راستای جلوگیری یا پاسخگویی به تهدیدات و اهداف اقتصادی،

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۷۳

نمودار ۱. ویژگی‌های کلی توسعه پایدار شهری؛ ماخذ: نگارندگان بر اساس (لقایی و تیتکانلو: ۱۳۸۷) و (جمعه‌پور: ۱۳۸۹).

به تدوین شاخص‌های توسعه پایدار می‌باشد (بحرینی و می‌کند: مکنون، بی‌تا، ص ۵۲، به نقل از George, 1999 و 1999) ● مرحله اول: تدوین مبانی نظری استوار (تعریف و Gustavson)، مهدی زاده به نقل از وانگ (۲۰۰۶: ۱۰۶)، تشریح مفاهیم پایه؛
 فرایند روش‌شناختی تدوین شاخص‌ها را این‌گونه بیان ● مرحله دوم: ساختار فرایند تحلیل (تدوین چارچوب

جدول ۱. شاخص‌ها، معیارها و سنجه‌های توسعه پایدار

سنجه‌ها	شاخص	معیار	مؤلفه پایداری
	تعداد و فاصله کارگاه‌ها و صنایع آلاینده در محدوده بلافاصل	آلاینده‌های هوا	کیفیت مناسب هوا
	تراکم ساختمان‌ها		
	عبور و مرور غیرمجاز وسایل نقلیه سنگین و ترافیک		
	چگونگی رشد شهر (رشد از درون، بیرون و یا پیرامون) جهت توسعه شهر	رشد شهری	زیست‌محیطی - اقلیمی
	کیفیت آب مصرفی زمین‌های کشاورزی موجود	آلاینده‌های آب	کیفیت مناسب آب
	کیفیت زیرساخت‌های فاضلاب و آب		
	موقعیت قرارگیری سطح آب‌های زیرزمینی		
	توزیع فضایی اراضی بایر	امنیت اجتماعی	اجتماعی
	توزیع فضایی پارک‌های ناامن (بدون ناظر، بدون تسهیلات و غیره)		
	میزان روشنایی معابر		
	تعداد اراضی بایر		
	عرض معبر		
	مشارکت در گروه‌های جمعی و فعالیت‌های شهری		
	نرخ بی‌سوادی زنان		
	دسترسی به منابع و خدمات	عدالت	مشارکت
	دسترسی به فرصت‌های شغلی		
	محافظت بناهای باارزش		
	شرکت زنان در جلسات شوراهای محلی	هویت	
	استفاده از پتانسیل‌های وجود حرم مطهر برای القای حس مذهبی توریستی شهر		

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
 No.34 Spring 2014

۱۷۴

ادامه جدول ۱. شاخص‌ها، معیارها و سنجه‌های توسعه پایدار

اقتصادی	حداکثر استفاده از پتانسیل‌های اقتصادی	استفاده از قابلیت‌های مربوط به حرم مطهر برای درآمدزایی	
	تاکید بر ایجاد فعالیت‌های اقتصادی متنوع در شهر	وجود اماکن توریستی و گردشگری	
		وجود کاربری‌های جاذب جمعیت	
		استفاده از پتانسیل‌های حرم برای ایجاد مشاغل درآمدزا	
	ارزش زمین	شناخت دقیق پتانسیل‌های موجود در شهر	
		عدم تعادل ارزش زمین در نواحی مختلف شهر	
بالا بودن غیرمنطقی قیمت زمین			
کالبدی	نفوذپذیری ارتباط بصری	وجود نظام سلسله‌مراتبی	
		شفافیت مسیر برای عرصه همگانی	
	کیفیت دسترسی سواره	ترافیک رفت و آمد	حداقل تراکم ترافیک
			ترافیک عبوری
		معبر ویژه سواره	
	امکانات و خدمات	امکانات عمومی	سلسه مراتب دسترسی محله
			مراکز خرید، مغازه‌ها و نانواپی
			مراکز فرهنگی، تئاتر و سینما
			فضای عمومی، سبز و پارک‌ها
			سالن‌ها و مکان‌های ورزشی
خدمات درمان و بیمارستان‌ها			
عدالت محلی	درصد عضویت زنان در تصدی‌های محلی	سرویس حمل و نقل عمومی	
		میزان مشارکت زنان در تصمیمات و فعالیت‌های مدنی	
		امکان انتخاب و اخراج شهردار یا شوراهای شهر از طرف شهروندان	
مدیریتی	پاسخگویی شهردار و شورای شهر	بررسی شکایات شهروندان و پاسخگویی بدان‌ها	

تحلیلی برای مقایسه و ارزیابی شاخص‌ها)؛
 ● مرحله سوم: شناسایی شاخص‌ها (معرفی شاخص‌های قابل اندازه‌گیری)؛
 ● مرحله چهارم: تلفیق مناسب شاخص‌ها (ارائه مجموعه ترکیبی و خلاصه از شاخص‌ها) (مهدیزاده، ۱۳۸۹، ص ۱۰).
 در زمینه تدوین شاخص‌های پایداری، پژوهش‌های مختلف صورت گرفته است. شاخص پایداری شهری (USI)، توسط وانگ (۲۰۰۲) و بر پایه ۲۲ شاخص در سطح ناحیه شهری چین ارائه شده است. پایداری کلی شهری مشتمل بر ۳ بعد موقعیت شهر، تناسب شهر و پتانسیل شهر می‌باشد. این ابعاد دربرگیرنده ۳ نکته کلیدی درباره پایداری شهری هستند: ظرفیت توسعه شهری، ظرفیت تناسب (هماهنگی) شهری و پتانسیل توسعه شهری.

استفاده قرار گرفته است و به عبارتی مطابق شرایط اطلاعاتی، تلخیص شده است.

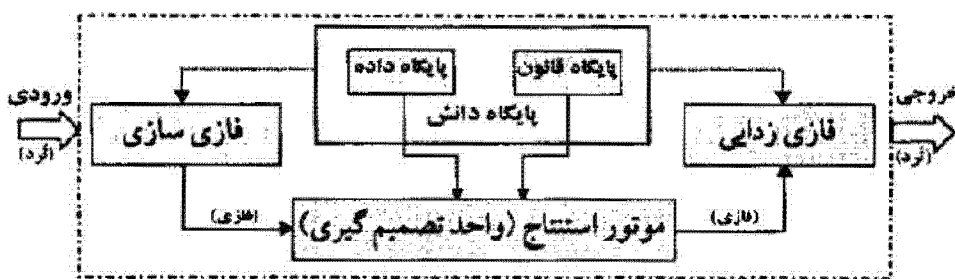
منطق فازی

تئوری مجموعه‌های فازی و منطق فازی به عنوان نظریه‌ای ریاضی برای مدل‌سازی و صورت‌بندی ریاضی ابهام و عدم دقت موجود در فرایندهای شناختی انسانی، ابزاری بسیار کارآمد و مفید به شمار می‌رود (6) #)

(Lootsma, ۲۰۰۱). در ارتباط با به‌کارگیری منطق فازی باید اشاره کرد که در تحلیل تصمیم‌گیری‌های چندمعیاره، تئوری فازی معمول‌ترین روش برای بحث و بررسی عدم قطعیت‌ها، شناخته شده است. در واقع روشی است برای برگرداندن طیف متنوع و گسترده‌ای از اطلاعات - داده‌های عینی، اطلاعات کمی، نظرات و قضاوت‌های ذهنی و به یک زبان طبیعی زمینه‌ای برای توصیف اثرات محیط فراهم می‌آورد (Kuswandarl, 2004).

در منطق فازی، میزان عضویت یک عنصر در یک مجموعه، با مقداری در بازه یک (عضویت کامل) تا صفر (عدم عضویت کامل) تعریف می‌شود. درجه عضویت معمولاً با یک تابع عضویت بیان می‌شود که شکل تابع می‌تواند به صورت خطی، غیرخطی، پیوسته و یا ناپیوسته باشد (Bonham, 1991: 291-300). نظریه فازی، نظریه‌ای است برای اقدام در شرایط عدم اطمینان. این نظریه قادر است بسیاری از مفاهیم، متغیرها و سیستم‌هایی را که نادقیق و مبهم هستند،

(Singh, et al, 2009: 189-212) همچنین، هینکو (۲۰۱۱)²، به دلیل مفهوم چندبعدی، نامطمئن و مبهم توسعه پایداری شهری، به پیروی از فیلیس و اندریان (۲۰۰۱)³ و با استفاده از روش SAFE به محاسبه شاخص توسعه پایداری شهری پرداخته است. در مطالعه وی، پایداری شهری دارای دو جنبه اصلی پویایی‌های هموار و ملاحظات مثبت رشد می‌باشد که مؤلفه‌های اصلی پایداری کل شهری می‌باشند. (Hincu, 2001: 88-103) به نظر فرانچسکو دی کاستری⁴ نیز، توسعه پایدار به صورت صندلی است که دارای ۴ پایه و معیار اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و فرهنگی است که این ابعاد در کنار یکدیگر ما را به سوی توسعه انسانی و پایدار شهری پیش می‌برد (زیاری: ۱۳۸۸، ص ۴۲۴). در مقاله حاضر نیز، به منظور تعیین شاخص‌های پایداری شهری، با توجه به مطالعات صورت گرفته، دسته‌بندی کلی شاخص‌ها در ۴ زمینه اجتماعی - اقتصادی، کالبدی، مدیریت شهری و زیست‌محیطی - اقلیمی مدنظر قرار گرفته است و به منظور همسو کردن تمامی فرآیند برنامه‌ریزی با معیارهای پایداری، سنجه‌های پایداری نیز تعریف شده‌اند. این سنجه‌ها جهت تعیین نوع عوامل برداشتی در جداول سوات به کار آمدند. جدول شماره ۱، نشان دهنده معیارها و شاخص‌های پایداری و سنجه‌های حاصل از آن‌ها می‌باشد. در این پژوهش، از بین تمامی شاخص‌ها و سنجه‌های پایداری، تنها آن مواردی که به لحاظ داده‌های مورد نیاز تحلیل قابل دسترسی بودند، مورد

نمودار ۲. شمای کلی و مراحل اصلی یک سیستم فازی؛ منبع: فسخودی، ۱۳۸۴، ص ۵۱.

2. D. Hincu

3. Phillis and Andriantiatsaholiniaina

۴. جهت مطالعه بیشتر به این مأخذ مراجعه شود: دی کاستری، ف (۱۳۸۱) صندلی توسعه پایدار شهری، ترجمه محسن حکیمی،

فصلنامه صلح سبز، سال سوم، شماره ۱

نقاط ضعف - W		نقاط قوت - S		S.W.O.T
موضوعات	نقاط ضعف فهرست می شوند.	موضوعات	نقاط قوت فهرست می شوند.	
راهبردهای WO با بهره گیری از فرصت‌ها، نقاط ضعف را از بین می‌برند. (ناحیه دوم)		راهبردهای SO با بهره‌گیری از نقاط قوت، از فرصت‌ها استفاده می‌کنند. (ناحیه اول)		فرصت‌ها - O
راهبردهای WT نقاط ضعف را کاهش می‌دهند و از تهدیدات پرهیز می‌کنند. (ناحیه چهارم)		راهبردهای ST علاوه بر احتراز از تهدیدات از نقاط قوت استفاده می‌کنند. (ناحیه سوم)		تهدیدات - T

نیز دارد. تعدادی از مهمترین مشکلات روش SWOT بر اساس نظرات هیل و وستبروک^۵ عبارت‌اند از:

۱. معمولاً تنها عوامل محیطی کیفی در نظر گرفته می‌شود.

۲. هیچ اولویتی برای فاکتورها و استراتژی‌های مختلف وجود ندارد.

۳. هرچقدر تعداد عوامل بیشتر شود، تعداد استراتژی‌ها نیز به صورت نمایی افزایش می‌یابد (به عنوان مثال اگر

تعداد هر یک از مجموعه‌ها از عوامل S, W, O, T برابر با ۵ باشد، تعداد استراتژی‌های ترکیبی حدود ۱۰۰ می‌شود که

انتخاب استراتژی‌های مناسب بسیار دشوار است).

۴. مبهم بودن فاکتورها و عوامل مختلف در نظر گرفته نمی‌شود. (Ghazinoory, et al.: 2007 :99)

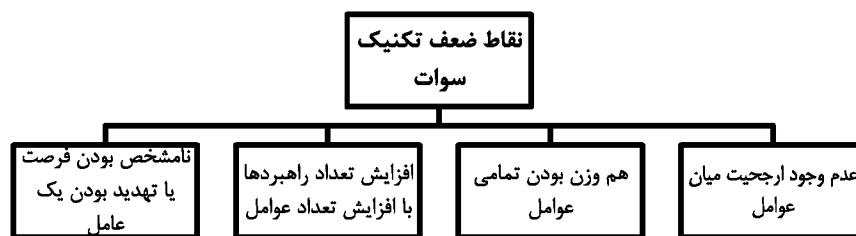
همان‌طور که در بالا ذکر شد، یکی از مهمترین ضعف‌های تحلیل سوات این است که، اهمیت هر عامل در

چنانچه در عالم واقع در اکثر موارد چنین است، به شکل ریاضی در آورد و زمینه را برای استدلال، استنتاج، کنترل و تصمیم‌گیری در شرایط عدم اطمینان فراهم آورد (مؤمنی، ۱۳۹۱، ص ۱۸۷). برای تبدیل مفاهیم، متغیرها و سیستم‌های نادقیق و مبهم ذکر شده به شکل ریاضی، آن‌ها را وارد یک سیستم فازی می‌کنند، مراحل اصلی سیستم فازی، در نمودار شماره ۲ نشان داده شده است.

روش تحلیلی سوات - فازی

تکنیک تحلیلی سوات - فازی بر پایه تلفیق عامل‌های درونی (نقاط ضعف و قدرت) و عامل‌های بیرونی (تهدید و فرصت‌ها) برای تنظیم راهبردهای مورد نظر قرار دارد که در جدول شماره ۲ نشان داده شده است.

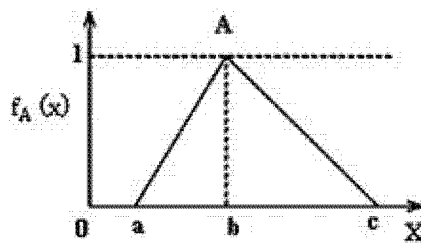
همان‌طور که می‌دانیم علی‌رغم کاربرد وسیع روش سوات در برنامه‌ریزی شهری، استفاده از آن مسائل و مشکلاتی

نمودار ۳. نقاط ضعف تکنیک سوات؛ ماخذ: نگارندگان بر اساس Ghazinoory, et al.: 2007

۵. جهت مطالعه بیشتر به این ماخذ مراجعه شود:

T.Hill and R.Westbrook , SWOT Analysis : its time for a product recall , long range planning 30 (1) (1997) , 46-52

نمودار ۴. تابع عضویت یک عامل فرضی به صورت دوبعدی (TFN) Traiangular fuzzy number
منبع: khademi-zare, et al.: 2010, 448

تصمیم‌گیری به صورت کمی قابل سنجش نیست. به عبارت دیگر، شناسایی این‌که کدام عامل و یا گروه، تصمیمات استراتژیک را بیشتر تحت تاثیر قرار می‌دهد تا حدی دشوار است. (Pesonen, et al.: 2000, 536)

نقاط ضعف تکنیک سوات به صورت خلاصه در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است با توجه به معایب ذکر شده، در چنین موارد دوگانه‌ای، استفاده از منطق فازی می‌تواند مؤثر باشد. به نظر می‌رسد با تلفیق تکنیک سوات و منطق فازی می‌توان به راهبردهای بهینه‌تری در زمینه توسعه پایدار شهر دست یافت.

برای استفاده از این روش، پس از تدوین جداول سوات (عوامل درونی و بیرونی) بر مبنای نظرات متخصصین به امتیازدهی عوامل بر اساس تابع عضویت مثلثی اقدام می‌گردد. نوع تابع عضویت انتخابی است اما برای سادگی محاسبات، توابع عضویت عامل بحرانی موفقیت به صورت مثلثی و به فرم (a, b, c) در نظر گرفته شده است که (a) مقدار بدبینانه، (b) مقدار متحمل و (c) مقدار خوش‌بینانه می‌باشد (نمودار شماره ۴) (عزیزی و آراسته: ۱۳۹۰، ص ۳۲۰).

سطح قاعده در یکی از نواحی چهارگانه ماتریس سوات بیشتر می‌شود. ارزش عددی (a-cut)، به سطح تجربیات و شرایط تحقیق بستگی دارد. هرچه این عدد به صفر نزدیک‌تر باشد، احتمال استخراج راهبردهای مطلق (راهبردهایی که به طور کامل در نواحی چهارگانه ماتریس سوات واقع شده‌اند) کمتر می‌شود و بالعکس. (همان: ۱۳۹۰، ص ۳۲۷) در نهایت پس از محاسبات انجام شده، عواملی که سطح قاعده آن‌ها کاملاً در یکی از نواحی چهارگانه قرار گیرند، عواملی هستند که از آن‌ها می‌توان راهبردهای منتخب را اتخاذ نمود.

بررسی نمونه موردی

شناخت ناحیه ۱ شهری

یکی از شهرهای باستانی ایران است. شهرت اصلی این شهر بیشتر به خاطر وجود بارگاه ملکوتی حضرت عبدالعظیم (ع) در آن بوده است. نزدیکی این شهر به حرم مطهر حضرت امام خمینی (ره) و فرودگاه بین‌المللی امام و قرار داشتن پالایشگاه تهران در محدوده آن، اهمیت جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی آن را دوچندان کرده است. در حال حاضر، شهری دارای ۵ ناحیه می‌باشد که در این مطالعه به ناحیه ۱ آن پرداخته شده است. ناحیه ۱ با مساحت ۲۸۳.۴ هکتار، بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ دارای جمعیتی برابر ۶۳۹۲۱ نفر می‌باشد (سالنامه آماری مرکز آمار ایران و طرح تفصیلی منطقه ۲۰ شهر تهران). این ناحیه از غرب به خیابان فداییان اسلام و از جنوب به خیابان ورامین و از شمال و شرق نیز به بزرگراه شهید آوینی محدود شده است. وجود گورستان ابن بابویه (شیخ صدوق)، مدرسه شیخ

برای استفاده از این روش، پس از تدوین جداول سوات (عوامل درونی و بیرونی) بر مبنای نظرات متخصصین به امتیازدهی عوامل بر اساس تابع عضویت مثلثی اقدام می‌گردد. نوع تابع عضویت انتخابی است اما برای سادگی محاسبات، توابع عضویت عامل بحرانی موفقیت به صورت مثلثی و به فرم (a, b, c) در نظر گرفته شده است که (a) مقدار بدبینانه، (b) مقدار متحمل و (c) مقدار خوش‌بینانه می‌باشد (نمودار شماره ۴) (عزیزی و آراسته: ۱۳۹۰، ص ۳۲۰).

سپس به منظور محاسبه مساحت و محدوده قرارگیری سطوح قاعده، با کمک زبان برنامه نویسی ++C، بررسی دو به دو تک تک عوامل و محاسبه درصد قرارگیری سطح قاعده هرم در هر یک از نواحی چهارگانه ماتریس صورت می‌گیرد (عزیزی، آراسته: ۱۳۹۰، ص ۳۲۴). به منظور کاهش تعداد راهبردها، بر روی سطح مورد نظر، سطح (a-cut) تعریف می‌شود. این سطح فرضی، به ارتفاع مشخصی بالاتر رفته و همیشه باید کمتر از میزان ماکزیمم (عدد ۱) باشد. در نتیجه این اقدام، مساحت

جدول ۲. ویژگی‌های جمعیتی محلات ناحیه ۱ منطقه ۲۰ شهر تهران؛ ماخذ: طرح تفصیلی منطقه ۲۰ شهر تهران.

نام محله	مساحت (هکتار)	جمعیت (۱۳۸۵)	تراکم جمعیت (نفر/هکتار)	مهاجرت پذیری
محله شهید غیوری	۳۲.۵۶	۷۱۰۷	۲۱۸.۲	۷۸۲۶
محله ظهیر آباد	۵۵.۳۷	۲۴۲۲۸	۴۳۷.۵	۱۸۹۰۰
محله اقدسیه	۴۱.۴۷	۱۸۸۷۴	۴۵۵.۱	۱۷۱۴۱

صدوق، امامزاده بی بی شهربانو و برج طغرل در این ناحیه، بر ارزش و اعتبار آن افزوده است. همچنین این ناحیه دارای ۳ محله به نام‌های شهید غیوری، ظهیرآباد و اقدسیه می‌باشد. ویژگی‌های جمعیتی این محلات در جدول ۳ و ویژگی کالبدی ناحیه ۱ نیز در نقشه شماره ۱ قابل مشاهده می‌باشد.

پس از بررسی‌های مربوط به اسناد و طرح‌های فرادست و همچنین برداشت‌های وسیع میدانی (شامل مشاهده، مصاحبه، پرسشنامه و غیره)، تمامی ویژگی‌های برداشت شده بر اساس معیارها و سنجه‌های پایداری، در قالب ۱۳ جدول سوات سازمان‌دهی شده‌اند. این جداول شامل سوات‌های جمعیتی-اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی-

اقلیمی، زیست‌محیطی، مدیریت شهری و کالبدی (شامل سوات‌های حمل‌ونقل و شبکه ارتباطی، نظام فضای سبز و باز، نظام تقسیمات کالبدی و سازمان فضایی، نظام مسکن و تراکم ساختمانی، نظام مراکز و نظام خدمات اصلی و کاربری‌ها) می‌باشد. اما به سبب حجم زیاد اطلاعات موجود در جداول سوات، ابتدا به امتیازدهی از (۰-۱) تمامی عوامل درونی و بیرونی در جداول، بر اساس نظرات کارشناسی پرداخته و سپس عوامل منتخب و با اهمیت بیشتر استخراج شده‌اند که در جدول شماره ۵ و ۶ ملاحظه می‌شود. به سبب حجم زیاد جداول سوات، تنها سوات جمعیتی-اجتماعی، به عنوان نمونه در ذیل آورده شده است (جدول شماره ۴).

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۷۹

نقشه ۱. نقشه کاربری ناحیه ۱ شهری؛ ماخذ: طرح تفصیلی منطقه ۲۰ شهر تهران.

جدول ۴. سوات جمعیتی- اجتماعی

سوات جمعیتی - اجتماعی	
<ul style="list-style-type: none"> • بعد خانوار متعادل (۴/۴) (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، نقشه ۳) • وجود فضاهای خاطره انگیز و عناصر بسیار ارزشمند تاریخی و باستانی همچون برج طغرل (منبع: مشاهده میدانی، ۱۳۹۲) • وجود حس تعلق فراوان در اعضای محله (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • برگزاری مداوم مراسم آیینی در محلات و راسته‌ها و میادین اصلی (منبع: همان) • پایداری جمعیتی در میزان اقامت ساکنین (منبع: همان) • درصد نسبتاً بالای آرامش در محل (منبع: همان) • در صد زیاد روابط اجتماعی بین اعضای محله (منبع: همان) 	<p>سوجه</p> <ul style="list-style-type: none"> • توزیع فضایی • پارک‌های ناامن • (بدون ناظر، بدون تسهیلات و غیره) • امکان استفاده از کاربری‌ها برای تمامی قشرها و جنسیت‌ها • حفظ آیین و رسوم خاص فرهنگی • وجود برنامه‌ریزی فرهنگی • نوع جرایم • فرصت برای بیان خلاقیت‌های فردی • وجود نهادهای مدنی مانند NGO • جمعیت زیر خط فقر • توسعه متجدد مکان‌های رها شده • تفاوت تعداد مردان باسواد از زنان • کارآموزی و یادگیری دایمی • دسترسی به فرصت‌های شغلی • برخورداری از آموزش • نرخ باسوادی و بی‌سوادی • فرهنگ مردمی • کنش متقابل اجتماعی • ظرفیت‌سازی نهادی • مشارکت در گروه‌های جمعی و فعالیت‌های شهری و
<ul style="list-style-type: none"> • تراکم جمعیتی بالا (۱۸۵-۳۱۶ نفر در هکتار) (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، ص ۲) • بالابودن آمار اراذل و اوباش و معتادین و خانواده‌های درگیر با این معضل اجتماعی (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • درصد نسبتاً کم حس امنیت در ساکنین محل (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • پایین بودن سطح سواد و فقر شدید مالی شهروندان در بعضی نقاط ناحیه (منبع: مرکز آمار ایران و پرسشنامه) • نبودن جایگاه یا مکان فرهنگی مناسب جهت اوقات فراغت جوانان (منبع: پرسشنامه، مشاهده میدانی، ۱۳۹۲) • کمبود فضاهای عمومی جهت استفاده مخصوص کودکان و زنان (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • مهاجرگزینی ناحیه (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، صفحه ۵) • درصد بسیار زیاد میزان جرم‌خیزی در محل (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • نقش نسبتاً کم سرای محلات درارتباطات اجتماعی و تأمین نیازهای اولیه ساکنین (منبع: پرسشنامه و مصاحبه، ۱۳۹۲) • رعایت نشدن مناسب محرمیت منازل در ساخت و ساز (منبع: پرسشنامه و مشاهده میدانی، ۱۳۹۲) • عدم وجود امکان مشارکت زنان در عرصه فعالیت‌های اجتماعی و تصمیمات (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) • عدم وجود مطبوعات و ابزار اطلاع‌رسانی ویژه ساکنین ناحیه (منبع: همان) 	<p>ضعف</p>
<ul style="list-style-type: none"> • خصلت‌های هویتی بارز تاریخی، فرهنگی و مذهبی در منطقه مانند برج طغرل، امامزاده عبدالله (نقش گردشگری و توریستی در ناحیه) (منبع: مشاهده میدانی، ۱۳۹۲) • وجود شورایی‌ها به عنوان اهرمی مؤثر در راستای آموزش همگانی و تقویت همبستگی اجتماعی (منبع: مصاحبه، ۱۳۹۲) • وجود زمین‌های بایر بسیار زیاد و کارگاه‌های صنعتی و کارگاهی در ناحیه جهت جمعیت‌پذیری آتی (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، صفحه ۶۲) • وجود میانگین سنی جوان در ناحیه (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، صفحه ۵) • سهولت دسترسی به فضاهای سبز و ایجاد فضاهای شهری سرزنده (منبع: پرسشنامه مردمی، ۱۳۹۲) 	<p>فرصت</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۲
No.34 Spring 2014

ادامه جدول ۴. سوات جمعیتی- اجتماعی

تهدید	<ul style="list-style-type: none"> • فضاهای رها شده در گورستان ابن بابویه و سایر زمین‌های بایر (منبع: سند توسعه شهری منطقه ۲۰، ص ۷) • روند افزایشی تخریب محوطه‌ها و آثار تاریخی و متوقف شدن ساماندهی آنها (منبع: مصاحبه، ۱۳۹۲) • شکل‌گیری تراکم‌های بالا و بدون برنامه‌ریزی ساختمانی و جمعیتی (منبع: سند توسعه شهری) • استمرار در برنامه‌ریزی جهت مهاجرت به محدوده و ثابت ماندن نرخ خدمات، بهداشت، آموزش و رفاه عمومی (منبع: مصاحبه، ۱۳۹۲) • درصد بسیار کم میزان تمایل اهالی در همیاری و همفکری و رفع مشکلات ناحیه به علت ناامیدی از مسئولین (منبع: پرسشنامه، ۱۳۹۲) • عدم وجود آموزش همگانی جهت استفاده از ابزارهای نوین ارتباطی (منبع: مصاحبه، ۱۳۹۲) 	حضور زنان در عرصه اجتماع تأمین رضایتمندانه نیازهای اساسی انسان هویت محلی
--------------	---	--

جدول ۵. عوامل درونی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

امتیاز	عوامل داخلی	شناسه در زبان برنامه‌نویسی ++c	شناسه	ردیف
(-۱,۲,۳)	سیستم حمل و نقل عمومی موجود در سطح ناحیه و مناسب بودن میزان سرویس‌دهی آن به جمعیت ساکن در محله	I _۱	IS _۱	قوت
(۳,۵,۸)	وجود پارک ناحیه‌ای نسبتاً مطلوب در مرکز ناحیه	I _۲	IS _۲	
(-۱,۲,۳)	وجود عناصر شاخص تاریخی (برج طغرل، مدرسه ابن بابویه و غیره) به عنوان نشانه	I _۳	IS _۳	
(-۲,۳,۶)	تمرکز بالای کارگاه‌های صنعتی	I _۴	IS _۴	
(-۲,۱,۳)	وجود زمینه‌های مشارکت در ساکنین محله (بالا بودن میزان علاقه مردم به شرکت در حل مسائل شهری)	I _۵	IS _۵	ضعف
(-۸,۵,۲)	قرارگیری ورودی و خروجی پرترددترین مسیر شهر ری (جاده امین‌آباد) در بخش جنوبی ناحیه و ایجاد آلودگی هوا	I _۶	IW _۱	
(-۸,۶,۴)	وجود گورستان در ناحیه	I _۷	IW _۲	
(-۵,۴,۱)	سراهنه پایین کاربری خدمات عمومی در ناحیه ۱ (سطح بسیار پایین خدمات عمومی - سراهنه موجود = ۱۶.۴)	I _۸	IW _۳	
(-۳,۲,۰)	عدم وجود مرکز محله تعریف شده در ۳ محله	I _۹	IW _۴	
(-۷,۵,۲)	عدم انسجام در پهنه‌های مختلف موجود در بافت محلات به دلیل وجود کاربری‌های صنعتی و کارگاهی با مساحت زیاد	I _{۱۰}	IW _۵	
(-۲,۱,۰)	پایین بودن مشارکت زنان در تصمیمات و فعالیت‌های اجتماعی	I _{۱۱}	IW _۶	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۸۱

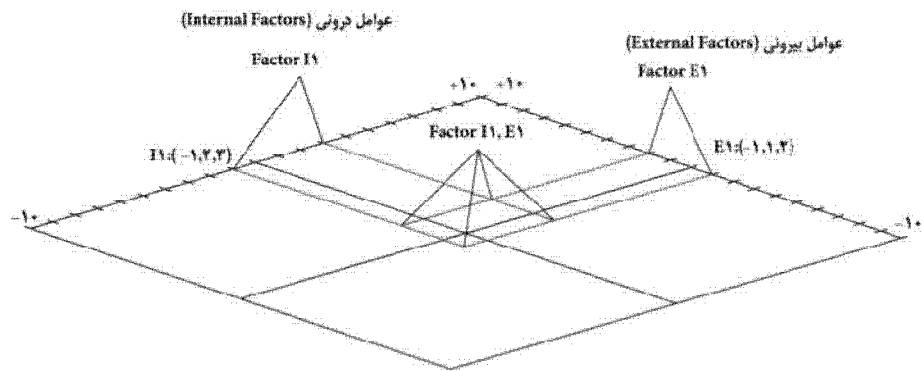
تجزیه و تحلیل و امتیازدهی بر اساس مدل تکنیک سوات و منطق فازی
بیشتری بودند بر مبنای روش فازی (با استفاده از اعداد مثلثی) امتیازدهی شدند. جامعه آماری این تحقیق برای امتیازدهی به عامل‌های یاد شده، گروهی متشکل از ۶ نفر، شامل ۲ نفر از متخصصان نهاد شهرداری (معاونت از آن‌ها که از نظر متخصصین مربوطه، دارای اولویت

جدول ۶. عوامل بیرونی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

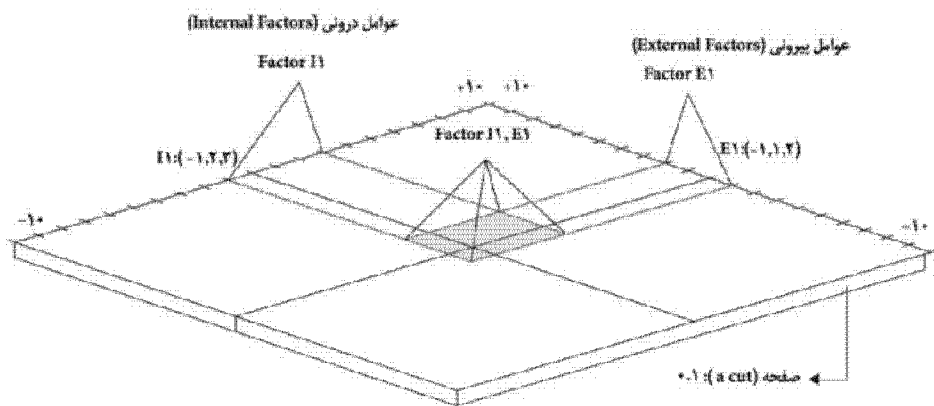
امتیاز	عوامل داخلی	شناسه در زبان برنامه‌نویسی c++	شناسه	ردیف
(-۱,۱,۲)	وجود پتانسیل گردشگری و زواری از طریق استقرار مراکز جدید گردشگری با استفاده از منابع موجود	E _۱	E O _۱	فرصت
(-۱,۰,۳)	امکان استفاده از عناصر تاریخی و یادمانی	E _۲	E O _۲	
(-۱,۳,۴)	وجود پارک محله‌ای، مساجد، حسینیه‌ها و غیره در هر یک از محلات (امکان ایجاد مراکز محله)	E _۳	E O _۳	
(-۲,۰,۲)	قرارگیری در مسیر چند رشته راه ارتباط کشوری	E _۴	E O _۴	
(-۱,۳,۴)	وجود اراضی بایر و مخروبه	E _۵	E O _۵	
(۱,۴,۶)	تلاش در جهت جلب مشارکت مردم	E _۶	E O _۶	
(-۳, -۱, ۱)	مهاجر فرست شدن ناحیه در صورت عدم تأمین مراکز مطلوب و سلسله مراتب دسترسی به این مراکز	E _۷	E T _۱	تهدید
(-۵, -۳, -۱)	عدم جلوگیری از گسترش فعالیت‌های صنعتی و کارگاهی	E _۸	E T _۲	
(-۸, -۵, -۴)	فضاهای رها شده در گورستان این بابویه و سایر زمین‌های بایر	E _۹	E T _۳	
(-۶, -۴, -۱)	معاور دارای بارترافیکی بالا در مرزهای ناحیه (بزرگراه فدائیان اسلام در غرب، بزرگراه آزادگان در شمال و جاده ورامین در جنوب)	E _{۱۰}	E T _۴	
(-۲, -۱, ۰)	درصد بسیار کم میزان تمایل اهالی در همیاری و همفکری و رفع مشکلات ناحیه به علت ناامیدی از مسئولین	E _{۱۱}	E T _۵	

پژوهشی و معاون بخش شهرسازی شهرداری منطقه ۲۰) عوامل‌های فرصت و نقاط قوت در نظر گرفته شده است. در محدوده تعریف شده بین شدیدترین تهدید و ضعف (۱۰-) و قوی‌ترین فرصت و قوت (۱۰+)، هر عامل می‌تواند سطح قرارگیری در هر ناحیه را مشخص کند و با استفاده از خاصیت تابع فازی، تمرکز اصلی قرارگیری آن را نشان دهد. سپس به مقایسه دو به دوی هر یک از عوامل درونی و بیرونی پراخته می‌شود. همان‌طور که بیان شد، تقابل دو به دوی هر عامل داخلی و خارجی، موجب استخراج تعداد زیادی راهبرد می‌شود که وظیفه پردازنده و عملگر فازی، کاهش تعداد عضویت‌های راهبردی مبهم و نامشخص است. در ادامه، همان‌طور که در روش تحقیق بیان شد، به منظور محاسبه مساحت و محدوده قرارگیری سطوح قاعده

پژوهشی و معاون بخش شهرسازی شهرداری منطقه ۲۰) و ۲ نفر از کارشناسان که ناحیه ۱ را مورد مطالعه قرار داده‌اند و نیز ۲ نفر از شورایاری محلات ناحیه ۱ می‌باشد. برای رسیدن به یک امتیاز مشخص، میانگین نقطه نظرات تصمیم‌گیران و متخصصین در خصوص هر عامل، به عنوان امتیاز نهایی آن عامل در نظر گرفته شده است. جداول شماره ۵ و ۶ به ترتیب محتوای نقاط قوت و ضعف و فرصت و تهدید دارای اولویت را به همراه امتیازات آن‌ها، نشان می‌دهد. به سبب اعمال منطق فازی در این تحقیق، برای هر عامل خارجی و یا داخلی یک تابع عضویت مناسب در فاصله ۱۰ تا ۱۰- تعریف شده و در پرسشنامه مورد نظر، قسمت ۰ تا ۱۰- شامل تهدیدها و نقاط ضعف و قسمت ۰ تا ۱۰+ تابع عضویت فازی، حاکی از

نمودار ۵. مقایسه دویه دو عامل های درونی و بیرونی E_1 , I_1 ؛ ماخذ: نگارندگان.

نمودار ۶. مقایسه عامل های E_1 , I_1 و صفحه ۰.۱ : a cut؛ ماخذ: نگارندگان.

هرم، از زبان برنامه نویسی (C++)، استفاده می‌گردد. نمودار شماره ۵، تقابل دو عامل I_1 و E_1 را نشان می‌دهد. همان‌طور که بیان گردید به منظور کاهش راهبردها، بر روی سطح مورد نظر، سطح (a-cut) تعریف می‌شود که در این تحقیق معادل عدد ۰.۱ می‌باشد (نمودار شماره ۶). به منظور استخراج راهبردهای نهایی، از میان سایر راهبردهای محاسبه شده، قاعده سطوحی که به طور کامل در هر یک از نواحی چهارگانه ماتریس قرار داشته، در اولویت انتخاب راهبردهای نهایی قرار دارند. که با توجه به محاسبات انجام شده، از برخورد دو به دو عوامل تنها ۶ مورد، کاملاً در یکی از نواحی قرار گرفته‌اند که ۳ مورد در ناحیه دوم و ۳ مورد در ناحیه چهارم قرار گرفته است.

راهبردهای برتر جدول شماره ۱ پیوست، مساحت قاعده هرم ناشی از برخورد تک تک عوامل با یکدیگر و مقایسه دو به دو آن‌ها را نشان می‌دهد. در واقع از میان برخورد دو به دو ۱۲۱ عامل، تنها ۶ جفت عامل شامل (E_3 و I_9)، (E_5 و I_8)، (E_6 و I_{11})، (E_6 و I_8)، (E_{10} و I_7)، (E_9 و I_7) و (E_8 و I_{10})، به طور کامل در دو ناحیه دوم و چهارم قرار گرفتند. سایر راهبردهایی که مساحت قاعده آنها در بیش از یک ناحیه واقع شده، خود به خود حذف گشتند. با توجه به محاسبات صورت گرفته در نهایت شش راهبرد استخراج شد. که فهرست آن‌ها در جدول شماره ۷ آمده است.

جدول ۷. عامل‌ها و راهبردهای منتخب؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق.

راهبرد اجرایی	راهبردها	ناحیه استقرار قاعده هرم	عامل‌های اجرایی
WO _{I₈} , E ₇	مکانیابی مراکز محلات در پیرامون مساجد، حسینیه‌ها و مراکز آموزشی، پارک‌های محله‌ای و غیره	ناحیه ۲ (راهبردهای محافظه کارانه)	ضعف: عدم وجود مرکز محله تعریف شده در ۳ محله
			فرصت: وجود پارک محله‌ای، مساجد، حسینیه‌ها و غیره در هر یک از محلات (امکان ایجاد مراکز محله)
WO _{I₈} , E ₈	استفاده از راضی بایر و مخروبه جهت تامین سرانه خدمات عمومی	ناحیه ۲ (راهبردهای محافظه کارانه)	ضعف: سرانه پایین کاربری خدمات عمومی در ناحیه ۱ (سطح بسیار پایین خدمات عمومی - سرانه موجود = ۱۶.۴)
			فرصت: وجود اراضی بایر و مخروبه
WO _{I₁₁} , E ₆	جلب مشارکت زنان در تصمیمات و فعالیت‌های اجتماعی	ناحیه ۲ (راهبردهای محافظه کارانه)	ضعف: پایین بودن مشارکت زنان در تصمیمات و فعالیت‌های اجتماعی
			فرصت: تلاش در جهت جلب مشارکت مردم
WT _{I₆} , E ₁₀	مسدود نمودن دسترسی‌های محلی در ناحیه به منظور جلوگیری از تردهای منطقه‌ای و آلوده کننده هوا	ناحیه ۴ (راهبردهای تدافعی)	ضعف: قرارگیری ورودی و خروجی پرترددترین مسیر شهر ری (جاده امین‌آباد) در بخش جنوبی ناحیه و ایجاد آلودگی هوا
			تهدید: معابر دارای بار ترافیکی بالا در مرزهای ناحیه: بزرگراه فدائیان اسلام در غرب، بزرگراه آزادگان در شمال و جاده ورامین در جنوب
WT _{I₇} , E ₈	ایجاد نظارتی یکپارچه در محوطه‌های بی‌دفاع گورستان و زمین‌های بایر و ایجاد کاربری‌های فعال در آن	ناحیه ۴ (راهبردهای تدافعی)	ضعف: وجود گورستان در ناحیه
			تهدید: فضاهاى رها شده در گورستان این بابویه و سایر زمین‌های بایر
WT _{I₁₀} , E ₈	جلوگیری از گسترش فعالیت‌های صنعتی و کارگاهی به منظور افزایش انسجام در بافت	ناحیه ۴ (راهبردهای تدافعی)	ضعف: عدم انسجام در پهنه‌های مختلف موجود در بافت محلات به دلیل وجود کاربری‌های صنعتی و کارگاهی با مساحت زیاد
			تهدید: عدم جلوگیری از گسترش فعالیت‌های صنعتی و کارگاهی

راهبردهای برگرفته از عوامل (I₉ و E₃)، (I₈ و E₅)، (I₁₁ و E₆)، راهبردهای WO_{I₉}, E₃₋₁₈, E₅₋₁₁₁, E₆ است. که مسائل نبود نظام مراکز و کمبود خدمات عمومی و کمبود مشارکت مخصوصاً برای زنان را شامل می‌شود، که برای بهبود آنها از فرصت‌هایی که در ناحیه وجود دارد، می‌توان استفاده نمود. راهبردهای بیان شده به شرح زیر می‌باشند: «مکانیابی مراکز محلات در پیرامون مساجد، حسینیه‌ها و مراکز آموزشی، پارک‌های محله‌ای و غیره، استفاده از راضی بایر و مخروبه جهت تامین سرانه خدمات عمومی و جلب مشارکت زنان در تصمیمات و فعالیت‌های اجتماعی.» همچنین راهبردهای برگرفته از عوامل (I₆ و E₁₀)، (I₇ و E₉) و (I₁₀ و E₈)، راهبردهای WT_{I₆}, E₁₀₋₁₇, E₉₋₁₁₀, E₈ است. که بیشتر متمرکز بر نظام شبکه حمل و نقل و نبود نظارت بر خیابان‌ها و میادین بوده و نیز وجود گورستان در ناحیه به عنوان عاملی تهدیدکننده برای ساکنین مطرح

شده است؛ مورد دیگر، اهمیت وجود کارگاه‌های صنعتی و انبارهای آلوده‌کننده در محیط می‌باشد که برای کاهش این آلودگی‌ها نیز راهبردهای زیر مطرح شده است: «مسدود نمودن دسترسی‌های محلی در ناحیه به منظور جلوگیری از تردهای منطقه‌ای و آلوده‌کننده هوا، ایجاد نظارتی یکپارچه در محوطه‌های بی‌دفاع (گورستان و زمین‌های بایر) و ایجاد کاربری‌های فعال در آن، جلوگیری از گسترش فعالیت‌های صنعتی و کارگاهی به منظور افزایش انسجام در بافت.»

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آنچه در این تحقیق مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است، استفاده از روش تحلیلی سوات-فازی و کاربرد آن در طرح‌های استراتژیک با به کارگیری آن در تدوین راهبردهای توسعه برای ناحیه ۱ شهر ری می‌باشد. از آنجایی که تکنیک سوات، به شیوه کلاسیک خود دارای معیایی است، روش‌های زیادی به منظور ترکیب با آن جهت کاهش این معایب، پیش‌بینی شده است که منطق فازی، یکی از این روش‌ها است. عدم اولویت‌بندی میان راهبردها، عدم ارجحیت میان عوامل، هم‌وزن بودن تمام عوامل و غیره برخی از مهم‌ترین معایب موجود در تکنیک سوات هستند. به نظر می‌رسد، استفاده از منطق فازی به دلیل قابل انعطاف بودن و توانایی آن در مدل کردن منطق‌ها و ارتباطات مختلف و پیچیده، جهت رفع دوگانگی‌های موجود در تکنیک سوات، مفید خواهد بود. این منطق، دارای قابلیت‌هایی در تشخیص عوامل در شرایط عدم قطعیت است. در واقع با استفاده از روش تحلیلی سوات-فازی می‌توان، عوامل داخلی و خارجی را به صورت بازه‌ای و نسبی مورد مطالعه قرار داده و زمینه را برای تدوین راهبردهای برتر فراهم نمود. همان‌طور که بیان شد، از روش مذکور جهت تدوین راهبردهای توسعه برای ناحیه ۱ شهر ری، استفاده شده است. نتایج حاصل از برداشت‌های میدانی و مطالعات اسنادی و غیره بیانگر فاصله گرفتن این ناحیه، از معیارها و سنجه‌های پایداری است. وجود مسائل و مشکلاتی همچون، اختصاص یافتن درصد قابل توجهی از ناحیه به بافت خالی و فاقد کاربری، تمایل نداشتن ساکنین جهت مشارکت با

مسئولین، وجود صنایع آلوده‌کننده محیطی و غیره، گواهی بر این ادعا است. به منظور تدوین راهبردهای توسعه، ابتدا به شیوه معمول طرح‌های استراتژیک، جداول سوات بر اساس معیارها و سنجه‌های پایداری، به دست آمده و عوامل مهم این جداول، با توجه به نظرات گروه کارشناسی، استخراج و به روش فازی امتیازدهی شدند. بدین ترتیب، ۱۱ عامل درونی و ۱۱ عامل برونی به دست آمدند که در صورت اعمال حالت کلاسیک تکنیک سوات، با ۱۲۱ راهبرد با شانس انتخاب مساوی و بدون هیچ برتری، مواجه بودیم، که این حالت، انتخاب راهبردها برای سیاستگذاری و برنامه اقدام را با مشکل مواجه می‌ساخت. اما با به کارگیری این روش، تنها ۶ راهبرد استخراج شدند که این راهبردها تمامی مسائل مهم شهری شامل مسائل کالبدی، مدیریتی، زیست‌محیطی، اجتماعی و غیره را تحت پوشش قرار می‌دهند. در پایان می‌توان بیان کرد که توسعه و استفاده از فضاهای رها شده و فاقد کاربری و جلوگیری از افزایش فعالیت‌های صنعتی، ارزش تاریخی بافت ناحیه ۱ شهر ری را احیا کرده و و پایداری آن را رقم می‌زند.

منابع و مآخذ

۱. امینی فسخودی، عباس (۱۳۸۴) کاربرد استنتاج منطق فازی در مطالعات برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، مجله دانش و توسعه (علمی- پژوهشی)، شماره ۱۷
۲. بحرینی، سیدحسین و مکنون، رضا (بی‌تا) توسعه شهری پایدار: از فکر تا عمل، مجله محیط‌شناسی، شماره ۲۷
۳. جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۹) توسعه پایدار شهری؛ استاندارد، کیفیت زندگی و پایداری فضای شهری، نشریه علوم اجتماعی، شماره ۳۲
۴. زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۸) مبانی و تکنیک‌های برنامه‌ریزی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه بین‌المللی چابهار
۵. عزیزی، محمد مهدی و آراسته، مجتبی (۱۳۹۰) طراحی الگوی برنامه‌ریزی راهبردی در توسعه فضاهای رها شده شهری با استفاده از رویکرد تلفیقی فازی و SOWT؛ نمونه موردی شهر یزد، مجله مدیریت شهری،

19. Kuswandari, R., (2004) "Assessment of Different Methods for Measuring the Sustainability of Forest Management", International Institute for Geo-Information Science and Earth Observation, Enschede, Netherlands
20. Lootsma, F.A. (2005), Fuzzy Logic for Planning and Decision Making. Dordrecht, kluwer Academic Publisher.
21. Maclaren, V. (1996), Urban sustainability reporting, Journal of the American Planning Association, Vol. 62(2).
22. Singh R. K., H. R. Murty, S. K. Gupta and A. K. Dikshit. (2009). An Overview Of Sustaibility Assessment Methodologies. Journal Of Ecological Indicator. Vol, 2.
23. Wong, Cecilia.(2006) Indicators For Urban And Regional Planning, Routledge, London And Newyork .

۶. عزیزی، محمدمهدی (۱۳۸۰) توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه‌های جهانی، مجله صفا، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، سال یازدهم، شماره ۳۳
۷. قرخلو، م و حسینی، ه (۱۳۸۵) شاخص‌های توسعه پایدار شهری، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره هشتم
۸. لقای، حسنعلی و محمدزاده تیتکانلو، حمیده (۱۳۸۷) مقدمه‌ای بر مفهوم توسعه شهری پایدار و نقش برنامه‌ریزی شهری، مجله هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، شماره ۶

۹. مؤمنی، منصور (۱۳۹۱) مباحث نوین تحقیق در عملیات، تهران: نشر مؤلف، چاپ چهارم
۱۰. مهدیزاده، جواد (۱۳۸۹) مبانی و مفاهیم، شاخص‌های توسعه پایدار، مجله جستارهای شهرسازی، سال ۹، شماره ۳۱

۱۱. مهندسین مشاور مهرآزان (۱۳۸۶) طرح تفصیلی منطقه ۲۰ شهر تهران. شهرداری منطقه ۲۰ تهران
۱۲. مهندسین مشاور مهرآزان (۱۳۸۲) سند توسعه شهری منطقه ۲۰، شهرداری منطقه ۲۰ تهران
۱۳. سازمان آمار ایران (۱۳۹۰). سالنامه آماری مرکز آمار ایران، سازمان آمار ایران. تهران.

14. Bonham-Carter, G. F. (1991). Geographic Information System for Geoscientists: Modeling with GIS, Pergamon, Ontario, PP. 291-300.
15. Ghazinoory, S; Esmail zadeh , A ; Memariani (2007), Fuzzy Sowl Analysis, journal of Intelligent & Fuzzy Systems , No.18 ,pages 99-108
16. Houghton, G. and Hunter, C. (1997), Managing sustainable urban development, Avebury Studies in Green Research.
17. Hincu D. (2011). Modelling The Urban Sustainable Development By Using Fuzzy Sets. Journal Of Theoretical and Empirical Researches In Urban Management. Vol, 6.
18. Khademi-Zare, Hassan; Zarei, Mahnaz; Sadeghieh, Ahmad ; Owlia , Mohammad saleh . (2010) Ranking the strategic actions of Iran mobile cellular telecommunication using two models of fuzzy QFD , Telecommunications Policy , Vol 34 , Issue 11.

جدول شماره ۱ پیوست: مقایسه عامل‌های درونی و بیرونی به صورت دو به دو و محاسبه مساحت قاعده هرم آن‌ها

عامل‌ها	درصد مساحت ناحیه ۱	درصد مساحت ناحیه ۲	درصد مساحت ناحیه ۳	درصد مساحت ناحیه ۴
E _۱ , I _۱	۶۵.۶۲۵	۹.۳۷۵	۳.۱۲۵	۲۱.۸۷۵
E _۱ , I _۲	۳۱.۴۵۷	.	.	۶۸.۵۴۳
E _۱ , I _۳	۵۲.۵	۲۲.۵	۷.۵	۱۷.۵
E _۱ , I _۴	۲۶.۳۴۶	.	.	۷۳.۶۵۴
E _۱ , I _۵	۴۸.۷۵	۲۶.۲۵	۸.۷۵	۱۶.۲۵
E _۱ , I _۶	.	۶۱.۷۵۱	۲۸.۲۴۹	.
E _۱ , I _۷	.	۶۴.۴۹۹	۳۵.۵۰۱	.
E _۱ , I _۸	.	۷۵	۲۵	.
E _۱ , I _۹	.	۷۵	۲۵	.
E _۱ , I _{۱۰}	.	۵۹.۴۲	۴۰.۵۸	.
E _۱ , I _{۱۱}	.	۷۵	۲۵	.
E _۲ , I _۱	۶۵.۶۲۵	۹.۳۷۵	۳.۱۲۵	۲۱.۸۷۵
E _۲ , I _۲	۶۹.۸۹۱	.	.	۳۰.۱۰۹
E _۲ , I _۳	۵۲.۵	۲۲.۵	۷.۵	۱۷.۵
E _۲ , I _۴	۳۶.۵۶۲۵	۱۹.۶۸۷۵	۱۵.۳۱۲۵	۲۸.۴۳۷۵
E _۲ , I _۵	۴۸.۷۵	۲۶.۲۵	۸.۷۵	۱۶.۲۵
E _۲ , I _۶	.	۷۱.۲۴۳	۲۸.۸۵۷	.
E _۲ , I _۷	.	۷۱.۲۴۳	۲۸.۸۵۷	.
E _۲ , I _۸	.	۷۵	۲۵	.
E _۲ , I _۹	.	۷۵	۲۵	.
E _۲ , I _{۱۰}	.	۷۰.۲۴۳	۲۷.۸۵۷	.
E _۲ , I _{۱۱}	.	۷۵	۲۵	.
E _۲ , I _۱	۸۷.۵	۱۲.۵	.	.
E _۲ , I _۲	۸۹.۷۵۲	.	.	۱۰.۲۴۸
E _۲ , I _۳	۷۰	۳۰	.	.
E _۲ , I _۴	۶۱.۴۵۹	۳۸.۵۴۱	.	.
E _۲ , I _۵	۶۵	۳۵	.	.
E _۲ , I _۶	.	۹۱.۶۷۹	.	۸.۳۲۱
E _۲ , I _۷	.	۹۱.۶۷۹	.	۸.۳۲۱
E _۲ , I _۸	.	۷۷.۸۷۵	.	۲۲.۱۲۵
E _۲ , I _۹	.	۱۰۰	.	.
E _۲ , I _{۱۰}	.	۶۳.۹۸۸	.	۳۶.۰۱۲
E _۲ , I _{۱۱}	.	۱۰۰	.	.
E _۳ , I _۱	۴۳.۷۵	۶.۲۵	۶.۲۵	۴۳.۷۵
E _۳ , I _۲	۷۳.۵۶۳	.	۲۶.۴۳۷	.
E _۳ , I _۳	۳۵	۱۵	۱۵	۳۵
E _۳ , I _۴	۴۸.۷۵۰۱	۲۶.۲۴۲	۸.۷۵	۱۶.۲۳۱
E _۳ , I _۵	۳۲.۵	۱۷.۵	۱۷.۵	۳۲.۵
E _۳ , I _۶	.	۷۵.۶۸	.	۲۴.۳۲۰

ادامه جدول شماره ۱ پیوست: مقایسه عامل‌های درونی و بیرونی به صورت دو به دو و محاسبه مساحت قاعده هرم آن‌ها

۲۴.۲۳۰	.	۷۵.۶۸	.	$E_{۳, I_{۷}}$
.	۵۰	۵۰	.	$E_{۳, I_{۸}}$
.	۵۰	۵۰	.	$E_{۳, I_{۹}}$
۵۰.۷۵۹	.	۴۹.۲۴۱	.	$E_{۳, I_{۱۰}}$
.	۵۰	۵۰	.	$E_{۳, I_{۱۱}}$
.	.	۱۲.۵	۸۷.۵	$E_{۵, I_{۱}}$
۱۲.۰۱۲	.	۸۷.۹۸۸	.	$E_{۵, I_{۲}}$
.	.	۳۰	۷۰	$E_{۵, I_{۳}}$
۱۷.۱۲۱	۱۹.۰۲۵	۲۶.۲۵۱	۶۲.۹۱۷	$E_{۵, I_{۴}}$
.	.	۲۵	۶۵	$E_{۵, I_{۵}}$
۳۸.۸۷۱	.	۶۱.۱۲۳	.	$E_{۵, I_{۶}}$
.	۳۵۶.۰۸	۶۴.۳۹۲	.	$E_{۵, I_{۷}}$
.	.	۱۰۰	.	$E_{۵, I_{۸}}$
.	۳۵۶.۰۸	۶۴.۳۹۲	.	$E_{۵, I_{۹}}$
.	۳۵۶.۰۸	۶۴.۳۹۲	.	$E_{۵, I_{۱۰}}$
۴۶.۵۴۲	.	۵۳.۴۵۸	.	$E_{۵, I_{۱۱}}$
.	.	۳۴.۹۱۳	۶۵.۰۸۷	$E_{۶, I_{۱}}$
۷.۰۱۲	.	.	۹۲.۹۸۸	$E_{۶, I_{۲}}$
.	.	۸۸۵۱	۹۱.۱۴۹	$E_{۶, I_{۳}}$
.	.	۴۴.۱۹۶	۵۵.۸۰۴	$E_{۶, I_{۴}}$
.	.	۴۴.۱۹۶	۵۵.۸۰۴	$E_{۶, I_{۵}}$
۶۸۹۱	.	۹۳.۱۰۹	.	$E_{۶, I_{۶}}$
۶۸۹۱	.	۹۳.۱۰۹	.	$E_{۶, I_{۷}}$
۹.۹۹۵	.	۹۰.۰۰۵	.	$E_{۶, I_{۸}}$
.	.	۸۹.۲۵۸	۱۰.۰۷۴۲	$E_{۶, I_{۹}}$
۶۸۹۱	.	۹۳.۱۰۹	.	$E_{۶, I_{۱۰}}$
.	.	۱۰۰	.	$E_{۶, I_{۱۱}}$
۷۱.۰۹۳	۱۰.۱۵۶	.	۱۶.۴۰۶	$E_{۷, I_{۱}}$
۶۳.۰۱۵	.	.	۳۶.۹۸۵	$E_{۷, I_{۲}}$
۵۶.۸	۲۴.۳	۵۶	۱۳.۱	$E_{۷, I_{۳}}$
۳۸.۳۱۵	۲۵.۵۲۱	۲۶.۵۹۸	۱۳.۸۰۴	$E_{۷, I_{۴}}$
۵۲.۸۱۲۵	۲۸.۴۳۷۵	.	۱۲.۱۸۷۵	$E_{۷, I_{۵}}$
۵۶.۹۲۷	.	۴۳.۰۷۳	.	$E_{۷, I_{۶}}$
۵۶.۹۲۷	.	۴۳.۰۷۳	.	$E_{۷, I_{۷}}$
.	۸۱.۲۵	۱۸.۷۵	.	$E_{۷, I_{۸}}$
.	۸۱.۲۵	۱۸.۷۵	.	$E_{۷, I_{۹}}$
۵۶.۹۲۷	.	۴۳.۰۷۳	.	$E_{۷, I_{۱۰}}$
.	۸۱.۲۵	۱۸.۷۵	.	$E_{۷, I_{۱۱}}$
۲۸.۰۵۲	۷۱.۹۴۸	.	.	$E_{۸, I_{۱}}$
.	۹۴.۱۷۵	.	۵.۸۲۵	$E_{۸, I_{۲}}$
۵.۸۰۶	.	۹۴.۱۹۴	.	$E_{۸, I_{۳}}$

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

ادامه جدول شماره ۱ پیوست: مقایسه عامل‌های درونی و بیرونی به صورت دوجه دوو محاسبه مساحت قاعده هرم آن‌ها

۳۴.۸۷۵	۶۵.۱۲۵	.	.	$E_{۸,۹} I_۴$
۶۵.۱۲۵	۳۴.۸۷۵	.	.	$E_{۸,۹} I_۵$
۹۵.۱۰۸	۴.۸۹۲	.	.	$E_{۸,۹} I_۶$
۹۵.۱۰۸	۴.۸۹۲	.	.	$E_{۸,۹} I_۷$
۹۲.۶۸۹	۷.۳۱۱	.	.	$E_{۸,۹} I_۸$
۹۴.۰۹۹	۵.۹۰۱	.	.	$E_{۸,۹} I_۹$
۱۰۰	.	.	.	$E_{۸,۹} I_{۱۰}$
۹۴.۰۹۹	۵.۹۰۱	.	.	$E_{۸,۹} I_{۱۱}$
۱۸.۷۶۱	۸۱.۲۳۹	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۱$
.	۹۷.۰۱۳	.	۲.۹۸۷	$E_{۹,۱۰} I_۲$
۱۱.۲۴۱	۸۸.۷۵۹	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۳$
۳۳.۸۹۵	۶۷.۱۰۵	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۴$
۵۲.۸۶۴	۴۷.۱۳۶	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۵$
۹۰.۴۳۹	۹.۵۷۱	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۶$
۱۰۰	.	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۷$
۹۶.۰۷۶	۳.۹۲۴	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۸$
۹۷.۰۴۱۹	۲.۵۸۱	.	.	$E_{۹,۱۰} I_۹$
۹۴.۰۲۷	۵.۹۷۳	.	.	$E_{۹,۱۰} I_{۱۰}$
۹۱.۵۰۹	۸.۴۹۱	.	.	$E_{۹,۱۰} I_{۱۱}$
۳۱.۷۲۵	۶۸.۲۷۵	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۱$
۱.۵۸۴	۹۸.۴۱۶	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۲$
۶۷.۵۹۸	۳۲.۴۰۲	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۳$
۳۱.۵۸۸	۶۸.۴۱۲	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۴$
۴۵.۷۰۳	۵۴.۲۹۷	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۵$
۱۰۰	.	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۶$
۹۵.۲۶۴	۴.۷۳۶	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۷$
۸۸.۹۶۳	۱۱.۰۳۷	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۸$
۹۷.۱۵۹	۲.۸۴۱	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_۹$
۹۷.۱۵۹	۲.۸۴۱	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_{۱۰}$
۹۷.۰۴۱۹	۲.۵۸۱	.	.	$E_{۱۰,۱۱} I_{۱۱}$
۸۷.۵	۱۲.۵	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۱$
.	۹۴.۰۷۳	.	۵.۹۲۷	$E_{۱۱,۱۲} I_۲$
۷۰	۳۰	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۳$
۶۷.۱۹۴	۳۲.۸۰۶	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۴$
۶۵	۳۵	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۵$
۹۷.۰۴۱۹	۲.۵۸۱	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۶$
۹۷.۰۴۱۹	۲.۵۸۱	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۷$
۹۴.۰۵۸	۵.۹۴۲	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۸$
۹۷.۰۴۱۹	۲.۵۸۱	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_۹$
۹۴.۰۵۸	۵.۹۴۲	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_{۱۰}$
۹۱.۶۳۳	۸.۳۶۷	.	.	$E_{۱۱,۱۲} I_{۱۱}$

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳

No.34 Spring 2014

■ ۱۹۰ ■

میزان سنجی انگاشتهای ادراک شهروندی از معماری و فضاهای شهری تاریخی با تاکید بر اجتهاد از آنها در معماری معاصر؛ مورد پژوهی: فضاهای شهری و معماری تاریخی شهر تهران

وحید قبادیان- دکترای معماری و هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات، امارات.
شهاب ایلکا*- دانشجوی دکتری تخصصی، گروه معماری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد امارات، امارات.

Citizen Perception Survey imaginations amount of historical architecture and urban spaces with an emphasis on contemporary architecture

Abstract

Today, citizens' perception of urban spaces and architecture plays a key role in the application or non-use of urban spaces and architecture. You cannot expect that to how, or even more generally, dictates the use of urban spaces to citizens. Accordingly, a review of the cognitive component can help citizens, especially in the traditional architectural design spaces with no soul and is still today overlooked and forgotten things to point. In this research, descriptive - analytical and logical reasoning and survey methods to collect data: surveys and questionnaires and documents and close benefited. The results indicate that specific components of such wonder and admiration of the citizens, beauty, calm, exclusive - an individual routine, coordination, lack of coordination, history, social life, glory, mysterious, dream and heaven, elegance, power light, color and physical elements of continuity and repetition, spirituality, security, fun and pleasant, the vitality of traditional architecture that can be used in the design of urban spaces and modern architecture.

Keywords: architecture, urban space, perception, aesthetic, architectural and urban areas, traditional, contemporary architecture.

چکیده

امروزه ادراک شهروندان از فضاهای شهری و معماری، نقشی اساسی در کاربرد یا عدم بکارگیری فضاهای شهری و معماری دارد؛ چنانچه نمی توان انتظار داشت که نحوه چگونگی یا حتی بطور اعم تر، استفاده از فضاهای شهری را به شهروندان دیکته کرد. بر این اساس، بازبینی مولفه های ادراکی مورد نظر شهروندان خاصه در معماری سنتی می تواند راهگشای طراحی فضاهای بدون روح و راکد امروز بوده و حداقل مقذور به موارد نادیده و فراموش شده ای اشاره کند که در طراحی فضاها و معماری معاصر موثر افتد. در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی و پیمایشی با روش استدلال منطقی و ابزار گردآوری داده: مطالعات کتابخانه ای و اسنادی و پرسشنامه های باز پاسخ و بسته پاسخ بهره برده است. نتایج این تحقیق نشان می دهد که مولفه هایی خاص از نظر شهروندان مانند شگفتی و تحسین، زیبایی، آرامش، منحصر به فردی، معمولی، هماهنگی، عدم هماهنگی، تاریخ، زندگی اجتماعی، عظمت، اسرار آمیزی، رویا و بهشت، ظرافت، قدرت، نور، رنگ و عناصر کالبدی، استمرار و تکرار، معنویت، امنیت، لذت و خوشایندی، سرزندگی در معماری سنتی وجود دارد که می توان در طراحی فضاهای شهری و معماری معاصر از آنها بهره گرفت.

واژگان کلیدی: معماری و فضای شهری، ادراک زیبایی شناختی، فضاهای معماری و شهری سنتی، معماری معاصر و جامعه شناسی.

گردآوری مولفه‌های ادراکی و بااهمیت از نظر شهروندان در پرسشنامه پایلوت از نظرات شهروندان و ارائه برخی مفاهیم برای تبیین آشکار «قلمروی شناختی» این موضوع.

۲. «روش تحلیل»: در [مرحله تحلیل و پردازش] داده‌های مرحله قبل، روش تحلیل عبارت است از: در مرحله تحلیل؛ روش «استدلال منطقی» و روش «انتقادی - تفسیری» در راستای ترسیم «مدل مفهومی» و روش آمار توصیفی و استنباطی در بیان ادراک شهروندان از فضاهای شهری.

۳. «گردآوری داده‌ها»: این تحقیق از انواع ابزارها از جمله مطالعه و بررسی اسناد و مدارک نوشتاری و تصویری، آمار رسمی و غیررسمی و پرسشنامه بهره برده است. در ابتدا به منظور ایجاد چارچوبی نظری برای پژوهش از روش مطالعات کتابخانه‌ای بهره جسته است. پرسشنامه نظرسنجی از شهروندان تهیه و تکمیل شده و در مرحله بعدی بر اساس داده‌های پرسشنامه نظرسنجی، تحلیل‌های مربوطه ارائه شده است. طراحی و تکمیل پرسشنامه‌ی سنجش شهروندان از معماری ایرانی - اسلامی شهر تهران مدنظر بوده است که هدف اصلی این بخش از تحقیق سنجش ابعاد متفاوت انگاره شهروندان نسبت به معماری ایرانی - اسلامی معاصر بوده است.

۴. «جامعه آماری»: جامعه آماری در این تحقیق موارد زیر را در بر می‌گیرد: جامعه آماری تحقیق مشتمل بر شهروندان کلانشهر تهران است که در طی دوره تحقیق، نظرات ایشان از طریق پرسشنامه حاصل شده است.

۵. «روش نمونه‌گیری»: روش نمونه‌گیری، نمونه‌گیری در دسترس بوده است. روش نمونه‌گیری در دسترس روشی است که در آن اعضای نمونه با توجه به شرایط و محدودیت‌های محقق انتخاب می‌شوند.

۶. «حجم نمونه»: برای تعیین حجم نمونه شهروندان از فرمول حجم جامعه‌ی نامعلوم استفاده شده است:

$$n = \frac{Z_{\alpha}^2 \times p \times q}{d^2}$$

$$n = \frac{(1.96)^2 (1)(0.05)}{(0.08)^2} = 142$$

جایگاه مطلوب فضاهای شهری و معماری در ادراک شهروندان و کاربران فضاهای شهری از یک طرف و بحران هویت در شهرهای که منتج از منهای معنا و حس مکان از شهرها می‌باشد، ناشی از برآوردهای منحصرأ مادی قرن بیستمی توسعه است. برآوردهایی که سبب شده‌اند راه‌های ارتباطی بیشتر، ارتباطات کمتر و بی کیفیت تر تولید کنند؛ و شهرهای بزرگتر، انسانهایی با خاطرات و تجربیات حسی محدودتر بیافرینند. فقدان کیفیت فضاهای شهری در حوزه ادراکی شهروندان، علاوه بر نمایش تغییرات اساسی پارادایم در فرم شهر، مؤید دگرگونی شیوه ادراک انسانها از پیوستگی با مکان نیز هست. از سویی دیگر، مطالعات کیفیت محور و پژوهشهای مطلوبیت سنجی فضاهای شهری، سهم بزرگی در عمق بخشیدن به دانش ارتباطات انسان و محیط خاصه در علوم مرتبط با روانشناسی محیطی ایفا کرده‌اند. این مطالعات اینک باگذشت بیش از سه دهه، دارای یک بدنه نظری رو به رشد و ترمینولوژی مفاهیم مخصوص به خود شده؛ و در چهارچوبها و نظام‌مندی‌های روانشناسی محیط، اکولوژی انسانی و جامعه‌شناسی شهری نیز محدود نمانده‌اند.

بر این اساس، در این مقاله به طرح میزان ادراک مطلوب شهروندان از فضاهای سنتی معاصر و ارتباط معنادار آن با طراحی فضاهای رایج معماری از دیدگاه شهروندان معاصر پرداخته شده است. در پایان نیز راهکارهایی عملی و راهبردهایی برای طراحی معماری و فضاهای شهری معاصر ارائه خواهد شد.

مواد و روشها

۱. «روش تحقیق»: در مرحله [ادبیات تحقیق و ارائه مدل مفهومی پیشنهادی] روش تحقیق مشتمل است بر:
 ۵ روش «توصیفی» و «تحلیلی» [به تفصیل] با ابزار «گردآوری داده»: مطالعات اسنادی و کتابخانه ای و دسترسی به کتب و نصوص لاتین و درگاه‌های اینترنتی و برقراری مکاتبه با نهادها، ارگانها و موسسات مطالعاتی و متخصصین و صاحب‌نظران زمینه فوق‌الذکر.
 ۵ روش «تحلیل محتوا» [به تفصیل] برای جمع‌بندی و

در این رابطه n حجم نمونه‌ی آماری، p نسبت موفقیت و $Z_{\alpha/2}$ آماره‌ی مربوط به توزیع نرمال استاندارد برای سطح خطای ($\alpha = 0.05$) می‌باشد که مقدار آن برابر ۱.۹۶ می‌باشد.

۷. «آزمون‌های آماری»: آزمون آماری مورد استفاده در پرسشنامه‌ی مرحله‌ی دوم تحقیق، آزمون یکنواختی و یکای مربع تک نمونه‌ای بوده است.

۸. «روش تجزیه و تحلیل»: تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق توسط نرم افزار SPSS صورت گرفته است.

۹. «روایی و پایایی تحقیق»: نظر کارشناسان و اساتید در مورد روایی این پرسشنامه‌ها مثبت بوده و بنابراین می‌توان انتظار داشت که پرسشنامه‌های مورد استفاده در تحقیق دارای روایی محتوایی و صوری باشند.

۱۰. «قلمرو مکانی و زمانی تحقیق»: محدوده تحقیق ابنیه و بافتهای تاریخی کلانشهر تهران بوده که به صورت تصادفی نظرات شهروندان از میزان ادراک ایشان از فضاها و معماری موجود برآورد شده است. قلمرو اصلی تحقیق میدان امام (ره)، میدان بهارستان، و مجموعه بازار قدیم تهران بوده است.

ادبیات و مبانی نظری ادراک

بررسی سیر تحول تمدن و فرهنگ بشر در طول تاریخ

نشان می‌دهد که انسانها از طریق تفکر و ادراک بر یکدیگر تاثیر می‌گذارند و از این طریق با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند. «فرگه» در این ارتباط می‌گوید:

«وقتی ادراکی به چنگ آید، در آغاز فقط تغییری در جهان درونی کسی که آن ادراک را به چنگ آورده ایجاد می‌کند، ولی از حیث ماهیت خودش همچنان دست نخورده باقی می‌ماند، زیرا تغییراتی که در آن ایجاد می‌شود فقط در اوصاف غیر ذاتی آن است» (فرگه، ۱۳۷۴، ص ۱۱۰).

لذا می‌توان گفت:

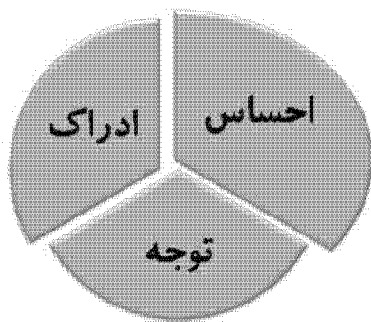
۱. «ادراک»: حصول صورت شیء در عقل را ادراک می‌گویند؛ خواه شیء مذکور مجرد باشد یا مادی، جزئی باشد یا کلی، حاضر باشد یا غالب یا اینکه در ذات مدرک یا در آلت حس او حضور یابد.

۲. «ادراک محیطی»: ادراک عبارت است از: «تجربه حسی ما از دنیای پیرامونمان و مستلزم بازشناسی شناخت محرک‌های محیطی و نیز اقدامات واکنشی به این محرک‌هاست.» ما از طریق فرایند ادراکی، درباره عناصر محیطی که برای بقای ما جنبه حیاتی دارند، اطلاعات به دست می‌آوریم. ادراک نه تنها تشکیل دهنده تجربه از دنیای پیرامونمان است بلکه به ما اجازه می‌دهد که درون محیطمان به فعالیت و عمل پردازیم. ۲

۱. «ملاصدرا» تمام درجات و مراحل ادراک را که سلسله‌ای از پدیده‌های جسمانی و نفسانی غیر مادی است ناشی از موجود مادی خارجی می‌داند. بعقیده ملاصدرا تأثیرگذاری اشیاء بر روی حواس ما فقط نیمه راه ادراک است، و کسانی که - مانند حسگرایان - از مرحله تجربه و حس فراتر نرفته‌اند در واقع، به نیمه راه قناعت کرده‌اند و طبعاً نمی‌توانند (و نباید) فرآیند سیر کامل ادراک بعد از حس را انکار کنند. حواس انسان (مثلاً بینایی) ناتوانتر از آنست که واقعیت خارجی را در صفحه ذهن منعکس و برای ما علم، ایجاد کند. علائمی رمزگونه که چشم به مغز مخابره می‌کند بیش از یک «شبح» (یعنی تصویر کمرنگ و مبهم اشیاء) نمی‌باشد و این مقدار، علم و شناخت شمرده نمی‌شود زیرا علم در فلسفه ملاصدرا باید «کاشفیت» و بیرون‌نمایی صریح داشته باشد و شبح و تصویر مادی اشیاء، اینگونه بیرون‌نمانیست. و برای تأمین کاشفیت ادراک و علم بایستی با ماهیت اشیاء خارجی سروکار داشته باشد. (فرق شبح با ماهیت صورت آن است که اگر به صورت ذهنی وجود خارجی داده شود همان شیء خارجی خواهد شد (ولی شبح اینگونه نیست).

۲. «فرآیند ادراکی» دنباله‌ای از مراحل است که از محیط شروع می‌شود و به درک ما از یک محرک و اقدام واکنشی نسبت به آن محرک می‌انجامد. این فرآیند در موارد زیر خلاصه می‌شود: ۱. محرک محیطی: دنیا پر است از محرک‌هایی که از طریق حواس مختلف می‌توانند توجه ما را جلب کنند، ۲. «محرک مورد توجه»: محرک مورد توجه، شیء بخصوصی در محیط است که توجه ما بر روی آن متمرکز شده است. ۳. «تصویر بر روی شبکیه»: سپس، محرک مورد توجه به صورت یک تصویر بر روی شبکیه شکل می‌گیرد. ۴. «تبدیل»: تصویر روی شبکیه سپس به سیگنال‌های الکتریکی تغییر شکل می‌یابد، ۵. «پردازش عصبی»: آنگاه سیگنال‌های الکتریکی تحت پردازش عصبی قرار می‌گیرند؛ ۶. «ادراک»: در مرحله بعد از فرایند ادراک، ما شیء محرک در محیط را به طور واقعی درک می‌کنیم. در این مرحله است که ما به طور هشیارانه از آن محرک آگاهی می‌یابیم. ۷. «بازشناسی و شناخت»: ادراک فقط مستلزم آگاهی هشیارانه از محرک‌ها نیست. علاوه بر آن مغز ما باید آنچه حس کرده‌ایم را رده‌بندی و تفسیر کند.

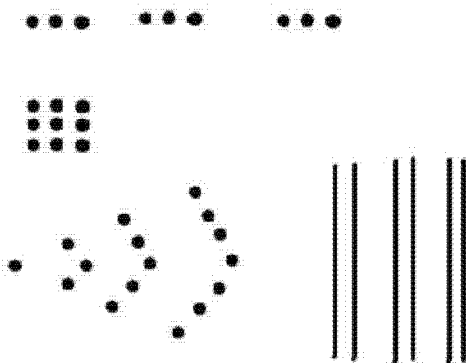

نمودار ۱. فرآیند شکل‌گیری ادراک محیطی؛ نگارنده بر اساس ایروانی، ۱۳۸۱، ج ۱۱.

ویژگی‌های کلی رفتار به شمار می‌آید و از قانونهایی به شرح زیر تشکیل یافته است.

۱. «قانون فراگیری»: یکی از مهمترین قانونهای گشتالت به قانون فراگیری یا جامعیت معروف است. از ویژگیهای قانون فراگیری نظم و ترتیب، تقارن، سادگی، تناسب، استواری، پایداری و مانند اینهاست. در روان‌شناسی مانند فیزیک حالت تعادل نقش مهمی را برعهده دارد. قانون فراگیری را باید قانون تعادل نامید. همان‌طور که در علم فیزیک اصول ماکزیمم و می‌نیمم حاکم است. در حالت‌های روانی، با ملاحظات خاص خود نیز عین همین قوانین حکمفرماست. برای نمونه، وقتی آبگونه‌ها در سطح ناهموار قرار می‌گیرند. به سوی وضع متعادل رو می‌آورند.

۲. «قانون مجاورت»: بیانگر عوامل سازنده یک میدان است که در نتیجه نزدیک بودن به یکدیگر تشکیل دسته یا رده‌های مشخصی را می‌دهد. هر چه این واحدها بیشتر به هم نزدیک باشند، احتمال همبستگی آنها بیشتر است. به طوری که در شکل زیر دیده می‌شود

ادراک در علم روانشناسی محیطی

در تبیین ماهیت ادراکی، که متأثر از حالات روانی در وضعیت طبیعی و یا غیرطبیعی هستند، نظریه‌های متفاوتی ارائه شده است که از بین آنها می‌توان به نظریات زیر اشاره کرد:

۱. «نظریه گشتالت»: این نظریه بر اهمیت روابط بین محرک‌ها تأکید دارد. اگر چه به صورت کلی می‌توان خطاهای ادراکی را بر پایه این نظریه تبیین کرد، ولی استثناهایی را، که بر پایه تقابل و رد تصویرهای شکلی ایجاد می‌شوند، شامل نمی‌شود.

۲. «نظریه حرکت چشم»: در این نظریه اندازه و جهت خطاهای ادراکی را بر اساس حرکات جهشی چشم‌ها تبیین می‌کنند. در اینجا فرض بر این است که خطاهای احتمالی بر اثر دخالت الگوهای خطی رخ می‌دهند و کنشی از حرکات‌های چشم هستند. انتقادی که به این نظریه وارد است این است که، حرکات‌های جهشی چشم بیشتر معلول خطای ادراکی است تا علت آن. مثلاً خطای ادراکی لامسه را نمی‌توان بر این مبنا تبیین کرد.

۳. «نظریه فاصله ظاهری»: در این نظریه تأکید بر این است که خطاهای ادراکی شکلی که شامل نشانه‌های تصویری عمق هستند، مکانیزم‌های ثبات را درگیر می‌سازند. البته این تبیین درباره تجربه‌های عمق و ثبات در ترسیم صحنه‌های سه بعدی قابل کاربرد است، اما درباره بسیاری از خطاهای شکل قابل استناد نیست.

۴. «نظریه جابجاسازی عصبی»: طبق این نظریه، به وسیله یک فرایند بازدارنده جانبی در مغز، یک طرح ادراکی موجب جابجاسازی طرح دیگری می‌گردد. در نتیجه زاویه‌های خطوط متقاطع، اشتباه ادراک می‌شوند. این نظریه هم اگر چه می‌تواند بسیاری از خطاهای ادراکی مربوط به جهت خطوط را تبیین کند، اما در مورد خطاهای لامسه کاربرد ندارد.

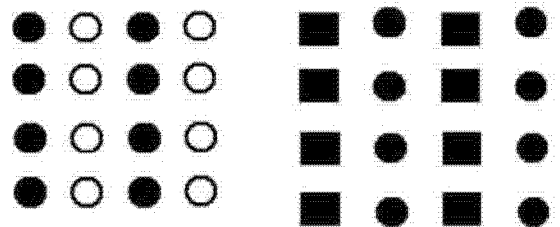
قانونهای سازماندهی ادراکی

روان‌شناسان گشتالت معتقدند که در گشتالت یا هیأت‌کل نیروی خاصی وجود دارد که مسائل و امور را در طرح‌ها، شکلها و قالبهای معینی سازمان می‌دهد و اساس ادراک و بینش را پایه‌ریزی می‌کند. به این جهت سازماندهی از

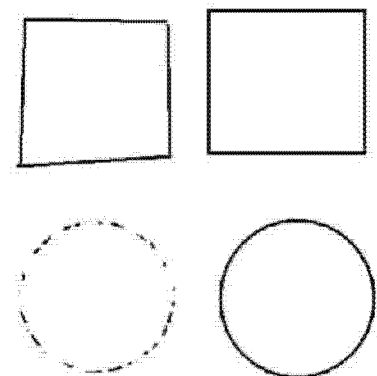

نقطه‌هایی که نزدیک به هم هستند یک واحد یا یک دسته مستقل را به وجود می‌آورند.

۳. «قانون مشابهت»: در قانون مشابهت موارد مشابه بر حسب ویژگیهای خاصی که دارند، مانند شکل و رنگ و جز آن، گروههای مشترکی را به وجود می‌آورند، مشروط بر آنکه ضابطه‌های قانون مجاورت در آنها حکفرما نباشد. به سخن دیگر، بنا به قانون مشابهت، اشیایی که از لحاظ شکل و رنگ مشابه و همانند ادراک می‌شوند به صورت گروههای مشخص سازمان می‌یابند. برای مثال، اگر به فردی قالبهای ساختمانی در هم ریخته‌ای را بدهند و از او بخواهند که از آنها دسته‌های معینی بسازد، او معمولاً قالبهایی را که از لحاظ شکل و رنگ به نحوی با یکدیگر مشابهت دارند در یک دسته قرار می‌دهد.

۴. «قانون بستگی»: در قانون بستگی کوشش روان‌شناسان گشتالت بر این بوده است که نشان دهند در امر ادراک سطوح بسته یا شکلهای کامل از سطوح باز یا شکلهای ناتمام دارای وضعی پایدارتر و مطلوب‌تر می‌باشند این امر شاید به این جهت باشد که شکلهای نسبتاً آسانی را تشکیل می‌دهند.

فضای شهری

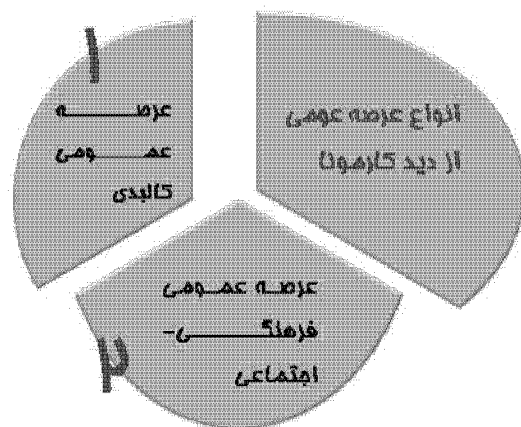
فضاهای شهری از آن دسته از فضاهای باز عمومی در شهر هستند که بستر تعاملات اجتماعی بوده و دارای سه شاخص اصلی عرصه عمومی شهر می‌باشند: «عمومی بودن، باز بودن و بستر تعاملات اجتماعی» (پاکزاد، ۱۳۹۰). برای فضای شهری، تعاریف متعددی از جمله فضای زندگی و فعالیت‌های جمعی و اجتماعی، فضای تعاملات و فضایی با تناسبات زیبایی شناسانه ذکر می‌شود. فضاهای شهری می‌توانند به تناسب فرهنگ و اقلیم، فضاهایی سرپوشیده و مسقف نیز باشند؛ بنابراین فضای شهری فضایی عمومی و عام است که دسترسی همگان به آن امکان پذیر بوده و به عنوان مفصل فضاهای مختلف و مکان دسترسی به فضاها و عملکردهای عیدیه‌ای ایفای نقش می‌کند. طبیعی است که اگرچه می‌توان برای فضای شهری ویژگی‌های کالبدی خاصی را تعریف کرد، اما این ویژگی‌ها، ویژگی‌های استاندارد نیستند و در جوامع مختلف تمایزات و تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند. فضای شهری^۲ پدیده‌ای سازمان یافته است از اطلاعاتی که در صور مختلف فرم، عملکرد و معنا

تجلی می‌یابد. بستر شکل‌گیری و ارتقا زندگی اجتماعی یک جامعه که بیانگر فرهنگ و شیوه شهر نشینی یک تمدن می‌باشد. فضای شهری عینیتی است برخاسته از تلفیق روابط اجتماعی، در بستری کالبدی، در زمینه‌ای معنایی و در راستای عملکردهایی مورد نیاز جمعی انسانی. آنچه در شهرهای امروز ما دیده می‌شود نه فضای شهری که فضاهایی خالی محصول کنار هم قرار گرفتن بناها و تکه‌های باقی مانده از توده‌هایی هستند که کمتر معنا و مفهومی را به ذهن متبادر می‌کنند. شاید اینگونه باشد که در شهر؛ اول ساختمانها ساخته می‌شوند و آنچه باقی می‌ماند، فضای شهری است. مهمترین ابزار در جهت تقویت جامعه مدنی تقویت عرصه‌های عمومی است و اما درمیان عرصه‌های عمومی، فضای شهری فضایی است که با ساختار کالبدی و کارکرد اجتماعی اش می‌تواند عرصه مطلوبی برای رشد و بالندگی جامعه مدنی ارائه دهد. فضایی که مکان تعاملات اجتماعی، برخوردهای اجتماعی، تبادلات

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۱۹۵

نمودار ۲. انواع عرصه عمومی از دیدگاه کارمونا؛ ماخذ: نگارنده بر اساس کارمونا، ۲۰۰۳.

اجتماعی و محملی برای انواع فعالیت هاست (حبیبی،

۱۳۸۰). «گرمونا» نیز عرصه عمومی را در دو بعد «عرصه کالبدی»^۴ و «عرصه عمومی فرهنگی- اجتماعی»^۵ مورد بررسی قرار می دهد. (Carmona, 2003:11)

«کوین لینچ» با انتشار «تئوری شکل خوب شهر» در سال ۱۹۸۱ میلادی حصول کیفیت مناسب طراحی شهری و به تبع آن ارتقاء کیفیت زندگی شهری را در گرو پنج معیار و دو فوق معیار زیر اعلان می دارد:

۱- «سرزندگی»: به مفهوم امکان بقای زیست شناختی و جامعه شناختی انسان در محیط شهر؛

۲- «معنی (حس)»: به معنی نقش انگیزی ذهنی و معنادار بودن مکان های شهری؛

۳- «سازگاری»: به منظور انطباق فرم شهری با فعالیت های گوناگون و مدارهای رفتاری؛

۴- «دسترسی»: به مفهوم سهولت نفوذ فیزیکی به بخش های مختلف بافت شهری؛

۵- «کنترل و نظارت»: به مفهوم فراهم بودن امکان انتخاب و مداخله شهروندان در امور مرتبط با مدیریت و استفاده از عرصه همانی؛

۶- «کارایی»: کارا بودن هر یک از معیارهای فوق باتوجه به

هزینه؛ و

۷- «عدالت»: پرداخته شدن هزینه معیارها از طریق سازمان یا طبقه اجتماعی که باید برای آن هزینه کنند.^۶ یکی از مشهورترین مجموعه کیفیتهای طراحی شهری مجموعه ارائه شده توسط «یان بنتلی و همکارانش» در کتاب «محیطهای پاسخده»^۷ است. این ۷ معیار که باید در ایجاد محیطهای پاسخده رعایت شوند عبارتند از: «نفوذپذیری»؛ «گوناگونی»؛ «خوانایی»؛ «انعطاف پذیری»؛ «تناسبات بصری»؛ «غناي حسی»؛ و «رنگ تعلق».

مدلهای ادراک سنجی محیطی

علاوه بر بیان پارامترهای کیفیتی محیط، نظریه پردازان نیز مدل هایی برای طبقه بندی این کیفیات ارائه کرده اند.

سه مدل عام در این زمینه عبارتند از:

۱. «مدل لنگ»^۸: نیازهای انسانی: این مدل با اقتباس از نظریه سلسله مراتب نیازهای انسانی مازلو تدوین شده است. براساس این مدل می توان کیفیت محیط شهری را برحسب برآورده ساختن گونه های مختلف نیازهای انسان یعنی: نیازهای فیزیولوژیکی، نیاز به ایمنی و

4. Physical Public Realm

5. Socio-Cultural Public Realm

۶. برای اطلاعات بیشتر ر. ک. به: لینچ، کوین (۱۳۸۷) تئوری شکل خوب شهر. ترجمه: سید حسین بحرینی. انتشارات دانشگاه تهران.

۷. برای اطلاعات بیشتر ر. ک. به: بنتلی، یان (۱۳۸۲) محیط های پاسخده، ترجمه: بهزادفر، مصطفی، تهران، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت.

8. John Lang

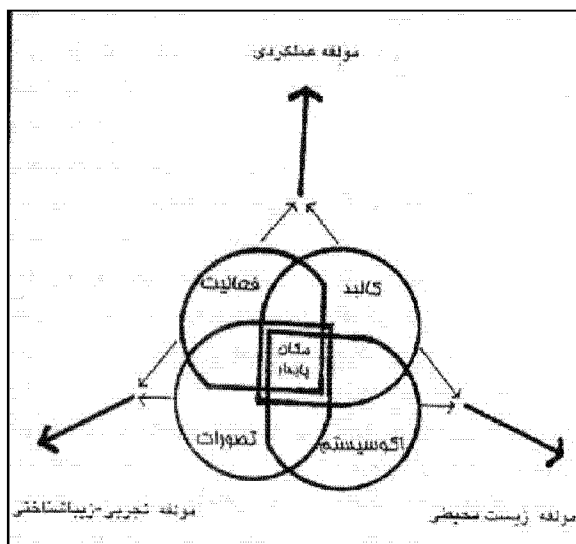
جستجوی کسب اطلاعات از محیط و نهایتاً فهم معنی آن هستند. در این وضعیت اطلاعات استنباط شده، موجب روشن گردیدن هویت فردی و جمعی محیط و جامعه مرتبط با آن و نهایتاً حس مکان می‌گردد.

۳. «مدل کانتر؛ مؤلفه‌های مکان»^{۱۳}: مدل مشهور دیوید کانتر، از پیشگامان مطالعات ادراکی معماری و طراحی شهری را می‌توان یکی از چارچوب‌های نظری که قادر به «تبیین مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری» است، محسوب نمود. بر اساس مدل مزبور که به مدل مکان شهرت دارد، محیط شهری به مثابه یک مکان متشکل از سه بعد در هم تنیده کالبد، فعالیت و تصورات است. از آنجا که کیفیت محیط شهری یک مکان ناگزیر از پاسخدهی مناسب به ابعاد گوناگون محیط شهری است. می‌توان مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری را مؤلفه‌هایی به موازات مؤلفه‌های سازنده مکان تعریف نمود. به عبارت دیگر، با اقتباس از نظریه مکان کانتر می‌توان گفت کیفیت محیط شهری عبارت است از برآیند سه مؤلفه که هر یک از آنها متکفل برآورده ساختن یکی از کیفیت‌های سه گانه «کالبدی»، «فعالیتی» و «تصوری» محیط شهر است (گلکار، ۱۳۸۰، ص ۶۵-۳۸).

امنیت، نیاز به وابستگی و احساس تعلق، نیاز به عزت و اعتماد به نفس، نیاز به تحقق خویشتن و خودشکوفایی و نیازهای شناختی-زیباشناختی طبقه بندی نمود. لذا لازم است تا محیط شهری نیازهای متفاوت انسانی را برآورده سازد (عباس زادگان، ۱۳۸۴).

۲. «مدل اپلیارد؛ حالت‌های ادراک انسانی»: بر اساس مدل پیشنهادی اپلیارد، می‌توان مؤلفه‌های گوناگون کیفیت طراحی شهری را بر اساس پاسخگویی به حالات ادراکی مختلف انسان سازمان دهی و طبقه بندی نمود. اپلیارد واکنش‌های ادراکی انسان در برابر محیط را به سه حالت زیر تفکیک می‌کند:

- «حالت واکنشی-عاطفی»^{۱۴}، که در برگیرنده واکنش‌های عاطفی افراد نسبت به محیط است و در این حالت محیط به عنوان محرکی جهت برانگیختن احساسات و تداعی معانی تلقی می‌گردد؛
- «حالت عملیاتی»^{۱۵}، که غالباً توسط افراد در زندگی روزمره مانند تردد از مکانی به مکان دیگر جهت کار، ملاقات به کار گرفته می‌شود؛
- «حالت استنباطی»^{۱۶}، که افراد برای حمایت از فعالیتهای عملیاتی و واکنش‌های عاطفی فوق، در

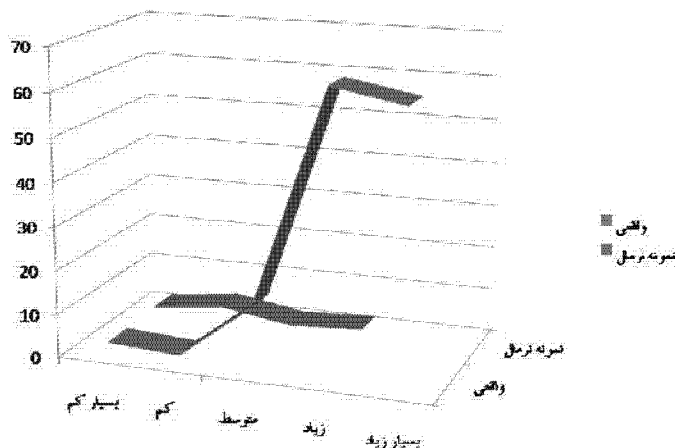

نمودار ۳. مدل مکان پایدار؛ ماخذ: گلکار، ۱۳۸۰، ص ۵۴.

9. Applyard
10. Responsive Mode
11. Operational Mode

12. Inferential Mode
13. Canter

۱۴. برای اطلاعات بیشتر ر.ک. به: گلکار، کورش (۱۳۸۰) مؤلفه‌های سازنده کیفیت در طراحی شهری. نشریه صفا شماره ۳۲، صص

نمودار ۴. نقش معماری ایرانی- اسلامی در انگاشتهای ذهنی شهروندان تهران؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

یافته‌های تحقیق

به منظور بررسی و تحلیل فرضیه این تحقیق مبنی بر میزان ادراک شهروندان از فضاهای معماری و شهری معاصر خاصه ابنیه تاریخی، از آزمون کای دو نمونه‌ای استفاده می‌کنیم که نتایج حاصل از این آزمون در ذیل آمده است:

همان طور که در جدول شماره ۱ مشاهده می‌گردد، عدد معنی داری به دست آمده تقریباً برابر با صفر گردیده است که از سطح خطای استاندارد (کمتر است). بنابراین فرض مبنی بر یکنواختی توزیع مورد تایید قرار نمی‌گیرد. با توجه به نتیجه بدست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها در جدول می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های زیاد و بسیار زیاد می‌باشد، به طوری که ۸۸.۱ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان نتیجه‌گیری کرد که معماری ایرانی- اسلامی نقشی اساسی در انگاشتهای ذهنی شهروندان تهرانی دارد.

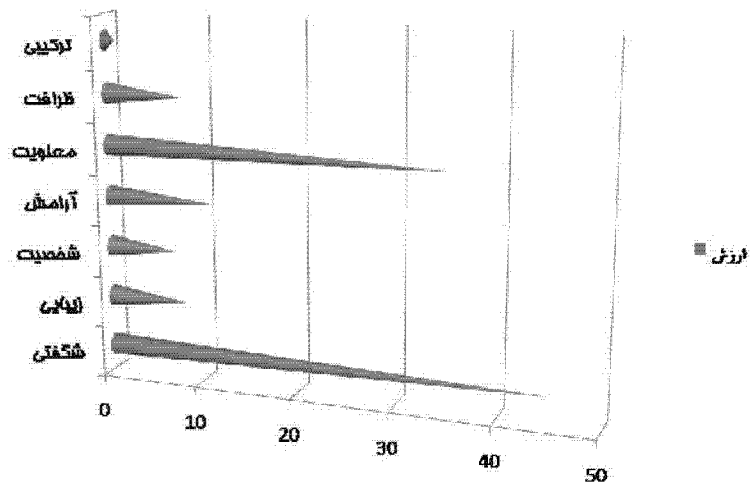
گلکار نیز با اشاره به پیشرفت دانش طراحی شهری در دهه‌های اخیر و همچنین مطرح شدن بحث پایداری مبتنی بر بوم‌شناسی و توجه به محیط به نارسایی مدل کانتر به عنوان یک مدل مرجع در این زمینه اشاره کرده و عنصر اکوسیستم را به کالبد، فعالیت و تصورات در مدل کانتر می‌افزاید. وی این ترکیب جدید را مدل مکان پایدار می‌نامد.^{۱۴} تطبیق این مدل با معیارهای سه‌گانه پایداری یعنی مولفه اجتماعی، اقتصادی و محیطی نشان می‌دهد که مولفه‌های زیست محیطی دقیقاً منطبق بر بعد محیطی است. دو مولفه دیگر عملکردی و تجربی-زیبایی شناختی را بسته به معیارهای ارائه شده در مورد هر مولفه می‌توان به صورت زیر مجموعه ای مشترک از دو بعد از ابعاد سه‌گانه دانست. به طور ویژه مولفه عملکردی و تجربی-زیبایی شناختی را می‌توان در زیر مجموعه مشترکی از بعد اجتماعی و محیطی دانست. گلکار در آزمون مدل پیشنهادی خود برای مکان پایدار معیارهای کیفیت‌های ارائه شده توسط متخصصین را در ذیل سه مولفه خود طبقه بندی می‌کند و مجموعه آنها را نمایش می‌دهد.

جدول ۱. نتایج حاصل از آزمون کای دو مربوط به سوال نقش معماری ایرانی- اسلامی در انگاشت ذهنی شهروندان؛

ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

آماره کای دو	درجه آزادی	عدد معنی داری
۱۴۰.۳۳۴	۴	۰.۰۰۰

موانع ها

نمودار ۵. انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

ابعاد روانشناختی

به منظور تجزیه و تحلیل بعد کلی و روانشناختی انگاشت ذهنی شهروندان نسبت به معماری ایرانی - اسلامی سنتی که از پاسخ‌های سوالی باز پاسخ تحت عنوان: احساس کلی شما به هنگام رویت بناهای تاریخی (شهر تهران) چه بوده است؟، ابتدا تمام صفتها و عبارات، استخراج و سپس صفتها در غالب عناوین مختلف دسته‌بندی شدند. این عنوان‌ها عبارتند از: شگفتی و تحسین، زیبایی، آرامش، منحصر به فردی، معمولی، هماهنگی، عدم هماهنگی، تاریخ، زندگی اجتماعی، عظمت، اسرار آمیزی، رویا و بهشت، ظرافت، قدرت، نور، رنگ و عناصر کالبدی، استمرار و تکرار، معنویت، امنیت، لذت و خوشایندی، سرزندگی و شفافیت، صفت‌های منفی، عبارت‌های ترکیبی و طبقه‌ای با عنوان متفرقه که مختص به عبارات یا صفاتی است که قابل دسته‌بندی در عنوان‌های پیشین نبودند. نکته‌ی قابل ذکر دیگر این است که از آن جاکه هر پاسخ دهنده‌ای اجازه داشته تا به هر تعداد صفت و عبارت در مورد سوال‌های باز پاسخ اشاره کند، با وجودی که تعداد پاسخ دهندگان سوالات باز پاسخ کم‌تر از سوالات بسته پاسخ می‌باشد، با این حال در بعضی موارد ممکن است که تعداد پاسخ‌ها از تعداد کل نمونه بیشتر باشد. همان

طور که مشاهده می‌گردد، بیشترین فراوانی مربوط به صفات زیر مجموعه‌ی گروه‌های شگفتی و معنویت می‌باشند که به ترتیب ۵۳ و ۳۳ درصد از انگاشت ذهنی شهروندان به آن اشاره کرده‌اند. در ذیل نمودار مربوطه ارائه شده است.

ابعاد معرفت‌شناختی و زیبایی‌شناختی

در اینجا منظور از ابعاد معرفتی، صفاتی است که از مرحله قبل و در قالب سوال باز پاسخ قبلی استخراج شده است. به منظور بررسی این صفات از آزمون کای دو تک نمونه ای استفاده شده است. با این استدلال که یکی از جفت صفات مورد بررسی از دیدگاه پاسخ دهندگان انتخاب گردد.

۱. بررسی صفت «ساده» در مقابل «پیچیده»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت پیچیدگی می‌باشد؛ به طوری که ۷۶ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت ساده و پیچیده، صفت پیچیدگی را در مورد معماری ایرانی - اسلامی برگزیده‌اند.

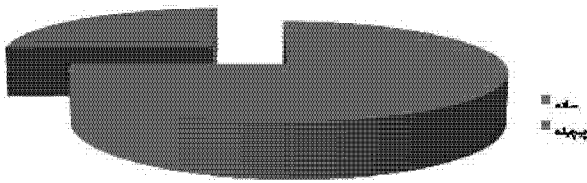
۲. بررسی صفت «منطقی» در مقابل «شهودی»:
با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت شهودی می‌باشد؛ به طوری که ۵۹ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت منطقی و شهودی، صفت شهودی را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر گزیده‌اند.

۳. بررسی صفت «خوشایند» در مقابل «ناخوشایند»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت خوشایند می‌باشد به طوری که ۸۸ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که شهروندان بین دو صفت خوشایند و ناخوشایند، صفت خوشایند را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

۴. بررسی صفت «مادی» در مقابل «معنوی»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت معنوی می‌باشد؛ به طوری که ۸۷.۳ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت مادی و معنوی، صفت معنوی را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

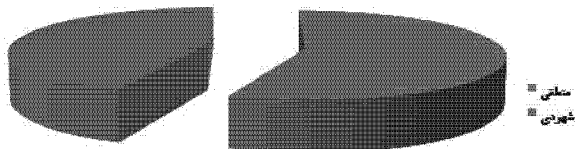
۵. بررسی صفت «ظریف» در مقابل «خشن»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت ظریف می‌باشد؛ به طوری که ۸۹.۵ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت ظریف و

مؤلفه‌ها

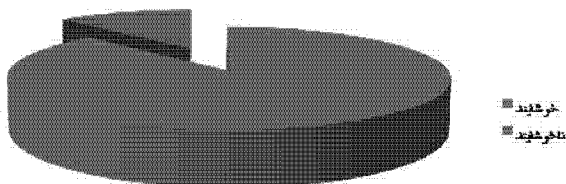
نمودار ۶. بررسی سادگی و پیچیدگی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

مؤلفه‌ها

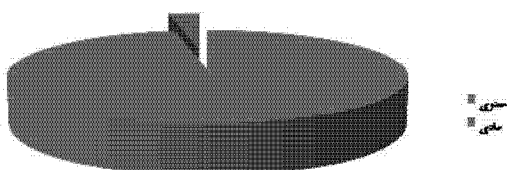
نمودار ۷. بررسی صفت منطقی و شهودی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

مؤلفه‌ها

نمودار ۸. بررسی صفت خوشایند و ناخوشایند؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

مؤلفه‌ها

نمودار ۹. بررسی صفت مادی و معنوی؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

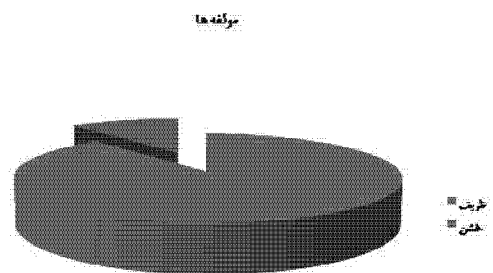
خشن، صفت ظریف را در مورد معماری ایرانی - اسلامی برمی‌گزینند.

۶. بررسی صفت «برجسته و قابل توجه» در مقابل «کم اهمیت و غیر قابل توجه»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت برجسته و قابل توجه می‌باشد؛ به طوری که ۸۳ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت برجسته و قابل توجه، و کم اهمیت و غیر قابل توجه، صفت برجسته و قابل توجه را در مورد معماری ایرانی - اسلامی برمی‌گزینند.

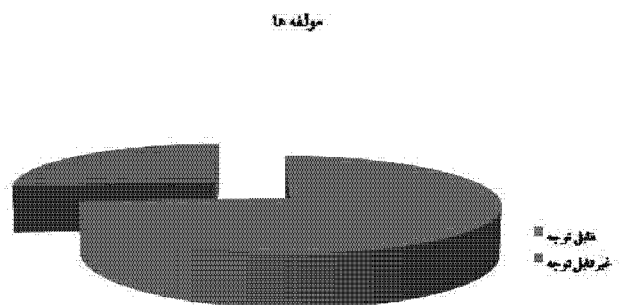
۷. بررسی صفت «خسته کننده» در مقابل «جالب»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت جالب می‌باشد به طوری که ۵۲ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت خسته‌کننده و جالب، صفت جالب را در مورد معماری ایرانی - اسلامی برمی‌گزینند.

۸. بررسی صفت «درون‌گرا» در مقابل «برون‌گرا»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تاییدکننده صفت درون‌گرا می‌باشد به طوری که ۸۵ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت درون‌گرا و برون‌گرا، صفت درون‌گرا را در مورد معماری ایرانی - اسلامی برمی‌گزینند.

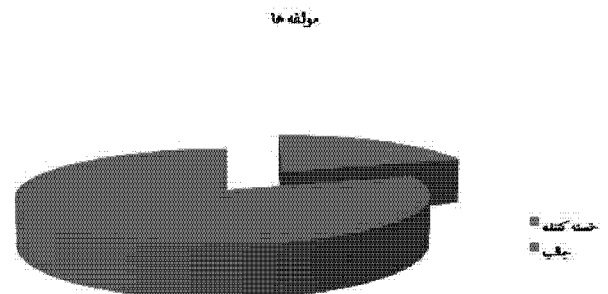
۹. بررسی صفت «صریح و آشکار» در مقابل «اسرارآمیز»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که

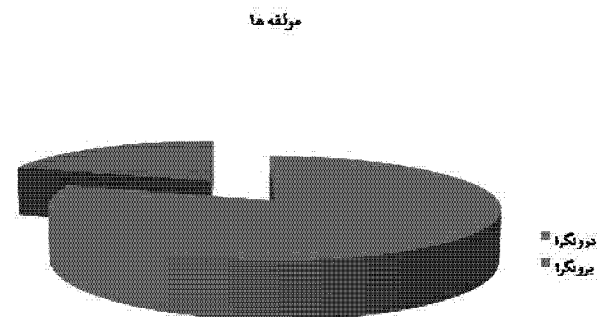
نمودار ۱۰. بررسی صفت ظریف و خشن؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

نمودار ۱۱. بررسی صفت برجسته و قابل توجه در برابر کم اهمیت و غیرقابل توجه؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

نمودار ۱۲. بررسی صفت «خسته کننده» در مقابل «جالب»؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

نمودار ۱۳. بررسی صفت «درون‌گرا» در مقابل «برون‌گرا»؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

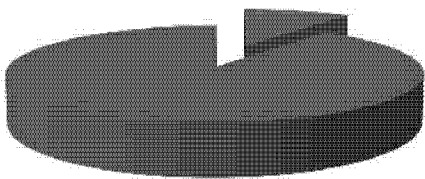
گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تایید کننده صفت اسرار آمیز می‌باشد به طوری که ۶۸.۵ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت صریح و آشکار و اسرار آمیز، صفت اسرار آمیز را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

۱۰. بررسی صفت «غم انگیز» در مقابل «نشاط آور»: بنابراین با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تایید کننده صفت غم انگیز می‌باشد به طوری که ۶۳.۷ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت غم انگیز و نشاط آور، صفت نشاط آور را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

۱۱. بررسی صفت «آرامش بخش» در مقابل «اضطراب آور»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تایید کننده صفت آرامش بخش می‌باشد به طوری که ۹۵ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت آرامش بخش و اضطراب آور، صفت آرامش بخش را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

۱۲. بررسی صفت «منحصر به فرد» در مقابل «معمولی»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ‌ها به سمت گزینه‌های تایید کننده صفت منحصر به فرد می‌باشد به طوری که ۸۷.۴ درصد از فراوانی داده‌ها را به خود اختصاص داده است. پس می‌توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت منحصر به فرد و معمولی، صفت منحصر به فرد را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می‌گزینند.

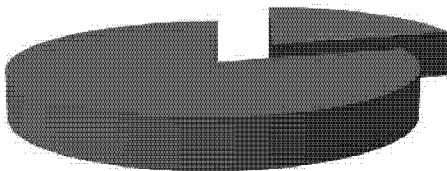
مردانه ها

صریح
آشکار
اسرار آمیز

نمودار ۱۴. بررسی صفت «صریح و آشکار» در مقابل «اسرار آمیز»: ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

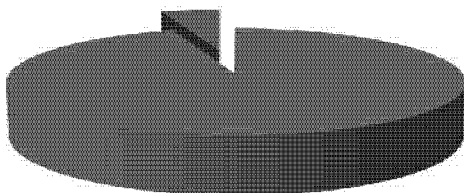
مردانه ها

نشاط آور
غم انگیز

نمودار ۱۵. بررسی صفت «غم انگیز» در مقابل «نشاط آور»: ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

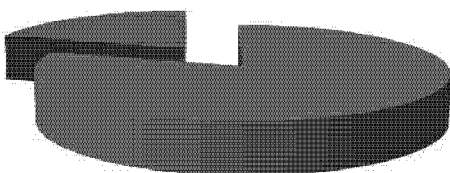
مردانه ها

بخش
آرامش
آزغراب آور

نمودار ۱۶. بررسی صفت «آرامش بخش» در مقابل «اضطراب آور»: ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

مردانه ها

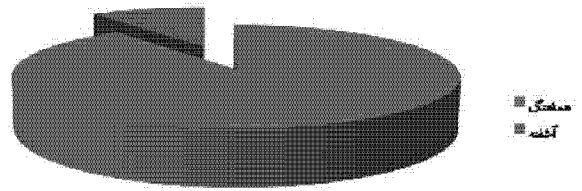

منحصر به فرد
معمولی

نمودار ۱۷. بررسی صفت «منحصر به فرد» در مقابل «معمولی»: ماخذ: یافته‌های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

بوده است که از پاسخ دهندگان خواسته تا احساس کلی خود نسبت به معماری ایرانی اسلامی شهر تهران بیان کنند. بر اساس نتایج تحقیق، پاسخ دهندگان به گروه صفت های شگفتی، تحسین، معنویت، زیبایی و عبارات ترکیبی بیشترین اشاره را کرده و این گروه از صفت ها بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده اند.

نمودار ۱۸. بررسی صفت «هماهنگ» در مقابل «آشفته»؛
ماخذ: یافته های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

۲. روانشناختی - جزئی: برای سنجش ابعاد روانشناختی و جزئی انگاره شهروندان از ۱۳ افتراق معنایی استفاده شده است نتایج آزمون این بخش از تحقیق در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است، بر اساس نتایج تجزیه و تحلیل داده ها و نتایج آزمون کای دو مربع تک نمونه ای احساس شهروندان از جفت صفت های طیف های افتراق معنایی متمایل به صفتی است، که در جدول ۳ ارایه شده است.

همان طور که مشاهده می گردد صفات درون گرا و آرامش بخش از میان سایر صفات دارای بیشترین درصد فراوانی بوده اند؛ همچنین صفات جالب و نشاط آور دارای کمترین درصد فراوانی بوده اند.

۱۳. بررسی صفت «هماهنگ» در مقابل «آشفته»: با توجه به نتیجه به دست آمده از آزمون و توزیع فراوانی ها می توان نتیجه گرفت که گرایش پاسخ ها به سمت گزینه های تایید کننده صفت هماهنگ می باشد؛ به طوری که ۹۱.۶ درصد از فراوانی داده ها را به خود اختصاص داده است. پس می توان گفت که انگاشتهای ذهنی از معماری و فضاهای شهری سنتی بین دو صفت هماهنگ و آشفته، صفت هماهنگ را در مورد معماری ایرانی - اسلامی بر می گزینند.

نتیجه گیری و جمع بندی

آزمون فرضیه ای تحقیق نشان می دهد که معماری ایرانی - اسلامی نقش معناداری در انگاشتهای ادراک شهروندی از معماری و فضاهای شهری معاصر دارد. این بدین معناست که استراتژی های طراحی فضاهای شهری جدید بر اساس اصول و نص معماری و شهرسازی سنتی می بایست توجه ویژه ای به معماری ایرانی - اسلامی داشته باشند و در میان ابعاد متفاوت، مولفه های معماری بومی و ملی معماری را در اولویت های ترویجی

تجزیه و تحلیل

سوال اصلی تحقیق چگونگی انگاره ادراکی شهروندان از معماری سنتی ایرانی اسلامی بوده و قرار دادن داده های تحقیق در مدل پژوهش ماتریسی چهار خانه ای را تشکیل خواهد داد. بر اساس داده ها، در چارچوب مدل مفهومی تحقیق نتایج تحقیق به گونه زیر می باشد:

۱. بعد کلی - روانشناختی: همان گونه که پیش از این نیز اشاره شد، ابزار سنجش این بعد از انگاره سوالی باز پاسخ

جدول ۳. صفات برگزیده در آزمون کای دو به همراه درصد فراوانی آن ها؛ ماخذ: یافته های تحقیق بر اساس پرسشنامه.

صفت برگزیده	قابل توجه	جالب	هماهنگ	ظریف	خوشایند	معنوی	منحصر به فرد	غم انگیز	پیچیده	اسرار آمیز	شهودی	درون گرا	آرامش بخش
درصد فراوانی	۸۳	۵۲	۹۲	۸۹	۸۸	۸۷	۸۷	۶۴	۷۶	۶۸	۵۹	۸۵	۹۵

قرار دهند. به بیان دیگر معماری اسلامی ایران می‌تواند به عنوان یکی از منابع مهم و نماد فرهنگ ایرانی برای شهروندان در نظر گرفته شود. از طرف دیگر چارچوب‌های ارائه شده در بالا که در حقیقت پاسخی به سوال اصلی تحقیق می‌باشند بیانگر این واقعیت هستند که احساس کلی شهروندان نسبت به بناهای ایرانی - اسلامی که از آن بازدید کرده‌اند، احساسی توأم با شگفتی و تحسین و القای حس معنویت بوده است. این بدین معناست که فضای حاکم بر این بناها عواطف شهروندان را به شکل مثبتی تحریک و تغذیه کرده است. نکته‌ی قابل توجه دیگر در این بعد از انگاره اشاره‌ای معنی‌دار شهروندان به عبارات ترکیبی برای بیان احساسات خود نسبت به معماری ایرانی - اسلامی می‌باشد. صفاتی که در این نوع از معماری به خوبی تجلی یافته‌اند. در بعد روانشناختی - جزئی اکثر قریب به اتفاق شهروندان معتقدند که مهم‌ترین صفت‌هایی که می‌توان به کمک آن‌ها به توصیف معماری اسلامی پرداخت، عبارت‌اند از: آرامش‌بخش، درونگرا و معنوی و اسرارآمیز. این امر نشان می‌دهد که معماری ایرانی - اسلامی دارای جذابیت قابل توجهی برای شهروندان است و از طرف دیگر احساس تناسب و تعادل و هماهنگی همان‌گونه که معمار ایرانی آن را بیان کرده است، به خوبی به شهروندان منتقل شده به‌گونه‌ای که شهروندان معماری ایرانی - اسلامی را مملو از احساس هماهنگی، تعادل، توازن و تناسب می‌بینند.

از طرف دیگر اگر چه در نهایت توزیع فراوانی پاسخ‌ها به سمت صفت‌های آرامش‌بخش، درونگرا و هماهنگی بوده است اما در مقایسه با سایر صفت‌های انتخابی با اختلافی قابل توجه، نسبت کم‌تری از پاسخ‌دهندگان آن‌ها را برگزیده‌اند. این وضعیت را می‌توان به دو دلیل اصلی نسبت داد. دلیل اول را می‌توان این دانست که فضاهای معماری ایرانی اسلامی در انگاره شهروندان قابل توصیف با صفات قرار گرفته در هر دو سر طیف می‌باشد؛ به بیان دیگر معماری ایرانی اسلامی در ذهن شهروندان به دلیل توجه فرهنگی و بار فرهنگی کشور، بیشتر غم‌انگیز بوده و هم‌شهودی محسوب می‌شود؛ چراکه عملاً این فضاها تنها در مراسم عزاداری و نه صرفاً

جشنها و اعیاد کاربست یافته‌اند. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل بخش دوم پرسشنامه حاکی از این امر است که در انگاره شهروندان مناظر و بناهای معماری مولفه‌های زیبایی شناختی را تغذیه کرده‌اند و می‌توان اطمینان داشت که ترویج این بناها و این سبک از معماری نزد شهروندان تاثیر مثبتی بر انگاره آن‌ها از معماری خواهد داشت. از طرف دیگر می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد که معماری ایرانی - اسلامی به خوبی توانسته است محتوا و معنای خود را به بازدیدکننده و شهروندان انتقال دهد، زیرا همان‌گونه که آدرنو معتقد است: میزان موفقیت زیبایی‌شناختی تابعی از میزان موفقیت فرم در انتقال محتوا است. در انتها پیشنهاد می‌شود که اصول و مولفه‌های معماری سنتی در طراحی فضاهای شهری و معماری امروز ایران، مورد توجه معماران و شهرسازان خاصه در حوزه طراحی فضاهای شهری و معماری حال حاضر قرار گیرد.

منابع

۱. بحرینی، حسین و طبیبیان، منوچهر (۱۳۷۷) مدل ارزیابی کیفیت محیط زیست شهری، مجله محیط‌شناسی، دوره ۲۴، شماره ۲۱.
۲. بحرینی، حسین (۱۳۷۷) فرایند طراحی شهری، انتشارات دانشگاه تهران.
۳. براند فری، هیلدر (۱۳۸۳) طراحی شهری به سوی یک شکل پایدارتر شهر، ترجمه حسین بحرینی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
۴. بنتلی، یان (۱۳۸۲) محیط‌های پاسخده، ترجمه: بهزادفر، مصطفی، تهران، مرکز انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۵. پورجعفر، محمدرضا (۱۳۸۱) توجه به معیارهای طراحی شهری و معماری در مساجد قدیمی (مورد مطالعه مسجد جامع دهلی)، مجله مدرس هنر، شماره سال ۱۳۸۱.
۶. تقوایی، علی اکبر و معروفی، سکینه (۱۳۸۹) تاثیر فضاهای شهری بر ارتقاء کیفیت محیط با تاکید بر نقش مساجد، مقاله برگزیده همایش بین‌المللی مساجد، تهران.

۷. حاج سید جوادی، فریبرز (۱۳۷۸) مسجد مدرسه ها، مجموعه مقالات همایش مسجد، انتشارات دانشگاه هنر.

۸. رفیعیان، مجتبی و سیفایی، مهسا (۱۳۸۴) فضاهای عمومی شهری، بازنگری و ارزیابی کیفی، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۳.

۹. سلیمانی، محمد جواد (۱۳۷۸) معماری مسجد، مجموعه مقالات همایش معماری مسجد؛ گذشته، حال، آینده، دانشگاه هنر آذرماه ۱۳۷۶.

۱۰. کوزر، لوئیس (۱۳۸۷) زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، انتشارات علمی، چاپ چهاردهم.

۱۱. گروتیورگ کورت (۱۳۸۶) زیبایی شناسی در معماری، (چاپ چهارم)، (ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون)، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.

۱۲. گلکار، کورش (۱۳۸۰) مولفه های سازنده کیفیت در طراحی شهری، نشریه صفا شماره ۳۲، صص ۳۸-۶۵

۱۳. گلکار، کوروش (۱۳۸۱) طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله مراتب طرح های توسعه شهری تهران، انجمن صنفی مهندسان مشاور معمار و شهرساز.

۱۴. لینچ، کوین (۱۳۷۴) سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران.

15. Forty, Adrian (2000) Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture, Thames and Hudson, London.

16. Guiton, Jacques (1981) The Ideas of Le Corbusier on Architecture and Urban Planning, English translation by Margaret Guiton, George Braziller, Inc, Foundation Le Corbusier, New York

17. Hilberseimer, Ludwig (1964) Contemporary Architecture: Its Roots and Trends, Paul Theobald and Co, Chicago.

18. Ligo, Larry (1984) The Concept Function in Twentieth- Century Architectural Criticism, UMI Research Press, Michigan.

19. Michl, Jan (1995) Form Follow What? The Modernist Notion of Function as a Carte Blanche, In: www. Geocities.com

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۰۶

بررسی نحوه‌ی مشارکت مردمی و مدیریت در ارتقا کیفیت مناظر سبز شهری با رویکرد افزایش مهارت‌های کودکان

کوروش عطاریان- پژوهشگر دکتری دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
مجتبی انصاری- دانشیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
محمد رضا بمانیان* - استاد دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

رابطه میان منظر طبیعی یک شهر و اجتماع ابعاد گوناگونی دارد و جمعیت زیادی مستقیماً در فعالیت‌های روزانه و تفریحی با منظر طبیعی شهر مانند پارک‌های تفریحی و فضاهای سبز عمومی و خصوصی ارتباط برقرار می‌کنند. به‌طور کلی ادراک هر فرد از جامعه نسبت به مناظر طبیعی یک شهر متفاوت است، لیکن تصور و نحوه استفاده عمومی از فضاهای سبز در سطح شهرها مورد بحث می‌باشد. در این پژوهش نمونه‌هایی تصادفی از پنج محله مسکونی شهر شیراز انتخاب شده و نگرش و نحوه استفاده ساکنین محله بر اساس تنوع فعالیت‌های کودکان در فضاهای سبز شهری مورد بررسی قرار گرفته است. محله‌های انتخاب شده از لحاظ نوع سکونت و گونه‌شناسی مسکن با یکدیگر متفاوت بوده و شامل نمونه‌هایی از ساکنین محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع در بافت تاریخی، محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع در بافت جدید شهری، محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع در بافت قدیم شهری، محدوده‌ی آپارتمانی و مجتمع‌های مسکونی چند طبقه در بافت جدید شهری، محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع واقع در شهرک‌های جدید حومه شهر می‌باشد که از فضاهای سبز شهری موجود در محله استفاده می‌کردند. روش مطالعه در حوزه مباحث مشارکت اجتماعی و مدیریت فضاهای سبز شهری و رفتارهای محیطی کودکان به شیوه توصیفی - تحلیلی است که به کمک ابزار گردآوری کتابخانه‌ای، درگاه‌های اینترنتی و پایگاه‌های اطلاعاتی جمع‌آوری شده است. در پی آن از طریق ارائه پرسشنامه و مصاحبه نیم‌سازمان یافته با ساکنین، نیازها و نگرش استفاده‌کنندگان از مناظر شهری برداشت شده و با راهکارهای مدیریتی که در مقیاس محلی جهت ارتقا رفاه ساکنین محله‌های مورد مطالعه تطبیق داده شده است. قابل ذکر است که در میان نمونه‌های انتخابی، ساکنین بافت تاریخی از لحاظ دسترسی به مناظر سبز با توجه به موقعیت شهری، با دیگر نمونه‌ها متفاوت می‌باشند. در نهایت با بررسی نتایج تفاوت‌هایی در نگرش ساکنین محله‌ها از فضاهای سبز شهری و نقاط قوت و ضعف این‌گونه فضاها در ترغیب فعالیت‌های کودکان برای شناخت و راهکارهای مدیریت در سطح محلی مورد بررسی قرار گرفت. همچنین مشاهده شد که شاخص‌هایی مانند قدمت تاریخی مکان، کیفیت امکانات بازی و فعالیت کودکان، منظر طبیعی و وسعت فضای از اولویت‌های مراجعین برای رجوع به فضاهای سبز شهری مورد مطالعه می‌باشد. واژه‌های کلیدی: مناظر سبز شهری، نگرش اجتماعی، مدیریت شهری، مهارت‌های کودکان.

Examining Public Participation and Urban Management at Local Level to Promote Urban Green Spaces in Approach to Enhance Children Skills

Abstract

The relationship between natural landscape of a city and society has different dimensions. A large amount of population interacts directly with natural landscape of the city such as recreational parks, public and private green spaces in daily activities. Social perception of urban green spaces differs by residential and socio-economical conditions of users. The following research explores social attitude based on children developmental activities in urban green spaces with different residential households in Shiraz City. Five residential communities; with different socio-economic variables and a number of local urban green space users, were chosen for statistical samples. And social viewpoint of local residence based on variety of children activities studied in urban green spaces. The neighborhood chosen in this research differs in kind of dwellings and house typology. The residences selected by random from the following urban green space areas: Historic residential context, old private households; which have mostly two or less stories, new public housing with multi-storey apartments, new private housing and new towns residential complexes. Analytical-descriptive method applied to study social participating, urban management and children environmental behavior and librarian study used for data collection. The social viewpoints studied by semi-organized interview and questionnaire in field study. The results corresponded with urban management approaches in neighborhood scale for promoting the level of welfare among neighborhood settlers. It is notable that historical fabric differs from the other urban area samples in terms of residence access to the urban green spaces site location. At result the differences between the view points of the neighborhood settlers in urban green spaces was studied. Weakness and strength point of such spaces for encouraging children developmental skills analyzed for a better perspective in urban green spaces management. Also it has been observed that historical characteristics of green spatial expansion are the main priorities of urban green space users.

Keywords: Urban green spaces, Social attitude, urban management, Children skills

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۱۰۸۱۵۳۴؛ رایانامه: bemanian@modares.ac.ir

این مقاله برگرفته از رساله دکتری با عنوان «تدوین اصول معماری فضاهای باز مسکونی با هدف افزایش فعالیت‌های کودکان ۱۱-۱۰ سال (نمونه موردی شهر شیراز)» می‌باشد.

متنوع و با توجه به زمینه‌های مهارت‌های کودکان صورت گرفته است. لذا متغیرها و شاخص‌های اساسی که در انتخاب مراجعین این‌گونه فضا نقش داشته است، با توجه به کیفیت شرایط اقتصادی و اجتماعی محیط‌های همسایگی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- رابطه‌ی مدیریت شهری با مشارکت و احساس جمعی
مطالعات آکادمیک در رابطه با احساس جمعی با نظریه ساراسون آغاز شد. مطالعات در زمینه‌های مختلف علوم جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، علوم رفتاری و طراحی منظور نظر واقع گردید. اکثر نظریه‌پردازان این حوزه‌ها سعی در تشریح ویژگی‌های احساس جمعی در یک زمینه خاص داشتند. برخی از نظریه‌پردازان مفهوم احساس روان‌شناسانه جمعی را به عنوان یکی از مهمترین و اولیه‌ترین اهداف روان‌شناسی که می‌بایست موجب بالا بردن احساس اجتماعی شهروندان شود، می‌دانند (کامل نیا و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۱۳۵). در سال ۱۹۸۰ مک میلان احساس جمعی را به عنوان یک کاتالیزور برای تشویق مشارکت همسایه‌ها در بلوکها همسایگی پرداخت است و به این نتیجه رسید که میزان مشارکت افراد وابسته به شاخص‌های احساس جمعی آنهاست. چاوز و پرتی ۱۹۹۹ به این نتیجه رسیدند که شاخص‌های احساس جمعی از ویژگی‌های جغرافیایی، برای مشارکت دادن افراد مهمتر است.

حق مشارکت در مدیریت شهری مشارکت در بنای شهر و حق مشارکت در بهره‌برداری از تمامی ابعاد و فضای شهر را به همراه داشته است و ریشه‌ها و ساختار جامعه مدنی را رشد می‌دهد (عباس زاده، ۱۳۸۷، ص ۶۶). رابطه شهر و شهروندی دو سویه است انسان‌ها شهر را می‌سازند و شرایط شهرها در زندگی انسان تاثیر قاطع دارد. اصلاح ساختار شهری و بهینه‌کردن شهرنشینی به اصلاح و بهینه‌کردن این رابطه بستگی دارد و مدیریت شهری سازماندهی این رابطه را برعهده دارد (جاجرمی و دیگران، ۱۳۷۷، ص ۱۰). در واقع مشارکت درگیر شدن کلیه گروه‌های مردم در همه مراحل توسعه جهت ظهور توانایی‌ها، قابلیت‌ها و در نتیجه رشد و تعالی مادی و

افزایش شتاب زندگی مدرن شهری و فرهنگ بی تفاوتی مدنی شهرنشینی منجر به کاهش ارتباط و تعامل اجتماعی شهروندان با یکدیگر و غفلت از اهمیت فضاهای عمومی به عنوان بسترساز این تعاملات اجتماعی شده است. به طوری که امروزه در مناطق شهری، به ویژه در «مادر شهرها» ارتباط مستقیم با محیط طبیعی یا بسیار ناچیز است یا این‌که اصلاً وجود ندارد. از سوی دیگر، با به رسمیت شناخته شدن حقوق شهروندی و نوع زندگی امروزی نیاز به افراد جامعه را برای گذراندن اوقات فراغت افزایش داده و این امر تقاضا برای گسترش فضاهای سبز و ایجاد پارک‌ها را در شهر به دنبال دارد (اشرفی و رشیدی، ۱۳۹۲، ص ۳۰۷). همچنین از معیارهای ارزیابی کیفیت محیط هر شهر وجود فضاهای سبز عمومی است. فضاهایی که شهروندان در آنجا بتوانند با ایمنی و آسایش با هم به تعامل و گفتگو بپردازند. در طی همین گفتگوها است که شهروندان احترام به حقوق دیگران را یاد گرفته و باعث نهادینه شدن آن در جامعه می‌شوند. احترام به حقوق دیگران می‌تواند از سلام کردن در فضای عمومی شروع شده تا تحمل دیدگاه‌های متضاد ادامه داشته باشد. آن‌جاست که می‌توان گفت شهروندان آشنایی دقیقی از حقوق شهروندی دارند (همان).

تاکنون مطالعات محدودی در زمینه‌ی تجارب فردی در فضاهای سبز با توجه به شرایط همسایگی انجام شده است. به عنوان نمونه، گروا به صورت کمی به بررسی متغیرهای اقتصادی اجتماعی بازدیدکنندگان فضاهای سبز شهری پرداخته است (584 : Grove, 2006). لیکن عواملی مانند میزان رشد تراکم از دیدگاه محلی، شرایط امنیت اجتماعی و روابط همسایگی به ندرت توسط پیمایش و نمونه‌گیری میدانی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین در بیشتر مطالعاتی که در این زمینه انجام گرفته است، نقصان توجه به بافت‌های فرهنگی جامعه کاملاً مشهود است. پژوهش حاضر به هدف شناخت دیدگاه‌ها و نگرش‌های مراجعین و استفاده کنندگان فضاهای سبز شهری در گروه‌های اجتماعی

معنوی آن هاست (عباس زاده، ۱۳۸۷، ص ۴۴).

مهمترین هدف مدیریت شهری را می توان در ارتقا شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان و تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست. مدیریت شهری می بایست ضمن دارا بودن برنامه برای وضع موجود شهر و فائق آمدن بر مشکلات آن برنامه های شهر آینده را تدوین کرده و بر اساس آن ها به ترسیم آینده ایده ای که بر مبنای واقعیت ها و شرایط زمان و مکان قرار دارد، بپردازد (شیعه ۱۳۸۲، ص ۳۹).

۳- فضای سبز شهری بستر مشارکت و مدیریت شهری

شناخت انسان از طبیعت نشان دهنده ی وابستگی عاطفی میان بشر و محیط اطراف او می باشد. نگرش انسان به محیط از ارتباط پیچیده او با محیط شکل می گیرد و تصمیم گیری در مورد مسائل محیطی تنها با بررسی چند جانبه آن صورت می گیرد. از دیدگاه روان شناسی و جامعه شناسی، رفتارهای محیطی نمودی از تجارب و خاطره های گذشته، ارزش ها و اعتقادات، تاریخ و فرهنگ محلی می باشد. فضای سبز باید از نظر کیفی و کمی متناسب با حجم فیزیکی شهرها، خیابان ها و جاده ها و نیازهای جامعه (ازلحاظ روانی، گذراندن اوقات فراغت)، نیازهای بهداشتی با توجه به شرایط اکولوژیک شهر و روند گسترش آن ساخته شود تا بتواند به عنوان فضای سبز فعال بازدهی زیستی و مستمری داشته باشد (پور احمد و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۳۳).

محدوده ی یک فضای سبز شهری معمولاً توسط مرز فیزیکی آن تعریف می شود و این مسئله در برخی موارد موجب عدم تطبیق و هم خوانی فضای سبز شهری با نیازهایی شده که ساکنین آن مناطق برای برطرف نمودن آن ها، به این گونه فضاها مراجعه می کنند (431 : 2010 Lo and Jim). این پژوهش سعی بر آن دارد که با بررسی دیدگاه های کیفی اجتماعی، حوزه ی معنایی وسیع تری را برای طراحی و برنامه ریزی کاربری های فضای سبز شهری معرفی نماید.

شناخت نیازهای جامعه و انتظارات آن ها از فضاهای سبز شهری نیازمند برنامه ریزی و تمهیدات خاص در جهت کاهش هزینه ها و حداکثر میزان استفاده می باشد (300 : Dooling, 2006). در خلال ادراک ذات بوم شناسانه مکان، ذهنیت مخاطب انسانی با هویت طبیعی مکان گره می خورد و از طریق آشنایی با آن، حس تعلق به محیط و دنیای طبیعی پرورش پیدا می کند. هویت مکان شهری به عنوان شخصیت شهر شاخصه ای منحصر بفرد برای شهر محسوب می شود (برنجی و براتی، ۱۳۹۰، ص ۳۶). در نظر «لارنس هالیرین»^۲ دانش معماری منظر واحد قابلیت های بالقوه ای در جهت قرار دادن شخصیت طبیعی مکان در حوزه ی تجربه ی شهری است (پاکزاد، ۱۳۸۶، ص ۲۸۲)؛ نوع درختان و خاطرات باقی مانده از این فضاها نگرش خاصی در ذهن ساکنین محله ایجاد می کند (Legett, 2004: 32). در پی آن شرایط و نحوه ی شکل گیری این کاربری پراهمیت عمومی، به پخشایش و تسهیم مناسب آن در سطح شهر و میزان استفاده از آن ها بستگی دارد (Erkip, 2000: 5). همچنین پشتوانه اقتصادی و فرهنگی، نگرش و عادات گروه هایی که از فضاهای سبز شهری استفاده می کنند، در طراحی این گونه مکان ها به صورتی که با شاخص های اجتماعی مراجعین منطبق و هماهنگ باشد، بسیار موثر است. در پی آن مراجعین فضاهای سبز شهری نبض حیات دهنده ی این فضاها و موجب حرکت و فعالیت در جامعه می شوند. متعاقباً پارک ها و فضاهای سبز شهری که انتظارات مراجعین را برآورده نسازند، نیاز به احیا و اصلاحاتی در جهت انطباق با ابعاد و نیازهای انسانی دارند (Lambert, 2006 : 49-50).

۴- مشارکت کودکان در برنامه ریزی فضاهای باز شهری

کودکان به عنوان عضوی از عموم جامعه در مسیر مشارکت عمومی در برنامه ریزی دارای دیدگاه ها و نیازهای متفاوتی از بزرگسالان می باشند که تاکنون چندان مورد توجه نبوده است. یکی از بهترین روش ها برای دستیابی به محیط های ساخته شده دوستدار کودک این است که کودکان و نوجوانان خود در ساخت و

برنامه‌ریزی شهر مشارکت داده شوند. مهمترین فواید مشارکت کودکان در توسعه محیط ساخته شده عبارت است از: تقویت استنباط و تصمیم‌گیری بزرگسالان برای کودکان و نوجوانان، آشنایی و برنامه‌ریزی برای برطرف کردن نیازها و خواست‌های کودکان، به رسمیت شناختن کودکان برای مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه جامعه (کامل‌نیا و حقیر، ۱۳۸۸، ص ۵۵).

در واقع فضای بازی کودک بهترین مکان برای بروز خلاقیت و آشنایی با مهارت‌های فیزیکی و اجتماعی در کودکان بشمار می‌رود. این مکان می‌تواند در خانه، مدرسه و در صورت طراحی مناسب در فضاهای شهری بطور اعم و پارک‌ها و محلات شهری بطور اخص در نظر گرفته شود. پارک و زمین بازی کودک به فضایی گفته می‌شود که در آن امکانات مختلف برای بازی کودکان و سرگرمی آن‌ها فراهم شده باشد (پورجعفر و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۷۶). تحقیقات متعدد نشان می‌دهد که هرگاه وسعت زمین پارک مورد نظر اجازه دهد و فضا سازی داخل پارک به نحو مطلوب صورت گیرد، می‌توان در پارک، برای نوجوانان نیز امکانات تفریحی مناسب فراهم آورد (بهرام سلطانی، ۱۳۸۴، ص ۱۸۹). در طراحی پارک کودک توجه به مولفه‌های خاص زیر می‌تواند علاوه بر فعالیت‌های فیزیکی، بر خلاقیت کودک نیز تاثیرگذار باشد، توجه به مولفه‌های زیر ضروری است: ۱. مکان مورد نظر و ویژگی‌های آن؛ ۲. تعیین وسعت مورد نظر؛ ۳. نوع بازی‌ها و محدوده مورد نیاز برای هر یک (سطح خالص بازی)؛ ۴. نحوه اجرا و ویژگی‌های کیفی و ساختی محدوده‌های مورد نیاز برای بازی؛ ۵. تجهیزات مورد نیاز بازی (همان، ص ۱۸۹-۱۹۰).

کودکان ذاتاً موجوداتی زیست دوست و طبیعت خواه متولد می‌شوند. این را به خوبی از حس کنجکاوی آن‌ها در مواجهه با طبیعت و درگیری بی‌باکانه‌شان می‌توان مشاهده کرد (فرح پور، ۱۳۸۸، ص ۸۰). تحقیقات مختلفی در خصوص تاثیرات موثر فضاهای سبز بر شاخصه‌های مختلف رفتاری کودکان وجود دارد. محیط‌ها و فضاهای باز (مانند فضاهای سبز) در ادراک و رفتارهای کودکان و تامین رشد و خلاقیت آن‌ها نقش بسزایی دارد (کامل‌نیا و حقیر، ۱۳۸۸، ص ۷۹).

در پژوهش حاضر واژه جامعه شامل واحدهای همسایگی با پیش‌زمینه اقتصادی و اجتماعی مشابه، به همراه روابط فردی و شبکه اجتماعی می‌شود. همچنین واژه کیفیت اجتماعی، شرایط محیطی و اجتماعی را با توجه به کیفیت زندگی در محیط جامعه در بر می‌گیرد. در این پژوهش رفتارهای محیطی کودکان به همراهی والدین در فضاهای سبز شهری بررسی می‌شود. این فضاها شامل فضاهایی باز به همراه پوشش‌های گیاهی است که در محدوده‌ی شهر می‌باشند. این‌گونه فضاها اکثراً به صورت پارک‌های عمومی شناخته شده‌اند. اکثر بازدیدکنندگان فضاهای سبز شهری از ساکنین محلی آن منطقه می‌باشند که طی مسیر کوتاه پیاده به آن دسترسی دارند. فضاهای سبز شهری، به عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از اکوسیستم‌های شهری، خدمات متنوع زیست-محیطی، اجتماعی و تفریحی را ارائه می‌کنند.

۵- روش مطالعه

روش مطالعه در حوزه مباحث مشارکت و مدیریت فضاهای سبز شهری و رفتارهای محیطی کودکان به شیوه توصیفی - تحلیلی به وسیله ابزار گردآوری داده‌ها شامل مطالعات کتابخانه‌ای، اسنادی، مطالعه میدانی و ابزار مصاحبه نیم‌سازمان یافته و پرسشنامه با پاسخ‌های چند گزینه‌ای برای بررسی ادراک ساکنین بومی از فضاهای سبز شهری و عادات مراجعه به پارک‌ها تنظیم شده است. در این پژوهش در ابتدا نگرش والدین نسبت به کیفیت محیطی فضایی سبز شهری به صورت عام مورد بررسی قرار می‌گیرد و در بخش دوم عوامل تاثیرگذار بر فعالیت‌ها و بازی‌های کودکان، همچنین توانمندی بالقوه این‌گونه فضاها در ترغیب فعالیت‌های موثر در رشد کودکان مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد. قابل ذکر است که با توجه به سطح محدود اختصاص یافته به فضاهای سبز شهری در مقیاس محلی عموماً امکانات مناسب برای یک پارک کودک در فضای سبز شهری در محدوده‌ی محلی و همسایگی دیده می‌شود. لذا توسط ابزار پرسشنامه نحوه ادراک مراجعین از فضاهای سبز شهری و همچنین دیدگاه‌های مثبت و منفی ساکنین به این‌گونه فضاها مورد سؤال قرار می‌گیرد. در نهایت به ارزیابی نگرش

ساکنین از کیفیت فضاهای سبز شهری بر اساس فعالیت‌های کودکان پرداخته شده است. افراد به صورت نمونه‌های تصادفی از بین ساکنین بومی محدوده‌های مورد نظر در محیط فضاهای سبز موجود انتخاب شده‌اند.

۶- محدوده مورد مطالعه

شکل و نوع تیوگرافی شهر شیراز و کیفیت آب و هوایی موجب توسعه شهر به سمت شمال غرب شده است و با مساحت ۱۷۸/۸۹ کیلومتر مربع دارای تراکم نسبی جمعیتی ۷۵۵۳ می‌باشد (شهرداری شیراز، ۱۳۸۶، ص ۵). برای بررسی ادراک اجتماعی از فضاهای سبز شهری پنج‌گونه از بافت‌های مسکونی شهر شیراز انتخاب شده که هرگونه از دو تا سه محدوده‌ی شهری انتخاب شده‌اند. شاخص‌های اجتماعی محدوده‌های انتخاب شده از طریق جداول آماری مرکز آمار ایران، مشاهدات و نقشه‌های طرح تفصیلی شهر شیراز، تعریف و مشخص شده‌اند.

بافت مسکونی تاریخی که از پرتراکم‌ترین مناطق شهر شیراز بوده و وسعتی معادل ۳۵۰ هکتار را دارا است (بهرامی‌نژاد، ۱۳۸۲، ص ۱۳۴). وضعیت نسبی اقتصادی در این منطقه به صورت متوسط کم درآمد می‌باشد و شامل مناطق مسکونی با تراکم جمعیتی بالا لیکن با کیفیت کالبدی پایین است. بافت مسکونی این محدوده دارای ساختاری ارگانیک، شبکه‌ای پیچیده با دسترسی‌های فشرده و کم عرض و بلند می‌باشد. در پی آن بافتی پرازدحام، با میزان بالای آلودگی صوتی و ترافیک وسایل نقلیه را به وجود آورده است. در این بافت با توجه به ویژگی‌های تاریخی آن کمبودهای متعددی به چشم می‌خورد و عوامل سازنده کیفیت محیط، در این بافت عملکرد مناسبی نداشته‌اند. به گونه‌ای که همواره موارد اسکان اقشار کم درآمد، مهاجرین و تشدید جدایی‌گزینی اکولوژیک در منطقه بافت قدیم مشهود است (حاجی‌نژاد و رفعیان، ۱۳۸۶، ص ۲). همچنین کمبود امکانات در فضاهای سبز عمومی نیز موجب محدود شدن فعالیت‌ها در فضاهای سبز شهری در این محدوده شده است. از مسائل اصلی محیطی این محدوده، می‌توان به معضلات

امنیتی، جدایی‌گزینی اجتماعی و دسترسی نامناسب را نام برد (همان، ص ۲-۳).

محدوده‌ی مسکونی شهرک‌های جدید در حاشیه شهر شیراز که با توجه به شرایط آب و هوایی و منابع طبیعی، سمث در جهت شمال غربی شهر توسعه می‌یابند و هر روز به جمعیت آن‌ها افزوده می‌شود (شهرداری شیراز، ۱۳۸۶، ص ۶). جمعیت ساکن این محدوده ۷۹۰۸۳ نفر بوده و با توجه به محدوده جدید منطقه شش شهرداری، مساحت این منطقه به ۲۷۷۹ هکتار رسیده است. این رقم نشان می‌دهد که در حدود ۱۵ درصد مساحت و ۶ درصد جمعیت شهر را در خود جای داده و نمود جمعیت پایین منطقه می‌باشد. این محدوده‌ی مسکونی بیشترین فاصله را از محدوده مسکونی بافت تاریخی در محدوده‌ی مورد مطالعه داشته است. با توجه به نحوه شکل‌گیری شهرک‌های جدید، مکان فضاهای سبز در محدوده همسایگی و محله از پیش طراحی شده، تا بتواند پاسخگوی نیازهای ساکنین باشد. همچنین بیشتر جمعیت این محدوده را خانوارهای جوان و مهاجرین از شهرهای مجاور شیراز تشکیل می‌دهند (شهرداری شیراز، ۱۳۸۹، ص ۶).

محدوده‌ی مسکونی قدیمی کوتاه مرتبه در حوزه‌ی مرکزی شهر قرار گرفته و اکثر بناهای این منطقه به صورت یک یا دو طبقه مستغلاتی بوده و دارای سطح امنیت اجتماعی متوسط می‌باشد. این منطقه بعد خانوار محدودی داشته (شهرداری شیراز، ۱۳۸۷) و اکثریت بناها کلنگی بوده و عمر آن‌ها در حدود ۳۰ تا ۴۵ سال ساخت می‌باشد. وجود چندی از باقی‌مانده‌ی باغ‌های قدیمی شیراز تا حدودی در تعدیل آب و هوای این محدوده‌ی تاثیر داشته است (سازمان مسکن و شهرسازی فارس، ۱۳۷۳). محدوده‌ی مسکونی کوتاه مرتبه جدید شامل منازل خصوصی بوده و در محدوده غرب و شمال غرب شهر شیراز بنا شده‌اند و از دیدگاه اقتصادی در حیطه میزان درآمد متوسط محسوب می‌شوند. این محدوده در محل باغات شمال غرب واقع شده و از جهت شرایط آب و هوایی و پوشش گیاهی، محیط مناسبی را در واحدهای همسایگی و محلات به وجود آورده است (پاکشیر و صرافی، ۱۳۸۶، ص ۱۱).

جدول ۱. خلاصه اطلاعات محدوده‌ی پژوهش که پنج حوزه مطالعاتی مورد نظر در آن واقع است؛ ماخذ: نگارندگان.

نوع جامعه آماری					اطلاعات اجتماعی محدوده مورد پژوهش
محدوده مسکونی کم ارتفاع واقع در شهرک های جدید حومه شهر	محدوده آپارتمانی و مجتمع‌های مسکونی چند طبقه در بافت جدید شهری	محدوده مسکونی کم ارتفاع در بافت جدید شهری	محدوده مسکونی کم ارتفاع در بافت قدیم شهری	محدوده مسکونی کم ارتفاع در بافت تاریخی شهری	مکان
کامل‌در حومه شهر	مرز خارجی شهر	مرز خارجی شهر	مرکز شهر	مرکز تاریخی شهر	تراکم شهری
متوسط	زیاد	متوسط	متوسط	بسیار زیاد	نوع مسکن
منزل خصوصی یا آپارتمان کوتاه مرتبه	آپارتمانی (عمومی)	منزل خصوصی	منزل خصوصی	منزل خصوصی	عمر بنا
تازه ساز	تازه ساز	متوسط	قدیمی	بسیار قدیمی	کیفیت ساختمان
مناسب	مناسب	کلنگی و مناسب	کلنگی	فرسوده	اهمیت و بهداشت عمومی
متوسط	مناسب	متوسط	متوسط	نامناسب	روابط همسایگی
متوسط	متوسط	قوی	متوسط	قوی	

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۱۱۲

محدوده‌ی مورد مطالعه ساکن بوده‌اند انتخاب شده است، برای جامعه آماری انتخاب شد. جمعاً اطلاعات به دست آمده از نود و پنج نفر از مراجعین در محدوده‌های مسکونی کم ارتفاع در بافت تاریخی شهری، مسکونی کم ارتفاع قدیمی، مسکونی آپارتمانی و مجتمع‌های بلندمرتبه، مسکونی کم ارتفاع در بافت جدید شهری و مسکونی کم ارتفاع واقع در شهرک‌های جدید مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. پرسشنامه‌هایی که بر مبنای گردآوری نگرش و سطح رضایت مراجعین تنظیم شده است، معدل رضایت مندی ساکنین محله‌ها نسبت به عوامل محیطی مصنوع و طبیعی فضاهای سبز شهری در مقیاس محله ارزیابی شده است.

برای بررسی شاخص‌های کیفی در محدوده مورد مطالعه ابتدا شاخص‌های کیفی محیط به چهار دسته اجتماعی، کالبدی، ادراکی و فیزیکی دسته بندی شده است. شاخص‌های اجتماعی مربوط به فعالیت‌های جمعی است که کودکان در آن شرکت نموده و با یکدیگر تعامل می‌کنند. این شاخص عوامل موثر محیطی که موجب همگرایی و یا انفصال اجتماعی می‌شود را مد نظر دارد و این که فعالیت‌های اجتماعی مراجعین تا چه اندازه توسط فضاهای سبز شهری برآوده می‌شود. در شاخص‌های

محدوده‌ی مجتمع‌ها و آپارتمان‌های مسکونی جدید، که به دلیل افزایش مهاجرت و شرایط اقلیمی مناسب به محدوده‌ی مسکونی کوتاه مرتبه جدید در محدوده شمال غرب شیراز، موجب تبدیل بسیاری از واحدهای مسکونی خصوصی به واحدهای آپارتمانی و مجتمع‌های مسکونی چندین طبقه شده است. از دیدگاه اجتماعی بررسی‌های انجام گرفته نشان می‌دهند جمعیت محدوده معالی آباد که بیشترین مجتمع‌ها و آپارتمان‌های جدید را در خود جای داده است، با ۹۴ درصد باسوادی دارای بالاترین درصد باسوادان در مقایسه با سایر مناطق شهری شیراز است. نتایج حاصل از پرسش‌گری از ساکنان محدوده پژوهش نشان می‌دهد که نزدیک به ۵۰ درصد از سرپرست‌های خانوارهای نمونه، جزکسانی می‌باشند که با تحصیلات فوق دیپلم تا دکتری طی ۱۵ سال گذشته در این محدوده ساکن گردیده‌اند (همان، ص ۱۲).

۷- بررسی و تحلیل داده‌ها

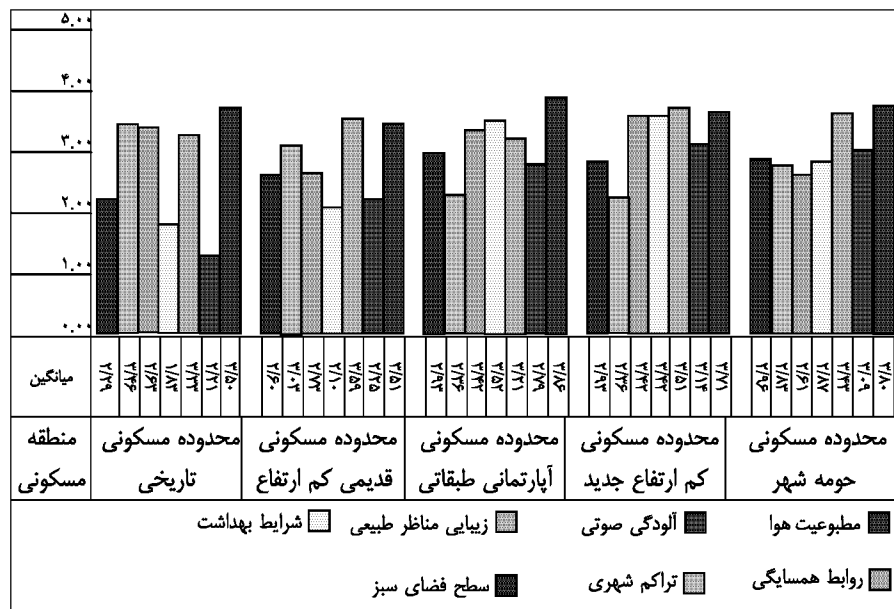
در این پژوهش از محدوده‌های مورد مطالعه که شامل فضاهای سبز شهری در مقیاس محلی بوده است، به شیوه تصادفی تعداد صد نفر که محله مسکونی

دهنده رضایت بیشتر ساکنین بومی محله از فضاهای سبز عمومی است (جدول شماره ۲). در شاخص سطح مطلوبیت کیفیت هوای طبیعی، محدوده‌ی مسکونی طبقاتی آپارتمان‌نشین و محدوده‌ی مسکونی حومه با توجه به شرایط آب و هوایی بستر و قرار گرفتن در ارتفاع بالاتر و مجاورت باغات رضایت بیشتری از کیفیت هوای محیط داشته و در مقابل آن ساکنین بافت تاریخی به دلیل شرایط مکانی، کمبود سبزی‌نگی، تراکم و میزان شلوغی زیاد محیط، کمترین میزان رضایت را از کیفیت هوای طبیعی دارند. در زمینه آلودگی صوتی و آرامش محیط ساکنین محدوده‌ی حومه به دلیل تراکم بسیار کم و بهره‌گیری از مناظر طبیعی کوه و ارتفاعات، بالاترین میزان رضایت از آرامش محیط همسایگی و به ترتیب هرچه از سمت حومه شهر به مناطق درون شهری نزدیک‌تر شده، عدم رضایت ساکنین از میزان آرامش محیط همسایگی بیشتر می‌شود. در نهایت ساکنین محیط همسایگی‌های بافت تاریخی به نسبت بارزی از آلودگی صوتی منطقه ناراضی می‌باشند.

کالبدی قابلیت‌های فضای سبز شهری را برای پاسخ گویی به نیاز مهارت‌های فیزیکی کودکان مورد بررسی قرار می‌گیرد. شاخص‌های کالبدی می‌تواند قابلیت‌های محیطی منظر نرم مانند آب روان، سایه درختان و یا منظر سخت مانند عناصر مصنوع موجود در فضای سبز شهری باشد. این عوامل از جهت اینکه محیط کالبدی مانند طراحی مسیرها، مبلمان، جانمایی فضاها و دیگر عوامل محیط مصنوع تا چه اندازه در افزایش و کاهش مهارت‌های فیزیکی کودکان تاثیرگذار است مورد تحلیل قرار می‌گیرد. شاخص‌های ادراکی نوع نگرش والدین و فرزندان را نسبت به فضای سبز شهری بررسی می‌کند. عواملی مانند حس امنیت، سطح اجتماعی، درک و علاقه فردی نسبت به فضاهای شهری مورد مطالعه، در این دسته بندی قرار می‌گیرند.

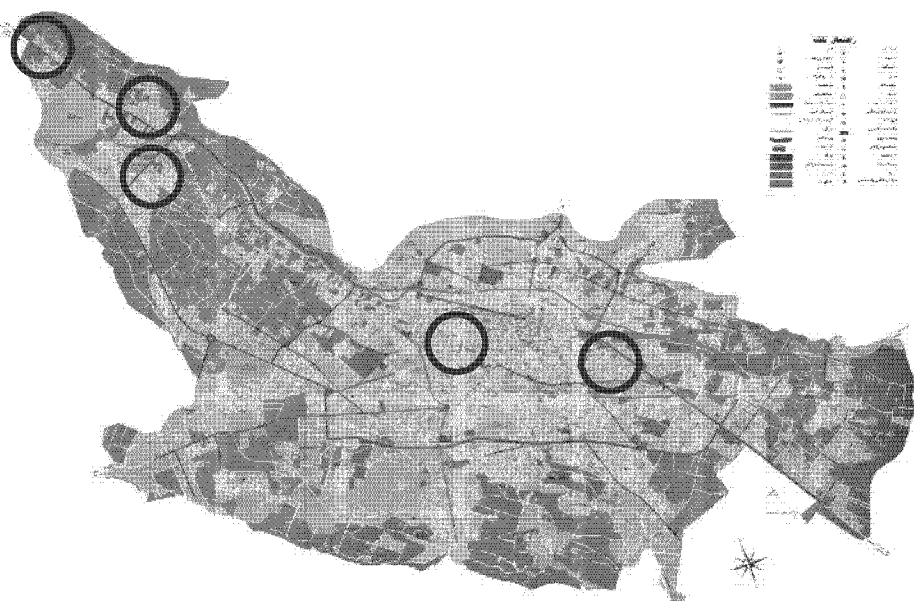
۱-۷- مقایسه شاخص‌های کیفیت اجتماعی در محدوده پژوهش

در این مرحله ادراک اجتماعی از کیفیت کلی محیط همسایگی بررسی شده است. ارزش بیشتر نتایج نشان

نمودار ۱. مقایسه ادراک عمومی از کیفیت‌های اجتماعی در ۵ محدوده‌ی پژوهش ۳؛ ماخذ: نگارندگان.

۳. شاخص‌های مورد بررسی در این جدول با سنجه‌های کیفی: ۱. کم؛ ۲. نسبتاً کم؛ ۳. نسبتاً زیاد؛ ۴. زیاد برای تراکم شهری، آلودگی صوتی و سطح فضای سبز درجه‌بندی شده و شاخص‌های شرایط بهداشتی، مطبوعیت هوا و روابط همسایگی با سنجه‌های: ۱. ضعیف؛ ۲. نسبتاً ضعیف؛ ۳. نسبتاً قوی؛ ۴. قوی، ارزیابی شده‌اند.

تصویر ۱. نقشه‌ی شهر شیراز که ۵ محدوده‌ی مسکونی مورد مطالعه در آن نشان داده شده است.

۸- مقایسه اولویت‌های اجتماعی

در این بخش تاثیرات اجتماعی فضاهای سبز شهری که در انتخاب مراجعین موثر بوده است، بررسی می‌شود. به تعریفی دیگر میزان تاثیر فضاهای سبز شهری بر انتخاب و اولویت‌دهی مراجعین در گزینش آن‌گونه فضاها مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این مرحله دیدگاه مراجعه‌کننده در موارد تاثیر فضای سبز شهری بر سلامت و شرایط فردی تا کیفیت‌های محیطی و نوع تعلق خاطر فرد به این فضاها مورد بررسی قرار گرفته است. از تحلیل نتایج چنین به دست آمد که فضاهای سبز شهری در محدوده‌ی مسکونی حومه، به دلیل تراکم کمتر و در پی آن تعداد مراجعین کمتر، امکانات ورزشی بیشتری جهت استفاده ساکنین مهیا می‌باشد. همچنین به دلیل جوان‌تر بودن ساکنین این محدوده، ترغیب بیشتری در گذراندن وقت به فعالیت‌های حرکتی و ورزشی داشته‌اند. همچنین محدوده‌ی مسکونی حومه شهر در حوزه‌ی مطالعاتی، رضایت بیشتری از تاثیر فضاهای سبز شهری در فعالیت‌های کودکان، نسبت به محدوده‌ی مسکونی بافت تاریخی داشته‌اند.

در زمینه تاثیر فضای سبز شهری در زیبایی محیط همسایگی، قابل ذکر است در تعدادی از شهرهای تاریخی فضاهای سبز شهری موجود، باقی مانده‌ی

باغ‌های قدیمی عمومی و خصوصی شهر بوده است. در شهر شیراز نیز بسیاری از پارک‌ها و دیگر فضاهای سبز شهری از مرمت و تغییر کاربری باقی‌مانده باغ‌های قدیمی شهر به وجود آمده است. لذا پارک علوی در محدوده‌ی مسکونی جدید کم ارتفاع با دارا بودن چنین شرایطی علاوه بر شرایط اقلیمی ذکر شده، در صد شاخصی را رضایت ساکنین همسایگی را در زمینه تاثیر فضای سبز در کیفیت زیبایی محله و همچنین بیشترین میزان حس تعلق به فضاهای سبز شهری را دارا است. در این زمینه، محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع قدیم به دلیل قدمت همسایگی‌ها و فضاهای سبز شهری، همچنین وجود حس همبستگی بیشتر در محدوده‌ی همسایگی، پس از محدوده‌ی کم ارتفاع جدید، بیشترین میزان حس تعلق را از دیدگاه ساکنین محله به خود اختصاص داده است. لیکن در زمینه تاثیر فضاهای سبز شهری در به وجود آوردن حس تعلق در ساکنین همسایگی، محدوده‌ی مسکونی طبقاتی و آپارتمانی کمترین درصد میزان تعلق خاطر ساکنین را نسبت به فضای سبز شهری محدوده‌ی خود نشان می‌دهند.

بر اساس داده‌های بدست آمده میزان فعالیت‌های کودکان در فضاهای سبز شهری محدوده‌ی مسکونی قدیمی کم ارتفاع به علت وجود سطوح و مسیرهای بهم

جدول ۲. مقایسه ادراک اجتماعی از فضاهای سبز شهری با توجه به شرایط محیطی و عملکردی آن‌ها؛ ماخذ: نگارندگان (معدل کیفیت‌های رضایت‌مندی از تحلیل آماری گزینه‌های کیفی: ۱. نامناسب؛ ۲. نسبتاً نامناسب؛ ۳. نسبتاً مناسب؛ ۴. مناسب برای هر سنجح محاسبه شده و با یکدیگر مقایسه شده است): ماخذ: یافته‌های تحقیق.

محل فضای سبز شهری		میزان فعالیت فیزیکی	کیفیت روابط اجتماعی	کیفیت فضای برای بازی کودکان	کیفیت ملمان شهری	کیفیت وسایل بازی کودکان	میزان سطح فضای دوجریحه سواری	کیفیت سطح فرش فضاهای متناسب با فعالیت کودکان	تأمین سایه و استفاده کودکان از سطح مفید آن	امکان حرکت و فعالیت آزادانه در محدوده فضای سبز شهری	حسن تعلق به فضای سبز شهری	میزان ارتباط کودکان با طبیعت
محدوده مسکونی حومه شهر	تعداد	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
	وزن شاخص‌ها	۷۰/۵	۷۵/۷	۷۶/۸	۷۶/۸	۷۶/۸	۷۶/۸	۷۶/۵	۷۶/۴	۱۰۰/۰	۷۶/۶	۷۶/۵
	میانگین	۲/۸۵	۲/۶۰	۲/۶۵	۲/۶۵	۲/۵۶	۲/۸۳	۲/۵۳	۲/۶۴	۲/۸۵	۲/۶۵	۲/۴۰
محدوده مسکونی کم ارتفاع جدید	تعداد	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
	وزن شاخص‌ها	۸۴/۳	۹۳/۰	۷۹/۴	۸۵/۱	۹۶/۶	۸۳/۳	۸۷/۱	۹۷/۶	۱۰۰/۰	۹۲/۸	۹۷/۸
	میانگین	۲/۸۹	۲/۶۳	۲/۶۰	۲/۸۲	۲/۷۷	۲/۸۵	۲/۴۰	۲/۸۱	۲/۸۰	۲/۶۲	۲/۸۲
محدوده مسکونی آپارتمانی طبقاتی	تعداد	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
	وزن شاخص‌ها	۸۹/۲	۸۱/۵	۹۶/۹	۸۰/۶	۱۰۰/۰	۷۹/۴	۹۷/۰	۹۶/۳	۹۷/۸	۸۹/۸	۹۷/۸
	میانگین	۲/۰۰	۲/۸۴	۲/۸۹	۲/۸۱	۲/۳۶	۲/۶۷	۲/۶۶	۲/۸۳	۲/۸۹	۲/۰۲	۲/۸۹
محدوده مسکونی قدیمی کم ارتفاع	تعداد	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
	وزن شاخص‌ها	۹۳/۲	۸۴/۵	۸۳/۶	۹۴/۰	۹۷/۵	۸۳/۳	۹۳/۲	۹۲/۶	۹۲/۳	۹۲/۶	۱۰۰/۰
	میانگین	۲/۸۴	۲/۷۱	۲/۰۸	۲/۸۶	۲/۵۹	۲/۰۲	۲/۶۳	۲/۴۹	۲/۴۰	۲/۴۹	۲/۶۸
محدوده مسکونی تاریخی	تعداد	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
	وزن شاخص‌ها	۷/۱	۸۵/۷	۶۸/۰	۲۵/۱	۹۶/۸	۶۲/۸	۹۲/۸	۹۲/۳	۲۵/۱	۹۲/۸	۹۲/۸
	میانگین	۲/۸۱	۲/۲۵	۲/۵۸	۱/۸۱	۲/۶۷	۲/۳۸	۲/۸۱	۲/۵۰	۲/۸۱	۳/۵۰	۲/۸۹

۴. تعداد نمایانگر تعداد مراجعینی است که در هر محدوده.

۵. درصد وزنی برای مشخص کردن درصد نسبی اهمیت و با تقسیم میانگین شاخص‌ها بر بیشترین میانگین هر ردیف به دست می‌آید. درصد وزنی مشخص می‌کند کدام یک از عوامل در محدوده مطالعاتی مورد بررسی قرار گرفته است از درجه اهمیت بیشتری از نظر مراجعین برخوردار بوده است. به صورتی که، در محدوده‌ی مسکونی حومه شهر از میان یازده عامل بررسی شده امکان حرکت و فعالیت آزادانه در محدوده فضای سبز شهری موجود در محله درجه اهمیت بیشتری دارد.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۱۵

پیوسته و حجم مناسب فضای سبز موجب علاقه کودکان به انجام فعالیت‌های بازی و هم‌صحبتی با دیگر کودکان در محدوده‌ی مورد مطالعه باشد. نوع و کیفیت روابط اجتماعی والدین تاثیر بسزایی در مهارت‌های اجتماعی کودکان در محیط‌های عمومی دارد، همان‌طوری که در محدوده‌ی مسکونی بافت تاریخی به علت کیفیت بالای روابط اجتماعی ساکنین با یکدیگر موجب شده که کودکان بتوانند با همسالان خود در بازی‌های گروهی شرکت کرده و همچنین وسعت فضای فعالیت کودک نیز در فضای سبز شهری افزایش می‌یابد.

در زمینه کیفیت وسایل بازی انواع فضاهای مختص کودکان همانند وسایل بازی ثابت و یا بازی‌های الکتریکی، کودکان در فضاهای سبز شهری محدوده‌ی بافت تاریخی به علت کمبود و کیفیت نامطلوب وسایل بازی بیشتر به بازی‌های گروهی و توپی علاقه نشان می‌دهند.

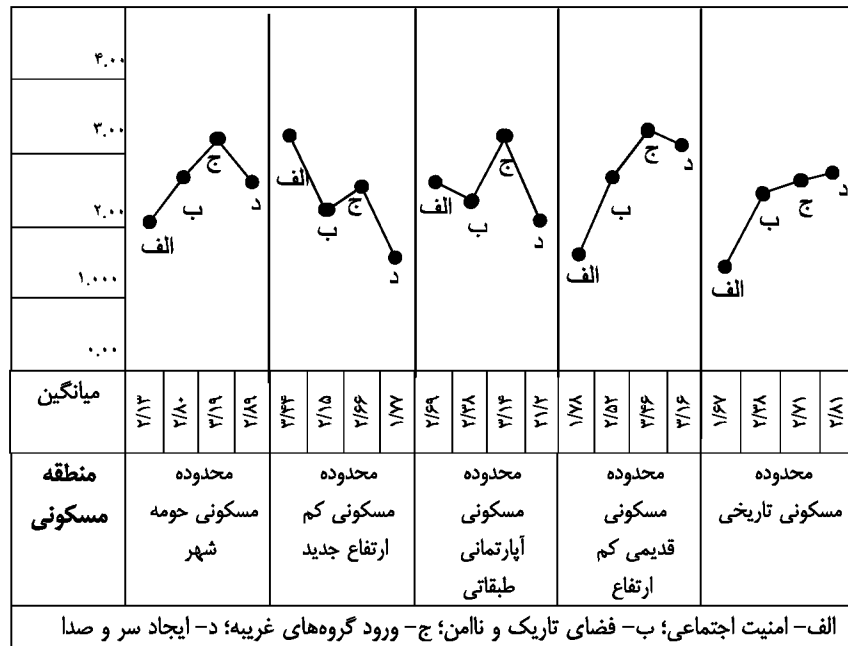
کیفیت سطح فرش شده در فضاهای سبز شهری محدوده‌ی مورد مطالعه دارای ارزش متوسط می‌باشند. لیکن بارز است که در طراحی سطح مفروش تمامی محدوده‌های مورد مطالعه اندازه‌ای که به زیبایی بصری و تعیین مسیرها توجه شده است، سهولت حرکتی کودکان مورد نظر نبوده است. در این پژوهش سهولت ایمنی حرکتی، دید مناسب، تفکیک مسیر حرکتی وسایل نقلیه موتوری و دوچرخه و سطح مفید حرکتی دوچرخه مورد بررسی قرار گرفته است. در محدوده‌ی بافت مسکونی کم ارتفاع جدید به دلیل جداسازی مناسب فضای حرکتی دوچرخه و معابر همچنین مسیرهای حرکتی معین و قابل دید، بیشترین سطح مفید حرکتی دوچرخه را دارا می‌باشد.

بر اساس اقلیم و وضعیت آب و هوای شهر شیراز وجود سطح مفید سایه برای استفاده در فصول گرم سال بسیار تعیین کننده است. به صورتی که در محدوده‌های مطالعاتی این پژوهش بیشتر فضاهای سایه‌دار مورد استفاده مراجعین قرار می‌گیرد، کودکان نیز فعالیت‌های جمعی و انفرادی خود را در ساعات گرم روز در زیر سطح مفید سایه انجام می‌دهند، به گونه‌ای که در محدوده‌ی بافت مسکونی کم ارتفاع جدید حفظ درختان قدیمی

باقی مانده از باغات قدیم موجب شده که درختان سطح وسیعی از معابر و فضاهای بازی کودکان را تحت پوشش قرار دهد و باعث شده که کودکان بتوانند در تمامی ساعات روز در فضای پارک به فعالیت و بازی بپردازند. در صورتی که در محدوده‌ی آپارتمانی به علت کاشت بوته‌های گل و گیاه در مسیرهای حرکتی و محدوده‌های بازی کودکان از اواسط ماه خرداد تا اواخر فصل تابستان در ساعات گرم روز به ندرت کودکان به بازی می‌پردازند و سطح وسیعی از فضای سبز شهری بلااستفاده باقی می‌ماند. در زمینه امکان بازی آزادانه وجود سطح گسترده چمن و سطوح باز می‌تواند بستر مناسبی برای حرکت و بازی آزادانه کودک محسوب شود و همچنین فعالیت کودک تحت نظارت والدین باشد. در محدوده‌ی بافت مسکونی حومه و مسکونی کم ارتفاع جدید به دلیل وجود به ترتیب سطوح وسیع و سطوح گسترده چمن بسیار مورد علاقه کودکان می‌باشد.

بر اساس نتایج مستخرج از محدوده‌های مورد مطالعه، حس تعلق مراجعین و ساکنین در محدوده‌ی فضاهای سبز شهری مورد مطالعه بسیار با عناصر طبیعی موجود در فضای سبز شهری مرتبط است. به گونه‌ای که در محدوده‌ی کم ارتفاع جدید به علت مکان یابی فضای سبز شهر در یک باغ قدیمی و وجود درختان تنومند و مسیر حرکت آب روان مستخرج از قنات، در میان فضای سبز شهری، سطوح گسترده چمن بسیار مورد علاقه و اهمیت مراجعین و ساکنین آن محدوده‌ی همسایگی می‌باشد. در صورتی که فضای سبز شهری واقع در بافت مسکونی آپارتمانی با وجود طراحی مدرن و وجود آبنماها و نورپردازی‌های متنوع و طراحی شده در بین مراجعین احساس تعلق خاطر کمتری را به خود اختصاص داده است.

در زمینه دیدگاه‌های مراجعین به جنبه‌های منفی فضاهای سبز موجود با تاکید بر فعالیت کودکان در سطح فضای سبز شهری در محدوده‌های مورد مطالعه، سه عامل امنیت، میزان فضاهای ناامن و تریک، ورود و رفت آمد افراد و گروه‌های غریبه، میزان آلودگی صوتی و ایجاد سر و صدا مورد بررسی قرار گرفته است. در پی آن محدوده‌ی مسکونی حومه‌ی شهر در حوزه مطالعاتی، به

نمودار ۳. مقایسه ادراک اجتماعی از اثرات منفی و امنیت اجتماعی ۵ نوع محدوده مورد بررسی. نمودار خطی ادراک جمعی به محیط و امنیت اجتماعی هر محدوده به صورت مجزا ترسیم شده است؛ ماخذ: نگارندگان.

بیشترین میزان نارضایتی را از محیط همسایگی خود ابراز نمودند.

۹- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

ادراک انسان از طبیعت به طور معمول از شرایط فردی و پاسخ‌های شناختی که از محیط دریافت می‌کند شکل می‌گیرد. در پی آن ادراک اجتماعی حاصل ارزیابی فردی و گروهی، از عناصر و محیط بومی می‌باشد. تأثیر شاخص‌های کیفیت اجتماعی در ادراک ساکنین از محیط‌های سبز شهر کاملاً مشهود است. لیکن شاخص‌هایی مانند روابط همسایگی، افزایش تراکم، هویت اجتماعی و شرایط وضعیت معابر نیز از عواملی می‌باشند که در طول زمان تغییر یافته و علاوه بر محیط همسایگی و محله بر فضاهای سبز شهری تأثیر می‌گذارند. همان‌گونه که در نتایج بدست آمده در نتایج مشاهده شده، میزان فعالیت‌های کودکان در فضاهای سبز شهری تحت تأثیر عوامل متعددی قرار می‌گیرد که از عمده‌ترین آن‌ها می‌توان به هدف حضور والدین و شرایط محیطی و روابط اجتماعی اشاره نمود. شاخصه‌های اصلی مراجعین برای استفاده از فضاهای

دلیل کمبود نظارت سازمان یافته و نیروهای انتظامی و عدم پیوستگی اجتماعی، بیشترین میزان حس ناامنی را به خود اختصاص داده است. همچنین فضاهای سبز شهری در محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع قدیم به دلیل قرارگیری در جوار یکی از تقاطع‌های اصلی شهر و دسترسی زیاد، بیشترین میزان ورود و رفت و آمد گروه‌های غریبه را دارا است. پس از آن فضاهای سبز شهری موجود در محدوده‌ی مسکونی حومه، به دلایل عدم نظارت و پایین بودن میزان همبستگی اجتماعی، در رتبه‌ی دوم قرار دارد (نمودار شماره ۴).

در زمینه امنیت اجتماعی تفاوت بارزی میان رضایت ساکنین در محدوده‌ی مسکونی کم ارتفاع جدید و دیگر محدوده‌های مورد بررسی به چشم می‌خورد. می‌توان رضایت‌مندی همسایگی‌های محدوده‌ی کم ارتفاع جدید را با توجه با اظهارات ساکنین، در وجود ایستگاه‌های نیروی انتظامی‌ردیابی نمود. قابل ذکر است که تعداد ایستگاه‌ها و یا میزان نظارت آن‌ها در محدوده‌ی همسایگی و فضاهای سبز شهری بسیار حائز اهمیت است. با توجه به بررسی عوامل کیفیت محیطی در نمودار شماره ۲، ساکنین محدوده‌ی بافت تاریخی

سبز شهری که در محدوده‌های مطالعاتی این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است را می‌توان روابط اجتماعی والدین، خاطره انگیز بودن فضا، کیفیت شرایط محیطی و امکانات تفریحی و ورزشی فضای سبز و استفاده از محیط طبیعی نام برد. بررسی نحوه نگرش مراجعین بخصوص کودکان به فضای سبز شهری می‌تواند در بالا بردن کیفیت این گونه فضاها به مدیران شهری یاری رساند. زیرا که مدیریت در سطح محلی با فراهم سازی امکاناتی که هدف اصلی مراجعین برای حضور در فضاهای سبز شهری است می‌تواند موجبات ارتقا کیفیت و رضایت شهروندان را تأمین کند. همچنین مراجعین در مکانی که با دیدگاه‌ها و هدف اصلی آن‌ها برای رجوع به مکان مطابقت دارد، حس تعلق بیشتری داشته و این احساس جمعی مسبب حس مسئولیت و موجب مشارکت بیشتر در حفظ سلامت، امنیت و نگهداری فضاهای سبز شهری شود. همان‌گونه که در یافته‌های تحقیق مشاهده شد، نگرش اجتماعی با توجه به نوع تراکم و شکل گیری محلی نسبت به فضاهای سبز شهری متفاوت است. زیرا که شهروندان بر اساس نوع کیفیت فضای سبز شهری که در محدوده‌ی مسکونی خود، با نگرش متفاوتی از فضاهای سبز شهری استفاده می‌کنند. می‌توان بیان نمود، نوع و کیفیت پوشش گیاهی در فضای سبز شهری محدوده‌هایی که سطح سبز نسبت به تراکم محیط مصنوع ناچیز است، بسیار مورد توجه مراجعین می‌باشد. بیشتر فعالیت‌های کودکان فضاهای سبز شهری که در محدود مسکونی با تراکم بالا زندگی می‌کنند، متوجه فعالیت‌های حرکتی و ورزشی است که ممکن است این گونه فعالیت‌ها در محدوده‌ی سکونت گاهی آن‌ها چندان میسر نباشد. در مقابل در محدوده سکونتگاه‌هایی که دارای سطح تراکم نسبی کمتری بوده، بیشتر فعالیت‌های بالاخص کودکان متوجه بازی‌ها و مهارت‌های اجتماعی است، تا اینکه بتوانند نیازهای فعالیت‌های جمعی، ارزیابی خود در اجتماع و حس رقابت را که ممکن است در محدوده مسکونی خود میسر نباشد برآورده سازد. مکان یابی فضاهای درونی پارکهای محلی و فضاهای سبز شهری در مقیاس محله نسبت به گذرها و دسترسی و سایل نقلیه، بسیار بر ورود افراد غریبه

و حجم تولید آلودگی صوتی تأثیرگذار است؛ که البته این مسئله خود بر نگرش اجتماعی از فضاهای سبز شهری محله موثر است. قابل ذکر است معضلات اجتماعی مانند ورود گروه‌های غریبه به فضاهای سبز شهری در مقیاس محله، در اغلب موارد توسط نظارت جمعی تحت کنترل می‌باشد. همچنین تأمین نور کافی فضاهای سبز شهری در ساعاتی که نمی‌توان از روشنایی روز برای نورگیری آن استفاده نمود بسیار حائز اهمیت است و در بسیاری از موارد فضاهای تاریک و نا امن با حضور اجتماعی و مشارکت مراجعین مرتفع خواهد شد. لیکن گذرهای ارتباطی درونی فضای سبز شهری و مسیرهای تردد کودکان در مجاورت دسترسی‌های اتومبیل‌رو، از مواردی است که می‌بایست با مدیریت مناسب و به ترتیب استفاده از نورپردازی و موانع حرکتی، امکان استفاده از تمامی مکان‌های فضای سبز شهری را میسر سازد با توجه به نتایج این پژوهش و مطالعات مشابه در مناطق جغرافیایی دیگر می‌توان به این نکته اشاره کرد که محیط‌هایی مانند فضای سبز شهری، در طی زمان می‌تواند علیرغم هدف اصلی و پیشینه خود به عنوان محیط آرامش بخش و بستری برای تعامل خانواده و فرزندان و محیطی مناسب برای تجارب محیطی کودکان، به محیطی مملو از فشار و ازدحام تبدیل شود و یا حتی اگر که فضای سبز شهری تأمین‌کننده نیازهای انسان و برای او جذاب نباشد، مراجعه و استفاده از این فضاها را در برنامه زندگی خود جای می‌دهد. زیرا که عناصر منظر و صرفاً طبیعت عوامل جذب‌کننده افراد جامعه به این فضاها نبوده و بلکه نیاز به تعاملات اجتماعی، مواجه شدن با دیگران، ارتقا شناخت و سلامت جسمانی، سلامت و فعالیت فرزندان و تخلیه ذهنی از دنیای درون واحدهای مسکونی از جمله اهداف اصلی مراجعین است. درک عمیق‌تر از انتظارات و توقعات اجتماعی در سنین مختلف و دیدگاه عمومی از مراجعه به فضاهای سبز شهری می‌تواند عامل تعیین‌کننده در برنامه‌ریزی طراحی و احداث این گونه فضاها باشد. به گونه‌ای که فاصله موجود میان طراحی فضاهای سبز شهری و نیازهای مراجعین را بر طرف نماید.

۱. اشرفی، یوسف، رشیدی، طلا (۱۳۹۲) ارزیابی تأثیر اجتماعی پروژه‌های شهری، نمونه موردی: پارک کودک ظفر گلچین در منطقه ۱۰ شهرداری تهران، دوفصل نامه مدیریت شهری، شماره ۳۱، بهار و تابستان ۹۲
۲. برنجی، شیناص و براتی شادی (۱۳۹۰) عیان سازی زیرساخت‌های طبیعی، راهبرد توسعه بوم‌شناسی شهر، مجله علمی منظر، شماره ۱۶
۳. بهرام سلطانی، کامبیز (۱۳۸۴) مبانی معماری فضای سبز شهری، انتشارات دید (زیر نظر وزارت مسکن و شهرسازی، دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران)، تهران.
۴. پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۶) سیر اندیشه‌ها در شهرسازی، از کمیت تا کیفیت، تهران، انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید
۵. پاکشیر، عبدالرضا، صرافی، مظفر. ۱۳۸۶. عوامل مؤثر بر فرایند بازساخت کالبدی کلانشهر، مورد پژوهش: محدوده‌ی شمال غرب شیراز. ۱۳۵۷-۱۳۸۳ پژوهشنامه علوم انسانی (۳۶-۱۳)، شماره ۵۳، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی.
۶. پور احمد، احمد، اکبرپور سراسکانرود، محمد، ستوده سمان، (۱۳۸۸) مدیریت فضای شهری منطقه ۹ شهرداری تهران، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۶۹، پاییز ۱۳۸۸
۷. پورجعفر، محمدرضا، انصاری، مجتبی، هادی، محمودی نژاد، علیزاده، امین (۱۳۸۹) بررسی تحلیلی چگونگی برانگیزش آفرینشگری کودکان در طراحی فضاها و محوطه‌های شهری با تأکید بر رابطه خلاقیت و طراحی کالبدی فضاهای بازی کودکان، دو فصل نامه مدیریت شهری، شماره ۲۵، بهار و تابستان ۱۳۸۹
۸. تقوایی مسعود باباناسب رسول موسوی چمران (۱۳۸۸) تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری، نشریه مطالعات و پژوهشهای و منطقه‌ای و شهری، سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۸۸
۹. جاجرمی، ایمان، بیگدلی، حسین و مهناز حناچی (۱۳۸۳) مدیریت شهری پایدار، تهران: انتشارات سازمان
- شهرداری‌های کشور، چاپ دوم.
۱۰. حاجی نژاد، علی، رفیعیان، مجتبی (۱۳۸۹) بررسی متغیرهای فردی مؤثر بر رضایت مندی شهروندان از کیفیت محیط زندگی، فصلنامه جغرافیا و توسعه (۸۲-۶۳) سال هشتم، شماره ۱۷، پژوهشکده علوم زمین و جغرافیا، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۱۱. شهرداری شیراز (۱۳۸۶) آمارنامه شهر شیراز، فصل اول سرزمین و آب و هوا. معاونت برنامه‌ریزی، گروه آمار و فناوری اطلاعات.
12. <http://eshiraz.ir/shares/infotech/amar/amarname/shiraz85-87/fasle%20aval.pdf>
۱۳. شهرداری شیراز (۱۳۸۶) آمارنامه شهر شیراز، فصل دوم جمعیت و نیروی انسانی. معاونت برنامه‌ریزی، گروه آمار و فناوری اطلاعات.
14. <http://www.eshiraz.ir/zone6/fa/ashenaee,1101#3>
۱۵. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۲) لزوم تحول مدیریت، شهری در ایران، مجله جغرافیا و توسعه، ش ۱، دانشگاه زاهدان.
۱۶. عباس زاده، محمد (۱۳۸۷) بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهر، مطالعه موردی: شهر اصفهان (استادان راهنما: دکتر رسول ربانی و دکتر وحید قاسمی)، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
۱۷. فرح پور بختیاری، هیوا (۱۳۸۸) باغ‌کودک هزاره سوم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد منظر، دانشگاه شهید بهشتی
۱۸. کامل نیا حامد، اسلامی، غلامرضا، حناچی، پیروز (۱۳۸۹) تحلیل و ارزیابی معماری جمعی بر مبنای شاخصه‌های احساس جمعی، نشریه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۹
۱۹. کامل نیا، حامد، حقیر، سعید (۱۳۸۸) تحلیل و برنامه‌ریزی شهر دوستدار کودک «CFC» از دیدگاه کودکان (مطالعه موردی: قوچان) فصلنامه علمی-پژوهشی باغ نظر شماره بیستم، سال نهم، بهار ۱۳۸۸
20. Barnett, G. Beaty R.M. Doherty, M. 2005. Urban Green space: Connecting People and Nature. Proceedings of the Second State of Australian Cities Conference, Brisbane, QLD, Australia.
21. http://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0007/81376/environmental-city-13-bar-

nett.pdf

22. Burgess, J. Harrison, C.M. Limb, M. 1988. People, parks and the urban green: a study of popular meanings and values for open spaces in the city. *Urban Studies* 25 (455–473). <http://usj.sagepub.com/content/25/6/455>
23. Dooling, S. Gregory, S. Ken, Y. 2006. Place-based urban ecology: a century of park planning in Seattle. *Urban Ecosystems* Vol.9, No. 4, (299–321).
24. <http://www.springerlink.com/content/r8307k70j6850732/>
25. Erkip, F. 2000. Global transformations versus local dynamics in
26. Istanbul Planning in a fragmented metropolis. *Cities*, Vol. 17, No. 5, (371–377). <http://www.fatih.edu.tr/~mcadams/urban%20restructuring%20in%20Istanbul.pdf>
27. Grove, J.M. Troy, A. R. O'Neil-Dunne, J. P. M. Burch, W. R. Cadenasso J. r. Pickett, M. L. 2006. Characterization of households and its implications for the vegetation of urban ecosystems. *Ecosystems*, 9, (578–597).
28. http://www.fs.fed.us/ne/burlington/research/ne4454/pdf_pubs/households_implications_veg_ecosystems.pdf
29. Lo, A. Y. H. Jim, C.Y. 2010. Differential community effects on perception and use of urban greenspaces. *Cities*, Volume 27, Issue 6, December, (430–442) linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0264275110001010
30. Jay, M. and Schraml, U. 2009. Understanding the role of urban forests for migrants: uses, perception and integrative potential. *Urban Forestry and Urban Greening*, Vol.8, (283–294).
31. http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B7GJD-4X2BV6V
32. Lambert, D. 2006. The History of the Country Park. 1966 – 2005: Towards a Renaissance. *Landscape Research*, Vol. 31, No. 1, (43 – 62)
33. http://www.naturalengland.org.uk/Images/history_tcm6-8027.pdf
34. Legett, M. A. 2004. Middle Gate Japanese Gardens: Preservation, Private, Property and Public Memory. Thesis Submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University, School of Landscape Architecture, December. http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-11122004-110638/unrestricted/Legett_thesis.pdf

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

■ ۲۲۰ ■

بررسی و تحلیل عملکرد مدیریت شهری از منظر مشارکت محلی و شهروندمداری؛ مورد: شهر بابلسر

محمدتقی رهنمایی - استاد تمام دانشکده‌ی جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران.

علی مهدی* - پژوهشگر دوره‌ی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران، تهران، ایران.

معصومه مهدیان بهنمیری - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه گلستان، گلستان، ایران.

چکیده

با رشد شهرنشینی، ایجاد و توسعه‌ی شهرها و تاثیرات مختلف آن بر جوامع شهرنشین لزوم توجه به برنامه‌ریزی مشارکتی، جهت استفاده از مسئولیت‌پذیری، مشارکت شهروندان، عدالت و حقوق شهروندی و پاسخ‌گویی به شهروندان، جهت توانمندسازی عملکرد مدیریت شهری، اهمیتی دوچندان می‌یابد. بنابراین از آنجایی‌که مدیریت شهری، ارتباط تنگاتنگی با جامعه شهری، شهروندمداری، تقویت مشارکت شهروندی و توجه به خواست و نظر شهروندان در اداره امور محلی و شهری دارد، مطالعه در این زمینه می‌تواند از اهمیت بسیاری برخوردار باشد. با این مقدمه، پژوهش حاضر نیز با علم به اهمیت مقوله‌ی شهروندمداری و موضوعات پیرامون مدیریت شهری و محلی، به بررسی این مهم در یکی از شهرهای شمالی ایران پرداخته است. پژوهش حاضر در شهر بابلسر به عنوان محدوده پژوهش، از لحاظ هدف، کاربردی، از لحاظ میزان و درجه‌ی کنترل متغیرها، میدانی و از لحاظ نحوه‌ی پردازش اطلاعات نیز از نوع تحقیقات توصیفی - همبستگی می‌باشد. روش مطالعه‌ی استفاده شده نیز اسنادی - تحلیلی و پیمایشی بوده که با هدف بررسی عملکرد مدیریت شهری از دریچه‌ی مشارکت محلی و شهروندمداری به بررسی مقوله‌ی آرمان مشارکت محلی و شهروندمداری در شهر مذکور پرداخته است. نتایج این مطالعه که با استفاده از ابزارهای نرم‌افزاری مانند ArcGIS، SPSS و همچنین آزمون‌های آماری تحلیل واریانس یکطرفه (ANOVA)، کندال و پیرسون می‌باشد حاکی از آن است که وضعیت نواحی شهر بابلسر از منظر شهر شهروندمدار نتایج چندان مطلوبی ندارد؛ بطوری‌که این موضوع نشانگر آن است که شهر بابلسر بر اساس اصول شهروندمداری اداره نمی‌شود و اغلب شهروندان و نیز مدیران شهری آمادگی و زمینه ذهنی لازم برای درک شهر شهروندمدار را نیافته‌اند. واژگان کلیدی: مدیریت شهری، شهر شهروندمدار، مشارکت شهروندی، شهر بابلسر.

The analytical performance of urban management the valve of local participation citizen-based (case study: Babolsar city)

Abstract

With Growing urbanization, the creation and development of the city and its different impact on urban communities the need for participatory planning is most importance for use of accountability, citizen, participation, rights and justice of civil, and accountability to citizens to empower urban management performance. Therefore as far as urban management, is associated with urban society, citizen-based, strengthen citizen participation and Attention to the request of the citizens for manage local and urban governance, study in this context can be important. With this interpretation, the present paper also with Knowing the importance of citizen-based and subjects surrounding urban and local management has been study on one of the northern cities of Iran. this present paper in Babolsar as the case study, is applications in term of aim, this is field in term of the amount and grade of control variables and the data processing method of the study is descriptive - correlation. Method was used to study has been documents - analysis that aimed to survey the analytical performance of urban management the valve of local participation and citizen-based has been investigated the goal of local participation and citizen-based in this city. The results of the study by using the software ArcGIS, SPSS and statistical analysis of variance (ANOVA), and Pearson, Kendall, is expressing that Babolsar does not have ideal conditions in terms of citizen-based. So it shows that it is not handle by the principles of citizen-based and most of citizens and also city managers haven't mental preparation and background necessary to understand the citizen-based city.

Keywords: urban management, citizen-based city, citizen, participation, Babolsar city

حل باشند (نیک پی، ۱۳۹۰، ص ۵۳). بنابراین لازمی رفع ناپایداری در شهرها، رفع ناپایداری از بدنه نهادهای مدیریتی و شهر و تفویض وظایف، صلاحیت‌ها و قدرت به محلات و مردم، حاکمیت قانون، عدالت فضایی در دسترسی با امکانات و تسهیلات، پاسخ‌گویی، شفافیت، بهبود زیرساخت‌های شهری، شهروندسازی، افزایش ظرفیت و توانمندسازی بخش خصوصی و سازمان‌های غیردولتی می‌باشد. همچنین شهروندان می‌بایست در این شهر، ضمن احترام به شهروندان دیگر، قانون‌پذیر بوده و مشارکت جو در امور شهر باشند و بر امور مدیران شهری نظارت داشته باشند. حُسن همکاری با مسئولین شهری، حل مشکلات شهری از طریق همکاری و مشارکت نهادهای غیردولتی از شرایط لازم تحقق آن می‌باشد (غفاری نسب، ۱۳۸۷، ص ۴۴۹ و Gustafson, 2002, 468). اما در حال حاضر اکثریت جامعه فاقد سنت‌های شهروندی است؛ سنتی که خود باید با تکیه بر فرهنگ شهروندی پدید آید. نکته دیگری که دارای اهمیت است این است که با وجود پیش‌بینی‌هایی که در قوانین برای مشارکت مردم دیده شده است، هنوز این مشارکت به شکل واقعی صورت نگرفته است (شریف‌زاده و صدقی، ۱۳۸۸، ص ۴۸). بر این اساس پژوهش حاضر با توجه به افزایش جمعیت و گستره‌ی کالبدی، نگرش جدید به مدیریت شهری و مشارکت شهروندان و توجه ویژه به شاخص‌های شهروندمداری جهت تأمین خواست و نظر شهروندان در امور شهر برای رسیدن به تعادل و توسعه پایدار شهری ضروری است (شوهانی، ۱۳۸۳، ص ۱۷۷) که در پژوهش حاضر این مهم در شهر بابل‌سر مورد مطالعه قرار گرفته است.

سوالات تحقیق

- 0 آیا شهروندان امکانات و شرایط لازم را برای مشارکت در امور شهر و پذیرش روحیه شهروندمداری را دارند؟
- 0 آیا مدیران شهری، آمادگی کافی برای استفاده از مشارکت و تقویت روحیه شهروندی را دارا هستند؟

فرضیه‌های تحقیق

- 0 به نظر می‌رسد تفاوت معناداری بین شهروندان

هزاره‌ی جدید در حالی آغاز شده که تحولات جمعیت شهری جهان، چالش‌هایی را برای سیستم مدیریت شهری بوجود آورده (UN Habitat, 2009: xxii) و گسترش روزافزون آن، طرح مباحثی چون توسعه پایدار شهری که لازمه آن مدیریت یکپارچه شهری می‌باشد را گسترش داده است (Asia urbs, 2008: 1). در حال حاضر نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند و پیش‌بینی‌ها نیز حاکی از آن است که تا سال ۲۰۵۰ میلادی، نسبت شهرنشینی در دنیا به ۶۵ درصد خواهد رسید (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۳۲). مسلماً در چنین شرایطی که شهرها با جذب جمعیت و فعالیت، تبدیل به مراکز اصلی خدمات، تجارت، تولید، مصرف و سکونت شده‌اند؛ اگر شهرنشینان به کمک دولت و حکومت‌های نیامده و در حیات مدنی جامعه دخیل نگردند، خطر تمرکز امور، دور شدن از دموکراسی، کاهش کارایی، افزایش هزینه‌ها، یکسان‌سازی امور و کاهش خلاقیت و طراوت در زندگی شهری، به وجود خواهد آمد (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۸۸). در این رابطه با توجه به اینکه شهر در حیات مدنی از سه رکن اصلی شهروند، کالبد شهر و مدیریت شهری تشکیل می‌شود، لزوم همکاری و توجه به ابعاد مختلف تعامل این سه رکن، بیش از پیش آشکار می‌شود؛ بطوری‌که مدیریت شهری (شهرداری) به عنوان مرجع اصلی اداره و هماهنگی شهری، مکلف به سازماندهی و مدیریت شهر (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۶، ص ۵)، جهت دستیابی به آرمان شهروندمداری است. در شهر شهروندمدار، برای بهبود و توانمندسازی مدیریت شهری، ضرورت مشارکت همه بهره‌وران، شامل دولت (شهرداری‌ها)، بخش خصوصی و نهادهای غیردولتی و شهروندان، بُعد بسیار مهمی است که شهروندان به عنوان یکی از عناصر اصلی شهر، بایستی جهت بهبود ابعاد مختلف شهری، قدم‌های مؤثری بردارند. واقعیت امر این است که گذار به شیوه مشارکتی اداره‌ی امور و برنامه‌ریزی برای آن ضرورتی ناگزیر است، زیرا هم ظرفیت‌ها برای مشارکت بالا رفته و هم مسائل پیچیده‌تر از آن هستند که به وسیله تعداد معدودی قابل

محلات مختلف بابلسر از لحاظ آگاهی از حقوق شهروندی وجود دارد.

0 به نظر می‌رسد بین پایگاه اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد.

0 به نظر می‌رسد بین میزان تحقق الگوی شهر شهروندمدار و مدیریت شهری کارآمد رابطه وجود دارد.

0 به نظر می‌رسد احساس مالکیت شهروندان در یک محله یا شهر، با میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری رابطه معناداری وجود دارد.

0 به نظر می‌رسد هرچه احساس تعلق اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری به همان اندازه بیشتر می‌شود.

مبانی نظری

با وجود اینکه شهر شهروندمدار به عنوان یکی از مباحث مهم مطرح شده در دهه اخیر و بویژه سال‌های گذشته بوده و از سوی دیگر بسیاری از ارگان‌های دولتی و غیردولتی همچنان روی این مباحث تأکید دارند، لیکن این مهم نه تنها در عمل چندان تحقق نیافته و معضلات و مشکلات عدیده‌ای دارد؛ لذا اغلب پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده از سوی پژوهشگران رشته‌های مختلف ابعاد خاصی از این موضوع را مدنظر داشته‌اند. با توجه به اهمیت و ضرورت شهروندمداری برای حل بسیاری از مشکلات شهری و همچنین بهبود عملکرد مدیریت شهری، توجه به این مفهوم برای گره‌گشایی بسیاری از مسائل شهرها ضروری است. براین اساس خلاصه‌ای از نظریات مرتبط با موضوع تحقیق بیان می‌شود. اثر ارسطو، اولین تلاش نظام‌مند برای طرح یک نظریه در مورد شهروندی می‌باشد، در حالی که اولین تجلی تجربه‌ی شهروندی در دولت-شهرهای یونان بویژه در آتن از قرن پنجم تا قرن چهارم قبل از میلاد یافت شده‌اند. اما شکل و کارکرد شهروندی یونانی‌ها بسیار متفاوت از شکل و کارکرد شهروندی دوره مدرن بود (فالكس، ۱۳۸۱، ص ۲۵). شهروند آتنی، کسی است که در پایان آموزش‌های مدنی و نظامی، نامش در فهرست

حوزه‌ی اقامت او ثبت می‌شود. فرد به عنوان شهروند صلاحیت سیاسی برای شغل قضا در نظام قضایی، یا برای عضویت مجالس گوناگون شورایی خواهد داشت و در زمان جنگ نقش سربازی برای دفاع از دولت شهر نیز بر آن نقشها افزوده می‌شود (گای، ۱۳۸۷، ص ۴۸). از دیدگاه ارسطو، شهروندان گروهی اند که برای ایجاد نظم در برابر اغتشاشات و به منظور وضع قوانین برای حصول خیر مشترک با یکدیگر همکاری می‌کنند. او تعلق یافتن به این جامعه را از طریق خون (روابط خویشاوندی) امکانپذیر می‌داند (فلاح‌زاده، ۱۳۸۶، ص ۵۰-۴۹) شهروندی در روم باستان نیز به بردگان آزاد شده که اغلب در خانواده خود باقی می‌ماندند، اعطا شد (کاستلز و دیویدسون، ۱۳۸۲، ص ۱۰۹). در قرون وسطی نیز، مدل رومی شهروندی را زنده نگاه داشتند. حاکمیت نظام فئودالیت و شهروندی غیرهمگانی و سلسله‌مراتبی و مالکیت کاملاً هویدا بود؛ ولی با توسعه لیبرالیسم، شهروندی منطبق مساوات‌گرایانه به خود گرفت (فلاح‌زاده، ۱۳۸۶، ص ۵۰). در این میان لیبرالیسم، سهم عمده‌ای در پیدایش مفهوم شهروندی همگانی داشت. در سنت لیبرال، شهروندی اساساً به مثابه مجموعه حقوق فردی تعریف می‌شود. گفته می‌شود که این حقوق دارای کارکرد هستند. مهم-ترین کارکرد حقوق فردی این است که برخورداری از آنها استقلال فردی را به همراه می‌آورد. حقوق به افراد فضا می‌دهند تا منافعشان را توسعه دهند و نیروهای بالقوه‌شان را بدون دخالت افراد دیگر یا به طور کلی جامعه، تحقق بخشند (فالكس، ۱۳۸۱، ص ۷۸). نظریه مشارکت شهروندی از دیگر دیدگاه‌هایی می‌باشد که در این تحقیق مورد توجه می‌باشد. مشارکت شهروندی^۱ و جامعه مدنی^۲ سابقه غنی و طولانی دارد و از دوران یونان باستان تا به امروز همواره به اشکال گوناگون در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی انسان‌ها بروز کرده است (حکمت‌نیا و موسوی، ۱۳۸۵، ص ۱۲۳). در این رابطه و براساس نظریه جیمز فریزر^۳، وضعیت اقتصادی و مادی شهروندان می‌تواند انگیزه‌های اساسی آنها در کنش مشارکتی باشد (ربانی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۹۳)؛ بدین

شکل ۱. به سوی شهر شهروندمدار؛ مأخذ: پیران، ۱۳۷۶، ص ۲۰.

واژه مشارکت از نظر لغوی به معنی شرکت دو جانبه و متقابل افراد برای انجام امری است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳، ص ۲۸۹). مشارکت در واقع، مدرسه‌ای برای دموکراسی است که مردم طی آن مشکلات و پیچیدگی‌های یک دموکراسی واقعی را در می‌یابند تا برای دستیابی به اهداف گروهی یکدیگر را یاری دهند و در مسئولیت کار شریک شوند (طوسی، ۱۳۷۰، ص ۵۴). در حوزه مسائل شهری نیز مشارکت شهروندان، سنگ زیربنای دموکراسی و اصطلاح روشنی برای قدرت شهروندان است (Meng, 2008, p33) که کوچک شدن اندازه دولت و به تبع آن شهرداری‌ها موجب شده تا همیاری مردم در پیشبرد مسائل شهر و شهرنشینی به امری اجتناب ناپذیر تبدیل شود (نصیری، ۱۳۸۱، ص ۵۷).

مؤلفه‌های کلیدی شهر شهروندمدار

امروزه سه مساله «یکپارچگی، تمرکززدایی و پایداری» برای توسعه سازمانی نهاد مدیریت شهری وجود دارد که شهروندمداری از ابعاد مهم این سه مساله است. جامعه‌ی مدنی به گونه‌ای مشهود توانمند می‌شود و شهروندی پایه‌های مستحکمی به کف می‌آورد (پیران،

معنی‌که هر زمان مردم از حیث اقتصادی، بهداشتی و تأمین مایحتاج اولیه زندگی در وضعیت مناسبی نباشند، نمی‌توان شاهد تحقق مشارکت فراگیر آنان در امور شهری بود. از دیگر نظریه‌های مرتبط با شهروندمداری، نظریه مدیریت شهری می‌باشد. در واقع مدیریت شهری مسئولیت حکومت شهری است و تمام حوزه‌های توسعه شهری از خصوصی تا عمومی را دربر می‌گیرد (Amos, 1989: 208). شکل‌گیری مدیریت شهری حاصل یک‌سری نیازها است و اساساً شهرها تبلور فضایی عملکردهای انسانی بوده و در راستای برطرف کردن نیازهای مردم ساخته می‌شوند. در این بین هرچه سرعت تغییرات و پیچیدگی‌ها بیشتر و گسترده‌تر شود، مدیریت شهری نیز با چالش‌های جدیدی مواجه می‌شود (Oliver, 2008: 24)؛ حال اگر مدیریت شهری در مسیر مطلوب و درست حرکت نکند و یا چندگانگی مدیریتی باعث عدم برآورده شدن نیازهای فوق شود، نه تنها به اهداف خود نمی‌رسد، بلکه به نارضایتی عمومی نیز خواهد زد.

مشارکت شهروندی

۱۳۷۶، ص ۴۸). زندگی شهری به سه عرصه‌ی حکومتی، خصوصی و عمومی تقسیم می‌گردد و شهر وحدتی درونی می‌یابد.

در شهر شهروندمدار، شهروند باید در نقش‌های مشارکتی مدیریت بهینه شهر ایفاگر مسئولیت باشد؛ چرا که مفهوم شهروندی، بستر اجتماعی مناسبی را برای فعالیت‌های فرد مهیا می‌کند تا او بتواند همه چیز را در خدمت پیشرفت خود به سوی تعالی، به‌دست گیرد. در این شهر به‌عنوان یک فرایند مشارکتی برای بهبود امور شهری می‌بایست همه بهره‌وران شامل دولت (بخصوص شهرداری‌ها)، بخصوص بخش‌های خصوصی و نهادهای غیر دولتی، مردم و شهروندان به سهم خود برای بهبود شهر قدم‌های مؤثری بردارند. با این اوصاف منظور از شهر شهروندمدار شهری است که توجه به خواست و نظر مردم یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های آن محسوب می‌گردد. مشخصه‌های شهر شهروندمدار به شرح ذیل است:

۱- شهری که در آن مدیریت شهری ضمن شفافیت و پاسخ‌گویی در عملکرد خویش تمام تلاش و مساعی خود را در جهت تحقق عدالت اجتماعی و توجه به خواست و نظر مردم به انجام برساند.

۲- شهری که شهروندان آن ضمن مشارکت و مسئولیت‌پذیری در کلیه امور شهر نسبت به مدیریت شهری اعتماد داشته و به شهر خود تعلق مکانی داشته باشند.

۳- شهری که دسترسی به امکانات و خدمات شهری برای استفاده شهروندان مناسب بوده و شهروندان بدون دغدغه و در کمال آسایش به امکانات مورد نیاز خود دسترسی داشته باشند (نظریان و شوهانی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۹، صرافی و اسماعیل زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۳۷).

مدیریت شهری پاسخگو و هماهنگ

چنان‌که شهر به مثابه سازمان قلمداد گردد، لازم است که در رأس آن و به منظور اداره امور شهر از فنی استفاده گردد که همان مدیریت شهری است (شیعه، ۱۳۸۲، ص ۳۹). بنابر این، مدیریت شهری به بررسی مسائل فضایی می‌پردازد که شهروندان با آن درگیر هستند (Thoening, 1970:387). رابطه شهر و شهروندی

دوسویه است. انسان‌ها شهر را می‌سازند و شرایط شهرها در زندگی آنها تأثیر قاطع و امکان‌ناپذیر دارد. رابطه شهر و شهروندی دوسویه است. انسان‌ها شهر را می‌سازند و شرایط شهرها در زندگی آنها تأثیر قاطع و انکارناپذیر دارد. اصلاح ساختار شهری و بهینه کردن شهرنشینی به اصلاح و بهینه‌کردن این رابطه نیاز دارد که مدیریت شهری سازماندهی این ارتباط را بر عهده دارد، و باید همه‌ی جوانب موضوع را مدنظر داشته، با دقت بررسی نماید، چراکه برای دستیابی به شهر ایده‌آل (شهر پارک، روان، سبز، پویا، فرهنگی) راهی طولانی و خطیری پیش روی ما نهاده است و تلاش عظیمی می‌طلبد (جاجرمی و همکاران، ۱۳۷۷، ص ۱۰). روابط مناسب شهروندی و مدیریت شهری باعث بسط توانایی‌های شهروندان، تقویت حس تعلق اجتماعی و فرهنگی شهروندان به شهر، تقویت حس اعتماد اجتماعی شهروندان به نظام مدیریت شهری و نیز حل مشکلات شهری از طریق مشارکت شهروندان و مدیریت شهر می‌شود (نجاتی حسینی، ۱۳۸۰، ص ۴۱). به‌طور کلی برای تحقق شهر شهروندمدار عوامل مختلفی تأثیرگذار می‌باشند، در این بین، سه عامل نقش محوری ایفا می‌کنند که عبارتند از: دولت‌ها، سازمان‌های غیردولتی، شهروندان.

روش تحقیق

هر پژوهشی در مسیر دستیابی به اهداف و پاسخگویی به سؤالات ذهنی پژوهشگران، از روش یا روش‌هایی متناسب با نوع و چگونگی تحقیق، بهره می‌گیرد. بر این اساس روش تحقیق در این مطالعه از لحاظ هدف، کاربردی، از لحاظ میزان و درجه‌ی کنترل متغیرها، میدانی و از لحاظ نحوه‌ی پردازش اطلاعات از نوع تحقیقات توصیفی-همبستگی می‌باشد. در این ارتباط، پس از بررسی مفاهیم و مبانی مرتبط با موضوع پژوهش، جهت گردآوری اطلاعات از روش مطالعه‌ی میدانی (مشاهده‌ی مستقیم، مصاحبه با شهروندان و توزیع پرسشنامه) استفاده شده است. در مطالعه‌ی حاضر، شهر بابلسر به عنوان محدوده‌ی پژوهش مورد بررسی قرار گرفت و جامعه‌ی آماری آن نیز مردم محلات مختلف

این شهر می‌باشند که توسط تیم ۸ نفره‌ای از دانشجویان دانشگاه بابلسر، به صورت تصادفی در سه ماه تابستان سال ۱۳۹۱ به عنوان محدوده‌ی زمانی تحقیق، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. برآورد حجم نمونه‌ی آن بر اساس روش نمونه‌گیری کوکران، ۳۸۰ پرسشنامه در هر محله می‌باشد. همچنین جهت مطالعه و مصاحبه با جامعه‌ی آماری، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده شده است. در نهایت با جمع‌آوری پرسشنامه‌های توزیع شده بین گروه‌های مختلف، مشاهدات و مطالعات میدانی و جمع‌بندی نظرات، با استفاده از نرم‌افزار تحلیلی SPSS، به بررسی عملکرد مدیریت شهری در راستای بررسی میزان مشارکت شهروندان و نیز تحقق الگوی شهر شهروندمدار پرداخته شده است. همچنین با استفاده از نرم‌افزار Arc Gis نقشه‌های گویایی جهت نمایش تفاوت موضوعات مورد مطالعه در میان محلات مختلف شهر تهیه گردید. در نهایت با توجه به نتایج، راه حل‌ها و پیشنهادهایی برای رفع مسائل موجود شهر ارائه گردیده است.

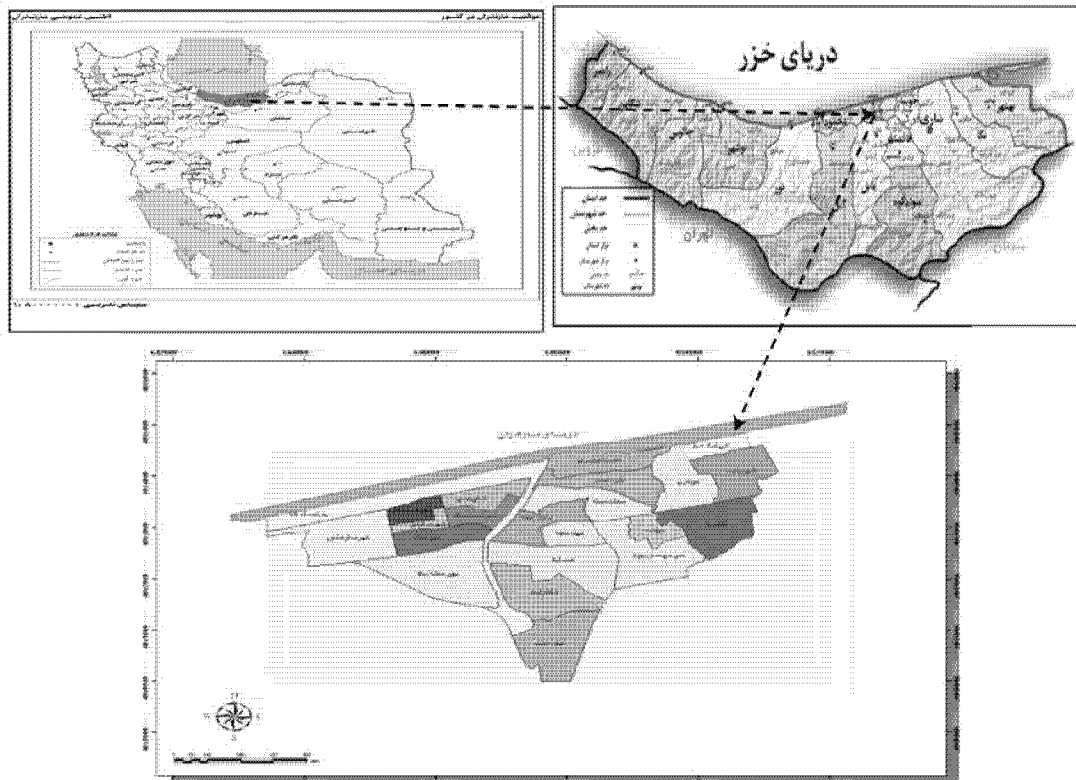
محدوده مورد مطالعه

شهر بابلسر با ۳۴۵/۷ کیلومتر مربع در نیمه شرقی استان مازندران واقع شده و ۱/۴۶ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده است. این شهر به عنوان یک شهر توریستی - دانشگاهی، در طی دهه‌های اخیر تحولات جمعیتی و کالبدی قابل توجهی داشته است. به طوری که جمعیت این شهر از ۷۲۳۷ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۵۰۳۲ نفر در سال ۱۳۹۰ رسید. در هر حال وجود جاذبه‌های توریستی و امکانات آموزش عالی، عوامل اصلی توسعه این شهر در دوره‌های مختلف می‌باشد که موجب گردیده با گذشت زمان افزایش محسوسی در جمعیت و کالبد خود داشته باشد (مهدیان بهنمیری، ۱۳۹۱، ص ۵۰) (میرکتولی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۲۰).

یافته‌های پژوهش (ویژگی‌های عمومی جامعه‌ی مورد مطالعه)

خصوصیات جمعیتی پاسخگویان

جامعه‌ی آماری در ارتباط با بررسی و مطالعه عملکرد

شکل ۲. موقعیت محدوده‌ی مورد مطالعه در سطح ملی و منطقه‌ای

جدول ۱. ارزیابی عملکرد مدیریت شهری در راستای تحقق شهر شهروندمدار از دیدگاه شهروندان؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

خیلی خوب	خوب	متوسط	ضعیف	خیلی ضعیف	سوالات مربوط به عملکرد مدیریت شهری از دیدگاه مردم
درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	
۱۲/۳٪	۱۵/۲٪	۲۲/۳٪	۳۷/۵٪	۱۳/۶٪	

شهرداری بابلسر، کسانی هستند که به‌گونه‌ای با شهرداری در ارتباط می‌باشند. البته مسلماً تعداد این افراد بسیار زیاد و در سطح شهر پراکنده‌اند. در این زمینه نوع نمونه‌گیری از نوع تصادفی ساده می‌باشد که در این بخش به بررسی و تحلیل پرسشنامه‌های توزیع شده میان شهروندان می‌پردازیم. بررسی وضعیت سنی پاسخگویان نشان می‌دهد که اکثر تعداد پاسخگویان، ۵۰/۸ درصد آنان در گروه سنی ۳۵-۱۵ سال قرار دارند. ۴۳/۵ درصد در گروه سنی ۵۵-۳۵ سال و ۵/۷ درصد در گروه سنی ۵۵ سال به بالا قرار دارند. همچنین داده‌های موجود در جدول نشان می‌دهد که بیشترین تعداد پاسخگویان، یعنی ۳۶/۸ درصد آنان دارای تحصیلات دیپلم و فوق دیپلم هستند. ۳۲ درصد دارای مدرک لیسانس، ۲۰/۶ درصد دارای مدرک بالاتر از لیسانس، ۷ درصد دارای مدرک زیر دیپلم هستند. بررسی وضعیت شغلی پاسخگویان نشان می‌دهد که ۳۴ درصد پاسخگویان کارمند، ۱۴/۸ درصد دارای شغل آزاد، ۳/۱۲ بازنشسته، ۶/۶ درصد بیکار، ۲۴ درصد دانشجو و یا محصل، و ۸/۳ درصد را سایر تشکیل می‌دهد.

عملکرد مدیریت شهری

یکی از برجسته‌ترین وجه تمایز مدیریت شهری سنتی و جدید میزان مشارکت‌پذیری و توجه به خواست و نظر شهروندان در اداره امور شهرها است. هدف کلان مدیریت شهری ایجاد محیطی قابل زندگی همراه با عدالت اجتماعی، کارایی اقتصادی، مشارکت‌پذیری، رضایت و سرانجام پایداری اجتماعی و محیطی است (صرافی، ۱۳۷۹، ص ۸۰). مطالعات اولیه از جامعه‌ی آماری نشان می‌دهد که از ویژگی‌های بارز مردم شهر بابلسر عدم تعلق و تعصب مکانی به شهر و سرزمین خود بوده که نیازمند توجه و برنامه‌ریزی دقیق می‌باشد. در این تحقیق جهت بررسی عملکرد مدیریت شهری بر اساس وضعیت شهروندمداری در بابلسر بیش از ۱۰ سوال از شهروندان در قالب پرسشنامه به صورت تصادفی توزیع گردید. در این سوال‌ها عملکرد مدیریت شهری، وضعیت مشارکت شهروندان به عنوان مؤلفه‌های شهر شهروندمدار مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفت. بر این اساس عملکرد مدیریت شهری با ترکیب بیش از ۱۰ سوال در کلیه بخش‌ها سنجش گردید.

جدول ۲: توزیع درصد و میانگین مشارکت شهروندان در مدیریت شهری؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

میزان	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	میانگین
مشارکت در برگزاری مراسم	۱۰	۲۵/۳	۱۶/۸	۳۵/۳	۱۲/۶	۳/۱۴
مشارکت در حفظ پارک‌ها	۲/۷	۳۰/۴	۳۴/۲	۲۲/۴	۱۰/۳	۳/۰۵
مشارکت در تصمیم‌گیری‌های محلی	۲۴/۵	۲۲/۶	۱۰/۸	۲۱/۶	۲۰/۵	۲/۹۰
مشارکت در پرداخت عوارض شهری	۱۵/۸	۲۳/۸	۳۱/۸	۱۸/۳	۱۰/۳	۲/۸۳
توجه به قوانین در ساخت و سازها	۵/۳	۳۶/۷	۳۹/۵	۱۰	۸/۵	۲/۷۹
ارائه پیشنهادهای و نظرها به مدیران شهری	۲۴/۲	۱۹/۹	۲۶	۲۲	۷/۹	۲/۶۶
مشارکت در حل مشکلات شهری	۱۵/۲	۴۲/۴	۲۰/۶	۱۱/۵	۱۰/۳	۲/۵۶
اطلاع رسانی مشکلات شهری به مدیران	۲۴/۸	۲۴/۳	۳۶/۸	۶/۳	۷/۸	۲/۴۸
بررسی میزان خدمات رسانی از طرف مدیران شهری	۲۹/۷	۲۲/۱	۳۱/۳	۹/۶	۷/۳	۲/۴۳
میزان مشارکت در اداره امور شهری	۳۶/۸	۱۷/۵	۲۲/۲	۱۴/۹	۸/۶	۲/۲۸

با توجه به آمارهای استخراج شده ۲۷/۵ درصد پاسخگویان عملکرد مدیریت شهری را خیلی خوب تا خوب ارزیابی کرده‌اند، ۲۲/۳ درصد ارزیابی عملکرد مدیریت شهر را در حد متوسط و بیش از ۵۰ درصد پاسخگویان (۵۱/۱ درصد) نیز عملکرد مدیریت شهری را در راستای تحقق شهر شهروندمدار ضعیف قلمداد کردند.

مشارکت شهروندان در مدیریت شهری

جهت بررسی مشارکت شهروندان در مدیریت شهری از ۱۰ گویه استفاده شد که بر مبنای طیف ۵ مقیاسی است (جدول شماره ۲). با توجه به نتایج به دست آمده از طریق میانگین هر کدام از گویه‌ها رتبه‌بندی شده است. بالاترین میزان مشارکت در مدیریت شهری مربوط به مشارکت در برگزاری مراسم و جشن‌ها با میانگین ۳/۱۴ از ۵ و کمترین میزان مشارکت نیز مربوط به مشارکت در اداره امور شهری با میانگین ۲/۳۸ از ۵ می‌باشد.

آزمون فرضیه‌ها

فرضیه اول: به نظر می‌رسد تفاوت معناداری میان شهروندان محلات مختلف بابلسر از لحاظ آگاهی از حقوق شهروندی وجود دارد.

برای سنجش معناداری تفاوت از آزمون تحلیل واریانس یکطرفه (ANOVA) استفاده گردیده تا میانگین‌های چند جامعه با یکدیگر مقایسه گردند، لذا در این بخش از این آزمون جهت مقایسه میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی به تفکیک محله استفاده می‌گردد (جدول شماره ۳).

نتایج حاصل از سطح معنی‌داری به دست آمده که کوچکتر از ۰/۰۵ (g: ۰/۰۰۰) است، نشان می‌دهد، تفاوت معنی‌داری در ارتباط با میزان آگاهی شهروندان از حقوق

شهری تفکیک محله وجود دارد. آماره‌ی F نسب برآورد پراکندگی بین‌گروهی و درون‌گروهی را نشان می‌دهد که هر چه مقدار آن بیشتر باشد، نمایانگر این موضوع است که اختلاف میانگین بین گروه‌ها بیشتر از اختلاف درون گروه‌ها بوده و در نتیجه احتمال رد فرضیه‌ی صفر و تأیید فرضیه‌ی تحقیق بیشتر می‌شود. به منظور تعیین دقیق اختلاف بین گروه‌ها، می‌توان از پس‌آزمون توکی Tukey بهره جست و اختلاف گروه‌ها را با یکدیگر مقایسه نمود.

طبق نتیجه آزمون توکی (جدول موجود در ضمیمه)، از میان محلات شهری میانگین میزان آگاهی ساکنان محله ۷ از حقوق شهری (۱/۶۲ از ۵) کمتر از سایر محلات به جز محله ۱ (۱/۶۶ از ۵) و محله ۱۱ (۱/۹۵ از ۵) می‌باشد و تفاوت معناداری با آنها دارد، به طوریکه این محله بیشترین اختلاف را با محله ۳ (۴/۴۲ از ۵) دارد. در این میان همچنین میانگین میزان آگاهی شهروندان محله ۳، از سایر محلات، بالاتر بوده و تفاوت معناداری با تمام محلات دارد. همچنین نتایج حاصل از آزمون توکی نشان می‌دهد که میانگین میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی محله ۵ تفاوت معناداری نسبت به محلات ۶ (Sig: ۰/۵۲۶) و ۸ (Sig: ۱/۰۰۰) و ۹ (Sig: ۱/۰۰۰) و ۱۰ (Sig: ۰/۰۹۵) ندارد. نقشه شماره ۱ نیز میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی را، به تفکیک محلات نشان می‌دهد و حاکی از آن می‌باشد که محلات ۲، ۳ و ۱۰ از آگاهی بیشتری نسبت به سایر محلات برخوردار می‌باشند. به طور کلی نتایج حاصل از مطالعات نشان می‌دهد که میانگین میزان آگاهی شهروندان کل شهر، ۲/۷۱ از ۵ می‌باشد، در واقع این نتایج حاکی از آن است که میزان آگاهی شهروندان کمتر از حد متوسط و کم است.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد بین پایگاه اجتماعی و آگاهی

جدول ۳. نتایج حاصل از آنالیز واریانس در ارتباط با میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی به تفکیک محلات: مأخذ:

نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

متغیر	منابع تغییر	مجموع مجزورات	درجه آزادی	میانگین مجزورات	F آماره	سطح معنی‌داری
میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی به تفکیک محله	بین گروهی	۳۳۱۹ / ۰۶۵	۱۰	۳۳۱/۹۰۷	۲۰۵/۷۰۶	۰/۰۰۰
	درون گروهی	۶۷۲۶/۶۹۵	۴۱۶۹	۱/۶۱۴		
	کل	۱۰۰۴۵/۷۶۰	۴۱۷۹			

جدول ۴. جدول تقاطعی میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی محلات مختلف شهر؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

میانگین	میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی به تفکیک محلات										
	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		بسیار زیاد		شرح
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱/۶۶	۵۱/۸	۱۹۷	۴۰/۸	۱۵۵	۰	۰	۳/۹	۱۵	۳/۴	۱۳	محله ۱
۴/۱۰	۳/۲	۱۲	۶/۳	۲۴	۲/۹	۱۱	۵۲/۱	۱۹۸	۳۵/۵	۱۳۵	محله ۲
۴/۴۲	۵/۸	۲۲	۵/۵	۲۱	۱/۳	۵	۱۵/۵	۵۹	۷۱/۸	۲۷۳	محله ۳
۳/۵۶	۱۶/۶	۶۳	۱۱/۸	۴۵	۱/۶	۶	۳۸/۷	۱۴۷	۳۱/۳	۱۱۹	محله ۴
۲/۴۱	۳۸/۴	۱۴۷	۲۷/۶	۱۰۴	۱/۱	۴	۱۹/۲	۷۳	۱۳/۷	۵۲	محله ۵
۲/۶۲	۳۳/۷	۱۲۸	۲۵/۵	۹۷	۱/۸	۷	۲۲/۹	۸۷	۱۶/۱	۶۱	محله ۶
۱/۶۲	۵۲/۹	۲۰۱	۳۹/۵	۱۵۰	۲/۴	۹	۳/۲	۱۲	۲/۱	۸	محله ۷
۲/۴۶	۲۵	۹۵	۳۹/۲	۱۴۹	۱/۶	۶	۳۲/۶	۱۲۴	۱/۶	۶	محله ۸
۲/۳۶	۳۱/۶	۱۲۰	۳۷/۹	۱۴۴	۶/۱	۲۳	۱۱/۸	۴۵	۱۲/۶	۴۸	محله ۹
۲/۶۹	۳۰/۸	۱۱۶	۲۵/۸	۹۹	۱/۸	۷	۲۶/۱	۹۹	۱۵/۵	۵۹	محله ۱۰
۱/۹۵	۵۱/۱	۱۹۴	۲۷/۴	۱۰۴	۵	۱۹	۸/۷	۳۳	۷/۹	۳۰	محله ۱۱

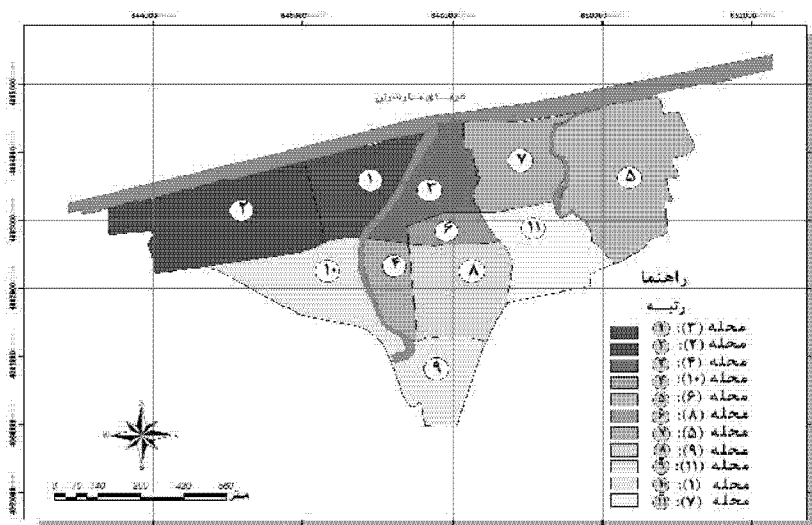
از حقوق شهروندی رابطه وجود دارد. می‌باشد، وجود رابطه میان فاکتورهای مورد بررسی در در قسمت دیگری از این پژوهش، پایگاه اجتماعی پاسخگویان، با استفاده از نمره سه متغیر شغل، تحصیلات، و میزان درآمد محاسبه شد و نتایج آن نشان می‌دهد که ۲۴/۹ درصد پاسخگویان از پایگاه اجتماعی پایین، ۴۸/۷ درصد از پایگاه اجتماعی متوسط و ۲۶/۴ درصد نیز از پایگاه اجتماعی بالایی برخوردار بوده‌اند. این ارقام حاکی از این واقعیت می‌باشد که بیشتر شهروندان شهر بابلسر دارای پایگاه اجتماعی متوسط می‌باشند. مسئله‌ای که در این ارتباط مورد توجه نگارندگان در قسمت دیگری از این پژوهش، پایگاه اجتماعی پاسخگویان، با استفاده از نمره سه متغیر شغل، تحصیلات، و میزان درآمد محاسبه شد و نتایج آن نشان می‌دهد که ۲۴/۹ درصد پاسخگویان از پایگاه اجتماعی پایین، ۴۸/۷ درصد از پایگاه اجتماعی متوسط و ۲۶/۴ درصد نیز از پایگاه اجتماعی بالایی برخوردار بوده‌اند. این ارقام حاکی از این واقعیت می‌باشد که بیشتر شهروندان شهر بابلسر دارای پایگاه اجتماعی متوسط می‌باشند. مسئله‌ای که در این ارتباط مورد توجه نگارندگان

می‌باشد، وجود رابطه میان فاکتورهای مورد بررسی در پایگاه اجتماعی پاسخگویان و چگونگی ارتباط آن با آشنایی نسبی با مبانی حقوقی بویژه حقوق شهروندی می‌باشد. بطوری‌که مسلماً با بهبود و افزایش پایگاه اجتماعی، می‌توان امیدوار بود که افراد بیشتر و بهتر نسبت به وضعیت حقوق شهروندی بویژه در تعاون یا مدیریت شهری و محلی آگاهی یابند. در این زمینه جهت بررسی وجود رابطه بین دو متغیر پایگاه اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی، از آزمون، کندال (Kendall's tau-b) و گاما (Gamma) استفاده شده

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۳۹

نقشه‌ی ۱. تفاوت میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی در محلات مختلف شهر؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۱.

است. در این رابطه همانطوری که جدول شماره ۵ نیز نشان می‌دهد، نتایج مقدار تاوویی کندال بدست آمده برابر $0/549$ و مقدار گامای بدست آمده نیز برابر با $0/644$ در سطح اطمینان ۹۹ درصد است. بدین معنی که سطح معناداری هر دو آزمون در این فرضیه برابر $0/000$ می‌باشد که از مقدار $0/01$ کمتر است. بنابراین فرضیه فوق مبنی بر وجود رابطه بین دو متغیر پایگاه اجتماعی و آگاهی شهروندی مورد تأیید قرار می‌گیرد. در همین زمینه و بر اساس اطلاعات موجود در جدول ذیل می‌توان نتیجه گرفت که بین دو متغیر پایگاه اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی همبستگی متوسط و مستقیم وجود دارد. بنابراین، می‌توان دریافت که با افزایش سطح فرهنگی و اقتصادی افراد، میزان آگاهی آنها از حقوق شهروندی و مشارکت در امر مدیریت شهری بیشتر خواهد شد و بالعکس؛ همانطوری که نقشه‌ی شماره ۲ نیز نشان می‌دهد، پایگاه اجتماعی شهروندان محله ۲ و ۳ بالاتر از سایر محلات می‌باشد. بررسی‌های میدانی به عمل آمده در سطح شهر حاکی از این واقعیت می‌باشد که ساکنین این دو محله از وضعیت فرهنگی (تحصیلات) و اقتصادی (وضعیت مساعد شغلی و مالی) مناسبی نسبت به سایر محلات برخوردارند، بنابراین نسبت به مسائل پیرامونی مانند محیط زندگی، عملکرد سازمانهای تأثیرگذار در کیفیت زندگی و محیطی و در نهایت نسبت به حقوق و مسئولیت‌های خود در قبال مسائل شهری و شهروندی آگاهی بیشتری دارند. نقطه‌ی مقابل این جریان، وضعیت نامساعد فرهنگی و اقتصادی ساکنان محله ۷ می‌باشد. زیرا این محله به عنوان محله‌ای حاشیه‌نشین در شهر بابلسر، مأمّن افرادی مهاجر با ریشه‌ی روستایی

هستند که از دید عموم شهروندان شهر به عنوان افرادی کولی، هم‌اکنون در این محل (اطراف امامزاده ابراهیم)، ساکن هستند که در حال حاضر با توجه به نتایج تحلیل پرسشنامه، مشاهدات میدانی و مصاحبه با ساکنین، در مشاغل غیررسمی و دونی چون استفاده از اسب جهت سرگرمی گردشگران در قبال دریافت پول اندک، مشاغل عمدتاً ییدی، روزمزد، ناپایدار و گاه‌آ در مشاغل غیرقانونی مشغول به فعالیت می‌باشند که این عوامل در مجموع موجب گردیده تا نسبت به مسائلی چون مشارکت شهروندی، احساس مسئولیت و در نهایت آگاهی از حقوق شهروندی، در وضعیت بسیار نامطلوبی به سر برند.

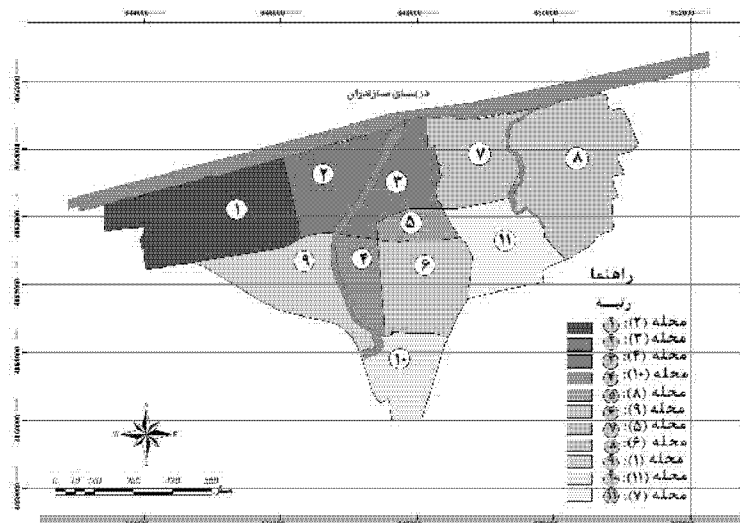
فرضیه سوم: به نظر می‌رسد بین تحقق الگوی شهر شهروندمدار و مدیریت شهری کارآمد رابطه معنی‌داری وجود دارد.

مهم‌ترین هدف مدیریت شهری را می‌تواند ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست. بنابراین، هنگامی که شهر، دارای مشکلات و نارسایی‌هایی در چرخه‌ی بهداشت شهری، آلودگی‌های محیطی، اقسام مختلف آسیب‌های اجتماعی، بحران‌هایی چون مسکن، نقص امکانات و تأسیسات عمومی، بی‌کاری، زاغه‌نشینی، مشقّات اجتماعی، رشد خودروی شهری و بی‌هویتی در شکل‌گیری بافت و ساختمان‌ها باشد، می‌توان نتیجه گرفت که مدیریت شهری، در تنگنا و نارسایی به سر می‌برد و بالعکس

جدول ۵. بررسی رابطه بین متغیر پایگاه اجتماعی و آگاهی از حقوق شهروندی؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل

پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

ضریب همبستگی کندال و گاما	بالا	متوسط	پایین	درصد پایگاه اجتماعی
				درصد آگاهی از حقوق شهروندی
R=0.549 کندال	۸/۹	۲۲/۷	۶۸/۴	خیلی کم
R=0.644 گاما	۱۰/۲	۳۲/۳	۵۷/۵	کم
** Sig=۰/۰۰۰	۴۰/۱	۴۷/۴	۱۲/۵	متوسط
	۸۲/۶	۱۴/۸	۲/۶	زیاد
تأیید	۸۷/۲	۱۱/۶	۱/۲	خیلی زیاد

نقشه ۲. رتبه بندی پایگاه اجتماعی شهروندان به تفکیک محلات مختلف شهر؛ مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۱.

فرضیه چهارم: به نظر می‌رسد احساس مالکیت شهروندان در یک محله یا شهر، با میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

جدول ذیل رابطه‌ی احساس مالکیت و میزان مشارکت را نشان می‌دهد. به دلیل اینکه در این جدول سطح سنجش رتبه‌ای بوده، از ضریب کندال استفاده شده است. این آماره در سطح $0/01$ معنادار گشته است. لذا با 99 درصد اطمینان می‌توان گفت که بین میزان احساس مالکیت و میزان مشارکت رابطه وجود دارد و ضریب همبستگی این آزمون $r=0.45$ که نتایج آن در جدول شماره ۷ آمده است. در واقع نتایج حاکی از آن می‌باشد، هر چه احساس مالکیت یعنی مدت زمان سکونت و نوع مالکیت (ملکی) بیشتر باشد به همان اندازه مشارکت افزایش پیدا می‌کند.

فرضیه پنجم: به نظر می‌رسد هر چه احساس تعلق اجتماعی شهروندان بیشتر باشد، میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری به همان اندازه بیشتر می‌شود. جهت بررسی فرضیه‌ی شماره ۵ پنجم، به بررسی

(مهدی، ۱۳۹۰، ص ۱۳۱). در این راستا و با توجه به فرضیه‌ی مطرح شده، به بررسی این مهم می‌پردازیم. جهت آزمون فرضیه فوق، از آگویه استفاده شده و کلیه متغیرهای اصلی مؤثر در تحقق شهر شهروند مدار نیز مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است. نتایج این آزمون، همان‌گونه که در جدول شماره ۶ نیز مشخص است، در سطح معناداری محاسبه شده ($sig: 0/004$) از میزان خطای $0/01$ کمتر است، لذا فرضیه مذکور مورد تأیید قرار می‌گیرد. بنابراین می‌توان گفت که بین تحقق متغیرهای مؤثر جهت برقراری شهر شهروند مدار همچون: مشارکت، اعتماد، آموزش، مسئولیت‌پذیری شهروندان، توزیع مناسب فضاهای عمومی، حضور مؤثر سازمان‌های غیردولتی و مدیریت شهری کارآمد رابطه مثبت و قوی برقرار است. در این ارتباط با توجه به نتایج آماری به دست آمده، شهر بابلسر را نمی‌توان شهر شهروندمداری قلمداد نمود، چراکه ۳ متغیر مهم مورد بحث از نظر نگارندگان در این زمینه که در صفحه‌ی شش این تحقیق به نگارش درآمده، در وضعیت کنونی شهر بابلسر از شرایط مطلوبی برخوردار نمی‌باشد.

جدول ۶. رابطه بین متغیرهای شهر شهروندمدار و مدیریت شهری کارآمد؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

تعداد نمونه	سطح معناداری (sig)	ضریب همبستگی (Correlation Coefficient)	آزمون آماری (pearson) بیرسون
۴۱۸۰	۰/۰۰۴	** ۰/۵۸	

** همبستگی در سطح خطای $0/01$ معنادار است.

جدول ۷. بررسی رابطه بین متغیر احساس مالکیت و مشارکت شهروندان؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

ضریب همبستگی کندال	درصد احساس مالکیت			درصد میزان مشارکت
	زیاد	متوسط	کم	
R=0.45	۲/۶	۴۴/۳	۵۳/۱	خیلی کم
	۳/۵	۵۵/۱	۴۱/۴	کم
** Sig=۰/۰۰۰	۴۵/۵	۵۵	۱/۵	متوسط
	۸۵	۱۳/۱	۱/۹	زیاد
تأیید	۸۵/۷	۸	۶/۳	خیلی زیاد

** همبستگی در سطح خطای ۰/۰۱ معنادار است.

جدول ۸. تغییرات میزان رشد جمعیت و مساحت شهر بابلسر از سال ۱۳۳۵-۱۳۸۵؛ مأخذ: استخراج نگارندگان از آمارنامه‌های مرکز آمار ایران، شهرستان بابلسر (۱۳۳۵-۱۳۸۵) و طرح تفصیلی.

سال	جمعیت	رشد جمعیت (درصد)
۱۳۳۵	۷۲۳۷	-
۱۳۴۵	۱۱۷۸۱	۴/۹۹
۱۳۵۵	۱۸۸۱۰	۴/۷۹
۱۳۶۵	۲۸۵۸۹	۴/۲۷
۱۳۷۵	۳۸۶۴۴	۳/۰۵
۱۳۸۵	۵۰۰۳۲	۲/۶۱

بابلسر، موجب بروز مشکلاتی دیگر نیز شده است که یکی از این موارد، مقوله‌ی مربوط به تعلق اجتماعی شهروندان به عنوان موضوع مورد بحث در فرضیه‌ی پنجم است. در همین زمینه جدول شماره ۹ ارتباط میان تعلق اجتماعی شهروندان و میزان مشارکت آنان را نمایش می‌دهد. چنانچه مشخص است، این متغیر نیز همچون سایر متغیرها در سطح رتبه‌ای سنجیده شده است. لذا ضریب مورد استفاده برای این فرضیه تا اوبی کندال (Kendall's tau-b) است. نتایج حاصل از مطالعات نشان می‌دهد که بین متغیر احساس تعلق به محل سکونت و میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری رابطه معناداری وجود دارد، یعنی شهروندانی که به محل سکونت خود وفادار بوده، احساس تعلق خاطر می‌نمایند، بیشتر از شهروندانی که چنین احساسی را ندارند، به مشارکت در امور شهری علاقه‌مندند. نکته‌ی جالبی که در جدول زیر مشاهده می‌شود، مقدار ضریب تا اوبی کندال است که به میزان ۰/۶۸ ظاهر شده است. این ضریب ارتباطی قوی و

مختصر روند گسترش جمعیتی شهر پرداخته می‌شود؛ چراکه نگارندگان بر این اعتقاد می‌باشند که وجود جمعیت مهاجر و غیربومی در یک منطقه، موجب کاهش احساس تعلق به آن محله یا شهر می‌شود. براین اساس جمعیت شهر بابلسر که در سال ۱۳۳۵ برابر ۷۲۳۷ نفر بوده در سال ۱۳۴۵ به ۱۱۷۸۱ نفر و در سال ۱۳۵۵ به ۱۸۸۱۰ نفر رسیده که جریان این تحولات در جدول شماره‌ی ۸ نشان داده شده است.

مطالعات مختلف نگارندگان از این شهر نشان می‌دهد که مهاجرت‌های گسترده‌ای به این شهر در طول سالهای گذشته صورت گرفته است؛ بطوری که هم اکنون بیش از ۲۳ درصد از افراد ساکن در شهر، بین ۲۰ الی ۳۰ سال گذشته به این شهر مهاجرت نموده و اصالتی غیر از شهر بابلسر دارند. همچنین مشخص شد که محل اقامت ۷۹/۲ درصد مهاجران، شهر یا آبادی دیگر در خارج از شهرستان بابلسر بوده است که این مسأله بیانگر جاذبه شهری بابلسر بر روی حوزه‌ی نفوذ سیاسی - اداری آن می‌باشد. این مسأله در کنار افزایش جمعیت شهری و توسعه‌ی گسترده‌ی شهری

جدول ۹. بررسی رابطه بین متغیر تعلق اجتماعی و مشارکت شهروندان در مدیریت شهری؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

ضریب همبستگی کندال	درصد احساس مالکیت		
	زیاد	متوسط	کم
R=0.68	۲/۱	۱۹/۳	۷۸/۶
	۰	۴۶/۱	۵۲/۹
** Sig=۰/۰۰۰	۲/۵	۷۲	۲۵/۵
	۶۵/۱	۳۴/۹	۰
تأیید	۷۸/۳	۲۱/۷	۰

** همبستگی در سطح خطای ۰/۰۱ معنادار است.

مثبت میان این دو متغیر را نشان می‌دهد که با سطح اطمینان ۰/۹۹ در جدول شماره ۹ مشاهده می‌شود. در مجموع نتایج این بخش از مطالعه بیانگر این مهم است که بین احساس تعلق به محل سکونت و میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری رابطه وجود دارد که این مسأله در میان شهروندان بومی بیشتر نمایان است.

فرضیه ششم: به نظر می‌رسد بین میزان مشارکت شهروندان و مدیریت شهری پایدار رابطه وجود دارد.

با توجه به اینکه مشارکت دارای مزیت‌هایی در زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، طرح‌ریزی، اقتصادی و جزء اینهاست و همواره در تصمیم‌گیری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و کلیه فعالیت‌ها و امور شهری، مورد توجه مدیران، برنامه‌ریزان و صاحب‌نظران توسعه اجتماعی است. به همین خاطر شاید در سال‌های اخیر همواره در محافل علمی و سیاسی کشور، موضوع مشارکت شهروندان در امور شهرها، در صدر گفتمان‌های اجتماعی و سیاسی جامعه قرار داشته، همگان از آن به عنوان عنصری مهم در جهت رسیدن به دموکراسی و توسعه پایدار سخن راندند. در همین زمینه، نتایج مطالعات صورت گرفته در شهر بابل‌سر نیز نشان می‌دهد که بیشتر مردم تمایل به مشارکت در امور شهری را دارند و مشارکت را به عنوان یک متغیر مؤثر در مدیریت پایدار شهری قلمداد می‌کنند. اما در عمل مشارکت‌پذیری زیادی ندارند. در این قسمت نیز جهت نتایج آزمون به عمل آمده نشان می‌دهد، با توجه به اینکه سطح معناداری محاسبه شده (sig: ۰/۰۰۰) از میزان خطای ۰/۰۱ کمتر است، لذا این فرضیه تأیید می‌گردد.

بدین معنا که حداقل در تئوری و بنابر اعتقاد شهروندان می‌توان اذعان داشت که بین مشارکت شهروندان و مدیریت شهری پایدار رابطه مثبت معناداری وجود دارد و مشارکت فعال شهروندان، زمینه را برای تغییر و تحول در جهت تلطیف و پویایی شهری آماده می‌سازد و مدیران شهری را در جهت شناسایی بهتر مسائل و نارسایی‌های اجتماعی شهر و حل آنها قادر خواهد ساخت. اگرچه ناگفته پیداست که استراتژی مشارکت در همه ابعاد بیانگر روح دموکراسی، مردم‌سالاری حکومت‌ها و دولت‌هاست. هر قدر نقش مردم در عرصه‌های مختلف یک نظام حکومتی زیاد باشد نشان از مشروعیت بالای آن حکومت و دولت میان آحاد جامعه و نظام بین‌المللی است و شهرداری به عنوان یک سازمان نیمه دولتی و غیر انتفاعی که وابستگی‌های زیادی به امکانات جامعه خود دارد، می‌بایستی ساختار مدیریتی و سازمان اداری خود را به سوی یک سیستم مشارکتی سوق دهد تا بتواند به بهترین وجه از شرایط و امکانات جامعه استفاده نماید. زیرا در این صورت است که علاوه بر اینکه به اهداف سازمانی خود نائل می‌شود، با ایجاد روند مشارکتی و دخالت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و سرنوشت شهر، نوعی مشروعیت قانونی را از جانب شهروندان اخذ می‌کند و بدین ترتیب هم مسائل اقتصادی و هم مشکلات اجتماعی و سیاسی خود را به حداقل برساند.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

مشارکت به عنوان یک کنش اجتماعی ریشه در باورها، نگرش‌ها و ارزش‌های اجتماعی افراد جامعه دارد و برای

جدول ۱۰. رابطه بین مشارکت شهروندان و مداخله آنها در امور شهر و مدیریت شهری؛ مأخذ: نگارندگان، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌ها: ۱۳۹۱.

تعداد نمونه	سطح معنا داری (sig)	ضریب همبستگی (Correlation Coefficient)	آزمون آماری (pearson) پیرسون
۴۱۸۰	۰/۰۰۰	** ۰/۳۴	

** همبستگی در سطح خطای ۰/۰۱ معنادار است.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۳۴

میزان مشارکت آنها در مدیریت شهری رابطه معناداری وجود دارد، یعنی شهروندانی که به محل سکونت خود وفادار بوده، احساس تعلق خاطر می‌نمایند، بیشتر از شهروندانی که چنین احساسی را ندارند، به مشارکت در امور شهری علاقه‌مندند و در این فرضیه ارتباط قوی و معناداری آن ۰/۶۸ درصد دیده می‌شود. مطالعات بدست آمده نشان می‌دهد که هرچه احساس مالکیت یعنی مدت زمان سکونت و نوع مالکیت (ملکی) بیشتر، به همان اندازه مشارکت افزایش پیدا می‌کند. از دیگر نتایج بدست آمده از تحقیق به این نکته اشاره دارد که بین تحقق متغیرهای مؤثر در تحقق شهر شهروندمدار همچون: مشارکت، اعتماد، آموزش، مسئولیت‌پذیری شهروندان، توزیع مناسب فضاهای عمومی، حضور مؤثر سازمان‌های غیر دولتی و مدیریت شهری کارآمد رابطه مثبت و قوی برقرار است که در این تحقیق با سطح معناداری ۰/۰۰۴ تأیید شده است. سرانجام این که در شهر بابلسر با توجه به آمار و اطلاعات موجود، بیشتر مردم تمایل به مشارکت در امور شهر دارند و مشارکت را به عنوان یک متغیر مؤثر در مدیریت پایدار شهری قلمداد می‌کنند اما در عمل مشارکت‌پذیری زیادی ندارند. با توجه به اینکه سطح معناداری محاسبه شده (sig: ۰/۰۰۰) از میزان خطای ۰/۰۱ کمتر است، لذا این فرضیه تأیید می‌گردد؛ بدین معنا که بین مشارکت شهروندان و مدیریت شهری پایدار رابطه معناداری وجود دارد.

پیشنهادات

۱- مساعدت رسانه‌ها و وسائل ارتباط جمعی در جهت فرهنگ‌سازی، مخصوصاً اطلاع‌رسانی در خصوص ضرورت شرکت داوطلبانه شهروندان در امور شهری؛
۲- الزام مسئولین و مدیران شهری به پاسخگویی به شهروندان: پاسخگویی مدیران شهری اهمیت بالایی در

تحقق مشارکت افراد بایستی اعتماد، رضایت و آگاهی آنها را در فضای مناسب و مطمئن جلب کرد و گرنه مشارکت در شکل مفهومی و جامعه‌شناختی آن پدید نخواهد آمد یا در سطح بسیار نازلی قرار خواهد گرفت. یکی از دلایل سرزندگی و شکوفایی شهرها در کشورهای توسعه‌یافته این است که شهروندان نقشی برجسته در تعیین سرنوشت شهرهایشان دارند. در این جوامع، تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی برای شهرها، با مشارکت دولت، شهروندان و بخش خصوصی در گفتمانی منطقی و رودررو انجام می‌گیرد و الگوی مدیریت خوب شهری در اداره‌ی شهرها به‌کارگرفته می‌شود. بانگاهی به تاریخ ایران، می‌توان گفت که تا چند دهه‌ی گذشته مفهوم شهروندی، شهروندمداری و مشارکت شهروندی (رعایت شدن حقوق و مسئولیت‌ها) به‌هیچ‌رو در این کشور وجود نداشته است. جامعه بیشتر به صورت توده‌ای و حکومتها بیشتر استبدادی عمل کرده‌اند و روند برنامه‌ریزی در کشور، بیشتر از بالا به پایین بوده است. وضعیت نواحی شهر بابلسر از منظر شهر شهروندمدار (مشارکت و غیره) نتایج چندان مطلوبی نداشته و این موضوع نشانگر آن است که شهر بابلسر بر اساس اصول شهروندمداری اداره نمی‌شود و اغلب شهروندان و نیز مدیران شهری آمادگی و زمینه ذهنی لازم برای درک شهر شهروندمدار را نیافته‌اند؛ هرچند که اظهار نظر قطعی در این مورد منوط به تکرار پژوهش در سال‌های آتی و مقایسه آن با پژوهش‌های قبلی است. همچنین نتایج حاصل از مطالعات نشان می‌دهد که شهروندان بابلسر در اموری مانند فعالیت در مراسم و جشن‌های محلی و مذهبی و مشارکت در حفظ فضای سبز و پارک‌ها مشارکت بیشتری از خود نشان دادند، در مقابل شهروندان این شهر در اداره امور شهری مشارکت ناچیزی دارند. همچنین از تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌توان نتیجه گرفت که بین متغیر احساس تعلق به محل سکونت و

مشارکت شهروندان دارد و مسئولین باید توجه زیادی به این امر داشته باشند. این مقوله می‌تواند در قالب برگزاری کنفرانس‌های خبری از سوی مسئولین، دعوت از مردم برای شرکت در جلسات شورای شهر و استماع سخنان اعضای شورا و شهردار، برگزاری جلسات پرسش و پاسخ با حضور شهروندان؛

۳- ایجاد و راه‌اندازی خطوط تلفن مستقیم برای ارتباط مستقیم شهروندان با مدیران جهت اراده مشکلات و خواست‌های خود؛

۴- اوقات فراغت شهروندان هم بستری را فراهم می‌آورد تا شهروندان فارغ از گرفتاریهای شخصی به مسائل و مشکلات شهری توجه نمایند و گاهی هم در جهت رفع آنها اقدامی را انجام دهند. حال مسئولین شهری می‌توانند با انجام برنامه‌ریزی دقیق برای اوقات فراغت شهروندان بهره‌لازم را از آن ببرند؛

۵- تشکیل شوراهای محله‌ای در سطح تمامی نواحی شهر بابلسر جهت بالا بردن میزان مشارکت و درگیر نمودن شهروندان در تصمیم‌گیری امور شهر؛

۶- تلاش و فعالیت وسیع در زمینه آموزش شهروندان و ارتقاء فرهنگ شهرنشینی و اصول شهروندمداری و تغییر دیدگاه و باور شهروندان از تماشاچی به ناظر و مشارکتی امور شهر؛

۷- گسترش فرهنگ مشارکتی در ساختار مدیریت شهری؛ نخستین دلیل نهادی نشدن فرهنگ مشارکت، ساختار جامعه است که در راه ظهور مشارکت، مانع ایجاد می‌کند. برای گسترش مشارکت ابتدا باید فرهنگ آن را در بین تمامی افراد گسترش داد و افرادی که در جامعه قدرت را در دست دارند باید بپذیرند که مردم هم در آن سهیم هستند و حق دارند که در تصمیم‌گیری و نتایج آن سهیم باشند.

منابع و مأخذ

۱. ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳) توسعه‌ی روستایی با تأکید بر جامعه‌ی روستایی در ایران، نشر نی، تهران.

۲. پاپلی‌یزدی، محمدحسین، رجبی سناجرودی، حسن (۱۳۸۶) نظریه‌های شهر و پیرامون، انتشارات سمت،

چاپ دوم، تهران.

۳. پورعزت، علی اصغر، باغستانی برزکی، حوریه و نجاتی آجی‌بیشه، مصطفی (۱۳۸۶) «الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه‌ی بررسی تطبیقی اسناد موجود»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۷، شماره ۲۶، صص ۱۶۰-۱۳۱.

۴. پورعزت، علی اصغر، قلی‌پور، آرین و باغستانی برزکی، حوریه (۱۳۸۸) «رابطه‌ی آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی با پاسخ‌گویی و شفافیت سازمان‌ها»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۸، صص ۴۰-۷.

۵. پیران، پرویز (۱۳۷۶) «شهر و شهروندمدار»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۱۹ و ۱۲۰، صص ۵۱-۴۶.

۶. پیران، پرویز (۱۳۷۶) «شهر و شهروندمدار - ۲»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۱ و ۱۲۲، صص ۳۱-۲۶.

۷. جاجرمی، ایمان، بیگدلی، حسین و حناچی، مهناز (۱۳۸۳) مدیریت شهری پایدار، انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور، چاپ دوم، تهران.

۸. حکمت‌نیا، حسن و موسوی، میرنجف (۱۳۸۵) «تحلیل تاریخی از مشارکت شهروندان در اداره امور شهرهای ایران»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۰، صص ۱۳۶-۱۲۱.

۹. ربانی، رسول، قاسمی، وحید و محمد عباس‌زاده (۱۳۸۸) رابطه‌ی ابعاد مادی و غیرمادی رفاه اجتماعی با مشارکت شهروندان در امور شهری، فصلنامه‌ی رفاه اجتماعی، سال نهم، شماره ۳۲، صص ۱۰۸-۹۱.

۱۰. شریف‌زاده، فتاح و صدقی، جواد (۱۳۸۸) «عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره امور شهر»، فصلنامه مطالعات مدیریت، سال ۱۹ شماره ۵۹، صص ۷۰-۴۷.

۱۱. شیعه، اسماعیل (۱۳۸۲) «لزوم تحول مدیریت شهری در ایران»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱.

۱۲. شوهانی، محمد و شوهانی، نادر (۱۳۸۳) «شناخت عوامل مؤثر در توسعه فیزیکی شهر ایلام»، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان ایلام.

۱۳. صراف‌ی، مظفر و اسماعیل‌زاده، حسن (۱۳۸۴) «شهروندمداری: راهکاری برای حل مسائل شهری در

- ایران»، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۱۷ و ۲۱۸، صص ۱۴۵-۱۳۶.
۱۴. صرافی، مظفر و همکاران (۱۳۷۹) «مفهوم، مبانی و چالش‌های مدیریت شهری»، فصلنامه مدیریت شهری سازمان شهرداریها و دهیاری‌های کشور، شماره ۱۴، صص ۸۱-۶۸.
۱۵. طوسی، محمد علی (۱۳۷۰) مشارکت در مدیریت و مالکیت، انتشارات سازمان مدیریت دولتی، تهران.
۱۶. غفاری نسب، اسفندیار (۱۳۸۷) «نقش شهروندی فعال در بهبود کیفیت زندگی شهر مجموعه مقالات نظارت همگانی شهروندی و توسعه سازمانی، نشر موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
۱۷. فالکس، کیث (۱۳۸۱) شهروندی، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
۱۸. فلاح‌زاده، علی محمد (۱۳۸۶) «نسبت حقوق شهروندی و حقوق بشر»، مجله دادگستری شماره ۵۸، صص ۶۴-۴۷.
۱۹. کاستلز، استفان و دیوید سون، آلیسه (۱۳۸۲) «مهاجرت و شهروندی»، ترجمه فرامرزی تقی لو، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۰. گای، ماری (۱۳۸۷) شهروند در تاریخ اندیشه غرب، ترجمه عباس باقری، نشر و پژوهش فرزانه روز، تهران.
۲۱. مهدیان بهنمیری، معصومه (۱۳۹۱) بررسی و تحلیل روند گسترش کالبدی فضایی شهر بابلسر و تعیین جهات بهینه آن با استفاده از GIS، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه گلستان (گرگان).
۲۲. مهدی، علی (۱۳۹۰) بررسی و تحلیلی سلامت زیست و دسترسی به شاخص‌های سلامت در محلات حاشیه‌نشین، مورد، محله‌ی شادقلی خان شهر قم، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی جغرافیا، دانشگاه تهران.
۲۳. میرکتولی، جعفر، قدمی، مصطفی، مهدیان بهنمیری، معصومه و محمدی، سیده سحر (۱۳۹۰) «مطالعه و بررسی روند گسترش کالبدی - فضایی شهر بابلسر با استفاده از مدل‌های آنتروپی شانون و هلدرن»، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، شماره ۱۶، صص ۱۳۳-۱۱۵.
۲۴. نجاتی حسینی، محمود (۱۳۸۰) جایگاه مفهوم شهروندی در قانون شهرداری‌ها، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری.
۲۵. نصیری، اسماعیل (۱۳۸۱) «مشارکت شهروندان در مدیریت شهری»، مجله رشد آموزش جغرافیا، شماره ۶۲، صص ۵۹-۵۶.
۲۶. نظریان، اصغر و شوهانی، نادر (۱۳۹۰) «توانمندسازی نظام مدیریت شهری بر اساس الگوی شهر شهروندمدار در ایلام»، فصلنامه چشم‌انداز جغرافیایی، شماره ۱۶، صص ۱۵۱-۱۳۴.
۲۷. نیکپی، وحید (۱۳۹۰) بررسی و تحلیل حکم‌روایی شهری از منظر مشارکت شهروندی؛ مورد شهر یاسوج، پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشکده‌ی جغرافیا، دانشگاه تهران.
28. Amos .F(1989) ,Strengthening Municipal Government
29. Asia urbs(2008),Urban Management, Training on Urban Sustainability Management for Municipalities, Indian Ecocities, pp.1-5.
30. Gustafson, Per. (2002). Globalisation multiculturalism and individualism: the Swedish debate on dual citizenship, Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 28, No.3. pp.463-481.
31. Oliver ,Paul ,A.(2008), City Leadership: At the Heart of the Global Challenge, GLOBAL ASIA, Vol.3, No.3, pp.21-24.
32. McGill,R(1998), Urban Management in Development Countries, Journal of Cities, Vol 15, N0 6,463-471.
33. Park, Y.C., Kawai, M., Pisani-Ferry, J., Yoshino, N., Yongding, Y.,(2008). The global financial crisis: policy choices in Asia and Europe, Asia Europe Economic Forume, pp 1-6.
34. Thooening, j.g. Fried Berge, (1970), Politiques Urbanies Et Strategise Corporative, Sociologie Dutravail Dolitague Urbine, Nou, Seuil, Paris.
35. Meng, Bunnarith(2008)A Institutions, Urban Government and Leadership: A study of the impacts of community planning and government on the delivery of urban services and infrastructure cambodia .
36. McGill, R.(2001) ,Urban Management Checklist, Cities, Vol. 18, No.5,pp.347-354.
37. UN Habitat, (2009), Planning Sustainable Cities, Global Report on Human Settlements, United Nation Human Settlement Programme, London.

امکان‌سنجی استفاده از استراتژی توسعه شهری (CDS) در نظام شهرسازی ایران و ارائه چارچوبی جهت تحقق‌پذیری آن

مهدی نوروزی فرد* - کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، تهران، ایران.
صبح نبئی - کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دهگلان، ایران.
احمد خلیلی - پژوهشگر دوره دکترای شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

Feasibility of City Development Strategies (CDS) In Urban Planning System of Iran and Provide A Framework for Its Implementation

Abstract

City development strategies, is a problem-oriented approach with a focus on urban poverty, squatter settlement, environmental pressures and social inequality. This plan with strategic approach, seeks to solve modern urban problems in the less developed countries. This study was assessed the capacity of Iran's urban development management system for adoption and implementation of this plans. This Applied research, has been feasibility principles and indicators of urban development using a combined strategy of deductive-inductive and quantitative research approach, using a closed questionnaire survey of 114 university professors, experts and city managers in the Iran's urban development management system. The results of the questionnaire has been input into SPSS software and analyzed using factor analysis with exploratory method. Then using regression analysis, the main areas of action were identified and operating strategies for city development strategy plan was presented. In analysis stage, amount of KMO is 0.703 that represent appropriateness of data and satisfactory of factor analysis. Significant level of analysis that measured by Bartlett's Test is 0.000 Means that the correlation among data. Then during Rotate Component Matrix in Varian method, it was determined six impact factors on realization of the plan which are respectively economic productivity structure with score 1.017, housing with score 0.648, access to advanced technology with score 0.434, access to market with score 0.408 and urban basic services with score 0.346. The results of this research can be used in macro country plans like the five-year development plans or urban development plans.

Keywords: Feasibility, City Development Strategy, Factor Analyze, Regression Analysis, Urban Planning System of Iran.

چکیده

استراتژی توسعه شهری، رویکردی مسأله‌گرا، با محوریت فقر شهری، حاشیه نشینی، فشارهای زیست محیطی و نابرابری اجتماعی است. این طرح با رویکردی راهبردی در پی حل معضلات نوین شهری در کشورهای کمتر توسعه یافته است. هدف پژوهش حاضر بررسی نظام مدیریت توسعه شهری ایران، جهت سنجش قابلیت آن برای پذیرش و اجرای این طرح هاست. پژوهش کاربردی حاضر، با استفاده از استراتژی تلفیقی قیاسی-استقرایی و رویکرد تحقیق کمی؛ اصول و شاخص‌های استراتژی توسعه شهری را با ابزار پرسشنامه بسته طی نظرسنجی از تعداد ۱۱۴ نفر از اساتید دانشگاه‌ها، صاحب‌نظران و مدیران شهری در نظام مدیریت توسعه شهری ایران امکان‌سنجی کرده است. نتایج حاصل از پرسشنامه در نرم افزار SPSS وارد شده و با استفاده از تحلیل عاملی با روش اکتشافی مورد تحلیل قرار گرفته است. سپس با استفاده از تحلیل رگرسیونی، مهمترین حوزه‌های نیازمند اقدام و راهکارهای عملیاتی جهت تحقق طرح استراتژی توسعه شهری ارائه گردیده است. در مرحله تحلیل، میزان KMO برابر ۰/۷۰۳ بوده که بیانگر تناسب داده‌ها و رضایت بخش بودن تحلیل عاملی است و سطح معناداری تحلیل نیز که توسط آزمون کرویت بارتلت سنجیده می‌شود برابر ۰/۰۰۰ بوده که به معنای همبستگی بین متغیرهاست. سپس طی ماتریس چرخش عوامل به روش واریماکس، شش عامل اثرگذار تحقق طرح مشخص گردیده و با استفاده از تحلیل رگرسیونی به روش گام به گام، مهم‌ترین حوزه‌های نیازمند اقدام مشخص شده که به ترتیب، ساختار بهره‌وری اقتصادی با امتیاز ۱/۰۱۷، مسکن با امتیاز ۰/۶۴۸، دسترسی به فناوری پیشرفته با امتیاز ۰/۴۳۴، دسترسی به بازار با امتیاز ۰/۴۰۸ و خدمات اساسی شهری با امتیاز ۰/۳۴۶ بوده است. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند در برنامه ریزی‌های کلان‌کشوری مانند برنامه‌های توسعه پنج ساله و یا طرح‌های توسعه شهری کاربرد داشته باشد. واژگان کلیدی: امکان‌سنجی، استراتژی توسعه شهری، تحلیل عاملی، تحلیل رگرسیونی، نظام شهرسازی ایران.

برای رویارویی با چالش‌های نوین برآمده از افزایش جمعیت شهرنشین ضرورت برگزیدن راهبردهای متناسب برای برنامه‌ریزی جهت برون رفت از این شرایط و حل این مسائل احساس می‌گردد. سازمانها و نهادهای جهانی کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته با همفکری برای حل این مسائل چاره‌جویی می‌کنند. ارائه این شیوه‌نشان دهنده دیدگاهی متفاوت جهت حل این مسائل، بویژه در کشورهای در حال توسعه می‌باشد. این رویکرد می‌تواند جایگزین برنامه‌های غیر منعطف قبلی در بهبود بحران‌های پیش‌رو در این کشورها گردد. بدیهی است که در صورت عدم استفاده از استراتژی‌های نوین توسعه شهری و بهره‌گیری از روش‌ها و سیاست‌های قدیمی نمی‌توان مشکلات و مسائل پیچیده، پویا و فزاینده شهرسازی کشورمان را حل کرد.

۲- مفهوم و زمینه استراتژی توسعه شهری (CDS)

استراتژی توسعه شهری با ماهیت راهبردی و برای کمک به ایجاد دموکراسی، تصمیم‌گیری و بهبود وضع زندگی توسط «سازمان ائتلاف شهرها»^۲ در سال ۱۹۹۹ پیشنهاد گردید (Cities Alliance, 2004a, p.4). این رویکرد در پی مطرح شدن مفهوم «توسعه پایدار»^۳ و «شهر پایدار»^۴ در جهان مطرح شد. در مورد شهر پایدار باید گفت که شهر پایدار باید در زمینه جهانی خود- شامل بررسی تمام اثرات بیرونی که توسط شهرها تولید می‌شوند- مورد بررسی قرار گیرد (Houghton, 1997, p.189).

استراتژی توسعه شهری (CDS) ابزاری برای توسعه مناطق شهری فقیر می‌باشد. این رویکرد نهایتاً یک تصمیم‌سازی مشارکتی است برای شهرهایی که با بحران فقر شهرنشینی، افزایش رقابت و اعمال فشار بر پایداری محیطی و اقتصادی روبرو هستند. استراتژی توسعه شهری چارچوبی برای رشد اقتصادی، پایداری و برابری آن با انجام یکسری اعمال و استراتژی‌های فراهم می‌آورد (UMP, 2002, p.8). استراتژی‌های توسعه شهری بر اساسی بنیاد نهاده شده است که مسیر توسعه شهر

مطالعات مختلفی نشان می‌دهد که عملکردهای شهری، نه بر پایه نقش‌های موجود نگهدارنده، ساختارهای اقتصادی و وضع موجود نهادی بلکه بر پایه انطباق پذیری آنها می‌باشد. تقریباً تمام شهرها تا سال ۲۰۵۰ متلاطم خواهند شد؛ خصوصاً توسط نیروهای بیرونی. موفقیت یک شهر تا حدود زیادی توسط واکنش آن به تلاطم ایجاد شده ناشی از تغییرات سریع در محیط‌های بیرونی و داخلی مشخص می‌شود. این خصوصیت به «جهندگی»^۱ موسوم است و بیش از پیش اهمیت یافته است (Cities Alliance, 2006a, 21). طرح استراتژی توسعه شهری رویکردی راهبردی است که هم‌اکنون در بسیاری از کشورهای جهان و به خصوص کشورهای در حال توسعه با استقبال مواجه شده است. طرح مفاهیم نوینی چون توانمندسازی، مشارکت، حکمرانی خوب شهری، توسعه پایدار، رقابتی نمودن شهرها، برنامه‌ریزی استراتژیک، برنامه‌ریزی محله محور و غیره، نشان دهنده‌ی موجی نوین در تفکر برنامه‌ریزی شهری است. در این فرایند ذی‌نفعان و ذی‌نفعان دیدگاه‌های خود را نسبت به توسعه محیطی، کاهش فقر و پایداری اجتماعی، مالی و اقتصادی تنظیم و مشخص می‌سازند و بر اساس این دیدگاه اهداف و راهبردهای توسعه شهری را تنظیم و در قالب اقدامات و سرمایه‌گذاری‌ها اولویت بندی شده معرفی می‌نمایند و در نتیجه یک فرآیند ارتقاء آگاهی ذینفعان و ذی‌نفعان از طریق اطلاع‌رسانی و انگیزش فرآیندی استراتژیک جهت بهبود مستمر شهر در چارچوب یک چشم‌انداز روی می‌دهد. به همین خاطر این مقاله بر آن است که به امکان‌سنجی استفاده از الگوی مذکور در نظام شهرسازی ایران پرداخته و چارچوبی را جهت تحقق پذیری آن ارائه دهد. استراتژی توسعه شهری (CDS) رویکردی نوین در برنامه‌ریزی شهری است که توسط سازمان ائتلاف شهرها در سال ۱۹۹۹ میلادی با هدف ارتقای توسعه شهری پایدار، ارتقای کیفیت اداره و مدیریت شهر و کاهش سیستماتیک و مداوم فقر شهری پیشنهاد شده است.

۴- انعطاف پذیر و قابل تجدید نظر (بازتاب دهنده تغییرات محیطی) (NLC, 1995 & Webster, 2002) - «چشم انداز»^۱: توسعه هدفمند و تصویر آتی شهر، تنها در صورتی امکان پذیر است که مشخص شود که شهر آینده، چگونه شهری باید باشد (کاردار و دیگران، ۱۳۸۸، صص ۱۸۴ و ۱۸۵).

- مشارکت بهره‌وران^۲: تنها در صورتی می‌توان به توسعه هدفمند شهر امید داشت که همه کسانی که در شهر زندگی می‌کنند، نسبت به آینده شهر خود آگاه بوده و در تعیین چشم انداز و در راه رسیدن به آن نقش داشته باشند. مشارکت جزء حیاتی هر CDS است. همانطور که ذکر شد، در استراتژی‌ها و قانون گذاری، اجرای [CDS] در عمل به ظرفیت سازی در تمام سطوح و تغییرگرایشات نیاز دارد (World Bank, 2002). اکنون مسأله دخالت اجتماع محلی اهمیتی فزاینده یافته است. به عنوان مثال گزارش کمیسیون عدالت اجتماعی (CSJ, 1994)، شیوه‌هایی که طی آن تأثیر اجتماع در استراتژی‌های توسعه اقتصاد محلی به واسطه تشکیل روابط نهادی جدید دخالت داده شود را معرفی نمود (2000, p.578, Raco).

- «راهبردها»^۳: برای دستیابی به اهداف و چشم انداز شهر، راه‌های مختلفی وجود دارد که می‌بایست بهترین آنها (با توجه به اصول CDS) به عنوان استراتژی‌های اصلی طرح انتخاب شوند (کاردار و دیگران، ۱۳۸۸، صص ۱۸۴ و ۱۸۵).

- «برنامه‌های اجرایی»^۴: برای تحقق اهداف و چشم انداز شهر می‌بایست استراتژی‌های تعیین شده، به شکل اجرایی درآیند. به عبارت دیگر، در طرح استراتژی توسعه شهری می‌بایست به طور دقیق مشخص شود که چه شخص و یا نهادی، چه پروژه‌ای را در کجا و در چه زمانی و با چه منابع مالی باید به انجام برساند (همان). CDS بسته به مکان، زمینه و بازیگران شکل‌های مختلفی به خود می‌گیرد؛ اما به نظر می‌رسد دارای پنج مشخصه‌ی

می‌تواند به طور قابل توجهی توسط مداخلات راهبردی بخش عمومی، خصوصی و جامعه مدنی دارای مکان‌گزینی و زمان بندی مناسب دگرگون شود (2006b, p.3, Cities Alliance). در این بخش تعاریفی چند از استراتژی توسعه شهری (CDS) از منابع مختلف ارائه می‌گردد:

- استراتژی توسعه شهری عبارت است از فرایند تهیه‌ی چشم انداز بلندمدت آینده‌ی شهر، که به واسطه‌ی آن یک برنامه‌ی عملیاتی کوتاه مدت تدوین می‌شود (p.1, Cities Alliance, 2004a). در استراتژی توسعه شهری شرایطی فراهم می‌شود که در آن به شیوه‌های دموکراتیک و مشارکتی به حل مسأله فقر شهری و توسعه اقتصادی آن پرداخته می‌شود (UMP, 2002, p.8). فرایند استراتژی توسعه شهری با تکیه بر سرمایه‌های درون جامعه شهری به حل مسائل و مشکلات آن به شیوه‌های سیستمی و سلسله مراتبی می‌پردازد. تمرکز CDS بر تقویت رقابت اقتصادی است؛ همچنین کاهش فقر، جنبه‌های زیست محیطی، ساختار شهری، زیرساخت و مالی در بر گرفته می‌شوند (Alliance, 2004b, p.1, Cities). با توجه به تعریف ارائه شده، واژه‌های کلیدی در طرح استراتژی توسعه شهری (CDS) عبارت اند از:

- «راهبرد»^۵: اساساً یک راهبرد متشکل از تعدادی «سیاست»، برنامه^۶، راهکار^۷ و اقدام^۸ است که هدفشان ایجاد آثار قابل اندازه‌گیری^۹ است که می‌توانند به تحقق چشم انداز شهر کمک نمایند می‌باشد (گلکار و آزادی، ۱۳۸۴، صص ۷۱). وجه مشخصات یک استراتژی را می‌توان بدین صورت بیان نمود:

۱- انتخاب‌های قوی را بازتاب می‌دهد (هیچ انتخابی دارای اهمیت برابر نیست)؛

۲- بر نتایج تمرکز دارد (تعداد معینی برنامه‌های اجرایی؛ هدف این رویه اجرا می‌باشد)؛

۳- جوابگویی استراتژیک (مسئولیت‌های نهادی، انتظارات قابل اندازه‌گیری کوتاه مدت و بلند مدت)؛

5. Strategy
6. Policy
7. Program
8. Practices
9. Actions

10. Measurable Results
11. Vision
12. Participation of Stakeholders
13. Strategies
14. Action Plans

بارز زیر باشد:

(World Bank,

۴- به خوبی مدیریت و اداره می‌شوند.^{۱۵}

همچنین محققان و سازمان‌های درگیر در امر استراتژی توسعه شهری برای این رویکرد اصول، کارکرد و اهدافی متصورند که برخی از مهم‌ترین آنها بر اساس منابع معتبر جهانی به شرح زیر است:

- رویکرد CDS بر اساس ویژگی‌های هر شهری تدوین می‌گردد و از طریق خروجی‌های آن تعریف، بررسی و ارزیابی می‌شود (Kostik, 2007, p.8); بر اساس یک برنامه سازگار، CDS باید عملکرد و روند کنونی را به سمت شرایط بهینه تغییر دهد (Jiaping, 2008, p.15); رویکرد CDS از طریق مکانیسم‌هایی چون مشارکت فعال شهروندان در فرایند توسعه شهری، می‌بایست شرایط اقتصادی و اجتماعی و کالبدی شهر را به سوی شرایط توسعه پایدار شهری هدایت و مدیریت کند (2007, p.8, Kellett); با توجه به شرایط متغیر آینده و حتی پیش بینی ناشدنی شهرهای جهان سوم، رویکرد CDS بایست قادر به انعطاف پذیری لازم باشد (Leng, 2005, p.11); در این رهیافت، برنامه ریزان شهری در واقع وکلای مدافع حقوق شهروندان، محسوب می‌شوند (2008, p.17, Koomen); رویکرد CDS از طریق سازوکارهای فیزیکی و اجتماعی، باید قادر به برقراری ارتباط منطقی بین بخش‌ها و گروه‌های مختلف و ذی نفع شهری در فرایند برنامه ریزی باشد (McClamroch, 2001, p.25). هدف CDS یک چشم انداز و برنامه اجرایی منسجم^{۱۶} از شهر، با هدف ارتقاء حکمروایی و مدیریت شهری، افزایش رشد اقتصادی و اشتغال و کاهش پایدار فقر است (2-1 pp, Cities Alliance, 2004b).

۲-۲- سیاست‌ها و ابزارهای استراتژی توسعه شهری (CDS)

در هر مرحله از فرایند تهیه و اجرای استراتژی توسعه شهری از سیاست‌ها و تکنیک‌هایی برای تهیه سند و شناخت وضعیت فعلی و آینده شهر استفاده می‌شود. جدول شماره ۱، برخی از مهم‌ترین سیاست‌های CDS را بیان می‌دارد.

- فرایند و محصول CDS توسط شهر انجام شده، نه دولت مرکزی، یک نهاد مالی بین‌المللی یا مشاوران؛

- یک CDS یک نگرش بلندمدت را در نظر می‌گیرد؛ اما با یک برنامه عملیاتی کوتاه مدت ارتقاء می‌یابد؛

- مشارکت قابل توجه سهام داران در فرایند و همچنین تعهد نسبت به محصول وجود دارد؛

- CDS در ذات خود یک استراتژی بوده و چند جانبه است؛ نه تحت موضوع خاصی است و نه مانند یک طرح جامع در یک سند ایستاد مجسم می‌شود؛

- فرایند CDS به سمت شیوه‌های نوین تفکر در باره توسعه شهر و پایداری آن هدایت می‌شود (2004a, p.1, Cities Alliance). همچنین نتایج یک CDS عبارت است از:

- تغییرات سیاست‌گذاری، حکمروایی و نهادی؛

- برنامه‌های سرمایه‌گذاری (شامل زیرساخت‌های اجتماعی و فرهنگی)؛

- مکانیسم‌های پایش (Alliance, 2004a, p.2, Cities).

شماهای کلی طرح استراتژی توسعه شهری فقط یک طرح سرمایه‌گذاری و استراتژی مالی برای جذب کردن ابتکارات متنوع مورد انتظار در مأموریت^{۱۵} است (p. 389, Sudhira & et al., 2007).

۱-۲- اصول و اهداف استراتژی توسعه شهری (CDS)

اصول CDS شامل اصولی است که با عنوان شهرهای پایدار از آن یاد می‌شود. بر این اساس، شهرهای پایدار شهرهایی هستند که چهار ویژگی ذیل را داشته باشند:

۱- قابل زندگی^{۱۶} هستند؛ یعنی همه شهروندان آن دارای فرصت‌های همسان برای شرکت و بهره‌مندی از زندگی شهری اند.

۲- رقابتی^{۱۷} هستند؛ یعنی دارای اقتصادی پویا، درآمد و سرمایه‌گذاری همه جانبه‌اند.

۳- بانکی^{۱۸} هستند؛ یعنی از نظر بانک جهانی، شهر می‌بایست دارای سیستم مالیات شهری و مالی کارآمد در استفاده از منابع درآمدی خود باشد. (2007, p.37)

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۴۰

15. Mission

16. Livable

17. Competitive

18. Bankable

19. Well managed and well governed

20. Collective

<ul style="list-style-type: none"> • رفع محدودیت های دسترسی به مسکن، زمین، اعتبار و زیرساخت؛ • مشارکت ساکنان در طراحی برنامه و خدمات شامل نهادهای کاملاً غیر رسمی؛ • چهارچوب های قانونگذاری و سیستم های خدمات رسانی که اشتغال بخش غیر رسمی را حمایت می کند؛ • برنامه های ملی کارآمد برای کمک هزینه های هدفمند (مسکن، غذا و حمل و نقل)، بیمه بیکاری و برنامه های رفاهی؛ • سیاست های شغلی جنسیت مدار (از قبیل پرورشگاه های کودک)؛ • توسعه حمل و نقل عمومی متعادل از نظر زیست محیطی و اجتماعی؛ • سیستم عدالت اجتماعی که مورد احترام است و منصفانه اعمال می شود؛ • تعهد عمومی و خصوصی در احترام گذاشتن و مشاهده نواحی عمومی، حق تقدم و میراث فرهنگی از قبیل مشارکت تام و برنامه ریزی کاربری زمین طرفدار بازار؛ • سرپناه های بی خانمان ها و برنامه هایی برای کودکان خیابانی. 	<p>زیست پذیری (قابلیت زیستی)</p>
<ul style="list-style-type: none"> • چهارچوب قانونی و مقرراتی که از انگیزه های تجاری مناسب حمایت می کند و کمترین هزینه های مبادلاتی را تحمیل می کند؛ • شراکت عمومی - خصوصی برای تعیین فرصت های بازار و برداشتن موانع در زمین در حال آماده سازی، زیرساخت و میراث های فرهنگی؛ • برنامه ریزی زمین، ملک و حمل و نقلی که از کاربری زمین کارآمد از نظر فضایی و عرضه عادلانه زمین آماده سازی شده برای کاربری های تجاری و مسکونی حمایت می کند؛ • نقش قانون و حمایت از حقوق مالکیت. 	<p>رقابت پذیری</p>
<ul style="list-style-type: none"> • چهارچوب های واضح برای اسناد میان دولتی و درون دولتی و نمایندگی عملکردها، مسئولیت ها و عواید و هزینه ها؛ • مکانیسم هایی برای هدف، بازنگری مستقل عملکرد دولت محلی؛ • همکاری خوب میان نمایندگی های دولت محلی و نهاد های غیر رسمی از قبیل سازمان های اجتماعی؛ • توسعه و کاربرد ابزارهای مدیریت و بهترین تجربیات؛ • تخصصی سازی و آموزش کارمندان دولت محلی؛ • اجرای چهارچوب های شراکت عمومی - خصوصی مناسب؛ • همفکری عمومی قاعده مند و خطا در بودجه و فرایند تصمیم گیری دولت محلی؛ • ساختارهای تشویق کننده ای برای کارمندان که یکپارچگی را تشویق می کند و از هم گسیختگی را به حداقل می رساند. 	<p>حکمرانی و مدیریت خوب</p>
<ul style="list-style-type: none"> • ظرفیت مدیریت مالی و سیستم های اطلاعاتی در دولت های مربوط به اداره شهری؛ • نهادهای مالی پایا، خواهان و توانا در تحمل ریسک اعتباری مربوط به شهرداری؛ • ساختار نهادی و قانون گذاری برای ابزارهای بازار سرمایه در حال توسعه برای شهرداری ها (قراردادها)؛ • سیاست های بخش مالی که توسعه ابزار های سپرده های بلند مدت داخلی را تقویت می کند. 	<p>بانک پذیری</p>

در فرایند مطالعات راهبرد توسعه شهری، از فنون و تکنیک هایی در فازهای مختلف برنامه استفاده می شود که به برنامه ریزان در امر سیاستگذاری و تعیین راهبردهای کلیدی شهر کمک می کند. در جدول شماره ۲، هرکدام از این فنون و تکنیک ها در مراحل مختلف فرایند CDS آمده است.

محتوای اسناد CDS بسته به هدف اصلی آن و نوع آن (متمرکز یا جامع)، برای شهرهای مختلف متفاوت می باشد. با مطالعه اسناد استراتژی توسعه شهری متعددی از شهرهای جهان می توان گفت به نظر می رسد در اکثر اسنادی که با رویکرد جامع تهیه می شوند، بندهای مطالعاتی زیر در محتوای سند گنجانده شده اند. جدول شماره ۳، محتوای یک سند جامع CDS را در سه محور اصلی نشان می دهد.

جدول ۲. تکنیک‌ها و ابزارهای مورد استفاده در فرایند CDS؛ ماخذ: (Cities Alliance, 2004a, pp.5-27).

تکنیک‌ها و ابزارهای طراحی	تکنیک‌ها و ابزارهای ارزیابی	تکنیک‌ها و ابزارهای چشم انداز	تکنیک‌ها و ابزارهای پایش
۱- نقشه ذهنی؛ ۲- نمودارهای گردشی؛ ۳- چارت‌های سازمانی؛ ۴- نمودارهای ون؛ ^{۲۱} ۵- ماتریس سهام داران؛	۱- نقشه‌های ارزیابی ۲- تحلیل SWOT ۳- کارته شهری ^{۲۲} ۴- ارزیابی مشارکتی ۵- مصاحبه‌ها و بررسی‌ها ۶- تحلیل خوشه‌ای ۷- تحلیل پایه اقتصادی ۸- مدل‌سازی داده-ستاده منطقه‌ای ۹- تحلیل درآمد فضایی ۱۰- ارزیابی خدمت‌رسانی	۱- نشست‌های طوفان فکری؛ ^{۲۳} ۲- کارگاه‌های چشم‌انداز سازی؛ ۳- دور‌نماهای گرافیکی / تخیلی؛ ۴- کارگاه‌های سناریوسازی؛	۱- میناها ^{۲۴} ۲- چارچوب‌های برنامه‌ریزی و ارزیابی ۳- ارزیابی عملکردها

جدول ۳. محورهای مطالعاتی یک سند CDS؛ ماخذ: نگارندگان بر اساس

(World Bank, 2000; UNHABITAT, 2004b; SCCDST, 2005; Cities Allianc, 2011).

۱- بازنگری وضع موجود شهر	۲- استراتژی‌های (سطح کلان) شهر	۳- استراتژی‌های بخشی
۱-۱ نمودار خصوصیات شهر ۱-۲ مقر و توپوگرافی ۱-۳ اقلیم ۱-۴ جاذبه‌های توریستی اصلی ۱-۵ خصوصیات اقتصادی-اجتماعی ۱-۶ ارتباط و حمل و نقل ۱-۷ خصوصیات فقر ۱-۷-۱ سکونتگاه‌های غیر رسمی ۱-۷-۲ فقر و آسیب‌پذیری ۱-۸ پروژه‌های در حال اجرا و سرمایه‌گذاری‌های انجام شده ۱-۹ کاربری زمین ۱-۱۰ سطوح خدماتی در شهر ۱-۱۱ وضعیت محیط شهری، محیط، آب، هوا، زمین، سر و صدا ۱-۱۲ مدیریت شهر ۱-۱۲-۱ حکمروایی و تشکیلات نهادی ۱-۱۲-۲ نقش بخش دولتی ۱-۱۲-۳ نقش بخش خصوصی ۱-۱۲-۴ وضعیت مالی‌ها	۱-۱ نواحی مهم دارای مشکل-مسائل بخشی معرفی شده برای شهر ۲-۲ تحلیل SWOT ۲-۳ چشم‌انداز و مأموریت ۲-۳-۱ چشم‌انداز و اهداف موجود ۲-۳-۲ اهداف معرفی شده اضافی ۲-۳-۳ مأموریت ۲-۴ نقش شهر در شهرنشینی ملی ۲-۴-۱ جمعیت و برتری ۲-۴-۲ منطقه سرمایه ملی	۲۵ ۳-۱ توسعه اقتصادی محلی ۳-۲ فقر و شمول اجتماعی ۳-۳ زیرساخت و محیط ۳-۴ حفاظت از میراث ۳-۵ مدیریت شهری، مالیه و ظرفیت‌های مربوط به شهرداری ۳-۶ خلاصه استراتژی‌ها

فصلنامه مدیریت شهری
 Urban Management
 شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
 No.34 Spring 2014

۲۴۲

21. Venn diagrams

۲۲. «کارته شهری» یا نمودار خصوصیات شهر به منظور ارزیابی وضعیت جاری شهر. هدف اصلی کارته شهری، تشخیص توسعه پایدار برای شهرهاست؛ همچنین فراهم کردن یک پایه برای پایش (UN-Habitat, 2004: 1-4).

23. Brainstorming sessions

24. Benchmarks

25. Local Economic Development (LED)

طراحی و برنامه ریزی CDS هر شهری به ویژه در نواحی کلان شهرها معمولاً دارای این مراحل است:

۱- آماده سازی و تدارک؛ ۲- تجزیه و تحلیل؛ ۳- تعریف راهبرد؛ ۴- اجرا؛ و ۵- مشاوره و استفاده مؤثر از بازخوردهای برنامه (Marull, 2007, p.16). در نمودار شماره ۱، این فرایند به تفصیل بیان شده است.

۳- بررسی سابقه طرح موضوع استراتژی توسعه شهری (CDS) در نظام شهرسازی ایران

سابقه تفکر این طرح‌ها در ایران در اوایل دهه ۱۳۸۰، با مشارکت وزارت مسکن و شهرسازی و بانک جهانی و با اهداف بهبود وضعیت مسکن جهت ارزیابی و بررسی سیاست‌های بخش مسکن؛ و هدف دیگر بهسازی شهری جهت ساماندهی حاشیه نشینی آغاز گردید. به عبارت

شکل ۱. نمودار فرایند استراتژی توسعه شهری؛ ماخذ: (Cities Alliance, 2011, p.17).

دقیق‌تر تاریخچه رسمی CDS در ایران به سال ۱۳۸۶ بر می‌گردد که همسویا اهداف سازمان ائتلاف شهرها، یعنی انتقال دانش بین کشورهای مختلف و بهره‌مندی از تجارب موفق کشورها، پیشنهاد پرداخت وام از سوی بانک جهانی به ایران منوط به تدوین و استفاده از CDS طرح شد و بدین منظور شهرهای بندر انزلی، شاهرود و قزوین از طریق این بانک انتخاب شدند. از سوی دیگر، وزارت مسکن و شهرسازی براساس طرحی مشترک با بانک جهانی در حال بررسی و امکان‌سنجی نهاده‌ی CDS در فرایند برنامه‌ریزی شهری ایران است (Cities Alliance, 2004a, p.33).

برنامه بهسازی شهری و بهبود وضعیت مسکن^{۲۶}، برنامه‌ای است ۱۲ ساله با تامین منابع مالی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و بانک جهانی و هدف آن پایه‌گذاری (پیشبرد) اصول بهسازی مسکن و ارتقاء شرایط زندگی در نواحی توسعه نیافته شهری و نواحی کمتر برخوردار از خدمات شهری می‌باشد. بانک جهانی از طریق برنامه‌ها و از طریق تهیه راهبرد توسعه شهری (CDS) به سه شهر ایرانی شرکت‌کننده در این برنامه در دستیابی آنها به رشد بلند مدت و پایدار آنها مساعدت می‌نماید (سایت راهبرد توسعه شهری بندر انزلی، ۱۳۹۰). به همین خاطر در تهیه طرح توانمندی‌سازی سکونتگاه‌های غیررسمی در سه شهر بندرعباس، زاهدان و کرمانشاه تصمیم گرفته شد تا در یکی از این سه شهر، مطالعات اولیه برای تهیه طرح استراتژی توسعه شهری آغاز شده و مقدمات تهیه طرح در آن فراهم شود. بر این اساس شهر بندرعباس انتخاب شد و مطالعات اولیه بر روی آن صورت گرفت، اما مقدمات تهیه طرح هیچگاه فراهم نشد. عمده‌ترین دلیل آن نیز فراهم نبودن بستر قانونی آن بود؛ به طوری که نه مرجع تصویب طرح به لحاظ قانونی مشخص بود، نه مجری طرح و نه نهاد نظارت‌کننده بر اجرای طرح (کاردار و دیگران، ۱۳۸۸، صص ۱۹۸ و ۱۹۹).

با اینکه به دلیل ماهیت اجرایی و عملی CDS، بانک جهانی و سازمان ائتلاف شهرها، زمان تهیه و تدوین برای طرح راهبرد توسعه شهری را در حدود شش ماه در نظر گرفته بودند، اما تا اواخر سال ۱۳۸۸ به دلیل تاخیر و عدم

آشنایی مراکز تهیه طرح و مدیریت شهری تدوین این شهرها با رویکرد CDS، تدوین این طرح‌ها هنوز در مراحل اولیه آن قرار داشتند (حیدری چپانه و رضا طبع ازگمی، ۱۳۸۹، صص ۶۸-۶۹). در حال حاضر در کشور ما نیز در سه شهر شاهرود، قزوین و بندرانزلی این طرح بصورت آزمایشی در دست تهیه می‌باشد. لازم به ذکر است که بعضی از شهرها نیز خارج از پروژه و به صورت مستقل آغاز به اجرای طرح CDS نموده‌اند (سایت راهبرد توسعه شهری بندر انزلی، ۱۳۹۰).

استراتژی توسعه شهری (CDS) شهر شاهرود توسط پژوهشکده توسعه کالبدی توسط دکتر اسفندیار زبردست تهیه گردیده است، ایشان بنیانگذار طرح‌های CDS و انطباق آن بر اساس شرایط خاص ایران هستند و در این زمینه کارگاه‌های آموزشی بسیاری در سطح مدیران ارشد و پژوهشگران دانشگاهی برگزار نموده‌اند. یکی دیگر از این شهرها قزوین بود که مشاور تهیه طرح راهبرد توسعه شهری قزوین در مورد آن چنین می‌گوید: بجاست یادآوری شود در سال‌هایی که موضوع ارجاع راهبرد توسعه شهری قزوین به دست مشاور در دست بررسی بود (۸۳ تا ۸۶) استانداری و شهرداری قزوین مشترکاً و با بهره‌گیری از توان علمی دانشگاه بین‌المللی قزوین اقدام به تدوین یک راهبرد توسعه نمودند که چشم‌انداز بدست آمده در آن در شهریورماه ۱۳۸۷ به تصویب شورای شهر قزوین نیز رسید. گزارش طرح‌های یاد شده جزء منابع مورد مطالعه گزارش حاضر بوده است» تدوین راهبرد توسعه شهری قزوین که بخشی از طرح بهسازی شهری و اصلاحات بخش مسکن در پایان اسفندماه سال ۱۳۸۶ از سوی مدیریت طرح مستقر در وزارت مسکن و شهرسازی به مشارکت مهندسان مشاور شارستان و مهندسان مشاور اوربان سولوشنز^{۲۷} هلند واگذار شد. طبق شرح خدمات، مهندس مشاور متعهد به انجام مطالعات، بررسی، تجزیه و تحلیل، نتیجه‌گیری و پیشنهاد در چهار محور اصلی توسعه شامل: نقش اقتصادی و مالی شهر، تخفیف فقر، تامین زیرساختها و منابع مالی آن و نیز پایدار محیط زیست گردید. اما به خاطر وضع ویژه شهر قزوین (نکاتی همچون وجود

مجموعه شهری، میراث با اهمیت فرهنگی - اجتماعی، معماری و شهرسازی ارزشمند سنتی، باغستان ها و نظایر آن) به بررسی و برنامه ریزی در زمینه های کالبدی، مجموعه شهری، اجتماعی - فرهنگی و ترافیک و ترابری نیز پرداخت، طرح راهبرد توسعه شهر قزوین با همکاری مشاور با استانداری قزوین به ویژه معاونت عمرانی استانداری، سازمان مسکن و شهرسازی، شهرداری قزوین، مدیریت طرح بهسازی شهری و اصلاحات بخش مسکن، شورای شهر، دانشگاه بین المللی امام خمینی صورت گرفته است (مهندسین مشاور شارسن، ۱۳۸۸، ص ۲). در حال حاضر مسئولیت تهیه طرح ها و بستن قرارداد با مشاورین بر عهده شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری ایران (دبیرخانه ستاد توانمند سازی و ساماندهی سکونتگاه های غیر رسمی) می باشد.

۴- تبیین مدل مفهومی و مستندسازی معیارها و شاخص های مورد توجه در استراتژی توسعه شهری بر اساس نظر بانک جهانی، یک استراتژی توسعه شهری (CDS) باید چارچوبی برای دستیابی به موارد زیر فراهم کند:

- زیست پذیری: فراهم کردن چارچوبی که تضمین کننده فقیران به استانداردهای سلامتی و زندگی باکرامت دست یابند؛ همچنین تضمین نماید که سیستم هایی برای مسکن کافی، حق تصدی ایمن، اعتبار، حمل و نقل، سلامتی آموزش و سایر خدمات برای خانوارها فراهم کند و تضمین نماید که به کاستی های زیست محیطی، ایمنی عمومی و حفاظت از میراث فرهنگی باری منفعت تمامی ساکنان توجه نماید؛ زیست پذیری یک شهر با بسیاری از عوامل در محیط زیست یا کیفیت زندگی برای ساکنان در ارتباط است. در واقع محیط زیست ابعاد چندگانه ای دارد که شاخص های آن می تواند در

اصطلاحات خدمات اساسی شهری^{۲۸}، محیط سالم^{۲۹}، محیط ایمن^{۳۰}، فقر^{۳۱}، مسکن^{۳۲}، مطبوعیت و فرهنگ^{۳۳} دیده شود.

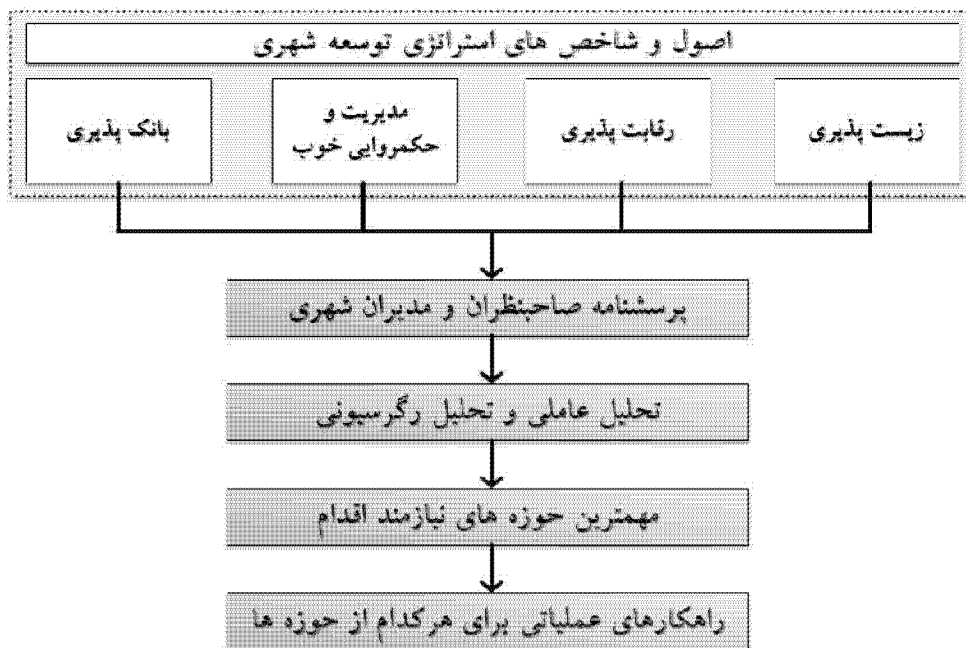
- رقابت پذیری^{۳۴}: فراهم کردن چارچوبی حمایتی برای مؤسسات تولیدی به منظور ارتقاء رشد روان و وسیع اشتغال، درآمد و سرمایه گذاری؛ رقابت پذیری یک شهر معیاری است که به موجب آن می توانیم از شرایط بهره وری شهری و ساختار اقتصادی شهر در مقایسه با سایر شهرها و کشورها آگاهی پیدا کنیم. به عبارتی دیگر، رقابت پذیری معیاری است برای نشان دادن اینکه شهرهای جاذب چگونه دارای سرمایه گذاردن بالقوه در اقتصاد جهانی هستند. رقابت پذیری را می توان در شاخص های ساختار بهره وری اقتصادی^{۳۵}، منابع انسانی متنوع^{۳۶}، دسترسی به فناوری پیشرفته^{۳۷}، دسترسی به بازار^{۳۸}، محیط بازرگانی قوی و سالم^{۳۹} مشاهده کرد.

- مدیریت و حکمروایی خوب^{۴۰}: با نمایندگی و شمول تمامی گروه ها در جامعه شهری؛ با پاسخگویی، یکپارچگی و شفافیت اقدامات مدیریتی در پیگیری اهداف مشترک و با ظرفیت قوی دولت محلی برای برآورده کردن مسئولیت عمومی بر پایه دانش، مهارت ها، منابع و رویه های که بر پایه مشارکت تدوین شده اند؛ حکمروایی یک شهر عبارت است از ظرفیت حکومت محلی در مدیریت و اداره آن. از این رو، بانک جهانی تعریفی واضح ارائه کرده «حکمروایی خوب بر شمول و نمایندگی تمام گروه ها در جامعه شهری دلالت دارد همچنان که بر پاسخگویی، یکپارچگی و شفافیت اقدامات دولت محلی برای تعریف و پیگیری اهداف مشترک دلالت دارد». یعنی حکمروایی یک شهر را می توان در شاخص های ساختار و اثرگذاری خدمت رسانی^{۴۱}، استقلال دولت محلی^{۴۲}، هماهنگی درون دولتی^{۴۳}، شفافیت دولت محلی^{۴۴} مشاهده کرد.

28. Basic Urban Services
29. Healthful Environment
30. Safe Environment
31. Poverty
32. Housing
33. Amenity and Culture
34. Competitiveness
35. Structure of economic productivity
36. Diversified human resource

37. Accessibility to advanced technology
38. Accessibility to market
39. Sound business environment
40. Good Management and Governance
41. structure and effectiveness of service delivery
42. autonomy of local government
43. Inter-governmental coordination
44. Transparency of local government

شکل ۲. مدل مفهومی و چارچوب ارزیابی راهبرد توسعه شهری؛ ماخذ: نگارندگان.

- بانک پذیری^{۴۵}: یعنی از نظر مالی استوار و معتبر. سلامت مالی شهرداری‌ها نیازمند اتخاذ سیستم‌های استوار و واضح داخلی عواید و مخارج داخلی، ارجاعات درون دولتی شفاف و قابل اعتماد، حساب‌های مالی مقبول از نظر عموم، مدیریت دارایی و کسب تجربیات و شرایط محتاطانه وام شهرداری هاست (Idbank, 2011-wor). بانک پذیری معیاری است برای آگاهی از ظرفیت شهر برای دارایی و مدیریت مالی. بانک پذیری یک شهر رامی توان در شاخص‌های تأثیرگذاری و سلامت مدیریت مالی^{۴۶}، ارتباط مالی بین دولتی^{۴۷}، شایستگی اعتباری^{۴۸} (World Bank, 2006a, pp. 5-13) مشاهده کرد.

۵- تشریح روش و متدولوژی پژوهش
بر این اساس مدل مفهومی تحقیق (شکل شماره ۲) در قالب اصول برگرفته از بانک جهانی تدوین شده است؛ بنابراین شاخص‌ها و معیارهای مورد نظر و متناسب با این اصول استخراج گردیده است، در نهایت پس از تحلیل و مشخص کردن حوزه‌های نیازمند اقدام، برای هر یک از این حوزه‌ها راهکارهایی عملیاتی متناسب پیشنهاد

45. Bankability

46. effectiveness and healthiness of financial management

47. Inter-governmental financial relation

48. Creditworthiness

جدول ۴. مستندسازی شاخص‌های استراتژی توسعه شهری (CDS) حاصل از مروری بر متون معتبر جهانی؛
 ماخذ: نگارندگان بر اساس منابع ذکر شده.

اصول	معیار	منبع
زیست‌بهری	۱	خدمات اساسی شهری شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: دسترسی به محیطی سالم (آب و هوای پاک و غیره)، دسترسی به برق، دسترسی به سیستم دفع مواد زائد جامد، دسترسی به آموزش، تعداد تخت‌های بیمارستان به ازای جمعیت شهر، تعداد پزشک به ازای جمعیت شهر، نسبت طول-مساحت جاده به ازای جمعیت شهر، دسترسی به حمل و نقل ارزان و مطمئن.
	۲	محیط سالم شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: تراکم جمعیت در نواحی شهری، دسترسی به سیستم دفع فاضلاب، حجم فاضلاب تولید شده.
	۳	محیط ایمن شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: تعداد خانه‌های خراب شده بر اثر سیل در دهه گذشته، درصد نواحی سیل زده، تعداد جرم‌های اتفاق افتاده به ازای جمعیت شهر، تعداد تصادفات اتفاق افتاده به ازای جمعیت شهر، تعداد آتش‌سوزی‌های اتفاق افتاده به ازای جمعیت شهر.
	۴	فقر شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: نسبت فقر خانوارها، دستیابی به اشتغال، دستیابی به تسهیلات اعتباری برای شهروندان.
	۵	مسکن شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: نسبت قیمت زمین به درآمد، درصد حاشیه‌نشینان، سرانه سطح زمین، دستیابی به مسکن امن و ایمن (شخصی یا عمومی).
	۶	مطبوعیت و فرهنگ شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: سرانه پارک به ازای هر نفر، تعداد تسهیلات فرهنگی یا مکان‌های تاریخی و یا تعداد سازمان‌های فرهنگی، ظرفیت‌سازی برای مشارکت در توسعه آینده شهر.
کفایت‌بهری	۷	ساختار بهره‌وری اقتصادی شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: تولید شهر و استخدام توسط بخش صنعتی، میزان سهم تولید شهر در اقتصاد ملی، تعداد یا مقدار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در شهر، مقررات ملی پشتیبان سرمایه‌گذاری در شهر، قدرت خرید سرمایه‌گذاران جهت امنیت تصدی، وجود زمین‌های قابل خرید برای کاربری تجاری، وجود زمین برای کاربری تجاری با مکانیابی مناسب، مقررات دولت محلی پشتیبان سرمایه‌گذاری در شهر.
	۸	منابع انسانی متنوع شامل شاخص‌های اندازه‌گیری: درصد مردم دارای آموزش عالی، تعداد مؤسسات تحقیقاتی، مدارس فنی و حرفه‌ای و دانشگاه‌ها در حوزه شهرداری، وجود کارگران با انگیزه، توانایی مؤسسات آموزش محلی در پاسخ به آموزش‌های مورد نیاز شاغلان.

ادامه جدول ۴. مستندسازی شاخص‌های استراتژی توسعه شهری (CDS) حاصل از مروری بر متون معتبر جهانی:

(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Van Jijk, 2004); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	دسترسی به فناوری پیشرفته شامل شاخص های اندازه گیری: درصد خانوارهای دارای خط تلفن، تعداد ارتباطات اینترنتی.	۹	مدیریت و حکمروایی خوب شهری	
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Van Jijk, 2004); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	دسترسی به بازار شامل شاخص های اندازه گیری: فاصله با بزرگراه، ریل قطار، فرودگاه و یا بندر گاه، وجود حمل و نقل کارآمد و ارزان برای جابجایی کارگران به محل کارشان، حمل و نقل با قیمت معقول و کارآمد برای سرمایه گذاران جهت عرضه کالاهایشان به بازارهای داخلی، حمل و نقل با قیمت معقول و کارآمد برای سرمایه گذاران جهت عرضه کالاهایشان به بازارهای بین المللی.			۱۰
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Van Jijk, 2004); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	محیط بازرگانی قوی و سالم شامل شاخص های اندازه گیری: میانگین تعداد روزهای که مجوز بازرگانی در آنها صادر می شود، مالیات یا سایر انگیزه ها برای نوآوران، حکومت شهری کارا و بدون هزینه های زاید جهت بازرگانی.			۱۱
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006b); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	تأثیر گذاری و سلامت مدیریت مالی شامل شاخص های اندازه گیری: درصد عواید مدیریت محلی از منابع، یعنی مالیات محلی، دستمزد و مستمری، جابجایی، وام و سایر عواید کاربران؛ سرانه عواید مالیات محلی؛ درصد مستمری کارمندان مدیریت محلی نسبت به کل هزینه ها؛ درصد هزینه سرمایه گذاری نسبت به کل هزینه های مدیریت محلی؛ داشتن کارنامه معتبر در مدیریت مالی شهر؛ وجود سیستم های مالی موثق در رسیدگی به درآمد و مخارج؛ وجود سیستم های مالی شهری سالم؛ وجود سیستم مدیریت دارایی موثر در اجرا؛ دستاورد های شهری شفاف و سالم.	۱۲		
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006b); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	ارتباط مالی بین دولتی شامل شاخص های اندازه گیری: درصد مراودات بین دولتی و وام نسبت به کل عایدات؛ اختصاص بودجه معین برای طرح های توسعه شهری؛ وجود عواید پایه قابل پیش بینی (از مالیات محلی یا مراودات بین دولتی) مبتنی بر بودجه.	۱۳		
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006b); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	شایستگی اعتباری شامل شاخص های اندازه گیری: مقدار وام های داده شده به شهر از طرف بانک های تجاری؛ درصد سپرده ها نسبت به هزینه ها؛ توانایی استقراض شهر از بازارهای مالی.	۱۴		
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006b); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (World Bank, 2000).	ساختار و اثرگذاری خدمت رسانی شامل شاخص های اندازه گیری: تعداد نهادهای عمومی یا مؤسسات خصوصی مسئول خدمات رسانی شهری؛ مقدار دستمزد در هزینه دولت محلی؛ درصد کارمندان دولت محلی با صلاحیت حرفه ای.	۱۵		
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	استقلال دولت محلی شامل شاخص های اندازه گیری: درصد عواید محلی نسبت به کل عواید؛ انتصاب و انتخاب شهردار و شورای محلی؛ کارایی قضایی؛ کارایی اداری؛ فساد پایین.	۱۶		

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۴۸

ادامه جدول ۴. مستندسازی شاخص‌های استراتژی توسعه شهری (CDS) حاصل از مروری بر متون معتبر جهانی؛

(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	هماهنگی درون دولتی شامل شاخص های اندازه گیری: درصد انتقال [قدرت] از دولت مرکزی یا ایالتی به دولت محلی.	۱۷
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	شفافیت دولت محلی شامل شاخص های اندازه گیری: تعداد سازمان های غیر دولتی و یا سازمان های اجتماعی که با دولت کار می کنند؛ چارچوب نهادی برای مشارکت عمومی.	۱۸
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	مشارکت شهروندان شامل شاخص های اندازه گیری: آزادی سیاسی؛ پایداری سیاسی.	۱۹
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	توسعه اجتماعی شامل شاخص های اندازه گیری: توسعه انسانی؛ توزیع عادلانه.	۲۰
(Cities Allianc, 2011); (UNHABITAT, 2011); (UCMP, 2011); (World Bank, 2007); (World Bank, 2006a); (UNHABITAT, 2004a); (Kyung-Hwan, 2002); (Huther & Shah, 2000); (World Bank, 2000).	مدیریت اقتصادی شامل شاخص های اندازه گیری: توجه به عوامل بیرون؛ استقلال بانک مرکزی؛ برگشت سود با توجه به نرخ تولید ناخالص داخلی.	۲۱

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۴۹

اهداف استراتژی توسعه شهری و شاخص های ارائه شده توسط بانک جهانی بررسی می نمایند. به همین منظور روش نمونه گیری هدفمند و غیر احتمالی بهتر جوابگوی اهداف طرح خواهد بود. و حجم نمونه نیز برای پایایی بهتر تحقیق ۱۱۴ نمونه می باشد. بر این اساس پژوهشگران پس از مرور ادبیات و به دست آوردن شاخص های مورد نظر طرح های CDS اقدام به تهیه پرسشنامه بر اساس این شاخص ها و گردآوری داده ها از طریق پرسشگری جامعه آماری اساتید دانشگاه، کارشناسان و صاحب نظران خواهند پرداخت. سپس با استفاده از نرم افزار SPSS به تحلیل عاملی^{۴۹} با روش

اکتشافی^{۵۰} جهت سنجش و امکان سنجی شاخص های استراتژی توسعه شهری (CDS) در ایران و تحلیل رگرسیونی^{۵۱} جهت ارائه راهکارهای عملیاتی برای تحقق پذیری استراتژی توسعه شهری (CDS) و مشخص سازی زمینه های نیازمند اقدام در ایران خواهد نمود. سپس با تکیه بر نتایج بدست آمده از تحلیل پرسشنامه ها از طریق تلفیق نتایج روش های تحلیل عاملی و تحلیل رگرسیونی به امکان سنجی استفاده از این الگو و ارائه چارچوبی جهت تحقق پذیری در نظام شهرسازی ایران مبادرت می گردد.

49. Factor analysis

50. Exploratory Factor Analysis (EFA)

51. Regression analysis

۶- سنجش و امکان سنجی شاخص‌های تحقق استراتژی توسعه شهری (CDS) در ایران

معمولاً در تحقیقات به دلایل مختلف با حجم زیادی متغیرها روبرو هستیم. برای تحلیل دقیق تر داده ها و رسیدن به نتایج علمی تر و در عین حال عملیاتی تر، پژوهشگران به دنبال کاهش حجم متغیرها (خلاصه سازی داده‌ها^{۵۲}) و تشکیل ساختار جدیدی برای آنها (تبدیل آنها به عوامل اصلی^{۵۳}) می باشند و بدین منظور از روش تحلیل عاملی استفاده می کنند. تحلیل عاملی سعی در شناسایی متغیرهای اساسی یا عامل ها به منظور تبیین الگوی همبستگی بین متغیرهای مشاهده شده دارد. تحلیل عاملی نقش بسیار مهمی در شناسایی متغیرهای پنهان یا مفهومی^{۵۴} یا همان عامل ها از طریق متغیرهای مشاهده شده دارد (زبردست، ۱۳۸۶ و خلیلی، ۱۳۹۰)؛ بدین ترتیب که در آن ارتباط پنهان بین تمامی متغیرها، با هم برقرار شده و در نهایت موثرترین عوامل که قدرت تبیین کنندگی بیشتری نسبت به سایرین دارند توسط برنامه ریزی شهری کشف و شناسایی گردند؛ به طوری که بدون استفاده از تحلیل عاملی ذهن انسان قادر به شناسایی این روابط پیچیده نباشد؛ از سوی دیگر متدهای نیرومند موجود در این روش، آن را از اعمال نظریات سلیقه‌ای و کارشناسی مجزا نموده و منطق‌های ریاضی و آزمون‌های آماری دقیق را جایگزین آن می سازد (خلیلی، ۱۳۹۰). بدین ترتیب ابعاد CDS در قالب پرسشنامه تدوین شده و مورد ارزیابی قرار گرفت و پس از وارد کردن داده‌ها در نرم افزار SPSS تحلیل آن صورت

پذیرفت.

برای تحلیل عاملی می‌بایست سه پیش شرط چون اندازه گیری ماتریس همبستگی، اندازه گیری آزمون کایزر- میر- اولکین^{۵۵} و اندازه گیری آزمون بارتلت^{۵۶} برآورده گردند. اگر همبستگی در میان متغیرها کم باشد، آزمون‌های کفایت نمونه توسط سنج‌های کایزر- میر- اولکین انجام می‌شود، همچنین در آزمون‌های بارتلت اگر ماتریس همبستگی یک ماتریس یک‌به‌یک باشد، نشان دهنده نامناسب بودن مدل عاملی می‌باشد (p.356 SPSS Inc., 2007). به طور کلی، این گزینه شاخصی برای مقایسه‌ی مقادیر ضرایب همبستگی ساده و جزئی بر روی همه متغیرهاست. مقادیر بزرگ KMO بر رضایت بخش بودن تحلیل عاملی دلالت می‌کند و آزمون بارتلت نیز فرض یک‌به‌یک بودن ماتریس ضرایب همبستگی را آزمون می‌کند، به طوری که اگر آزمون بارتلت معنادار نباشد (احتمال مربوطه بزرگتر از ۰/۵ باشد)، این امکان برای ماتریس همبستگی وجود دارد که یک ماتریس یک‌به‌یک باشد. این امر به معنای آن است که ماتریس مذکور برای تحلیل‌های بعدی مناسب نیست (زبردست، ۱۳۸۶ و خلیلی، ۱۳۹۰). بر اساس جدول شماره ۷ مقدار آماره‌ی KMO برابر ۰/۷۰۳ است و همچنین با توجه به جدول شماره ۸ مقدار KMO تناسب داده‌ها برای تحلیل عاملی خوب می‌باشد پس داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب اند. همچنین نتایج آزمون بارتلت نیز معنی دار است، به این مفهوم که فرض مخالف تأیید می‌شود، یعنی بین متغیرها همبستگی معنی دار وجود دارد.

جدول ۵. آزمون‌های کایزر- میر- اولکین و بارتلت؛ ماخذ: نگارندگان.

۰/۷۰۳	آزمون کفایت نمونه کایزر- میر- اولکین (KMO)	
۷۵۳/۲۰۶۸	تقریب کای اسکوتر	آزمون کرویت بارتلت
۰/۲۱۰	درجه آزادی	
۰/۰۰۰	سطح معناداری	

۵۲. سعی می‌شود تا تعداد زیادی متغیر در چند عامل اصلی خلاصه شوند و این امر یکی از مزایای اصلی این روش در مقایسه با روش‌های مشابه است.

۵۳. به شرطی که داده‌های اصلی از بین نرود.

54. Latent

55. Kaiser Meyer Olkin test

56. Bartlett's test

جدول ۶. معیارهای قضاوت در مورد ضریب KMO؛ ماخذ: خلیلی، ۱۳۹۰.

آزمون کفایت نمونه کایزر- میر- اولکین (KMO)	تناسب داده ها برای تحلیل عاملی
$\geq 0/90$	عالی
$0/80 - 0/89$	خیلی خوب
$0/70 - 0/79$	خوب
$0/60 - 0/69$	متوسط
$0/59 - 0/69$	ضعیف
$< 0/5$	غیر قابل پذیرش

جدول شماره ۷ مقدار ویژه و واریانس متناظر با عامل ها را نشان می دهد. در ستون مقادیر ویژه^{۵۷} مقادیر ویژه اولیه برای هر یک از عامل ها در قالب مجموع واریانس تبیین شده ۵۸ برآورد می شود. واریانس تبیین شده بر حسب درصدی از کل واریانس^{۵۹} و درصد تراکمی (تجمعی)^{۶۰} است. مقدار ویژه ی هر عامل، نسبتی از واریانس کل متغیرهاست که توسط آن عامل تبیین می شود. مقدار ویژه از طریق مجموع مجذورات بارهای عاملی (استخراجی)^{۶۱} مربوط به تمام متغیرها در آن عامل قابل محاسبه است، از این رو مقادیر ویژه، اهمیت اکتشافی عامل ها را در ارتباط با متغیرها نشان می دهد. پایین بودن این مقدار برای یک عامل به این معنی است که آن عامل نقش اندکی در تبیین واریانس متغیرها داشته است. همانطور که مشاهده می شود، شش عامل قابلیت تبیین

واریانس ها را دارند. عامل های بدست آمده را با روش واریانس^{۶۲} چرخش می دهیم، عامل ها به ترتیب عبارتند از: عامل اول ۱۷/۲۳۴، عامل دوم ۱۶/۷۷۱، عامل سوم ۱۳/۱۵۳، عامل چهارم ۱۱/۹۲۴، عامل پنجم ۱۰/۹۳۵ و عامل ششم ۸/۷۳۱ می باشد که در مجموع ۷۸/۷۴۷ درصد از واریانس را در بردارند.

روش چرخش مورد نظر در تحلیل عاملی روش واریانس بوده که روش چرخش متعامدی است. این روش تعداد متغیرهایی که بار عاملی بالایی در هر فاکتور دارند را به حداقل می رساند (Inc., 2007, p.358). این روش استقلال میان عامل های استخراجی را حفظ می کند و جمع واریانس بارها در ماتریس عاملی را بیشترین مقدار می کند؛ به همین دلیل آن را واریانس گویند. هنگامی از این روش استفاده می شود که هدف به

جدول ۷. مجموع واریانس های تبیین شده ماخذ: نگارندگان.

عوامل	مقادیر ویژه		مجموع مجذور بارهای چرخش یافته ^{۶۲}			مجموع مجذور بارهای عاملی (استخراجی)		
	مقدار کل	واریانس (%)	مقدار کل	واریانس (%)	تراکمی (%)	مقدار کل	واریانس (%)	تراکمی (%)
۱	۷/۴۰۶	۳۵/۲۶۷	۳/۶۱۹	۱۷/۲۳۴	۱۷/۲۳۴	۷/۴۰۶	۳۵/۲۶۷	۳۵/۲۶۷
۲	۲/۵۶۲	۱۲/۱۹۹	۳/۵۵۲	۱۶/۷۷۱	۳۴/۰۰۵	۲/۵۶۲	۱۲/۱۹۹	۴۷/۴۶۶
۳	۲/۰۹۴	۷/۹۷۱	۲/۷۶۲	۱۳/۱۵۳	۴۷/۱۵۷	۲/۰۹۴	۹/۹۷۱	۵۷/۴۳۷
۴	۱/۷۶۸	۸/۴۱۸	۲/۵۰۴	۱۱/۹۲۴	۵۹/۰۸۲	۱/۷۶۸	۸/۴۱۸	۶۵/۸۵۵
۵	۱/۴۴۵	۶/۸۸۲	۲/۲۹۶	۱۰/۹۲۵	۷۰/۰۱۶	۱/۴۴۵	۶/۸۸۲	۷۲/۷۳۷
۶	۱/۲۶۲	۶/۰۱۰	۱/۸۳۳	۸/۷۳۱	۷۸/۷۴۷	۱/۲۶۲	۶/۰۱۰	۷۸/۷۴۷

57. Initial Eigenvalues
58. Total Variance Explained
59. % of Variance
60. Cumulative %

61. Extraction Sums of Squared Loadings
62. Varimax
63. Rotation Sums of Squared Loadings

جدول ۸. ماتریس چرخش عوامل^{۶۴}؛ ماخذ: نگارندگان.

عوامل						شاخص
۶	۵	۴	۳	۲	۱	
	۰/۵۲۷					خدمات اساسی شهری
			۰/۷۴۲			محیط سالم
				۰/۸۶۵		محیط ایمن
		۰/۵۴۹				فقر
	۰/۸۷۱					مسکن
		-۰/۶۰۷				مطبوعیت و فرهنگ
				۰/۵۶۰		ساختار بهره وری اقتصادی
				۰/۶۶۴		منابع انسانی متنوع
			۰/۸۰۶			دسترسی به فناوری پیشرفته
۰/۸۴۱						دسترسی به بازار
	۰/۵۶۹					محیط بازرگانی قوی و سالم
				۰/۸۰۴		تأثیر گذاری و سلامت مدیریت مالی
			۰/۸۶۹			ارتباط مالی بین دولتی
		۰/۸۷۴				شایستگی اعتباری
					۰/۶۴۴	ساختار و اثر گذاری خدمات رسانی
					۰/۷۱۵	استقلال دولت محلی
					۰/۶۳۶	هماهنگی درون دولتی
					۰/۸۳۷	شفافیت دولت محلی
					۰/۶۴۶	مشارکت شهروندان
۰/۶۵۸						توسعه اجتماعی
				۰/۶۷۰		مدیریت اقتصادی

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 7 iterations.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۵۲

بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی جهت سنجش و امکان سنجی شاخص‌های استراتژی توسعه شهری (CDS) در ایران شش عامل تأثیرگذار از جدول شماره ۸ استخراج گردید که نامگذاری این عوامل شامل عامل اول مدیریت شهری اثرگذار که با ترکیب شاخص‌های ساختار و اثرگذاری خدمات رسانی، استقلال دولت محلی، هماهنگی درون دولتی، شفافیت دولت محلی، مشارکت شهروندان، عامل دوم مکانیزم اقتصادی کارآمد که با ترکیب شاخص‌های مدیریت اقتصادی، تأثیرگذاری و سلامت مدیریت مالی، منابع انسانی متنوع، ساختار بهره‌وری اقتصادی و محیط ایمن؛ عامل سوم محیط اجتماعی سالم و فناوری بالا که با ترکیب

دست آوردن عامل‌هایی است که دارای بارزبندی بر روی برخی از متغیرها و بار کم بر روی متغیرهای دیگر باشد. در این روش تأکید بر ساده کردن ستون‌های ماتریس عاملی است، یعنی حداکثر امکان ساده کردن تا آنجایی حاصل می‌شود که بر روی یک ستون خاص ماتریس، فقط مقادیر (بارهای عاملی) صفر و یک قرار بگیرد. از این رو، مجموع تغییرات ایجاد شده در بارهای عاملی به حداکثر می‌رسد. در این حالت تفسیر عامل‌ها ساده می‌شود (خلیلی، ۱۳۹۰). جدول شماره ۸، سهم متغیرها را در عامل‌ها بعد از چرخش نشان می‌دهد. هر متغیر در عاملی قرار می‌گیرد که با آن عامل همبستگی بالای معنی داری داشته باشد.

جدول ۹. خلاصه مدل؛ ماخذ: نگارندگان.

مدل Model	ضریب همبستگی چندگانه R	مجذور ضریب همبستگی چندگانه یا ضریب تعیین R Square	ضریب تعیین تعدیل شده Adjusted R Square	خطای استاندارد برآورد Std. Error of the Estimate	آزمون دوربین- واتسن Durbin-Watson
۱	۰/۶۹۰	۰/۴۷۶	۰/۴۷۱	۰/۵۰۲	
۲	۰/۷۳۰	۰/۵۲۳	۰/۵۲۵	۰/۴۷۶	
۳	۰/۷۶۸	۰/۵۸۹	۰/۵۷۸	۰/۴۴۸	
۴	۰/۷۸۲	۰/۶۱۱	۰/۵۹۷	۰/۴۳۸	
۵	۰/۷۹۲	۰/۶۲۸	۰/۶۱۰	۰/۴۳۱	
۶	۰/۸۰۵	۰/۶۴۸	۰/۶۲۸	۰/۴۲۱	
۷	۰/۸۰۰	۰/۶۴۰	۰/۶۲۳	۰/۴۲۳	۲/۴۴۲

شاخص‌های ارتباط مالی بین دولتی، دسترسی به فناوری پیشرفته و محیط سالم؛ عامل چهارم اشتغال و تسهیلات اعتباری شهروندان که با ترکیب شاخص‌های شایستگی اعتباری، مطبوعیت و فرهنگ و فقر؛ عامل پنجم خدمات شهری که با ترکیب شاخص‌های خدمات اساسی شهری، مسکن و محیط بازرگانی قوی و سالم و عامل ششم دسترسی به بازار که با ترکیب شاخص‌های توسعه اجتماعی و دسترسی به بازار به دست آمده می‌باشد.

۷- ارائه راهکارهای عملیاتی جهت تحقق پذیری

استراتژی توسعه شهری (CDS) در ایران

در تحلیل رگرسیونی خطی روش استفاده شده گام به گام^{۶۵} می‌باشد. جدول شماره ۹ یا خلاصه مدل^{۶۶}، خلاصه آماره‌های مربوط به برازش مدل را نشان می‌دهد. و مدل نیز تعداد مدل‌های تشکیل شده را نشان می‌دهد که شامل هفت مدل می‌شود. همیشه مدلی مناسب تر است که از یک طرف مقدار ضریب تعیین آن بالاتر باشد و از طرف دیگر متغیرهای زیادی را شامل نشود. با توجه به اینکه مقدار ضریب همبستگی چندگانه (R) به یک نزدیکتر است، همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته قوی‌تر می‌باشد. مجذور ضریب همبستگی

چندگانه (R Square) در جدول شماره ۹ به میانگین صفر و یک نزدیک می‌باشد البته هرچه این مقدار به یک نزدیکتر باشد، نشان از آن دارد که متغیرهای مستقل توانسته‌اند میزان زیادی از متغیر وابسته را تبیین کنند و برعکس، هرچه مقدار ضریب تعیین به صفر نزدیکتر باشد، دلالت بر نقش کمتر متغیرهای مستقل در تبیین واریانس متغیر وابسته دارد. ضریب تعیین همان دقت مدل ما می‌باشد که هر چه بیشتر باشد نشان از دقت بالای مدل دارد. مقدار ضریب تعیین تعدیل شده به ترتیب ۰/۴۷۱، ۰/۵۲۵، ۰/۵۷۸، ۰/۵۹۷، ۰/۶۱۰، ۰/۶۲۸ و ۰/۶۲۳ است یعنی به ترتیب متغیر مستقل ۴۷/۱، ۵۲/۵، ۵۷/۸، ۵۹/۷، ۶۱/۰، ۶۲/۸ و ۶۲/۳ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کند. با توجه به اینکه خطای استاندارد در جدول برای هر یک از عوامل کمتر از میانگین می‌باشد پیش بینی دقیق‌تر و ضریب همبستگی قوی‌تر خواهد بود. خطای استاندارد برآورد^{۶۷} نشان دهنده میزان قدرت پیش بینی معادله رگرسیونی بوده و شاخصی است که تغییر پذیری اندازه‌های پیش بینی شده y را در اطراف خط رگرسیون نشان می‌دهد. هرچه اشتباه استاندارد برآورد کوچکتر باشد پیش بینی دقیق‌تر و ضریب همبستگی قوی‌تر است. آماره دوربین- واتسن^{۶۸}

۶۵. یا (Stepwise Method) که در این روش متغیرهای مستقل یکی به معادله رگرسیون اضافه می‌شود و اگر نقش معنی داری در رگرسیون نداشته باشند از آن حذف می‌شوند. معمولاً هنگامی از این روش استفاده می‌شود که محقق دارای یک چارچوب نظری باشد.

- 66. Model Summary
- 67. Std. Error of the Estimate
- 68. Durbin-Watson

جدول ۱۰. عوامل مشترک (Coefficientsa)؛ ماخذ: نگارندگان.

مدل منتخب	عوامل مشترک استاندارد نشده		عوامل مشترک استاندارد شده		سطح معنی داری ^{۷۲}	عدد ثابت ^{۷۳}
	ضرایب رگرسیونی استاندارد نشده	خطای استاندارد	ضرایب رگرسیونی استاندارد شده	استاندارد شده		
مقدار ثابت	۰/۶۱۵	۰/۱۶۷			۳/۶۸۴	۰/۰۰۰
ساختار بهره وری اقتصادی	۰/۲۲۰	۰/۰۵۲	۰/۳۳۹		۴/۲۱۲	۰/۰۰۰
خدمات اساسی شهری	۰/۱۶۸	۰/۰۸۱	۰/۱۷۳		۲/۰۷۱	۰/۰۴۱
دسترسی به بازار	۰/۱۱۶	۰/۰۴۰	۰/۲۰۴		۲/۹۴۰	۰/۰۰۴
دسترسی به فناوری پیشرفته	۰/۱۳۵	۰/۰۴۱	۰/۲۱۷		۳/۳۳۳	۰/۰۰۱
مسکن	۰/۱۶۴	۰/۰۴۷	۰/۲۱۶		۳/۴۶۲	۰/۰۰۱

a. Dependent Variable: At last Opinion Poll

از آنجاکه در تحلیل رگرسیون مقیاس اغلب متغیرهای مستقل از واحدهای متفاوتی تشکیل شده بنابراین به راحتی نمی توان به مقایسه سهم هر متغیر مستقل در تبیین تغییرات یا واریانس متغیر وابسته پرداخت؛ از همین رو ضرایب رگرسیونی استاندارد شده استفاده می شود. ضرایب رگرسیونی استاندارد شده برای تعیین اهمیت و نقش متغیر یا متغیرهای مستقل در پیشگویی معادله رگرسیون از مقادیر بتا استفاده می شود. از طریق آن می توان در مورد اهمیت نسبی متغیرها قضاوت نمود، بزرگ بودن مقدار بتا نشان دهنده اهمیت نسبی و نقش آن در پیشگویی متغیر وابسته می باشد لذا در تفسیر نتایج رگرسیون بهتر است به جای ضرایب رگرسیونی غیر استاندارد از ضرایب رگرسیونی استاندارد شده استفاده نماییم.

آماره های توصیفی برای باقیمانده های استاندارد شده و نشده و مقادیر پیش بینی شده ارائه می کند. علاوه بر این آماره دوربین- واتسن، همبستگی بین باقیمانده ها را اندازه گیری و ارائه می دهد. این آزمون مقداری بین ۰ تا ۴ دارد و اگر بین ۱ تا ۳ باشد پدیده خود همبستگی در داده ها وجود ندارد و به راحتی می توانیم از تحلیل رگرسیونی استفاده کنیم. میزان این آماره در جدول شماره ۱۱، برای مدل هفتم ۲/۴۴۲ می باشد.

جدول شماره ۱۰ یا عوامل مشترک^{۶۹} میزان تاثیر گذاری متغیر یا متغیرهای وابسته، معنی دار بودن متغیر مستقل در مدل و نیز معادله رگرسیون را نشان می دهد. ضرایب تاثیر رگرسیون شامل دو دسته ضریب تاثیر استاندارد شده^{۷۰} یا (Beta) و ضرایب تاثیر رگرسیون استاندارد نشده^{۷۱} یا (B) می باشد. ضرایب رگرسیونی استاندارد نشده مربوط به مدل رگرسیونی برآورد شده می باشد؛ اما

جدول ۱۲. ضریب اثرگذاری عوامل منتخب در بین متغیر وابسته؛ ماخذ: نگارندگان.

ردیف	شاخص	ضریب اهمیت شاخص (Beta)
۱	ساختار بهره وری اقتصادی ^{۷۴}	۰/۳۳۹
۲	خدمات اساسی شهری ^{۷۵}	۰/۱۷۳
۳	دسترسی به بازار ^{۷۶}	۰/۲۰۴
۴	دسترسی به فناوری پیشرفته ^{۷۷}	۰/۲۱۷
۵	مسکن ^{۷۸}	۰/۲۱۶

69. Coefficients

70. Standardized Coefficients

71. Unstandardized Coefficients

72. t

73. Sig.

74. Structure of Economic Productivity

75. Basic Urban Services

76. Accessibility to Market

77. Accessibility to Advanced Technology

78. Housing

جدول ۱۳. میانگین تاثیر پذیری شاخص ها؛ ماخذ: نگارندگان.

ردیف	شاخص	میانگین تاثیر پذیری
۱	ساختار بهره وری اقتصادی	۲/۱۱
۲	خدمات اساسی شهری	۳/۴۵
۳	دسترسی به بازار	۳/۳۱
۴	دسترسی به فناوری پیشرفته	۳/۲۳
۵	مسکن	۲/۱۵

جدول ۱۴. مشخص نمودن حوزه‌های نیازمند اقدام؛ ماخذ: نگارندگان.

ردیف	شاخص	امتیاز کسب شده
۱	ساختار بهره وری اقتصادی	۱/۰۱۷
۲	مسکن	۰/۶۴۸
۳	دسترسی به فناوری پیشرفته	۰/۴۳۴
۴	دسترسی به بازار	۰/۴۰۸
۵	خدمات اساسی شهری	۰/۳۴۶

بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل رگرسیونی جهت ارائه راهکارهای عملیاتی برای تحقق پذیری استراتژی توسعه شهری (CDS) و مشخص سازی زمینه‌های نیازمند اقدام در ایران، مدلی که دارای ضریب اهمیت بالاتر و خطای استاندارد کمتری باشد مدل مناسب تری به نظر می‌رسد. با توجه به جدول شماره ۱۲ مدل هفتم مدل برگزیده با توجه به شرایط گفته شده با پنج شاخص می‌باشد که در جدول شماره ۱۴ پنج شاخص مورد نظر با ضرایب اهمیت شان ارائه گردیده‌اند.

بر اساس یافته‌های حاصل از پاسخ به سوالات پرسشنامه ها، میانگین تاثیر پذیری بر اساس میانگین در جدول شماره ۱۳ ارائه گردیده است.

جدول شماره ۱۴ نشان دهنده حوزه‌های نیازمند اقدام را نشان می‌دهد، به همین خاطر حوزه‌های نیازمند اقدام جهت تحقق پذیری استراتژی توسعه شهری در ایران بر اساس بیشترین اهمیت به ترتیب اولویت، ساختار بهره‌وری اقتصادی، مسکن، دسترسی به فناوری پیشرفته، دسترسی به بازار، خدمات اساسی شهری از عوامل تاثیر گذار بر تحقق پذیری طرح‌های استراتژی توسعه شهری در ایران می‌باشند.

۸- جمع بندی و نتیجه گیری

در این تحقیق با استخراج شاخص‌ها و معیارهای قابل پیگیری در نظام شهرسازی کشور، بر اساس اصول مورد نظر بانک جهانی و استخراج نهایی داده‌های پرسشنامه نخست جهت امکان سنجی شاخص‌های استخراج شده در تحلیل عاملی با خلاصه سازی عوامل و وزن دهی به آنها عوامل نهایی تاثیر گذار مشخص گردید، سپس با تحلیلی رگرسیونی جهت تعیین اولویتها و ارائه راهکارهای عملیاتی برای تحقق پذیری آنها صورت پذیرفت، به همین خاطر با توجه به تحلیل‌های انجام گرفته بر اساس مدل مفهومی تحقیق به نظر می‌رسد تهیه و اجرای طرح استراتژی توسعه شهری (S) در نظام شهرسازی ایران پیش شرط و زمینه‌های بسیار مناسب تری را طلب می‌کند. بر اساس اطلاعات جدول میانگین رضایتمندی شاخص‌ها نظام شهرسازی کشورمان فاقد میزان قابل توجهی از شاخص‌های اصلی زمینه ساز تحقق CDS می‌باشد؛ به همین دلیل لازم است که به تاثیر عوامل مدیریت شهری اثر گذار، مکانیزم اقتصادی کارآمد، محیط اجتماعی سالم و فناوری بالا، اشتغال و تسهیلات اعتباری شهروندان، خدمات شهری، دسترسی به بازار در راستای تهیه و اجرای طرح استراتژی توسعه شهری توجه شود. همچنین جهت اولویت بندی

جدول ۱۵. راهکارهایی جهت بهبود حوزه‌های نیازمند اقدام؛ ماخذ: نگارندگان.

ردیف	شاخص	راهکارها
۱	ساختار بهره‌وری اقتصادی	توجه به توسعه اقتصاد محلی ^{۷۹} ؛ افزایش سهم تولید محلی در اقتصاد ملی؛ سرمایه‌گذاری در آموزش نیروی انسانی (تحصیلات، آموزش ضمن خدمت، سلامت و بهداشت، تغذیه...); مشارکت گسترده بازیگران گوناگون محلی؛ تاسیس صندوق توسعه محلی؛ اصلاح مقررات جهت تسهیل سرمایه‌گذاری؛ ...
۲	مسکن	روشن شدن مسئله مدیریت زمین برای تامین مسکن و توسعه شهر و روستا؛ تشکیل و سازماندهی بازار سرمایه مسکن؛ تامین مسکن با تاکید گروههای کم درآمد و نیازمند (بویژه اقشار آسیب پذیر جامعه)؛ بازنگری سیاست کوچک سازی، انبوه سازی و تداوم آن؛ افزایش مشارکت بخش خصوصی و تشکل های صنفی و تعاونیهای تولید مسکن؛ حمایت از بخش عمومی جهت ایجاد و تقویت گروهها و تشکل های مردمی و افراد خیر و موسسات خیریه و بنیادها و نهادهای غیر دولتی در جهت تامین مسکن اقشار محروم جامعه؛ برنامه ریزی جامع برای بهبود وضعیت مسکن روستایی و حاشیه ای با اولویت مناطق آسیب پذیر؛ حمایت از تولید حرفه ای انبوه و صنعتی مسکن؛ رعایت ارزشهای فرهنگی و حفظ حرمت و منزلت خانواده در معماری مسکن؛ بهبود وضعیت مسکن از نظر مشکل کمبود مسکن یا بدمسکنی؛ توانمندسازی ساکنان و ارتقا و بهبود کیفی وضعیت ساختمانها و مقاوم سازی آنها؛ مشارکت و نظر خواهی از شهروندان، کارشناسان و مسئولان در یک روند هماهنگ و یکپارچه؛ ...
۳	دسترسی به فناوری پیشرفته	گسترش شهر الکترونیک؛ سرمایه‌گذاری وسیع در حوزه فناوری های پیشرفته کشور جهت افزایش کارایی و بهبود نظام تولید و نظام سکونتگاهها؛ تسهیل در افزایش ضریب نفوذ تلفن و اینترنت؛ حمایت مالی از سکونتگاههای شهری و روستایی نوآور در زمینه استفاده از فناوری های نوین در زندگی شهری و روستایی؛ ...
۴	دسترسی به بازار	تسهیل جهت گردش سرمایه های محلی؛ سهولت دسترسی به پایانه ها و شبکه های ارتباطی؛ سرمایه گذاری در حمل و نقل کارآمد و ارزان جهت کاهش هزینه های تولید (صاحبان صنایع و کارگران)؛ ...
۵	خدمات اساسی شهری	گسترش و نوسازی شبکه زیرساختهای اصلی؛ دسترسی فراگیر به و تاسیسات شهری و روستایی (برق، آب...); توجه به فناوری های زیست محیطی و استفاده از آن در سکونتگاهها؛ بهبود و ارتقاء تسهیلات و تجهیزات شهری و روستایی (کاربری های آموزشی و بهداشتی، سیستم دفع مواد زائد جامد)؛ ...

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۵۶

حوزه‌های نیازمند اقدام لازم است که به ترتیب اولویت به شاخص‌های ساختار بهره‌وری اقتصادی، مسکن، دسترسی به فناوری پیشرفته، دسترسی به بازار، خدمات اساسی شهری توجه گردد، در نتیجه جهت بهبود حوزه‌های نیازمند اقدام، راهکارهایی (جدول شماره ۱۵) پیشنهاد داده شده است.

منابع و ماخذ

۱. چپ من، دیوید. (۱۳۸۴) آفرینش محلات و مکان‌ها در محیط انسان ساخت. ترجمه شهرزاد فریادی و منوچهر طبیبیان. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲. خلیلی، احمد (۱۳۹۰) درسنامه روشهای برنامه ریزی شهری. (منتشر نشده). دانشکده معماری و شهرسازی. تهران: دانشگاه هنر.
۳. راهبرد توسعه شهری بندر انزلی (۱۳۹۰)، راهبرد توسعه شهری بندر انزلی. بازیابی ۱۵ تیرماه ۱۳۹۰ از www.anzalicds.ir
۴. زاهدی، شمس السادات و نجفی، غلامعلی (۱۳۸۵) بسط مفهومی توسعه پایدار. فصلنامه مدرس علوم انسانی. دوره ۱۰، شماره ۴، صص ۴۳-۷۶.
۵. زبردست، اسفندیار (۱۳۸۶) درسنامه روشهای برنامه ریزی شهری. (منتشر نشده). دانشکده شهرسازی. پردیس هنرهای زیبا. تهران: دانشگاه تهران.
۶. کاردار، سعید و رحمانی، محمد و ملاآقا جانزاده، ساره

19. Jiaping, Wu (2008). Local Planning and Global Implementation: Foreign Investment and Urban Development of Pudong. Shanghai. Habitat International, Vol. 34. Pp. 8-19.
20. Kellett, L. (2007). The City of Saskatoon's Local Area Planning Program: A case study (Canada). Soc Indicies.
21. Koomen, E. (2008). Open-Space Preservation in the Netherland: Planning, Practice and Prospects. Vol. 21, Pp.12-23.
22. Kostic, S. (2007). Formulation City of Nis Development Strategy. Newsletter.
23. Kyung-Hwan, Kim (2002). China CDS Performance Indicators Manual. UN Habitat-Fukuoka Office.
24. Leng, Kay (2005). Strategic Environmental Assessment in Hong Kong. Environment International. Vol. 7. Pp.5-19.
25. Marull, J. (2007). A Land Suitability Index for Strategic Environmental Assessment in Metropolitan Areas. Landscape and Urban Planning, Vol. 6, Pp. 9-23.
26. Mcclamroch, Jo. (2001). Strategic Planning: Politics, Leadership and Learning. The Journal of Academic Librarianship, Vol. 27, Pp. 9-26.
27. Raco, Mike (2000). Assessing community participation in local Economic development: lessons for the new urban policy. Political Geography, No.19, Pp. 573-599.
28. SPSS Inc. (2007). SPSS Base 16.0 User's Guide. Chicago: SPSS Inc. Reterived from: <<http://www.spss.com>>. (Access June 2011).
29. Sudhira, H.S., Ramachandra, T.V. and Bala Subrahmanya, M.H. (2007). City profile Bangalore. Cities, Vol. 24, No. 5, Pp. 379-390.
30. The Santiago City CDS Team (SCCDST). (2005). The City Development Strategies report. GENSAN SHEEP DEVELOPMENT AGENDA, General Santos City. Philippines.
31. UCMP. (2011). Reterived from: <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/166856/UCMP/UCMP/session1-2_strategy_governance.htm#governance>. (Access June 2011).
32. UMP (Urban Management Programme) (2002). A Synthesis and lesson learned. Urban Management Programme City Development Strategy Reports.
33. UN-Habitat (2004a). CDS TOOLKIT FOR LOCAL CHIEF EXECUTIVES. Philippine: CDS 2 Project Office. League of cities of Philippine. Reterived from: <http://www.unhabitat.org/campaigns/governance/docs_pubs.asp#Index>. (Access June 2011).
34. UN-Habitat (2004b). City Development (۱۳۸۸) طرح استراتژی توسعه شهری (CDS)؛ رویکردی راهبردی و نوین در مدیریت، طراحی و برنامه ریزی شهری. فصلنامه راهبرد. سال هجدهم. شماره ۵۲، صص ۱۸۳-۱۹۹.
۷. گلکار، کوروش و آزادی، جلال (۱۳۸۴) راهبرد توسعه شهر چیست. فصلنامه شهرنگار. شماره ۳۰، خرداد، صص ۵۹-۷۹.
۸. مهدیزاده، جواد (ویراستار) (۱۳۷۸) اصلاح نظام مدیریت توسعه شهری در ایران براساس رویکرد راهبردی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۹. مهندسین مشاور شارستان (۱۳۸۸) گزارش نهایی (جمع بندی گزارش ها) راهبرد توسعه شهر قزوین. با همکاری مهندسین مشاور اوربان سولوشنز تهران: مدیریت طرح بهسازی شهری و اصلاحات بخش مسکن. وزارت مسکن و شهرسازی.
10. Barton, Huge, Marcus Grant and Richard Guise (2003). Shaping Neighborhoods: A guide for health. Sustainability and vitality. London and New York: Spoon Press.
11. Cities Alliance (2004a). Cities Development Strategy, First Result. Reterived from: <<http://www.citiesalliance.org>>. (Access June 2011).
12. Cities Alliance (2004b). CDS in China: A Manual. Reterived from: <www.citiesalliance.org>. (Access June 2011).
13. Cities Alliance (2006a). Guide to City Development Strategies, Improving Urban Performance. Washington D.C: York Graphic Services.
14. Cities Alliance (2006b). City Development Strategy Guidelines: Driving Urban Performance. Washington D.C: Cities Alliance.
15. Cities Alliance (2011). The City Development Strategy Process. Reterived from: <www.Citiesalliance.org>. (Access June 2011).
16. GHK Group of Companies (UK), (2000). CDS: Taking Stock and Signposting the Way Forward Discussion Report for the World Bank and DFID (UK), London.
17. Houghton, Graham (1997). Developing sustainable urban Development models. Cities, Vol. 14. No. 4, Pp. 189-195.
18. Huther, Jeff & Shah, Anwar (2000). Applying a Simple Measure of Good Governance. Reterived from: <www.worldbank.org>, (Access June 2011).

Strategy Hyderabad, United Nations Human Settlement programme (UN-Habitat).

35. Van Jijk, M. P. (2004). Urban management makes cities more competitive, but requires capacity building. Reterived from: <<http://www.urbanicity.org>>. (Access June 2011).

36. Webster, Douglas (2002). Formulating City Development Strategies in China: Methodological Steps. Asia Pacific Research Center. Stanford University. Presentation in Beijing, July 6 and 7, 2002. Beijing.

37. World Bank (2000). Cities in Transition. Washington: World Bank Urban and Local Government Strategy. The World Bank Infrastructure Group Urban Development.

38. World Bank (2002). Terms of Reference. Participation Workshop for Aden Governorate Council Members. Yemen Port Cities Development Program. Washington D.C.

39. World Bank (2006a). City Profile Karte, World Bank, Urban Karte August 28, 2006, Reterived from: <http://www.isted.com/villes-developpement/cities_alliance/cds_karte.pdf>, (Access June 2011).

40. World Bank (2006b). Urban Karte. Reterived from: <http://www.isted.com/villes-developpement/cities_alliance/cds_karte.pdf>. (Access June 2011).

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۵۸

ارزیابی عملکرد پارکهای شهری بر اساس نیازهای اجتماعی (مطالعه موردی: پارکهای منطقه‌ای شهر شیراز)

حمید رضا وارثی- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
علی اکبر رنجبر* - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

Operation evaluation of urban parks based on social needs (Case Study: Regional parks in the city of Shiraz)

Abstract

This study analyzes the distribution of city green space areas based on social characteristics and the optimal location of regional parks in the 9 regions of Shiraz. This research type is practical and its methods are descriptive - analytic. The statistical society is the population over 11 years old in the city of Shiraz. The research results shows that a significant difference between the social characteristics of Shiraz city and urban parks performance. Also there is significant relationship between the variable of parks sports spaces and the age groups requirement. The highest per capita of urban green space is in District 3 and the regions 4, 7, 8 and 9 have the lowest per capita of green space, while the physical city expansion is in these districts, that regarding to the population increasing in these districts, it is required to create green space in the pattern of regional and zonal parks. In addition to the unbalanced distribution of park space, the shortage of these levels is quite evident in the whole urban areas. Therefore, the optimal location of regional parks using fuzzy logic and layers overlapping model in the GIS, has good performance and greater efficiency.

Keywords: Urban Parks, Social needs, Overlapping model, Location, Shiraz city.

چکیده

هدف این تحقیق بررسی و تحلیل توزیع فضای سبز مناطق شهر شیراز بر اساس ویژگی‌های اجتماعی و مکانیابی بهینه پارکهای منطقه‌ای در سطح مناطق ۹ گانه شیراز می‌باشد. نوع تحقیق کاربردی و روش بررسی آن توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری، جمعیت بالای ۱۱ سال شهر شیراز می‌باشد. یافته‌های پژوهش بیانگر این نتایج بود، که تفاوت معناداری بین ویژگی‌های اجتماعی مناطق شهری شیراز و عملکرد پارکهای شهری می‌باشد. و همچنین بین متغیر فضاهای ورزشی پارکهای منطقه‌ای و نیاز گروه‌های سنی بطور جداگانه رابطه معناداری وجود دارد. بالاترین سرانه فضای سبز شهری در منطقه ۳ و کمترین حد سرانه مربوط به مناطق ۴، ۷، ۸ و ۹ می‌باشد، این در شرایطی می‌باشد که گسترش فیزیکی شهر بیشتر در این مناطق می‌باشد که با توجه به افزایش جمعیت در این مناطق، نیاز به ایجاد فضای سبز، در الگوی پارک‌های ناحیه‌ای و منطقه‌ای می‌باشد. و این بیانگر عدم دسترسی مناسب شهروندان به پارکهای منطقه‌ای می‌باشد. لذا مکانیابی بهینه پارکهای منطقه‌ای با بکارگیری منطق فازی و مدل همپوشانی لایه‌ها در محیط GIS، عملکرد مفید و کارایی بیشتری را در پی خواهد داشت.

واژگان کلیدی: پارکهای شهری، نیازهای اجتماعی، شهر شیراز، مدل، مکانیابی.

توزیع فضایی کاربری فضای سبز را در شهر کسب کرد. همچنین نکته بسیار مهم در مکانیابی فضاهای سبز عمومی ضرورت‌های اجتماعی ایجاد پارک است. پارک باید جایی باشد که زندگی در آن موج می‌زند (سعیدنیا، ۱۳۷۹، ص ۷۸). اگر فضای سبز به عنوان جزئی از بافت شهرها و نیز بخشی از خدمات شهری ضرورت یافته باشد، نمی‌تواند جدا از نیازهای جامعه شهری باشد (همان، ص ۳۵). لزوم توجه به مکانیابی پارک‌ها و انتخاب مناسب‌ترین سایت برای ایجاد و احداث پارک‌های شهری از آلترناتیوهای بسیار مهم برای استفاده بهینه و در نتیجه استقبال مردم شهر از این مکانها خواهد بود (رزمی، ۱۳۸۴، ص ۳). مطالعه نیازهای اجتماعی شهر و توجه به اقسام مختلف اجتماعی و سنین مختلف نواحی شهری، مکانیابی بهینه پارک‌های شهری در مقیاس‌های متفاوت و طراحی و برنامه ریزی فضاهای پارک‌های شهری بر اساس نیازهای استفاده کنندگان نواحی شهری، می‌تواند موجب رضایت شهروندان و پایداری بافت اجتماعی شهر شود.

۱-۲- اهداف: هدف این تحقیق بررسی و تحلیل توزیع فضای سبز مناطق شهر شیراز بر اساس ویژگی‌های اجتماعی و مکانیابی بهینه پارک‌های منطقه ای در سطح مناطق ۹ گانه شیراز می‌باشد.

۱-۲-۱- اهداف کلی: بررسی و تحلیل پارک‌های منطقه ای شهر شیراز از دید برنامه ریزی شهری.

۱-۲-۲- اهداف ویژه: ۱. بررسی پراکندگی جمعیت مناطق شهر شیراز و میزان پارک‌های موجود؛ ۲. بررسی و تحلیل ویژگی‌های اجتماعی استفاده کنندگان پارک‌های منطقه ای شهر شیراز؛ ۳. بررسی دسترسی مردم به پارک‌های منطقه ای در شهر شیراز.

۱-۳- فرضیه‌های تحقیق: ۱. به نظر می‌رسد بین ویژگی‌های اجتماعی مناطق شهری شیراز و عملکرد پارک‌های منطقه ای تفاوت معناداری وجود دارد؛ ۲. به نظر می‌رسد دسترسی مردم به پارک‌های منطقه ای در شهر شیراز بر اساس معیارهای مکانیابی، به طور بهینه انجام نگرفته است.

۱-۴- پیشینه‌ی تحقیق

- Dicle Oguz، در سال (۲۰۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان

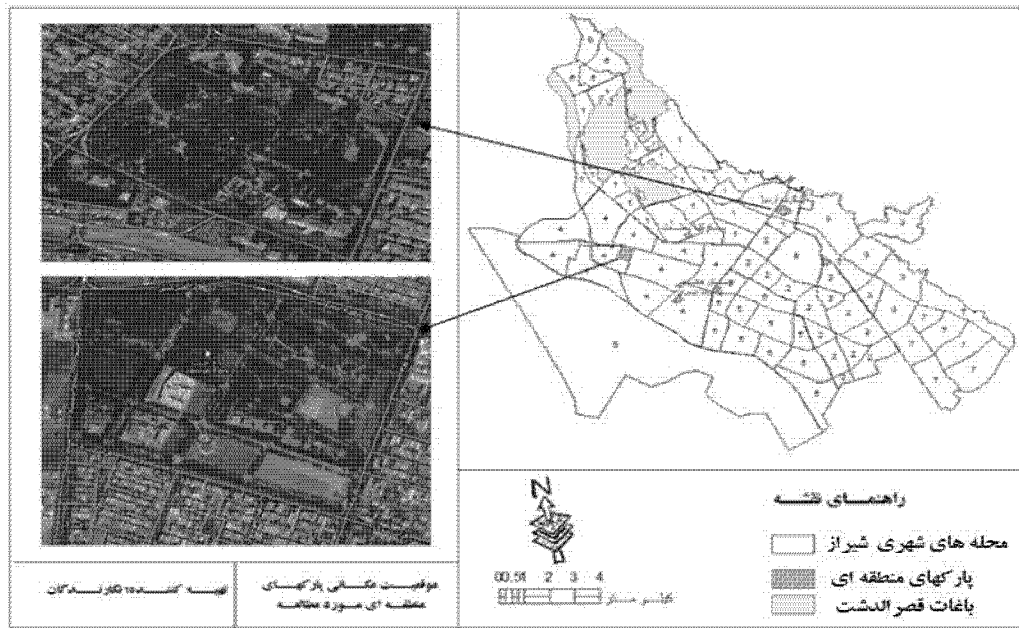
کاربریهای عمومی در بسیاری از شهرها به دلایلی چون عدم توجه به مکان‌گزینی و شعاع دسترسی و آستانه‌های جمعیتی، قادر به ارائه خدمات مطلوب به شهروندان نمی‌باشند. این موضوع در شهرهای بزرگ و بویژه برای کاربریهایی نظیر فضای سبز (پارک‌های منطقه ای) از نمود بیشتری برخوردار است. در خدمات رسانی شهری تنها افزایش تعداد مراکز خدماتی، دلیل بر خدمات رسانی مناسب نبوده، بلکه آنچه حائز اهمیت است، کیفیت خدمات و توزیع بهینه این مراکز بر اساس نیازهای اجتماعی است.

توسعه فیزیکی شهر شیراز از یک طرف به بهای کاهش سطح سبزی‌نگی شهر و محیط پیرامونی و افزایش آلودگی‌های محیط زیست عمل نموده و از طرف دیگر از درون با افزایش جمعیت شهری ضرورت بازنگری و ساماندهی پارک‌های شهری را الزامی نموده است (بازنگری طرح جامع شهر شیراز، جلد سوم، ۱۳۸۹، ص ۱۰۶). که در این تحقیق با توجه به جمعیت و مساحت مناطق شهری شیراز، کمبود فضای سبز مناطق مشخص می‌شود و با تأکید بر نیازهای اجتماعی جامعه شهری، و با تحلیل‌های مکانیابی در محیط GIS، الگوی پراکندگی پارک‌های منطقه ای در مناطق نه گانه شیراز را بررسی می‌کنیم.

۱-۱- تبیین مسأله‌ی پژوهشی

افزایش شواهد تجربی نشان می‌دهد که حضور مناطق طبیعی سبز منجر به کیفیت زندگی در بسیاری جهات می‌شود. علاوه بر بسیاری از خدمات زیست محیطی فضای سبز شهری، مزایای روانی جوامع انسانی، منبع احساسات مثبت و تحقق خدمات مفید غیر مادی و غیر مصرفی و غنی سازی زندگی بشر را فراهم می‌کند (130: Choessuira, 2004).

برنامه ریزی و طراحی فضای سبز عمومی (پارک‌های شهری) باید بر اساس شناخت و تجزیه و تحلیل نیازهای اجتماعی - روانی جامعه شهری و نیز امکانات و قابلیت‌های شهر صورت گیرد. باید میزان جمعیت شهر و گروه‌های سنی و جنسی و تراکم جمعیت مختلف شهر را مشخص نمود و اطلاعات دقیقی از کمیت و کیفیت و

نقشه ۱. موقعیت پارکهای مورد مطالعه

موردی مناطق او ۸ شهرداری تبریز) پیشنهاداتی جهت مکان‌گزینی پارکهای درون شهری جدید بر اساس سلسله مراتب کالبدی و ساختار فضایی شهر و سلسله مراتب کارکردی این نوع کاربری ارائه نموده است. آقای عامل بافنده در سال (۱۳۸۹) در پایان نامه خود تحت عنوان «ارزیابی عملکرد مبلمان پارک‌های شهری مشهد (با تأکید بر پارک‌های منطقه‌ای)» بر اساس آزمون فرضیه‌ها، به این نتیجه می‌رسد که در بیشتر موارد، با بهبود عملکرد مبلمان پارکی، میزان تمایل به استفاده‌ی مجدد از پارک و مدت ماندگاری در این فضاها افزایش می‌یابد.

۵-۱- شهر شیراز و موقعیت پارکهای مورد مطالعه

شهر شیراز به ۹ منطقه شهرداری تقسیم شده است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۸۵، شهر شیراز ۳۱/۱۶ درصد جمعیت استان و ۷۸/۹۶ درصد جمعیت شهرستان شیراز را در خود جای داده است. تراکم جمعیت در شهر شیراز ۷۵۸۳ نفر در کیلومتر مربع می‌باشد که ۲۱۷ برابر تراکم جمعیتی استان می‌باشد (سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۸۷، ص ۲۴).

پارک آزادی به علت قدمت آن در سال ۱۳۴۵ و قرار گرفتن در یک موقعیت مکانی فرامنطقه‌ای و نیز پارک جنت با توجه وسعت زیاد و تازه تأسیس بودن آن در سال ۱۳۸۴

«نظرسنجی از کاربران پارکهای شهری آنکارا»، نتیجه می‌گیرد که کاربران پارکهای شهری عمدتاً بین سنین ۱۹ تا ۴۴ سال، مجرد، مرد و متعلق به گروه درآمدی متوسط رو به پایین است. و کیفیت خدمات برای کاربران پارکهای شهری آنکارا مهم‌تر از انواع خدمات می‌باشد (169 Oguz, 2000).

- Liao و Chang، در سال (۲۰۱۱)، در مقاله خود تحت عنوان «بررسی روش جامع برای اندازه‌گیری نسبت حقوق صاحبان سهام فضایی امکانات عمومی در زمینه پارک‌های شهری»، تجزیه و تحلیل آنها نشان می‌دهد که تفاوت‌های اجتماعی و اقتصادی شهروندان، ویژگی‌های توزیع فضایی جمعیت، ساختار خانواده، و موقعیت شغلی. نشان دهنده‌ی توسعه نابرابر فضایی در استفاده از زمین می‌باشد که بر ویژگی‌های توزیع فضایی شهروندان تأثیر می‌گذارد. و به این نتیجه می‌رسند که از ۵۵ پارک شهری در شهرستان تینان، پوشش خدمات پارک‌های شهری ۷۶.۷٪ و مسافت مجموع وزن فاصله ۶۴۱،۳۵۸ متر است (Chang and Liao, 2011, 367).

آقای اکبر اسماعیلی در سال (۱۳۸۱) در پایان نامه خود تحت عنوان بررسی و تحلیل کاربری فضای سبز (پارکهای درون شهری) از دیدگاه برنامه ریزی شهری، نمونه

جدول ۱. محاسبه پایایی و روایی پرسشنامه؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

Cronbach's Alpha	N of Items	KMO	Sig.
۰/۸۴۲	۲۱	۰/۸۵۷	۰/۰۰۰

استفاده شد. بر اساس ۲۱ سؤال، ضریب محاسبه شده ۰/۸۴۲ بود که بالاتر از ۰/۷ بودن آن طبق نظر نونالی (۱۹۷۸)، اعتبار بالای پرسشنامه را نمایان می‌سازد. برای بررسی روایی سازه، از تحلیل عاملی با چرخش واریماکس استفاده شد. که ضریب محاسبه شده KMO، ۰/۸۵۷ بود و سطح معناداری آزمون بارتلت ۰/۰۰۰ می‌باشد که گویای روایی ابزار سنجش می‌باشد.

۲- تعاریف و مبانی نظری

برنامه‌ریزی شهری اغلب بر محورهای زیر تأکید می‌کند: (۱) منطقه بندی؛ (۲) خانه سازی؛ (۳) سیستم خیابان بندی؛ (۴) ساختمانهای عمومی؛ (۵) فضای سبز؛ (۶) امکانات و شبکه‌ی حمل و نقل؛ (۷) مراکز گذران اوقات فراغت. اگر بخواهیم انواع برنامه‌ریزی‌ها را با توجه به کیفیت زندگی مردم شهر بررسی کنیم، می‌توانیم به سه نوع برنامه‌ریزی عمده بدین شرح اشاره کنیم: ۱. برنامه‌ریزی فیزیکی ۲. برنامه‌ریزی اقتصادی ۳. برنامه‌ریزی اجتماعی (شکوئی، ۱۳۸۳، ص ۳۳). و برنامه‌ریزی برای فضای سبز شهری، از برنامه‌ریزی‌های اجتماعی شهر برای ارتقای سطح زندگی و سالم سازی محیط زیست می‌باشد.

استفاده از فضای سبز شهری به عنوان بخشی از زندگی روزانه است که جنبه‌های اجتماعی کاربران با فضای سبز در تعامل می‌باشد. و یک ارزیابی تعامل است بین کاربر و فضا. و به دنبال نظرات کاربران و شناسایی عوامل مثبت و کمک به استفاده از آنها و چه عواملی منفی و دلسرد کننده‌ی استفاده‌کنندگان می‌باشد (others, 2006, 38)

(البته با این توضیح که پارک جنت، قبلاً یک باغ در سطح وسیع بوده که در دوره‌ی قاجاریه ایجاد شده بود) مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

۱-۶- روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و روش بررسی آن توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری، جمعیت بالای ۱۱ سال شهر شیراز می‌باشد. مؤلفه‌های مورد نیاز برای پاسخگویی به فرضیه‌ها و رسیدن به اهداف، اینها هستند:

- شناخت و ارزیابی نحوه پراکندگی و کمبود فضای سبز مناطق شهرداری شیراز؛

- استفاده از پرسش‌نامه‌ی پیمایشی به عنوان بخشی از فرایند سنجش و ارزیابی؛

- درج یافته‌ها در جداول و تفسیر و تلخیص آنها با نرم افزار spss؛ و

- درج یافته‌ها در نقشه‌ها و تحلیل آنها با استفاده از نرم افزار GIS.

۱-۷- برآورد حجم نمونه و بررسی اعتبار و روایی پرسشنامه

نمونه‌گیری مکانی بیشتر برای مطالعه‌ی پدیده‌ها و ویژگی مکانها و نواحی جغرافیایی مورد استفاده قرار می‌گیرد (حافظ نیا، ۱۳۱: ۱۳۸۷). در این تحقیق از نمونه‌گیری مکانی استفاده شده است. جامعه آماری، کلیه‌ی افراد بالای ۱۱ سال در شهر شیراز می‌باشد که از دو پارک آزادی و جنت استفاده می‌کنند. که با توجه به فرمول کوکران تعداد پرسشنامه‌ها بدست آمده‌اند.

به منظور بررسی اعتبار (پایایی) پرسشنامه، از ضریب آلفا

$$N = \frac{t^2 pq}{d^2} \quad N = \frac{(1.96)^2 (.68)(.32)}{(0.05)^2} = 333$$

$$N = \frac{1 + \frac{1}{N} (\frac{t^2 pq}{d^2} - 1)}{1 + \frac{1}{1245481} (\frac{(1.96)^2 (.68)(.32)}{(0.05)^2} - 1)}$$

جدول ۲. معیارهای مکانیابی پارک منطقه ای؛ مأخذ: پور محمدی، ۱۳۸۹، ص ۴۳، زیاری و دیگران، ۱۳۸۸، ص ۲۳۸.

معیار نوع پارک	دسترسی (شعاع عملکرد مفید)	تراکم جمعیت (جمعیت زیر پوشش)	زمین بایر (مساحت مورد نیاز)	سازگاری (نحوه استقرار در محیط)
منطقه ای	- حداکثر ۵ الی ۶ کیلومتر - نزدیکی به سواره شریانی درجه ۱ و ۲	۱۰ هزار نفر	۶ الی ۸ هکتار - بطور متوسط برای هر نفر ۴ متر مربع	- حتی المقدور در کنار کانون های آموزشی و فرهنگی قرار داشته باشد. - تراکم و توزیع نسبی هر ناحیه برای ایجاد نوع پارک و تأسیسات تفریحی در نظر گرفته شود.

بوده و حوزه نفوذ گسترده ای را تا فاصله ی به طور متوسط
بسیست دقیقه ماشین سواری پوشش دهد (مرکز مطالعات
و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۷۳، ص ۲).

۲-۲-۱- نحوه ی استقرار (سازگاری و ناسازگاری)
- ۱۵۰ تا ۵۰۰ متری کاربری درمانی (به دلیل اثرات آلودگی
هوا، مسائل بهداشتی)؛

- ۱۵۰ متری کاربری های پلیس و نیروی انتظامی، اداری و
رودخانه و مسیل، ایستگاه های آتش نشانی،
ترمینال (آلودگی صوتی و ایجاد تراکم و مسائل ایمنی)؛
- ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ متری کاربری های نظامی، گورستان و
صنعتی و پمپ بنزین (آلودگی هوا و صدا، مسائل
بهداشتی)؛

- کاربری های سازگار (آموزشی، فرهنگی، مذهبی،
خدماتی، مسکونی، ورزشی، تجهیزات شهری، بانک و
باغات و آثار باستانی) (اسماعیلی، ۱۳۸۱، ص ۳۲).

۲-۳- معرفی مدل ها

۲-۳-۱- مدل همپوشانی لایه ها در GIS

یکی از قابلیت های مهم سیستم اطلاعات جغرافیایی
مدل سازی می باشد. ساخت مدل و استفاده از مدل ها به
وسیله محققان به عنوان یک اصل مهم در تحقیقات
جغرافیایی به حساب می آید. منظور از مدل های
مکانیابی، مجموعه ای از اصول است که با توسل به آن
امکان بهینه سازی فعالیت های خدماتی تبیین می شود.
همپوشانی لایه ها عبارتند از قرار دادن یک تصویر
گرافیکی خاص بر روی یک یا چند تصویر مشابه است.
عملیات انطباق یا قرار دادن لایه ها بر روی یکدیگر
معمولاً در سیستم های با اساس رستری به صورت بسیار
کاربردی تراجمی می شود. انطباق منطقی شامل یافتن آن
مناطق است که در آنها یک مجموعه از شرایط صادق

(Bjerke and) .تحرك و جدایی فضایی (یعنی فواصل
واقعی خیابان ها و خط مستقیم)، هر منطقه ویژگی های
منحصر فرد خود را دارد. که می تواند برای برنامه ریزی
آینده ای امکانات عمومی مفید باشد و با مدل سازی آن در
GIS، یک مرجع مفید برای کمک به برنامه ریزان شهری
در توزیع عادلانه تر امکانات عمومی باشد (2011, 370, Chang and Liao).

۲-۱- اتوواگنر (ایجاد فضاهای باز)، نظریه سلامت روان
طرفداران این نظریه عقیده دارند که به کارگیری اصول
شهرسازی نوگرا مانند حوزه بندی موجب پیدایش
محیط های غیرپویا، یکنواخت و ترساننده و منجر به
لاقیدی ساکنان و انجام رفتارهای نامطلوب و به خطر
افتادن سلامت روانی آنان گردیده است. از اصول اولیه ی
این نظریه، اصل پویایی فضا و ایجاد محیط های عاطفی،
اصل ایجاد روابط همسایگی به عنوان حفاظت کننده
ارزشها و سنتها، اصل توجه به خیابان به عنوان شالوده
محکم کالبدی شهر که ساکنین را در رابطه با ساخت و
سازمان شهر قرار می دهد می باشد (رضویان، ۱۳۸۱، ص
۴۳).

۲-۲- پارک شهری در مقیاس منطقه

به پارکی گفته می شود که در یک منطقه مسکونی قرار
داشته، مساحت آن حداقل دو برابر اندازه ی حداکثر در
مقیاس ناحیه (۸ هکتار) در نظر گرفته شود. همچنین
طبق استاندارد، مراجعه کننده می تواند از دورترین
منطقه با وسیله نقلیه در مدت زمانی از یک چهارم ساعت
یا بیشتر، خود را به پارک یاد شده برساند (مجنونیان،
۱۳۷۴، ص ۷۲). فضای سبز وسیعی که وسایل و تجهیزات
لازم جهت استراحت و گذران اوقات فراغت به مدت
طولانی (نصف یا یک روز)، ورزش، بازی کودکان را دارا

باشد (صحراییان، ۱۳۹۰، ص ۴۱). که در محیط GIS با ابزار Raster Calculator بدست می آید.

۲-۳-۲- روش وزن دهی فرایند تحلیل سلسله مراتبی فازی (FAHP)^۱

بدیهی است که وزن دادن به شاخص‌ها در مقایسه‌های زوجی راحت‌تر و مطمئن‌تر از حالات دیگر می‌باشد همچنین استفاده از این مدل در جریان وزن دهی باعث می‌شود تا در ضمن ارزیابی، تعصبات دخیل نباشد (335 Mahmoodzadeh & other, 2007). به علاوه روشی است منعطف، قوی و ساده که برای تصمیم‌گیری در شرایطی که معیارهای تصمیم‌گیری متضاد، انتخاب بین گزینه‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد، مورد استفاده قرار می‌گیرد (Bertolini, 2006: 424). این تکنیک همچنین به برنامه ریز کمک می‌کند تا یکی از مناسب‌ترین گزینه‌ها را با توجه به هدف برای رفع مشکلات انتخاب نماید (Saaty, 2008: 108). در اصل، عدم قطعیت در اولویت قضاوت را منجر به عدم قطعیت در رتبه بندی از گزینه‌های دیگر و همچنین دشواری در تعیین قوام ترجیحات می‌باشد.

۳- بحث

۱-۳- اطلاعات جمعیتی

اطلاع از ویژگی‌های تفصیلی جمعیت آتی، از قبیل رشد جمعیت در گروه‌های سنی نوجوانان و یا سالخوردگان، این امکان را به تحلیل‌گر می‌دهد که به عنوان مثال تعیین کند که آیا تقاضا، بیشتر برای ایجاد امکانات و تجهیزات در پارک‌ها برای نوجوانان باشد یا محیطی با آرامش کامل برای سالخوردگان (پرتوی، ۱۳۸۶، ص ۱۱). بعد خانوار شهر

شیراز در سال ۱۳۴۵، ۵/۱۳ نفر بوده که در سرشماری سال ۱۳۸۵، به ۳/۹۲ نفر می‌رسد. و نرخ رشد جمعیت در سال ۱۳۵۵، ۴/۸ درصد بوده و در سرشماری ۱۳۶۵ به ۷ درصد می‌رسد و نیز نرخ رشد در سرشماری ۱۳۸۵ به ۲/۵۲ درصد می‌رسد که در این سال جمعیت شهر به ۱۳۵۱۱۸۱ نفر افزایش یافته است (سالنامه آماری شهر شیراز، ۱۳۸۸، ص ۴۵). بالاترین تراکم جمعیت در مناطق شهری ۸، ۲ و ۳ می‌باشد و کمترین تراکم جمعیت در مناطق ۹ و ۶ می‌باشد.

مناطق ۸ و ۹ شهری شیراز، از بالاترین جمعیت‌گروه سنی ۱۴-۰ ساله را دارند، که لازم است در طراحی تجهیزات پارک‌های شهری مورد توجه قرار گیرد و نیز منطقه ۱ و ۶، از بالاترین جمعیت‌گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر را دارا می‌باشند که باید در برنامه ریزی فضای سبز عمومی در نظر گرفته شود.

بر اساس جدول شماره ۳، عمدتاً جمعیت شهر شیراز را گروه سنی بین ۱۵ تا ۲۹ سال، یعنی جوانان تشکیل می‌دهند. و فضای سبز اجتماعی این گروه سنی، «فضای سبز ورزشی» می‌باشد. که در طراحی فضای سبز عمومی (بویژه پارک‌های منطقه‌ای)، این فضاها باید تا حد امکان (بطور جداگانه) در نظر گرفته شود. تا از بسیاری از ناهنجاری‌های اجتماعی جلوگیری شود.

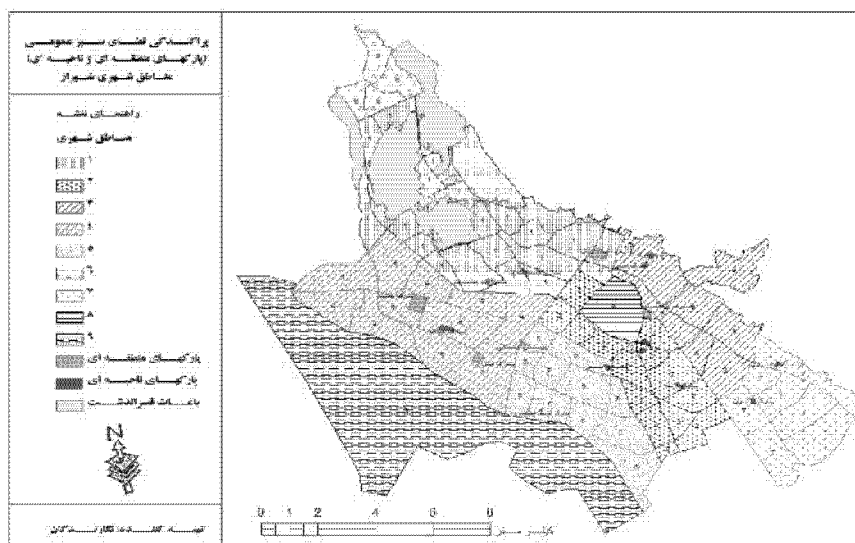
۲-۳- پراکندگی فضایی پارک‌های شهری شیراز

علاوه بر توزیع نامتوازن پارک‌ها نکته حائز اهمیت دیگر در عدم رعایت سلسله مراتب عملکردی فضای سبز عمومی (پارک‌ها) می‌باشد. سه پارک عمده شهر که در مقیاس فرمانطقه‌ای عمل می‌نمایند در یک ترکیب خطی در حول و حوش رودخانه خشک قرار گرفته‌اند.

جدول ۳. جمعیت مناطق ۹ گانه شهر شیراز بر حسب گروه‌های سنی بزرگ، ۱۳۸۵؛

مأخذ: محاسبه بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵

گروه‌های سنی	شیراز	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۰-۱۴	۲۱	۱۶.۴	۲۲.۴	۲۱.۹	۲۰.۶	۲۲.۵	۱۷.۶	۲۲.۱	۲۵.۷	۲۴.۷
۱۵-۶۴	۷۳.۹	۷۶.۵	۷۲.۱	۷۳.۲	۷۴.۵	۷۳.۴	۷۶.۵	۷۴.۲	۶۷.۸	۷۱.۹
۶۵ ساله و بیشتر	۵.۲	۷.۲	۵.۵	۴.۹	۴.۹	۴.۱	۶.۱	۳.۷	۶.۶	۳.۴

نقشه ۲. پراکندگی فضایی پارکهای شهری شیراز؛ ماخذ: نگارندگان.

این پارک‌هاکه شامل پارک آزادی، بوستان ولیعصر و پارک حاشیه بلوار چمران می‌شود در مناطق ۱ و ۲ شهری شیراز واقع شده‌اند. به این ترتیب نیمه جنوبی و جنوب شرقی شهر شامل مناطق ۵ و ۷ از این حیث محرومند. در خصوص پارکهای در مقیاس منطقه‌ای و ناحیه‌ای نیز همین عدم توزیع در محدوده مناطق ۹ گانه بچشم می‌خورد. منطقه ۶ و ۸ و ۹ از این نظر از بیشترین کمبود فضاهای سبز پارکی در این مقیاس برخوردارند (بازنگری طرح جامع شهر شیراز، جلد سوم، ۱۳۸۹، ص ۱۱۹).

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- یافته‌های تحقیق با تحلیل پرسشنامه در spss بعد از اینکه اطلاعات خام پرسشنامه را در spss وارد نمودیم جدول توزیع فراوانی (جدول شماره ۴) را بر حسب جنسیت بدست آورده که تعداد پرسشنامه را به تفکیک پارکهای مورد مطالعه نشان می‌دهد. بیشتر مراجعه کنندگان به پارک آزادی جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال می‌باشند، در حالی که بیشتر افراد استفاده‌کننده از پارک جنت افراد میانسال بالای ۳۰ سال می‌باشند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد نحوه‌ی مراجعه

جدول ۴. تعداد پرسشنامه‌های تهیه شده در پارکها به تفکیک جنسیت؛ ماخذ: یافته‌های تحقیق

پارک	تعداد پرسشنامه به تفکیک جنسیت	فراوانی	درصد	
جنت	Valid	مرد	۷۵	۴۲.۴
		زن	۱۰۱	۵۷.۱
		کل	۱۷۶	۹۹.۴
	Missing	۱-	۱	۰.۶
	کل		۱۷۷	۰/۱۰۰
آزادی	Valid	مرد	۱۰۶	۶۷.۹
		زن	۴۹	۳۱.۴
		کل	۱۵۵	۹۹.۴
	Missing	۱-	۱	۰.۶
	کل		۱۵۶	۰/۱۰۰

استفاده‌کنندگان به پارک جنت بیشتر با خانواده به پارک می‌آیند ولی نحوه‌ی مراجعه به پارک آزادی بیشتر با دوستان خود می‌باشد. این درحالی است که تجهیزات این پارکها به هیچ وجه بر اساس نیازهای این گروه‌های اجتماعی نمی‌باشد. براساس تحلیل متغیر امنیت اجتماعی، پارک جنت از امنیت اخلاقی و اجتماعی بیشتری نسبت به پارک آزادی برخوردار می‌باشد که موضوع نحوه‌ی مراجعه به پارک را تعیین می‌کند.

بر اساس تحلیل متغیر نیازهای گروه‌های سنی در پارکها، به این یافته می‌رسیم که پارک آزادی دارای ناهنجاری‌های اجتماعی و آشفتگی در تأمین نیازهای گروه‌های سنی می‌باشد. و مکانی مشخص برای ورزش جوانان در نظر گرفته نشده است. و تجهیزات و مبلمان پارکهای آزادی و جنت بر اساس نیازهای گروه‌های سنی متفاوت نمی‌باشد.

کیفیت امکانات، خدمات و مبلمان پارکی (محیط‌های امن و راحت برای سالخوردگان، نیمکت‌ها و محل‌های نشستن، محل ورزش برای نوجوانان و جوانان، محل بازی کودکان بسیار امن و در دید والدین، امکانات سرویس بهداشتی، مراکز تأمین مواد غذایی (بوفه، رستوران و غیره)، چراغ‌های روشنایی پارک و آبخوری و روشویی) در پارکهای منطقه ای مورد مطالعه دارای کمبود و نیاز به جانمایی بهینه تجهیزات بر اساس نیازهای گروه‌های سنی می‌باشد. تمایل استفاده‌ی مجدد از پارک جنت، زیاد، ولی پارک آزادی متوسط می‌باشد. استفاده‌کنندگان شهرستانی از پارک آزادی خیلی بیشتر از پارک جنت می‌باشد و لازم است مکانهایی مانند پارک جنت، برای اسکان مسافران در پارک آزادی در نظر گرفته شود و یا با تبلیغات و راهنمایی مسافران شهرستانی از کیوسک‌های پارک جنت استفاده‌کنند.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پارکهای منطقه شهر شیراز، از لحاظ عملکرد فرهنگی (کتابخانه، نمایشگاه و غیره) بسیار ضعیف عمل می‌کنند. که افراد مراجعه‌کننده به پارکهای مورد مطالعه در جواب سوال «بیشتر به چه منظور از پارک استفاده می‌کنید؟» به گزینه «برای مطالعه»، کمترین پاسخ را داده‌اند.

دفعات مراجعه به پارکهای منطقه ای بیشتر بیش از یک

بار در هفته می‌باشد و مدت زمان ماندن در پارک را ۲ تا ۳ ساعت بیان کرده‌اند. چه عاملی شما را به آمدن پارک ترغیب می‌کند، در پارک جنت، عامل «آرامش و امنیت بیشتر» و در پارک آزادی عامل‌های «نزدیکی به محل سکونت» و «امکانات بیشتر و مبلمان بهتر» را بیان کرده‌اند. بیشتر افراد میانسال تمایل مجدد دارند که از پارک جنت استفاده‌کنند، درحالی‌که افراد جوان بیشتر از گروه‌های سنی دیگر تمایل دارند که از پارک آزادی استفاده‌کنند. که با توجه به تمایل این گروه‌های سنی می‌توان مبلمان پارکها را بهتر و با عملکرد مفیدتر برنامه ریزی کرد. در تحلیل‌های S، به نکته رسیدیم، موقعیت مسکونی افرادی که در فاصله بیشتری از پارکهای منطقه ای قرار دارند، در مقایسه با کسانی که مجاور پارک هستند تمایل بیشتری دارند که از پارک استفاده‌ی مجدد کنند

۲-۴- آزمون کای دو و آزمون کولوموگراف اسمیرنوف دو

بعدی و من وایتنی برای تحلیل

آزمون کای دو یک آزمون ناپارامتری می‌باشد که در آن بر مبنای فراوانی مشاهده شده و فراوانی مورد انتظار به بررسی تفاوت بین مقادیر دو جامعه مستقل پرداخته می‌شود. از آن جاکه هدف بررسی مقادیر دو متغیر درون جامعه‌های متفاوت است، از این آزمون برای بررسی فرضیه‌های تفاوتی استفاده می‌شود. «آزمون کولوموگراف - اسمیرنوف» (KS) و آزمون من وایتنی (Man-Withney) برای بررسی تفاوت بین دو جامعه مستقل از نظر یک متغیر، مورد استفاده قرار می‌گیرند. در این جا با دو متغیر سر و کار داریم و درصد سنجش تفاوت‌ها هستیم. پس می‌توان برای بررسی فرضیه‌های تفاوتی با دو مقوله از این آزمون‌ها استفاده نمود. به بیان بهتر در این جا دو جامعه‌ی مستقل یعنی دو پارک آزادی و جنت داریم که می‌خواهیم تفاوت بین عملکرد آن‌ها را بسنجیم. این آزمون‌ها ناپارامتری هستند.

– در آزمون کای دو (خی دو) دو نمونه‌ای، چنان چه سطح معنی داری کم‌تر از میزان خطا باشد، وجود تفاوت بین دو جامعه، استنباط می‌شود. از آن جاکه این آزمون معمولاً در سطح خطای ۵ درصد در نظر گرفته می‌شود، برای رسیدن به این نتیجه باید سطح معنی داری کم‌تر از ۰.۰۵ باشد.

جدول ۵. آزمون خی دو عملکرد پارکهای شهری؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق

	Value	Df	Sig.
Pearson Chi-Square	۷۲/۴۲	۳۷	۰/۰۰۰

جدول ۶. آزمون من ویتنی؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

شرح	عملکرد پارکهای شهری
Mann-Whitney U	۷۲۶۷/۵
Wilcoxon W	۱۹۵۱۴/۵
Asymp. Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰

جدول ۷. آزمون کولموگراف-اسمیرنوف دو بعدی دو نمونه‌ای؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

شرح	عملکرد پارکهای شهری
Kolmogorov-Smirnov Z	۲/۷۶
Asymp. Sig. (2-tailed)	۰/۰۰۰

جدول ۸. همبستگی بین متغیرهای امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و میزان رضایت از کیفیت خدماتی پارک؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

Correlations		امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها
میزان رضایت از کیفیت خدماتی پارک	Pearson Correlation	۰/۵۳۴
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۸
	rho Spearman's Correlation	۰/۵۱۳
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۸

در آزمونهای کولموگراف-اسمیرنوف دو بعدی دو نمونه‌ای و من ویتنی می‌توان گفت که چنانچه سطح معنی‌داری کم‌تر از میزان خطا باشد، وجود تفاوت بین حداقل یک سطح توزیع فراوانی مشاهده شده و مورد انتظار استنباط می‌شود. از آنجاکه این آزمون معمولاً در سطح خطای ۵ درصد در نظر گرفته می‌شود، برای رسیدن به این نتیجه باید سطح معنی‌داری تقسیم بر دو، کم‌تر از ۰.۰۲۵ باشد. و با توجه به تحلیل این آزمون‌ها، عملکرد پارک جنت بهتر از عملکرد پارک آزادی می‌باشد.

– آزمون پیرسون و اسپرمن رنک بین امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و میزان رضایت از کیفیت خدماتی پارک رابطه معناداری را نشان می‌دهند.

– آزمون پیرسون و اسپرمن رنک بین امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و تمایل استفاده‌ی مجدد از پارک رابطه معناداری را نشان می‌دهند.

با توجه به همبستگی بین متغیرهای جداول شماره (۱۲) و (۱۳)، امنیت اجتماعی خانواده‌ها در پارکهای منطقه‌ای شهر شیراز نیاز به رسیدگی دارد. و برای کارایی بهتر

جدول ۹. همبستگی بین متغیرهای امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و تمایل استفاده‌ی مجدد از پارک؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

Correlations		امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها
تا چه اندازه تمایل دارید که مجدداً از این پارک استفاده نمائید	Pearson Correlation	۰/۴۳۹
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۸
	rho Spearman's Correlation	۰/۴۳۵
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۸

جدول ۱۰. همبستگی بین متغیرهای گروه‌های سنی و فضای ورزشی؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

Correlations		محل ورزش برای نوجوانان و جوانان
نیازهای گروه‌های سنی به طور جداگانه	Pearson Correlation	۰/۳۸۸
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۷
	Spearman's rho Correlation	۰/۳۷۹
	Sig	۰/۰۰۰
	N	۳۲۷

جدول ۱۱ محاسبه وزن نهایی؛ مأخذ: یافته‌های تحقیق.

شرح	معیارها	وزن نرمالیزه نشده	وزن نرمالیزه شده
زمین بایر	C1	۰.۱۱	۰.۰۶۲۸۵
تراکم جمعیت	C2	۱	۰.۵۷۱۴
دسترسی	C3	۰.۴۵	۰.۲۵۷۱۴۳
سازگاری	C4	۰.۱۹	۰.۱۰۸۵۷۱
	مجموع	۱.۷۵	۱

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۶۸

عملکرد این پارکها نیاز به برنامه ریزی در این زمینه می‌باشد.

۳-۴- مکانیابی پارکهای منطقه ای در محیط GIS

جهت مکانیابی پارکها از مدل همپوشانی لایه‌ها در محیط GIS استفاده شده است. ۴ لایه شامل: ۱- لایه تراکم جمعیت، ۲- لایه شبکه ارتباطی (دسترسی)، ۳- لایه نحوه‌ی استقرار کاربریها (ناسازگاری و سازگاری)، ۴- لایه‌ی کاربری زمین بایر؛ از نقشه منطقه تهیه و با وزدهی

میان متغیرهای ورزشی پارکهای منطقه ای و نیاز گروه‌های سنی بطور جداگانه رابطه معنا داری وجود دارد.

ایجاد فضاهای ورزشی جداگانه بر اساس گروه‌های سنی در پارکهای منطقه ای شهر شیراز، موجب بهبود کیفیت

با روش FAHP، وزن هر کدام از لایه‌ها را مشخص نمودیم.

۱-۳-۴- وزن دهی به لایه‌ها با روش FAHP

ابتدا برای خلاصه کردن مطلب، جداول ماتریس مقایسه زوجی، درجه بزرگی هر یک از مقادیر S_j و وزن نهایی را در زیر آورده ایم.
- محاسبه وزن نهایی؛

۲-۳-۴- همپوشانی لایه‌ها و مکانیابی

مکانهای بهینه برای احداث پارک با این سیستم امکان تصمیم‌گیری بیشتری را برای برنامه ریزان شهری فراهم می‌نماید. لذا با به‌کارگیری منطق فازی و همپوشانی لایه‌ها، مکان‌هایی را برای پارک‌های منطقه‌ای بررسی کرده ایم. مکانیابی با ابزار raster calculator در محیط GIS صورت گرفت، که نتیجه همپوشانی لایه‌های زیر را با محاسبه وزن آنها، در نقشه شماره (۳) مشاهده می‌کنید. همان لایه‌های ۱، ۲، ۳ و ۴ در صفحه‌ی قبل را ابزار raster calculator در محیط GIS، همپوشانی کردیم که الویت‌های پیشنهادی ایجاد پارک منطقه‌ای را در نقشه شماره ۳ مشاهده می‌کنید.

۴-۴- آزمون فرضیه‌ها

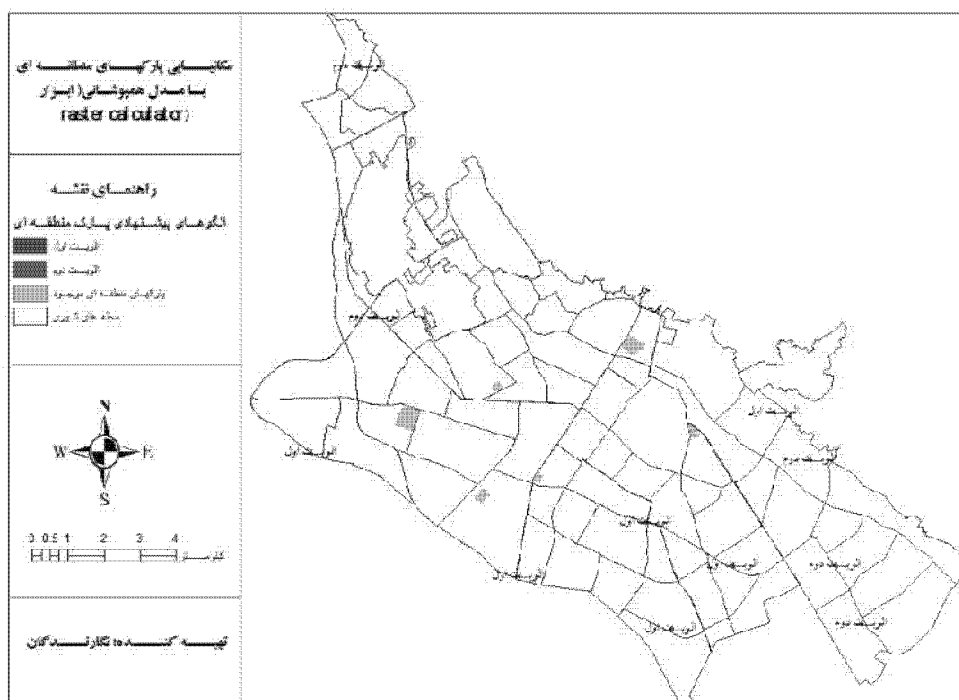
- به نظر می‌رسد بین ویژگی‌های اجتماعی مناطق

شهری شیراز و استفاده از پارکهای منطقه‌ای تفاوت معناداری وجود دارد.

آزمون‌های دو و آزمون کولموگراف اسمیرنوف دو بعدی و من وایتنی برای تحلیل این فرضیه گرفته شده نشان دهنده‌ی تفاوت معنادار بین ویژگی‌های اجتماعی مناطق شهری شیراز و عملکرد پارکهای شهری می‌باشد. همچنین آزمون پیرسون و اسپرمن رنک بین امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و میزان رضایت از کیفیت خدماتی پارک رابطه‌ی معناداری را نشان می‌دهند. همچنین بین متغیر فضاهای ورزشی پارکهای منطقه‌ای و نیاز گروه‌های سنی بطور جداگانه رابطه معناداری وجود دارد. بر این اساس فرضیه مورد نظر تأیید می‌شود. - به نظر می‌رسد دسترسی مردم به پارک‌های منطقه‌ای در شهر شیراز بر اساس معیارهای مکانیابی، به طور بهینه انجام نگرفته است.

سه پارک عمده شهر که در مقیاس فرامنطقه‌ای عمل می‌نمایند در یک ترکیب خطی در حول و حوش رودخانه خشک قرار گرفته‌اند. این پارک‌ها که شامل پارک آزادی، بوستان ولیعصر و پارک حاشیه بلوار چمران می‌شود در مناطق ۱ و ۲ شهری شیراز واقع شده‌اند. به این ترتیب نیمه جنوبی و جنوب شرقی شهر شامل مناطق ۵ و ۷ از این حیث محرومند. در خصوص پارکهای در مقیاس

نقشه ۳. مکانیابی پارک‌های منطقه ای با مدل همپوشانی (raster calculator)

شیراز بررسی شد و بیانگر این نتایج بود، که سرانه ی فضای سبز این مناطق، در سال ۱۳۸۷ به طور متوسط ۱۲/۱۳ مترمربع می باشد. بر این اساس، سرانه فضای سبز شهر شیراز نسبت به استاندارد وزارت مسکن و شهرسازی مناسب، ولی با شرایط بین المللی فضای سبز شهری ۲۰ تا ۲۵ متر مربع برای هر نفر، پایین تر است. بالاترین سرانه فضای سبز شهری در منطقه ۳ و کمترین حد سرانه مربوط به مناطق ۴، ۷، ۸، و ۹ می باشد، این در شرایطی می باشد که گسترش فیزیکی شهر بیشتر در این مناطق می باشد که با توجه به افزایش جمعیت در این مناطق، نیاز به ایجاد فضای سبز، در الگوی پارک‌های ناحیه ای و منطقه ای می باشد. بیشتر مراجعه کنندگان به پارک آزادی جوانان ۱۵ تا ۲۵ سال می باشند، در حالی که بیشتر افراد استفاده کننده از پارک جنت افراد میانسال بالای ۳۰ سال می باشند. استفاده کنندگان از پارک جنت بیشتر با خوردن و شخصی و بعد از آن بصورت پیاده به پارک می آیند. در صورتی که استفاده کنندگان از پارک آزادی بیشتر به صورت پیاده و بعد از آن با حمل و نقل عمومی به پارک مراجعه می کنند. یافته های پژوهش نشان می دهد نحوه ی مراجعه استفاده کنندگان به پارک جنت بیشتر با

منطقه ای و ناحیه ای نیز همین عدم توزیع در محدوده مناطق ۹ گانه بچشم می خورد. منطقه ۶ و ۸ و ۹ از این نظر از بیشترین کمبود فضاهای سبز پارکی در این مقیاس برخوردارند. توزیع نامتناسب پارک‌های شهری در سطح کلانشهر شیراز و ناکارآمدی آنها از نظر سلسله مراتب عملکردی در شهر علاوه بر افزایش تعداد سفرهای شهری و افزایش بار ترافیکی محورها و آلودگی زیست محیطی و هم‌منطور استفاده از این فضاها به دلیل عدم پاسخگویی به نیازهای اجتماعی و فرهنگی ساکنین منجر به افزایش ناهنجاری‌های اجتماعی در استفاده از اینگونه پارک‌ها می شود. علاوه بر توزیع نامتعادل فضایی پارک‌ها کمبود این سطوح نیز در کلیه مناطق شهری کاملاً مشهود است. و این بیانگر عدم دسترسی مناسب شهروندان به پارک‌های منطقه ای می باشد. که بر این اساس فرضیه دوم هم مورد تأیید می باشد.

۵- نتیجه گیری

تحلیل و بررسی کاربری فضای سبز از دید برنامه ریزی شهری و شناخت نحوه پراکندگی و کمبود فضای سبز با توجه به جمعیت و مساحت هر یک از مناطق نه گانه شهر

خانواده به پارک می‌آیند ولی نحوه‌ی مراجعه به پارک آزادی بیشتر با دوستان خود می‌باشد. این در حالی است که تجهیزات این پارکها به هیچ وجه بر اساس نیازهای این گروه‌های اجتماعی نمی‌باشد.

ویژگی‌های توزیع فضایی جمعیت استفاده‌کننده از پارک جنت، بیشتر از طبقه‌ی متوسط جامعه می‌باشند و بیشتر با خانواده خود به پارک مراجعه می‌کنند و با اینکه مبلمان کمتری دارد، آرامش بیشتری بدست می‌آورند، ولی استفاده‌کنندگان پارک آزادی بیشتر جامعه مناطق ۱ و ۳ و ۸ می‌باشد که بیشتر استفاده‌کنندگان از این پارک جوانان می‌باشد. این الگوهای استفاده از پارک منطقه ای بیشتر بیانگر امنیت اجتماعی برای خانواده‌ها و کیفیت خدماتی پارکها در استفاده از پارکهای شهری می‌باشد. که با توجه به تمایل این گروه‌های سنی می‌توان مبلمان پارکها را بهتر و با عملکرد مفیدتر برنامه ریزی کرد. منطق فازی بیش از پیش با ساختار نظام‌ها و سیستم‌های شهری سازگاری دارد و لذا بکارگیری این منطق و مدل همپوشانی لایه‌ها در تحلیل مسائل شهری و تصمیم گیری‌ها کارآیی بهتری دارد. که با استفاده از GIS و FAHP، نتایج مفید و واقع بینانه ای را با تلفیق لایه‌های مختلف با وزن‌های مشخص، می‌تواند در مکانیابی بهینه پارک‌های شهری (پارکهای منطقه ای) در پی داشته باشد. بنابراین با مکانیابی بهینه پارکهای شهری می‌توان انتظار داشت که پارکهای شهری عملکرد مفید و کارآیی بیشتری از پارکهای وضع موجود داشته باشد.

منابع و مآخذ

۱- اسماعیلی، اکبر، (۱۳۸۱) بررسی و تحلیل کاربری فضای سبز (پارکهای درون شهری) از دیدگاه برنامه ریزی شهری، نمونه موردی مناطق (۸ شهرداری تبریز)، استاد راهنما: علی عسگری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر، رشته شهرسازی.

۲- انجمن شهرسازی امریکا، (۱۳۸۶) روشهای تحلیل (جلد پنجم از استانداردهای برنامه ریزی و طراحی شهری انجمن شهرسازی امریکا)، ترجمه ی پروین پرتوی، انتشارات جامعه مهندسين مشاور ایران، چاپ اول، تهران.

۳- بازنگری طرح جامع شهر شیراز، جلد دوم، (۱۳۸۹) سازمان مسکن و شهرسازی استان فارس.

۴- بازنگری طرح جامع شهر شیراز، جلد سوم، (۱۳۸۹) سازمان مسکن و شهرسازی استان فارس.

۵- پور محمدی، محمدرضا، (۱۳۸۶) برنامه ریزی کاربری اراضی شهری، سمت، چاپ سوم، تهران.

۶- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۷) مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت، چاپ چهاردهم، تهران.

۷- رزمی، کاظم، (۱۳۸۴) بررسی راه‌های افزایش ضریب بهره برداری از فضای سبز شهری (پارکها) نمونه موردی شهر رشت، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا گرایش برنامه ریزی شهری، استادان راهنما: اصغر ضرابی و حمید رضا وارثی، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا.

۸- رضویان، محمد تقی، (۱۳۸۱) برنامه ریزی کاربری اراضی شهری، انتشارات منشی، چاپ اول، تهران.

۹- زیاری، کرامت الله، مهدنژاد، حافظ و پرهیز، فریاد، (۱۳۸۸) مبانی و تکنیک‌های برنامه ریزی شهری، دانشگاه بین المللی چابهار، چاپ اول، تهران.

۱۰- سعیدنیا، احمد، (۱۳۷۹) کتاب سبز شهرداری ج - ۹ (فضاهای سبز شهری)، انتشارات شهرداری‌های کشور، تهران.

۱۱- شکوئی، حسین، (۱۳۸۳) دیدگاه‌های نودر جغرافیای شهری، جلد اول، انتشارات سمت، چاپ هفتم، تهران.

۱۲- صحرايیان، زهرا، (۱۳۹۰) تحلیل فضایی و مکانیابی مراکز خدمات شهری، با استفاده از GIS (مطالعه موردی شهر جهرم)، زنگی آبادی، علی، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه ریزی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری.

۱۳- عامل بافنده، مهدی، (۱۳۸۹) ارزیابی عملکرد مبلمان پارک‌ها در شهر مشهد (با تأکید بر پارکهای منطقه ای)، استاد راهنما: دکتر حمید رضا وارثی، استاد مشاور؛ دکتر محمد علی احمدیان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا گرایش برنامه ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا.

۱۴- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۴) مباحثی پیرامون پارک‌ها، فضای سبز و تفرجگاه‌ها، سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

۱۵- مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، (۱۳۷۳) سیستم‌های توزیع فضای سبز، تهران.

۱۶- معاونت برنامه ریزی شهرداری شیراز، (۱۳۸۷) سالنامه آماری شهر شیراز، چاپ اول، شیراز.

۱۷- معاونت برنامه ریزی شهرداری شیراز، (۱۳۸۸) سالنامه آماری شهر شیراز، چاپ اول، شیراز.

18- Choesuira, A, (2004). The role of urban parks for the sustainable city, Landscape and Urban Planning, Vol 68 , 129-138

19- Oguz, D. (2000), User surveys of Ankara's urban parks, Landscape and Urban Planning, vol 52, 165 – 171.

20- Bjerke, T. Qstdahl, T. Thrane, Ch. Strumse, E. (2006), Vegetation density of urban parks and perceived appropriateness for recreation, Urban Forestry & Urban Greening, vol 5, 35 – 44.

21- Chang, H. Liao, Ch. (2011), Exploring an integrated method for measuring the relative spatial equity in public facilities in the context of urban parks, Cities, vol 28, 361 – 371.

22- S. Mahmoodzadeh, J. Shahrabi, M. Pariazar & M. S. Zaeri (2007); Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique, World Academy of Science, pp 333- 338.

23- C. Kahraman, U. Cebeci, Z. Ulukan "Multi-criteria supplier selection using fuzzy AHP", Logistic information Management. Volume 16. Number 6. pp. 382-394, 2003.

24- Bertolini.M, M,Braglia (2006): Application of the AHP Metodology in Making a Propozal for a Public Work Contract,17 january, International Journal of Project Management, Volume 24, Issue 5, PP 422-430.

25- Saaty,Thomas.L (2006-2008): Relative Measurment and its Generalization in Decision Making:Why Pairwise Comparisons are Central in Mathematics for the Measurement of Intangible Factors-The Analytic Hierarchy/Net work

26-www.eshiraz.ir/infotech

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۷۲

برنامه ریزی فضایی راهبردی برای حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای در منطقه کلان‌شهری تهران

محمد حسین شریف زادگان* - دانشیار گروه برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
هانیه شمس کوشکی - کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای دانشگاه شهید بهشتی تهران، تهران، ایران.

چکیده

از آن جاکه شهرها و محیط پیرامون آن‌ها محیط رشد اقتصادی و کانون فعالیت و موقعیت‌های اجتماعی فضای سرزمینی کشورها محسوب می‌شوند، مدیریت شهری و منطقه‌ای باید دارای مولفه‌هایی باشد که از تمام شرایط فزاینده شهرنشینی بهره گیرد. حکمروایی به عنوان الگویی مردم‌سالار از نظام تصمیم‌گیری و اداره امور شهر و منطقه، در تقابل با مفهوم حکومت به کار می‌رود که در آن کنترل و هدایت توسعه شهری و منطقه‌ای در مجموعه سازمان‌ها و نهادهای نظام رسمی و دولتی خلاصه می‌شود. منطقه کلان‌شهری تهران با چالش‌های بزرگی در اداره و حکمروایی خود رو به روست که یکی از آن‌ها تفرق سیاسی و حکومتی به معنی وجود تعداد زیادی از عناصر و عوامل تصمیم‌گیر و اجرایی بدون وجود چارچوب‌های هماهنگ‌کننده است و برای چیرگی بر بسیاری از مسائل محتوایی و بهره‌گیری از توان‌های کلیه عناصر و عوامل مؤثر، ولی در عین حال پراکنده، باید بر این چالش غلبه کرد. مقاله حاضر در راستای غلبه بر تفرق‌های موجود در نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه کلان‌شهری تهران، از مفاهیم برنامه ریزی فضایی راهبردی و حکمروایی منطقه‌ای استفاده می‌کند. در این پژوهش، از روش‌های کمی و کیفی در جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل و تجویز استفاده شده و پرسش‌نامه‌ها توسط گروهی از ساکنان، کارکنان بخش خصوصی و عمومی و قدرت‌های دولتی، برای شناخت مشکلات و امکانات موجود در نظام اداره این منطقه تکمیل گردیده‌اند. راهبردهای استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان‌شهری تهران با استفاده از برنامه ریزی فضایی راهبردی در سه مرحله به صورت گام به گام و در زمینه‌های مختلف در راستای دستیابی به اهداف، ارائه می‌شوند. سیاست‌های اجرایی و سازوکار سازمانی پیشنهادی برای راه‌اندازی، اجرا و بازبینی برنامه راهبردی در راستای تحقق «حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای در منطقه کلان‌شهری تهران» علاوه بر رفع نیازهای کمی، می‌تواند زمینه ارتقای کیفیت محیط و عدالت اجتماعی و هویت ملی و محلی و در یک کلام توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای را فراهم آورد.

واژگان کلیدی: حکمروایی، برنامه ریزی فضایی راهبردی، منطقه‌گرایی، منطقه کلان‌شهری تهران.

Strategic Spatial Planning for Regional Integrated Governance In Tehran Metropolitan Region

Abstract

Nowadays, it has been accepted in the world that the goals of sustainable development will be achieved by integrated planning and management and with respecting to the principles of update urban and regional sciences. Given that cities and their surrounding environment are considered as the driving force of economic growth and the focus of business and social situations in the most countries of the world, in the existing situation of multi-level urbanization, urban and regional management should be included components such as transparency, accountability, participation, law-oriented, efficiency and consensus-oriented to take advantage of all the conditions of increasing urbanization. On the other hand, increasing scale and scope and complexity of the cities and regions problems and also the unveiling the insufficiency of the bureaucratic traditional system and top-down decision making has led a trend toward systems in which large and small decisions are being taking by consensus-oriented of all groups interests.

Keywords: Governance – Strategic Spatial Planning – Regionalism – Tehran MetroRegion

جامعی را برای نشان دادن میزان و شدت هماهنگی، همکاری و مشارکت بین سازمانی و بین قلمرویی تولید کرد (اسدی، ایرج و همکار، ۱۳۸۸، ص ۱۴۵).

«برنامه ریزی فضایی راهبردی»^۱، فرآیندی اجتماعی فضایی قابل تغییر و اتحادبخش است که ترجیحا توسط بخش عمومی راهبری می شود و از خلال آن چشم اندازها^۲، اقدامات عملی^۳ مرتبط با هم و ابزارهای اجرایی تولید می شود که «آنچه هست» و «آنچه باید بشود» را از یک فضا شکل می دهند (Albrecht, 2001a, 2006). «حکمروایی»^۴، فرآیندی است که بر اساس کنش متقابل میان سازمان ها و نهادهای رسمی برنامه ریزی و مدیریت شهر و منطقه از یک طرف و نهادهای غیررسمی جامعه مدنی از طرف دیگر شکل می گیرد. مشارکت نهادهای غیررسمی و تقویت عرصه عمومی می تواند به سازگاری منافع گوناگون و در نتیجه به پایداری توسعه شهری و منطقه ای منجر شود. «یکپارچگی»^۵، به معنی جست و جوی ابزارها و راهبردهایی برای چیرگی بر تفرق و چندپارگی (سیاسی، برنامه ریزی، عملکردی، ...) در نظام برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای است و «منطقه گرایی»^۶، به معنی هماهنگ کردن اجزای از هم گسیخته و مستقل برنامه ریزی و مدیریت منطقه ای برای کاستن از اثرات نامطلوب تفرق و تعدد عوامل تصمیم گیر و اجزای مختلف می باشد. «حکمروایی یکپارچه منطقه ای» بر تمام انواع تصمیم ها و سیاست گذاری ها در نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه سایه افکنده و «برنامه ریزی فضایی راهبردی» را به سوی تحقق اهداف توسعه هدایت می کند.

۱-۲- پیشینه تحقیق

تا سه دهه پیش، فرض غالب این بود که «حکومت»ها واجد ظرفیت کافی برای اداره و مدیریت هستند و توان اجرای سیاست ها و تحقق اهداف توسعه را دارند. بروز این دیدگاه در زمینه برنامه ریزی، رویکرد دولت مدار در توسعه است؛ به این معنی که سازمان های بخش عمومی به تنهایی می توانند انواع برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای را به انجام رسانند، با این تلقی که

نیم نگاهی به وضعیت مدیریت شهری و منطقه ای در ایران نشان می دهد به دلایلی چون تمرکزگرایی، برونزا بودن برنامه ها و طرح ها و اقتصاد مبتنی بر نفت، مدیریت شهری و منطقه ای در سیطره دولت است و مدام از مدیریت یکپارچه و سیستمی فاصله گرفته و در گرداب مدیریت بخشی و سلولی گرفتار آمده و از روند شهرنشینی و در دیدگاه ها و نگرش های از بالا به پایین گرفتار گردیده است (بوجانی، ۱۳۸۶، ص ۱۲). از سویی، به نظر می رسد جایگاه مناطق کلان شهری در کشور و «منطقه کلان شهری تهران» به طور خاص، برای کارگزاران اداره سرزمین به خوبی شناخته نشده است، زیرا سازوکار خاصی برای بهره برداری از توان های نهفته این پهنه ها در شرایط خاص اقتصاد جهانی شده که کانون خود را مناطق کلان شهری می یابد، اندیشه نشده است. مفهوم منطقه و جایگاه منطقه کلان شهری تهران، گستره فعال ترین پهنه های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی به شمار می رود که با دیگر مناطق کلان شهری در رقابتی بسیار دشوار قرار دارد.

شدت یافتن روزافزون مقیاس و گستردگی و نیز پیچیدگی مسائل شهرها و محیط های پیرامون و همچنین آشکار شدن بی کفایتی سیستم های سنتی تصمیم گیری بالا به پایین، سبب شده است گرایشی به سوی سیستم هایی به وجود آید که در آن تصمیمات بزرگ و کوچک با اشتراک بین صاحبان منافع اتخاذ می شوند (عسگری الف)، (۱۳۸۷، ص ۱۳۴). صاحب نظران، امروزه به این نتیجه رسیده اند که مشکل عمده مدیریت شهر و محیط پیرامون آن کمبود منابع مالی، انسانی یا تکنولوژی مدرن نیست بلکه پیش و بیش از همه، مشکل اصلی در شیوه اداره این عوامل است (ترابی، ۱۳۸۳، ص ۶). مفهوم «حکمروایی» که اکنون به عنوان مفهومی فراگیر وارد حوزه برنامه ریزی و مدیریت شده، جایگزین مفهوم های پیشین اداره و مدیریت است و می توان با ترکیبی از این مفهوم با قلمروهای فضایی مختلف، مفاهیم بسیار

تضادی در ارزشها و منافع وجود ندارد و جامعه و برنامه‌ریزان به درک واحدی از مشکلات و اهداف رسیده‌اند (Rakodi, 2003). با شکل‌گیری دیدگاه تکثرگرا از ساختار اجتماعی، هربخش از جامعه دارای نفع و دید متمایزی پنداشته می‌شود که باید جایگاه مشخصی در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها پیدا کند و در این مفهوم جدید، حکومت‌های رسمی به تنهایی، نه تنها فاقد ظرفیت اداره و حکومت هستند بلکه در یک جامعه دموکراتیک صلاحیت و مشروعیت آن را نیز ندارند. در راستای این تلقی مفهوم «حکمروایی» اشاعه یافت و به جای مدیریت دولت مدار به کار گرفته شد.

از سویی، نظام برنامه‌ریزی و مدیریت، بدون جامع‌نگری و یکپارچه‌سازی تصمیم‌ها و سیاست‌ها قادر نخواهد بود تعدد و تکثر موجود در ماهیت شهرها و مناطق شهری را هدایت کند و به اهداف برنامه‌ریزی دست یابد و مفهوم «حکمروایی یکپارچه» در راستای چنین تلاش‌هایی شکل گرفت. در عصر حاضر که «منطقه‌گرایی» به دلیل تعداد جمعیت ساکن در مناطق شهری و نقش اقتصادی و سیاسی آن‌ها در عصر جهانی شدن در مقیاس فضایی بزرگتری از برنامه‌ریزی محلی خود را می‌نمایند، توجه ویژه به «حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای» به عنوان یک چتر وحدت‌بخش در نظام برنامه‌ریزی و مدیریت، بیش از پیش در جهان و همچنین کشور ایران که به دنبال تثبیت جایگاه روشن و متناسب اقتصادی و سیاسی و اجتماعی در نظام جهانی است، اهمیت پیدا می‌کند (اسدی، ایرج و همکار، ۱۳۸۸).

۱-۳- پرسش‌ها و اهداف

در پژوهش حاضر، تبیین و تحلیل حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران و استفاده از برنامه‌ریزی فضایی راهبردی برای دست‌یابی به حکمروایی یکپارچه در این منطقه، در پی یافتن پاسخ پرسش‌های تحلیلی و تجویزی از این قبیل است:

– نظام برنامه‌ریزی و مدیریت منطقه کلان شهری تهران با چه چالش‌هایی برای حکمروایی و غلبه بر تفرق‌ها رو به رواست؟

– چه راهبردهایی می‌توان برای استقرار حکمروایی یکپارچه در منطقه کلان شهری تهران با استفاده از برنامه‌ریزی فضایی راهبردی ارائه داد؟

تبیین و تحلیل برنامه‌ریزی فضایی راهبردی برای حکمروایی یکپارچه در منطقه کلان شهری تهران، در پی تبیین و تحلیل مشکلات و چالش‌های موجود نظام برنامه‌ریزی و مدیریت منطقه کلان شهری تهران و تحلیل کارآمدی مفهوم «حکمروایی یکپارچه» در وحدت بخشیدن و فراگیر نمودن توسعه منطقه کلان شهری تهران است و هدف تجویزی پژوهش، ارائه راهبردهایی برای استقرار نظام حکمروایی یکپارچه در منطقه کلان شهری تهران با استفاده از برنامه‌ریزی فضایی راهبردی است.

۲- روش‌شناسی

در هر یک از گام‌های فرآیند برنامه‌ریزی فضایی راهبردی، شامل بررسی اسناد و منابع موجود برای مرور مشکلات، اهداف و راهبردها، تعیین مشکلات، تدوین اهداف، تولید و ارزیابی راهبردها، روش‌های گوناگونی با توجه به امکانات موجود استفاده شده است. در سنجش حکمروایی، شاخص‌هایی با توجه به چالش‌های منطقه‌ای و شاخص‌های بین‌المللی به کار گرفته شده‌اند و در جمع‌آوری و پردازش اطلاعات از:

– طراحی پرسش‌های ترکیبی باز و بسته با درجه بندی طیف لیکرت^۷ برای پرسش‌نامه‌های سنجش حکمروایی؛
– تکمیل پرسش‌نامه‌ها بدون مصاحبه با نظارت پرسش‌گر؛

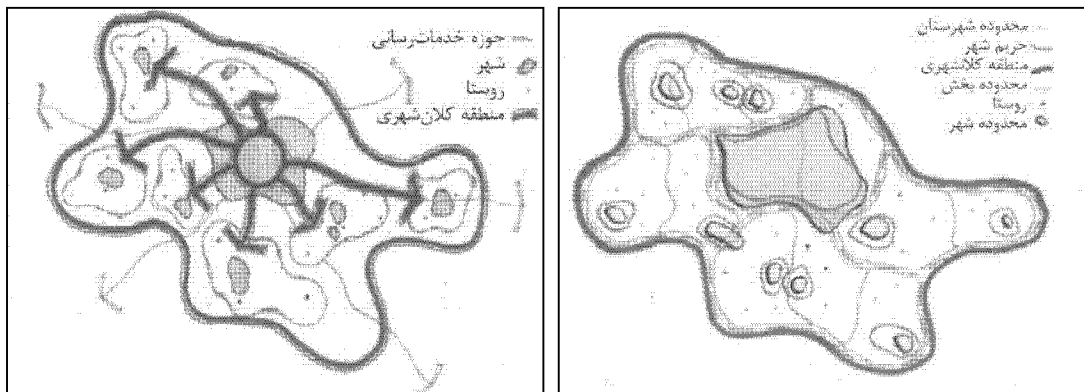
– نمونه‌گیری خوشه‌ای^۸ در منطقه مورد بررسی برای نمونه‌گیری از جامعه آماری؛

– اعتبار محتوا^۹ برای سنجش روایی پرسش‌نامه‌ها؛

– آلفای کرونباخ^{۱۰} برای سنجش پایایی پرسش‌نامه‌ها استفاده شده است.

در تعیین جامعه آماری برای جمع‌آوری اطلاعات منطقه، مانند برنامه مجموعه شهری تهران از مرز بندی‌های شهرستانی استان تهران استفاده شده است و

شکل ۱. تفرق سیاسی (سمت راست) و یکپارچگی و همبستگی عملکردی (سمت چپ) در منطقه کلان‌شهری، ماخذ: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۸۵

۳- مبانی نظری به کارگیری برنامه ریزی فضایی راهبردی برای حکمروایی در مناطق کلان شهری در سال‌های بعد از دهه ۱۹۹۰ میلادی بسیاری از مناطق کلان شهری در دنیا تلاش‌های زیادی را صرف منطقه‌گرایی کلان شهری نموده‌اند. افزایش تفرق سیاسی از طریق افزایش تعداد قلمروهای سیاسی و مدیریتی، افزایش پیچیدگی و تنوع در الگوهای تصمیم‌گیری و فقدان دید و رویکرد یکپارچه منطقه‌ای (شکل شماره ۱) در اداره و مدیریت شهر - منطقه‌ها و همچنین فرایندهایی چون جهانی شدن و روند گذار از حکومت به حکمروایی ضرورت تجدید ساختار در حکومت و حکمروایی شهر - منطقه‌ها را بیش از پیش نشان می‌دهد.

تحقق و استقرار مدل حکمروایی شهری در مناطق کلان شهری، مستلزم پیش‌زمینه‌ها و متضمن تغییرات بنیادین در نگرش و روش اداره امور این مناطق است. خلاصه‌ای از این الزامات را به شرح زیر می‌توان طبقه‌بندی کرد:

نظریه حکمروایی، نگرشی نو در اداره شهرها و مناطق شهری است که ضمن نظری بودن عملی هم هست. به منظور برون رفت از تنگناها و چالش‌های شهرنشینی جدید و گذر از نظام متمرکز به غیر متمرکز تحول در نظام مدیریت، تحقق اصل حکمروایی شایسته یک ضرورت است. با توجه به تهیه طرح‌های راهبردی به جای

چهار شهرستان تهران، شمیرانات، ری و اسلام شهر که شهرستان‌های مرکزی استان تهران هستند و مرز مناطق بیست و دوگانه شهرداری تهران به داخل آن‌ها نفوذ کرده و تنوع قابل قبولی از اقشار اجتماعی را در خود جای داده‌اند، برای آمارگیری انتخاب شده‌اند. پرسش نامه‌ها در گروه‌های ساکنین، مسئولین بخش دولتی، مسئولین بخش عمومی و مسئولین بخش خصوصی، به طور متوازن توزیع و تکمیل گردیده و مورد استفاده قرار گرفته‌اند. هم‌چنین در تحلیل و تجویز برنامه از:

- روش تحلیل سلسله مراتبی^{۱۱} برای وزن دهی به شاخص‌های حکمروایی؛
- روش نقاط قوت، ضعف، فرصت، تهدید^{۱۲} برای تولید راهبردها؛ و
- ماتریس دستیابی به اهداف^{۱۳} برای ارزیابی راهبردها استفاده شده است.

تحلیل اطلاعات نیز برای آگاهی از امکانات و مشکلات موجود در نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه کلان شهری تهران با توجه به شاخص‌های حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای صورت می‌گیرد. تجویز پیشنهادات و راهبردها در این پژوهش، در چهار زمینه اصلی قلمروها، ساختارها و نهادها، جامعه مدنی و منابع شامل طرح‌ها و برنامه‌ها، قوانین و مقررات و منابع مالی صورت گرفته است که در سه مرحله به صورت گام به گام به اجرا در می‌آیند.

11. analytical hierarchy process (A.H.P)
12. SWOT
13. Goal Achievement Matrix

جدول ۱. الزامات تحقق حکمروایی در مناطق کلان شهری؛ ماخذ: صرافی، ۱۳۷۸

الزامات محتوایی ^{۱۴}	- پذیرش و حرکت به سمت نظام باز، کثرت گرا و مدنی از طریق تقسیم و انتقال قدرت سیاسی
	- توسعه گرایی مبتنی بر انسان محوری و پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی
	- مشارکت جویی شهروندان و مشارکت پذیری سازمان‌ها و مسئولان رسمی
	- کارایی و اثر بخشی کلیت منطقه کلان شهری و اجزای عملکردی و جغرافیایی آن
الزامات رویه ای ^{۱۵}	- کل گرایی و نگرش جامع و فراگیر در سطح کل منطقه کلان شهری
	- برخورداری از محدوده فضایی مشتمل بر کل منطقه کلان شهری به عنوان محدوده مسئولیت و عمل نظام حکمروایی کلان شهری
	- برخورداری از نیروی انسانی و کارکنان حرفه‌ای و کارآمد و پایه درآمدی شناور و اجازه وضع عوارض و مالیات
	- عدالت فضایی و اجتماعی در خدمات رسانی به تمام ساکنان و همه محدوده منطقه کلان شهری
	- طراحی ساختار، فرآیند و قواعد تصمیم سازی و تصمیم گیری (رسمی و غیر رسمی) بر مبنای معیارها و ویژگی‌های مدل حکمروایی
- تدوین و استقرار روش‌ها و مکانیزم‌های تضمین کننده شفافیت، اثر بخشی و پاسخگویی نظام حکمروایی	

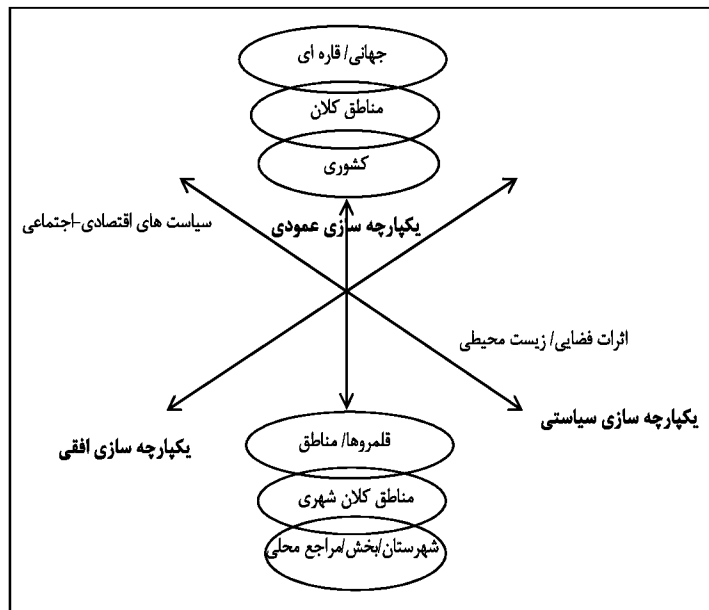
طرح‌های سنتی در کشور باید شرایط تحول در روش‌های تصمیم‌سازی، اصلاح قوانین و تقویت جامعه محلی را در دستور کار جدی قرار داد و این امر باید در بستر حقوقی و مدیریتی جوامع محلی بستر سازی شود. به عبارتی دیگر به کارگیری رویکرد راهبردی مستلزم تحول در روش برنامه ریزی و پذیرش انعطاف و عدم قطعیت است. انعطاف در سطوح تصمیم‌سازی که متضمن منافع آحاد جامعه است، نیازمند تحول در بستر قانونی و مدیریت شهری و منطقه ای است (لاله پور، ۱۳۸۶). اهم موانع استفاده از چنین رویکردی در حکمروایی شامل دو دسته موانع می‌باشد که در محیط و در فرآیند برنامه ریزی روی می‌دهد و اهم موارد آن در جدول شماره ۲ آورده شده است:

برنامه ریزی راهبردی با رویکرد مشارکتی، گزینشی، اقدام

جدول ۲. موانع استفاده از رویکرد برنامه ریزی فضایی راهبردی در حکمروایی؛ ماخذ: مرادی مسیحی، ۱۳۸۴

موانع در محیط برنامه ریزی	- تصدی گری واحدهای مرکزی دولتی در امر برنامه ریزی و- عدم وجود مدیریت واحد برای مناطق کلان شهری؛
	- عدم وجود مکانیزم های مشخص و قوانین لازم برای جلب مشارکت مردم و تشکل های غیر دولتی؛
	- عدم وجود نظام برنامه ریزی فضایی یکپارچه در سطح ملی، منطقه ای، محلی؛
	- عدم استقلال نهادهای محلی (شورای شهر و شهرداری ها) و محدود بودن حوزه اختیارات آن ها؛
	- عدم وجود سازمان با مسئولیت انجام برنامه ریزی استراتژیک برای کلان شهرها (به طور دائمی)؛
موانع در فرآیند برنامه ریزی	- ضعف تشکیلات شهرداری ها و شوراهای و- عدم تثبیت قانون گرایی در سطح کشور
	- عدم وجود نهادهای غیردولتی متشکل بعنوان نمایندگان گروههای ذی نفع
	- ضعف فرهنگ شهروندی و عدم اطلاع کافی مردم از عملکرد و مسئولیت های شهرداری
	- ترس برنامه ریزان، مدیران و مجریان از مشارکت مردم
	- فرآیند برنامه ریزی به کار گرفته شده جدی گرفته نشده است
- سیستم های برنامه ریزی، عدم موفقیت در برقراری رابطه میان سیستم های برنامه ریزی با سیستم عملکردی و ...	

شکل ۲. مدل فضایی حکمروایی یکپارچه، ماخذ: اسدی؛ برک پور، ۱۳۸۸

جدول ۳. مشکلات همسویی قوانین از منظر برنامه ریزی فضایی راهبردی در ایران؛ ماخذ: مهدی زاده، ۱۳۸۵؛ صحت زاده، ۱۳۸۴

مشکلات	طرح
<ul style="list-style-type: none"> - نبود هماهنگی قانونی در نهادهای تصمیم ساز نظام برنامه ریزی فضایی نظیر مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری و روستایی وزارت کشور، دفتر امور فنی و تدوین معیارهای سازمان مدیریت و برنامه ریزی سابق، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری وزارت مسکن و مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی این وزارتخانه - عدم تدوین دستورالعمل ماده ۲۰ آیین نامه نحوه بررسی و تصویب طرح های توسعه و عمران (مصوب ۱۳۷۸) در زمینه جلب مشارکت مردم و نهادهای محلی در حین تهیه طرح - ضعف جایگاه قانونی مهندسین مشاور شهرساز - نبود آیین نامه و راهنما در خصوص اسناد و مدارک برنامه های توسعه - تمرکز تصویب برنامه ها در سطح شورای عالی شهرسازی و معماری و عدم جایگاه قانونی موثر نهادهای محلی - عدم الزام قانونی به حرکت و برنامه ریزی در برنامه های فضایی فرادست - عدم وجود آیین نامه دستورالعمل در خصوص چگونگی نظارت بر اجرای برنامه های توسعه شهری و منطقه ای - عدم کفایت قوانین - قدیمی بودن آن ها و به روز نبودن قوانین - فقدان ضمانت اجرایی - آشفتگی و تناقض در پرسش شوندگان 	<p>طرح تحقیقاتی وزارت مسکن و شهرسازی سابق</p> <p>طرح ارزیابی و ارائه برنامه استراتژیک آموزش برنامه ریزی شهری و منطقه ای</p>

محور خود می تواند به شناسایی اولویت ها و تحرک منابع برای تحقق آن ها کمک شایانی بکند. مشارکت عمومی در تصمیم گیری توسعه، شفافیت و پاسخ گویی تصمیم گیران در مقابل ذی نفعان و همچنین تخصیص عادلانه و استفاده از منابع همگی اصول اولیه و مشترک رویکرد فضایی راهبردی و حکمروایی به شمار می روند. پس از تقویت سازمان های محلی و ایجاد حکومت محلی، طراحی و بهبود تماس و مشارکت میان حکومت

عوامل	مشکلات
عدم الزام قانونی به تعامل به برنامه ریزی فضایی در فرآیند برنامه ریزی	- بیشتر قوانین الزام متوجه حضور کنش‌گران را در فرآیند تصویب از طریق عضویت در کارگروه‌ها و شوراهای تشکیل‌شونده و فعال در فرآیند برنامه ریزی فضایی هستند و نه در فرآیند برنامه ریزی و برنامه‌سازی.
عدم تداخل کارکردها و فعالیت‌های قانونی با نظام برنامه ریزی فضایی	- قوانین به گونه‌ای هستند که نه تنها مداخله اصولی در فرآیند برنامه ریزی را مقدم می‌سازد، بلکه موجب تداخل نیز می‌شود.
عدم الزام قانونی به اقدام و حرکت در چارچوب‌های تدوین شده در برنامه ریزی فضایی	- الزام قانونی مشخصی برای حرکت و اقدام این کنش‌گران در چارچوب‌های کلان تدوین‌شده در برنامه ریزی فضایی ندارد و اگر هم در قالب تبصره‌ها یا ماده‌های واحده وجود دارد از آن‌جا که ضمانت اجرایی و نظارتی بر آن نیست، در عمل تحقق نمی‌یابد.

محلی با بخش خصوصی و جامعه مدنی و تلاش برای دربرگیری بازیگران و ذی‌نفعان متعدد شهر و محیط پیرامون آن اهمیت بالایی دارد. بنابراین شرط تحقق اهداف برنامه ریزی و مدیریت شهری، حکمروایی یکپارچه است که ابعاد مختلف آن در شکل شماره ۲ نشان داده شده است.

۴- وضع موجود برنامه ریزی فضایی راهبردی در ایران مشخص‌ترین قوانین رسمی که ناظر بر فعالیت‌های برنامه‌ریزی و برنامه‌سازی فضایی هستند در نظام قانونی برنامه‌ریزی فضایی نمود می‌یابد. از منظر برنامه‌ریزی فضایی راهبردی می‌توان وضعیت نظام قانونی رسمی در ایران را در حوزه‌های قوانین و دستورالعمل‌های رسمی موجود، قوانین کنش‌گران در فضا و کاربست و شیوه‌های مرسوم و رایج برنامه ریزی فضایی، مورد بررسی قرار داد.

۴-۱- همسویی قوانین و دستورالعمل‌های رسمی موجود مشکلات قوانین از منظر برنامه ریزی فضایی راهبردی در ایران با استفاده از نتایج طرح تحقیقاتی وزارت مسکن و شهرسازی سابق (مهدی‌زاده، ۱۳۸۵) و طرح ارزیابی و ارائه برنامه استراتژیک آموزش برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران (صحت‌زاده، ۱۳۸۴) در جدول شماره ۳ نشان داده شده است. در مجموع قوانین و مقررات موجود در نظام برنامه‌ریزی فضایی را نمی‌توان کاملاً همسو با اصول برنامه‌ریزی فضایی راهبردی دانست.

۴-۲- همسویی کنش‌گران^{۱۶}

کنش‌گران در فضا از آنجا که نقش بسیار مهمی در تغییرات فضایی دارند در برنامه‌ریزی فضایی راهبردی اهمیت می‌یابند. قوانین و دستورالعمل‌های ناظر بر فعالیت این کنش‌گران را می‌توان از منظر برنامه‌ریزی فضایی راهبردی از سه جنبه سنجید که مشکلات مربوط به هرکدام در جدول شماره ۴ آورده شده است:

۴-۳- همسویی کاربست و شیوه‌های رایج برنامه ریزی فضایی

یک فضای مغشوش و تصویری مبهم از برنامه‌ریزی راهبردی در نظام برنامه‌ریزی فضایی ایران تولید شده است؛ چراکه از یک طرف تلقی از برنامه ریزی راهبردی مبتنی بر پارادایم قدیم آن شکل گرفته و از طرف دیگر مباحث جدید برنامه ریزی فضایی راهبردی بر ایده‌های جدید و موضوعات و مفاهیم نوین در حال تاکید است و کنش‌گران برنامه‌سازی فضایی راهبردی از یک سو می‌خواهند از مفاهیم جدید استفاده کنند و از یکسو سرمایه فکری فکری متفاوتی دارند. این موضوع باعث می‌شود تا یک اتفاق مهم در تلاش‌ها و اقدامات عملی برنامه ریزی فضایی راهبردی در ایران شکل بگیرد که آن «تقلیل مفهومی و عملی مفاهیم، اصول و فرآیند برنامه ریزی فضایی راهبردی و تنزل جایگاه و نقش آن» است که مشکلات حاصل از آن در جدول شماره ۵ آورده شده است.

جدول ۵. مشکلات همسویی کاربری و شیوه‌های رایج از منظر برنامه‌ریزی فضایی راهبردی در ایران؛ ماخذ: منوچهری فر، ۱۳۸۷

عوامل	مشکلات
تقلیل مفهومی	- تقلیل مفهومی برنامه ریزی فضایی راهبردی از یک پارادایم برنامه ریزی به یک شیوه و رویکرد برنامه ریزی (در حالت خوش بینانه آن) و یک مرحله از فرآیند برنامه ریزی جامع (در حالت وخیم آن)
	- تقلیل پارادایم برنامه ریزی فضایی راهبردی از طریق تمرکز صرف بر محصول و تلاش به منظور مشابهات سرفصل های برنامه های راهبردی با سرفصل های برنامه های جامع نظیر وجود راهبرد یا بیانیه راهبردها
تقلیل عملی	- تقلیل تکنیکی برنامه ریزی فضایی راهبردی به تعدادی از فنون مورد استفاده در فرآیند مطالعات فضا و نه فرآیند برنامه سازی
	- تقلیل فرآیند برنامه ریزی فضایی راهبردی به مرحله ای از برنامه ریزی جامع و صرفاً در تولید راهبردهای گزینه و انتخاب آن ها
	- قطعه قطعه شدن برنامه ریزی فضایی راهبردی و انتخاب گزینشی مفاهیم و اصول آن و استفاده ابزاری و مبتنی بر درک شخصی از همان مفاهیم اخذ شده

جدول ۶. مشکلات مدیریت شهری و منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه مانند ایران؛ ماخذ: لاله پور، ۱۳۸۶

سطح	مشکلات
سطح ملی	- تصمیمات مربوط به توسعه از بالا به پایین هستند و دستگاه‌های بین‌المللی، ملی و استانی تهیه کننده طرح‌ها و برنامه‌ها، معمولاً نحوه تخصیص منابع و سرمایه‌گذاری‌ها را تعیین می‌کنند.
	- اراده موجود برای تغییر معمولاً با موانع زیادی از جمله قوانین و مقررات مطرود و رویه‌های قدیمی جا افتاده مواجه می‌شود.
	- منافع و نیازهای گروه‌های آسیب‌پذیر و اقلیت فرصت کافی برای بیان پیدا نمی‌کنند.
سطح منطقه‌ای	- معمولاً حکومت محلی در مقابل خواسته‌های رفاهی احساس عجز می‌کند.
	- شرکت‌ها و مؤسسات سرمایه‌گذاری محلی منافع خاص خود و اغلب متعرض با یکدیگر را دنبال می‌کنند
	- آگاهی از حقوق و مسؤولیت‌های مدنی در میان شهروندان و تصمیم‌گیرندگان حکومت‌های محلی بسیار ضعیف است.
	- کوشش اندکی برای بسیج و به حداکثر رساندن منابع محلی صورت می‌گیرد.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۸۰

در حال توسعه الزامات ملی ناشی از این نظام را در به کارگیری الگوی حکمروایی آشکار می‌سازد. در بیشتر کشورهای در حال توسعه، نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه به صورت متمرکز است و نظارت و توسعه از طریق سازمان‌های دولتی و عمومی در سطح ملی و محلی انجام می‌پذیرد. برخی مشکلات مدیریت شهری و منطقه‌ای در کشورهای در حال توسعه و از آن جمله ایران در جدول شماره ۶ نشان داده شده است. یکی از اهداف اصلی رویکرد حکمروایی این است که ساکنان مناطق شهری از یک شهروند انفعالی به یک شهروند فعال و مسؤولیت‌پذیر تبدیل شوند. در این دیدگاه شهروندان دیگر شیء بی‌جان محسوب

در یک نگاه کلی در مورد وضعیت نظام قانونی رسمی در ایران از منظر برنامه‌ریزی فضایی راهبردی می‌توان این گونه جمع بندی نمود که الزامات نظام قانونی رسمی برای استفاده یا استقرار برنامه ریزی فضایی راهبردی در سطح کیفی بسیار پایینی قرار دارد، به بیان دیگر قوانین و مقررات رسمی موجود با نیازهای قانونی برنامه ریزی فضایی راهبردی نه تنها هماهنگ و همسوییست بلکه در مواردی حتی مخالف آن بوده و در برابر تغییر بسیار مقاوم‌اند.

۵- الزامات و چالش‌های حکمروایی در ایران
بررسی ساز و کارهای برنامه‌ریزی و مدیریت در کشورهای

(AmamooOtchere,2006).

۶- وضعیت فعلی مدیریت منطقه کلان شهری تهران برای حکمروایی

در این پژوهش، شناخت وضعیت فعلی مدیریت منطقه کلان شهری تهران برای حکمروایی از طریق مطالعه اسناد و مدارک موجود در مورد نظام اداری- اجرایی حاکم و عناصر موثر و عملکرد آن‌ها در مدیریت منطقه شهری تهران و هم چنین از طریق مطالعات میدانی صورت گرفته است تا با جمع بندی آن‌ها بتوان به تحلیل مناسبی برای ارائه راهبردهای استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران رسید.

۶-۱- وضعیت فعلی مدیریت منطقه کلان شهری تهران براساس مطالعات اسنادی

از حدود چهار دهه پیش، عوامل مختلفی موجب توسعه فیزیکی شهر تهران و افزایش روابط و پیوندهای آن با منطقه پیرامونی خود شده و به تدریج منطقه عملکردی یا مجموعه شهری تهران را شکل داده است. برخی از این عوامل عبارت اند از: افزایش طبیعی جمعیت، افزایش مهاجرت از روستاها و شهرها به تهران، تصویب طرح جامع تهران و افزایش قیمت زمین در داخل محدوده طرح و در نتیجه اسکان افشار کم درآمد در اراضی پیرامونی، اعمال محدودیت‌هایی در زمینه استقرار صنایع و کارخانه‌ها در قلمرو بلافصل شهر و نظایر آن. عوامل فوق موجب افزایش و پخش جمعیت و فعالیت و گسترش قلمرو منطقه کلان شهری تهران شده است. به این ترتیب در حالی که در سال ۱۳۴۵ شهر تهران با جمعیت حدود ۲/۷ میلیون نفر نزدیک به ۸۰ درصد جمعیت منطقه کلان شهری تهران را به خود اختصاص می‌داد، در سال ۱۳۸۵ و با افزایش جمعیت شهر تهران به بیش از هفت میلیون نفر، این نسبت به ۶۰ درصد کاهش یافته است. روند سریع گسترش منطقه عملکردی تهران، بدون پیش بینی و استقرار ترتیبات نهادی و قانونی لازم برای کنترل و هدایت توسعه و ارائه خدمات متناسب در کل منطقه، موجب بروز مشکلات و چالش‌های محتوایی متعدد همچون گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، تخریب محیط زیست، از بین

نمی‌شوند بلکه عملگرهایی فعال هستند. دولت نه تنها باید به شهروندان خودگوش دهد بلکه باید آنها را به طور فعال در تمام مراحل سیاست گذاری دخالت دهد. فلسفه‌ی این کار این است که با فراهم کردن چنان رقابتی، از شهروندان انتظار می‌رود که در مدیریت زندگی خود مسئولیت پذیر باشند، و اقدامات لازم را برای بهبود وضعیت محل زندگی خود انجام دهند. در این خصوص مهمترین مفهوم «توانمندسازی» است. حکمروایی با ابتکار عمل، سیاست از پایین به بالا و شبکه‌های خود سازمانی، رویکردهای قدیمی سلسله مراتبی، از بالا به پایین و دیوان سالاری را کم رنگ و ناکارآمد کرده است. مرزهای بین سازمانی موجود در ساختار دولتی همگی نفوذپذیر شده‌اند. بیشتر از گذشته، ساکنان نواحی قرار گرفته در طرح در برنامه‌ها دخالت دارند و به مشکلات آن‌ها گوش داده می‌شود (Dekker.k and Kempen.R, 2004). دست یافتن به این اهداف در کشورهای در حال توسعه با توجه به مدیریت‌های سنتی و متمرکز متداول در این کشورها خود ایجاد ساختارهای سازمانی، قانونی و مالی مناسب با این اهداف را الزامی می‌سازد. لازمه‌ی رفع ناپایداری توسعه در کشورهای در حال توسعه رفع ناپایداری‌ها از بدنه‌ی نهادهای مدیریتی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای و کارآمدسازی، اثرپذیری و مسئولیت‌پذیری بیشتر در اداره‌ی امور شهری و تفویض وظایف، صلاحیت‌ها و قدرت به حکومت‌های محلی و سایر ذی نفعان محلی است که به شیوه‌ی جدیدی از اداره‌ی شهرها و مناطق به نام حکمروایی دلالت دارد. در شرایط پیچیدگی جوامع شهری و به تبع آن تعدد و تکثر کنش‌گران و نیروهای مؤثر در حیات شهر و محیط پیرامون آن، در مقیاس‌های مختلف محلی، ملی و منطقه‌ای و ضرورت همگرایی آن‌ها در جهت رسیدن به عدالت قضایی را می‌توان مهم‌ترین استدلال ضرورت حکمروایی و جایگزینی آن به جای شیوه‌های قبلی مدیریتی دانست. در این‌گونه از مسؤولیت اجرایی مستقیم مدیریت کمتر شده و امکان بیشتری برای رویکرد مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی فراهم شود. در اینجا مدیریت از بالا پایین نیست و مشارکت شهروندان در اداره‌ی امور، جزء جدایی‌ناپذیر آن است

جدول ۷. نارسایی‌های شیوه فعلی اداره منطقه کلان‌شهری تهران با اصول و راهبردهای مدل حکمروایی؛ ماخذ: نگارندگان بر اساس (عسگری و همکاران، ج دوم، ۱۳۸۳، ص ۱۱۱-۹۸ و ۱۷۷-۱۷۵)، ۱۳۹۰

مشکلات	عوامل
<p>- نظام مدیریتی و حکومتی مستقل و متمایز برای منطقه کلان شهری تهران وجود ندارد</p> <p>- منطقه کلان شهری فاقد یک سیستم متمایز، تعریف شده و رسمی مدیریت فضایی است. با این حال، اداره امور این نظام، با اتکا به ساختارها و روش‌های رایج و ملاک عمل مدیریت شهری و روستایی در حال انجام و گذران است.</p> <p>- فرآیند تصمیم‌گیری و امور اجرایی در سازمان‌های رسمی مدیریت منطقه کلان شهری تهران از سوی مراجع غیر رسمی قدرت اجتماعی و اقتصادی نفوذ پذیر است. فقدان مجراها و سازوکارهای رسمی اعمال قدرت و نظارت توسط نهادهای بخش‌های مردمی و خصوصی، به اعمال قدرت و نفوذ آنها از طریق مجاری و روش‌های غیر رسمی اما موثر منجر شده است.</p> <p>- زیست‌پذیری و کیفیت زندگی در منطقه کلان شهری تهران افت کرده است. شرایط موصوف باعث تشدید ناپایداری و موانع زندگی و فعالیت سالم در منطقه کلان شهری تهران شده و خواهد بود.</p> <p>- ساختار موجود با هر دو الگوی حکومت شهری و حکمروایی شهری قربانت ندارد. با وجود عدم تناسب فرایند و محتوای ساختار موجود با الگوی حکومت شهری، فاصله این ساختار با الگوی حکمروایی شهری هم به لحاظ رویه و هم به لحاظ محتوا بسیار بیشتر و عمیق‌تر است.</p>	<p>نظام اداری - اجرای حاکم در مدیریت منطقه شهری تهران</p>
<p>- سازمان‌های موثر در مدیریت منطقه از منابع و فرایندهای رسمی و دولتی مشروعیت می‌گیرند. انتصابی بودن قریب به اتفاق عناصر مدیریتی منطقه، نشان دهنده وابستگی و نمایندگی آنها از سوی قدرت سیاسی و فقدان مکانیزم‌های رسمی برای اعمال نظارت و کنترل از سوی مراجع قدرت اجتماعی و اقتصادی است.</p> <p>- ساختار و روش‌های جاری اداره امور منطقه کلان شهری بر ساختارهای دولتی و عمومی موجود اتکا دارد. عناصر اصلی و رسمی اداره امور منطقه کلان شهری تهران عمدتاً شامل سازمان‌های دولتی و عمومی است و بخش‌های مردمی و خصوصی حضوری در این عرصه ندارند.</p> <p>- در فرم رسمی مدیریت منطقه کلان شهری تهران و عملکرد واقعی و عینی آن دوگانگی وجود دارد. اگرچه فرم رسمی و الگوی ظاهری مدیریت این منطقه منبعث از الگوی حکومت شهری است، اما ضعف و نفوذپذیری این سازمان‌ها باعث ضعف عملکرد آنها در تحقق اهداف، سیاست‌ها و برنامه‌های رسمی و حکومتی به نفع خواسته‌های دیگر نیروها شده است.</p> <p>- ساختار فضایی منطقه کلان شهری به تبعیت از نهادها و سازمان‌های متفرق و منبعث از الگوی حکومت شهری دارای تشتت و تفرق است. واگرایی در ساختار و سازمان فضایی منطقه کلان شهری تهران را می‌توان نتیجه غلبه رسمی نهادهای قدرت مدار و ناهم‌سویی نهادهای غیر رسمی با سیاست‌ها و برنامه‌های آنها دانست. تقابل و ناهم‌سویی مذکور، زمینه ساز واگرایی عناصر اصلی ساخت و ساز-بخش خصوصی و مردمی- و در نتیجه تفرق در ساختار فضایی-کالبدی منطقه کلان شهری تهران شده است.</p> <p>- مدیریت منطقه کلان شهری تهران در جهت هماهنگی با تغییرات نهادی تقویت‌کننده قدرت بخش‌های غیر دولتی، مردمی و خصوصی انطباق لازم را ندارد. تحولات دو دهه اخیر در سطح منطقه کلان شهری تهران به ارتقای عملی جایگاه، قدرت بالقوه و نفوذ بالفعل بخش‌های غیر دولتی در فرایندهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فضایی این منطقه منجر شده است. پایداری و انسان‌محور بودن توسعه آینده این مجموعه، مستلزم ظرفیت‌سازی برای پذیرش نیروهای جدید در سازمان مدیریتی منطقه از طریق استناد به آموزه‌های رویکرد حکمروایی شهری و منطقه‌ای و تقویت اعتماد و تشریک مساعی بین همه این کنشگران است.</p>	<p>عناصر موثر و عملکرد آن‌ها در مدیریت منطقه شهری تهران</p>

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۸۲

رفتن اراضی مرغوب باغی و کشاورزی، آلودگی های آب و خاک و هوا، ناکارایی شبکه حمل و نقل و غیره شده است.

در شرایط کنونی، اداره و مدیریت منطقه کلان شهری تهران به عنوان یک کل یکپارچه در بین قلمروهای حکومتی و مدیریتی متعدد و نهادهای خدماتی حکومت مرکزی تقسیم شده است، به طوری که هیچ نوع نگرش و رویکرد یکپارچه ای برای اداره و مدیریت آن وجود ندارد. این چالش بنیادین که به ابعاد فرآیندی و رویه ای سیاست گذاری و اجرای تصمیمات در منطقه کلان شهری تهران مربوط می شود، به تفرق سیاسی و یا حکومتی مشهور است که در بسیاری از موارد علت شکل گیری و یا تشدید مشکلات محتوایی یاد شده است. در برابر تفرق سیاسی به عنوان یک چالش رویه ای در اداره و حکمروایی مناطق کلان شهری راهبردهای متعددی از سوی مناطق کلان شهری مختلف در دنیا تدبیر شده و به کار رفته است که طیفی را بر حسب شدت تغییرات ساختاری اعمال شده نشان می دهد. این دسته تدابیر برای چیرگی بر تفرق سیاسی - که از ایجاد حکومت یک سطحی و دو سطحی (شدت منطقه گرایی بالا) تا ایجاد روابط داوطلبانه همکاری بین قلمروهای حکومتی (شدت منطقه گرایی کم) مختلف متغیر است - در متون مرتبط حکومت کلان شهری به راهبردهای منطقه گرایی معروف اند (Barlow, 1991). با توجه به ویژگی های وضعیت فعلی مدیریت منطقه کلان شهری تهران، قیاس و ارزیابی ساختار و شیوه فعلی اداره امور منطقه کلان شهری تهران با اصول و راهبردهای مدل حکمروایی، مبین نارسایی هایی می باشد که در جدول شماره ۷ آورده شده است:

۲-۶- وضعیت فعلی مدیریت منطقه کلان شهری تهران براساس مطالعات میدانی

برای شناخت وضع موجود برنامه ریزی و مدیریت منطقه کلان شهری تهران با استفاده از مطالعات میدانی، ابتدا منطقه مورد بررسی در نمونه موردی یعنی منطقه کلان شهری تهران، به طور دقیق تعیین می شود. اگر منطقه کلان شهری تهران را با توجه به تعریف و مرزی که در

برنامه مجموعه شهری تهران، به صورت کلان شهر تهران و حوزه نفوذ اطراف آن (آن دسته از نواحی که در داخل مرز استان تهران قرار دارند و دارای تعاملات شدیدی با کلان شهر تهران در زمینه های اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و اثرات کالبدی هستند) در نظر بگیریم، در این پژوهش برای جمع آوری اطلاعات این منطقه، از مرزبندی های شهرستانی استان تهران استفاده شده است و چهار شهرستان تهران، شمیرانات، ری و اسلام شهر که شهرستان های مرکزی استان تهران هستند و مرز مناطق بیست و دوگانه شهرداری تهران به داخل آن ها نفوذ کرده و تنوع قابل قبولی از اقشار اجتماعی را در خود جای داده اند، برای آمارگیری انتخاب شدند. فرآیند این بخش از مراحل اصلی زیر تشکیل می شود:

- تعیین جامعه آماری شامل نواحی و گروه های مورد نظر برای جمع آوری اطلاعات؛

- تعیین معیارها و شاخص های مناسب برای سنجش حکمهی

- وزن دهی به معیارها با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی؛

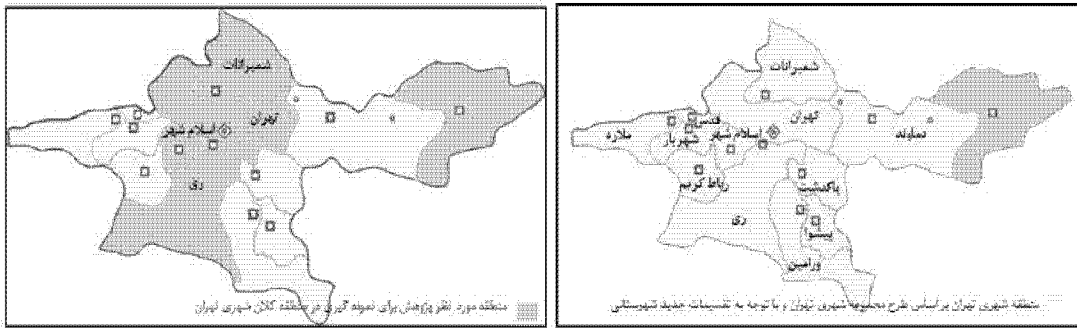
- سنجش پایایی پرسش نامه های تکمیل شده با استفاده از روش آلفای کرونباخ؛

- بیان یافته های حاصل از تحقیق به صورت امتیاز به دست آمده برای حکمروایی به تفکیک نواحی و گروه های جامعه آماری؛ و

- نتایج تحقیق به صورت بیان مشکلات و امکانات موجود به تفکیک نواحی و گروه های جامعه آماری.

در پژوهش حاضر، حکمروایی در منطقه شهری تهران دارای ده معیار و هر معیار با چند شاخص تعریف شده است و برای بررسی مفهوم حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران، به دلیل گسترده بودن جامعه آماری در چهار عرصه ساکنین، بخش دولتی، عمومی و خصوصی و بالا بودن حجم نمونه ها و گستردگی تعداد شاخص های سنجش، سنجش حکمروایی در منطقه شهری تهران برای چهار شهرستان تهران، شمیرانات، ری و اسلام شهر صورت گرفته است (شکل شماره ۱) که شهرستان های مرکزی استان تهران هستند و مناطق بیست و دوگانه شهرداری شهر تهران در محدوده این شهرستان ها واقع

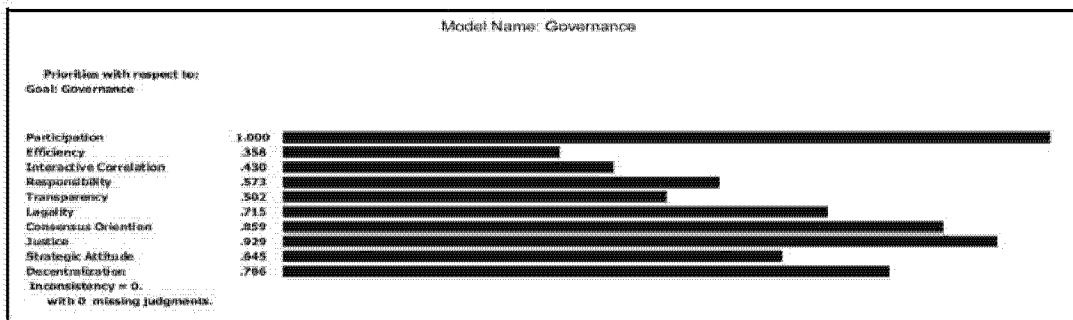

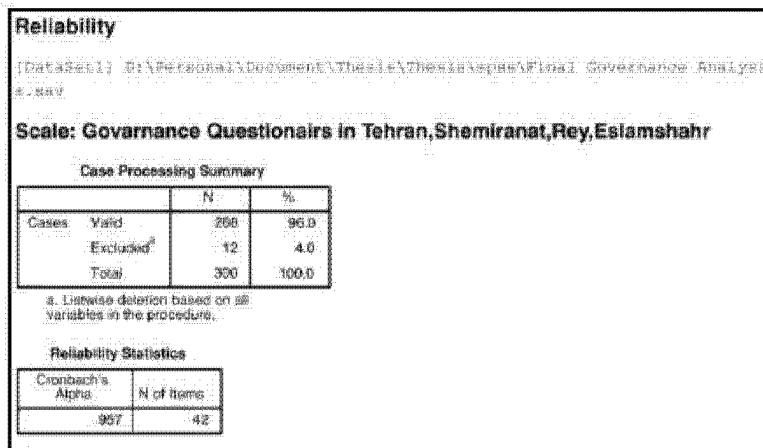
شکل ۳. تعیین منطقه مورد نظر برای سنجش حکمروایی منطقه کلان شهری تهران، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

لازم است که به ابعاد حکمروایی در سایر عرصه‌ها (ملی، محلی، ...) نیز توجه شود و در حقیقت تحقق حکمروایی در هر یک از این عرصه‌ها ارتباط مستقیمی به چگونگی آن در سایر عرصه‌های فضایی دارد (Dinesh, 1998)، فهرست شاخص‌های بومی متناسب با معیارها و ویژگی‌های حکمروایی در منطقه شهری تهران نیز برای نظرسنجی کیفی در پرسش‌نامه‌ها تهیه شدند که به دلیل متنوع بودن شاخص‌های هر معیار از لحاظ مقیاس اندازه‌گیری، برای محاسبه امتیاز نهایی حکمروایی از فن کمی کردن داده‌های کیفی از طریق وزن دهی و هم‌سو کردن امتیازات استفاده شده است. به طوری که برای سنجش هر شاخص امتیازی بین صفر تا صد در نظر گرفته شده که امتیاز بیشتر نشانه وضعیت بهتر و مطلوب‌تر است. به منظور قابل فهم بودن و سهولت پاسخ‌گویی در پرسش‌نامه، این امتیازها به صورت کیفی از بسیار کم به بسیار زیاد در نظر گرفته شده‌اند. برای به دست آوردن ضریب مربوط به هر معیار حکمروایی از روش سلسله مراتبی استفاده شده است. ضریب هر

شده است و تنوع قابل قبولی از اقصای اجتماعی را در خود جای داده‌اند. از میان اسناد موجود در زمینه معیارها و ویژگی‌های حکمروایی، سند انتشار یافته از سوی سازمان ملل (UNCHS, 1999) را می‌توان جامع‌ترین بیانیه در این زمینه دانست. در این بیانیه معیارها و ویژگی‌های حکمروایی بر ارزش‌های عام و جهان‌شمول استوار شده است، به نحوی که فارغ از تفاوت‌های سیاسی، فرهنگی و مکانی می‌توان آن‌ها را معیارهای مطلوب حکمروایی شهری و منطقه‌ای دانست. در مورد شرایط خاص ایران، معیار تمرکززدایی را نیز باید به معیارهای یاد شده افزود، زیرا در نظام‌های متمرکز، یکی از پیش شرط‌های تحقق حکمروایی، تمرکززدایی از نظام تصمیم‌گیری است و با در نظر داشتن لزوم منطقه‌گرایی، معیارهای مطلوب حکمروایی منطقه‌ای در ایران گردآوری گردیدند. با توجه به ساختار سیاسی، اداری حاکم بر اداره امور مناطق شهری در ایران و توجه به این نکته که برای تحقق حکمروایی در یک عرصه فضایی مانند منطقه شهری

شکل ۴. وزن به دست آمده برای معیارهای حکمروایی در نرم افزار Expert Choice، ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

شکل ۵. محاسبه آلفای کرونباخ برای پرسش نامه‌های شهرستان‌های تهران، شمیرانات، ری و اسلام شهر در نرم افزار SPSS،
ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۰

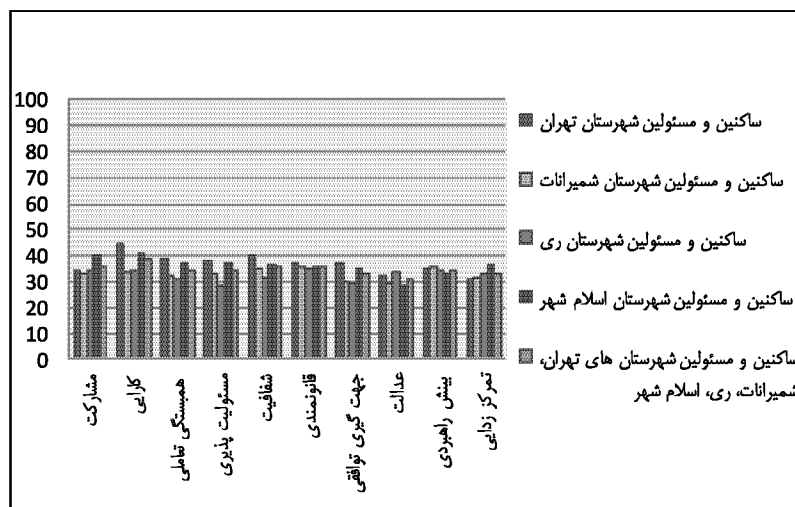
معیار برای به دست آوردن امتیاز نهایی حکمروایی در منطقه شهری تهران در نظر گرفته شده است. در کل شهرستان‌های مورد بررسی تعداد ۳۰۰ پرسش نامه تکمیل گردیده که از این تعداد، ۱۲۰ عدد توسط ساکنین، ۶۰ عدد توسط مسئولین بخش دولتی، ۶۰ عدد توسط مسئولین بخش عمومی و ۶۰ عدد توسط مسئولین بخش خصوصی تکمیل شده‌اند. نتایج آزمون پایایی برای پرسش نامه هایی که در کل شهرستان‌های مورد بررسی تکمیل شده‌اند، به شرح زیر می باشد. همانطور که شکل شماره ۵ نشان می دهد، مقدار آلفای کرونباخ برای پرسش نامه‌های تکمیل شده، مقدار

۰/۹۵۷ می باشد که بیش از ۰/۷ و نزدیک ۱ است و نشان می دهد پاسخ‌ها از پایایی نسبتاً خوبی برخوردار هستند. پس از سنجش پایایی پرسش نامه ها، به امتیاز بندی معیارهای حکمروایی می پردازیم. امتیازی که برای معیارهای حکمروایی در کل شهرستان‌های مورد بررسی به دست آمده، حاصل میانگین امتیاز شاخص‌های هر معیار است که در پرسش نامه‌های تکمیل شده در کل شهرستان‌های مورد بررسی توسط گروه‌های مختلف بیان شده و در یک نمودار مقایسه ای (شکل شماره ۴) میان ساکنین و مسئولین بخش‌های مختلف در کل شهرستان‌های مورد بررسی آورده شده است.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۸۵

شکل ۶. میزان معیارهای حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران از نظر ساکنین و مسئولین شهرستان‌های تهران، شمیرانات، ری، اسلام شهر، ماخذ: نگارنده، ۱۳۹۰

۷- تحلیل راهبردی از وضعیت نظام حکمروایی منطقه کلان شهری تهران

مطالعات شناخت و تحلیل وضعیت اداره منطقه کلان شهری تهران در ابعاد مختلفی چون قلمروهای منطقه کلان شهری، بررسی نهادی و کارکردی (شناخت عناصر و نهادهای اثرگذار در اداره منطقه کلان شهری) و نیز منابع پشتیبان آن‌ها (شامل قوانین و مقررات، منابع مالی و سایر منابع از جمله برنامه‌ها و طرح‌ها) انجام شده است. با توجه به روش و جهت‌گیری استراتژیک پژوهش، تحلیل تلفیقی اطلاعات و داده‌های مطالعات فوق در قالب مدل سوات انجام می‌گیرد. تحلیل تلفیقی در برگیرنده عناصر اصلی در حوزه‌های «ساختارها و نهادها»، «منابع مدیریت»، «قلمروهای فضایی»، «قوانین و مقررات» و «جامعه مدنی» در قلمرو منطقه شهری است که در آن تأثیر متقابل سه سطح جهانی، ملی و محلی در ارتباط با هم و منطقه کلان شهری دیده شده است. در این تحلیل محیط بیرونی فراگیر، محیطی فراسوی مرزهای ملی است و مقتضیات جهانی از جمله «جهانی‌شدن و محلی‌شدن»، «گذار از حکومت به حاکمیت»، و نیز «تجربیات کشورهای دیگر» عناصر اصلی آن را شکل می‌دهند. فرصت‌ها و تهدیدهای جهانی در قلمرو این محیط بر حکومت ملی و نظام اداره آن و به تبع آن بر نظام اداره منطقه شهری تهران تأثیر می‌گذارد. محیط داخلی فراگیر نیز در این جا حوزه‌های مختلف و تأثیرگذار و روندهای موجود در سطح ملی و نظام حکومت را در بر می‌گیرد که برای اداره منطقه کلان شهری می‌تواند فراهم سازنده فرصت‌ها و تهدیدها در سطح ملی باشد. محیط درونی که شامل نقاط قوت و ضعف نظام اداره و مدیریت منطقه شهری در شرایط موجود است، بیشتر با ارجاع به حوزه‌های مطالعه در قلمرو منطقه شهری از جمله یافته‌های حاصل از سنجش حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران با استفاده از پرسش‌نامه ساکنین و مسئولین تدوین شده است.

به عنوان نتیجه‌ای از تحلیل تلفیقی، از میان فرصت‌ها و تهدیدهای عمده فراروی اداره مناطق کلان شهری در سطح جهانی و ملی می‌توان از یک سو به تغییر مقیاس رقابت سرزمینی از سطح کشوری به سطح شهری و

منطقه‌ای و توجه سیاست‌گذاران، قانون‌گذاران و برنامه‌ریزان ایران به موضوع محدوده‌ها و قلمروهای مجموعه‌های شهری کشور اشاره کرد. همچنین افزایش پیچیدگی، سرعت و مقیاس تغییرات و تحولات ناشی از جهانی‌شدن، تبدیل شدن تصمیم‌گیری به نوعی چانه زنی چندسطحی و چندنقشی، ضعف ساختارهای اداره و تصمیم‌گیری سنتی در اداره شرایط جدید، تعدد و تفرق قلمروهای حکومتی و مدیریتی از جمله تهدیداتی است که در تدوین هرگونه استراتژی کارآمد باید مورد توجه قرار گیرند. شکل‌گیری شوراهای شهری و روستایی و نیز شوراهای سطوح فرا دست و همچنین تشکلهای غیر دولتی، تعیین قلمرو مجموعه شهری تهران و به رسمیت شناختن آن در مصوبات هیأت وزیران، تهیه و تصویب طرح مجموعه شهری تهران و ظرفیت مالی مناسب شهرداری‌های واقع در منطقه کلان شهری تهران از جمله نقاط قوت موجود منطقه تهران محسوب می‌شود. از سوی دیگر، تداخل قلمروهای سیاسی و مدیریتی در منطقه کلان شهری تهران، افزایش تعداد قلمروهای حکومتی و به تبع آن افزایش تعداد نهادهای تصمیم‌گیر و اجرایی، سطح حداقل همکاری و تشریک مساعی بین عوامل مؤثر در اداره منطقه کلان شهری تهران و عدم تعادل در سرانه درآمدی شهرداری‌های واقع در منطقه کلان شهری تهران از جمله نقاط ضعف عمده در تحقق حکمروایی منطقه کلان شهری محسوب می‌شوند.

۸- تدوین چشم‌انداز و اهداف کلان و خرد نظام حکمروایی منطقه کلان شهری تهران

در این جا تدوین چشم‌انداز مشترک بنا بر تعریف متأثر از عوامل متعددی از جمله «مبانی نظری و بررسی‌های تطبیقی در موضوع»، «بررسی تجارب جهانی در مورد موضوع» (Haines, 2001:1-2)، «مطالعات شناخت و تحلیل وضعیت موجود اداره منطقه کلان شهری تهران» و «دیدگاه عناصر مؤثر در اداره منطقه» صورت گرفته است. به عبارت دیگر بیانیه چشم‌انداز محصول نتایج مطالعات اسنادی (بررسی نظریه‌ها، مدل‌ها و نمونه‌های مدیریت مناطق کلان شهری در نقاط مختلف جهان و همچنین شناخت و تحلیل وضعیت اداره منطقه کلان شهری

جدول ۸. بیانیه چشم انداز نظام حاکمیت منطقه کلان شهری تهران؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

سطح	چشم انداز	اهداف کلان	اهداف خرد
جهانی	همسو و همراه با دیگر نظام های حاکمیت مناطق کلان شهری پیشرفته	توقف حرکت های ضد منطقه گرایی	- تمرکز زدایی نظام تصمیم گیری منطقه ای
			- ایجاد توافق و تفاهم میان کارگزاران هدایت توسعه منطقه
منطقه جهانی	پیشواز و الگوی نظام های حاکمیت مناطق کلان شهری کشورهای منطقه	شکل گیری حکمروایی منطقه ای	- ایجاد و ارتقای بیش راهبردی در نظام هدایت توسعه منطقه ای
			- تامین عدالت اجتماعی و نفع همگانی در توسعه منطقه ای
ملی	سرمشق موفق برای دیگر نظام های حاکمیت مناطق کلان شهری ایران	یکپارچه نگری منطقه ای	- مشارکت گسترده شهروندان در نظام هدایت توسعه منطقه
			- افزایش اثربخشی و کارایی نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه ای
			- همبستگی تعاملی دستگاه ها و کارگزاران منطقه ای و شهروندان
			- افزایش مسئولیت پذیری دستگاه ها و کارگزاران منطقه
			- افزایش شفافیت در نظام هدایت توسعه منطقه ای
			- ایجاد قانون مندی در نظام هدایت توسعه منطقه ای

تهران) و تلفیق آن با نتایج مطالعات پیمایشی (مصاحبه های انفرادی و گروهی با عوامل تأثیرگذار در اداره منطقه کلان شهری تهران) است.

منظور اصلی از تحقق حکمروایی، تبدیل مدیریت توسعه آمرانه، اقتدارگرا و یک سویه به مدیریت چند سویه و مشارکت طلبانه است. مهم ترین عاملی که در تحقق حکمروایی منطقه ای دخالت دارد وجود عرصه عمومی فعال، پویا و تأثیرگذار در نظام کنترل و هدایت توسعه منطقه ای و به طور کلی در حیات شهری و منطقه ای است. اما همان طور که مطالعات نظری و میدانی تحقیق حاضر نشان می دهد عرصه عمومی در نظام تصمیم گیری در منطقه کلان شهری تهران حضور ندارد یا بسیار ضعیف است. بنابراین تحقق مردم سالاری و حکمروایی، مستلزم تقویت عرصه عمومی در فرآیند کنترل و هدایت توسعه منطقه ای است. بنابراین به منظور برنامه ریزی برای گذار از حکومت به حکمروایی و تحقق مردم سالاری و حکمروایی در نظام تصمیم گیری منطقه شهری تهران، لازم است اهداف کلان و خردی را در نظر گرفت که این اهداف با توجه به سند چشم انداز از یک سو و هم چنین مشکلات و امکانات ذکر شده برای استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران از سویی دیگر، تدوین می شوند و در جدول شماره ۸ آورده شده اند.

۹- تولید و ارزیابی راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران
پس از تجزیه و تحلیل مشکلات و امکانات به دست آمده و دسته بندی آن ها به دو دسته عوامل خارجی شامل فرصت ها و تهدیدها و داخلی شامل نقاط قوت و ضعف و دسته بندی فرصت ها و تهدیدها به سطح جهانی و ملی و زیرمجموعه های آن ها و نقاط قوت و ضعف به قلمروها، ساختارها و نهادها، منابع و جامعه مدنی و زیرمجموعه های آن ها، سند چشم انداز و مشکلات امکانات منطقه کلان شهری تهران برای استقرار نظام حکمروایی در تدوین اهداف برنامه در نظر گرفته شد. ترسیم مسیر راهبردی استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران با تعیین مراحل گام به گام (با نگاهی به تحقیق آخوندی و برک پور، ۱۳۸۹) و مشخص کردن اهداف کلان و خرد هر گام در مسیر راهبردی استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران صورت می گیرد. راهبردهای اولیه با استفاده از جدول سوات تولید می شوند و در ماتریس دستیابی به اهداف برای رسیدن به راهبردهای گام به گام نهایی ارزیابی می گردند. سپس سیاست های اجرایی برای هر راهبرد تولید می شود و ساز و کار اجرایی و مدیریتی برای راهبردها پیشنهاد می گردد. بر این اساس، راهبردهای استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران در

جدول شماره ۹ ارائه شده است که جایگاه هر کدام در مسیر راهبردی و در دست یابی به اهداف حکمروایی مشخص است و در مراحل بعدی سیاست‌های اجرایی و متولی اقدام برای اجرای آن سیاست‌ها نیز مشخص می‌شوند. اقدام برای تحقق بسیاری از راهبردها مستلزم تغییر در مقیاس فضایی و عملکردهای خدمات رسانی انواع حکومت‌های محلی با اهداف عام (شهرداری‌ها و دهرداری‌ها)، انواع واحدهای خدمات رسانی (شعب استانی و شهرستانی وزارت خانه‌ها و سازمان‌های مرکزی) و نیز

وظایف و اختیارات قلمروهای حکومتی چون استان، شهرستان و بخش و تجدید نظر در روابط بین آنهاست. از آنجا که سطح منطقه کلان شهری در نظام تقسیمات سیاسی و مدیریت سرزمین جایگاه شناخته شده حقوقی ندارد، بزرگ‌ترین مانع بر سر راه شکل‌گیری وحدت و یکپارچگی و چیرگی بر تفرق سیاسی خود را نشان می‌دهد. باید تأکید کرد که اصرار بر حفظ وضع موجود نظام سلسله مراتبی کنونی در قالب تقسیمات سیاسی و نظام مدیریت بخشی در قالب وزارت خانه‌های مرکزی و

جدول ۹. راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

گام	هدف کلان	هدف خرد	سطح	راهبردها	
گام اول: رویکرد آسان حکمروایی منطقه ای	توقف حرکت های ضد منطقه گرایی	تمرکز زدایی نظام تصمیم گیری منطقه ای و واگذاری اختیارات به سطوح محلی	ساختارها نهادهای	۱- واگذاری اختیار تهیه طرح های توسعه شهری و منطقه ای به نهادهای محلی	
				۲- انتخابی کردن نهادهای مسئول اداره شهر و منطقه از سوی شهروندان	
			قوانین و مقررات	۳- قانون گذاری در زمینه تمرکز زدایی	
		قلمروها	ایجاد توافق و تفاهم میان کارگزاران هدایت توسعه منطقه ای	منابع	۴- استقلال منابع مالی نهادهای محلی و قدرت تصمیم گیری درباره نحوه استفاده از منابع مالی
					منابع مالی
				ساختارها نهادهای	۶- ایجاد فعالیت های مشترک میان سازمان های رسمی توسعه شهری و منطقه ای و سازمان های غیر دولتی
				جامعه مدنی	۷- ایجاد ساز و کارهایی برای مشورت بین سازمان های رسمی توسعه شهری و منطقه ای و شهروندان
گام دوم: رویکرد متوسط منطقه ای	یکپارچه نگری منطقه ای	ایجاد و ارتقای بینش راهبردی در نظام توسعه منطقه	ساختارها نهادهای	۸- ایجاد ساختار قانونی و اجرایی متمایز برای برنامه ریزی و حکمروایی منطقه کلان شهری تهران	
				منابع	۹- ایجاد برنامه های میان مدت و دراز مدت در سازمان های مدیریتی شهر و منطقه ۱۰- ایجاد برنامه های راهبردی برای ایجاد هماهنگی در منطقه
		منابع	تامین عدالت اجتماعی و نفع همگانی در توسعه منطقه ای	قوانین و مقررات	۱۱- رعایت عدالت در ضوابط منطقه بندی و مقررات شهر و منطقه
				منابع مالی	۱۲- رعایت عدالت در نحوه تخصیص منابع و خدمات به شهروندان
		جامعه مدنی	۱۳- مشارکت دادن اقشار محروم جامعه در فرآیند برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای		

۱۴- مشارکت دادن سازمان ها و تشکل های غیر دولتی در زمینه مسائل برنامه ریزی و مدیریتی شهر و منطقه	ساختارها	مشارکت واقعی و گسترده شهروندان در نظام هدایت توسعه منطقه
۱۵- فعالیت کردن شوراهای شهر و روستا در کمک به راه اندازی سازمان ها و تشکل های غیر رسمی	نهادهای	
۱۶- نهادینه سازی مشارکت و ترویج مشارکت عمومی خصوصی در ابعاد سازمانی، قانونی و مالی در سطوح حکومت های محلی- منطقه ای و مرکزی	جامعه مدنی	
۱۷- ایجاد ساز و کارهای لازم برای مداخله شهروندان در روند توسعه شهر و منطقه		
۱۸- آگاهی دادن به شهروندان در مورد حقوق و وظایف شهروندی		
۱۹- ایجاد رسانه های محلی	قلمروها	افزایش اثربخشی و کارایی نظام برنامه ریزی و مدیریت منطقه ای
۲۰- بالا بردن رضایت شهروندان از خدمات سازمان های مدیریتی شهر و منطقه در تمام قلمروها		
۲۱- برگزاری دوره آموزشی برای ارتقای صلاحیت علمی و عملی کارکنان سازمان های مدیریتی شهر و منطقه	ساختارها	
۲۲- به کار بردن روش های جدید مدیریت شهری و منطقه ای	نهادهای	
۲۳- قوانین و مقررات و ۲۴- قانون گذاری برای خصوصی سازی برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای	منابع مالی	
۲۵- ایجاد رویه های ساده برای واکنش مسئولان در برابر خواسته ها و نظرات شهروندان	ساختارها	همبستگی تعاملی میان دستگاه ها و کارگزاران منطقه ای و شهروندان
۲۶- پی گیری چگونگی تحقق برنامه های توسعه شهری طرح ها و منطقه ای توسط شوراها	منابع	
۲۷- ایجاد ساز و کارهایی برای انتقال نیازها و خواسته های شهروندان به مسئولان	جامعه مدنی	
۲۸- بالا بردن میزان انجام وظیفه مسئولان برنامه ریزی و مدیریت شهر و منطقه	ساختارها	افزایش مسئولیت پذیری دستگاه ها
۲۹- اطلاع رسانی به شهروندان درباره برنامه های توسعه شهری و منطقه ای	نهادهای	
۳۰- نظرخواهی از عموم شهروندان در مورد برنامه های توسعه شهری و منطقه ای	جامعه مدنی	
۳۱- ایجاد وضوح برای رویه ها، نظارت ها و مسئولیت ها در زمینه برنامه ها، قرارداد ها و مناقصه ها		
۳۲- ایجاد امکان گردش آزاد اطلاعات و قابلیت دسترسی به آن		
۳۳- کنترل افراد و گروه های ذی نفع و ذی نفوذ در برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای	ساختارها	ایجاد قانون مدنی در نظام هدایت توسعه منطقه ای
۳۴- متناسب کردن قوانین با مسائل شهری و منطقه ای	منابع	
۳۵- آگاهی دادن به شهروندان از قوانین و مقررات توسعه شهری و منطقه ای برای رعایت آن ها	جامعه مدنی	
۳۶- آگاهی دادن به شهروندان از مفهوم قانون مدنی		

جدول ۱۰. بخش‌ها و ابزارهای مورد نیاز نهاد مدیریت منطقه کلان شهری تهران؛ ماخذ: نگارندگان، ۱۳۹۰

دفعات مدیریت و برنامه ریزی	دفاعات اجرای برنامه راهبردی	بخش‌ها
دفعات آموزش		
دفعات کار و مهارت‌های شغلی		
دفعات حمایت از نهادهای غیر دولتی		
دفعات حفاظت و امنیت		
کمیته‌های ایجاد هماهنگی محلی	کمیته‌های ایجاد هماهنگی بین بخش‌ها	
کمیته تسهیل‌گری و جلب مشارکت		
ضوابط و مقررات برای درگیر کردن گروه‌های ذی‌نفع در فرآیند برنامه ریزی	ابزارهای حقوقی	ابزارها
ضوابط و مقررات برای ایجاد امکان مرور و فرایینی ^{۱۷} برنامه راهبردی		
ضوابط و مقررات برای الزام به ارزیابی ^{۱۸} پیش از اجرای برنامه راهبردی		
ضوابط و مقررات برای تاکید بر اجرای برنامه راهبردی پس از ارزیابی		
منابع مالی برای فراهم نمودن ساز و کار سازمانی مورد نیاز	ابزارهای مالی	
منابع مالی با هدف ارائه کمک‌های مالی به ساکنین		
حفظ فرآیند برنامه ریزی	ابزارهای فنی	
استفاده از سیستم پشتیبان تصمیم‌گیری فضایی ^{۱۹}		

حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

با توجه به آنچه در مورد سابقه تحولات و شکل‌گیری منطقه شهری تهران، مسائل و مشکلات منطقه و ریشه‌ها و علل آنها گفته شد، و نیز دست‌آورد‌های تجربیات جهانی در زمینه مدیریت مناطق کلان شهری، حل مسائل امروز و آینده و ایجاد محیط قابل‌زندگی و توسعه و رفاه منطقه شهری تهران بیش از هر چیز مستلزم ایجاد «نهاد مدیریت منطقه شهری تهران» است؛ نهادی واحد با توان و اختیارات کافی، به نحوی که بتواند عملکرد کلیه نهادهای مسئول را در نیل به اهداف رشد و توسعه کل منطقه در چارچوب سیاست‌ها و برنامه‌ها و طرح‌های لازم، هدایت و هماهنگ سازد و بر آن نظارت کند. انجام وظیفه مهم هدایت و ایجاد هماهنگی در اداره امور منطقه شهری تهران مستلزم آن است که این نهاد، مطالعه و ارزیابی مستمر وضعیت منطقه و تشخیص و طرح مسائل و ارائه راه‌حل‌ها، هماهنگی با سطوح بالاتر مدیریت (دولت و مجلس)، نظارت بر اجرای صحیح قوانین و مقررات و برنامه‌ها، و اقدام در جهت توسعه و عمران منطقه را در دستور کار خود قرار دهد. بررسی مسائل، تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری در این نهاد باید بر عهده شورایی متشکل از

شعب استانی و شهرستانی آنها که هر کدام سیاست‌های خود را از سطوح فراتر می‌گیرند و نیز تعدد و تفرق انواع حکومت‌های محلی چون شهرداری‌ها در فقدان ساز و کارهای هماهنگی و همکاری، مانعی بر سر راه تحقق هرگونه تجدید سازمان حکومت سرزمینی است. این نوع چندگانگی در برنامه ریزی و مدیریت که بیشتر نشان‌گر قدرت عناصر نظام بخشی و شهرداری‌ها در مجموعه‌های شهری است، باید در قالب چارچوب‌هایی هماهنگ و یکپارچه‌گردد تا از اثرات سوء تفرق سیاسی کاسته شود. این نوع یکپارچگی مستلزم تلاش برای تحقق نظام حکمروایی منطقه ای و کلان شهری است که آن نیز مستلزم تجدید سازمان و بازآرایی جدیدی در وظایف سطوح مختلف حکومتی در تهران است. این تجدید سازمان وظایف و کارکردها نیازمند تمرکز زدایی از سطوح ملی و استانی و محلی به سطح جدید منطقه کلان شهری است. یعنی ایجاد لایه جدید برای حکومت و حکمروایی منطقه کلان شهری که می‌تواند با شدت و ضعف منطقه‌گرایی متفاوتی دنبال شود.

۱۰- ساز و کار سازمانی پیشنهادی برای استقرار نظام

مسئولان بخش‌های اجرایی، استاندار، شهردار تهران و شهرداران شهرهای اصلی منطقه قرار گیرد و به لحاظ جایگاه قانونی نیز باید در سطحی باشد که بتواند وظیفه مهم ایجاد هماهنگی در اقدامات بخش‌ها (وزارتخانه‌ها) را به خوبی به انجام رساند.

هم چنین، این نهاد باید مسئول تهیه و اجرای «طرح منطقه شهری تهران» باشد. طرح منطقه شهری تهران ابزار مدیریت سطح منطقه برای هدایت و کنترل نحوه اسکان جمعیت و استقرار فعالیت‌ها و مداخله در فرایند تحولات و توسعه منطقه خواهد بود. این طرح با هدف ارتقاء و حفظ کیفیت و کارایی شهر تهران، ایجاد تنوع و کارایی اقتصادی و مطلوبیت اجتماعی در کانون‌های جمعیتی محروم منطقه و افزایش میزان خودکفایی آنها، کاهش هزینه‌ها و بهبود نظام خدماتی و حمل و نقل، جلوگیری از گسترش آلودگی‌ها و حفاظت از منابع طبیعی و زیست محیطی، تهیه و اجرا می‌شود. به طور کلی این نهاد برای رسیدن به اهدافش، نیازمند بخش‌ها

و ابزارهایی است که در جدول شماره ۱۰ آورده شده است. روشن است که نظام پیشنهادی مدیریت منطقه کلان شهری تهران برای اجرای برنامه فضایی راهبردی در راستای استقرار نظام حکمروایی یکپارچه منطقه‌ای، نیازمند سامان‌دهی و دستورکار مفصلی است که می‌تواند موضوع پژوهش‌های گوناگون قرار گیرد. هم چنین، لازم به ذکر است که در این راستا، واگذاری تصدی همراه با حاکمیت به شهرداری و شوراهای یعنی واگذاری مسئولیت توأم با اختیارات به آنان، تقویت سازمانی و انگیزش درونی برای تغییر نیز ضروری می‌باشد. در این صورت است که تحقق حکمروایی شایسته و برنامه ریزی فضایی راهبردی در مدیریت منطقه کلان شهری تهران، علاوه بر نفع نیازهای کمی، زمینه ارتقای کیفیت محیط و عدالت اجتماعی و هماهنگی بین منافع عمومی و خصوصی و هویت ملی و محلی و در یک کلام توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای را فراهم می‌آورد.

جدول ۱۱. سیاست‌های اجرایی متناسب با راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

گام	راهبرد	سیاست‌های اجرایی	متولی اقدام
گام اول: رویکرد آسان حکمروایی منطقه‌ای	۱	- تجهیز نهادهای محلی با منابع مالی، قانونی و انسانی متناسب با مسئولیت‌های تهیه طرح‌های توسعه	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی
	۲	- انتخاب شهردار با آرای مستقیم مردم	وزارت کشور
	۳	- قانون گذاری برای کاهش تمرکز در شهر تهران - قانون گذاری برای تمرکز زدایی منابع مالی و قدرت سیاسی از حکومت‌های مرکزی به سطوح محلی	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، مجلس شورای اسلامی
	۴	- ایجاد منابع درآمدی پایدار برای شهرداری‌های واقع در منطقه کلان شهری تهران و تعادل بخشی به سرانه درآمدی آن‌ها - استقلال مالی شوراهای و اتکای آن‌ها به مالیات محلی - تقویت نهادهای محلی (شهرداری‌ها) و مردمی (شوراهای محلی و تعاونی‌های مسکن)	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی
	۵	- به رسمیت شناختن دآوری متخصصان برنامه ریزی و مدیریت در اختلافات مربوط به مسائل توسعه شهری و منطقه‌ای - ایجاد دادگاه‌های ویژه به منظور رسیدگی به اختلافات مربوط به مسائل توسعه شهری و منطقه‌ای - باز ساخت سازمان‌های محلی در جهت هماهنگی‌های افقی بین و درون سازمانی - توقف سیاست ایجاد شهرداری‌های جدید در منطقه کلان شهری تهران و کاستن از شهرداری‌های موجود برای کاستن از تعدد و تفرق مدیریتی - احیاء قانون نظارت بر گسترش شهر تهران و گسترش محدوده عمل	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا

ادامه جدول ۱۱. سیاست‌های اجرایی متناسب با راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

گام	راهبرد	سیاست‌های اجرایی	متولی اقدام
		شورای نظارت به کل منطقه کلان شهری تهران	
	۶	- تقسیم وظایف ارائه خدمات و زیر ساخت‌های بخش‌های خصوصی و دولتی - تهیه چارچوبی از اهداف و راهبردها در جهت هماهنگی فعالیت‌های بخش‌های مختلف جامعه	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۷	- ایجاد نهادهای محلی موثر در تصمیم‌گیری به نمایندگی از شهروندان	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
گام دوم: رویکرد متوسط منطقه ای	۸	- تشکیل کمیسیون مشورتی برنامه ریزی شهری و منطقه ای در کلیه شوراها - ایجاد دفتر برنامه ریزی شهری و منطقه ای در سازمان های مسئول - ایجاد نهاد مسئول برای تدوین برنامه راهبردی حکمروایی منطقه کلان شهری تهران - ایجاد نهادهای مسئول حکمروایی سطح منطقه کلان شهری تهران - ایجاد مدیریت یکپارچه شهری در محدوده و حریم شهرها با باز آرایشی وظایف حکومت مرکزی و نهادهای محلی	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۹	- تهیه برنامه هایی برای بازنگری در محدوده تقسیمات کشوری در منطقه کلان شهری تهران بر پایه نحوه مکان‌گزینی جمعیت و فعالیت	وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری ها، سازمان مدیریت و برنامه ریزی
	۱۰	- تغییر در فرآیند برنامه‌ریزی از برنامه‌ریزی جامع به برنامه‌ریزی راهبردی هدفمند، یکپارچه و مشارکتی - تعریف و تبیین جایگاه قانونی برنامه ریزی راهبردی منطقه کلان شهری تهران در نظام برنامه ریزی کشور - تهیه برنامه راهبردی حکمروایی منطقه شهری تهران	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۱۱	- ایجاد جنبش های محله ای و شهری به منظور ارتقای وضعیت کم درآمدی و محرومان شهری (نظیر محله سالم و شهر سالم)	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۱۲	- حل مسئله اسکان گروه‌های کم درآمد - توانمند سازی کم درآمدها و افزایش نقش آنها در زمینه تامین مسکن و اشتغال - عرضه زمین کافی و واگذاری یارانه‌ها و وام مناسب به گروه های کم درآمد	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی،
	۱۳	- ایجاد نهادهای محلی موثر در تصمیم‌گیری های برنامه ریزی و مدیریتی به نمایندگی از اقشار محروم	شوراهای شهر و روستا
	۱۴	- تحول در چاقوب سازمانی و قوانین و مقررات مربوط به اختیارات سازمان های غیردولتی برای رسیدن به برنامه‌ریزی انعطاف‌پذیر و مشارکتی	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی
	۱۵	- ترغیب و تشویق و کمک به ایجاد گروه‌های سازمان یافته شهروندی در قالب سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌های داوطلبانه خصوصی و سازمان‌های متکی بر جامعه محلی و ... جهت مشارکت هر چه بیشتر جامعه مدنی در اداره امور	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۱۶	- اعتمادسازی برای ایجاد تمایل مشارکت شهروندان در انتخابات شوراهای شهر و روستا از سوی مسئولین	وزارت کشور، شوراهای شهر و روستا
	۱۷	- ایجاد فضاهای عمومی برای تقویت عرصه جمعی	شهرداری ها، شوراهای شهر

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۹۲

ادامه جدول ۱۱. سیاست‌های اجرایی متناسب با راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

گام	راهبرد	سیاست های اجرایی	متولی اقدام
			و روستا
	۱۸	- تبیین و ترویج مفهوم و فرهنگ شهروندی از سوی رسانه های پرمخاطب - آموزش شهروندان و ارتقای آگاهی های عمومی آنان از طریق برگزاری همایش ها و کنفرانس ها	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۱۹	- ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی محلی برای تسهیل مشارکت ذی‌نفعان در فرآیندهای تصمیم‌گیری، اجرا و نظارت بر انجام امور مختلف در شهر و منطقه	شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۲۰	- رعایت استانداردهای ارائه و بالا بردن پوشش فضایی و تنوع خدمات شهری و منطقه ای - استفاده از توان‌های بالقوه کانون‌های عمده و مستعد جمعیتی و اقتصادی و زیست محیطی موجود، از طریق واگذاری نقش متناسب با توان هر یک و ساماندهی و تجهیز آنها به لحاظ دسترسی به مسکن و زمین ارزان، دسترسی به مراکز اشتغال، بهره‌مندی از خدمات بهداشتی و آموزشی و برخورداری از زیرساخت‌های لازم - ایجاد ساز و کارهای جدیدی از تأمین بودجه برای خدمات و زیرساخت‌ها جهت تضمین توسعه کارا و پایدار - جلوگیری از پراکندگی بیشتر کانون‌های اسکان جمعیت و استقرار فعالیت‌ها در منطقه و تقویت ارتباط و ایجاد انسجام آن‌ها	وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۲۱	- تربیت نیروی انسانی و کارشناسان مسائل مدیریت شهری و منطقه ای در سطوح محلی - ظرفیت سازی توسط ارتقای آموزش، بهسازی تشکیلات و نوسازی قوانین - بالا بردن سطح سواد عمومی انتخاب شوندگان شوراها - برگزاری همایش ها و مسابقات علمی و هنری با مضامین مدیریت شهر و منطقه - آموزش دائمی کارکنان سازمان های مسئول برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه ای	وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۲۲	- آگاهی دادن و توجه به لزوم منطقه گرایی از سوی مسئولین - اطلاع دادن به شهروندان از آخرین دستاوردهای تحقیقی و نو آوری های مدیریتی	وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری ها
	۲۳	- حمایت از ایجاد و گسترش سازمان های غیر دولتی - اصلاح قوانین در جهت تفویض وظایف و اختیارات به سطوح محلی - تکمیل حلقه های نظام شورایی و تشکیل شوراهای محلی و منطقه ای - واگذاری خدمات شهری انتفاعی به بخش خصوصی - ایجاد سازمان واحد کنترل و هدایت توسعه شهر و منطقه با مرکزیت شوراها و شهرداری ها - اصلاح قانون در جهت اعطای وظایف و اختیارات بیشتر به شهرداری ها - گسترش نظارت شوراها از شهرداری به سایر دستگاه های اجرایی	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی، شهرداری ها، شوراهای شهر و روستا
	۲۴	- حمایت و تشویق سرمایه گذاری خصوصی - تعیین مالیات محلی و واگذاری آن به نهادهای محلی - ایجاد صندوق های اعتباری محلی - افزایش منابع درآمدی شهرداری ها	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۹۳

ادامه جدول ۱۱. سیاست‌های اجرایی متناسب با راهبردهای گام به گام استقرار نظام حکمروایی در منطقه کلان شهری تهران

گام	راهبرد	سیاست‌های اجرایی	متولی اقدام
	۲۵	- ایجاد روابط افقی و داوطلبانه بین نهادهای با شهروندان در منطقه کلان شهری تهران - تعیین اهداف توسعه شهر و منطقه با نظر مردم در چارچوب سیاست‌های ملی	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی
	۲۶	- انتشار منظم گزارش تحقق برنامه‌های توسعه شهری و منطقه‌ای از سوی شوراها	- شوراهای شهر و روستا
	۲۷	- ایجاد شبکه جدید و واقعی دریافت نظرات، خواسته‌ها و پیشنهادها	وزارت کشور، شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۲۸	- سنجش منظم عملکرد مسئولان و اعلام آن - طراحی سیاست‌هایی برای مسئولیت پذیر بودن مسئولان برنامه ریزی و مدیریت شهر و منطقه در مورد مشکلات موجود - ایجاد سیاست‌های تشویقی برای مسئولان متعهد	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری‌ها
	۲۹	- ایجاد شبکه اطلاع رسانی مسائل شهری و منطقه‌ای به مردم (رایانه، اینترنت،...)	شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۰	- نظر خواهی دوره‌ای از عموم شهروندان در مورد فرآیند تهیه و اجرای طرح‌ها و برنامه‌های شهری و منطقه‌ای	وزارت کشور، شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۱	- اعلام عمومی طرح‌ها و برنامه‌های شهری و منطقه‌ای - انتشار منظم تصمیم‌گیری‌های شوراها و اقدامات شهرداری برای عموم مردم	شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۲	- انتشار نشریه‌ها و رسانه‌های آزاد برای بیان حقایق مدیریت شهر و منطقه و اطلاع رسانی - گسترش تجارب و تبادل اطلاعات میان شهرها و مناطق شهری	شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۳	- ایجاد انسجام و نظم حقوقی در قوانین ومقررات مربوط به برنامه ریزی و مدیریت شهری و منطقه‌ای و پیش بینی ضمانت‌های اجرایی کارآمد	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی
	۳۴	- اصلاح قانون شوراها در جهت تقویت نقش آن‌ها - تجدید نظر و به روز کردن قانون شهرداری‌ها	وزارت کشور، وزارت مسکن و شهرسازی، شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۵	- تدوین و انتشار ضوابط و مقررات شهری برای آگاهی و راهنمایی شهروندان	شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا
	۳۶	- فعالیت‌های رسانه‌ای برای تشویق مردم به رعایت قوانین	شهرداری‌ها، شوراهای شهر و روستا

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۲۹۴

۱۱- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی
با توجه به نتایج مراحل طی شده، در نهایت می‌توان سیاست‌های اجرایی و متولی اقدام آن‌ها را برای هرکدام از راهبردهای پیشنهادی در هر یک از گام‌های سه‌گانه ارائه داد که اجرای متعهدانه آن‌ها ضامن حرکت به سوی تحقق حکمروایی یکپارچه در منطقه کلان شهری تهران با استفاده از برنامه ریزی فضایی راهبردی خواهد بود. سیاست‌های اجرایی و متولی اقدام آن‌ها برای هر مرحله در جدول شماره ۱۱ آورده شده است: به طور کلی، آن‌چه در این پژوهش در نظر گرفته شده این است که اصول کلی برنامه ریزی فضایی راهبردی بر همکاری افراد محلی و مشارکت نزدیک شهروندان

استوار است و در پارادایم حکمروایی نیز فرض بر این است که برای رفع مشکلات مانند افزایش فقر شهری، کاهش کیفیت محیط زیست، مصرف گرایی، نابرابری نژادی، اجتماعی، اقتصادی باید سه قلمرو دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی با شراکت یکدیگر به اقدام بپردازند. ضرورت این موضوع، اگرچه در سال‌های اخیر به انحای مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته ولی نکته مهم و الزامی از ماحصل مباحث مطروحه این است که در دست یابی جهت توسعه پایدار و اهداف برنامه ریزی فضایی راهبردی تشکیل مدیریت یکپارچه و کار با اختیارات لازم پیش شرط آن هاست. برای تحقق این موضوع پیشنهاد می‌شود که در گام اول جهت جلب مشارکت مردم ایجاد واحد ویژه و مکان خاصی برای عموم مردم جهت ارائه اطلاعات، دریافت خواسته‌ها، نظرات و شکایات در شهرداری‌های مناطق ایجاد گردد. همچنین برگزاری و تشکیل جلسات با نمایندگان گروه‌های مختلف و متخصصان در سطح مناطق برای همکاری در توسعه، این موضوع منجر به ایجاد شفافیت در مستندات برنامه ریزی و نهایتاً از دیاد مسئولیت شهروندان می‌شود. ضمناً تشکیل این کمیته‌های مشورتی در تمام فرآیند تهیه، تصویب، اجرا و نظارت طرح لازم است. گام دوم «نهادسازی» این رویکرد شامل تثبیت فرآیند و اقدامات اجرایی در یک دوره بلندمدت می‌شود و به زمان بیشتر و حمایت زیادتر از سوی مدیران محلی و ملی نیاز دارد. «ایجاد سازمان تحقق‌پذیری و اجرا» از مهم‌ترین ارکان برنامه ریزی راهبردی است که حاوی تشکیلات فنی در راهبری طرح است که وظایف راهبری-مشاوره مردمی-مذاکره با سرمایه‌گذاران-پایش و بازنگری برنامه ریزی را به عهده دارد و گام مهم بعدی تشکیل مدیریت واحد و راهبردی که در واقع رهبری اقدام در تغییر را به عهده دارد است.

منابع و مآخذ

۱. اسدی، ایرج و برک پور، ناصر، (۱۳۸۸)، «مدیریت و حکمروایی شهری»، نوبت اول، تهران، انتشارات معاونت پژوهشی دانشگاه هنر.
۲. آخوندی، عباس؛ برک پور، ناصر، (۱۳۸۹)، «راهبردهای

۳. بوجانی، محمد حسین، (۱۳۸۶)، «لزوم بازبینی محتوایی مدیریت کلان شهری»، روزنامه اعتماد، ش ۵.
۴. ترابی، علیرضا، (۱۳۸۳)، «مدیریت پایدار شهری در گرو حکمرانی خوب»، سال ششم، شهرداری‌ها، ش ۶۹۰.
۵. صرافی، مظفر، (۱۳۷۸)، «خلاصه گزارش مطالعات طرح ریزی کالبدی در نمونه‌هایی از مناطق کلان شهری جهان»، طرح مجموعه شهری تهران و شهرهای اطراف، وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
۶. صحت زاده، بهاره، (۱۳۸۴)، «ارزیابی و ارائه برنامه استراتژیک آموزش برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران»، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
۷. عسگری، علی و همکاران، (۱۳۸۳)، «طراحی سیستم مدیریت مجموعه‌های شهری ایران»، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری.
۸. عسگری، علی، (۱۳۸۷)، «طرح طراحی نظام جامع مدیریت مجموعه‌های شهری کشور»، پژوهشکده شهری و روستایی، مرحله اول.
۹. لاله پور، منیژه، (۱۳۸۶)، «حکمروایی شهری و مدیریت شهری در کشورهای در حال توسعه»، جستارهای شهرسازی، سال ششم، ش ۲۰ و ۱۹.
۱۰. مرادی مسیحی، وراز، (۱۳۸۴)، «برنامه ریزی استراتژیک و کاربرد آن در شهرسازی ایران»، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهرداری تهران، تهران.
۱۱. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، (۱۳۸۵)، «طرح بازنگری استراتژیک نظام مدیریت اجرایی کلان شهر تهران».
۱۲. منوچهری فر، بابک، (۱۳۸۷)، «الزامات و موانع برنامه ریزی فضایی راهبردی»، رساله کارشناسی ارشد، دانشگاه

شخص

۱۳. مهدی زاده، جواد، (۱۳۸۵)، «برنامه ریزی راهبردی توسعه شهری، تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران»، وزارت مسکن و شهرسازی.

14. Albrecht.L, (2001), "In Pursuit of New Approach to Strategic Spatial Planning: A European Perspective", International Planning Studies, Vol.6, No.3.
15. Amamo-otchere.P and Narharyi, (2006), "Land use system approach for sustainable urban land management", Nigeria.
16. Barlow.I.Max, (1991), "Metropolitan Government", Routledge, London and New York.
17. Dekker.K, Kempen.R, (2004), "urban governance within the big cities policy", Journal of Cities, vol.21, No.1.
18. Haines.Anna, (2001), "Using Visioning in a Comprehensive Process", University of Wisconsin-Extension.
19. Mehta.Dinesh, (1998), some attributes of Good Governance and cities, urban Governance: Lessons from Best Practices in Asia, UMP-Asia occasional Paper, No.40.
20. Rakodi.C, (2003), "Politics and Performance: The Implication of Emerging Governance Arrangements for Urban Management Approaches and Information Systems", Habitat International, No.27.
21. UNCHS, (1999), towards a set of urban Governance Indicators, Nairobi, Kenya.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

بررسی و بازبینی مفهوم شهر دوستدار کودک از مشارکت‌سازی کودکان تا استانداردهای طراحی؛ با ارائه راهکارهای اجرایی و راهبردی

شکوفه بهاروند* - دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد نطنز، یزد، ایران.

Child Friendly Cities Children of the review of contributions to design standards, providing operational and strategic solutions

Abstract

Today, considering the participation of children and children in urban design and town planning processes, can help the city designed by the physical and psychological needs of children to assume. Were based on the Child Friendly Cities fellowship as a future approach in the design process of urban management has been discussed in this paper have been discussed briefly. This paper describes the research methodology - Data included the analysis of library studies and documents have benefited. In the end, after referring to the concept of Child Friendly Cities, the concepts of children's participation in planning and urban management are discussed. Specific design standards for urban areas in general dimensions have been explained.

Keywords: Child Friendly Cities, participation patterns, children's play area, designed for standards.

چکیده

امروزه در نظر گرفتن کودکان در طراحی شهری و مشارکت‌سازی کودکان در فرآیندهای مدیریتی و برنامه‌ریزی شهر، می‌تواند ضمن تاثیر بر مراحل رشد و تعالی کودکان و تربیت و شکوفایی شخصیتی آنها، زمینه‌ساز طراحی متناسب شهرها بر اساس نیازهای فیزیکی و روان شناختی کودکان فرض شود. بر این اساس بوده است که شهرهای دوستدار کودک به عنوان رویکردی آینده‌پژوهانه در فرآیند طراحی و مدیریت شهری مورد توجه قرار گرفته‌اند که در مقاله حاضر به اختصار مورد اشاره قرار گرفته است. روش تحقیق مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی است که از ابزار گردآوری داده مشتمل بر مطالعات کتابخانه‌ای و روش اسنادی بهره برده است. در پایان بعد از اشاره به مفهوم شهرهای دوستدار کودک، به مفهوم مشارکت کودکان در طراحی و مدیریت شهری اشاره شده و استانداردهای خاص طراحی فضاهای شهری در ابعاد کلی تبیین گردیده است.

واژگان کلیدی: شهر دوستدار کودک، الگوهای مشارکت کودکان، فضای بازی، استانداردهای طراحی.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۳۱۴۹۵۶، رایانامه: baharvand@gmail.com

این مقاله از پایان نامه کارشناسی ارشد شکوفه بهاروند استخراج شده است که بدینوسیله مراتب سپاس خود را از راهنمایی اساتید راهنما و مشاور و معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نطنز اعلام می‌دارد.

۴. و یا در قرن نوزدهم، اندیشمندانی چون «ویلهم پریر» (Priest) و «استانی هال» (Hall) در رابطه با محتویات ذهن کودک به تحقیق پرداختند و به تدریج کودک بعنوان «فرد»، مورد توجه قرار گرفت. در این قرن هدف رشد، بیشتر بر آن استوار بود که افراد را از دید سیاسی و اجتماعی برای عضویت جامعه آماده کند.

از سویی دیگر، صاحب نظران امر تعلیم و تربیت، کودک را محصول تعامل «طبیعت - تربیت، وراثت - محیط و طبیعت - تجربه» دانسته اند (شعاری نژاد، ۱۳۷۹، ص ۳). با این تعریف، نقش فراگیر محیط‌هایی روشن می‌شود که کودکان در آن حضور می‌یابند. پژوهشگران عصر حاضر نیز در بیان ضرورت‌های اساسی رشد، بر نقش محیط زندگی کودک و امکانات محیط جهت تحرک آزاد و مستقل، گسترش مهارت‌های بدنی و ایجاد پیوندهای عاطفی و روحی با آن تأکید می‌کنند (بهر روزفر، ۱۳۸۰، ص ۲۰ به نقل از لافون، ۱۳۶۹). به دنبال آگاهی از اینکه وظیفه نگهداری از کودکان مسئله‌ای اجتماعی است، تفاوت معنادار و پایه‌ای از عباراتی چون ساکت نگه داشتن کودک و یا مراقبت از کودک روشن می‌شود (Alexander, 1977:525). در مقابل محیط‌های مصنوع در اکثر مواقع بر پایه نیازهای کودکان بنیان نشده و حتی فضاهای شهری طراحی شده نیز، در تناسب با شرایط فیزیکی - روانی کودکان نیستند. همچنین مشکلات اجتماعی و اقتصادی شهر، مسایل کودکان را افزون ساخته است. از سویی دیگر، در شهرهای کنونی، شاهد ارتباط بلافصل مجتمع مسکونی با شریان‌های اصلی شهر هستیم و اساساً ساخت شهر بر مبنای تسهیل ترافیک و بلوک شهری نهاده شده است؛ لذا کودک امروز امکان تجربه کوچه، خیابان و فضای باز شهر را به عنوان محل زندگی ندارد. اخیراً جنبش‌هایی با شعار «توجه به آسایش کودکان» ابراز می‌دارند که بیش از نیمی از کودکان جوامع صنعتی در شهرهایی زندگی می‌کنند که در تطابق با شرایط فیزیکی و روان شناختی آنها نیست و کشورهای در حال توسعه (از جمله ایران) نیز با سرعت در این مسیر در حال حرکتند. به نظر می‌رسد دیگر زمان نگرانی در مورد سرنوشت کودکان فرا رسیده باشد. زیرا موقعیت

در جوامع شهری، سه واحد اجتماعی «خانواده، مدرسه و فضاهای شهری» در روند آموزش و اجتماعی شدن کودکان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. هر چند برای کلیه اجزای شهر انتظار متناسب بودن با شرایط فیزیکی و روان شناختی کودکان نمی‌رود، اما در بخش‌هایی از فضای شهر همانند فضاهای باز باید شرایط مناسب برای تجربه کردن محیط در اختیار کودکان قرار داده شود. دور کردن کودکان از محیط شهری به معنای دور کردن آنها از زندگی است. از آنجایی که یکی از پیامدهای خانواده‌های کم جمعیت عصر حاضر، محدودیت تجارب اجتماعی کودکان است، لزوم ایجاد فضاهای شهری که پاسخگوی نیازهای کودکان با توقعات، سبک‌های متنوع زندگی و فعالیت‌های متعدد باشد، بیشتر می‌گردد؛ زیرا کودکان برای اولین بار با تجربه عرصه محله و فضای شهر به تعاملات اجتماعی با گروه همسالان و بزرگسالان می‌پردازند. فضاهای شهری، در پذیرش نقش‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، شیوه زندگی، تعامل عقاید و نهادینه کردن الگوهای رفتاری کودکان از طریق ارتباط موثر میان آموخته‌های پیشین با تجارب فعلی در آنها نقش بسزایی دارد و در نهایت منجر به احساس تعلق به محیط، بلوغ فردی و اجتماعی و شناخت از خود می‌گردد (Kemp, 2002:171 & Egretta Sutton). طی تاریخ، در نظام‌های اعتقادی متفاوت، نظریه پردازان بسیاری به مطالعه و تحقیق در رابطه با کودکان، آموزش، رشد و سیاست‌های رفتاری آنها پرداخته‌اند، مثلاً:

۱. «ژان ژاک روسو» (Jean Jacques Rousseau) (قرن هجدهم)، اعتقاد داشت که رشد و تکامل استعدادها و رفتار باید به صورت طبیعی و بدون مداخله جامعه صورت گیرد. وی نظریات خود را در رابطه با پرورش کودک، به طور جامع، در اثر بزرگ «امیل» تصریح نمود.
۲. «پستالوزی» (Pestalozzi ۱۷۴۶-۱۸۲۷) نظریات خود را در امتداد نظریات روسو دنبال نمود و
۳. در اواخر قرن هجدهم، «فروبل» (Frobel ۱۷۸۲-۱۸۵۲)، برای نخستین بار اقدام به تأسیس کودکستان نمود.

کودکان در محیط‌های شهری امروز رو به زوال است. ترس از ناامنی و عدم تناسب فضای شهرها با شرایط فیزیکی و روانی کودکان، آنها را مجبور به عقب‌نشینی از فضاهای عمومی به فضاهای خصوصی و از فضاهای محلات به درون خانه‌ها کرده است. این مسأله باعث تهدید معصومیت و پاکی دوران کودکی و همچنین از بین رفتن شرایطی شده است که روان‌شناسان از آن به عنوان فعالیت آزاد نام می‌برند. در نتیجه کودکان در روند توسعه شهری عصر مدرن، شهر متناسب با ویژگیهای خود را روز به روز بیشتر از دست می‌دهند.

در این مقاله ضمن اشاره به ارتباط و نحوه تعامل طراحی شهر با کودک، به استانداردهای لازم در این رابطه اشاره می‌شود.

مواد و روشها

روش تحقیق مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی است که از ابزار گردآوری داده مشتمل بر مطالعات کتابخانه‌ای و روش اسنادی بهره برده است. در ضمن تلاش شده است تا با بررسی پیشینه‌کتب و منابع موجود، بتوان به مفهوم شهرهای دوستدار کودک و مولفه‌های شناختی آن دست یافت. همچنین از روش فراتحلیل برای تحلیل پدیده مشارکت سازی کودکان بهره گرفته شده است.

پیشینه نظری موضوع

«مکان دوستی» مفهومی است که در آن دو مفهوم کودک و مکان از دو جنبه کاربردی و پدیدارشناسی قابل تأمل است:

۱. «از لحاظ کاربردی»، محیط دوستدار کودک به کودک امکان می‌دهد تا پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مکان را محقق سازد و

۲. «از جنبه پدیدارشناسی» این تعاملات به واسطه کاربرد روزانه به کودک امکان می‌دهد تا احساسات و عواطفش را در مورد مکان بسط داده و نقش جدید برای مکان و خود، به واسطه کاربرد مکرر و تحقق قابلیت‌های مکان تصور نماید.

یک «مکان دوستدار کودک» محیطی است که کشف و

تحقق‌یابی قابلیت مکان‌ها را برای انواع فعالیت و تعاملات اجتماعی کودک مقدور سازد، زمینه ساز ایجاد فرصت‌هایی برای یادگیری از محیط، شکل‌دادن به ویژگی‌های فیزیکی مکان به واسطه تقویت مشارکت کودکان گردد، به کودک، امکان خلق و کنترل قلمروهایی دهد و اسرار و رازهای کودکان را در این مکان‌ها در خود حفظ‌کند. مکان دوستدار کودک باعث ایجاد حس مفید و مؤثر بودن چه از بعد روان‌شناختی و چه از بعد رفتاری در کودکان می‌گردد. این چنین مکان‌هایی با برخورداری از برخی قابلیت‌ها باعث می‌شوند که کودکان به راحتی قادر به کسب تجارب متنوع و معنا دار در فرایند بلوغ فردی و اجتماعی خود باشند. کشش به سمت مکان، کودکان را به کشف آن مکان و سوسه می‌کند که طی این فرآیند کودکان قادر به توسعه اطلاعات و استعدادهایشان خواهند بود.

لذا رفتارهای اجتماعی، خلأقانه و هدفمند کودکان که با برخی قابلیت‌های مشخص مکان‌ها پیوند می‌یابد، باعث برانگیخته شدن شور و شغفی در کودک برای تبدیل یک فضا به مکان توأم با ارزش و معنا می‌شود که در این فرایند یافته‌های محیطی حاصل به بیشتر نیازهای مکان دوستی کودکان پاسخ می‌دهد. معنای هویت نیز زاینده‌ی هزاران واکنش شخصی در مقابل هزاران نوع از جنبه‌های نفوذی محیط است. هنگامی که خواسته‌ها و تمایلات و محرک‌های یک کودک با قوای محیطی‌اش ارتباط پیدا می‌کند، هویت وی به منصفی ظهور می‌رسد. لذا معنای هویت را نیز می‌توان شائبه‌ای از عرصه‌های پرورشی دانست. از بعد فرهنگی، خلق معنای دوستی کودک با مکان صرفاً در مشابهنه‌های ادراکی، فیزیکی یا اجتماعی مکان‌ها نیست، بلکه در حالت ایده‌آل مبتنی بر تجربه کودک و تصورات و طر حواره‌های مشترک کودک از لحاظ فرهنگی با مکان است. اینکه کودکان با برخی محیط‌ها قرین هستند، اشاره به برخی قابلیت‌های ذاتی محیط‌ها دارند که به ارضای برخی نیازها و خواست‌های کلیدی کودکان نیز منجر می‌شود. هر چند مکان‌های دوستدار کودک یک ضرورت مطلق برای رشد کودکانمان نیستند، ولی به عنوان یک مزیت اصلی منجر به سلامتی فیزیکی و روانی آنها می‌شود. شاید به این دلیل است که

جدول ۱. ابعاد مرتبط با شهر دوستدار کودک و محققین؛ ماخذ: نگارنده.

محققین	ابعاد مرتبط با شهر دوستدار کودک
(Freeman 2006), O'Brien et al (2000, p 264), Malone (2007), Tranter (2006, p 121)	استقلال و تحرک
(Harden 2000; Leonard 2007), Davis and Jones (2004), (Jenkins 2006, Valentine & Roe 2006)	ایمنی و امنیت
(Moore 1996; Valentine 1997), (Sandford Group, 1997), Gaster, 1991; Tranter and Pawson, 2001; Gill, 2008; Hart, 2002	دسترسی
(UNCHS, 1996), Chawla, 2002, (Heywood, 2001)	تعاملات اجتماعی

سال ۱۹۸۹ میلادی تدوین گردید و در سال ۱۹۹۰ به مرحله اجرا درآمد. در حال حاضر از ۱۹۳ کشور جهان، ۱۹۱ کشور به این پیمان ملحق شده و خود را ملزم به اجرای آن مفاد نموده‌اند. جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۳ به صورت مشروط به پیمان حقوق کودک ملحق گردیده است. مفاد این پیمان عبارت است از: ماده ۶: بقا و پیشرفت: هر کودک دارای حق طبیعی زندگی است و دولت‌ها باید زندگی، بقا و رشد کودک را تضمین کنند؛ ماده ۱۵: آزادی اجتماعی: کودکان حق دارند که با یکدیگر ارتباط داشته و تشکیل اجتماعات دهند؛ ماده ۱۶: حفظ حریم کودک: امور خصوصی، خانوادگی و مکاتبات کودکان باید در برابر هر نوع دخالت، بی حرمتی و افترا، محافظت شود؛ ماده ۱۷: دسترسی به اطلاعات مناسب: دولت‌ها باید امکان دسترسی کودکان به اطلاعات مناسب را تضمین کنند و در حمایت آنان در برابر اطلاعات زیان آور، بکوشند؛ ماده ۲۷: سطح زندگی: هر کودک حق دارد از سطح زندگی برخوردار شود که رشد جسمی، ذهنی، روانی و اجتماعی او را تامین کند؛ ماده ۲۸: آموزش و پرورش: برخورداری از آموزش و پرورش حق هر کودک است و دولت‌ها باید امکان آموزش ابتدایی رایگان و اجباری را برای همگان فراهم آورند؛ ماده ۳۱: بازی و فعالیت‌های فرهنگی: کودک حق بازی، تفریح و مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی و هنری را دارد.

روانشناسی، کودک و شهر

صاحب‌نظران امر تعلیم و تربیت، کودک را محصول تعامل:

۱. «طبیعت- تربیت»

یکی از مؤلفه‌های توسعه پایدار را نیز کسب تجارب زندگی توسط خودکودکان از طریق مشارکت فعالشان در محیط می‌دانند که این مشارکت با علم به حساسیت منحصر به فرد محیطی کودکان بر مبنای درک و ارزیابی کودکان در محیط پیرامون اجتماعی، فیزیکی، فرهنگی و روان‌شناختی است.

از جمله حقوق کودکان، حفظ بهترین منافع آنها در تمامی جوانب حیات است و مکان دوستدار کودک این حق را در آنها ارتقاء می‌بخشد. در ادامه به حقوق کودکان در کنوانسیونها و بیانیه‌های بین المللی به اختصار اشاره می‌شود.

حقوق، کودک و شهر

۱. اعلامیه جهانی حقوق کودک مصوب ۲۰ نوامبر ۱۹۵۹: در متن این اعلامیه آمده است: اصل «چهارم»: کودک باید از امنیت اجتماعی بهره‌مند گردد، در محیطی سالم پرورش یابد و بدین منظور کودکان و مادران باید از مراقبت و حمایت خاص که شامل توجه کافی پیش و بعد از تولد می‌شود، بهره‌مند شود. کودک باید امکان برخورداری از تغذیه، مسکن، تفریحات و خدمات پزشکی مناسب را داشته باشد؛ و اصل «پنجم»: کودکی که از لحاظ بدنی، فکری یا اجتماعی معلول است باید تحت توجه خاص، آموزش و مراقبت لازم متناسب با وضع خاص وی، قرار گیرد.

۲. پیمان جهانی حقوق کودک: پیمان جهانی حقوق کودک یک پیمان نامه بین المللی است که برای دفاع و حمایت از حقوق کودکان تهیه شده است. این پیمان پس از ده سال گفت و گو بین کشورهای عضو سازمان ملل در

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۰۰

۲. «وراثت- محیط» و

۳. «طبیعت- تجربه» دانسته‌اند (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۹، ص ۳).

روانشناسی است که روابط متقابل بین رفتار و محیط را بررسی می‌کند (مقدم، ۱۳۵۸). رشد تعاریف گوناگونی دارد که یکی از عام‌ترین آنها این است؟ همه تغییرات و تحولاتی که از زمان تشکیل سلول تخم تا هنگام مرگ در انسان روی می‌دهد. رشد حرکتی مستمر، دائمی و پیوسته است که گاه بسیار آهسته و گاه بسیار ناگهانی به وقوع می‌پیوندد. به تدریج که کودک رشد می‌کند، تغییراتی چه به لحاظ کمی و چه به لحاظ کیفی در او ایجاد می‌شود. این تغییرات عبارتند از:

۱. «پختگی یا رسش» به تغییرات خاصی اطلاق می‌شود که عامل اساسی در آن، گذشت زمان همراه با تکامل و نظام یافتگی سیستم‌های عصبی است و به تجربه کودک از محیطش، بستگی چندانی ندارد. اگر انسان از نظر پختگی، آمادگی بروز رفتاری را داشته باشد، آن رفتار ظاهر می‌شود؛ ولی اگر به مرحله‌ای که باید، نرسیده باشد و آمادگی لازم را نداشته باشد، رفتار ظاهر نمی‌شود یا آنطور که شایسته است، به مرحله بروز نمی‌رسد.

۲. «پرورش»^۲ تغییراتی است که بر اثر آموزش و تاثیرات عوامل محیطی در انسان بوجود می‌آید. کودک، در حالی که رشد میکند، پرورش هم می‌یابد. پرورش، تغییر در جنبه‌های رفتاری انسان است؛ در صورتی که رشد، تغییرات کمی و کیفی در جسم و روح اوست (احدی و بنی جمالی، ۱۳۸۲). خصوصیات و تغییراتی که در کودک بوجود می‌آید، محصول تعامل بین رسش و یادگیری است. رسش تغییراتی است که بر اثر تکامل نیروهای بالقوه ایجاد می‌شود و تجربه در آن نقشی ندارد؛ در حالی که یادگیری، تغییراتی است که بر اثر تجربه بوجود می‌آید. اهمیت محیط در رشد و تکامل انسان قبل از قرن

کودکانی که در شهرهای سنتی ایران می‌زیسته‌اند، آرایش و نظام فضا را به صورتی خاص ادراک می‌کردند. نقاط عطف و محورهای شاخص شهر و وابستگی آنها به جهان بینی روان در پس کالبد شهر، ساختار ذهن آنها را تشکیل می‌داد (منصوری، ۱۳۸۹، ص ۳۲). معماری سنتی ایران نیز که بر اساس انطباق با نیازهای مادی و معنوی انسان و شرایط محیط طبیعی طراحی و ساخته شده بود، با تکامل تدریجی خود ترکیبی متعالی از فن و هنر را به وجود آورد. با این تعریف، نقش فراگیر محیط‌هایی روشن می‌شود که کودکان در آن حضور می‌یابند. پژوهشگران عصر حاضر نیز در بیان ضرورت‌های اساسی رشد، بر نقش محیط زندگی کودک و امکانات محیط جهت تحرک آزاد و مستقل، گسترش مهارت‌های بدنی و ایجاد پیوندهای عاطفی و روحی با آن تأکید می‌کنند (بهروزفر، ۱۳۸۰، ص ۲۸ به نقل از لافون، ۱۳۶۹). همین اصل ضرورت دوباره طراحی فضاهای شهری معاصر ایران در انطباق با نیازهای کودکان است.

رشد، کودک و شهر

«رشد و تکامل»، عبارت از یک سلسله تغییرات پی در پی و متوالی است که برای رسیدن به هدف واحدی انجام می‌گیرند و آن هدف، «تکمیل نضج» است؛ یعنی «هدف تغییرات طبیعی در طول زمان آن است که کودک را به کمال برد و استعدادهای بدنی و عقلی خود را با گذشت زمان دارا شود». «روانشناسی رشد»^۱، یکی از شاخه‌های

۱. روان‌شناسی رشد (Psychology Developmental): روان‌شناسانی که در این حوزه فعالیت می‌کنند به مطالعه رشد فیزیکی و شناختی در طول دوره زندگی می‌پردازند. این روان‌شناسان معمولاً در زمینه‌هایی مانند رشد نوزادان، کودکان، بالغین، یا سالخوردگان تخصص دارند. برخی از روان‌شناسانی که در این حوزه فعالیت می‌کنند به مطالعه تأثیرات تأخیر رشد می‌پردازند.

۲. باید گفت که امروزه در رابطه با مقوله پرورش در محیط‌های آموزشی از روانشناسی مدرسه یاد می‌شود؛ چنانچه در روان‌شناسی مدرسه (School Psychology)؛ روان‌شناسان این رشته در قالب سیستم آموزشی فعالیت می‌کنند و به کودکان در زمینه‌های اجتماعی، عاطفی و درسی کمک می‌نمایند. این روان‌شناسان با معلمان، اولیاء و دانش‌آموزان برای یافتن راه‌حل‌های مسائل درسی، اجتماعی و عاطفی همکاری می‌کنند. اغلب روان‌شناسان مدرسه در مدارس ابتدایی و راهنمایی فعالیت می‌کنند ولی بعضی از آن‌ها نیز در کلینیک‌های خصوصی، بیمارستان‌ها و دانشگاه‌ها کار می‌کنند. برخی دیگر از آن‌ها، خصوصاً آن‌هایی که درجه دکتری در روان‌شناسی مدرسه دارند، به عنوان مشاور به فعالیت خصوصی می‌پردازند.

هجدهم چندان مورد توجه قرار نگرفته است (مقدم، ۱۳۵۸ و اتکینسون و دیگران، ۱۳۷۸).

در اینجا به اختصار، مطالبی از برخی از این اندیشمندان در رابطه با رشد کودکان ارائه می‌گردد. مانند نظریات:

- «افلاطون»: کودکان از لحاظ استعداد فطری تفاوت دارند و برای تربیت افراد موثر و سودمند، مربیان باید تفاوت‌های فردی کودکان را در نظر بگیرند و تعلیمات خود را بر اساس ذوق و استعداد آنان بنا نهند.

- «روسو»: تربیت باید با نیرو و استعداد ذاتی کودک سازگار باشد و آموزش به کودک باید بیشتر از راه محسوسات و به کار بردن حواس صورت گیرد نه از راه حافظه.

- «فردریک فروبل»: اولین مؤسس کودکانستان در دنیا (۱۸۵۲-۱۸۷۲) است. او در مورد کودکان و آموزش به آنها به دو اصل اساسی معتقد است: «کار خودخواسته» و «آفرینش». او می‌گوید: باید این دو اصل را به هنگام ارتباط با کودک، در دستور کار خود قرار داد. کار خود

خواسته یعنی عملی که از روی میل و دلخواه کودک صورت می‌پذیرد و آفرینش یعنی عملی که در فرایند آن کودک از آفرینندگی و خلاقیت خود بهره برداری می‌کند و از این طریق در ضمیر ناخودآگاه او ثبت می‌شود که رسالت اصلی بشر بر روی زمین، آفرینندگی و پرورش خلاقیت‌ها و توانمندی‌های خویش است. فروبل می‌افزاید: «باید شوق به آموختن، آفرینندگی و احترام به موجودیت و حقوق انسانی را در کودک برانگیزیم». اما فروید نیز نظریات جالب توجهی در مورد رشد کودک دارد.

- «فروید»: از دیدگاه فروید: «پویایی شخصیت از سه سازمان متفاوت به نام‌های «نهاد»، «خود» و «فراخود» تشکیل شده است که:

۱. «نهاد»: آن سازمان درونی است که از بدو تولد، تنها با رضای نیازها سروکار دارد.
۲. «خود»: آن سازمانی است که میان نیازهای درونی که از سوی نهاد ابراز می‌شود و خواست‌های بیرونی سازش ایجاد می‌کند.

جدول ۱. دوره‌های سنی کودک، اهداف رشد، فضاهای شهری و فضاهای مطلوب برای شهر دوستدار کودک: ماخذ: نگارنده.

اهداف رشد	فعالیت‌ها	فضای مطلوب
روحیه همکاری گروهی و رقابت به وجود می‌آید. علاقه به کارهای ماجراجویانه دارد. علاقه به کنترل و نظارت در بازی‌ها و قواعد دارد. نیاز و علاقه به ابتکار و استقلال به وجود می‌آید. جدی و فعال تر از کودکان در سنین پایین تر است. به شکل دهی گروه بر اساس دختر و پسر می‌پردازد. محیط خودش را واقعی می‌بیند. تصور قابت ماندن کیفیا اجسام را کسب می‌کند. (با مفاهیم مقدار، مسافت، وزن و حجم آشنا می‌شود). آشنایی با روابط و نسبت میان اشیاء را کسب می‌کند. روابط اجزاء را نسبت به کل در نظر می‌گیرد. مفهوم فضا و مکان را زودتر از زمان در می‌یابد. درک فواصل مشکل است. جهات اصلی را درک می‌کند. نیروی استدلال دارد. به تصورات و افکار انتزاعی می‌پردازد و به کشف علت می‌پردازد. در آنچه دقت می‌کند، انعطاف پذیری دارد. تفاوت انسانها را تشخیص می‌دهد.	بازی‌های گروهی فعال. بازی‌های حرکتی و نمایشی. فعالیت‌های آموزشی.	فضاهای اکتشافی و جستجوگر. فضاهای آموزشی در جهت بروز ابتکار کودک (کارگاههای آموزشی). فضاهایی در جهت رشد استقلال و مهارت (فضاهای آزمایشی و تجربی). آموزش بر پایه روش علمی، مشاهده، تجربه و تحقیق استوار باشد. فضاهای مشاوره، مشارکت و مسئولیت (مثل اداره کردن و مدیریت بخشی از کارگاه، فروشگاه، یا سالن اجتماعات)
وابسته‌تر، مسئول تر و منطقی تر است و به تنظیم و تدوین قواعد بازی اهمیت می‌دهد. علاقه به نشان دادن سرعت، قدرت و مهارت در بازی. قهرمان پرستی را آغاز می‌کند. غرق در نشاط و خوش بینی است و به همه کس و همه چیز ابراز علاقه می‌کند. برون گرا است و صفت فرماندهی به ظهور می‌رسد. کوشش در برقراری داد و ستد اجتماعی و تشکیل گروه. برای درک جهان پیرامون خود به نشانه‌ها و رموز زبان و ریاضی تسلط می‌یابد. احساس استقلال و شایستگی اش افزایش می‌یابد. خودآگاه و خود منتقد می‌شود.		

۳. «فراخود»: نماینده نظم اجتماعی یا ارزش‌های خانوادگی و فرهنگی در ساخت روانی است. از دیدگاه فروید، هرگاه کودکی در یکی از این مراحل رشد، محرومیت داشته باشد، احتمال می‌رود که همه عمر برای رفع آن کوشش کند.

- «ژان پیاژه»: ژان پیاژه معتقد است رشد کودک در تحول اندیشه و ادراک او نهفته است. از نظر وی رشد عقلی از میان‌کنش مداوم کودک و جهان پیرامون او پدید می‌آید. پیاژه معتقد است که قالب‌های فکری پیوسته در جهت تکامل تغییر می‌یابد و به دو صورت زیستی «سازمان‌دهی» و «سازش» نمودار می‌شود:

۱. «سازمان‌دهی»: رفتارها و کردارهای انسان که در قالب و شکل موثری عرضه می‌شود.

۲. «سازش»: به جنبه پویای سازمان‌دهی و استعداد موجود زنده، برای رشد به صورت‌های مختلف و در اوضاع و احوال محیطی متفاوت اطلاق می‌شود. در زمینه اهداف رشد کودک در سنین مختلف می‌توان به جدول زیر اشاره داشت:

«موریس دبس» در کتاب «مراحل تربیت» چنین اظهار نظر می‌کند: «در حدود ۷ یا ۸ سالگی شاگرد رفته رفته خواندن و نوشتن و حساب کردن را یاد می‌گیرد. پس از شروع این مواد که در حکم وسیله‌اند و پایه مطالعات دیگر به شمار می‌روند، می‌توان از فکر خاص و مفاهیمی که در این دوره به وجود آمده‌اند به تنظیم برنامه پرداخت.»

مکان شهری، رفتار کودک و شهر

مطالعات و تحقیقات متفاوت صورت پذیرفته در مورد بحث مکان از دیدگاه‌های متعدد، همگی در یک نکته اتفاق نظر دارند که تفسیر معنای مکان، شامل تعامل پیچیده بین پاسخ‌های ادراکی، شناختی و عاطفی به محیط می‌باشد و عوامل برخاسته از زمینه در این خصوص نقش بارزی دارند، چراکه درک انسان از مکان هم وابسته به فیزیک یک فضا و هم تجربه وی از آن است. از آنجاکه یکی از مؤلفه‌های سازنده مکان، زمان و تجربه انسان‌ها در فضا است که دائماً در حال نو شدن است؛ مکان، ماهیتی سیال، جاری و غیر ثابت پیدا می‌کند که

ترکیب فضا و ادراک انسان از فضا ماهیت مکان را می‌سازد (منصوری، ۱۳۸۹، ص ۳۱). از بعد روان‌شناختی، درک معنا به واسطه شناخت غیرمستقیم یا حرکت در خارج از جریان وقایع ادراک - کنش صورت می‌گیرد. به عبارتی، وقتی یک فرد در ارتباط مستقیم با موضوعی قرار گیرد، آگاهی و شناخت کامل صورت نمی‌پذیرد. لذا کودکان نیز تنها به واسطه بازتاب محیط در تجاربشان، معنا و ارزش ارتباط با مکان را خواهند آموخت، زیرا آگاهی در حین تجربه مستقیم به کمترین حد خود می‌رسد تا حدی که مواجهه با جهان، تقریباً ناخودآگاه و عادی به نظر می‌رسد و مرز تجربه‌ی بین خود و جهان مورد اغفال واقع می‌شود (Heft, 2003:151). شناخت غیر مستقیم این امکان را برای کودکان فراهم می‌کند تا تجربه‌ی مکان را در ذهن خود منعکس سازند و ماهیت ارتباط خود با مکان را به واسطه‌ی تجربه، تعیین نمایند. نکته‌ی حائز اهمیت در رشد ادراکی کودک این است که این رشد، تقابلی از کنش و ادراک محسوب می‌شود و به صورت چرخه‌ای همدیگر را پشتیبانی می‌کنند. با این دیدگاه، تعامل دیالکتیکی ارتباط کودک با مکان مورد تأیید است. مکان، دارای یک ارتباط واسطه یا دوسویه با کودک در ارتباط با رفتار یا تکالیف وی است. کودک برای ارضای برخی خواست‌ها و نیازهایش با مکان تعامل می‌کند. برای اینکه کودک، مکان خاصی را به لحاظ ارزشی به دیگر مکان‌ها ترجیح بدهد، این مکان می‌بایست خواست‌ها و نیازهای او را ارضاکند و بین کنش و خصوصیات محیطی مربوطه تناسب ایجاد شود. در این حالت کودک برای ارضای نیازهای خود با محیط تعامل می‌کند. همچنین زمانی که زمینه اجتماعی - اکولوژیکی برای تحقق این قابلیت تقویت می‌شود، کودکان ممکن است نسبت به مکان احساسات عاطفی شدیدی نشان دهند. موضوع مهم برای مفهوم سازی دوستی با مکان در دوران کودکی این است که کودکان با مکان‌هایی روابط عاطفی مطلوبی ایجاد می‌کنند که خواست‌ها و نیازهای آنها را در فرایند رشدشان برآورده‌کند. مکان دوستی، پیوندی پرمحبت و تأثیرگذار میان مردم به ویژه کودکان و مکان‌ها است. مکان دوستی، بصورت‌های متفاوتی ابراز می‌شود که

جدول ۲. ویژگیهای روانشناختی کودک؛ ماخذ: علمی، ۱۳۹۰.

جسمانی حرکتی	عاطفی	اجتماعی	ادراکی و شناختی
پایین آمدن از پله ها بدون کمک و مراقبت از خود؛ پرچنب و جوش و کوشا؛ از رو موانع می جهد. لی لی و سنگ بازی	حالتی ناپایدار و متغیر از نظر عاطفی	درک مفهوم شراکت و علاقه به بازی های دسته جمعی؛ مهربانی به کوچکترها؛ مشارکت در کارهای خانه	صحبت درباره تجارب شخصی با مادر؛ کشیدن خطوط معنادار؛ انجام هنر نوع کاری که مستلزم مهارت خاص نباشد؛ کنجکاو و بیشتر در خصوص محیط؛ داستان پردازی و نبود فاصله بین خیال و واقعیت
دارای تعادل کلی؛ بازی در خارج از خانه؛ طناب بازی؛ لذت بردن از سواری؛ توانایی پرتاب توپ و گرفتن آن	دیده شدن آرامش در رفتار؛ اعتماد درونی و صمیمیت	بسیار پر توقع در روابط؛ رفتن به خارج از خانه و بازی کردن؛ رعایت نوبت در بازی و تابع مقررات	کشیدن نقاشی با موضوع؛ شناخت بهتر رنگ ها؛ قوانین دستور زبان را رعایت میکند؛ می تواند بشمارد؛ شناخت علائم و تصاویری که در گذشته دیده؛ توان نتیجه گیری از مشاهدات خود؛ علاقه مند به نمایشهایی با موضوع واقعی؛ قادر به طبقه بندی اشیاء ولی از کوچکی و بزرگی درکی ندارد؛ استقلال بیشتر در تفکر؛ شناخت بر مبنای ظاهر؛ شوق به یادگیری؛ یادگیری بهتر از طریق شرکت در کارهای علمی
بسیار احساساتی- دارای احساسات دوگانه و متضاد؛ حساس در برابر آنچه در اطرافش می گذرد.	شناخت بهتر دنیای اطراف؛ دوست دارد به حساب آورده شود و بیش از همه به او سهم دهند؛ گستاخ و بی ادب و لجوج؛ دوستان نزدیک نقش مهمی در اجتماعی کردن او دارند.	شناخت نسبت به ارتباطات فضایی و فواصل زمانی؛ قادر به آموختن و خواندن و نوشتن؛ لذت بردن از رنگ آمیزی؛ توانایی ساخت کاردستی؛ تلقین پذیری بالا؛ نیاز به تجربیات عینی برای سازماندهی افکار؛ عاجز از درک قوانین علوم تجربی؛ درک کوچک و بزرگی اشیاء؛ جذابیت بیش از حد گل، حیوان، عروسک.	بسیار احساساتی- دارای احساسات دوگانه و متضاد؛ حساس در برابر آنچه در اطرافش می گذرد.
بی ثبات شدن دوستی ها در این سن؛ بوجود آمدن روح رقابت؛ ورود به مرحله داد و ستد اجتماعی؛ گسترده شدن روابط اجتماعی؛ علاقه به تعلق به گروه یا دسته ای خاص	انتخاب دوستان هم جنس؛ اهمیت خاص همسالان و هم کلاسان نسبت به سایرین؛ محیط اجتماعی، سرچشمه تصورا و اندیشه های خلاق؛ علاقه مند به کارهای گروهی؛ افزایش نیاز به استقلال؛ احتیاج به امنیت و قدرت؛ درک علت قوانین و احترام به رعایت آنها	خودشناسی بیشتر؛ توجه بیشتر به مناظر طبیعی؛ توانایی طبقه بندی اشیاء بر اساس سن و جنس و شکل و موارد استفاده؛ توانایی درک کمیت؛ توانایی یادگیری زبانی غیر از زبان مادری	به تدریج به مرز تفکر انتزاعی میرسد؛ افزایش نیروی خلاقه در تجسم فضایی و درک روابط عددی؛ درک رابطه علت و معلول؛ درک مفهوم زمان؛ افزایش نیروی اندیشیدن و استدلال از طریق حل مسئله و آزمون راه حل های مختلف.
اهمیت به مهارت های بدنی			

جدول ۳. رفتارشناسی کودک در مکان شهری بر اساس هرم سنی مختلف؛ ماخذ: نگارنده بر اساس پیاژه، ۱۳۷۶.

سن کودک	خصوصیات اخلاقی
۲ ساله؛ ۵ ساله؛ ۱۰ ساله	آرام و ثابت؛ متعادل
۲/۵ ساله؛ ۵/۵ تا ۶ ساله؛ ۱۱ ساله	زود رنج و حساس
۳ ساله؛ ۶/۵ ساله؛ ۱۲ ساله	متعادل
۳/۵ ساله؛ ۷ ساله؛ ۱۲ ساله	درون گرا (متمرکز)
۴ ساله؛ ۸ ساله؛ ۱۴ ساله	ماجراجو و کنجکاو
۴/۵ ساله؛ ۹ ساله؛ ۱۵ ساله	گاهی درونگرا (متمرکز)؛ گاهی برونگرا (پراکنده)؛ عصبی و احساساتی
۵ ساله؛ ۱۰ ساله؛ ۱۶ ساله	آرام

می تواند زیبایی شناختی، حسی یا عاطفی باشد و حس یک مکان، شامل واکنش عاطفی یا بیولوژیکی به محیط کالبدی و فرهنگی است (Tuan, 2001:199).

کودکان بسیار لذت بخش است. حال برای تامین این فضا فراهم آوردن شرایط آب بازی و خاک و شن بازی و دیوارهای مصنوعی به شکل صخره طبیعی مثل نیاوران می تواند راه گشا باشد.

۲. «فضای باز»: مثل نیاز به این فضا به این دلیل است که کودک بدود؛ انرژی خود را مصرف کند.

۳. «خیابان»: حکم شبکه ارتباطی را داراست که میان فضاهای مختلف قرار دارد به فضای دوچرخه سواری، می توان به عنوان نمونه ای از این فضا اشاره کرد.

۴. «فضای ماجراجویی»: فضای سرشار از بی نظمی است مثل زمین هایی که در آن کودکان ساختمان می سازند یا جنگل های مخروطی نمونه دیگری است. این فضاها،

فضاهای شهری، کودک و شهر در رابطه با انواع فضاهای شهر و نیازهای کودکان می توان اشاره داشت که:

۱. «محوطه بازی طبیعی»: جویبارهای حاوی مار و ماهی و پرندگان و درختان و علفزار برای بچه ایجاد لذت و صف ناپذیر همراه با هیجان، فضایی سرشار از زندگی، احترام به طبیعت را می آموزد، علت موفق بودن این فضا، دگرگونی پذیری مداومش است. بازی در آن به شکل گروهی برای

جدول ۴. انواع فعالیتها و ضرورت طراحی فضاهای کودکان بر اساس آنها؛ ماخذ: نگارنده بر اساس پیاژه، ۱۳۷۶.

فعالیت های مربوط به صدا	فعالیت های بدنی	فعالیت های هنری	بازی های داخل یا خارج از خانه و بازدید
۵-۶ سالگی	تهیه آلبوم و جمع آوری تمبر، سکه و استفاده از آلات موسیقی	جمع آوری گونه های برگ و ایجاد دفتر گل برای کودک که بتواند کارهای بزرگسالان را تقلید کند	
۷-۸ سالگی	بازی های پر جنب و جوش مثل گرگم به هوا در گروه های کوچک	نقاشی روی مدل و اجرای نمایشنامه های ساده	نگهداری از گل و گیاهان و حیوانات اهلی، عروسک بازی و بردن کودکان به سینما و موزه
۹-۱۰ سالگی	بازی های پر جنب و جوش در گروه های بزرگتر	نقاشی با موضوعات آزاد و تجسمی، آموزش خط، کاردستی با کاغذ و قیچی یا تجاری با ابزار ساده و اجرای نمایشنامه	بازدید و گردش علمی و تفریحی در طبیعت و بازدید از آسمان نما. موزه و سینما، نگهداری گل و حیوانات اهلی
۱۱-۱۲ سالگی	بازی های پر جنب و جوش، مثل فوتبال و وسطی	کارهای دستی ظریف تر از نقاشی انتزاعی، اجرای نمایشنامه	بازدید از سینما و تئاتر و گردش علمی و مطالعه روی گیاهان و حشرات

مکانی است که خود کودک می تواند در آن چیزی بسازد. «پناهگاه و فضاهای امن»: به این فضاها جایگاه ویژه ای مورد نیاز است. این فضاها را می توان به روش های گوناگونی تدارک دید؛ یعنی می توان با قرار دادن لاستیک های کهنه در یک سری فضاهای ویژه این فضاها را فراهم نمود و یا اینکه این فضاها را طراحی کنیم و با استفاده از مصالح و ابزار معماری آن را اجرا نماییم. همچنین در فضای بازی بچه ها، اسباب بازی خصوصاً تا سنین دبستان نقش مهمی داراست. کودکان ترجیح می دهند نزدیک منازل مسکونی خود بازی کنند.

«جان دیویی»^۲ یکی از صاحب نظران امر آموزش و پرورش معتقد بود که آموزش و پرورش خود زندگی است و هدف تعلیم و آموزش در مورد کودکان می بایست بر حل مسایل و مشکلاتی منطبق باشد که کودک در جریان زندگی روزمره و در محیط اجتماعی خود با آنها مواجه است. دیویی، بزرگ ترین عیب روش های معمول آموزشی را جدایی بین دانش و عمل می دانست (شاتو، ۱۳۷۶، ص ۲۹۹). هسته مرکزی و مفهوم اساسی فلسفه دیویی را باید در اصطلاح تجربه و امکان تجربه آموخته ها در محیطی واقعی جستجو نمود. در جدول ۴ گروه های سنی و فعالیتهای مربوط به هر گروه سنی که بایستی در طراحی و طرح ریزی بازی های کودکانه مورد توجه قرار گیرد، مورد اشاره قرار گرفته است:

از آنجایی که دنیای اطراف کودکان مخصوص بزرگسالان است، لذا آنها از طریق بازی تلاش می کنند فضایی ویژه برای خود بسازند کودکان از بازی به عنوان وسیله ای برای درک دنیا، لمس واقعیات، کشف خاصیت فیزیکی اشیاء، تغییر در محیط استفاده می کنند و چیزی که آزمایش آنها را جالب می کند، استفاده از راه های ابتکاری و از قبل برنامه ریزی نشده و استفاده از واقعیات برای ایجاد محیطی خیالی است. گرایش کودکان به دویدن، بازی کردن، خط خطی کردن و نقاشی کردن، امری غریزی و وابسته به دنیای مخصوص و رویای آنها است. در بیان اهمیت بازی، ذکر این نکته بسنده است که پژوهشگران به سه مزیت رشد جسمانی، رشد عقلانی (از دو جنبه رشد ذهنی و شناختی) و رشد اجتماعی - عاطفی اشاره دارند

که در نهایت منجر به ایجاد قدرت سازماندهی و آموزش و شناخت اجتماعی می گردد (آمالی، ۱۳۷۹، ص ۶۴).

بازی، کودک و شهر

یاد خاطرات دوران کودکی، بی اختیار فضای کوچه ها و خیابان ها را به عنوان فضای مطلوب بازی در اذهان مجسم می کند. خصیصه بازی در خیابان ها پدیده ای فرهنگی و در عین حال بین المللی است. خیابان ها و کوچه ها به عنوان نهادهای اجتماعی سازی کودکان، زمینه ای برای فعالیت های سازنده و مؤثر در رشد آنها محسوب می شود. بازی های خیابانی کودکان باعث سرخوشی، شادابی، افزایش مهارت، آموختن - خطا کردن، ابراز وجود، آزادی، اعتماد به نفس، یاد دادن - یاد گرفتن، افزایش مهارت های گفتاری، درک فضایی، بیان خلاقانه، ماجراجویی و کشف می شود. بازی آزاد کودکان مفهوم پیچیده ای است که تعریف دقیقی ندارد، اما به طور معمول شامل خصوصیات نظیر لذت بخش، خودانگیخته، برنامه ریزی نشده، فعال و رها از قوانین بزرگسالان است. کودک در عین بازی کردن، تجربیاتی کسب می کند که در حین لذت بردن از آن، بدون اینکه به طور مستقیم درس داده شود، فرایند یادگیری نیز صورت می پذیرد (مهجور، ۱۳۷۶، ص ۲۳). فضایی بازی آزاد نیز قلمرویی است خارج از خانه که چهار خصیصه ای در دسترس بودن، امنیت، انعطاف پذیری و فرصت تعامل با دیگر کودکان را داراست (Blinkert, 2004:100). محیط کوچه ها و خیابان ها با فراهم آوردن امکان تعامل گروه همسالان با اجتماع پیرامون در محلی نه چندان دور از محل زندگی، نقش مهمی در رشد ذهنی، شناختی و ساختار اجتماعی کودکان دارد تا حدی که زمین های بازی طراحی شده نمی تواند جایگزین آنها شود. لذا طراحی کوچه ها و خیابان ها همانند زمین های بازی می بایست در راستای یادگیری کودکان نسبت به مفاهیم، روابط، شکل ها، اندازه ها و رنگ ها و مسایل زیباشناختی باشد نابراین تلقی آن به عنوان یک موضوع حاشیه ای خطاست. محیط کالبدی کوچه و خیابان عاملی تأثیرگذار بر همه کاربران، از جمله کودکان است که به نوبه خود،

جدول ۵. ویژگیهای فضای بازی و طراحی معماری برای کودکان بر اساس نیاز کودکان؛ ماخذ: پورجعفر و دیگران، ۱۳۸۹، ص ۷۹.

ویژگیها	حوزه ها
شبیه سازی، خلق و آفرینشگری، آرامش بخشی، ایمنی، لذت بخشی، بازی آفرینی، تشویق بخشی روحی، گسترش احساس اجتماعی کودک	روانی
عطر و بوی فضایی مناسب، بافت و جنس لطیف و غیر مزاحم، حرارت و برودتی، دنجی و خلوت کودکانه، دسترسی آسان و سیرکولاسیون ساده و غیر مبهم.	فیزیکی
فعالیت و پویایی فضا، ساکت بودن فضا، ارتباط با طبیعت و فضای سبز، خودمانی بودن فضا، باز بودن فضا، روشنایی فضا، یادمانی و ادراکی بودن فضا.	فضایی
تثاثر و نمایشهای کودکانه در فضاهای باز کودک با شرکت خود کودکان، استراحت کودک، امکان مطالعه فردی و گروهی، همکاری و مشارکت دهی کودک، کار گروهی و بازیهای تیمی، اختلاط جنسی و سنی کودکان، فعالیتهای بدنی همراه با بازیهای فکری، تمرین های نوشتاری و شنیداری کودکانه، بازی سازی با منظر و طراحی گیاهان و عناصر فیزیکی و بصری پارک.	رفتاری

حس طبیعی احساسات مثبت و منفی را در انسانها ایجاد می کند.

فرهنگ، کودک و شهر

از دیدگاه علوم رفتاری، آنچه معماران می آفرینند یک پتانسیل محیطی (بالقوه) برای رفتار انسان است و آنچه یک فرد استفاده می کند، تأثیری است که او از محیط می پذیرد. از این دیدگاه، نقش «تئوری پوزیتیو» در طراحی حرفه ای این است که قابلیت طراحی را بالا می برد و وقتی محیط مصنوع در الگوی ویژه ای شکل می گیرد که منطبق بر رفتار و نگرش و جهان بینی انسان است، اعلام و اظهار رضایتمندی مردم را نسبت به محیط به همراه دارد (اکرمی، ۱۳۸۲، ص ۳۰ به نقل از لنگ، ۱۳۸۰). لذا با این دیدگاه باید آگاه بود که محیط مناسب، از دید کودکانی با زمینه های متفاوت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی یا شهری با یکدیگر متفاوت خواهد بود. الگوهای ذهنی، متأثر از میزان الفت با محیط و پیش شرطهای جسمی و روانی کودکان است، لذا کودکان با بعضی محیطها بهتر و سریع تر الفت می یابند. انس گرفتن با یک محیط، صرفاً دلیل بر غنی و یا مناسب بودن آن محیط نیست، بلکه به معنای دارا بودن قابلیت های بالقوه و بالفعل مناسب برای خوگرفتن کودکان است (بهر روزفر، ۱۳۸۰، ص ۴۰). از منظر علم جامعه شناسی، دوران کودکی یک پدیده نیست، بلکه

عاملی موثر در رشد و هویت بخشی به کودک تلقی می شود (Abu-Ghazze, 1998:800). این محیط منجر به ایجاد آگاهی از توانایی ها و محدودیت های افراد می گردد که خود، باعث ایجاد حس برتری و اعتماد به نفس به وسیله آگاهی از مهارت های خاص خود می شود.

رویکردهای طراحی، کودک و شهر

در یک دسته بندی از رویکردهای مختلف به موضوع کودک و محیط پیرامون، سه رویکرد اصلی برای طراحی و مدیریت فضاهای شهری در یک شهر ایرانی معرفی می شود:

۱. طراحی شهری برای فعالیت آزاد کودکان: یکی از راهکارهای موفق در بحث تعامل کودکان با فضاهای بازی کودک، ایجاد مکان هایی جذاب برای کودکان است.
۲. طبیعت و ارزش آن در بازی کودکان: از آنجایی که کودکان دنیای اطراف خود را نوعی زمین بازی تصور می کنند؛ طبیعت، بستر مناسبی است که می تواند آنها را ساعت ها به خود مشغول سازد. دلیل این امر، سه کیفیت محیط طبیعی شامل: تنوع تمام ناپذیر، انسان ساخت نبودن آنها و حس جاودانگی و پایان ناپذیری است (Fjortoft, 2004:23). از این رو، روانشناسان محیط واژه بیوفیلیا را برای این حس طبیعت دوستی به کار می برند. بدین معنا که انسان به طور وراثتی و از لحاظ بیولوژیکی وابسته به طبیعت است و توجه و یا عدم توجه به این

4. Biophilia
5. Positive Theory

6. phenomenon
7. Concept

یک مفهوم^۲ است، در واقع پیش از اینکه وجود خارجی داشته باشد، تصویری است که در ذهن مردم جوامع مختلف شکل می‌بندد. دوران کودکی نه یک مفهوم ثابت که مفهومی متغیر است، یعنی با توجه به تجربیات مردم هر جامعه و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آن جامعه در ذهن مردم شکل می‌گیرد و تبلور پیدا می‌کند. به همین دلیل است که سن دوران کودکی، طول زمانی آن و توقعات و تصورات نسبت به آن در جوامع گوناگون متفاوت است (شاه آبادی فراهانی، ۱۳۸۲، ص ۴۸). برای موفقیت یک فضای کالبدی، پیروی از فرهنگ آن اجتماع ضروری است. همان‌گونه که فرهنگ بر تک‌تک جنبه‌های زندگی افراد مؤثر است، به همان میزان نیز بر تمام جنبه‌های طراحی محیط مصنوع و فعالیت‌ها نیز مؤثر است. میان محیط بالقوه؛ یعنی محیطی که در ذهن طراح وجود دارد و با آرمان‌های او درآمیخته است و محیط بالفعل؛ یعنی محیطی که در عمل ساخته شده و مورد بهره‌برداری کودکان قرار می‌گیرد، تفاوت‌های زیادی وجود دارد. هر محیط بالقوه قابلیت تبدیل به محیط بالفعل را نخواهد داشت، مگر اینکه با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و محیطی آن منطقه برنامه‌ریزی شود (رازجویان، ۱۳۷۶، ص ۳۹). یکی از جنبه‌های مهم و موفق طراحی محیط‌ها از جمله فضاهای باز شهرها نیز، دنباله‌روی از درون‌مایه‌ها و مضامین خاص آن فرهنگ است. از طریق این نشانه‌های خاص، ارتباط احساسی بین استفاده‌کنندگان و محیط ایجاد می‌شود.

شهر سنتی در ایران، کودک و طراحی شهری

از جمله خصوصیات بارز معماری سنتی ایران که باعث تعامل بهینه کودک و معماری می‌شده، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. «حضور کودکان در متن اجتماع»: معماری سنتی ایران با وجود عدم تعریف فضای خاص ویژه برای کودکان؛ با عین ساختن آموزش، کار، زندگی اجتماعی و مسایل فراغتی محیط زندگی شهری را تلطیف می‌نمود. این آمیختگی موجب نشاط و سرزندگی محیط و افزایش

تمایل حضور کودکان در آن می‌شد. از شواهد این سرزندگی حضور فعال کودکان در مراسم مذهبی و مساجد و تکایا بود. علیرغم اینکه این فضاها در تناسب کامل با شرایط فیزیکی کودکان نبودند، ولی همواره به دلیل بافت فرهنگی- مذهبی آن دوران محلی برای آموزش و تجربه کودکان به شمار می‌رفتند که این امر خود باعث ارتقای فرایند جامعه پذیری در کودکان می‌شد و کودکان می‌آموختند که چگونه و تحت چه شرایطی با دیگران ارتباط برقرار کنند تا بتوانند از مزایای زندگی اجتماعی و در میان دیگران زیستن بهرمنند شوند.

۲. «مفهوم مکان و ارتباط آن با رشد کودک»: مطالعات و تحقیقات متفاوت صورت پذیرفته در مورد بحث مکان از دیدگاه‌های متعدد، همگی در یک نکته اتفاق نظر دارند که تفسیر معنای مکان، شامل تعامل پیچیده بین پاسخ‌های ادراکی، شناختی و عاطفی به محیط می‌باشد و عوامل برخاسته از زمینه در این خصوص نقش بارزی دارند، چراکه درک انسان از مکان هم وابسته به فیزیک یک فضا و هم تجربه وی از آن است. از آنجاکه یکی از مؤلفه‌های سازنده مکان، زمان و تجربه انسان‌ها در فضا است که دائماً در حال نو شدن است؛ مکان، ماهیتی سیال، جاری و غیر ثابت پیدا می‌کند که ترکیب فضا و ادراک انسان از فضا ماهیت مکان را می‌سازد (منصوری، ۱۳۸۹، ص ۳۱).

۳. «توانایی شناختی و ادراکی کودک»: معماری و شهر سنتی ایران به دلیل دارا بودن خصوصیات نظیر ریتم، تکرار سلسله مراتب، تداوم- پیوستگی، تقارن- تعادل، مقیاس انسانی و کثرت در عین وحدت، طبق اصول گشتالت^۸ باعث سهولت در ادراک محیط می‌گردد. در مورد کودکان نیز این ترتیب تداوم و توالی موجود در معماری سنتی باعث سهولت انعکاس در ذهن کودک می‌گشت، چراکه کودکان، نه از استدلال ذهنی بلکه از تجارب عینی گذشته برای یافتن مسیر و تطابق خود با فضاها استفاده می‌کنند (Moore, 1990:34).

بیان و تحلیل یافته‌ها

شهر دوستدار کودک محیطی است که در آن کودکان

جدول ۶. ویژگی‌های روانشناختی فضاهای بازی کودکان؛ ماخذ: پورجعفر و دیگران (۱۳۹۰) بر اساس «تئوری خلاقیت اف. نلر» (۱۳۶۹)

تعریف، بیان و احراز حوزه شناختی	ویژگی روانشناختی	
«هیجان ذهنی» و «شعور سیال» به مثابه ابزار آزاد اندیشه در بازیهای دوران کودکی.	نوجویی و نوکاوی	۱
حس «کنجکاوی» نسبت به محوطه های بازی با تنوع در حد معقول.	کاوشگری	۲
یادگیری متکی بر آغازگری مبتنی بر یادگیری خلاق و ایجاد التفات کودکان به مساله کاوی موجود در بازیهای سایت.	خودرهنمونی و خودشکوفایی	۳

سیاستها، فرآیندها و سایر روندهای برنامه‌ریزی شهری یک رویکرد عمومی محسوب می‌شود. در این رویکرد، طیف گسترده‌ای از احتیاجات شهروندی مد نظر قرار می‌گیرد. بسیاری از گروه‌های آسیب پذیر اجتماعی مثل کودکان، جوانان یا افراد سالخورده احتیاجات خاصی دارند که باید در خط مشی برنامه ریزی بطور مناسب لحاظ گردد. در حالی که شهر دوستدار کودک، بخشی از ادبیات شهرسازی در سالهای اخیر را به خود اختصاص داده است. پرداختن به اصول و معیارهای شهر دوستدار کودک نیازمند پژوهش و بومی‌سازی شاخص‌های آن می‌باشد. این در حالی است که امروزه کودکان به عنوان یک گروه اجتماعی آسیب پذیر در برنامه‌ریزی و سیاست گذاری برای شهرها مورد توجه قرار نمی‌گیرند و یا حتی می‌توان گفت به دست فراموشی سپرده می‌شوند.

بررسی نمونه موردی

مهمترین اقدامات در زمینه شهر دوستدار کودک در ایران را می‌توان در شهر بم دانست. پس از زلزله سال ۱۳۸۲ در بم، سازمان یونسف با همکاری دیگر نهادها، پروژه شهر دوستدار کودک را با هدف مشارکت جمعی کودکان تعریف و آن را هدف‌گذاری نمودند. عمده اهداف در نظر گرفته شده برای این طرح عبارت بود از:

۱. «تقویت مشارکت کودکان»: باید به بچه‌ها فرصت داد تا درباره محیط دور و برشان تصمیم‌گیری کنند. این موضوع نباید بعد از اینکه تصمیم گرفته شد صورت بگیرد بلکه باید در حین تصمیم‌گیری بچه‌ها را دخالت داد.

۲. «بالا بردن آگاهی اجتماعی»: برای تقویت احترام به حقوق بچه‌ها باید جامعه را آگاه کرد. تمام سطوح مختلف اجتماع بایستی نسبت به این موضوع آگاهی یابد.

۳. «توجه به نیازهای بومی»: در این طرحها باید به

خواسته‌های خود را بیان کرده و بر مسائل مربوط به خودشان بتوانند تاثیرگذار باشند (Smith 2008) هدف از رهیافت شهر دوست‌دار کودک و یا طراحی شهر برای کودک، ضمانت حقوق کودکان در زمینه‌های مختلف شهری می‌باشد. امروزه بیش از یک سوم جمعیت جهان زیر هجده سال سن دارند و این گروه بخش مهمی از جمعیت شهری را تشکیل می‌دهند. این در حالی است که این گروه اجتماعی در برنامه‌ریزی‌های شهری از سوی تصمیم‌گیران و مدیران شهری نادیده گرفته می‌شوند. امروزه در محیط‌های شهری ایجاد محیطی که مورد رضایت کودکان باشد و برای آنان دارای مطلوبیت باشد، مورد توجه برنامه ریزان شهری قرار گرفته و از این رو ضرورت دارد تا با بررسی ادبیات مربوطه، شاخص‌های مهم شهر دوستدار کودک مورد ارزیابی قرار گیرد تا ضمن مشخص شدن نحوه تاثیرات و وضعیت آنان، به بازطراحی شاخص‌های شهر دوستدار کودک پرداخته شود. با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و محیطی شهرهای ایران با دیگر شهرهای جهان بایستی شاخص‌های دوستدار کودک باید برای مطالعه بومی‌سازی شود. اعلامیه جهانی حقوق کودک در ماده یک کودک را کسی می‌داند که کمتر از ۱۸ سال سن داشته باشد (پیام یونسکو، ۱۳۷۱، ص ۴۰). ایجاد یک محیط مساعد برای کودکان مستلزم طراحی یک شهر است که بطور فیزیکی احتیاجات توسعه‌ای کودکان را رفع نماید و این مستلزم شناخت و بازطراحی شاخص‌های موثر بر شهر دوستدار کودک است. شهر دوستدار کودک، سیستمی از مدیریت محلی خوب است که در آن نظام محلی متعهد به اجرای حقوق کودکان و نوجوانان باشد. در این شهرهای مدیران تضمین می‌نمایند که کودکان را در اولویت قرار داده و آنها را در فرآیند تصمیم‌سازی درگیر نمایند (p:1):

(UNICEF).

نیازهای خاص بچه‌ها، خانواده‌ها و اجتماع توجه کرد.

۴. «توسعه استراتژیهای شهری برای کودکان»: دولت و بخشهای قانونگذار باید به نیازهای شهری بچه‌ها مانند تأمین ایمنی، و دوری از خشونت توجه خاصی داشته باشد.

۵. «بودجه‌های سازمانی بچه‌ها»: دخیل کردن افراد و نهادهایی که می‌توانند در تأمین بودجه طرحها را یاری برسانند.

۶. «تقویت مشارکت»: بالا بردن انگیزه‌های تمامی گروههای ذینفع در بالا بردن و تقویت مشارکت همه.

۷. «ظرفیت سازی»: بالا بردن امکانات و توانایی‌ها و توسعه بالقوه ظرفیتها برای نسلهای آتی بالا بردن دانش و آگاهی، کمک به معنادار نمودن روشهای مشارکت (کاملنیا و حقیر، ۱۳۸۸).

مشارکت کودک، کودک و شهر

فهم نقطه نظر کودکان به عنوان ابزاری برای معنا دادن به محیط دوستدار کودک^۹ از مفاهیم پیچیده و بغرنج زمان حال است که با هدف بهبود کیفی محیط مصنوع از طریق فهم ارزش‌ها و خواست‌های کودکان (و نه صرفاً دخالت ظاهری در آنها) نیازمند تحقیقاتی در مورد نحوه درک صحیح این تعامل و تسهیل مشارکت آنان است. نکته مهم، در نظر گرفتن تک‌تک کودکان به عنوان یک شخصیت منحصر به فرد و نه به عنوان یک بزرگسال رشد نیافته است (Lee, 2001: 23). در اکثر جوامع عموماً قشر کودک به عنوان افراد متخصص هر فرهنگ و جامعه‌ای و منبعی قابل اعتماد برای حل مسایل محیطی، مورد کم‌توجهی و بی‌مهری قرار می‌گیرند. از آنجایی که درک کودکان از جهان کاملاً متفاوت با بزرگسالان است، لذا مشارکت آنها در طراحی، ارزیابی و تکمیل طرح‌ها بسیار پراهمیت است. استفاده از قابلیت‌های مفهومی و تکنیکی کودکان در طراحی و برنامه‌ریزی فضاهای مورد نیازشان، همچنین برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای عمومی، پدیده‌ای است که می‌توان آن را با موضوع برخورد دموکراتیک در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی و اجتماعی برای حرکت به

سمت برابری حقوق اجتماعی و فرهنگی در سلسله مراتب اجتماعی جوامع مدرن پیوند داد (2002:206). تحقیقات صورت پذیرفته در خصوص مشارکت کودکان، فرایندی سه مرحله‌ای را پیشنهاد می‌نماید: (Skivenes & Strandbu, 2006:13)

۱. «سطح ساختاری»: این سطح به حقوق و موقعیت کودکان در جامعه و حمایت‌های قانونی از آنها و نیز به وظیفه مسئولین در قبال کودکان به عنوان شهروندان جامعه می‌پردازد. مشاوره مسئولین و متولیان امر با کودکان خصیصه اصلی این سطح است.

۲. «سطح شخصی»: در این سطح هر کودک به عنوان یک شخص حقیقی با علایق و عقاید مشخص و ناظر زیرک محیط اطرافش مطرح است که اگر آزادی عمل داشته باشد، محقق نکته سنج و متفکری ماهر با فطرتی پاک است. بحث اصلی این سطح، زندگی زمان حال کودک است، نه زندگی آینده وی در دوران بزرگسالی است.

۳. «سطح شخصی ارتباطی»: در این سطح، واقعیت‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی محیط‌های متفاوت زندگی کودکان مورد بحث است. با این تدابیر، امکان رفع نواقص تعامل کودکان با بزرگسالان که به دلیل فقدان آگاهی از مهارت‌های بیانی کودکان و نقش بزرگسالان به عنوان حامی و تصمیم‌گیر حادث شده، به حداقل رسانده می‌شود. لازم به یادآوری است توجه به نحوه مشارکت کودکان در معماری سنتی ایران، آموزه‌های فراوانی در اختیار قرار می‌دهد.

در اسناد ارائه شده در پی نشست جهانی کودک در ۱۹۹۱ اهمیت و ضرورت ایجاد شهرهای مناسب کودکان و نوجوانان به گونه‌ای واقعی و دست یافتنی تصریح شده بود. بدین معنا که همه جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی، سیاسی و شهری حقوق کودک منظور شود تا کودکان بتوانند براحتی از همه امکانات اینگونه شهرها برخوردار شوند، زیرا کودک، انسانی است دارای شخصیت و هویت با شرایط فردی و اجتماعی و شخصیت کودک در فضای خانه و فضاهای شهری و عمومی شکل می‌گیرد؛ شهر مناسب برای کودکان یعنی

شهر سالم، شهر امن، شهر سبز و شهری که همه چیز آن در اعتدال باشد. در صورت گسترش آموزش مشارکت، کودکان و نوجوانان ما نیز به لحاظ الگوی مشارکت دچار تحول در راستای اندیشه پروری می‌شوند و جامعه مربوط به خود را متحول می‌کنند، زیرا مشارکت حق بنیادی شهروندی است و موجب رشد قابلیت و مسئولیت‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان در جامعه می‌شود. به گفته روانشناسان کودک قبل از سن ۶ سالگی به تکامل غایی خود خواهد رسید. مراقبت از کودک در سنین قبل از دبستان (پیش دبستانی) برای اینکه به تکامل برسد، بسیار حساس بوده و نیاز به توجه ویژه دارد. یکی از مسایل مهم در زمینه رشد و تکامل کودک و آمادگی او برای ورود به جامعه و بازار کار، توجه به نیازهای متعدد او اعم از نیازهای اجتماعی، فیزیکی، تغذیه‌ای، سلامت، آموزش پیش از دبستان، سایر آموزش‌های اولیه و مرتبط، سطح سواد مادر و تسهیلات فرهنگی و تفریحی می‌باشد (موسسه همیاران غذا، ۱۳۸۹) و ابستگی و توجه به محیط، موضوع مهمی در تعیین اهداف و سیاست‌ها و ادامه روند تصمیم‌گیری است. اهمیت این کار در تعیین فاکتورهای موثر و میزان اثرگذار بودن آنها می‌باشد. در اکثر جوامع عموماً قشر کودک به عنوان افراد متخصص هر فرهنگ و جامعه‌ای و منبعی قابل اعتماد برای حل مسایل محیطی، مورد کم‌توجهی و بی‌مهری قرار می‌گیرند. از آنجایی که درک کودکان از جهان کاملاً متفاوت با بزرگسالان است، لذا مشارکت آنها در طراحی، ارزیابی و تکمیل طرح‌ها بسیار پراهمیت است. استفاده از قابلیت‌های مفهومی و تکنیکی کودکان در طراحی و برنامه‌ریزی فضاهای مورد نیازشان، همچنین برنامه‌ریزی و طراحی فضاهای عمومی، پدیده‌ای است که می‌توان آن را با موضوع برخورد دموکراتیک در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی و اجتماعی برای حرکت به سمت برابری حقوق اجتماعی و فرهنگی در سلسله مراتب اجتماعی جوامع مدرن پیوند داد (2002:206; Chawla & Heft).

امکان حضور در متن جامعه برای کودکان، امکان یادگیری، بکار بستن دانسته‌ها، همزیستی با دیگران و چگونه بودن را فراهم می‌کند. لذا در این نوع حضور، کل

محیط، نقش آموزگار را دارد و خود زندگی در محیط است که به کودک می‌آموزد، چگونه باید تحت تأثیر جهان بینی جامعه پیرامون رشد یابد و بیندیشد. در این نحوه تعامل، مواجهه مستقیم، شرط لازم برای درک درست است و حضور فعال کودک در متن جامعه و مواجهه با موضوعات متفاوت به اندازه نتیجه نهایی اهمیت دارد و نحوه کنکاش و روش تحلیل یک مسئله به اندازه خود پاسخ در رشد ذهنی کودک مؤثر است. اینکه کودکان یک تصویر واقعی از چگونگی کارکرد شهر، اتفاقات متفاوت آن و فعالیت‌های متنوع شهر با عملکرد خوب داشته باشد، بسیار مهم و ضروری است. فضای فیزیکی و روان‌شناختی فضاهای باز شهرها چه طراحی شده و چه طراحی نشده از کارآمدترین جایگاه‌های آموزش و پرورش محسوب می‌شود، بنابراین بهتر است این محیط‌های آموزشی را تا حد امکان مطابق شرایط کاربران و شرایط روز جامعه مناسب و آماده‌سازی شود تا از رشد و آموزش کودکان بهره بیشتری ببریم. در این راستا از مشارکت، درک و برداشت کودکان می‌بایست به عنوان ابزاری برای آشنایی بهتر با قدرت کودکان در بخاطر سپاری، به تصویر آوردن، انتزاعی ساختن و همچنین درک قابلیت‌های محیط و تأثیر و نقش آنها در این ادراک بهره گرفته شود. از ابتدای مطرح شدن پروژه‌های مشارکت کودکان در طرح‌های شهری الگوهای بسیاری مورد آزمایش قرار گرفته‌اند که حتی برخی از آنان به نظر می‌رسد تنها اسم مشارکت را با خوبه یدک می‌کشند و در عمل نظرات کودکان همچنان نادیده انگاشته می‌شود. در ادامه با برشماری انواع الگوهای مشارکت کودکان و توضیح هر یک سعی بر مطالعه نگرش‌های مختلف به این مبحث آورده خواهد شد. لورنزو (Ray Lorenzo-Mark. Francis, 2002) الگوهای مشارکت کودکان در فرآیندهای طراحی شهری را با توجه به روند تکامل حرفه طراحی شهری و تغییرات نگرشی که به کاربران در آن بوجود آمده است در هفت الگو به شرح زیر بررسی می‌دارد:

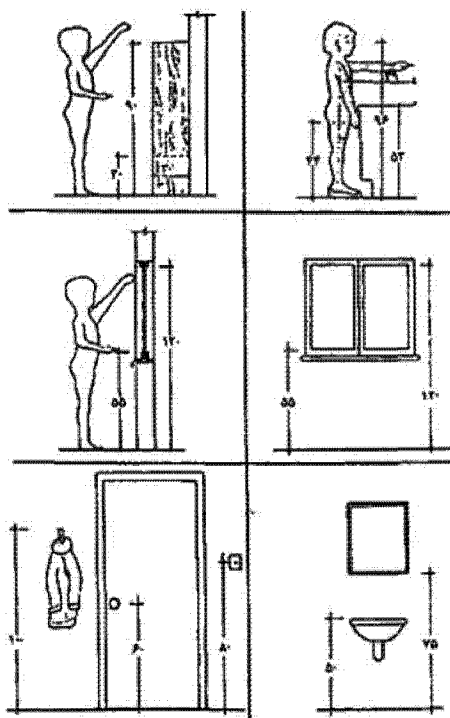

جدول ۷. الگوهای مشارکت کودکان؛ ماخذ: نگارنده با استناد به Ray Lorenzo-Mark. Francis-۲۰۰۲

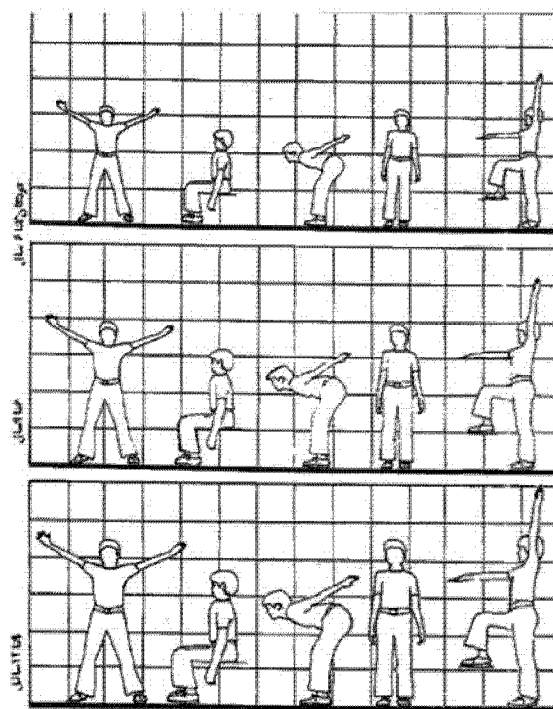
نام الگو	چشم انداز	شرح	نمونه های موردی
الگوی رومانتیک	کودکان به عنوان برنامه ریزان- آینده سازان	به کودکان به عنوان طراحان و برنامه ریزانی نگریسته می شود که اغلب از بزرگسالان بهتر کار را به انجام می رسانند.	این تفکر از کارهای طراحان خلاق مانند اسپیواک (Spivak 1969) و نیکلسن (Nicholson 1971) در دهه ۶۰ و اوایل دهه ۷۰ میلادی سرچشمه گرفت،
الگو طراحی و کالتی	طراحی برای کودکان	شهروندان حق مشارکت در پروژه های شهری نداشته و طراحان به عنوان وکیل گروه های مختلف طرح های خود را ارائه می دهند.	پروژه های برنامه ریزی دهه ۶۰ میلادی
الگوی نیازها	علوم اجتماعی برای کودکان	ضرورت مشارکت کودکان در طراحی محیط پیرامون با استفاده از علوم روانشناسی محیطی، و به ارتقاء دیدگاه عموم به لزوم مشارکت کودکان در طراحی محیط های مختص بچه ها می پردازد.	از کسانی که از این دیدگاه بهره برده اند می توان از لینچ نام برد.
الگوی یادگیری	کودکان به عنوان یادگیرندگان	آموزش به کودکان از طریق مشارکت به اندازه ی تغییرات کالبدی اهمیت دارد. این روش اغلب منجر به آموزش و تغییرات اجتماعی، بدون اعمال تغییرات کالبدی می شود.	بسیاری از برنامه ریزان سعی در استفاده از این الگو در مشارکت کودکان نموده اند که از مهمترین آنها می توان به آدامز و مور اشاره کرد.
الگوی حقوق گرا	کودکان به عنوان شهروندان	تاکید بر حقوق کودکان در شکل دهی به محیط، به عنوان گروهی از شهروندان است.	از جمله پروژه هایی که از این الگو پیروی کردند می توان به شورای شهر بچه ها، شهرهای دوستدار کودک که هردو توسط یونیسف حمایت می شوند اشاره کرد.
الگوی نهادینه سازی	کودکان به عنوان بزرگسالان	از کودکان همانند بزرگسالان انتظار می رود رفتار کنند و در فرآیند برنامه ریزی قدرت داشته باشند.	در حال حاضر بسیاری از پروژه های توسعه شهری در کشور های توسعه یافته از این الگو پیروی می کند.
الگوی پیش برنده	مشارکت با کمک چشم انداز سازی	کودکان در طرح ها مشارکت دارند اما بزرگسالان نقش اصلی را ایفا می کنند. این الگو بازتاب تفکر فعلی ماست و مشارکت را به عنوان عملی آموزنده، اجتماعی و ارتباط دهنده می شناسد. سعی در یافتن راه های احیای دوباره ی ایده های دوره کودکی در جهت خلق مکان های کودک محور و با کمک خود کودکان دارد. از نکات مثبت این رویکرد، افزایش میزان مشاهده، کنترل و نظارت بر روند طراحی است. نکته منفی این برخورد، غیر قابل اجرا بودن در تمام شرایط و نیاز به انجام آموزشهای لازم در این زمینه توسط طراحان است.	

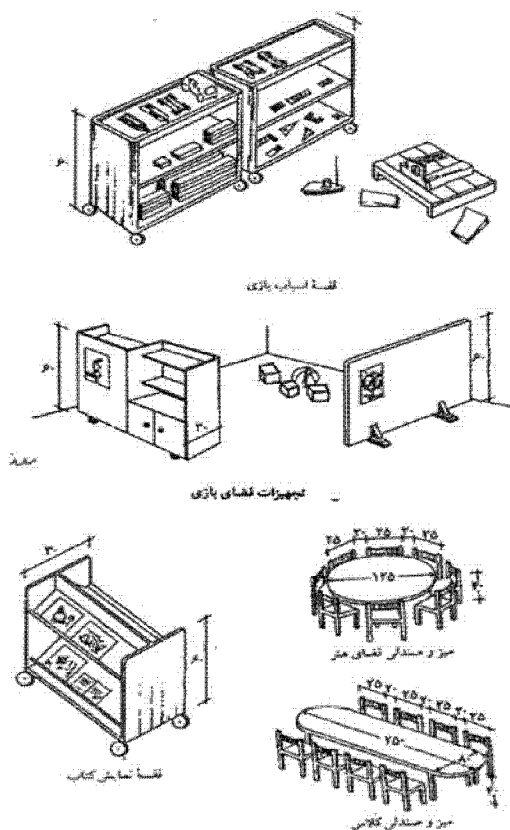
- استانداردهای فضای شهری، کودک و شهر
- «توجه به ابعاد و تناسبات بدنی کودک در طراحی شهری»: ابعاد و تناسبات بدنی و کالبدی کودک در طراحی فضاهای شهری اهمیتی اساسی دارد که در تصویر نشان داده شده است.
  - «ابعاد مبلمان برای کودک»: تجهیزات باید متناسب با ابعاد بدن کودکان بوده و شرایط ایمنی لازم را داشته باشد. ابعاد تجهیزات را می توان با استفاده از پارامترهای
- «ضریب ابعاد بدن کودک در وضعیت ایستاده و نشسته نسبت به قد ایستاده او» و «اندازه قد کودک» به دست آورد. مبلمان فضاها نیز متناسب با کاربری آن فضا باشد.
- «استانداردهای وسایل بازی»: ۱. سرسره: سرسره شامل وسیله دسترسی، محل نشستن، سطح شیبدار، قسمت پایانی و یا ترکیب آن با وسایل بازی دیگر می تواند تنوع زیادی داشته باشد. انواع سرسره برحسب وسیله دسترسی به شرح زیر است: الف: سرسره قابل دسترسی

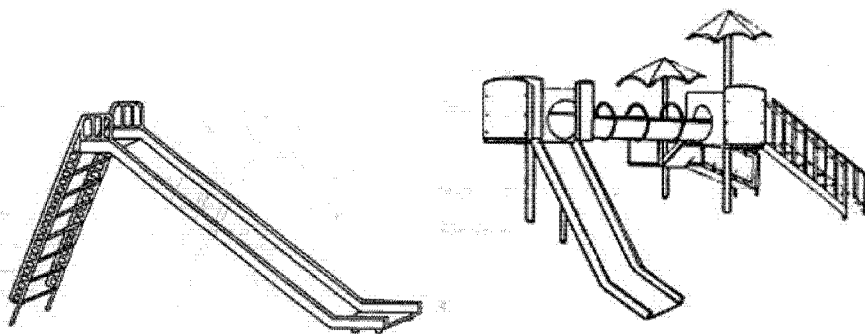
شکل ۲. ابعاد تجهیزات که در حالت ایستاده (به سانتیمتر): ماخذ: قاضی زاده، ۱۳۷۲.

شکل ۱. ابعاد قد کودکان ۳-۶ سال (سانتیمتر): ماخذ: قاضی زاده، ۱۳۷۲.

شکل ۳. تجهیزات فضای آموزش و هنر؛ ماخذ: قاضی زاده، ۱۳۷۲.

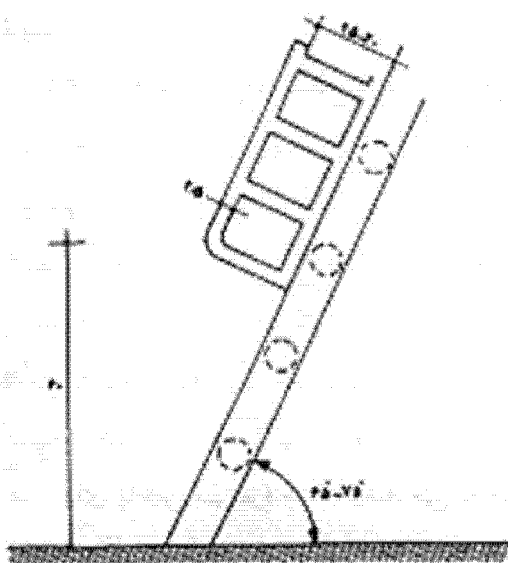

شکل ۴. سرسره با وسیله دسترسی پلکان و نردبان؛ ماخذ: آرشيو شخصي.

نرده باید حداکثر در ارتفاع ۶۰ سانتیمتری از زمین شروع شده و به صورت موازی با شیب پلکان به فاصله ۱۵ تا ۲۰ سانتیمتر از آن ادامه یابد. حداقل ارتفاع محل نشستن ۵۰ سانتیمتر است. هر سرسره باید در شروع حرکت یک محل نشستن داشته باشد. ارتفاع این محل حداکثر ۲۱۰ سانتیمتر است و این محل می تواند افقی بوده و یا حداکثر ۵ درجه شیب در جهت سر خوردن داشته باشد. عرض محل نشستن حداقل ۴۰ سانتیمتر در نظر گرفته می شود. اگر ارتفاع محل نشستن بیشتر از ۱۰۰ سانتیمتر باشد در قسمت های جانبی باید دارای نرده به ارتفاع حداقل ۵۰ سانتیمتر باشد. حداکثر شیب در سطح شیب دار ۳۵ درجه است. عرض سطح شیب دار حداقل ۴۰ و حداکثر ۶۰ سانتیمتر است. قست پایانی نباید افقی باشد و باید با شیب حداکثر ۱۰ درجه ساخته شود و طول آن به شکل و

با وسایل ساده: این گونه سرسره ها دو نوع هستند: ۱. سرسره قابل دسترسی به وسیله پلکان: در این نوع سرسره دسترسی به محل نشستن یا ایستگاه از طریق بالا رفتن از تعدادی پله تامین می شود؛ ۲. سرسره قابل دسترسی به وسیله نردبان: در این نوع سرسره وسایل دسترسی نردبان است که پاخورها ساده تر از پلکان و معمولاً به صورت لوله یا پروفیل است.

مشخصات وسیله دسترس عبارت است از: شیب وسیله دسترسی باید ۶۵ تا ۷۵ درجه در نظر گرفته شود. اگر وسیله دسترسی به سرسره پلکان باشد باید عرض پله حداقل ۴۰ سانتیمتر، ارتفاع هر پله ۲۲/۵ تا ۲۵ سانتیمتر و کف پله حداقل ۲۰ سانتیمتر در نظر گرفته شود. فاصله خالی بین پله ها نباید بیشتر از ۱۲ سانتیمتر باشد. پلکان با ارتفاع بیش از ۱ متر باید در دو طرف نرده داشته باشد. این

شکل ۵. مشخصات دستگیره پله ها

جدول ۸. استانداردهای تجهیزات کودکان خردسال؛ مآخذ: نگارنده بر اساس ضوابط پیشنهادی مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، ۱۳۸۳

مشخصات	موضوع
۱۲۰	حداقل ارتفاع حصار محوطه
۷۵	حداقل فاصله عناصر افقی نرده
۱۰	حداکثر فاصله عناصر عمودی نرده
۲/۵	حداکثر قطر نرده
۷	حداقل فاصله نرده از دیوار کناری
۳	حداقل تعداد پله در هر پلکان
۱۰	ارتفاع هر پله برای کودک ۳ ساله
۱۲ تا ۱۸	ارتفاع هر پله برای کودک ۴ تا ۶ ساله
۲ درصد	حداکثر شیب کف پله
۵۰	ارتفاع نرده پله
۲۰۰	حداقل ارتفاع سقف راه پله
۶۵	ارتفاع لبه پایین شیشه درهای بادبزی
۸۰	ارتفاع محافظ مقابل شیشه
۵۵	ارتفاع لبه پایین پنجره
۱۰	حداقل شعاع گردی گوشه های اثاث

وجود دارد که به سوء تغذیه مربوط نمی شود. دید غیرطبیعی با افزایش سن از ۵ تا ۱۳ سالگی اضافه می شود و نتیجه به دست آمده حاکی از آن بود که کاهش دید به سبب استفاده از چشم در شرایط نور کم یا استفاده از چشم با فشار بوده است. بر اساس نتایج مطالعات انجام یافته حدود روشن سازی نباید کمتر از ۱۰۶ لوکس باشد اما می تواند برای استفاده بهینه تا ۲۲۰ لوکس افزایش یابد. روش های خوبی برای برآورد اندازه های بازشوها برای دستیابی به حد مطلوب روشن سازی به وجود آمده اند. اما به عنوان مثال اگر اینها خیلی مشکل به نظر برسند، در مناطق گرمسیری اگر بازشوها مساوی باشند، تقریباً ۸ تا ۱۰ درصد سطح کف اتاق که به طور یکنواخت و در فواصل معین در امتداد دیوار جای داده شده است، معمولاً نور کافی در دسترس قرار می گیرد. معیارهای عمده ای که در طراحی یک فضا می توان به آن اشاره کرد عبارتند از: ۱. میزان شدت روشنایی مورد نیاز؛ ۲. مقدار انعکاس سطوح؛ ۳. اختلاف شدت نور یا کنتراست سطوح در نقاط مختلف فضا؛ و ۴. نوع نور مورد نیاز و چگونگی تامین این نیاز در فضا. روشنایی مصنوعی: نور مصنوعی از نظر نوع کار و نوع نوری که در فضاها به کار می رود به دو دسته تقسیم می شود: منابع نوری با رشته ملتهب؛ و منابع نوری فلورسنت. هر یک از اینها نیز از نظر نوع انتشار به

وضعیت سرسره بستگی دارد و حداقل آن ۵۰ سانتیمتر است. شرایط ایمنی سرسره نیز عبارت است از: دامنه ایمنی جانبی سرسره از لبه های سطح شیب دار ۱۰۰ سانتیمتر است از هر طرف در نظر گرفته شود. دامنه ایمنی در قسمت پایانی سرسره باید حداقل ۱۰۰ سانتیمتر از لبه سطح شیب دار در هر طرف در نظر گرفته شود. تاب: تاب بر اساس شکل کلی آن و نوع محور چرخش دارای نمونه های متنوع است. ارتفاع تاب یعنی فاصله مرکز محور چرخش آویزها تا کف محل بازی حداکثر ۲۰۰ سانتیمتر است. ارتفاع آویز تاب یعنی فاصله محور و چرخش آویزها تا کف محل نشستن حداکثر ۱۶۰ سانتیمتر است. ارتفاع زیر محل نشستن تا کف زمین بازی حداقل ۴۰ سانتیمتر است. عرض محل نشستن حداقل ۳۵ سانتیمتر است. فاصله محل های نشستن از هم و از لبه کناری حداقل ۶۰ سانتیمتر است. ۴. «نور در فضای شهری برای کودک»: نور طبیعی: یکی از مهم ترین روشها در طراحی فضاها و تامین آسایش عنصر نور است. نوردهی مناسب به وسیله روشنی روز ضروری است. ناریزمهان و دیگران در تحقیقاتی که در یک مدرسه نمونه با ۲۲۰۰ کودک و تارپرادش هند به عمل آوردند، به این نتیجه رسیدند که اختلاف فاحشی در حس تیزبینی

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

جدول ۹. دمای موثر مواقع راحت در مناطق مختلف؛ ماخذ: نگارنده بر اساس ضوابط پیشنهادی مرکز تحقیقات ساختمان و

مسکن، ۱۳۸۳

عرض جغرافیایی	فصل	بیشینه	بهینه	کمینه
۵۰-۵۶	زمستان	۲۰	۱۷	۱۴
	تابستان	۲۲	۱۸	-
۲۵-۵۰	زمستان	۲۳	۲۰	۱۵
	تابستان	۲۶	۲۲	۱۸
مناطق حاره		۲۷	۲۵	۲۲

نداشته و رطوبت نسبی بین ۳۰ تا ۸۵ درصد عملاً غیر قابل احساس است و تنها در دمای بیش از ۲۵ درجه سانتیگراد تاثیر رطوبت هوا، بر انسان به مرور افزایش می‌یابد. به طور کلی، بر اساس مطالعاتی که برای اقلیم‌های مختلف انجام شده، در تابستان حرارت هوا به میزان ۲۴ درجه سانتی گراد با رطوبت نسبی ۵۰٪ برای ۹۸٪ مردم، در زمستان حرارت ۲۰ درجه سانتی گراد با همین مقدار رطوبت برای ۹۷٪ مردم شرایط مطلوبی است. حدود مطلوبی که برای کشور ایران به دست آمده، با رطوبت نسبی ۳۰ تا ۶۰٪ در تابستان ۲۱/۵ تا ۲۹ درجه سانتی گراد و در زمستان ۲۰ تا ۲۵/۷ درجه سانتی گراد است. جدول ۹ دمای موثر مواقع راحت در مناطق مختلف را نشان می‌دهد.

۵. «رنگ در فضاهای کودک»: رنگ به عنوان عنصر تفکیک ناپذیر معماری تاثیر فراوانی در روحیه و رفتار کاربران فضاها و ساختمان‌ها دارد و حالت‌های روانی و عاطفی آنان را تحت تاثیر قرار می‌دهد. تاثیر بصری و روانی رنگ‌ها در انسان به تیرگی و روشنی، سردی و گرمی، کیفیت، کمیت و مکان رنگ بستگی دارد. علاوه بر این، عواملی نظیر شکل، بافت و سطح نور بر تاثیرات روانی رنگ‌ها اثر می‌گذارد. کودکان عاشق رنگ‌های روشن و درخشان هستند و رنگ‌های تیره به نظر آنها رنگ‌های احمقانه هستند و رنگ‌هایی که به صورت کمی مخلوط شده را خنده دار می‌دانند. تاثیرات روانی رنگ‌ها با شرح زیر است: قرمز: رنگی هیجان انگیز و محرک است. قدرت نفوذ آن زیاد است و توجه را جلب می‌کند. نارنجی: کم و بیش خصوصیات رنگ قرمز را دارد. شاد و جلب کننده است. زرد: درخشان‌ترین و شادترین رنگ‌هاست. به نوعی ملایمتر از رنگ قرمز، هیجان انگیز است. زرد پررنگ

دسته تقسیم می‌شوند: منابع نوری با نور مستقیم، نیمه مستقیم، غیر مستقیم، مختلف و یکنواخت. چراغ‌های با نور مستقیم معمولاً در جاهایی مورد استفاده قرار می‌گیرند که رنگ فضا روشن و انعکاس سطوح نسبتاً زیاد است. از آن جایی که در فضاهای کودکان اغلب ترکیبی از نور طبیعی و مصنوعی استفاده می‌شود بهتر است از چراغ‌های فلورسنت با توزیع نوری بین مستقیم تا یکنواخت یا مختلط استفاده کرد در این صورت ردیف چراغ‌ها عمود بر تخته تدریس و ردیف نیمکت‌ها در نظر گرفته می‌شود و همچنین در فضاهایی که در طول شب ممکن است مورد استفاده قرار گیرد از نظر روانی بهتر است از ترکیب هر دو استفاده کرد.

۵. «تهویه و هوا در فضاهای داخلی»: حرارت درونی بدن انسان در حالت عادی ۳۷ درجه سانتیگراد و حرارت پوست در حدود ۳۲ درجه سانتی گراد است. در دمای بالاتر از این مقدار، بدن شروع به جذب حرارت و در دمای کمتر از ۳۲ درجه بدن حرارت خود را از دست می‌دهد. رطوبت هوا به طور مستقیم بر درجه حرارت بدن انسان تاثیر ندارد، اما با تاثیر بر ظرفیت تبخیر هوا بر میزان خنک شدن بدن از طریق تعرق موثر است. همچنین رطوبت باعث کاهش دمای هوای خشک می‌گردد. بدین معنی که هر چه هوا گرم‌تر باشد ظرفیت پذیرش رطوبت بیشتری را خواهد داشت. حرکت هوا باعث افزایش تبادل حرارتی بین بدن و محیط و نیز سبب افزایش تعرق و تبخیر رطوبت از سطح بدن می‌شود. بنابراین در دمای ثابت، افزایش سرعت حرکت هوا، میزان مجاز و قابل قبول رطوبت نسبی هوا را افزایش می‌دهد. تاثیر سه عامل فوق جهت آسایش انسان بدین ترتیب است: در دمای ۲۰ تا ۲۵ درجه سانتی گراد میزان رطوبت هوا تاثیری بر انسان

باعث تحریک قوای فکری می‌شود. سبز: رنگی سرد و آرام بخش است. با دیدن رنگ سبز احساس آرامش به وجود می‌آید و استفاده از آن در فضاهای استراحت مناسب است. رنگ سبز انسان را به تفکر و تعمق وا می‌دارد و می‌توان آن را در فضاهایی که نیاز به تمرکز فکر است به کار برد. آبی: سردترین و آرام‌ترین رنگهاست. در حالت اشباع کامل امنیت و آرامش را القا می‌کند. بنفش: احساس اضطراب و پریشانی را بیان می‌کند. سفید: شادی آفرین و روح افزاست. خاکستری: این رنگ چنانکه نزدیک به سفید باشد، شادی آفرین و چنانچه نزدیک به سیاه باشد، غم‌انگیز به نظر می‌رسد.

۶. «فرم فضاهای کودک»: فرم باید به گونه‌ای انتخاب شود که با محتوا و ایده فضا تطابق داشته باشند:

- فرمهای پویا (مستطیل) برای فضاهایی که حرکت را القاء می‌کنند. مثل راهرو و استفاده کردن از فرمهای ایستا (مربع) برای فضاهایی که مکان تصمیم‌گیری و مکث هستند مثل هال ورودی.
- فرمهای بی‌قاعده کودک را وادار به خیال‌پردازی می‌کنند و استفاده از آن برای کودکان که عاشق فرمهای نرم و بی‌قاعده هستند بسیار کاراست و خلاقیت آنها را تحریک می‌کنند.
- فرمهای ساده به خصوص فرمهای متقارن، تعادل را القاء می‌کنند.
- فرم مقعر دعوت‌کننده بودن را القاء می‌کند و برای تاکید روی ورودی بنا بسیار مناسب است.
- فرم محدب حالت پس‌زننده بودن را القاء می‌کند.
- فرم مدوم و قوس دار، نرم به نظر می‌رسد و فرمهای گوشه دار و شکسته، و سخت.
- درک فرمهای خوابیده که در جهت افقی گسترش دارند برای انسان راحت‌تر است و فرمهای ایستا، بداعت و پیچیدگی بیشتری دارند. می‌توان در نقاط تاکید از فرمهایی که جهت عمودی دارند و پیچیدگی بیشتری القاء می‌کنند، استفاده کرد.
- وزن احساس یک‌شیء را با قاعده و بی‌قاعده بودن فرم آن در ارتباط بسیار نزدیک است. فرمهای عمودی

سنگین‌تر از فرمهای پیچیده و بی‌قاعده به نظر می‌رسند و فرمهای عمودی سنگین‌تر از ماایل است. محل یک شکل در داخل یک ترکیب نیز بر روی وزن اثر دارد.

- استفاده از فرمهای آشنا برای کودکان که بخشی از احساس جذابیت خانه کودک را در او ایجاد کند.

۷. «بافت فضا و کودک»: کودکان دوست دارند همه چیز را لمس کنند. عاشق بافتهای نرم هستند و بافتهای سخت آزارشان می‌دهند (آسفالت و بتن) هنگام بازی در صورت برخورد و یا افتادن روی این بافتهای سخت خیلی ناراحت می‌شوند در عوض چمن و فرش بافتهای نرم ساعتها آنها را به خود مشغول می‌کند. کودکان بافت چوب را خیلی دوست دارند. (چوب طبیعی با تنوع استفاده در ساختمان) سطوح صاف صدا را راحت‌تر منعکس کرده و مواد نرم و متخلخل صدا را بیشتر جذب می‌کنند.

۸. «تزئینات فضا و کودک»: جنبه ظاهری و محتوی معنایی دارد که می‌تواند یکی و یا هر دو را دارا باشد. تزئینات و عناصر تزئینی در معماری در خدمت تاکید بر ایده اصلی بنا بکار گرفته می‌شوند. (از رشته‌های تزئینی می‌توان برای تاکید بر تفکیک دو عنصر از یکدیگر یا برای تقسیم‌بصری یک سطح استفاده کرد). کودکان می‌توانند در خلق تزئینات شرکت داشته باشند (تحریک تخیل کودکان) ایجاد نقاشی‌های دیواری با رنگ، آجر، سرامیک، کاشی دیوارآینه‌ای یا نرده زیبا برای پله یا قفسه یا کمد چوبی کار شده باعث تاکید بر جزئیات فضاهای داخلی و در نهایت زیبایی این فضا می‌شود.

۹. «نمای ساختمان شهر و کودک»: مهمترین عنصر در شکل‌پردازی ساختمان و زبان‌گویای بنا است. کودکان نیز نسبت به نمای خارجی حساس هستند. نما نیروی هدایت‌کننده مخصوصی برای کودکان دارد و یک نمای با شخصیت و زیبا، تصورات کودک را تقویت می‌کند و به او اهمیت و اعتماد به نفس می‌دهد و حس تعلق را در او قوت می‌بخشد. مخصوصا اگر نما با تصورات کودک نزدیک باشد باعث تحریک قوه خلاقیت و تخیل او نیز می‌شود. ایجاد تزئینات و یا المانهای خاص در نما که به صورت نشانه‌ها و نقاط تاکید در ساختمان باشند،

احساسات کودک را بر می انگیزد و نشانه و سمبلی است برای شناخت فضا برای او می شود. طراحی نمایی زیبا و با هویت و با رعایت مقیاس کودکان تاثیر روانی شاخص و حساب شده دارد. برای طراحی نما باید به شرایط فرهنگی - اجتماعی محیط، رابطه نما با اقلیم و شرایط آب و هوایی محیط و شرایط فیزیکی محیط توجه کرد. احکامی پیرامون ویژگی های عناصر بصری نمای ساختمانها عبارت است از:

- برای طراحی اشکال بر روی زمینه نما در صورت نبودن و به تفاوتی بین آنها، می توان از فرورفتگی و یا برجستگی شکل نسبت به زمینه استفاده کرد (ایجاد عمق)؛

- شکل و زمینه نما را می توان در یک یا چند لایه طرح کرد.

- با استفاده از لایه های شفاف می توان اشکالی را از اعمال بر روی زمینه نما آورد.

- با تغییر مصالح و استفاده از رنگهای هماهنگ میتوان در پوسته نما، تنوع ایجاد کرد.

- با استفاده از رنگهای متضاد (مثل تقابل رنگ سیاه و سفید) می توان در یک پوسته یکنواخت ایجاد عمق نمود.

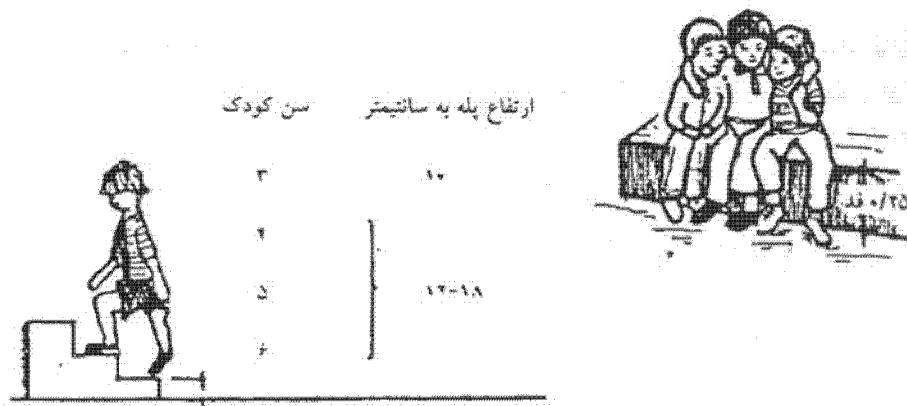
- می توان از مصالح و رنگ برای نمایش ساختار ساختمان مثلا حدود طبقات، خط زیر پنجره ها و یا کاربری فضاها استفاده نمود.

- برای طراحی نما به لبه برخورد بنا با بستر (خط زمین) توجه نمود.

- برای طراحی نما باید به لبه برخورد بنا با آسمان (خط آسمان) توجه نمود.

- در هنگام طراحی خط آسمان باید به حالت تداعی شونده به وسیله آن و رابطه فرهنگی، اقلیم و عملکرد با آن توجه نمود.

۱۰. «شهر، کودک و زمین بازی»: برای طراحی زمین بازی باید به ازای هر کودک حداقل ۴ متر مربع زمین در نظر گرفته شود. در زمین بازی باید انواع متنوعی از واحدهای بازی در جهت انواع فعالیتها (بالا رفتن، سر خوردن، خزیدن، چرخیدن، تاب خوردن، بازی با شن، نشستن و غیره) در نظر گرفته شود. زمین بازی باید دارای انواع مختلف وسایل بازی باشد و چندین نوع آنها متحرک باشند. زمین بازی باید بسته به تعداد کودکان دارای ۳۰ تا ۵۰ درصد فضای باز (فضای بدون وسیله می آورد. بنابراین در صورت وجود تپه باید آن را حفظ کرد. از تپه برای نصب سرسره بر روی آن با شرایط ایمن، جدایی مکان های بازی و کنترل باد در فضا می توان استفاده کرد. ارتفاع تپه باید حداکثر ۲/۵ متر و شیب آن حداکثر ۳۰ درجه در نظر گرفته شود. در طراحی زمین بازی باید به شرایط اقلیمی محل توجه شود. در این فضا باید با استفاده از گیاهان، پستی و بلندی زمین تاثیرات منفی شرایط نامطلوب راکاهش داد و برعکس از شرایط مطلوب استفاده نمود. نحوه استقرار وسایل بازی مشکلاتی ایجاد می کنند. بنابراین در مناطقی که آب و هوای خیلی سرد دارند باید با تمهیداتی مانند استفاده از عناصر چوبی و یا پوششهای پلاستیکی راکاهش داد. زمین بازی باید با توجه به نیازهای رشد

شکل ۶. محل های نشستن و پله ها متناسب با ابعاد بدن کودک؛ ماخذ: طالبی و میرمقصدایی، ص ۶۰.

کودکان و با توجه به شرایط سنی آنان به بخشهای مختلفی تقسیم شود. خردسال ترین کودکان باید به مکان هایی دسترسی داشته باشند که بدون برخورد با کودکان دیگر و صدمات احتمالی بتوانند دراز بکشند، غلت بخورند و بخزند. ارتباط بصری بین قسمت های مختلف به دلیل این که امکان دیدن فعالیت های کودکان دیگر را برای هر گروه سنی به وجود می آورد تاثیر مثبتی در فرآیند رشد اجتماعی کودک دارد.

۱۱. «پوشش کف فضا»: استفاده از ریگ، خاک رس یا خاکهایی که حالت محکمتری دارند برای شکل دادن به مکان بازیها مناسب است، ولی محلهایی که احتمال افتادن کودکان خردسال وجود دارد بهتر است با ماسه نرم، خاک اره و یا مواد نرم دیگر پوشانده شود. البته برای انتخاب کفپوش بهتر است شرایط آب و هوایی منطقه را در نظر داشت. مواد مورد استفاده کفپوش نباید تیز، برنده و سخت باشند. در صورت لزوم تعویض کفپوش هر چند مدت برای حفظ سلامت کودکان ضروری است. ماسه نیز به عنوان کفپوشی راحت برای کودکان مناسب است. اگر چه معایبی نیز دارد، ممکن است در اثر فعالیت های تند و تیز بچه ها وارد چشم یا کفش آنها شود. مسیرهای عبوری و راه های مربوط به اسباب بازی های چرخدار می توانند از سطوح سخت، مانند بتن، سنگ و غیره باشد. سطوح بین لوازم بازی بهتر است چمن باشد. سطوح اطراف و زیر لوازم بازی، اگر ارتفاع سقوط از وسیله بازی بیشتر از ۶۰ سانتی متر باشد، باید از نوع پوشش های جاذب ضربه و غیر متراکم، مانند شن، ماسه، براده های چوب و غیره باشد. سطوح جاذب ضربه نباید زیر وسایل متحرک قرار گیرند. در موارد غیر قابل اجتناب عمق آن باید حداقل ۳۰ سانتیمتر بوده، سطح آن همواره تراز باشد و مراقبت های لازم برای برداشتن اشیای تیز و خطرناک صورت پذیرد.

نتیجه گیری و جمع بندی

رسالت اصلی طراحی و مدیریت شهری می بایست تبدیل این فضاهای شهری به محل تعاملات اجتماعی کودکان و محیط نمادین جهت افزایش حس تعلق آنها باشد؛ به عبارت دیگر، طراحی این فضاها می بایست در راستای کمک به کودکان برای شناخت مفاهیم، کارکردها و

روابط از طریق ارتباط بین آموخته های پیشین و تجارب فعلی آنها باشد، زیرا کودکان در چنین محیطی کم کم مجموعه ای از اطلاعات و معلومات را که بر پایه آموخته های قبلی آنها شکل گرفته است، سازمان خواهند داد که خود اساس دانسته های آتی کودک را پایه ریزی خواهد کرد. از سویی دیگر، در طراحی فضای معماری برای کودکان توجه به ابعاد زیر ضروری است:

۱. «نور و روشنایی»: یکی از اصول معماری در تامین آسایش بعدی است در تاثیرات روانی آن در انسانها متفاوت است. تحقیقات نشان داده که نور طبیعی و شفاف بر روی حواس کودکان تاثیر مثبتی دارد. از دید آنها این فضاها دوستانه و شاد هستند و دقت عمل و تمرکز حواس را افزایش می دهد و باعث ایجاد تنوع و تاکید فضایی می گردد.

۲. «سر و صدا»: کودکان صداها را دوست دارند و به طور کلی صدای ملایم به تخیل کودکان عمل می کند. اما صدای ناشی از ترافیک کاربری های تجاری و کارگاه ها از اصوات نامطلوب فضای کودکان است.

۳. «تهویه»: برای کار کردن در فضاهای کودکان تهویه خوب ضروری است: ۱. تعیین سطح محل وقوع باز نسبت به جهت فرش بادهای؛ ۲. استفاده از مصالح مناسب در جداره ها؛ ۳. استفاده از گیاهان و درختان جهت تهویه طبیعی محیط پیرامون.

در واقع فضاهای شهر برای کودکان باید مشتمل باشد بر: ۱. «فضاهای طبیعی»: مانند درخت و آب و موجودات زنده که اساسی ترین و مهمترین فضا را برای کودکان تشکیل می دهد.

۲. «فضاهای باز»: فضاهای گسترده ای که بچه ها می توانند به اندازه دلخواه در آن بدوند و انرژی های درونشان را تخلیه کنند.

۳. «فضای راه ها»: راهها و جاده ها قبل از حضور ماشین، زمین اصلی بازی بچه ها بودند راههایی که بچه ها در آن همدیگر را ملاقات می کنند و شبکه ای که فضاهای متنوع را به هم وصل می کنند.

۴. «فضاهای ماجراجویانه»: فضاهایی پر از پیچیدگی که تجسم تخیل کودکان به واسطه بودن در این فضاها تقویت می شود.

۵. «فضاهای مخفی»: که استقلال کودکان از طریق این فضاهای مخفی رشد می‌یابد.

۶. «ساختارهای بازی»: فضاهایی هستند که با ساختار بازی‌های متفاوت برای کودکان طراحی می‌شوند.

برای بسترسازی حضور کودکان و نوجوانان در مدیریت شهرها باید به موارد زیر توجه کرد: در حال حاضر ابتکارات زیادی برای درگیر نمودن کودکان و نوجوانان در اداره امور محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی همراه با پاره‌ای پیشنهادات کلیدی برای دولت‌ها در خصوص چگونگی مشارکت معنادار آنان وجود دارد. این رویکرد به ویژه برای تشخیص و ارزیابی اثربخشی برنامه‌ریزی انجام شده جهت حمایت از تغییر سیاست‌های دولتی و سازمانی به‌کار می‌رود. دولت‌ها برای مرتفع نمودن نیازهای اساسی شهر و تلقی نمودن جوانان به عنوان شهروند و ثروت حیاتی جوامع خود، به توسعه و افزایش برنامه‌هایی که در آنها مشارکت بیشتری برای کودکان و جوانان تعریف شده باشد، نیاز دارند. به عبارت دیگر می‌توان راهکارهای زیر را در تسهیل مشارکت کودکان موثر دانست:

- نهادینه‌سازی فرهنگ مشارکت در اقصای مختلف جامعه و آموزش‌های مداوم به‌گروه‌های مختلف سنی.
- تدوین برنامه عملکرد کودکان و جوانان برای دولت محلی با توجه به ویژگی‌ها و ظرفیت‌های خاص آن
- ایجاد ساختار حمایتی دولت محلی در تمامی سطوح بویژه دولت محلی و نظارت همه‌جانبه بر اجرا و حمایت از مشارکت فعال کودکان.
- تاسیس موسسات رسمی در راستای تحقق اهداف مشارکتی کودکان.

با توجه به تعریف جامعه دوستدار کودک که در آن جامعه‌مداری، کودک‌مداری و رویکرد پایین به بالا در جامعه و التزام رعایت حقوق کودکان بخصوص حق مشارکت ایشان، از نتایج مثبت مشارکت مردمی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: ۱. افزایش بازدهی و صرف هزینه‌های کمتر و ارتقاء احساس مسئولیت کودکان و سایر ساکنین در خصوص محیط پیرامون. ۲. تقویت اعتماد به نفس در کودکان و تشویق آنان به کار در کنار بزرگترها و ایجاد بستری برای داشتن جامعه‌ای مشارکتی و پایدارتر.

۳. ارتقاء حس هم‌نوع دوستی و کمک به کودکان در شناخت سایر اعضا جامعه و کارگروهی با سایرین حتی با باورها و عقاید متفاوت. ۴. ارتقاء منابع مالی و انسانی از طریق جذب مشارکت مردمی و در نتیجه کاهش مشکلات مربوط به مدیریت شهری از طریق مشارکت. ۵. تقویت مسئولیت‌پذیری و آموزش کودکان در محیطی سالم با توجه و رسیدگی مسئولان و دست‌اندرکاران ساخت محیط‌های شهری. ۶. ارتقاء همکاری اجتماعی و افزایش حس تعلق ساکنین و ایجاد و تقویت پایه‌های جامعه مدنی از طریق تقویت مشارکت کودکان.

همچنین می‌توان گفت که بر اساس نتایج این تحقیق، زمینه‌های مشارکت سازی برای حضور کودکان در حوزه مدیریتی و برنامه‌ریزی عبارتند از:

۱. بحث‌های کودکان باید جدی گرفته شود و می‌بایست با ارزیابی صحیح با کمک خود آنها، دلایل رد یا قبول آن مشتمل توضیح داده شود.

۲. کودکان می‌بایست از نتایج تصمیمات اتخاذ شده و چگونگی نتایج حاصله مطلع شوند و همچنین فرصت کافی برای پرسش از نحوه حصول نتایج نیز در اختیار داشته باشند.

۳. کودکان می‌بایست فرصت تجسم بخشیدن به عقایدشان را داشته باشند. البته در این راستا، کودکان باید از تصمیمات قبلی مطلع بوده و اطلاعات شفاف و کافی برای تصمیم‌گیری در اختیار داشته باشند و از عواقب و نتایج تصمیم نیز مطلع شوند.

۴. کودکان می‌بایست فرصت بیان نقطه نظر ایشان در موقعیت‌های مختلف تصمیم‌گیری را داشته باشند.

در پایان می‌توان گفت که پیشنهادات کلی در رابطه با استانداردهای فضای بازی کودک مشتمل است بر:

۱. رعایت ابعاد و اندازه‌های استاندارد جهت حفظ ایمنی (خصوصاً رعایت تناسب انسانی ارگونومی و آنتروپومتری)؛

۲. استقرار مناسب وسایل بازی بر حسب گروه‌های مختلف سنی با توجه به نیازهای جسمی و روحی آنها، همچنین انتخاب وسایل مناسب جهت بازی‌های گروهی استقرار نیمکت‌هایی مجاور زمین بازی جهت استراحت

کودکان؛

۳. ایجاد تنوع در کاربرد وسایل بازی مانند ساخت وسایل متحرک و یا وسایل تخیلی، آموزشی و غیره، همچنین یکنواخت نبودن وسایل از نظر رنگ، جنس و فرم؛

۴. استقرار آبخوریهای مناسب در اطراف زمین بازی کودکان؛ و

۵. رعایت مسائل بهداشتی به نحو بسیار دقیق در زمین بازی کودکان؛ و

۶. هماهنگی طرح با وسایل و تولیداتی که در ارتباط با زمین و وسایل بازی قرار دارد،

۷. به کارگیری سطح طبیعی زمین جهت طراحی های موفق و الزامی نبودن استقرار اشیاء و اجسام اضافی در زمینهای بازی و گاه انتخاب طرحهای ساده و بدون پیچیدگی با استفاده از خطوط منحنی؛

۸. استفاده از پرچین و گیاهان زینتی بدون خار و غیرسمی جهت آشنایی بیشتر کودکان با طبیعت؛

۹. استفاده از عایقهای صوتی طبیعی یا مصنوعی جهت ممانعت از ورود صداهای مزاحم به محوطه بازی و

۱۰. همچنین جلوگیری از خروج سر و صدای کودکان بیرون از محوطه بازی؛

منابع و مآخذ

۱. اف. نر، جرج (۱۳۶۹) هنر و علم خلاقیت، ترجمه سید علی اصغر مسدد، انتشارات دانشگاه شیراز، شیراز.

۲. اکرمی، غلامرضا (۱۳۸۲) بررسی و مقایسه آموزش معماری منطبق با دیدگاه لنگ با حرفه آموزشی معماری سنتی در ایران، مجموعه مقالات دومین همایش آموزش معماری، دانشگاه تهران.

۳. آمابلی، ترزا (۱۳۷۹) شکوفائی خلاقیت کودکان، مترجمین: حسن قاسم زاده، پروین اعظمی، تهران، نشر نو.

۴. آمابیل، ترزا (۱۳۷۱) شکوفایی خلاقیت کودکان، ترجمه حسن قاسم زاده، انتشارات دنیای نو، تهران.

۵. امیری، شعله و سمانه اسعدی (۱۳۸۶) روند تحولی خلاقیت در کودکان، نشریه تازه های علوم شناختی، سال ۹، شماره ۴.

۶. بهروز فر، فریبرز و دیگران (۱۳۷۸) رابطه همسازی

تراکم در مسکن و وضعیت تحصیلی کودکان دبستانی، نشریه شماره ک- ۲۹۷ مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، تهران.

۷. بهروز فر، فریبرز (۱۳۸۰) مبانی طراحی فضاهای باز نواحی مسکونی در تناسب با شرایط جسمی و روانی کودکان، تهران، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.

۸. پورجعفر، محمدرضا و هادی محمودی نژاد (۱۳۸۹) بررسی تحلیلی چگونگی برانگیزش آفرینشگری کودکان در طراحی فضاها و محوطه های شهری با تاکید بر رابطه «خلاقیت» و «طراحی کالبدی» فضاهای بازی کودکان، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۵، صص ۶۳-۸۲.

۹. پیازه، ژان (۱۳۸۲) تربیت به کجا ره می سپارد، ترجمه دکتر منصور و دکتر دادستان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

۱۰. پیام یونسکو (۱۳۷۱) خشونت، شماره ۲۷۳، تهران؛ سازمان ملی یونسکو در ایران.

۱۱. تکاپو منش، شیده (۱۳۷۹) اصول و مبانی طراحی فضاهای آموزشی در مقطع دبستان، نشر رشد.

۱۲. دریکسل، دیوید، ترجمه مهنوش توکلی (۱۳۸۶) ایجاد شهرهای بهتر با کودکان و جوانان، نشر دیبایه، تهران.

۱۳. رازجویان، محمود (۱۳۷۶) نگاهی به ائتلاف معماری و علوم رفتاری در نیم قرن گذشته، مجله صفا، سال ششم، شماره ۲۳، تهران، انتشارات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی.

۱۴. رستگار امیر، راهنمای طراحی شهری دوستدار کودک، نمونه موردی ارتقاء کیفیت بسترهای فضایی واحدهای همسایگی تا مدرسه برای کودکان ۷ تا ۱۲ سال، ۱۳۸۷ پایان نامه

۱۵. رفیعیان، مجتبی و علی عسگری (۱۳۸۱) فضاهای شهری و سالمندان، همایش سالمندان و شهر.

۱۶. شاتو، ژان (۱۳۷۶) مریبان بزرگ، ترجمه: غلامحسین شکوهی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران

۱۷. شاطریان، رضا (۱۳۸۷) طراحی و معماری فضاهای آموزشی، انتشارات سیمای دانش، تهران.

۱۸. شاه آبادی فراهانی، حمیدرضا (۱۳۸۲) مقدمه ای بر ادبیات کودکان: بحثی در شناخت مفهوم دوران کودکی،

competence and the ecology of communities: functional approach to the evaluation of participation, Journal of Environmental Psychology, 22, 201-216

33. DeGregori, Alessandro, (2007), Learning environments: Redefining the discourse on school architecture, PHD dissertation in New Jersey Institute of technology, Retrieved March 12, 2007, from <http://proquest.umi.com>

34. Egretta Sutton, Sh. & Kemp, P. (2002). Children as a partner in neighborhood place making, Journal of Environmental Psychology, 22, 171-189.

35. Fjortoft, Inguun (2004), Landscape as playscape: The effect of Natural environment on children's play and Motor development, Journal of Children Youth and Environment; No:14(2); 21-44 ; Retrieved 29 June, 2006 from <http://www.colorado.edu/journals/cye>

36. Heft, H. (2003), Affordances, Dynamic Experience and the challenge of reification, Journal of Ecological psychology, Vol:15(2), pp: 149 – 180

37. Hojat, Isa & Gharehbaglou, Minou. (2010), Talking and walking sustainability (A Review on the Role and Place of Children in Traditional Architecture of Iran), Sustainable Architecture and Urban Development, CSAAR Conference Proceeding, Amman, Jordan

38. Jones, Owain (2002); Naturally Not: Childhood, the urban and Romanticism; Journal of Human Ecology Review; Vol:9 No:2; 17-30

39. Lee, N. (2001), Childhood and Society :Growing up in an age of uncertainty, open university press, Buckingham

40. Moore, R. C. (1990), Childhood's domain: play and place in child development, CA: MIG communication, Berkely

41. Pressman, Norman (1987), The European Experience, In Vernez Moudon, Anne, Public street for public use, New York: Van Nostrand Reinhold company.

42. Skivenes, Marit & Strandbu, Astrid (2006), A child perspective and children's participation, Journal of Children Youth and Environment; No:16 (2); 10-27 ; Retrieved 29 June, 2008 from <http://www.colorado.edu/journals/cye>

تهران، انتشارات کانون پرورشی فکری کودکان و نوجوانان.

۱۹. شعاری نژاد؛ علی اکبر (۱۳۷۹) ادبیات کودکان، انتشارات اطلاعات، تهران.

۲۰. علومى، شیما (۱۳۹۰) طراحی پارک در راستای خلاقیت کودک؛ پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس، به راهنمایی کیانوش سوزنچی.

۲۱. قنبریان، منیر (۱۳۸۳) کودک و شهرنشینی، انتشارات سازمان شهرداریها، تهران.

۲۲. کامل نیا، حامد (۱۳۸۸) دستور زبان طراحی محیط‌های یادگیری، نشر سبحان نور، تهران.

۲۳. کامل نیا، حامد؛ حقیر، سعید (۱۳۸۸) الگوهای طراحی فضای سبز در شهر دوستدار کودک نمونه موردی شهر دوستدار کودک بم، باغ نظر، شماره دوازده، سال ششم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.

۲۴. کرونر، والتر (۱۳۸۵) معماری برای کودکان، ترجمه دکتر احمد خوشنویس و المیرا میر رحیمی، نشر گنج هنر، تهران.

۲۵. گلکار، کورش (۱۳۸۰) مولفه‌های سازنده کیفیت در طراحی شهری، نشریه صفا شماره ۳۲.

۲۶. لافون، پی یرلویی رابرت (۱۳۶۹) آنچه باید درباره ریشه‌های روانی رفتار کودکان خود بدانید؛ ترجمه: محمد حسین سروری، تهران، انتشارات همگام.

۲۷. مطلق زاده، رویا (۱۳۷۹) وسایل بازی کودکان، معاونت خدمات شهری شهرداری تهران، سازمان زیبا سازی.

۲۸. منصورى، سید امیر (۱۳۸۹) چيستى منظر شهری (بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران)، ماهنامه منظر، شماره ۹

29. Abu-Ghazze, Tawfiq (1998), Children's use of the street as playground, Journal of Environment and behavior, 30, 799-831

30. Alexander, Christopher, Ishikawa Sara, Silverstei, Murray (1977), A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction, USA

31. Blinkert, Baldo (2004); Quality of the city for children: chaos and order ; Journal of Children Youth and Environment; No:14; 99-112; Retrieved 29 June, 2006 from <http://www.colorado.edu/journals/cye>.

32. Chawla, L. & Heft, H. (2002), Children's

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۲۲

مدیریت پسماند روستایی در روستاهای استان بوشهر

محمد علی‌خا - استادگروه مهندسی محیط زیست دانشکده محیط زیست دانشگاه تهران، تهران، ایران.
زهرا شیخی* - کارشناس مرکز مطالعات برنامه ریزی شهری و روستایی سازمان شهرداریها و دهیاریهای کشور، تهران، ایران.
حامد حسینیان - دانشجوی دکتری مهندسی محیط زیست دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Solid Waste Management in Rural Area of Bushehr Province

Abstract

Rural development and modification in the quality of life in villages changed the quality and quantity of generated waste in the villages. Due to these changes, identification and evaluation of recycling potential takes into account a great import ancient order to protect rural safety, health and environment. Therefore, this paper explores the concept of waste management system and the quality and quantity of waste generated in Bushehr province's villages based on field studies and questionnaire distribution. 94 percent of villages are facing the problem of not participating in the source separation, collection and disposal of waste and 62.5 percent of villages are faced with the problem of getting rid of waste by rural people. In 41% of cases, the rural, if they do not see the results, they are not willing to cooperate in the process of biogas production. Using the Wilcoxon test with 95% confidence intervals, hypothesis that most of the executive managements of waste in rural areas of this province are at the least organized level, is confirmed. Three elements of functional elements (transportation, recycling and disposal) in order to reduce total costs and increase the efficiency of the system should be jointly implemented regionally.

Key words: Rural Solid Waste Management, Biomass, Bushehr Province, Recovery

چکیده

گسترش روستاها و تغییر در کیفیت زندگی مردم روستا موجب تغییر در کمیت و کیفیت پسماند تولیدی در روستاها شده است. با توجه به این تغییرات، شناسایی و بررسی پتانسیل بازیافت به منظور حفظ ایمنی، بهداشت و محیط زیست روستاییان اهمیت دوچندان می‌یابد. لذا در این مقاله ابتدا به بررسی مفهومی سیستم مدیریت پسماند و کیفیت و کمیت زباله تولیدی در روستاهای استان بوشهر بر اساس مطالعات میدانی و توزیع پرسشنامه پرداخته می‌شود و بر اساس تحلیل نتایج به دست آمده پتانسیل بازیافت در منطقه و راهکارهای اجرایی متناسب ارائه می‌گردد. در ۹۴ درصد روستاها مردم با مشکل عدم مشارکت در تفکیک، جمع‌آوری و دفع زباله مواجه و ۶۲/۵ درصد روستاها با مشکل رها شدن زباله‌ها توسط اهالی روستا مواجه هستند. در ۴۱ درصد موارد، مردم روستا، در صورت عدم مشاهده نتیجه کار، حاضر به همکاری در فرآیند تولید بیوگاز نیستند. با استفاده از آزمون ویلکاکسون با اطمینان ۹۵ درصد، فرضیه پژوهش مبنی بر اینکه اغلب مدیریت‌های اجرایی پسماندها در محدوده روستاهای استان از حداقل سازماندهی و مدیریت اولیه در زمینه پسماندها برخوردارند تایید می‌شود. سه عنصر موظف حمل و نقل، بازیافت و دفع به منظور کاهش هزینه و افزایش راندمان می‌باید به صورت مشترک و منطقه‌ای به اجرا درآید.
واژگان کلیدی: مدیریت پسماند روستایی، استان بوشهر، زیست توده، بازیافت

بیوگاز در جهان طی سالهای اخیر بسیار مورد توجه قرار گرفته است. تأمین سوخت از طریق دستگاه‌های بیوگاز برای مناطق محروم می‌تواند جوابگوی بعضی مشکلات اقتصادی-بهداشتی کشور باشد. یکی از مهمترین موادی که از واحدهای بیوگاز بدست می‌آید کود بهداشتی است که فاقد هرگونه علف هرز و تخم انگل است و در نتیجه امکان کنترل آلودگی‌های حاصل از سوزاندن و یا استفاده از فضولات خام بعنوان کود، تا حد زیادی فراهم می‌شود. تولید روزانه بیش از ده‌ها هزارتن زباله در سطح روستاهای کشور و نیز بالا بودن درصد مواد فسادپذیر در پسماندها، ضرورت استفاده از تکنولوژی بیوگاز را روشن‌تر می‌سازد [۱۱].

چین و هندوستان گام‌های مهمی را در جهت استفاده از منابع بیوگاز برداشته‌اند. تعداد واحدهای بیوگاز خانگی در هندوستان در سال ۲۰۰۵ حدود ۱۶ میلیون بوده است. با در نظر گرفتن متوسط خروجی ۴ متر مکعب گاز در روز، این واحدها انرژی معادل ۱۳/۴ میلیون تن نفت سفید و کودی معادل ۴/۴ میلیون تن (ازت-فسفر-پتاسیم) در سال تولید می‌کنند [۱۵و۱۶]. قابل ذکر است بیوگاز در میان انرژی‌های تجدیدپذیر مقام نخست را در عرضه انرژی دنیا داراست به گونه‌ای که در سال ۲۰۰۰ بیش از ۱۰ درصد عرضه انرژی اولیه جهان از منابع زیست توده تأمین گردیده است.

زیست توده بعنوان منبع انرژی تجدیدپذیر و پاک در سازگار با محیط زیست بوده و دارای صرفه اقتصادی نیز می‌باشد. سوخته‌های حاصل از زیست توده در مقایسه با سوخته‌های فسیلی آلودگی کمتری را منتشر می‌کنند و میزان پسماندها و زائداتی را که به خاکچال روانه می‌گردند را کاهش می‌دهد، در ضمن مشکل وابستگی به سوخته‌های نامناسب و آلاینده محیط را حل می‌نمایند. نگهداری مواد زائد و فضولات حیوانی در یک فضای محدود شده، آلودگی آب‌های زیرزمینی و همچنین اثرات گازهای سمی بر زندگی افراد به حداقل کاهش می‌یابد [۱۷]. بهره‌گیری از مشعل‌های Low NO_x Burner نیز می‌تواند موجب کاهش آلودگی ناشی از انتشار نیتروژن گردد. با تبدیل مواد زائد و فضولات حیوانی به کودهای شیمیایی باکیفیت بالاتر و مناسب‌تر، مواد آلی

گسترش روستاها و تغییر در کیفیت زندگی مردم روستا موجب تغییر در کمیت و کیفیت پسماند تولیدی در روستاها شده است. پسماندها علاوه بر ایجاد بیماری، بوی بد و مناظر زشت در روستاها موجب آلوده کردن آب و خاک و معابر روستا شده و محیط زیست سالم روستا را که به عنوان بزرگترین مزیت روستائیان به حساب می‌آید در معرض خطر قرار می‌دهد [۹]. در شرایط کنونی همه کشورها اعم از توسعه یافته و در حال توسعه یک مسئله مشترک دارند و آن جایگزین کردن منابع تجدیدپذیر به جای منابع تجدیدناپذیر می‌باشد. یکی از منابع مهم تجدیدپذیر که می‌تواند مد نظر قرار گیرد، استحصال انرژی از منابع زیست توده می‌باشد [۲]. مشکل سوخت‌رسانی به مناطق دورافتاده کشور، محدودیت منابع سوخت فسیلی، پدیده گرمایش زمین و افزایش گازهای گلخانه‌ای از جمله متان که در اثر تخمیر خودبخودی فضولات و مواد فسادپذیر در محیط تولید می‌شود، موجبات توجه به تولید بیوگاز و توسعه آن در کشور را فراهم می‌کند. با توجه به اینکه قسمت عمده سوخت کشور در حال حاضر توسط سوخت‌های فسیلی تأمین می‌شود، برآورد می‌شود که به زودی منابع نفتی به اتمام برسد و باید در پی جایگزینی انرژی‌های تجدیدپذیر به جای منابع سوخت فسیلی بود [۳].

از مباحث مهم و قابل توجه در مدیریت پسماند در سال‌های اخیر استفاده از منابع زیست توده به منظور از بین بردن زائدات و همچنین تولید انرژی از پسماندهای جامد در ابعاد شهری و روستایی می‌باشد. وفور مواد فسادپذیر و فضولات دامی در شهرها و روستاهای کشور و تدابیر مورد نیاز برای امحاء آنها و همچنین قابلیت تولید بیوگاز از این منابع اهمیت مطالعه در این زمینه را دوچندان می‌نماید. توسعه صحیح دستگاه‌های بیوگاز در روستاها به طور کلی از سه جنبه اصلی تولید انرژی، سالم‌سازی محیط زیست و تهیه کود غنی بسیار حائز اهمیت است.

بیوگاز تولیدی به عنوان منبع انرژی می‌تواند موجب کاهش تخریب مراتع، جنگلها و پوشش سبز محیط اطراف به منظور تأمین سوخت گردد. اهمیت و توسعه

فعال تری برای اهداف کشاورزی در دسترس می باشند که در نتیجه خاک ها را از فرسایش و هوازدگی حفاظت می کنند [۱۴]. علاوه بر موارد فوق الذکر استفاده از منابع زیست توده می تواند در زمینه اشتغالزایی نیز موثر باشد و باعث بالا رفتن سطح زندگی بخصوص در جوامع روستائی گردد [۱۸و۱۹].

بنابراین با توجه به تغییر در کیفیت پسماند تولیدی در روستاها، شناسایی و بررسی پتانسیل بازیافت به منظور حفظ ایمنی، بهداشت و محیط زیست روستاییان اهمیت دوچندان می یابد. از آنجاکه برنامه ریزی برای بازیافت بدون وجود یک سیستم مدیریت پسماند امکان پذیر نمی باشد، لذا در این مقاله ابتدا به بررسی مفهومی سیستم مدیریت پسماند و کیفیت و کمیت زباله تولیدی در روستاهای استان بوشهر بر اساس مطالعات میدانی و توزیع پرسشنامه پرداخته می شود و بر اساس تحلیل نتایج به دست آمده پتانسیل بازیافت در منطقه و راهکارهای اجرایی متناسب ارائه می گردد.

۲- مواد و روشها

سطوح مطالعه انجام شده در این تحقیق را می توان در ۳ بخش تقسیم نمود:

- ۱- مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق و بررسی وضعیت استان به لحاظ شاخص های مختلف؛
- ۲- استخراج مولفه ها و شاخص های مورد نیاز تحقیق؛
- ۳- بررسی وضعیت مدیریت پسماند و امکان تولید بیوگاز در مناطق روستائی با استفاده از چک لیست و تحلیل داده های جمع آوری شده؛

در یک جمع بندی می توان گفت در دسته بندی تحقیقات از نظر زمان انجام تحقیق، پژوهش حاضر جزو مطالعات مقطعی، از جهت نوع و روش گردآوری داده ها تلفیقی از مطالعات اسنادی و مطالعات پیمایشی و از جهت نوع تحلیل داده ها روش همبستگی و به سبب ماهیت پژوهش در زمره تحقیقات کاربردی قرار دارد. جامعه آماری این پژوهش شامل دهیاران و کارشناسان مدیریت پسماند در شهرستان های مورد مطالعه می باشد. در پژوهش حاضر چارچوب نمونه گیری لیست آبادی های دارای سکنه و دارای دهیاری در سطح استان

بوشهر و واحد نمونه گیری دهیار روستا می باشد. برای تعیین حداقل حجم نمونه از رابطه تعیین حجم نمونه برای صفات کیفی استفاده شد [۱۲]:

$$n = \frac{NZ^2 \frac{p(1-p)}{1-\frac{\alpha}{2}}}{(N-1)d^2 + (Z^2 \frac{p(1-p)}{1-\frac{\alpha}{2}})}$$

در این رابطه p پارامتر نسبت تعداد روستاهای دارای مدیریت پسماند می باشد و با توجه به نامعلوم بودن آن، برای اینکه حجم نمونه حداکثر شود مقدار آن ۰/۲ در نظر گرفته شد. α حداکثر خطای نوع اول برابر با ۰/۱، و $Z_{1-\alpha/2}$ مقدار متناظر سطح معنی داری ۰/۰۶ در جدول توزیع احتمال نرمال برابر ۱/۶۴، d خطای مطلق برآورد برابر ۰/۱۵ و N تعداد اعضای جامعه آماری برابر ۱۰۰ روستا در نظر گرفته شد. با در نظر گرفتن مقادیر فوق و جایگذاری آن در رابطه حداقل حجم نمونه لازم برابر ۱۷ روستا بدست آمد.

با توجه به آنکه بر خلاف پیگیریهای محقق، امکان دستیابی به اطلاعات مرکز آمار ایران در خصوص دستیابی به اطلاعات سرشماری نفوس و مسکن روستاهای استان بوشهر در سال ۱۳۹۰ فراهم نشد این اطلاعات از طریق پرسش از دهیاران روستاها گردآوری شد. نتایج بررسی ها نشان می دهد که در مجموع حدود ۳۲۷۴۰ نفر در قالب ۷۱۱۴ خانوار در روستاهای مورد بررسی ساکن هستند که بیشترین جمعیت روستائی مربوط به روستای دهقاید با ۵۴۳۱ نفر و کمترین جمعیت مربوط به روستای پوزگاه با ۶۸۴ نفر می باشد.

۳- بررسی وضعیت مدیریت پسماند روستائی

وسیله جمع آوری در این روستاها عبارتند از: تراکتور صنعتی، موتور سیکلت، ماشین حمل زباله آمیکو، ماشین حمل زباله نیسان، تراکتور دراج و فرغون. در ۶۸ روستای استان بوشهر ماشین حمل زباله توسط وزارت کشور تحویل شده است. علاوه بر این، ۵ تراکتور صنعتی، ۴۳ موتور سیکلت، ۲۲ ماشین حمل زباله آمیکو، ۷ نیسان زباله کش، ۷ بیل بکھو ۸۶ و ۱۴ تراکتور دراج در اختیار

دهیارهای ۶۸ روستای استان بوشهر قرار گرفته است. مطالعات میدانی، مشاهدات عینی و پرسشنامه‌ها نشان می‌دهند که عناصر موظف سیستم مدیریت پسماند در روستاهای استان بوشهر به جمع‌آوری پسماند و دفع در زمین خلاصه می‌شود. دفع در زمین هم عمدتاً به صورت تلبار و سوزاندن و به ندرت دفع در زمین و پوشش خاک به صورت غیر منظم و گهگاه صورت می‌گیرد [۳].

متوسط نرخ سرانه تولید زباله روستایی (تجاری و خانگی) در استان بوشهر برابر با ۷۱۳ گرم بر هر نفر در روز می‌باشد. میانگین تولید سرانه پسماندهای تجاری در روستاهای استان ۸۷/۴ گرم در روز می‌باشد. در بسیاری از روستاهای استان بوشهر، به دلیل اشتغال مردم به ماهیگیری و یا وجود آفات مختلف گیاهی و یا نامناسب بودن شرایط جوی، صنعت کشاورزی موجود نیست، همچنین در اکثر موارد پسماندهای کشاورزی مستقیماً توسط کشاورزان در صحراها می‌شوند.

در این روستاها فعالیت‌های صنعتی اندک بوده (در حد صنایع دستی) و پسماندهای اندک موجود نیز یا به طور جداگانه به فروش می‌رسند و یا همراه با پسماندهای خانگی جمع‌آوری و دفع می‌گردند. متوسط میزان تولید

پسماندهای پزشکی در این روستاها ۷۰۸ کیلوگرم به ازای هر واحد بهداشتی در شبانه‌روز است. میانگین درصد وزنی اجزای پسماند روستایی استان در جدول ۱ نشان داده شده است. میانگین درصد اجزای قابل اشتعال پسماند روستایی ۷۶.۲۲ و میانگین درصد رطوبت نیز ۴۶.۵ می‌باشد [۸].

جدول ۲ میزان تولید پسماند روستایی و جدول ۳ برخی از ترکیبات پسماند را در شهرستان‌های استان بوشهر در سال ۱۳۹۱ نشان می‌دهد.

تولید دومین عنصر موظف در سیستم مدیریت پسماند بعد از کاهش در مبدا می‌باشد. در روستاهای استان بوشهر می‌توان گفت که تا قبل از سال ۱۳۸۴ اقدامی در مورد شناسایی کامل این عنصر موظف انجام نشده است و اطلاعاتی از کمیت و کیفیت پسماند روستائی در دست نمی‌باشد.

سومین عنصر موظف سیستم مدیریت پسماند ذخیره در محل و پردازش است. هنوز در شهرهای کشور این عنصر به عنوان حلقه مفقوده سیستم مدیریت پسماند شهری مطرح است. در روستاهای کشور و از جمله در این استان نیز ذخیره و پردازش در محل به عنوان یک عنصر موظف

جدول ۱. آنالیز فیزیکی پسماند روستایی

شیشه	فلزات	پلاستیک	کاغذ	فسادپذیر
۵.۸۹	۶.۰۸	۸.۲۴	۸.۷۷	۴۲.۵
لاستیک		چوب	نخاله	منسوجات
۵.۱۸		۶.۸۱	۱۱.۷	۴.۸۳

جدول ۲. میزان پسماند روستائی شهرستان‌های استان بوشهر (تن در روز)

شهرستان	روستا	برآورد سال ۱۳۹۱		
		جمعیت	خانگی	تجاری
بوشهر	۳۸	۲۴۱۸۹	۱۷.۲۴۷	۲.۱۱۴
تنگستان	۱۲۱	۵۲۷۷۵	۳۷.۶۲۸	۴.۶۱۲
دشتستان	۱۴۶	۸۴۵۱۳	۶۰.۲۵۸	۷.۳۸۶
دشتی	۹۲	۳۹۱۵۲	۲۷.۹۱۵	۳.۴۲۲
دیر	۶۶	۲۰۵۶۰	۱۴.۶۵۹	۱.۷۹۷
دیلم	۳۵	۵۸۲۴	۴.۱۵۳	۰.۵۰۹
کنگان	۱۴۳	۸۰۹۹۷	۵۷.۷۵۱	۷.۰۷۹
گناوه	۵۰	۱۷۹۸۳	۱۲.۸۲۲	۱.۵۷۲
جمع	۶۹۱	۳۲۵۹۹۳	۲۳۲.۴۳۳	۲۸.۴۹۲

جدول ۳. برآورد اجزای پسماند روستایی شهرستان‌های استان بوشهر در سال ۱۳۹۱ (تن درسال)

شهرستان	فسادپذیر	کاغذ	پلاستیک	فلز	جمع
بوشهر	۳۴۶۰۸۴	۳۰۳۵۳۲	۶۵۹۶۳۱	۴۹۵۰۰۵	۴۹۱۹۰۰۵
تنگستان	۷۵۵۰۶۹	۶۶۲۰۲۴۱	۱۴۳۹۰۱۱	۱۰۸۰۰۱۶	۱۰۷۳۲۰۲
دشتستان	۱۲۰۹۱۰۷	۱۰۶۰۰۴۶	۲۳۰۰۴۵	۱۷۲۹۰۸۳	۱۷۱۸۶۰۶
دشتی	۵۶۰۱۰۷	۴۹۱۰۲۶۴	۱۰۶۷۰۵۸	۸۰۱۰۳۱۱	۷۹۶۱۸۵
دیر	۲۹۴۱۶۱	۲۵۷۰۹۶۷	۹۱۶۶۴۹	۴۲۰۰۷۶۸	۴۵۳۶۰۹۷
دیلم	۸۳۳۰۳۴۹	۷۳۰۰۹۴۶	۱۵۸۰۷۶۷	۱۱۹۰۲۵۳	۱۱۸۴۰۴۶
کنگان	۱۱۵۸۸۰۶	۱۰۱۶۰۳۲	۲۲۰۰۸۶۲	۱۶۵۷۰۸	۱۶۴۷۱۰۴
گناوه	۱۱۵۸۸۰۶	۲۲۵۰۶۹۱	۴۹۰۰۴۲۲	۳۶۸۰۰۸۳	۱۲۶۷۲۰۷
جمع	۵۵۶۵۷	۴۰۹۰۰۴۵	۹۲۴۵۰۲۸	۶۶۷۲۰۴۹	۷۵۶۶۵۰۱

مورد توجه دهیارها قرار نگرفته است. ظروف ذخیره در محل در این روستاها عبارتند از: کیسه‌های پلاستیکی مشکی، پیت‌های حلبی روغن و سطل‌های پلاستیکی. محل نگهداری موقت فضولات دامی در روستاها عبارتند از: ۱۷۰۴ درصد در حیاط، ۴۰۴ درصد طویله، ۳۰۴ درصد بیرون از خانه، ۲۱۰۷ درصد باغ یا زمین کشاورزی، ۴۰۴ درصد معابر و ۲۱۰۷ درصد محل‌های مشخص خارج از روستا. دفع فضولات دامی در ۱۵۰۵ درصد موارد به صورت مخلوط با زباله‌های خانگی، ۵۳۰۸ درصد به عنوان کود، ۲۶۰۹ درصد فروش و در ۳۰۸ درصد با سایر روش‌ها انجام می‌گردد.

چهارمین عنصر موظف سیستم مدیریت پسماندهای جمع‌آوری است. جمع‌آوری پسماند بیشترین هزینه را در سیستم مدیریت پسماند به خود اختصاص می‌دهد. در حال حاضر در روستاهای استان بوشهر اولین عنصر موظف جمع‌آوری است و تقریباً ۹۵ درصد هزینه‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. بر اساس مشاهدات و داده‌های موجود می‌توان گفت که جمع‌آوری سازمان یافته پسماند روستایی در کمتر از ۲۰ درصد روستاهای استان وجود دارد و در فواصل نزدیک به روستا دفع می‌شوند و بنابراین نیازی به ایستگاه انتقال نمی‌باشد. لازم به ذکر است که در روستاهای استان هیچگونه ایستگاه انتقالی وجود ندارد [۶].

حدود ۷۰ درصد از روستاهای منتخب دارای سیستم جمع‌آوری است. جمع‌آوری در این روستاها به روش سنتی انجام می‌شود. در ۸۵ درصد روستاها جمع‌آوری

توسط دهیاری و ۱۵ درصد نیز توسط شورای روستا انجام می‌گردد. جمع‌آوری در ۹۲ درصد موارد به صورت خانه به خانه انجام می‌پذیرد و در ۸ درصد موارد از روشهای دیگری استفاده می‌شود. در ۱۷ درصد روستاها جمع‌آوری با کمک افراد داوطلب و در ۳۳ درصد روستاها جمع‌آوری به بخش خصوصی واگذار گردیده است. در ۵۰ درصد روستاهای مجاور شهرها جمع‌آوری توسط کارگران شهرداری مجاور روستاها انجام می‌گیرد. فرکانس جمع‌آوری پسماند در روستاها به توان دهیاری و مشارکت مردم در پرداخت هزینه‌ها بستگی دارد. در ۹۰۱ درصد از پوشش این منطقه جمع‌آوری یکبار در هفته، ۳۶ درصد دو بار در هفته و ۳۶ درصد نیز سه بار در هفته انجام می‌پذیرد. ۱۸۰۹ درصد شش بار در هفته (همه روزه به غیر از جمعه) می‌باشد [۱۳].

وسيله جمع‌آوری در ۶۰۷ درصد از روستاها فرغون، ۱۳۰۳ درصد گاری، ۳۳۰۳ درصد نیسان وانت، ۲۰ درصد تراکتور و ۲۰ درصد کامیون می‌باشد. تاکنون به حدود ده درصد از روستاهای استان وسایل و تجهیزات جمع‌آوری از طریق وزارت کشور تحویل شده است.

مشاهدات نشان می‌دهد که در روستاهایی که به صورت خودجوش و با خودیاری اقدام به جمع‌آوری پسماند کرده‌اند، وسیله جمع‌آوری متعلق به بخش خصوصی است. بنابراین می‌توان گفت که تجهیزات جمع‌آوری در روستاهای استان بوشهر همان تجهیزاتی است که از طریق وزارت کشور و استانداری در اختیار دهیارها قرار گرفته است. جمع‌آوری پسماندهای پزشکی در ۴۰ درصد

از روستاها همراه با زباله‌های خانگی صورت می‌گیرد. در ۴۰ درصد دیگر روستاهای نمونه، پسماند پزشکی به صورت جداگانه جمع‌آوری و در ۲۰ درصد از روستاها پسماند پزشکی یا جمع‌آوری نمی‌شود و یا توسط خود خانه بهداشت جمع‌آوری شده و یا در محل خانه بهداشت سوزانده می‌شود [۹].

شکل ۱. نمونه‌ای از پسماند فسادپذیر روستایی رها شده در محیط

پردازش و بازیافت ششمین عنصر موظف در سیستم مدیریت پسماندها است. در روستاهای بوشهر هیچگونه پردازش رسمی پسماند وجود ندارد و تنها به صورت غیررسمی و سنتی افراد دوره‌گرد و یا کارگران دهیاری اقدام به برداشت اقلام ارزشمند قابل بازیافت می‌نمایند. درصد جداسازی و تفکیک اجزاء زباله در این روستاها ۲۷ درصد است و در ۷۳ درصد روستاها جداسازی انجام نمی‌گیرد. در ۲۰ درصد از روستاها اجزاء قابل بازیافت زباله توسط کارگر دهیاری جدا می‌شود. این مواد به دوره‌گردهایی که معمولاً با وانت وارد روستا شده و قراضه‌ها را می‌خرند، فروخته می‌شود [۷].

وضعیت دفع پسماندها در روستاهای مورد مطالعه شامل: ۲۰.۸ درصد تلنبار در زمین، ۸.۳ درصد استفاده به عنوان خوراک دام و طیور، ۴.۲ درصد تحویل به شبکه زباله‌های شهر مجاور، ۸.۳ درصد پراکندن در مراتع به عنوان کود، ۴۱.۷ درصد به صورت تلنبار و سوزاندن و ۱۶.۷ درصد به صورت دفن در زمین می‌باشد [۴]. با توجه به کمبود منابع آبی و پائین بودن سطح تراز آبهای زیرزمینی در این استان، دفن پسماندهای روستایی در این استان می‌تواند گزینه مناسبی باشد، به شرط آنکه

روش دفن بهداشتی مورد استفاده قرار گیرد و برنامه‌های جداسازی از مبدأ در روستاها اجرا شود. بنابراین تجهیزات و تکنولوژیهای مورد استفاده در مدیریت پسماند روستائی در این منطقه فقط منحصر به تجهیزات جمع‌آوری می‌شود.

۴- بحث و نتایج

در پاسخ به این سوال که جمعیت روستا طی ۵ سال گذشته چه تغییری نموده است، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بنا به اظهار دهیاران روستاهای مورد بررسی در تمامی آنها جمعیت روستا افزایش یافته است. بطوریکه نتایج مرکز آمار ایران نیز نشان می‌دهد متوسط رشد جمعیت در روستاهای استان بوشهر، ۳/۱۷ درصد می‌باشد. در ۹۴ درصد روستاها مردم با مشکل جمع‌آوری و دفع زباله مواجه هستند. بطوریکه نتایج تحقیق در پاسخ به این سوال که آیا در حال حاضر در روستای شما، مشکل جمع‌آوری و دفع زباله وجود دارد، نتایج نشان می‌دهد ۱۶ دهیار از روستاهای مورد بررسی وجود مشکل را تایید نموده و در این میان تنها روستای آباد مشکل جمع‌آوری و دفع زباله ندارد.

در بررسی نوع مشکلات روستاهای مورد بررسی، نتایج بدست آمده در جدول زیر حاکی از آنست که به ترتیب ۹۳/۸ درصد روستاها با مشکل نداشتن ماشین‌آلات برای گردآوری زباله، ۹۳/۸ درصد با مشکل عدم جمع‌آوری منظم زباله‌ها طی هفته، ۶۲/۵ درصد روستاها با مشکل رها شدن زباله‌ها توسط اهالی روستا و ۲۵ درصد با مشکل عدم همکاری مناسب اهالی روستا مواجه هستند.

در پاسخ به این سوال که آیا اهالی روستا زباله‌ها را از هم تفکیک می‌کنند، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که تنها در یک روستا (روستای عالی حسینی) تفکیک زباله از مبدأ صورت می‌پذیرد و در ۹۴/۱ درصد روستاها زباله توسط ساکنان روستا تفکیک نمی‌شود. در پاسخ به این سوال که آیا می‌دانید تولید بیوگاز از زباله‌ها، چه مزایایی (به لحاظ تولید درآمد و حفظ محیط زیست) دارد، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که هیچ‌یک از دهیاران با مزایای تولید بیوگاز آشنا نیستند و ۱ نفر نیز به این سوال پاسخی نداده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی وضعیت جمع‌آوری و دفع زباله

مشکل	فراوانی	درصد
عدم جمع‌آوری منظم زباله‌ها طی هفته	۱۵	۹۳.۸
نداشتن ماشین آلات برای گردآوری زباله	۱۵	۹۳.۸
رها شدن زباله توسط اهالی روستا	۱۰	۶۲.۵
سوزانده شدن زباله‌ها توسط اهالی روستا	۱۳	۸۱.۳
عدم همکاری مناسب اهالی روستا	۴	۲۵

جدول ۵. توزیع فراوانی نحوه مشارکت اهالی روستا در تولید بیوگاز از پسماند

تفکیک زباله	فراوانی	درصد
در صورت اطلاع‌رسانی و آموزش، علاقه مند شده و حتی حاضر به پرداخت پول برای راه‌اندازی آن خواهند شد	۲	۱۱.۸
در صورت اطلاع‌رسانی و آموزش، علاقه مند شده اما پولی برای راه‌اندازی آن پرداخت نخواهند نمود	۸	۴۷.۱
مردم روستا تا زمانیکه نتیجه کار را نبینند حاضر به همکاری نخواهند شد	۷	۴۱.۲
اهالی روستا علاقه ای به مشارکت در اینگونه کارها را ندارند	۰	۰
مجموع	۱۷	۱۰۰

مشارکت مردمی بالا و در ۳۵.۳ درصد میزان مشارکت متوسط و در ۱۱.۸ درصد از این روستاها مشارکت مردمی کم می‌باشد.

در آزمون فرضیه اول پژوهش مبنی بر اینکه «اغلب مدیریت‌های اجرایی پسماندها در محدوده روستاهای استان از حداقل سازماندهی و مدیریت اولیه در زمینه پسماندها برخوردارند.» از داده‌های گردآوری شده در خصوص سوال ۸ و ۱۰ چک لیست استفاده شد. بدین منظور در ابتدا مجموع سوال ۸ «جمع‌آوری و دفع زباله در روستای شما تا چه حد به صورت سازماندهی شده انجام می‌گیرد» و سوال ۱۰ «مدیریت پسماندهای روستا تا چه حد برای مسئولان شهرستان حایز اهمیت است و در اولویت چندم آنها قرار دارد» محاسبه شد و سپس از آزمون ویلکاکسون برای پارامتر میان‌متغیر استفاده شد. همانگونه که مشاهده می‌شود میان‌متغیر برابر ۳/۵ بدست آمده است که از حد وسط متغیر (۲/۵) مقدار بین مقیاس زیاد و تا حدودی (بزرگتر است و این امر نشان می‌دهد که با اطمینان ۹۵ درصد، فرضیه پژوهش مبنی بر اینکه اغلب مدیریت‌های اجرایی پسماندها در محدوده

در پاسخ به این سوال که در صورت علاقه به تولید بیوگاز، فکر می‌کنید اهالی روستا به چه نحو حاضر به همکاری باشند، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که ۴۷/۱ درصد پاسخگویان اظهار داشته‌اند که در صورت اطلاع‌رسانی و آموزش، علاقه مند شده اما پولی برای راه‌اندازی آن پرداخت نخواهند نمود و ۴۱/۲ درصد بیان نموده‌اند که مردم روستا تا زمانیکه نتیجه کار را نبینند حاضر به همکاری نخواهند شد. در این میان ۱۱/۸ درصد بیان نموده‌اند که در صورت اطلاع‌رسانی و آموزش، علاقه مند شده و حتی حاضر به پرداخت پول برای راه‌اندازی آن خواهند شد که این امر حاکی از نقش آموزش پیش از توسعه سیستم می‌باشد.

اجرای برنامه‌های مدیریت پسماند در گرو جلب همکاری و مشارکت عمومی است. بنابراین ایجاد ارتباط صحیح و علمی با مردم از ضروریات قطعی و مسلم اجرای این برنامه‌هاست. ایجاد این ارتباط میسر نخواهد بود مگر در اثر فعالیتهای مستمر و پیگیر یک روابط عمومی فعال و پویا که به صورت حرفه‌ای و تخصصی این موضوع را دنبال کند. در ۵۹.۲ درصد از روستاهای مورد مطالعه

جدول ۶. نتایج آزمون ویلکاکسون در خصوص آزمون فرضیه اول پژوهش

تعداد پاسخگویان	آماره آزمون ویلکاکسون	سطح معناداری آزمون	میانگین
۱۷	۱۵۳	.۰۰	۳.۵

جدول ۷. نتایج آزمون کای دو در خصوص آزمون فرضیه دوم پژوهش

آماره آزمون کای دو	وجود مشکل جمع آوری و دفع	عدم جمع آوری منظم در هفته	نداشتن ماشین آلات جمع آوری	سوزاندن زباله توسط اهالی روستا	عدم تفکیک از مبدا
۱۳.۲۳۵	۱	۱	۱	۱	۱
۱۳.۲۳۵	۹.۹۴۱	۹.۹۴۱	۹.۹۴۱	۴.۷۶۵	۱۳.۲۳۵
درجه آزادی	۱	۱	۱	۱	۱
سطح معناداری	.۰۰۰	.۰۰۲	.۰۰۲	.۰۲۹	.۰۰۰
موافقان	۱۶	۱۵	۱۵	۱۳	۱۶
نتیجه آزمون	تایید فرضیه پژوهش	تایید فرضیه پژوهش	تایید فرضیه پژوهش	تایید فرضیه پژوهش	تایید فرضیه پژوهش

روستاهای استان از حداقل سازماندهی و مدیریت اولیه در زمینه پسماندها برخوردارند تایید می شود. در آزمون فرضیه دوم پژوهش مبنی بر اینکه «در بسیاری از مناطق روستایی استان، اقدامات لازم و کافی برای مدیریت صحیح منابع مختلف زیست توده به انجام نرسیده است.» از داده‌های سوال ۴، ۵ و ۶ پرسشنامه استفاده شد و نتایج آزمون کای دو در خصوص این سه سوال در جدول زیر نشان داد که با توجه تعداد موافقان گویه‌های مطرح شده،

در روستاهای استان مشکل جمع آوری و دفع زباله وجود دارد.

جمع آوری زباله‌ها طی هفته به طور منظم انجام نمی شود.

ماشین آلات برای جمع آوری زباله در روستاها وجود ندارد.

زباله‌ها توسط اهالی روستا سوزانده می شوند.

زباله‌ها توسط اهالی روستاها از مبدا تفکیک نمی شوند.

و بر این اساس می توان گفت که فرضیه پژوهش مورد تایید قرار می گیرد.

۵- نتیجه گیری و جمع بندی

شرایط ایده آل و یا اهداف نهایی یک سیستم مدیریت

پسماند روستایی در هر منطقه و استان رسیدن به پایداری است، به عبارت دیگر هدف نهایی توسعه پایدار است. هدف مدیریت پایدار پسماندهای روستایی بازیافت هر چه بیشتر مواد بارزش زباله از طریق مصرف کم انرژی و آثار کمتر زیست محیطی است، که امروزه به عنوان 3R استراتژی در کشورهای صنعتی دنیا رایج شده است. منظور از این راهبرد، کاهش، بازچرخش و بازیافت پسماند می باشد. برای رسیدن به این محورها باید در زمینه‌های مختلف سیستم مدیریت پسماند روستایی (عناصر موظف و امور پشتیبانی) هدف‌های کمی مشخص شوند، این زمینه‌ها عبارتند از:

۱. سازماندهی و تشکیلات در سطوح استانی، شهرستان و روستا؛

۲. آموزش و آگاهسازی؛

۳. کاهش درمبدا؛

۴. تولید؛

۵. جمع آوری و حمل و نقل؛

۶. بازیافت؛ و

۷. دفع.

در پاسخ به اولین سوال اساسی پژوهش مبنی بر اینکه «وضعیت مدیریت پسماندها در روستاهای استان بوشهر چگونه است؟»؛ نتایج بدست آمده حاصل از مطالعات میدانی و مشاهدات بیانگر آن است که سیستم مدیریت

پسماند روستایی در این استان تنها شامل جمع‌آوری و دفع در زمین می‌باشد. جمع‌آوری سازمان یافته پسماند روستایی نیز تنها در کمتر از ۲۰ درصد از روستاهای استان وجود دارد. ذخیره در محل یکی از عناصر موظف سیستم مدیریت پسماند است که این مهم تاکنون در هیچیک از روستاهای استان مورد توجه قرار نگرفته است و این امر ضرورت توجه به شناسایی کمیت و کیفیت تولید و ساماندهی عملیات ذخیره در محل را دوچندان می‌نماید. آنچه در روستاهای این استان به‌عنوان بازیافت صورت می‌گیرد مجموعه‌ای از اقدامات غیر سازمان یافته و بدون نظام مشخص می‌باشد. آمار ۷۳ درصدی روستاهایی که تفکیک و جداسازی در آن صورت نمی‌پذیرد، موید ضرورت فرهنگ‌سازی و همچنین تشویق بخش خصوصی برای ورود به این بخش می‌باشد که علاوه بر جلوگیری از هدررفت منابع موجب کاهش آسیب‌های وارده به بهداشت و محیط زیست منطقه می‌گردد.

در پاسخ به دومین سوال اساسی پژوهش مبنی بر اینکه «ترکیب زباله‌ها و پسماندهای روستایی استان بوشهر چگونه است؟»؛ نتایج آنالیز فیزیکی بیانگر آن است که بیش از ۴۰ درصد پسماند را بخش فسادپذیر به خود اختصاص می‌دهد و بیش از ۳۵ درصد پسماند را نیز اقلام ارزشمند قابل بازیافت تشکیل می‌دهد. این امر حاکی از پتانسیل جذب سرمایه به منظور بازیافت و همچنین ضرورت توجه به مدیریت بخش فسادپذیر از طریق راهکارهایی همچون اصلاح الگوی مصرف و کاهش در مبدأ، تولید خوراک دام، کمپوست و بیوگاز می‌باشد.

در پاسخ به سومین سوال اساسی پژوهش مبنی بر اینکه «پتانسیل تولید انرژی از زیست توده در روستاهای استان بوشهر چقدر است؟»؛ نتایج مطالعات بدست آمده نشان داد که در بسیاری از روستاهای استان بوشهر، به دلیل اشتغال مردم به ماهیگیری و یا وجود آفات مختلف گیاهی و یا نامناسب بودن شرایط جوی، صنعت کشاورزی گسترش کافی نیافته است. در اکثر موارد نیز پسماندهای کشاورزی مستقیماً توسط کشاورزان در صحرا رها می‌شوند. با توجه به اینکه مواد فسادپذیر حدود ۴۳ درصد از حجم زباله‌ها را تشکیل می‌دهد و ۴۷ درصد

فضولات دامی نیز به مصارف کشاورزی نمی‌رسند، لذا مواد ورودی واحد بیوگاز فراهم بوده و نیاز به فراهم آوردن سایر امکانات می‌باشد.

در پاسخ به چهارمین سوال اساسی پژوهش مبنی بر اینکه «تولید انرژی از زیست توده در روستاهای استان بوشهر به لحاظ شاخص‌های اجتماعی، زیرساختی و حجم تولید پسماندها تا چه حد امکان‌پذیر است؟»؛ نتایج تحقیق نشان می‌دهد که سیستم مدیریت پسماند در روستاهای استان بوشهر یک موضوع نوپا و در مراحل اولیه شکل‌گیری است. در تعدادی از روستاهای استان بوشهر (۱۲ درصد روستاها) مدیریت پسماند در حد جمع‌آوری و تلنبار انجام می‌شود. در این روستاها مشارکت مردمی در شکل‌گیری و استمرار سیستم مدیریت پسماند درخور توجه است. تنگناها و محدودیت‌های زیادی برای استقرار یک سیستم مدیریت پسماند در روستاهای استان وجود دارد که اهم آنها عبارتند از:

۱- مفهوم سیستم مدیریت پسماند برای متولیان امور روستایی، مردم و حتی برای کارشناسان استانداری شناخته شده نیست و تجربه‌های موجود هم نمی‌تواند الگوی خوبی برای مدیریت پسماند روستایی باشد بنابراین کمبود آموزش و آگاهسازی بصورت پراکنده و جدی در این زمینه احساس می‌شود.

۲- دهیاری‌ها بدلیل نوپا بودن، توانایی ایجاد سیستم‌های مدیریت پسماندهای روستایی را از جنبه‌های مختلف، تشکیلات، سازماندهی، اقتصادی و فنی دارا نیستند. بنابراین تقویت بنیه دهیاری‌ها در این موارد ضروری است.

۳- در شرایط فعلی حل مشکل اجرایی مدیریت پسماندهای روستایی به عهده دهیاری‌ها است، درحالی‌که باید به مشکل پسماند روستایی بعنوان یک مسئله استانی نگاه شود.

۴- حرف، مشاغل و ساختارهای مناسب برای اجرای سیستم مدیریت پسماند روستایی وجود ندارند، درحالی‌که پیش‌نیاز ایجاد این سیستم‌ها ظرفیت‌سازی است. بنابراین باید ظرفیت و ساختارهای مناسب در بخش‌های دولتی و خصوصی در این زمینه در سطح

مناطق روستایی استان بوشهر ایجاد گردد.

۵- ذهنیت دورریزی در این سیستم یک مفهوم غالب است. مردم روستا و بالطبع جمع کننده پسماند به جمع آوری و دور کردن پسماند از روستا فکر می کنند.

۶- به چگونگی دفع توجه جدی نمی شود و تنها به دنبال مکانی برای انتقال زباله می باشند. بنابراین حتی دفن در زمین هم وجود ندارد و تلنبار زباله روش غالب دفع پسماندهای روستایی در این منطقه حاکم است.

۷- هر روستا برای خود جداگانه می اندیشد بنابراین امکان مشارکت سایر روستاها و ایجاد سیستم مدیریت مشترک پسماند وجود ندارد. در نتیجه هزینه ایجاد زیرساخت های مدیریت پسماند در هر روستا برای روستانشینان سنگین و غیر قابل تامین خواهد بود. این امر باعث می شود که به ارتقاء سیستم و حفظ محیط زیست محل دفن کمتر توجه شود.

۸- به دلیل حجم کم زباله در هر روستا، برنامه های پردازش و بازیافت از توجه کافی برخوردار نیست.

۹- به کیفیت مدیریت پسماند و ورود تکنولوژی های پیشرفته توجهی نمی شود.

۱۰- نبود برنامه منظم و صحیح جمع آوری و حمل پسماندهای مختلف (خانگی، کشاورزی و دامی).

۱۱- فقدان مراکز دفن بهداشتی مشترک برای روستاها و شهرها.

۱۲- عدم تخصیص اعتبارات لازم برای اجرایی نمودن برنامه های ارتقاء مدیریت پسماند روستایی.

۱۳- عدم توجه به امور آموزش و مشارکت مردمی در زمینه تفکیک از مبدا، جمع آوری، حمل، بازیافت و دفع پسماند

۱۴- نبود برنامه منظم و صحیح تفکیک از مبدا و بازیافت پسماندهای مختلف (بویژه در بخش خانگی).

۱۵- شفاف نبودن نقش و سهم دولت، بخش خصوصی و مردم در تامین هزینه های ثابت و جاری مدیریت پسماندهای روستایی.

۱۶- فقدان ردیف بودجه و اعتبارات دولتی خاص مدیریت پسماند روستایی در سطح استان و کشور.

۱۷- عدم توجه به نقش مشارکت های مردمی در تامین بخشی از هزینه های مدیریت پسماند.

اگرچه هنوز سیستم مدیریت پسماند به روش مهندسی در روستاهای استان بوشهر شکل نگرفته است ولی با خودیاری مردم و کمک وزارت کشور در حدود ۱۲ درصد از روستاهای استان بوشهر پسماندهای روستایی جمع آوری و دفع می شوند.

با توجه به بررسی های انجام شده در طراحی و اجرای سیستم مدیریت پسماند روستایی همواره باید سه عامل زیر مورد توجه قرار گیرد.

۱- با توجه به هزینه های بالای یک سیستم مدیریت پسماند، خصوصاً دفن بهداشتی، لازم است که حتی الامکان از سیستم مدیریت منطقه ای پسماند استفاده شود.

۲- اولویت استفاده از ظرفیت بخش خصوصی در مدیریت منطقه ای پسماند

۳- در اطراف شهرها از همکاری بین شهرداری و دهیاری استفاده شود.

رعایت موارد فوق ایجاب می کند که مواردی که نیاز به سرمایه گذاری دارد و امکان اشتراک آن بین چند دهیاری مجاور وجود دارد، حتماً در سطح منطقه و ترجیحاً توسط بخش خصوصی اجرا شود. فعالیت هایی همچون آموزش و آگاه سازی، تأسیسات بازیافت، مراکز تولید کمپوست و محل های دفن می تواند به صورت منطقه ای و به صورت مشترک بین دهیاری ها انجام شود.

با بررسی تجربه مدیریت پسماند در روستاهای استان و با هدف تقویت نکات قوت و کاهش معایب می توان سیستم مدیریت پسماند روستایی را به دو مرحله مجزا ولی وابسته به هم تقسیم کرد.

مرحله اول: تولید، ذخیره در محل و جمع آوری

مرحله دوم: حمل و نقل، بازیافت و دفع

مرحله اول شامل سه عنصر موظف است که باید در روستا و با مدیریت هر روستا انجام گیرد، در حالیکه مرحله دوم شامل سه عنصر حمل و نقل، بازیافت و دفع است که می تواند به صورت مشترک برای چندین روستای مجاور و با مدیریت خارج از روستا انجام شود. دو مرحله ای شدن مدیریت پسماند روستایی مستلزم طراحی منطقه ای است. در هر منطقه چند روستای مجاور که به فاصله معقولی از یکدیگر قرار دارند، در غالب یک طرح

منطقه‌ای پسماند مورد مطالعه قرار می‌گیرند و در نقطه‌ای که به مرکز ثقل تولید پسماند در منطقه نزدیک است تأسیسات و تجهیزات مدیریت پسماند طراحی و ساخته می‌شود. این تأسیسات می‌تواند مکان دفن بهداشتی، مرکز بازیافت منطقه‌ای (MRF)^۱ و یا مرکز تولید کمپوست باشد.

این مدیریت ضمن آنکه از دو مرحله مجزا تشکیل شده و می‌تواند با دو مدیریت کاملاً مجزا اداره شود ولی کاملاً به یکدیگر وابسته بوده و همانند دو مرحله از یک سیستم در رابطه تنگاتنگ و سیستماتیک با یکدیگر به صورت هماهنگ و منظم عمل کنند. این سیستم دو مرحله‌ای را می‌توان «سیستم مدیریت یکپارچه منطقه‌ای پسماندهای روستائی»^۲ نامگذاری کرد.

مرحله اول تمام محاسن و نکات مثبت سیستم فعلی مدیریت را حفظ کرده و تقویت می‌کند. مشارکت مردم، خودجوش، مردمی بودن و خودکفا بودن سیستم، حس مالکیت مردم روستا، فعالیت بخش خصوصی پایداری و ثبات جمع‌آوری در قبال تغییر در دهیاری‌ها از جمله نکات مثبتی است که در سیستم جدید حفظ خواهند شد. در مرحله دوم، معایب و نکات منفی سیستم موجود کاهش یافته و یا حذف می‌شود. وظیفه اصلی مرحله‌ی دوم سیستم، مکانیابی اصولی، آماده‌سازی مکان و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات مدیریت پسماند روستائی است.

منابع و مآخذ

۱. تک‌دستان، افشین؛ جعفرزاده، نعمت‌الله؛ (۱۳۸۲) «بررسی استفاده از بیوگاز حاصل از تجزیه مواد زائد جامد بعنوان سوخت تجدید شونده»، اولین همایش کشوری اکوانرژی ایران، دانشگاه ارومیه.
۲. ساسه، لودویک (۱۳۷۴)، «تأسیسات واحدهای بیوگاز»، ترجمه‌ی دکتر قاسم نجف‌زاده، دانشگاه صنعتی امیرکبیر و دانشگاه علوم و فنون مازندران.
۳. شعبانی‌کیا، اکبر؛ نظری، علی (۱۳۸۵) «بررسی پتانسیل کیفی استحصال انرژی از منابع زیست توده».

پنجمین همایش بهینه‌سازی مصرف سوخت در ساختمان، تهران ۵ و ۶ اردیبهشت ماه ۰۴. شیخی، زهرا (۱۳۹۱) پایان‌نامه امکان‌سنجی مدیریت تولید بیوگاز در روستاهای استان بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

۵. عباسپور، مجید (۱۳۷۱)، «مهندسی محیط زیست»، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.

۶. عبدلی، محمدعلی (۱۳۶۲)، «مدیریت مواد زائد جامد شهری»، سازمان بازیافت و تبدیل مواد، شهرداری تهران. ۷. عبدلی، محمدعلی (۱۳۸۷) مطالعات طراحی

سیستم مدیریت پسماند جامد روستائی منطقه ساحلی جنوبی، مرکز مطالعات برنامه‌ریزی شهری و روستائی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور. ۸. عبدلی، محمدعلی؛ پازکی، مریم (۱۳۹۱)، «پتانسیل و فناوری تولید انرژی از زیست توده در مناطق روستائی»، دو جلد، وزارت کشور، پژوهشکده مطالعات شهری و روستائی. ۹.

عبدلی محمدعلی؛ سمیعی فرد رضا؛ حسینیان، حامد (۱۳۹۱)، «مدیریت پسماندهای روستائی»، وزارت کشور، پژوهشکده مطالعات شهری و روستائی. ۱۰. عبدلی،

محمدعلی؛ صدیقیان، سیاوش؛ امیری لیلیا (۱۳۹۲)، «خاکچال مهندسی پسماند»، انتشارات دانشگاه تهران
۱۱. عمرانی، قاسمعلی (۱۳۸۲)، «اصولی از تولید گاز متان به طریق کاربرد فضولات حیوانی و گیاهی»، دانشگاه بوعلی سینا، مجتمع علوم محیط زیست و منابع طبیعی.
۱۲. فضلی، فرخ (۱۳۷۵)، «بیوگاز در چین»، سازمان برنامه و بودجه، تهران.

۱۳. وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۷۹)، گزارش عملکرد معاونت امور دام.

14. Boyle, G. (2004) Renewable Energy, Power for a Sustainable Future, Second Edition, Oxford University.
15. Deublein, D., Steinhauser, A. (2008) Biogas from Waste and Renewable Resources, An Introduction, WILEY-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA.
16. Hozarak D.A., & Brushwood J.S -2000. "Renewables prospect in today's conventional power generation market" - Renewable Energy

1. Material Recovery Facility (MRF)

2. Regional Rural Integrated Solid Waste Management System (RISWMS)

World , vol. 2 , No. 4 –

17. Khandelwal, K. C, Mahdi, S. S (1992) Biogas Technology, Fourth Edition, New Dehli, McGraw Hill.

18. Stassen, H.E.(1995) Small Scale Biomass Gasifier for Heat and Power, Global Review World Bank Technical- No. 296.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳

No.34 Spring 2014

■ ۳۳۴ ■

کاربرد نظام زیبایی شناسی برگرفته از قرآن کریم در طراحی شهری

حسن ستاری ساربانقلی* - استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، دانشکده هنر و معماری، گروه معماری، تبریز، ایران.

Application of Holy Quran aesthetic aspects in urban designing

Abstract

The research aims to investigate feasibility of application of Holy Quran aesthetic concepts and aspects in urban designing. The research methodology is based on analysis of Quran and interpretations. By studying the aesthetic concepts and aspects in Quran in three categories of terms, semiotics and systems; it is recommended to use these concepts in urban designing. Vocabularies and terms related to aesthetics are mentioned in Quran in five categories involving twelve vocabularies; Quran aesthetic systems consist of three categories and twelve systems; semiotics involve twenty one categories that they have been investigated as text analysis and propositions have been offered for urban designing accordingly. Application of Quran aesthetic concepts and aspects in urban spaces creates aesthetic feeling resulted from Islamic concepts in urban spaces and also it regenerates value systems based on Islamic identity in urban building. The results of this research indicate potential of application of Quran aesthetic concepts in urban designing that is investigated as "urban designing aesthetics based on holy Quran" in this research. **Key words:** aesthetics, Quran, Quran based aesthetics discipline, urban design, and Islamic urban design

چکیده

هدف پژوهش امکان به کارگیری معانی و مفاهیم زیبایی شناسی قرآن کریم در طراحی شهری است. روش تحقیق مبتنی بر تحلیل متن قرآن کریم با محوریت تفاسیر موجود بوده است. با مطالعه دقیق معانی و مفاهیم زیبایی شناسی متن قرآن کریم در سه محور کلی واژگان و سامانه‌ها و نشانه‌ها؛ کاربرد آنها در طراحی شهری مورد پیشنهاد قرار گرفته است. واژگان مرتبط با زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم مشتمل بر پنج محور و دوازده واژه؛ سامانه‌های زیبایی مطرح شده در قرآن کریم در سه محور و دوازده سامانه؛ نشانه‌های زیبایی به کاررفته در قرآن کریم در بیست و یک محور؛ به شیوه تحلیل متن مورد بررسی قرار گرفته و به تناسب هر کدام پیشنهاداتی برای طراحی شهری ارائه گشته است. به کارگیری معانی و مفاهیم زیبایی شناسی قرآنی در فضاهای شهری، علاوه بر حس زیبایی شناسی منبعث از مفاهیم اسلامی در فضاهای زیستی شهری؛ سبب توجه و بازگشت به نظام ارزشی منطبق با هویت اسلامی در شهرسازی خواهد گردید. نتایج تحقیق بیانگر پتانسیل کاربرد معانی و مفاهیم زیبایی شناسی قرآن کریم در طراحی شهری است که در پژوهش تحت عنوان «نظام زیبایی شناسی طراحی شهری مبتنی بر قرآن کریم»، نام برده شده است. واژگان کلیدی: زیبایی شناسی، قرآن کریم، نظام زیبایی شناسی مبتنی بر قرآن کریم، طراحی شهری، شهرسازی اسلامی.

(France). کسی از میان فیلسوفان دوران ما پرسش «زیبایی چیست؟» را مطرح نمی‌کند. امروز نمیتوان تعریفی نهایی و قطعی از زیبایی ارائه کرد (احمدی، ۱۳۸۵، ص ۵۴). به هر حال هر چند شاید توافق کاملی برای تعریف زیبایی شناسی موجود نباشد ولی زیبایی همیشه با تحسین بشر همراه بوده است (McGann, 2004, p717). انگیزه زیبایی شناسی عمیقاً در طبیعت انسان جا گرفته و آن را به سادگی نمی‌توان از حیوان پیچیده ذهنی وی که وجه تمایز انسان از حیوان است جدا کرد (هاسپرژ و اسکلتن، ۱۳۸۰، ص ۸۲).

هدف کلی پژوهش: مطالعه مبانی و مفاهیم زیبایی شناسی از دیدگاه قرآنی، بررسی مبانی و مفاهیم و قابلیت‌های شهرسازی از نقطه نظر زیبایی شناسی قرآنی و در نهایت ارائه راهبردها و راهکارهایی برای ارتقاء کیفی شهر از لحاظ مفاهیم زیبایی شناسی قرآنی در طراحی شهری است.

مقدمه ای بر فهم زیبایی شناسی قرآنی

زیبایی به خدا و تجلیاتش نسبت داده شده است. بار خدایا، بر محمد و خاندانش درود بفرست و مرا در همه حال توفیق ده که ذکر جمیل تو گویم (حضرت علی بن الحسین، امام چهارم علیه السلام، ۱۳۷۵، الصحیفه‌ی السجادیه‌ی، نیایش بیست و یکم، ص ۱۴۱). فَإِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ وَ يُحِبُّ الْجَمَالَ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۲، ص ۱۲۶). پدیدار شد بر من خدای عز و جل در زیباترین صورت «رأیت ربی فی احسن صوره» (بقلی شیرازی، ۳۱: ۱۳۶۰ و المیبیدی رشیدالدین، ۱۳۳۹، ج ۲، ص ۱۳). مشاهده کردم خدای خود را در زیباترین صورتها. «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ مِنْ جَمَالِكَ بِجَمَلِهِ وَكُلُّ جَمَالِكَ جَمِيلٌ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ بِجَمَالِكَ كَلِّهِ» (قمی، ۱۳۶۵، دعای سحر، ص ۲۲۰). خداوندا، جستجوی منم ترا از زیبایی تو در زیباترین گونه ات و تمام مظاهر تو زیباست. خداوندا جستجو میکنم ترا با تمام زیباییهایت. تجلی زیبایی در تمام هستی مشهود است. «الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (سوره‌ی سجده آیه ۷). هر چه را آفرید زیبا آفرید. از طرفی «فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ» (سوره‌ی بقره آیه ۱۱۵). به هر سو رو کنید خدا آنجاست. «هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ

خدا زیباست و زیبایی را دوست دارد (حدیث شماره ۱۱۳۵، میرزایی علی اکبر، ۱۳۸۷، نهج الفصاحه، ص ۲۰۳). شهر می‌بایست نمودهایی از خالق و جلوه‌هایی از این زیبایی و زیبادوستی را در خود به طور مادی هویدا سازد. بررسی معانی و مفاهیم زیبایی شناسی در بطن اندیشه اسلامی و کنکاش در متن اصیل اسلامی قرآن کریم برای دست یافتن به مفاهیم و اندیشه‌های پویای قابل استفاده در شهرهای اسلامی در دوران معاصر امری ضروری به نظر می‌رسد (ستاری ساربانقلی، ۱۳۸۸). در دوران معاصر انسان در تلاش برای دست یافتن به معنا و مفهوم و هویتی برای زیستن و زیست‌گاه‌های محیط خویشتن است. در شهرهای مسلمان نیز این مساله به دلیل بحرانهای هویتی و تقابل با مفاهیم مدرن و اندیشه‌های وارداتی بسیار جدی‌تر و آشکارتر می‌تواند مشهود باشد. از طرفی در شهرهای امروز مسلمانان شاهد تلاشهای بسیاری در دست یافتن به مفاهیم متناسب با هویت اصیل اسلامی هستیم. از میان مفاهیمی که همیشه سعی در راه یافتن و رسیدن به این مفهوم در بستر فضاهای شهری گردیده است؛ مفهوم «زیبایی» و امر زیبا همواره جایگاهی مهم داشته است. این که زیبایی در اندیشه اسلامی مبتنی بر قرآن کریم چه بوده و این مفهوم در شهرهای ما چگونه می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد؛ دغدغه اصلی این پژوهش می‌باشد. به دلیل تداوم اندیشه و تفکر اسلامی و حضور و ظهور شهرهای عهد اسلامی و نیز تلقی آرمان خواهانه اسلام در نگرش به زندگی و کمال خواهی اندیشه اسلامی، می‌باید امکان پذیرش مفاهیم زیبایی شناسانه خاصی در بطن ماهیتی شهرهای اسلامی موجود باشد.

شاید هرگز نتوان زیبایی را تعریف کرد و به تعریف مشترکی از زیبایی رسید و به قول استاد مطهری «این سوالی است که هنوز احدی به آن جواب نداده است زیبایی چیست؟ ... ما داریم در دنیا خیلی چیزها که انسان وجودش را درک می‌کند ولی نمی‌تواند آن را تعریف کند زیبایی از همین قبیل است» (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۸۸). و نیز حرف آنا تول فرانس: ما هرگز به درستی نخواهیم دانست که چرا یک شیء زیباست (Anatole, 1924, p.176)

الْبَارِي، الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» (سوره‌ی حشر آیه‌ی ۲۴). او خداوندی است خالق، آفریننده‌ای بی سابقه، و صورتگری (بی نظیر)، و برای او نامهای زیباست. «از خداوند به عنوان مصوّر تعبیر شده است یعنی خداوند عالم را به بهترین وجه و در زیباترین صورت ممکن آفریده و در آن صوتگری نموده است» (اعوانی، ۱۳۷۵، ص ۳۴۸). در قرآن نمود زیبایی مطلق و زیبایی نسبی تاکید شده است. «آفرینش از نظر قرآن کریم با جمال و زیبایی آمیخته است، هم جمال و زیبایی نفسی وهم جمال و زیبایی نسبی» (جوادی آملی، ۱۳۶۹، ص ۲۶). در قرآن زیبایی معنوی و زیبایی مادی هر دو ذکر شده است. زیبایی‌های معنوی مانند: «صَبْرًا جَمِيلًا» (سوره‌ی معارج آیه ۵)، «هِجْرًا جَمِيلًا» (سوره‌ی مزمل آیه ۱۰)، «فَصْبْرٌ جَمِيلٌ» (سوره‌ی یوسف آیه ۱۸)، «زَيْنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ» (سوره‌ی حجرات آیه ۲۴)، «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (سوره بقره آیه ۸۳) و «أَحْسَنُ الْحَدِيثِ» (سوره‌ی زمر آیه ۲۳). بخش دوم زیباییهای مادی نظیر: «حُسْنُهُنَّ» (سوره احزاب آیه ۵۲)، زیبایی زنان، و «كَوَاعِبُ أَثْرَابًا» (سوره‌ی براء آیه ۳۳)، «لونها تسر الناظرين» (سوره‌ی بقره آیه ۶۹)، رنگ زیبای آن بینندگان را شاد سازد. «حور» (سوره الرحمن آیه ۷۲) زن چشم سیاه سفیدروی، «خُورَعِينِ» (سوره‌ی دخان آیه ۵۴، سوره‌ی طور آیه ۲۰، سوره‌ی واقعه آیه ۲۳). در قرآن مجید در مسائل اقتصادی و مالی هم به زیبایی اشاره شده: «وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرَيَّحُونَ» (سوره‌ی نحل آیه ۶). در قرآن کریم اهمیت فوق العاده به انسان داده شده و به عنوان زیباترین جلوه‌ها و بالاترین موجود در درک زیبایی، معرفی شده است. «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ» (سوره تین آیه ۴)، ما انسان را در زیباترین صورت و نظام آفریدیم. «... وَ صَوَّرَكُمُ فَأَحْسَنَ صُورَكُمُ ...» و شمارا صورتگری کرد و صورتهایتان را نیکوآرست... (سوره‌ی ۶۴ تغابن آیه‌ی ۳). قرآن مجید چنان احترامی برای انسان قائل شده که از ملائکه و فرشتگان خواسته شده تا انسان را سجده کنند. خداوند بعد از خلقت انسان از خود تمجید نموده: «تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (سوره المؤمنون آیه ۱۴). در قرآن مجید از قصه یوسف نتیجه می‌شود وقتی خداوند قهرمان داستان خود را مردی با چهره‌ای زیبا انتخاب می‌کند و با

به زیباییهای صوری حوربان بطور دقیق می‌پردازد، نشانه اهمیت زیبایی صوری انسانی است (افراسیاب پور، ۱۳۸۰، ص ۶۹). حدیث قدسی: «من طلبنی وجدنی، و من وجدنی عرفنی و من عرفنی احببنی و من احببنی عشقنی و من عشقنی عشقته و من عشقته قتلته فعلی دیته و من علی دیته فانا دیته». هرکه مرا جست، بیافت و هرکه مرا یافت، بشناخت و هرکه مرا بشناخت، به من دل بست و هرکه به من دل بست، عاشقم شد و هرکه عاشقم شد، من عاشقم شدم و هرکه بر او عاشق شدم کشتمش و هرکه کشتمش، خونبهایش بر من است و هرکه خونبهایش بر من است، من خونبهای او هستم. و نیز: «بنده‌ی من ... به من نزدیک می‌شود تا اینکه دوستش بدارم و هنگامیکه دوستش داشتم، گوشی که با آن می‌شنود منم، چشمی که با آن می‌بیند منم، زبانی که با آن سخن می‌گوید، منم، دستی که با آن ضربتی می‌زند، منم، پایی که با آن راه می‌رود، منم» (الهیجویری، بی تا، ص ۳۲۶). در قرآن کریم صعود تدریجی سلسله مراتب زیبایی مورد تاکید بوده است. «یوسف وزلیخا هر دو طالب جمال اند، اما یوسف طالب جمال عقلی است وزلیخا، خواستار جمال حسی، ... شاید کلمه حَسَن و حسین که به معنای زیباست بدلیل آن بوده که آن بزرگواران مظهر حُسن و جمال حضرت حق بوده‌اند (ریاضی، ۱۳۶۹، ص ۲۰۶). رسول خدا(ص) فرمود: «انَّ لِلْحَسَنِ مَحَبَّةَ مَكُونَةٍ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (افراسیاب پور، ۱۳۸۰).

روش تحقیق: این پژوهش از نظر نتایج پژوهش کاربردی - توسعه‌ای، از زمان منطلق اجرای پژوهش قیاسی، از نظر فرآیند اجرای پژوهشی کیفی و از نظر هدف پژوهش به حالت توصیفی - تحلیلی بکار رفته است. پژوهش حاضر از دو بخش تشکیل یافته است. بخش اول با استفاده از روش تحلیل محتوا و ابزار مطالعات کتابخانه‌ای به تحلیل مفاهیم زیبایی شناسی در تفکر قرآنی پرداخته شده است. در بخش دوم پژوهش، برای معانی و مفاهیم و اصول حاصله از زیبایی شناسی قرآنی به ارائه راهکارهایی در حیطه طراحی شهری پرداخته شده است. بخش اول پژوهش بررسی مفاهیم و پدیده‌های زیبایی شناختی و سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم می‌باشد.

بررسی نمونه‌های قرآنی در محورهای سه‌گانه زیبایی انسان، زیباییهای طبیعت، و زیباییهای معنوی و اخلاقی به همراه تحلیل واژگان زیبایی، سامانه‌های زیبایی شناسی، به‌کاررفته در متن قرآن کریم به تفصیل در جدول بررسی نمونه‌های قرآنی در محورهای سه‌گانه زیبایی انسان، زیباییهای طبیعت، و زیباییهای معنوی و اخلاقی به همراه تحلیل واژگان زیبایی، سامانه‌های زیبایی شناسی، به‌کاررفته در متن قرآن کریم به تفصیل در جدول

جدول ۱. واژگان زیبایی به کار رفته در متن قرآن کریم؛ ماخذ: براساس (ستاری ساربانقلی ۱۳۸۸) و (خرقانی ۱۳۸۷) و پردازش تحقیق مبتنی بر متن قرآن کریم از نگارنده.

مرتبۀ	واژه	معانی و توضیحات تکمیلی	تکرار	مصادیق و آیه متناظر
واژگان محوری زیبایی	جمال	انباشتگی و بزرگی فیزیکی؛ زیبایی و حسن در مقابل زشتی و قبح؛ زیبایی بسیار. (سیاح، ۱۳۸۰)	۸ بار؛ جمال ۱؛ جمیل ۷	زیبایی دامها؛ زیبایی صبر؛ گذشت؛ دوری گزیدن و رها کردن؛ نحل ۱۶ آیه ۶: "وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ". کلمه جمال به معنای زینت و حسن منظر است (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱۲، ص ۳۱۲).
	حسن	شادی آور و دلپسند؛ پسند شده عقل؛ پسند شده نفس؛ پسند شده حس؛ حسنه نعمتی است که انسان را خوشحال کند؛ کمال؛ خوشایند؛ خوب	کاربرد بسیار ۱۹۴ بار ریشه	خوش قرارگاه و مقامی؛ جاودانگی همراه نیکو قرارگاه و منزل پرنعمت؛ نیکی خدای؛ کار نیکو؛ نکویی زیاده؛ نیکی و افزایش ثواب؛ پذیراشدن با حسن؛ تسلیم خدا و نیکوکاری؛ پیروی دین حق؛ برگزیده شدن به دوستی خداوند؛ فراق ۲۵ آیه ۷۶؛ قصص ۲۸، آیه ۹۷؛ یونس ۱۰؛ آیه ۲۶؛ شوری ۴۲، آیه ۲۳؛ آل عمران ۳، آیه ۳۷؛ نساء ۴، آیه ۱۲۵
	زینت	زیبایی و زیباسازی؛ زینت نفسانی مانند دانش و اعتقادات خوب؛ زینت جسمانی مانند: قوت، بلند قامتی و تناسب اعضا؛ زینت بیرونی مانند: مال و مقام	مشقات ۴۶ بار؛ زینت به ۲۰ وجه	زیور ایمان؛ زیور زنان؛ زینت مال؛ زینت لباس؛ زینت دنیا؛ زینت اعمال و مغرور شدن برای کسانی که ایمان نمی آورند، نمل ۲۷ آیه ۴، انفال ۸، آیه ۴۸؛ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زِينًا لَهُمْ أَعْمَالُهُمْ فَلَهُمْ يَوْمَئِذٍ نَكَبٌ مِّنْ عَمَلِهِمْ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ. معنای زینت دادن عمل این است که، عمل را طوری قرار دهند که آدمی مجذوب و شیفته آن شود (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱۵، ص ۴۸۳).
مرتبۀ دوم کاربرد	حلیه	خوشایند و دلخواه نفس بودن؛ زیبا کردن و آراستن	۹ بار	زیور آراستن بهشتیان و زیورهای دنیوی؛ انسان ۷۶ آیه ۲۱؛ زخرف ۴۳ آیه ۱۸
	بهجت	زیبایی؛ خوشرنگی؛ خرمی؛ شادی؛ به زیبایی ای اطلاق میشود که بیننده را دلشاد سازد	بهجت ۱ و بهیج ۲ بار	در توصیف رستنی ها آمده است؛ خلق آسمانها و زمین؛ بارش باران؛ باغ ها بهجت انگیز و رویش درختان : سوره نمل ۲۷ آیه ۶۰ کلمه ذات بهجت صفت حدائق است، در مجمع البیان گفته: ذات بهجت، یعنی چیزی که دارای منظره‌ای نیکو است که هر کس آن را ببیند مبتهج و خوشحال می‌گردد (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱۵، ص ۵۴۴).
	زخرف	زینتی است خوش نما و زرق و برق دار	۴ بار	سخنان خوش ظاهر و با آب و تاب/ خانه های زر و زیور یافته: یونس ۱۰ آیه ۲۴؛ انعام ۶ آیه ۱۱۲
	تسویل	تسویل آن است که نفس آنچه را خود بر آن اشتیاق دارد بیاراید و زشت را زیبا جلوه گر کند	۴ بار ماضی	آراستن نفس کار بد را فریبکاری نفس، آرزوهای دور و دراز و فریب شیطان یوسف ۱۲ آیه ۱۸ و ۸۳؛ طه ۲۰ آیه ۶۹؛ محمد ۴۷ آیه ۲۵

۱. زخرف ۴ بار در قرآن آمده و نام یکی از سوره‌های کریمه است

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۳۸

	<p>حبک</p> <p>تبرج</p>	<p>زیبایی؛ آفرینش برابر و یکسان؛ جمع</p> <p>زینت نمایی زن؛ خروج زن از منزل؛ کلمه «تبرج» به معنای ظاهر شدن در برابر مردم است (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱۶، ص ۴۶۳)</p>	<p>یک مورد</p> <p>یک بار</p>	<p>سوگند به آسمان تو در تو، ذاریات ۵۱ آیه ۷</p> <p>آشکار نکردن زینتها؛ برپاداشتن نماز و دادن زکات و اطاعت از اولی الامر؛ زدودن آلودگی؛ پاکی و پاکیزگی، احزاب آیه ۳۳</p>
	<p>نور</p>	<p>النور، الضوء؛ روشنایی و روشنی؛ مشکوه: گنجه و طاقچه ای که چراغ در آن واقع شود و نور دهد، مصباح: چراغ و چیز پر نور؛ زجاجه: آبگینه، بلور و شیشه؛ کوکب دری: ستاره پر نور؛ شجره مبارکه: درخت زیتون؛ زیت: روغن زیتون؛ نور علی نور: نور عظیم (سیاح، ۱۳۸۰)</p>	<p>ریشه نور</p> <p>۱۹۴ بار؛ ترکیب نور</p> <p>۳۶ بار؛ نور</p> <p>۱۰ بار</p>	<p>نور در معنای خداوند تبارک و تعالی آمده است. خدا نور آسمانها و زمین است؛ نور به معنی دین اسلام (توبه آیه ۳۲ و صف آیه ۸)؛ به معنای پیامبر اکرم (ص) (مائده آیه ۱۵)؛ هدایت الهی؛ نور ایمان؛ بیان حلال و حرام (اعراف آیه ۱۵۷ و شوری آیه ۵۲ و تعاین آیه ۸)؛ روشنایی روز (انعام آیه ۱)؛ نور در معنای عدل (زمر آیه ۶۹)، مائده آیه ۱۵؛ نور آیه ۴۴؛ مائده آیه ۴۶؛ توبه آیه ۳۱، نور آیه ۳۵؛ نور آیه ۳۵؛ نور آیه ۴۰، زمر آیه ۲۲؛ صف آیه ۸</p>
	<p>لون</p>	<p>رنگ؛ رنگ های به کاررفته در قرآن کریم به ترتیب زرد و سفید و سیاه و سبز و قرمز می باشد؛ رنگ زرد: اولین رنگ قرآنی و داری خواص منحصر به فرد. رنگ خالص، شادی، سرور، درخشندگی؛ سفید: روشنایی، نور، بشارت، امید، رحمت، درخشنده، لذت بخش، گوارا، توصیف همسران بهشتی، لباس احرام، یکدستی، پاکی؛ سیاه: خشم، تیرگی، جهالت، اندیشه غلط؛ سبز: رنگ لباس بهشتیان، نشانگر طراوت و زندگی، رنگ گیاهان و رنگ طبیعت، ارتباط با آب؛ قرمز: با واژه حمر و همراه رنگ های دیگر؛ رنگ خدایی؛ صبغه الله، آیه ۱۳۸ سوره بقره</p>	<p>لون ۹ مورد</p>	<p>اهمیت رنگ زرد؛ (رنگ میان سفیدی و سیاهی)؛ کاربرد رنگهای گوناگون همراه با گیاه و فضای سبز؛ ارتباط میان هیجان و رنگ زرد؛ رنگ سفید و زرد و سبز؛ سفیدی و سیاهی؛ روشنایی و تاریکی؛ جدایی مردمان با رنگ چهره هایشان؛ رنگ سفید ید بیضا مظهر بشارت و امید و رحمت؛ سبز رنگ لباس بهشتیان؛ سبز همراه سبزه و آب بیانگر حیات و سرزندگی و نشاط؛ ترکیب رنگهای سفید و سیاه و زرد و سبز و قرمز؛ رنگ خدایی رنگ توحید و ایمان؛ رنگ خدایی همراه عبادت و ایمان؛ رنگ خدایی بهترین رنگها؛ بقره ۲ آیه ۶۹ نحل آیه ۱۳؛ نحل آیه ۶۹ روم آیه ۲۲؛ فاطر آیه ۲۷؛ فاطر آیه ۲۸؛ زمر آیه ۲۱؛ رنگ خدایی؛ صبغه الله، آیه ۱۳۸ سوره بقره: صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَ نَحْنُ لَهُ عَبِيدُونَ (۱۳۸) (... یعنی می فهماند ... یک نوع رنگ خدایی است... و این بهترین رنگ است) (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱، ص: ۴۷۳).</p>
	<p>قدر</p>	<p>اندازه چیزی؛ میانه زین؛ سرشانه؛ توانایی؛ توانگری؛ فراخی؛ مقدار؛ ارزش؛ میزان؛ تناسب (سیاح، ۱۳۸۰)</p>	<p>۱۰ بار</p>	<p>زمان مشخص و معین؛ متناسب و اندازه بودن؛ عمل صالح همراه تناسب؛ معین کردن روزی و برافراشتن کوهها و انواع منابع و برکات؛ جاری ساختن چشمه ها همراه آب آسمانها؛ به اندازه توانایی؛ فکر همراه تناسب و قدر؛ مدت معین و معلوم؛ هدایت همراه قدر و اندازه؛ طه آیه ۴۰؛ سبا آیه ۱۱؛ فصلت آیه ۱۰؛ قمر آیه ۱۲؛ طلاق آیه ۷؛ مدثر آیه ۱۸؛ مدثر آیه ۱۹؛ مدثر آیه ۲۰؛ مرسلات آیه ۲۲؛ اعلی آیه ۳</p>

۲. واژه های مربوط به رنگ: زرد ۵ بار با واژه های: صفرا، صفر، مصفرا آمده است. سفید ۱۲ بار با واژه های ابیض، بیضا، بیض، ابیضیت، تیبض آمده است. سیاه ۷ بار و در ۶ آیه وجود دارد که ۳ مرتبه همراه رنگ سفید آمده است. سبز: در قرآن کریم کلمات خضر، خضرا، اخضر، مخضره به معنای سبز و نیز کلمه مدهامتان در سوره الرحمن و دیگری احوی در سوره اعلی که در مجموع ۱۰ بار در قرآن کلا رنگ سبز آمده است. قرمز: با واژه حمر تنها یک بار در سوره فاطر ۳۵ آیه ۲۷ آمده است (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيْضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ). رنگ خدایی: صبغه الله، سوره بقره آیه ۱۳۸

جدول ۲. سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

ماخذ: براساس (ستاری ساربانقلی ۱۳۸۸) و (خرقانی ۱۳۸۷) و پردازش تحقیق مبتنی بر متن قرآن کریم از نگارنده.

متن سوره	مصادقها و مفاهیم برگرفته زیبایی	نمونه زیبایی
مومنون ۲۳، بخشی از آیه ۱۴: آن گاه نطفه را به صورت علقه درآوردیم. پس آن علقه را مضغه گردانیدیم، و آن گاه مضغه را استخوانهایی ساختیم، بعد استخوانها را با گوشتی پوشانیدیم، تن آدمی هم آلتی است برای جان آدمی (همان، ج ۱۵، ص ۲۷).	مراحل آفرینش انسان و چگونگی رشد جنین؛ دمیدن روح؛ حسن خداوند به عنوان آفریننده از سوی دیگر نشانگر حسن انسان به عنوان آفریده است؛ توازن و اعتدال؛ هندسه زیبا و دقیق اندامهای انسان؛ تناسب آفرینش؛ تناسب شگفت قرارگیری و اندازه و ترکیب رنگها، توازن؛ زیبایی بعد روحانی و باطنی انسان؛ زیبایی انسان در صورتگری او؛ زیباترین صورت برای انسان؛ توجه به زیبایی انسان؛ اهمیت زیبایی انسان؛ بهترین نظام؛ بازگشت به مرکز و مبدا اصلی؛ زمین+ انسان+ آسمان؛ ساحت زمینی و ساحت آسمانی؛ اهمیت نظام و روزی پاکیزه و طیب؛ تصویرپردازی آفرینش و منزلگاههای آفرینش بشر؛ نظام سلسله مراتبی در خلق و روزی بشر؛ توجه مداوم بشر به خالق هستی؛ تناسب اجزا نسبت به یکدیگر؛ تناسب مجموع اجزا با آن هدفی که به خاطر آن غرض ایجاد شده است؛ اهمیت و ارزش انسان؛ اهمیت و تذکر مداوم به آدمی جهت به یادآوردن خالق.	زیبایی انسان
انفطار ۸۲، آیات ۶ تا ۸: ای انسان، چه چیز تو را در باره پروردگار بزرگواری مغرور ساخته؟ (۶) همان کس که تو را آفرید، و [اندام] تو را درست کرد، و [آن گاه] تو را سامان بخشید. (۷) و به هر صورتی که خواست، تو را ترکیب کرد.	تین ۹۵، آیه ۴: [که] براستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم.	
تغابن ۶۴، آیه ۳: آسمانها و زمین را به حق آفرید و شما را صورتگری کرد و صورتهایتان را نیکو آراست، و فرجام به سوی اوست.	المومن ۴۰، آیه ۶۴: خدا کسی است که زمین را برای شما قرارگاه ساخت و آسمان را بنایی و شما را صورتگری کرد و صورتهای شما را نیکو نمود	
ق ۵۰، آیه ۶: مگر به آسمان بالای سرشان ننگریسته‌اند که چگونه آن را ساخته و زینتش داده‌ایم و برای آن هیچ گونه شکافتگی نیست. (۶)	صافات ۳۷، آیه ۶: ما آسمان این دنیا را به زیور اختران آراستیم. (۶)	زیبایی
فصلت ۴۱، بخشی از آیه ۱۲: پس آنها را [به صورت] هفت آسمان، در دو هنگام مقرر داشت و در هر آسمانی کار [مربوط به] آن را وحی فرمود، و آسمان [این] دنیا را به چراغها آذین کردیم و [آن را نیک] نگاه داشتیم این است اندازه‌گیری آن نیرومند دانا. (۱۲)	و به یقین، ما در آسمان برجهایی قرار دادیم و آن را برای تماشاگران آراستیم. (۱۶) حجر ۱۵ آیه ۱۶ ضحی ۹۳ آیه ۱: وَالضُّحَى (۱)	آسمان
مدثر ۷۴ آیه ۳۴: وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ (۳۴) و سوگند به بامداد چون آشکار شود، (۳۴)	و به یقین، ما در آسمان برجهایی قرار دادیم و آن را برای تماشاگران آراستیم. (۱۶) حجر ۱۵ آیه ۱۶ ضحی ۹۳ آیه ۱: وَالضُّحَى (۱)	طبیعت
کهف ۱۸، بخشی از آیه ۸۶: تا آن گاه که به غروبگاه خورشید رسید، به نظرش آمد که [خورشید] در چشمهای گل آلود و سیاه غروب می‌کند...	معدن ۲۱، آیه ۱۰: وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالسَّمَاءِ بَالِغًا وَمَا خَلَقَ الذُّلْفَانَ وَالشَّجَرِ الْأَعْنَطَانَ وَالنَّجْمِ الثَّاقِبَاتِ وَالسَّمَاءِ مَطْمَاطَانَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ وَإِنَّ كَرَامًا سَمِعَ النَّجْمَ إِذَا ضَلَّتْ سَاقًا بِإِلَهِهَا إِذْ أَصْبَحَتْ وَتَسْمَعُ النُّجُومَ إِذَا مَضَى السَّيْفُ إِنَّهَا سَمْعَةٌ عَلِيمَةٌ	بیش از ۷۵۰ آیه
	نظاره در آفرینش زیبا؛ میان بر پاساختن و آراستن جدا کرده و هر کدام را مرحله ای از آفرینش لحاظ شده است. نبود نقص و گسست نیز نشانه کمال این آفرینش و زیبایی است؛ اهمیتی ویژه زیبایی با تاکید دوباره و مجدد بر زینت؛ ستارگان با آن عظمت در حکم زینتی برای آسمان اند؛ تعبیرستارگان به چراغ؛ هم زیبایی و هم کارکرد جهت دهی و هدایت؛ تعبیر ستارگان به کاخ؛ تعبیر منزلگاههای خورشید و ماه به کاخ؛ آراستن؛ سوگند خدا؛ سوگند به روشنایی روز؛ سوگند به بامداد؛ توصیف زیبایی های غروب خورشید؛ صحنه پردازی غروب؛ تصویرپردازی صبح (چهره گشودن صبح)؛ توجه و ستایش آسمان با سوگند خوردن؛ توجه به زیباسازی و زیبایی آسمان و فضای آسمان؛ روش نیکو و انتخاب؛ نمودهای عظمت و قدرت لایزال حق؛ نزول آب از آسمان و معرفی آن به عنوان علت زیبایی در روی زمین؛ اهمیت توجه به فضای بالا و آسمان در زیباسازی فضای بصری	

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۴۰

ادامه جدول ۲. سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>نمل ۲۷ بخشی از آیه ۶۰: یا آن کسی که آسمانها و زمین را خلق کرد و برای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله آن، باغهای بهجت انگیز رویانندیم.</p>	<p>توجه بیشتر قرآن به زیبایی های رویدنی و نباتی؛ برتری زیبایی نباتی بر زیبایی جمادی؛ پیوسته در حال پوشش؛ شادابی، خرمی و زیبایی رنگی؛ استفاده از واژه بهجت در مورد سبزه زارها؛ توجه</p>	<p>سبزه زار</p>
<p>حج ۲۲ بخشی از آیه ۵: زمین را (در فصل زمستان) خشک و مرده می‌باشد؛ اما هنگامی که آب باران بر آن فرو می‌نشیند، به حرکت درمی‌آید و می‌دهیم و از هر نوع گیاهان زیبا می‌دهید! (۵)</p>	<p>دادن به آفرینش و زیبایی آسمان؛ رویانیدن گیاهان در زمین پس از گسترانیدن آن و برافراشتن کوههای بلند؛ دشتهای هموار در کنار کوههای بلند زمینه ساز رویش گیاهان؛ تضاد این</p>	
<p>ق ۵۰ آیه ۷ تا ۱۱: و زمین را گستردهیم و در آن لنگر [آسا کوه] ها فرو افکنندیم و در آن از هر گونه جُفت دل‌انگیز رویانیدیم. (۷) برای هر بنده توبه‌کاری بیش از پندآموز باشد. (۸) و از آسمان، آبی پر برکت فرود آوردیم، پس بدان باغها و دانه‌های دروکردنی رویانیدیم. (۹) و درختان تناور خرما که خوشه روی هم چیده دارند. (۱۰) برای روزی بندگان است، و با آن [آب] سرزمین مرده‌ای را زنده گردانیدیم رستاخیز چنین است. (۱۱) ... آن حسنی ... که مانند گلها و درختان خرم و باغهای سبز دیدنش لذت‌آور است... یعنی چیزی که هر کس با آن اظهار مسرت و خوشحالی می‌کند... (همان، ج ۱۸، ص ۵۱۰).</p>	<p>دو سبب افزون شدن زیبایی شناسی منظر؛ چیدمان روی هم؛ حضور آب در سبزه زار؛ نزول آب از آسمان؛ نخلهای بلند قامت؛ تراکم فضای درختان؛ بارش باران بر سبزه زار؛ تصویرسازی (زنده شدن سرزمین مرده)؛ حضور آب در کنار فضاهای سبز؛ زنده شدن زمین مرده با آب و سبزه و درخت؛ پندآموزی؛ همراه بودن آفرینش و خلق همراه صورتگری و فضای سبز و آب و گیاه؛ حضور آب و سبزی و پستی و بلندی سبب زیبایی زمین است؛ شادی همراه سرسبزی سبزه زار</p>	
<p>نحل ۱۶ آیه ۶: وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ (۶) و در آنها برای شما زیبایی است، آن گاه که [آنها را] از چراگاه برمی‌گردانید، و هنگامی که [آنها را] به چراگاه می‌برید. (۶)</p>	<p>حرکت؛ جمال جامعه به استقلال، خودکفایی، تولید و توسعه (دامداری) است. در واقع جمال، استغناء و خودکفایی جامعه است؛ جمال جامعه در حرکت و تلاش است نه رکود و خمود؛ حرکت دسته جمعی نه تک روی</p>	<p>زیبایی جانداران</p>
<p>حجرات ۴۹ بخشی از آیه ۷: ... ولی خداوند ایمان را محبوب شما قرار داده و آن را در دلهایتان زینت بخشیده‌ایم، و (به عکس) کفر و فسق و گناه را منفورتان قرار داده است... (۷) خدا ... ایمان را در دلهایتان زینت داده... (همان، ترجمه المیزان، ج ۱۸، ص: ۴۶۸)</p>	<p>ایمان دوست داشتنی و زیبا؛ کفر و پلیدی و نافرمانی، از مظاهر زشتی؛ محبوب داشتن ایمان؛ زیبایی ایمان از جانب خداست؛ ارتباط زیبایی ایمان با قلب و دل؛ زیبایی و آراسته شدن دلها</p>	<p>زیبایی های معنوی و اخلاقی</p>
<p>بقره ۲ بخشی از آیه ۸۳: ... وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا... (۸۳) و به مردم نیک بگویید (۸۳)</p>	<p>دعوت به زیبایی در گفتار و کردار؛ ادب زیبا؛ دوری از خشونت و بدزبانی و بدفرجامی؛ سخن زیبا دشمنی و اختلاف افکنی شیطان را ناکارآمد می‌سازد. سخن موزون؛ سخن زشت ملازم فتنه و فساد؛ سعی در گفتار به شیوه احسن و بهترین نحو؛ تاکید بر زیبایی گفتار و رفتار</p>	<p>گفتار و کردار زیبا و سخن زیبا</p>
<p>اسرا ۱۷ آیه ۵۳: و به بندگانم بگو: «آنچه را که می‌زند، زیرا شیطان همواره برای انسان دشمنی آشکار است. (۵۳)</p>	<p>امر به رفتار خوب و زیبا با والدین؛ رفتار زیبا مترادف نیکی؛ زیبایی در حسن سلوک در خانواده؛ فضای معنوی در حریم خانواده</p>	<p>رفتار خوب با والدین</p>
<p>عنکبوت ۲۹ بخشی از آیه ۸</p>		

ادامه جدول ۲. سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا معارج ۷۰ آیه ۵ یوسف ۱۲ بخشی از آیه ۱۸ و ۸۳: ...فَاصْبِرْ جَمِيلًا... (۱۸) قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳)</p>	<p>صبر زیبا؛ عدم گله و شکایت؛ راضی بودن به رضای حق (صبرزیبایست پس چون زیبایست من در برابر این پیشامد صبر پیشه می کنم المیزان علامه طباطبایی)؛ خواهان صبر از خدا؛ التزام نهایی دانایی و حکمت با صبر؛ تاکید بر اینکه عدم صبوری ناشی از هوای نفس است</p>	<p>صبر</p>
<p>حجر ۱۵ بخشی از آیه ۸۵: ... پس، از آنها به طرز شایسته‌ای و زیبا صرفنظر کن (۸۵) و فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ... علاوه بر اینکه او را عفو کردم روی خوش هم به او نشان دادم، ... امام علی بن ابی طالب (ع) صفح را به عفو بدون عتاب تفسیر فرموده‌اند (همان، ج ۱۲، ص ۲۸۱)</p>	<p>گذشت زیبا؛ ارتباط آسمان و زمین و میان آنها با گذشت زیبا؛ تعلیم و تربیت سازنده؛ تطابق با منطق و قواعد زندگی انسانی، پیدایش ذوق و شهود و احساس زیبا جویی آدمی</p>	<p>گذشت</p>
<p>مزمّل ۷۳ آیه ۱۰: وَ اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ اهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (۱۰) و بر آنچه می‌گویند شکبیا باش و از آنان با دوری گزیدنی خوش فاصله بگیر. (۱۰)؛ هجر جمیل مخالفت قلبی ... ولی در ظاهر ملایمت ... و مدارات در دعوه الی الحق (طیب، ۱۳۷۸، ج ۱۳، ص ۲۵۳).</p>	<p>دوری گزیدن زیبا؛ صبر بر گفتار ناپسند؛ شکبایی؛ هجرت زیبا؛ آگاه ساختن و تحصیل اعتدال روحی</p>	<p>دوری زیبا</p>
<p>احزاب ۳۳ آیه ۲۸ و آیه ۴۹: ای پیامبر، به همسرانت بگو: «اگر خواهان زندگی دنیا و زینت آیند، بیاید تا مهرتان را بدهم و [خوش و] خرم شما را رها کنم. (۲۸).... ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر زنان مؤمن را به نکاح خود درآورید، آن گاه ... طلاقشان دادید، ... پس مهرشان را بدهید و خوش و خرم آنها را رها کنید. (۴۹)</p>	<p>خوشی و خرمی؛ عدم خشونت؛ صلح؛ دوری زیبا همراه با ادای مهر؛ تاکید بر ادای مهر؛ روانه کردن زیبا؛ همراهی ایمان با طلاق زیبا؛ زندگی دنیا همراه با زینت آن (نکوهش مادی صرف بودن)؛ همراهی ایمان با حسن رفتار و خوبی حتی در طلاق؛ نکوهش زیبایی مادی در قبال زیبایی معنوی؛ اهمیت بیشتر به زیبایی های معنوی</p>	<p>طلاق زیبا</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

مفهوم حیات طیبه در متن قرآن کریم پرداخته می‌شود. در این مرحله بعد از مشخص شدن مبانی و مفاهیم نظام زیبایی شناسی قرآن کریم، برای تمامی محورهای ذکر شده؛ اعم از نظام واژگان، سامانه‌های زیبایی قرآنی، نظام نشانه شناسی زیبایی قرآنی، پیشنهاداتی کاربردی در حیطه طراحی شهری در سه جدول شماره ۴ و ۵ و ۶ ارائه میشود. نتایج تفصیلی بررسی پدیده‌های زیبایی شناسی و سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم در محورهای سه گانه زیبایی انسان، زیباییهای طبیعت، و زیباییهای معنوی و اخلاقی، برای استفاده در فضاهای شهری؛ در جداول به تفصیل مشخص شده است. این جدول شامل کاربردها و مصداقهای زیبایی مورد نظر قرآنی در فضاهای شهری است.

پس از بررسی سامانه‌های زیبایی در قرآن کریم و بررسی مصادیق و مفاهیم مرتبط با موضوعات زیبایی انسان و زیبایی طبیعت و زیبایی‌های معنوی و اخلاقی که از بحث‌های حاصل در فضاهای شهری به صورت مصداق‌های مورد نظر نیز میتوان استفاده کرد؛ به بررسی نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم در حالت کلی نظیر وحدت، تناسب و توازن، چینش منظم، تنوع و تضاد، گوناگونی رنگ ها، پیراستگی از عیوب و نیز نشانه‌هایی همچون اثرگذاری معنوی، هدفمندی زیبایی شناسی، ساختار هندسی، همگرایی لفظ و معنا، بهره‌گیری از آرایش واژگانی متناسب و آرایش واژگانی متضاد، بهره‌گیری از ساختارهای چند وجهی و چند سطحی و چند لایه در قرآن، همانندی آغاز و پایان، استفاده از ساختار بندی متقارن، بهره‌گیری از تصویرپردازی و نیز

جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛ ماخذ: براساس (ستاری ساربانقلی ۱۳۸۸) و (خرقانی ۱۳۸۷) و پردازش تحقیق مبتنی بر متن قرآن کریم از نگارنده.

نشانه	توضیح	متن آیه و منبع
خداوند سرچشمه زیبایی‌ها	جهان بینی توحید محوری؛ استناد هم خوبها به خداوند؛ هر چه هست از اوست؛ بازگشت همه نیکی‌ها به خداوند؛ گواه بودن خداوند؛ آزمایش مومنان؛ اوست که تیر می‌افکند و اوست که می‌خنداند و می‌گریاند و می‌میراند و زنده می‌کند و اوست که کشتزار می‌رویاند؛ نظام خلق و آفرینش و پیدایی؛ او سرچشمه همه زیباییها؛ آنچه بر زمین است زینت و زیور و زیبایی زمین است و از سوی خدا؛ زیبایی برای آزمایش؛ زیبایی برای نیکوکاری؛ خداوند خالق و سرچشمه هر چیز؛ بازگشت به سوی او؛ تمامی آفریده‌های خداوند زیباست؛ زیبایی آفرینش انسان با گل؛ هر آنچه نیکوست و زیبا از آن و سوی اوست؛ خداوند در نام و نشان نیز زیباست؛ خداوند هم در نام زیباست هم در کار؛ خواندن خدا با نامهای زیبا؛ رها کردن غیرخدا (زیبایی‌های اصیل زیبایی‌های خدایی است)؛ زیبایی اصیل و واقعی از آن خداست و زیبایی‌های دیگر عاریتی و باطل است؛ رها کردن زیبایی‌های باطن و گرویدن به زیبایی‌های خدایی؛ کيفر طلب زیبایی‌های غیرخدایی؛ زیبایی آفرینش انسان از گل. در نتیجه زیبایی خلق فضاهای خاکی و کشش و طلب روحی انسان به سمت زیبایی فضاهای مانوس با فطرت اصیل آدمی؛ فطرت آدمی خداگونه است و طالب و دوستدار زیبایی؛ خداوند سرچشمه زیبایی‌ها	مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا: هر چه از خوبها به تو می‌رسد از جانب خداست و آنچه از بدی به تو می‌رسد از خود توست و تو را به پیامبری برای مردم فرستادیم و گواه بودن خدا بس است (۷۹): فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءَ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ: و شما آنان را نکشتید بلکه خدا آنان را کشت و چون [ریگ به سوی آنان] افکندی تو نیفکندی بلکه خدا افکند [آری خدا چنین کرد تا کافران را مغلوب کند] و بدین وسیله مؤمنان را به آزمایشی نیکو بیازماید قطعاً خدا شنوای داناست (۱۷): وَأَنْتَ هُوَ أَضْحَكٌ وَأَبْكِي: و هم اوست که می‌خنداند و می‌گریاند(۴۳): وَأَنْتَ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا: و هم اوست که می‌میراند و زنده می‌گرداند (۴۴): إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا: در حقیقت ما آنچه را که بر زمین است زیور برای آن قرار دادیم تا آنان را بیازماییم که کدام یک از ایشان نیکوکارترند (۷): ... زِيْنًا لِّكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ...: برای هر امتی کردارشان را آراستیم... (۱۰۸): ذَلِكُمْ اللَّهُ رُبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ: این است خدا پروردگار شما [که] آفریننده هر چیزی است خدایی جز او نیست پس چگونه [از او] بازگردانیده می‌شوید (۶۲): الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِن طِينٍ: همان کسی که هر چیزی را که آفریده است نیکو آفریده و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد (۷): اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى: خدایی که جز او معبودی نیست [و] نامهای نیکو به او اختصاص دارد (۸): لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ: و نامهای نیکو به خدا اختصاص دارد پس او را با آنها بخوانید و کسانی را که در مورد نامهای او به کژی می‌گیرند رها کنید زودا که به [سزای] آنچه انجام می‌دادند کيفر خواهند یافت (۱۸۰) قرآن کریم؛ نساء ۴ - آیه ۷۹/ انفال ۸ - آیه ۱۷؛ نجم ۵۳ - آیه ۳۳ و ۴۴؛ کهف ۱۸ - آیه ۷؛ انعام ۶ - بخشی از آیه ۱۰۸؛ غافر ۴۰ - آیه ۶۲ سجده ۳۲ - آیه ۷؛ طه ۲۰ - آیه ۸؛ اعراف ۷ - آیه ۱۸۰
وحدت	نماد یگانگی کردگار؛ نخستین نشانه در شی زیبا؛ دلالت گسترده و قابل انعطاف؛ صفت کمال یا اکتمال ذات وحدانیت آن است؛ وحدت وصف کاملترین واحد یعنی خداوند است؛ همه زمین ملک حضرت حق؛ یگانگی امت اسلامی؛ مفهوم امت؛ خلیفه الله فی الارضه؛ توحید؛ امه واحد؛ مفهوم امت در اندیشه اسلامی؛ تاکید گسترده بر لزوم توحید و وحدت؛ ذکر نیکی و خوبی و لزوم خوبی بعد تذکر به وحدت و یگانگی	تمام کتاب قرآن کریم؛ ۶۰ آیه در مورد کلمه واحد؛ قرآن کریم؛ بقره ۲ - آیه ۱۳۳ و آیه ۱۶۳ و آیه ۲۱۳: وَوَصَّي بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۳۲) أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۳) وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۱۶۳) كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً ... (۲۱۳) / النَّسَاء ۴ - آیه ۱ و - آیه ۳ و آیه ۱۱ و آیه ۱۲ و آیه ۱۷۱: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ... (۱) ... إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ... (۱۷۱) / المائدة ۵ - آیه ۴۸ و آیه ۷۳: ... وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۴۳

ادامه جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ... (۴۸)... وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ... (۷۳) / الْأَنْعَامِ ۶- آیه ۱۹ و آیه ۹۸ : ... قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ... (۱۹) وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ... (۹۸) / الْأَعْرَافِ ۷- آیه ۱۸۹: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ... (۱۸۹) / الثَّوْبَةِ ۹- آیه ۳۱ : ... إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ... (۳۱)؛ يونس ۱۰- آیه ۱۹: وَمَا كَانَ لِلنَّاسِ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ... (۱۹)؛ هود ۱۱- آیه ۱۱۸؛ يوسف ۱۲- آیه ۳۱ و آیه ۳۹ و آیه ۶۷ الرعد ۱۳- آیه ۴ و آیه ۱۶؛ إبراهيم ۱۴- آیه ۴۸ و آیه ۵۲؛ النحل ۱۶- آیه ۹۳ و آیه ۲۲ و آیه ۵۱؛ الكهف ۱۸- آیه ۱۱۰؛ الأنبياء ۲۱- آیه ۹۲ و آیه ۱۰۸؛ الحج ۲۲- آیه ۳۴ : ... فَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ... (۳۴)؛ المؤمنون ۲۳ آیه ۵۲: وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونَ (۵۲)؛ الفرقان ۲۵- آیه ۳۲ : ... جُمَلَةٌ وَاحِدَةٌ... (۳۲)</p>	<p>کردگار؛ تذکر بر یکسان بودن نوع آفرینش و خلقت و نظام وحدت بشری؛ توحید همواره مرکزیتی دارد که از آن منبعت شده و به آن وابسته است؛ برخی نشانه های وحدت عبارتند از: هماهنگی اجزاء، تناسب، توازن، تحول و سیر تدریجی، تکراری موزون در قرارگیری با مرکز نیروی قدرتمند؛ توحید همراه مرکزیت و فضایی دعوت کننده و دعوتگر است (دوری از نظام شرک و دعوت به گرایش حق)</p>	
<p>إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ؛ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ؛ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا؛ وَخَلَقَ كُلُّ شَيْءٍ قَدْرَهُ تَقْدِيرًا؛ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى هَمَانِ كَهَ آفَرِيدِ وَ هَمَاهَنُكَى بَخْشِيدِ (۲) وَ أَنْكُهَ اِنْدَاذَهَ گِيرِى كَرْدِ وَ رَاهِ نَمُودِ (۳)؛ وَالْأَرْضِ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ نَ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ؛ قمر ۵۴ آیه ۴۹؛ رعد ۱۳، آیه ۸؛ طلاق ۶۵، آیه ۳؛ فرقان ۲۵، آیه ۲؛ اعلیٰ ۸۷ آیات ۳ و ۲؛ سجده ۳۲ بخشی از آیه ۷: الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ</p>	<p>هندسه دقیق و منظم هستی؛ هر چیز به اندازه و نسبت مشخص؛ ارتباط خلق و قدر و زیبایی؛ دو صفت خلق: قدر (تناسب) و حسن (زیبایی)؛ حسن خلق و قدر خلق؛ هندسه و مرزبندی مشخص؛ اجزا دارای سازش و هماهنگی؛ پیروی از قانون تناسب در حجم ها و فاصله ها؛ هدایت متوازن و متناسب؛ توجه به ابعاد مادی و معنوی حیات انسان</p>	<p>تناسب و توازن</p>
<p>سوره طور ۵۲ آیه ۲۰: مُكْتَبِينَ عَلَى سُرُرٍ مَصْنُوفَةٍ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ بِرِ تَخْتِهَائِي رَدِيفِ هَم تَكِيَه زدهاند و حوران درشت چشم را همسر آنان گردانده ایم؛ غاشبه ۸۸ آیه ۱۵: وَتَمَارِقُ مَصْنُوفَةٌ وَ بِالشِهَائِي پهلوی هم [چیده]؛ زمر ۳۹ آیه ۲۰: لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ عُرفٌ مِّنْ فَوْقِهَا عُرفٌ مُّبِينَةٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَدَ اللَّهُ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ؛ نوح ۷۱، آیه ۱۵: أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا؛ ق ۵۰، آیه ۱۰: وَاللَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نُّصِيدٌ؛ واقعه ۵۶، آیه ۲۹: وَ طَلَّحَ مَنْضُودٍ</p>	<p>چیده شدن با نظم و ترتیب نشانه زیبایی؛ تنظیم بر فراز هم قرار گرفتن؛ چینش منظم ساختمان های بر فراز هم؛ چینش نظام دار؛ آسمانهای منطبق بر هم؛ به صورت ردیفی کنار هم؛ منطبق بر هم؛ خوشه های درخت خرما و موز روی هم چیده شده؛ نمونه زیبایی طبیعت</p>	<p>چینش منظم</p>
<p>وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوَّجِينَ أَنْثِينَ يُغَشِي اللَّيْلُ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ فِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ وَجِثَاتٌ مِنْ أَغْنَابٍ وَرِزْقٌ وَتَخِيلُ صُنُوفًا وَغَيْرُ صُنُوفَانِ يُسْمَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُقِضَلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضِهَا الْأَكْلُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ؛ رعد ۱۳، آيات ۳ و ۴؛ نازعات ۱۷۹ آیه ۲۹: وَأَغْطِشُ لَيْلَهَا وَأَخْرِجُ ضُحَاهَا (۲۹) و شبش را تیره و روزش را آشکار گردانید</p>	<p>انواع مختلف از جماد و نبات و حیوان و انسان؛ گونه های بسیار و متنکر؛ تفاوت گونه ها؛ همه در عین وحدت یکپارچه؛ هر موجود در جای خود نقشی را در این مجموعه ایفا می کند؛ زمین و آسمان؛ شب و روز؛ کوه و دشت؛ سپیدی و سیاهی</p>	<p>تنوع و تضاد</p>
<p>بقره ۲ آیه ۶۹ گفتند: «از پروردگارت بخواه، تا بر ما روشن کند که رنگش چگونه است؟» گفت: «وی می فرماید: آن ماده گاوی است زرد یک دست و خالص، که رنگش بینندگان را شاد می کند.»؛ نحل ۱۶ آیه ۱۳: و آنچه را در زمین به رنگهای گوناگون برای شما پدید آورد بی تردید، در این برای مردمی که پند می گیرند نشانه ای است؛</p>	<p>توجه به زیبایی شناسی رنگ؛ رنگ سبز؛ رنگ بهشتی؛ سبز نشانگر نعمت و خرمی؛ رنگ زرد رنگی شادی بخش؛ تنوع رنگ های آفرینش؛ اشاره به تنوع رنگ در پدیده ها؛ سوره فاطر گستره ای وسیع از تنوع</p>	<p>گوناگونی رنگ ها</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014
۳۴۴

<p>نحل آیه ۶۹: ...شهدی که به رنگهای گوناگون است بیرون می‌آید. در آن، برای مردم درمانی است... روم ۳۰ آیه ۲۲: و از نشانه‌های او آفرینش آسمانها و زمین و اختلاف زبانهای شما و رنگهای شماست... فاطر ۳۵ آیه ۲۷: آیا ندیده‌ای که خدا از آسمان، آبی فرود آورد و به آن میوه‌هایی که رنگهای آنها گوناگون است بیرون آوردیم؟ و از برخی کوه‌ها، راهها [و رگه‌ها] سپید و گلگون به رنگهای مختلف و سیاه پر رنگ [آفریدیم]. فاطر ۳۵ آیه ۲۸: زمر آیه ۲۱: مرسلات آیه ۳۳: نحل آیه ۵: اعراف آیه ۱۰۸: صافات آیه ۳۶ و ۴۹: بقره آیه ۱۸۷: آل عمران آیه ۱۰۶ و ۱۰۷: بقره آیه ۱۳۸: روم آیه ۲۲ و ۵۱: حدید آیه ۲۰: یوسف آیه ۸۴: نحل آیه ۵۸: طه آیه ۲۲: شعرا آیه ۳۳: زخرف آیه ۱۷: و چون یکی از آنان را به آنچه به [خدای] رحمان نسبت می‌دهد خبر دهند چهره او سیاه می‌گردد در حالی که خشم و تاسف خود را فرو می‌خورد: زمر ۳۹ آیه ۶۰: و روز قیامت کسانی را که بر خدا دروغ بسته‌اند رو سیاه می‌بینی آیا جای سرکشان در جهنم نیست</p>	<p>رنگها؛ سوره زمر تنوع و دگرگونی رنگ گیاهان؛ یادآوری نعمتها و زیبایی های گوناگون؛ نور؛ اندیشه و تعقل؛ رنگ و نور و آب؛ بصیرت؛ ارتباط میان سرعت و تکاپو و هیجان رنگ زرد؛ اشاره به نظام منافع رنگ برای بشر؛ ایجاد سرور و نشاط با نظام رنگ؛ رنگ سفید رنگ مظهر امید و بشارت و رحمت؛ سفیدی برای وصف نعمات بهشتی؛ بازتاب اعمال نیک و بد در رنگ سیما؛ رنگ خدایی؛ رنگ زرد ۵ بار و رنگ سفید ۱۲ بار، رنگ سیاه ۷ بار و رنگ سبز ۱۰ مورد، قرمز یکبار در قرآن کریم بکار رفته است؛ الوان در معنای نعمتهای الهی نیز ذکر شده</p>	
<p>ق ۵۰ آیه ۶: أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ؛ مگر به آسمان بالای سرشان ننگریسته‌اند که چگونه آن را ساخته و زینتش داده‌ایم و برای آن هیچ گونه شکافتگی نیست؛ الذی خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ؛ همان که هفت آسمان را طبقه طبقه بیافرید در آفرینش آن [خدای] بخشایشگر هیچ گونه اختلاف [و تفاوتی] نمی‌بینی باز بنگر آیا خلل [و نقصانی] می‌بینی؛ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ؛ باز دوباره بنگر تا نگاهت زبون و درمانده به سوی بازگردد؛ ... لَا شَيْءَ فِيهَا... بی‌نقص است؛ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا؛ ستایش خدایی را که این کتاب [آسمانی] را بر بنده خود فرو فرستاد و هیچ گونه کژی در آن نهاد؛ ملک ۶۷ آیه ۳: ملک ۶۷ آیه ۴: بقره ۲-بخشی از آیه ۷۱: کهف ۱۸ آیه ۱: قرآن کریم در تمامی احوال و از همه جهات مستقیم و بدون اعوجاج است... نه در عصر نزولش دستخوش باطل شده و نه بعد از آن (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه المیزان، ج ۱۳، ص: ۳۳۰).</p>	<p>سلامت از عیوب؛ کمال؛ فقدان هرگونه نقض و عیب؛ عدم یافتن کاستی و ناهمگونی در نظام هستی؛ دوری از کاستی و ناهمگونی؛ بی نقص بودن؛ پیراستگی از کژی و ناراستی؛ پرهیز از عیب و کاستی هم در امور مادی و هم امور معنوی؛ درماندگی از یافتن عیب و خلل و نقصان در نظام آفرینش هستی؛ توجه به آسمان و زیبایی همراه با پیراستگی از عیوب و کمال؛ بازنگریستن و تدبر دوباره؛ بی‌نقص بودن و کمال و مبرا بودن از عیب های مادی و معنوی؛ پیراستگی قرآن از هر گونه کژی؛ ستایش و شکر برای دوری از عیوب؛ عیب و کاستی و کژی هم آفت زیبایی معنوی و هم مادی</p>	<p>پیراستگی از عیوب</p>
<p>اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلْ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ؛ خدا زیباترین سخن را [به صورت] کتابی متشابه متضمن وعد و وعید نازل کرده است آنان که از پروردگارشان می‌هراسند پوست بدنشان از آن به لرزه می‌افتد سپس پوستشان و دلشان به یاد خدا نرم می‌گردد این است هدایت خدا هر که را بخواهد به آن راه نماید و هر که را خدا همراه کند او را راهبری نیست/ این آیه بیان هدایت قرآن و تعریف آن نیز هست (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ۳۸۹)؛ وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ؛ چون آنچه را به سوی این</p>	<p>تاثیر اثرگذاری معنوی قرآن؛ تاکید خداوند بر زیباترین سخن؛ لرزه افتادن پوست بدن ویافتن هدایت با زیبایی قرآن؛ تاثیر این زیبایی خدایی است؛ ایمان تحت تاثیر زیبایی قرآن؛ حقیقت و زیبایی؛ تاثیرگذاری معنوی قرآن در هدایت؛ گواه و شاهد بر حقیقت و زیبایی قرآن؛ اشک؛ تاثیرگذاری در دلها و اثرات روحی و روانی زیبایی قرآن و نرم شدن دلها و کاستن از آلام و دردها؛ اثرگذاری معنوی از سوی خداوند؛ برانگیختن عاطفه و شور درون؛ شورانگیزی</p>	<p>اثرگذاری معنوی</p>

ادامه جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>پیامبر نازل شده بشنوند می‌بینی بر اثر آن حقیقتی که شناخته‌اند اشک از چشم‌هایشان سرازیر می‌شود می‌گویند پروردگارا ما ایمان آورده‌ایم پس ما را در زمره گواهان بنویس؛ الزمره ۳۹ - آیه ۲۳، المائده ۵ - آیه ۸۳</p>	<p>برای هدایت؛ زیبایی از بعدی معنوی فراتر از بعد مادی برخوردار است که درک آن نیازمند هدایت است</p>	
<p>اصل هدفمندی زیبایی برای تاثیرگذاری؛ چون اساس دعوت قرآن، هدایت است؛ زیبایی شناسی قرآن نیز علاوه بر مباحث هنری و مادی، معنوی و هدفمند است؛ زیبایی قرآنی با تأکید بر هدفهای آموزشی و بیان اندرز و عقیده و اخلاق است؛ هستی، هدفمند و دارای حرکت تکاملی است. «إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ» (قرآنی، ۱۳۸۳، ج ۹، ص ۴۹۱)؛ سعادت بشر بر دو رکن استوار است: معرفت و شناخت آفریدگار ... هدف‌شناسی (داورپناه، ۱۳۷۵، ج ۹، ص ۵۶)؛ قرآن کریم مسأله هدفداری جهان و انسان را با تأکید و اصرار فراوان مطرح می‌سازد (جعفری، بی تا، ج ۲، ص ۳۳۹)</p>	<p>هدف مندی زیبایی شناسی</p>	
<p>نظم و پیوند میان موضوعات مختلف؛ شکل هماهنگ شده مفاهیم؛ مفاهیم قرآنی در نظامی معناشناسی قرار دارند؛ واژه علاوه بر معنای ظاهری در ترکیبی از واژه‌های دیگر و با ساختار هندسی آن؛ نظام ارگانیک قرآنی در مثلثیت؛ ساختار نظام معنایی؛ تناسب و هماهنگی در تالیف عبارات با گزینش واژگان و آنگاه نظم و چینش آنها در نظامی ویژه در بالاترین درجه فصاحت و بلاغت؛ آهنگ و موسیقی ناشی از ساختار هندسی گزینش منظم واژگان؛ ساختار هندسی در نکته‌های بلاغی و سازگار با بافت محتوایی؛ آیه: «إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» ناظر به توحید ربوبی و تنظیم هندسی تمام پدیده‌ها می‌باشد (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، مقدمه، ص ۲۰)؛ قدر خدا هندسه و ابعاد دادن به موجود و تعیین مدت بقای آنست (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ترجمه میزان، ج ۱۳، ص ۱۰۲).</p>	<p>ساختار هندسی</p>	
<p>مثال: سوره فاتحه الكتاب: آغاز سوره ملایم و رحمت و حمد و آیات با حروف ملایم ح م ر ع ل ن: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱) اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲) الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۳) در بخش میانی مسایل قیامت و عبودیت و استعانت و صراط مطرح شده است. حروف هم متناسب با تناسب آهنگ مستحکم و استوار دارند: (د) مشدد) ت ص ط ق: مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۴) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵) اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۶) بخش سوم معرفی نوع صراط و بندگان نیکو و نمونه و خالی از خشونت لفظی: انعمت عليهم: صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ، بخش آخر اشاره به گمراهان مورد خشم و غضب خداوند و با حروف خشن و غلیظ: غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (۷) در سوره‌های دیگر هم این موضوع دیده میشود: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۱) مَلِكِ النَّاسِ (۲) إِلَهِ النَّاسِ (۳) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (۴) الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ (۵) مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (۶) سوره الفلق: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (۱) مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ (۲) وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (۳) وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ (۴) وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (۵)</p>	<p>هماهنگی لفظ و معنا در واژه‌های قرآن؛ تغییر نظم با تغییر محتوا؛ آهنگ واژه‌های بهشتی نرم و طربناک؛ آهنگ واژه‌های تصویرگر جهنم خشمناک؛ آهنگ مضمون متناسب با موضوع متحول می‌شود؛ کلمات نرم و کلمات تند؛ تفاوت در آوا و آهنگ و تفاوت در تفاوت در معنا و مفهوم و تفاوت در ظرفیت و تفاوت در صورت؛ در سوره‌های دیگر قرآن هم مثل ناس، فلق، مسد، فیل، قریش، همزه و... این موضوع صدق می‌کند؛ واژه‌های ملایم و نرم با محتوای رحمت و نعمت؛ واژه‌های با آهنگ استوار و محکم متناسب با مسائل و مباحث عبادی و دستورات دینی و قیامت و معاد؛ واژه‌های با آهنگ خشن متناسب گمراهان</p>	<p>همگرایی لفظ و معنا</p>
<p>احزاب ۳۳- آیه ۳۵: إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَنَاتِ وَالْقَنَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَشِيعِينَ وَالْخَشِيعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّامِتِينَ وَالصَّامِتَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (۳۵)؛ مردان و زنان مسلمان، و مردان و زنان با ایمان، و مردان و زنان عبادت‌پیشه، و مردان و زنان راستگو، و مردان و زنان شکبیا، و مردان و زنان فروتن، و مردان و زنان صدقه‌دهنده، و مردان و زنان روزه‌دار، و</p>	<p>قراگیری واژگان متناسب با ریتم و ضرباهنگ متناسب؛ قرارگیری عناصر جایگزین هم معنا آسیب ساختاری بر متن وارد می‌سازد؛ جایگزین واژگان هم از بعد معنا شناسی و هم ساختاری متناسب و بهینه؛ هماهنگ سازی کلان متنی با محیط زبانی (مثال: ده فاعل جمع مونث با ده فاعل جمع مذکر در احزاب ۳۳- آیه ۳۵)؛</p>	<p>آرایش واژگانی متناسب</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

ادامه جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>مردان و زنان پاکدامن، و مردان و زنانی که خدا را فراوان یاد می‌کنند، خدا برای آنان آمرزشی و پاداشی بزرگ فراهم ساخته است. (۳۵) اسلام در کرامت و حرمت اشخاص ... فرقی بین زن و مرد نگذاشته (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶، ص ۴۷۰).</p>	<p>اهداف معناشناختی؛ مفاهیم زیبایی شناسی و فصاحت با بعد تربیتی؛ فضا سازی متناسب واژگان؛ معنا و ریتم و ضرباهنگ متناسب هدف</p>	
<p>فاطر ۳۵-آیه ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲: وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ (۱۹) وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (۲۰) وَلَا الظُّلُّ وَلَا الخُرُورُ (۲۱) وَمَا يَسْتَوِي الْأَخْيَاءُ وَلَا الْأُمَوَاتُ...؛ واقعه ۵۶ آیه ۳: خَافِضَةً رَافِعَةً؛ پست کننده [و] بالا برنده؛ واقعه ۵۶ آیه ۴۹: قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ: بگو در حقیقت اولین و آخرین / واقعه ۵۶ آیه ۳۹ و ۴۰: ثَلَاثَةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ وَثَلَاثَةٌ مِّنَ الْآخِرِينَ</p>	<p>عناصر متضاد در سازه های قرآنی با چینش؛ مجواری مثبت و منفی؛ تصویر منفی و تصویر مثبت (مثال کور و بینا؛ ضلمت و نور)؛ به صورت جداگانه یا بافاصله؛ تبشیر و انداز؛ اول و آخر</p>	<p>آرایش واژگانی متضاد</p>
<p>سطح اول: وَالضُّحَىٰ (۱) وَاللَّيْلُ إِذَا سَجَىٰ (۲) مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ (۳) وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ (۴) وَأَسْوَفَ يُطِيعُكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ (۵): سوگند به روشنایی روز (۱) سوگند به شب چون آرام گیرد (۲) [که] پروردگارت تو را وانگذاشته و دشمن نداشته است (۳) و قطعا آخرت برای تو از دنیا نیکوتر خواهد بود (۴) و بزودی پروردگارت تو را عطا خواهد داد تا خرسند گردی (۵) // سطح دوم: أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ (۶) وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ (۷) وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ (۸) مگر نه تو را یتیم یافت پس پناه داد (۶) و تو را سرگشته یافت پس هدایت کرد (۷) و تو را تنگدست یافت و بی نیاز گردانید (۸) // سطح سوم: فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (۹) وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (۱۰) وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (۱۱): و اما [تو نیز به پاس نعمت ما] یتیم را میازار (۹) و گدا را مران (۱۰) و از نعمت پروردگار خویش [با مردم] سخن گوی (۱۱) مضمون ربطی سطح اول اعلام سخنی به پیامبر و تعهد به وی، سطح دوم نیز شامل سه پرسش انکاری از او؛ آخرین سطح از سه دستورالعمل برای پیامبر تشکیل شده است.</p> <p>ضحی ۹۳ تمام سوره که ۱۱ آیه دارد؛ ضحی ۹۳- آیه ۱ تا ۵ سطح اول؛ ضحی ۹۳- آیه ۶ تا ۸ سطح دوم؛ ضحی ۹۳- آیه ۹ تا ۱۱ سطح سوم</p>	<p>ویژگی ابتکاری در قرآن؛ ترکیب بندی با سطوحی متفاوت؛ هر یک از سطوح خود لایه ای مستقل است؛ ساختار پلکانی لایه های به هم پیوسته با مضمون ربطی؛ در مضمون ربط دهنده یکسانی مشترک بوده و با سطوحی دیگر دنبال می شوند. در سطح دوم نیز جملاتی وجود دارد که از مضمون ربطی متفاوت- ولی مرتبط با سطح اول- برخوردارند، و بلاخره سطح سوم با همان ویژگیها، این ساختار واژگانی را پایان می بخشد؛ برخی ترکیب بندی های قرآنی با ویژگیهای خاص زیبایی شناسی از سطوح مختلفی از جملات تشکیل شده اند که هر کدام لایه مستقلی هستند. این سطوح شامل جملاتی هستند که در مضمون ربط دهنده یکسانی مشترک بوده و با سطوحی دیگر دنبال می شوند؛ ساختار سلسله مراتبی سطوح؛ ساختار مرحله به مرحله در حال بیان و ارتقا سطوح بینشی همراه با مفاهیم هنری و دعوت کنندگی برای تداوم موضوع است.</p>	<p>ساختارهای چند وجهی و چند سطحی و چند لایه قرآن</p>
<p>رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا: ممتحنه ۶۰- آیه ۵؛ ابراهیم (ع) و یارانش در دعای خود ندای ربنا را پی در پی تکرار کرده اند تا به این وسیله رحمت الهی را به جوش آورند (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص: ۳۹۹)</p>	<p>آغاز و پایان واژه خاص؛ ابتدا و انتها دیگر واژه ها را پوشش می دهد؛ آغاز و پایان تشابه معنایی و ماهیتی</p>	<p>همانندی آغاز و پایان جملات</p>
<p>جمعه ۶۲ آیه ۵: بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وََاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ غافر ۴۰ آیه ۷۹: اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْآنْعَامَ لِيَتَرَكَبُوا مِنْهَا وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ</p>	<p>پایان و آغاز واژه خاص؛ ایجاد انسجام و هماهنگی؛ انعطاف و تمرکز بر روی واژه خاص؛ تکرار عناصر سبب انسجام ساختاری می شود</p>	<p>همانندی پایان و آغاز جملات</p>

ادامه جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>وَتَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ - وَزَرَائِبُ مَبْنُوتَةٌ و بالشبهایی پهلوی هم- و فرشهایی گسترده (۱۶)؛ وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ - وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ؛ و آن دو را کتاب روشن دادیم- و هر دو را به راه راست هدایت کردیم (۱۱۸)؛ غاشیه ۸۸- آیه ۱۵ و ۱۶؛ صافات ۳۷ آیه ۱۱۷ و ۱۱۸</p>	<p>تقارن ویژگی مهم تعدادی از سازه های قرآنی؛ قطعات موزون با ساختار متقارن؛ از لحاظ ساخت واژه و تعداد حروف متشابه؛ تقارن متوازی واژه، صدا، کلمه و جمله؛ تقارن همراه موسیقی باطنی هدایتگر</p>	<p>ساختار بندی متقارن</p>
<p>سوره نحل ۱۶ آیات ۹۵ تا ۱۰۰: وَ لَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِيَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۵) مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقِي وَ لَنَجْزِيَنَّهُ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۶) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۹۷) فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (۹۸) إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۹۹) إِيَّمَا سُلْطَانَهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۱۰۰) و پیمان خدا را به بهای ناچیزی مفروشید، زیرا آنچه نزد خداست- اگر بدانید- همان برای شما بهتر است. (۹۵) آنچه پیش شماست تمام می‌شود و آنچه پیش خداست پایدار است، و قطعاً کسانی را که شکیبایی کردند به بهتر از آنچه عمل می‌کردند، پاداش خواهیم داد. (۹۶) هر کس- از مرد یا زن- کار شایسته کند و مؤمن باشد، قطعاً او را با زندگی پاکیزه‌ای، حیات حقیقی] بخشیم، و مسلماً به آنان بهتر از آنچه انجام می‌دادند پاداش خواهیم داد. (۹۷) پس چون قرآن می‌خوانی از شیطان مطرود به خدا پناه بر، (۹۸) چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده‌اند، و بر پروردگارشان توکل می‌کنند، تسلطی نیست. (۹۹) تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی‌گیرند، و بر کسانی که آنها به او [خدا] شرک می‌ورزند. (۱۰۰)</p>	<p>پیمان خداوند؛ میثاق گیرنده خداوند و میثاق دهنده انسان و شاهد بر میثاق خود انسان است؛ بهره و بهای اندک دنیا؛ عالم عند الله؛ ویژگیهای حیات طیبه و عالم عند زندگی حقیقی؛ جامع خیر دنیا و آخرت؛ پایداری؛ نامحدود بودن؛ کمال وجودی؛ معیار و میزان بودن؛ جایگاه کتب قدسی؛ جلوه آیات الهی؛ علم؛ نور؛ جایگاه راستی؛ عبودیت؛ کرامت؛ روزی مخصوص؛ نصرت؛ رحمت خاص؛ پاداش نیکوکاری؛ عقوبت بدکاری؛ توجه به عالم آخرت؛ سلام، سلامتی، نداشتن کاستی و بیماری؛ توجه به اهمیت زندگی نزد پروردگار؛ فانی بودن زیبایی های دنیوی و باقی بودن زیبایی های اخروی؛ پرهیز از شیطان و تباهی و فساد در سایه ایمان به خدا و توکل بر پروردگار؛ فضای معنوی و الهی رحمانی و نفی سلطه فضای شیطانی</p>	<p>حیات طیبه</p>
<p>فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ - وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ؛ پس هر که هموزن ذره‌ای نیکی کند آن را خواهد دید- و هر که هموزن ذره‌ای بدی کند آن را خواهد دید؛ إِنْ اللَّهُ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا؛ در حقیقت خدا هموزن ذره‌ای ستم نمی‌کند و اگر نیکی باشد دو چندانش می‌کند؛ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُكُمْ عَلَىٰ الْآلَاءِ تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید برای خدا به داد برخیزید به عدالت شهادت دهید و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید عدالت کنید که آن به تقوا نزدیکتر است و از خدا پروا دارید که خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است؛ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ؛ بگو پروردگارم به دادگری فرمان داده است و در هر مسجدی روی خود را مستقیم [به سوی قبله] کنید و در حالی که دین خود را برای او خالص گردانیده‌اید وی را بخوانید همان گونه که شما را پدید آورد برمی‌گردید؛ وَتَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا؛ و ترازوهای داد را در روز رستاخیز</p>	<p>مفاهیم قسط و عدل در کنار هم؛ شرط جامعه اسلامی؛ نام بردن از ترازو و میزان برای یادآوری اهمیت عدالت و سنجش خوبی و بدی ها؛ وجود معیار و محک؛ واژه هایی مثل مِثْقَالَ و ذره نشان دهنده دقت در عدالت؛ عدم ظلم و تبعیض؛ نیکی مضاعف در برابر خوبی؛ عدل و داد و تقوی؛ تذکر دهی مداوم به آگاهی خداوند و فضای ذکر؛ عدل و داد در کنار نیایش و فضاهای توحیدی؛ ذکر مدام یاد خدا؛ رعایت عدل؛ عدل فقط عدالت قضایی و اجتماعی نیست، نقش عدل در اساس خلقت عالم و تداوم هستی کائنات است. در شهر وجود عدل توزیع متناسب و بهینه امکانات شهری و دسترسی متعادل شهروندان در عین استقرار و مکان یابی مناسب هر عنصر و فضای شهری و ارتباط منطقی و مناسب آنها با</p>	<p>عدالت</p>

<p>می‌نهییم پس هیچ کس [در] چیزی ستم نمی‌بیند؛ الزلزله ۹۹- آیه ۸: النساء ۴- آیه ۴۰: المائدة ۵- آیه ۸/ اعراف ۷ آیه ۲۹: انبیا ۲۱ آیه ۴: به درستی که خداوند دوست میدارد مردم عدالت‌پرور را (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، پاورقی ج ۶ ص: ۴۹۸)</p>	<p>هم است؛ تعادل در نظام کل و در اجزا؛ تعادل در ارتباط متقابل با محیط؛ فضای آرامش دهنده</p>	
<p>والضحی، واللیل اذا سجی؛ الرحمن علی العرش الاستوی؛ آهنگ در سوره الضحی آرام و نرم است متناسب با تصویر هنری طلوع سپیده و شب آرام و رضایتمندی ولی در سوره عادیات موسیقی باطنی تند و کوبنده است که با تصویر قیامت و رستاخیز قبرها و اسبان تند شبیه زن مطابق است؛ الضحی ۹۳- آیه ۱؛ طه ۲۰- آیه ۵</p>	<p>قرآن نه شعر است و نه نثر و نه سجع ولی دارای نوعی موسیقی است؛ عمارت ویژه ای از الفاظ با موسیقی باطنی؛ موسیقی در بطن واژه‌ها و متن قرآن؛ تناسب آهنگ با متن و محتوای هنری سوره‌ها؛ موسیقی هدایتگر و جهت دهنده</p>	<p>موسیقی باطنی</p>
<p>زمر ۳۹- آیه ۴۲: اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فِيمَسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ خداوند ارواح را به هنگام مرگ قبض می‌کند و ارواحی را که نمرده‌اند نیز به هنگام خواب می‌گیرد، سپیده ارواح کسانی که فرمان مرگشان را صادر کرده نگه می‌خواند؛ و ارواح دیگری را که باید زنده بمانند بازمی‌گرداند تا سرا معین‌در این امر نشانه‌های روشنی‌بخش است برای کسانی که اندیشه نمایند؛ بقره ۲- آیه ۲۵: وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رُزِقًا قَالُوا هَٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوبُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ؛ کسانی را که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند مژده ده که ایشان را باغهایی خواهد بود که از زیر [درختان] آنها جویها روان است هر گاه میوه‌ای از آن روزی ایشان شود می‌گویند این همان است که پیش از این [نیز] روزی ما بوده و مانند آن [نعمتها] به ایشان داده شود و در آنجا همسرانی پاکیزه خواهند داشت و در آنجا جاودانه بمانند؛ یس ۳۶ آیه ۴۷: وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَلِعُ مِنَ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ؛ چون به آنان گفته شود از آنچه خدا به شما روزی داده انفاق کنید کسانی که کافر شده‌اند به آنان که ایمان آورده‌اند می‌گویند آیا کسی را بخورانیم که اگر خدا می‌خواست [خودش] وی را می‌خورانید شما جز در گمراهی آشکاری [بیش] نیستید؛ ق ۵۰- آیه ۱۶: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَتَعَلَّمَ مَا تُوسَّوَسُ بِهِ نَفْسُهُ وَتَحَنَّنْ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ؛ و ما انسان را آفریده‌ایم و می‌دانیم که نفس او چه وسوسه‌ای به او می‌کند و ما از شاهرگ [او] به او نزدیک‌تریم؛ حجرات ۴۹- آیه ۱۲: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَتَأْتِجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُمُ بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ (۱۲) ای کسانی که ایمان آورده‌اید از بسیاری از گمانها بپرهیزید که پاره‌ای از گمانها</p>	<p>قرآن مملو از تصاویر هنری و تصویرپردازی هنری است؛ تصویر پردازی مرگ انسان؛ نشان دادن آنچه پس از مرگ رخ میدهد و مشابهت عالم برزخ و خواب شب؛ تصویر پردازی نعمت‌های بهشتی؛ سایه درخت و آب جاری و روان و میوه‌های بهشتی با نمود زمینی و غیبی؛ تصویرپردازی روان انسان؛ تصویرپردازی نزدیکی انسان به خدا؛ نزدیکتر از رگ گردن؛ تصویرپردازی تجلی زشتی؛ غیبت به مثابه خوردن گوشت برادر مرده؛ تصویر پردازی در ترسیم عدالت؛ اهمیت عدالت و کاربرد کلمات متقال و ذره بیانگر دقت در عدالت و اهمیت سنجش خوبی و بدی؛ تصویرپردازی در مفهوم امانت و سپردن امانت به انسان؛ تصویر پردازی در تعبیر تنفس؛ صبح پدیده ای نجومی است ولی قرآن لفظ نفس کشیدن را در مورد آن به کار برده است با تمثیلی از یک شروع زندگی و نشاط خاص؛ نمونه دیگر تصویر پردازی خاص قرآنی در ۵ آیه اول سوره رسالات؛ خطاب به آسمان و زمین به عنوان دو موجود عاقل؛ جهنم به عنوان موجودی سیری ناپذیر تصویر میشود که گنهکاران را از دور می‌بیند و خشمگین می‌شود؛ تصویر پردازی پاسخ دادن جهنم و بهشت؛ تصویر پردازی روان آدمی و حالات روحی آدمی مثل خشم و ... که به سان آدمی آرام می‌گیرد و به هیجان می‌آید و سخن می‌گوید و ساکت می‌شوند و</p>	<p>تصویر پردازی هنری</p>

ادامه جدول ۳. نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم؛

<p>گناه است و جاسوسی مکنید و بعضی از شما غیبت بعضی نکند آیا کسی از شما دوست دارد که گوشت برادر مرداهش را بخورد از آن کراهت دارید [پس] از خدا بترسید که خدا توبه‌پذیر مهربان است (۱۲)؛ وَالصَّحیح اِذَا تَنَفَّسَ / آیه اول سوره مرسلات؛ یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلْ امْتَلأتْ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَّزِیدٍ؛ آن روز که [ما] به دوزخ می‌گوییم آیا پر شدی و می‌گوید آیا باز هم هست (۳۰)؛ وَكَمَا سَكَتَ عَن مُوسَى الْغَضَبِ...؛ فَلَمَّا ذَهَبَ عَن اِبراهیم الرُّوْحُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى...؛ اَفْرَغْ عَلَینَا صَبْرًا...؛ فَلَمَّا اَقْسَمُ بِالْخُتْمِ - الْجَوَارِ الْكُنُوسِ - وَاللَّیْلِ اِذَا عَسَسَ - وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ؛ مرسلات ۷۷-۵ آیه اول؛ وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا...؛ ق ۵۰-۳۰: یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلْ امْتَلأتْ وَنَقُولُ هَلْ مِنْ مَّزِیدٍ؛ بقره ۲-۲۵۰: ... اَفْرَغْ عَلَینَا صَبْرًا...؛ انعام ۶ آیه ۳۱: ... وَهُمْ یَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰی ظُهُورِهِمْ اِلَّا سَاءَ مَا یَزُرُونَ... و آنان بار سنگین گناهانشان را به دوش می‌کشند چه بد است باری که می‌کشند (۳۱) / واقعه ۵۶ آیه ۸۳: فَلَوْلَا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ اَنگاه که [جان شما] به گلو می‌رسد</p>	<p>می آیند و می روند؛ گاه تصویرپردازی قرآن به امور معنوی، هیات مادی و جسمانی می بخشد؛ به ستاره در تصویرپردازی جان و حیات داده شده است چونان آهویی که حرکت می کند و در لانه اش آرام می گیرد. شب هم به سان شخصی است که حرکت می کند و در تاریکی پشت می کند. صبح هم مثل موجودی زنده نفس نفس می زند؛ تصویر پردازی تشبیهات و تجسمات (مثلا: اعمال کافران به سراب در بیابان: نور آیه ۳۹؛ پراکنده شدن کردار کافران مثل خاکستر در طوفان: ابراهیم آیه ۱۸؛ و حس عذاب به غلظت و سنگینی: ابراهیم آیه ۱۷)؛ تصویر پردازی عینیت بخشی(گناه به صورت بار سنگینی به عینیت در می آید: انعام آیه ۳۱؛ صلح و آرامش: بقره آیه ۲۰۸؛ عینیت حرکت یافتن و رسیدن روح به گلو: واقعه ۸۳)</p>
--	---

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management

شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۵۰

جدول ۴. پیشنهادهایی برای نوع کاربرد واژگان زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

کاربرد و مصداق در شهر و فضاهای شهری	واژه	مرتبۀ واژگان محوری زیبایی
زیبایی نظام حرکتی و سیرکولاسیون شهری با تعادل بخشی مناسب به رابطه انسان و ماشین؛ تعدل بهینه ارتباط انسان با طبیعت در فضاهای شهری؛ تعادل انسان و محیط زیست؛ گذشت در روابط شهروندی؛ رابطه مناسب ارتباطات انسانی در شهر؛ گسترش اخلاق حسنه شهروندی؛ تقویت روابط همسایگی؛ رها کردن و دوری گزیدن از عوامل زشت اخلاقی در فضاهای شهری	جمال	واژه گان زیبایی در قرآن کریم
طراحی فضاهای مسکونی مناسب در شهر؛ طراحی فضایی شهری که به شهروندان احساس مناسب و نیکو منتقل نماید؛ طراحی فضاهایی زیستی در شهر که به خوشحالی روحی و روانی انسان منجر گردد؛ در نظر گرفتن نیازهای روحی و مادی انسان جهت رسیدن به کمال در شهر؛ فراوانی اجناس در شهر؛ بهبود و ارتقا وضعیت اقتصادی شهری؛ کارهای نیکو در فضاهای شهری؛ پیروی از نظام توحیدی؛ وحدت در اجزا و عناصر و مدیریت شهری؛ فضاهای شاد و مفرح در شهر؛ مشارکت شهروندان در نظام مدیریت شهری در سطوح مختلف اعم از مدیریت کلان شهری تا مدیریت محلات شهر؛ تسلیم خدا و نیکو کاری در فضاهای زیستی شهری و مناسبات شهری؛ پیروی دین حق و تذکر دهی در فضاهای شهری به نظام معرفتی توحیدی	حسن	
زیباسازی فضاهای شهری؛ اهمیت به بهینه سازی روابط اجتماعی انسانی در فضاهای شهری؛ بهبود و ارتقا رابطه درونی شهروندان با خالق در فضاهای زیستی؛ بهبود حقوق انسانی اقلیتهای مذهبی و زنان و کودکان در شهر؛ اهمیت به فضاهای دانش محور و فضاهای آموزشی در شهر؛ اهمیت به بهبود اقتصاد شهری؛ ارتقا کمیت و کیفیت فضاهای تجاری در شهر؛ دوری از زیبایی های کاذبی در شهر که سبب دوری انسان از خدا می شود؛ اهمیت توسعه فضاهای پرورش روح و جسم در شهر؛ غافل نشدن از یاد خدا در فضاهای شهری؛ فضای ذکر؛ استفاده از ماده برای نشان دان معنا در شهر	زینت	

ادامه جدول ۴. پیشنهادهایی برای نوع کاربرد واژگان زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

	مرتبۀ دوم کاربرد	حلیه	آراستن فضاهای شهری؛ تجسم نعمتهای بهشتی در فضاهای شهری (اعم از درخت، فضای سبز، منظر شهری مناسب، شهر سالم، ایمنی و امنیت در شهر)؛ فضاهای خوشایند برای شهروندان؛ شرایط زیست مناسب برای شهروندان در فضاهای شهری
		بهجت	تداوم فضاهای سبز شهری؛ توجه به رابطه زمین و آسمان مبتنی بر زیست بوم در محیطهای شهر؛ جاری ساختن آبهای روان؛ طراحی باغهای درون و برون شهری؛ توجه به کاربرد فضای سبز و نظام مبتنی بر زیست بوم در فضاهای شهری؛ فضاهای مفرح در شهر؛ طراحی مناسب فضاهای گذران فراغت آموزنده برای شهروندان؛ طراحی فضاهای سبز و پارک؛ توجه به آسمانها و زمین و بارش باران و مجسم سازی مفاهیم زمین و آسمان و رویش باران با یک نظام خلاقانه در فضاهای زیستی؛ باغها بهجت انگیز و رویش درختان؛ طراحی کمربند سبز شهرهای جدید در بیرون و داخل شهر
		زخرف	دوری از زیباسازی های کوتاه مدت و بدون ریشه؛ پرهیز از زیباسازی فضاهای شهری برای کوتاه مدت که در دراز مدت مناسب و مفید نیست.
		تسویل	پرهیز از زیبایی های ظاهری صرف با حذف زیبایی های معنوی در شهر؛ پرهیز از زیباسازی فضاهایی در شهر که انسان را از خدا و یاد خدا غافل می سازد
	حوزه زیبایی	حبک	تناسبات انسانی در فضاهای شهری؛ تعادل بخشی به خدمات رسانی یکسان همراه با عدالت به فضاهای شهری؛ عدالت اجتماعی؛ نظام برابری و برادری در شهر
		تبرج	فضاهای ذکر؛ فضاهای عبادی در شهر؛ فضاهای پاک؛ محیط زیست سالم در فضاهای شهری؛ پاک بودن فضاهای زیستی؛ شهر سالم؛ زدودن آلودگی ها از فضاهای زیستی؛ پاکی و پاکیزگی در شهر؛ برپاداشتن نماز در شهر؛ دادن زکات و اطاعت از اولی الامر در حیطه های شهر و برای شهروندان
	عناصر و ویژگی های زیبایی	نور	برخورداری از نور مناسب روز در فضاهای شهری؛ امکان سازی استفاده حداکثری نور روز در فضاهای شهری؛ توجه به امکان ذخیره و استفاده از نور روز در شب؛ روشنایی در فضاهای شهری؛ کاربرد به جای شیشه در فضاهای شهری؛ توجه به وحدت در تمامی عرصه های شهری؛ توجه به فضاهای ذکر و فضاهای عبادی در سلسله مراتب فضاهای شهری؛ عدالت اقتصادی در شهر؛ عدالت اجتماعی در شهر؛ عدالت در مدیریت شهری؛ کاربرد گسترده درخت و فضای سبز در فضاهای شهری؛ بیان حلال و حرام در روابط اقتصادی در شهر
		لون	توجه به کاربرد روانشناسی مفهومی رنگ در فضاها و حوزه های زیستی شهر؛ کاربرد رنگ همراه با فضاهای سبز و گل و گیاه؛ کاربرد رنگهای خالص در سطح شهری با پرهیز از کاربرد خالص رنگ قرمز به تنهایی (رنگ قرمز در فضاهای شهری می باست با دیگر رنگها ترکیب شود و به همراه دیگر رنگها استفاده شود)؛ کاربرد گسترده فضاهای سبز پکپارچه در سطوح شهری خالی از عملکرد؛ کاربرد رنگ زرد برای فضاهای شهری شاد و سرور آفرین؛ کاربرد رنگ سفید برای فضاهای شهری بشارت دهنده و امید بخش و نشانگر رحمت؛ پرهیز از کاربرد گسترده رنگهای قرمز و سیاه در فضاهای شهری؛ کاربرد رنگ و نور در ارتباط با طبیعت؛ ارتباط فضاهای شهری با سبزی طبیعت و صدای آب در فضاهای شهری؛ توجه به گسترش مناسبات شهری انسانی مبتنی بر صفات عالی اخلاقی حسنه به عنوان گسترش صبغه الله در فضاهای شهری؛ سبز همراه سبزه و آب بیانگر حیات و سرزندگی و نشاط؛ ترکیب رنگهای سیاه و قرمز به همراه سفید و زرد و سبز؛ رنگ خدایی رنگ توحید و ایمان؛ رنگ خدایی همراه عبادت و ایمان؛ توجه به طراحی به جای روشنایی و تاریکی در فضاهای شهری؛ اهمیت به گسترش روابط انسانی با رنگ خدایی در شهر؛ اهمیت وحدت آفرینی در سیما و کالبد کلی شهر
		قدر	برنامه ریزی صحیح و منسجم در مدیریت زمانبندی پروژه های شهری؛ متناسب بودن فضاهای زیستی با جمعیت و کاربران شهری؛ عمل صالح در شهر؛ معین کردن منابع لازم اقتصادی شهر

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

ادامه جدول ۴. پیشنهادهایی برای نوع کاربرد واژگان زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

<p>برای استفاده بهینه عمران و آبادانی شهری؛ جاری ساختن چشمه ها همراه توجه به آب آسمان؛ زمان مشخص و معین برای فعالیتهای شهروندی؛ کاربرد گسترده آب در فضاهای شهری؛ ارتباط با فضای باز آسمان؛ دیده شدن آسمان، کاستن از آلودگی های شهری؛ توجه به ارزشهای دید و منظر طبیعی در طرحها و برنامه های شهری؛ توجه به رابطه انسان و محیط زیست در فضاهای شهری/ ارتباط شهروندان با فضاهای محیط طبیعی نظیر کوه و رود و آسمان؛ آموزش اخلاق مناسب شهروندی؛ تنظیم اندازه مشخص متناسب نیازهای مادی و معنوی شهروندان به کاربری های شهری؛ سنجیدن توانایی ها و پتانسیل های بالفعل و بالقوه شهر و شهروندان برای میزان توسعه های شهری آینده؛ بررسی متناسب و اندازه بودن فضاهای شهری با نیازهای مادی و معنوی شهروندان با در نظر گرفتن نیازهای امروز و آینده؛ پرهیز از نظام افراط و تفریط در مدیریت شهری؛ میانه روی در نظام تصمیم گیری شهری؛ توجه به فضاهای باز و آزاد شهری؛ امکان تحقق عدالت اقتصادی برای شهروندان؛ توجه به امکان فکر در فضاهای شهری</p>		
---	--	--

جدول ۵. کاربرد و مصداق سامانه های زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

سامانه های زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم	
کاربرد و مصداق در شهر و فضاهای شهری	نمونه زیبایی
<p>توازن و تعادل در نظام شهری؛ هندسه شهری متناسب زیست انسان و نیازهای روحی روانی مادی انسانی؛ توجه به دید انسانی در شهرها؛ توجه به ابعاد حیات مادی و معنوی انسان در فضاهای زیستی شهر؛ تذکر دهی به انسان در فضاهای شهر در راستای نیل به خالق؛ هندسه فضاهای شهری مبتنی بر هندسه انسانی؛ توجه به عابر مداری در فضاهای زیستی شهری؛ تذکر دهی انسان به بعد معنوی حیات بشری همراه با بعد مادی؛ تلاش در کسب معاش آسان و طیب در شهر؛ نظام سلسله مراتبی در فضاهای شهری؛ توجه به تناسب فضاهای شهری متناسب با زیبایی شناسی انسان محور؛ یادآوری مداوم و تذکر مداوم در فضاهای شهری در مورد خالق</p>	<p>زیبایی انسان</p>
<p>منظر و دید شهری مناسب برای رویت آسمان در فضاهای شهری ای که امکانش وجود دارد؛ تاکید بر زیبایی فضای شهری در شب و زیر نور ستارگان؛ اهمیت دید در شب شهر با معیارهای زیبایی شناسی؛ لزوم طراحی برای شب در شهر؛ لزوم دیده شدن ستارگان آسمان در شب شهرها، که خود الزام دقت در معیارهای زیست محیطی و شهر سالم زیست محیطی و حذف آلودگی های شهری را می طلبد؛ تذکر دهی در فضاهای طراحی شده برای شهر در شب در راستای هدایت و رویکرد به خالق؛ توجه به فضای بصری آسمان در شهر و فضاهای شهری؛ دانش شناخت آسمان و ستارگان در فضاهای شهری (یادگیری فضاهای شهری به صورت خودیادده به نحوی که شهروندان با عبور و مرور در فضاهای شهری با مفاهیمی از دانش آشنا شوند)؛ صحنه پردازی های هنری در فضاهای شهری مرتبط با مفهوم آسمان و زیبایی فضای آسمان و صحنه پردازی طلوع و غروب؛ تذکر در فضاهای شهری به توحید؛ در نظر گرفتن امکان استفاده از نور روز در فضاهای شهری و امکان ذخیره نور روز برای استفاده در شب؛ استفاده از تصویرپردازه های هنری در فضا سازی های شهری برای نزول آب از آسمان معرفی آن به عنوان علت زیبایی در روی زمین؛ نشانگری نمود عظمت و قدرت لایزال حق در فضا سازی های شهری نمود دهنده آسمان</p>	<p>آسمان زیبایی طبیعت بیش از ۷۵۰ آیه</p>
<p>توجه به زیبایی های رویدنی و نباتی در فضاهای شهری؛ اهمیت درخت و سبزه و فضای سبز در فضاهای شهری؛ برتری زیبایی طبیعی سبزه بر زیبایی مصنوع ساخت بشر؛ تلاش در رویاندن فضای سبز و گیاه در زمین های شهری خالی و جاهایی از شهر که مقدور است؛ توجه به دید و منظر فضای سبز در شهر؛ منظر آفرینی فضای سبز و سبزه زار در فضاهای شهری؛ توجه به طراحی فضاهای پستی و بلندی متشکل از سبزه زار در شهرها؛ توجه به چیدمان فضای سبز در شهر به نحوی که منظره های بیرون از بازشوها در شهر به نحوی به فضایی از سبزه زار دید و منظر داشته باشد؛ توجه به حضور آب در فضاهای شهری و در فضاهای سبز شهری؛ چیدمان فضای سبز شهری همراه با حضور آب و پستی و بلندی سبب زیبایی فضای</p>	<p>سبزه زار</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۵۲

ادامه جدول ۵. کاربرد و مصداق سامانه‌های زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

	شهری است؛ توجه به قرار گیری عناصر متضاد بلندی و پستی زمین در کنار سبزه زار و آب؛ چیدمان فضاهای سبز روی هم در فضاهای شهری؛ استفاده از درخت به عنوان نشانه شهری؛ کاشت درخت در مسیرهای عبوری و گذرهای شهری؛ منظره پردازی نزول آب از آسمان در فضاهای شهری؛ تراکمهای پردرخت در فضاهای ممکن شهری؛ استفاده و کاشت درختان بلند قامت در شهر به عنوان علامت		
زیبایی جانداران	توجه به توسعه همه جانبه در شهر با در نظر گرفتن رابطه انسان با محیط اطراف اعم از حیوان و نبات و جماد؛ اهمیت تلاش و کوشش و حرکت در فضای شهری و مخالفت با رکود و خمود جامعه شهری؛ برتری حرکت دسته جمعی و نظام امت در برابر نظام فردی و تک روی در شهر		
زیبایی های معنوی و اخلاقی	دعوت به ایمان در فضا سازی های شهری؛ فضای تذکر و دعوت به خالق در شهر؛ دوری از فضا سازی های دورکننده از حق در شهر	ایمان	
	سعی در گفتار به شیوه احسن و بهترین نحو در فضاهای شهری؛ مدیریت شهری در راستای اخلاق کریمه و حسنه شهروندان در شهر؛ دعوت به زیبایی در گفتار و کردار در فضاهای شهری؛ بهره گیری از کلمات موزون در فضاهای شهری؛ ترک سخن زشت در سطوح شهری	گفتار و کردار و سخن زیبا	
	سفارش به حسن سلوک در فضای خانواده به عنوان بنیادی ترین و اولین اجتماع تشکیل دهنده پیکره شهری و تداوم رفتار خوب در سطوح دیگر سلسله مراتب شهری از خانه به کوچه و محله و همسایگی ها و شهر؛ گسترش فضای معنوی در شهر	رفتار خوب با والدین	
	صبر بر مشکلات حاصله از عمران و آبادانی در فضاهای شهری؛ صبر در برخورد با شهروندان در سطوح مختلف شهری و فضاهای شهری؛ آموزش صبر در فضاهای آموزشی به شهروندان جهت حسن سلوک مراودات اجتماعی شهری؛ تذکر به خواستن صبر از خدا در فضاهای شهری و تجسم زیبا دانستن صبر در فضاهای شهری	صبر	
	آموزش فرهنگ گذشت در سطح شهری به شهروندان؛ آموختن فرهنگ گذشت از سطح مختلف آموزشی تعلیم و تربیت به شهروندان در راستای افزایش حسن سلوک و رفتار بهینه شهروندان و افزایش اخلاق شهروندی؛ توجه به گذشت در قواعد زندگی شهری	گذشت	
	دوری گزیدن از آلودگی های معنوی و مادی در محیط شهری؛ هجرت به محیط شهری لزوم استقامت و صبر و تداوم تلاش و کوشش در راستای بهبود حیات شهری را می طلبد؛ دوری از محیط آلوده در شهر از لحاظ مادی و معنوی و هجرت به محیط سالم مادی و معنوی در شهرها؛ تلاش در بهبود و ارتقا کیفیات و کمیات معنوی و مادی شهر	دوری گزیدن زیبا	
	سعی در عدم خشونت در محیط شهری؛ صلح در فضاهای شهری؛ دوری و جدایی نیز در فضاهای شهری توأم با خوشی و خرمی باید باشد به خصوص در روابط همسایگی فضاهای شهری؛ آموزش حسن رفتار شهروندی در فضاهای شهری؛ دقت به پرداختن بیشتر به زیبایی های معنوی در شهر بیشتر از زیبایی های مادی؛ پرهیز از پرداختن به زیبایی مادی بدون پرداختن به زیبایی های معنوی	طلاق	

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۵۳

به کاربرد بررسی نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم در شهر، نظیر وحدت، تناسب و توازن، چینش منظم، تنوع و تضاد، گوناگونی رنگ ها، پیراستگی از عیوب و نیز نشانه هایی همچون اثرگذاری معنوی، هدفمندی زیبایی شناسی، ساختار هندسی، همگرایی ماده و معنا، بهره گیری از آرایش متناسب و متضاد، بهره گیری از ساختارهای چند وجهی و چند سطحی و چند لایه، همانندی آغاز و پایان، استفاده از ساختار بندی متقارن، بهره گیری از تصویر پردازی و نیز مفهوم حیات طیبه در متن فضاهای شهری پرداخته می شود. در ذکر ویژگیهای امکان سازی حصول به حیات طیبه در شهر رسیدن شهروندان به کمال، راستی، عبودیت، کرامت، توجه به عالم آخرت، سلام، سلامتی، نداشتن کاستی و بیماری؛ نام برده می شود. جدول زیر مجموع نتایجی است که با الهام از زیبایی شناسی نشانه‌های قرآنی برای کاربرد در فضاهای شهری پیشنهاد می گردد.

جدول ۶. کاربرد و مصداق نشانه‌های زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

نشانه	کاربرد و مصداق در شهر و فضاهای شهری
خداوند سرچشمه زیبایی‌ها	جهان بینی توحیدی محوری در فضا سازی های شهری؛ گزینش زیبای نام های کوی ها و محلات و فضاهای شهری؛ نامهای زیبا در عرصه شهری؛ رها کردن زیبایی های غیر اصیل و گرایش به زیبایی خدایی در فضاهای شهری؛ فضاهای مانوس با فطرت اصیل آدمی
وحدت	نماد امت اسلامی؛ مفهوم امت واحد؛ وحدت فضاهای شهری؛ فضاهای شهری یکپارچه؛ رسیدن به کمال در عرصه حیات مادی و معنوی شهر و شهروندان؛ تاکید گسترده بر لزوم حفظ وحدت آحاد شهروندان شهر؛ مرکزیت در فضاهای شهری؛ هماهنگی اجزاء، تناسب، توازن، تحول و سیر تدریجی، تکراری موزون در قرارگیری با مرکز نیروی قدرتمند در فضاهای شهری؛ به کارگیری عناصر وحدت بخش در فضاهای شهری؛ به کارگیری مرکزیت و فضای دعوت کننده در فضاهای شهر؛ هماهنگی فی مابین عناصر فرم و فضا در شهر؛ استفاده از الگوهای هندسی مشخص؛ استفاده از الگوهای اتصال فضاهای مختلف در شهر در خلق پیکره واحد شهری؛ سلسله مراتب بین اجزا و عناصر مختلف شهری جهت دستیابی به انتظام و وحدت بخشی در ساختار شهر و فضاهای شهری
تناسب و توازن	هندسه دقیق و منظم در فضاهای شهری؛ برقراری اندازه و نسبت مشخص زیبایی شناسی در فضاهای شهری؛ بهره گیری از تناسب در زیبایی فضاهای بصری و حجمی شهر؛ طراحی مرزبندی مشخص بین دانه های و کاربری های مختلف شهری؛ سازش و هماهنگی فضاهای شهری؛ توجه همزمان به ابعاد مادی و معنوی حیات انسان در شهر؛ در نظر گرفتن تناسب احجام و فاصله های عناصر شهری
چینش منظم	نظم و ترتیب در فضاهای شهری؛ دقت در ترتیب فضاهای شهری؛ چینش نظام دار فضاهای شهری؛ استفاده حداکثری از زیبایی های طبیعی در شهر
تنوع و تضاد	استفاده از تنوع و تضاد در فضاهای شهری؛ گونه های مختلف گیاهی متناسب اقلیم؛ استفاده از تضادهای روز و شب، سفیدی و سیاهی، زمین و آسمان، کوه و دشت؛ در طراحی فضاهای زیستی در شهر
گونگونی رنگ ها	توجه به زیبایی شناسی رنگ در فضاهای شهری؛ استفاده از رنگ سبز ترجیحا به صورت طبیعی و بسترسازی فضاهای سبز پیوسته در شهر؛ استفاده از تنوع رنگ ها در شهر؛ استفاده از رنگ زرد برای ایجاد فضاهای شادی بخش پرهیجان در شهر؛ استفاده از نظام نور در کنار رنگ در شهر؛ ایجاد سرور و نشاط با نظام رنگ در شهر؛ مدیریت شهری در راستای ایجاد صیغه الله رنگ خدایی در تمامی صنوف و صفوف شهر و شهروندان؛ تلاش در ارتقا حسن خلق شهروندی؛ استفاده هدفمند از روانشناسی رنگ در فضاهای شهری؛ رنگ سفید مظهر امید و بشارت و رحمت؛ پرهیز از بکارگیری رنگ سیاه و قرمز خالص در فضاهای شهری
پیراستگی از عیوب	تلاش در رسیدن به کمال در حیات مادی و معنوی شهر و شهروندان؛ تلاش در راستای رسیدن به فقدان نقض و عیب در فضاهای شهری؛ تلاش در کاستن کاستی ها و ناهمگونی ها در فضاهای شهری؛ پرهیز از عیب و کاستی در امور مادی و معنوی شهر؛ تلاش در پیراستگی عیوب سیمای ظاهر و باطن شهر؛ بازنگری و بازنگری مجدد طرح ها و فضاهای شهری در راستای برطرف کردن مجدد عیوب و کاستی های احتمالی؛ شکر و فضای شکر گذاری در شهر و ارتقا فرهنگ شکر در نظام مدیریت شهری و شهروندی؛ پرهیز از آفات زیبایی مادی و معنوی در شهرها
اثرگذاری معنوی	تلاش در اثرگذاری معنوی فضاهای شهری بر شهروندان؛ پخش کلام خداوند با دلنشین ترین حالت در فضاهای شهری در مواقع مناسب و در زمان لازم حساب شده؛ تلاش در کاستن از دردهای معنوی شهروندان در سطوح مدیریت شهری؛ تلاش در رسیدن به جلوه های معنوی در شهر
هدفمندی زیبایی شناسی	توجه به اصل هدفمندی زیبایی برای تاثیرگذاری در فضاهای شهر؛ زیبایی فضاهای شهری علاوه بر مباحث هنری و مادی، معنوی و هدفمند باید باشد؛ زیبایی فضاهای شهری با تاکید بر هدفهای آموزشی و بیان اندرز و عقیده و اخلاق
ساختار هندسی	نظم و پیوند مناسب میان موضوعات مختلف شهری؛ شکل کالبدی هماهنگ شده فضاهای شهری با عملکرد و محیط پیرامون؛ شهر در نظام معناشناسی مشخصی قرار گیرد؛ مفاهیم و معانی در شهر علاوه بر معنای ظاهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

<p>در ترکیبی از مفاهیم و معانی دیگر و با ساختار هندسی متناسب با محل می‌تواند در مضامینی مختلف به کار برده شود؛ نظام ارگانیک در ساختار گذرها و معابر منطبق بر ساخت زمین؛ ساختار نظام معنایی در فضاهای شهری؛ تناسب و هماهنگی در طرح ریزی فضاهای شهری با گزینش مناسب عناصر شهری و آنگاه نظم و چینش آنها در نظامی ویژه؛ آهنگ و موسیقی فضایی در طرح محلات و فضاهای شهری ناشی از ساختار هندسی گزینش منظم عناصر و اجزای شهری (این نکته نیازمند بحث و بررسی‌های جدی‌تر و عمیق‌تری است که در این رساله فقط به آن به طور مختصر اشاره گردید)؛ ساختار هندسی متناسب و سازگار با بافت محتوایی شهر؛ تسلسل معنایی در مقصودهای بین فضاها و عناصر شهری به نحوی که ساختار کلی هندسی دارای وحدت کلی در سیمای کلی و ساختار هندسی متوازن شهری باشد؛ شکل هماهنگ شده مفاهیم در فضاهای شهری؛ فضاهای شهری در نظامی معناشناسی قرار داشته باشند؛ ساختارهای هندسی به کار رفته در شهر بتوانند ترکیبی از عناصر شهری دیگر و با ساختار هندسی آن عناصر نیز به کار روند؛</p>	
<p>هماهنگی فضاهای شهری با مفاهیم به کار رفته در آنها؛ تغییر نظم فضاهای شهری با تغییر محتوای آنها؛ به کارگیری طراحی فضاهای شهری متناسب عملکرد فضایی آنها؛ به کارگیری تحول فضاهای شهری متناسب مفهوم موضوعی آنها؛ تفاوت در بافت و موقعیت شهری و روابط فضایی شهری و ظرفیت‌های شهری و صورتهای کالبدی ظاهری فضاهای شهری متناسب ظرفیتهای بصری و عملکرد و منظر شهری و نوع و تعداد استفاده کنندگان از آنها و فرهنگ شهروندان استفاده کننده؛ فضاهای با طراحی محکم و استوار متناسب مسائل و مباحث عبادی و دینی شهر</p>	<p>همگرایی لفظ و معنا</p>
<p>قرارگیری عناصر شهری متناسب در فضاهای شهری؛ قرارگیری عناصر شهری جایگزین در فضاهای شهری باید با مطالعه ساختار متن بافت شهری صورت گیرد چون ممکن است آسیب جدی کالبدی یا معنوی بر فضای شهری وارد آورد؛ جایگزینی عناصر و اجزای شهری باید هم از لحاظ معناشناختی در شهر و هم از لحاظ ساختار و عملکرد و نیز انتخاب بهینه بهترین جایگزین صورت گیرد؛ اهداف معنایی در فضاهای شهری؛ مفاهیم زیبایی شناسی باید با بعد تربیتی درآمیخته گردد؛ فضاسازی شهری حداکثر متناسب عناصر شهری بومی در دسترس صورت گیرد؛ معنا در فضاهای شهری و فضاهای متباین و ضرابهنگ عبور سلسله مراتب در فضاهای شهری متناسب با هدف مجموعه فضای شهری باید صورت گیرد.</p>	<p>آرایش وازگانی متناسب</p>
<p>در فضاهای شهری عناصر متضاد با چینش همجواری مثبت و منفی قرار گیرد، نظیر نور و تاریکی؛ فضای ورود و خروج و به عبارتی اول و آخر فضای شهری طراحی شده باشد؛ بحث تبشیر و انذار در طراحی فضاهای شهری مد نظر قرار گیرد، به طور مثال معنا در طراحی و مصورسازی بهشت و دوزخ با تعابیر خاص خود از دیدگاههای مختلف در فضاهای شهری می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.</p>	<p>آرایش وازگانی متضاد</p>
<p>ویژگی ابتکاری ای که با الهام از فضا سازی قرآنی می‌تواند در فضاهای شهرهای اسلامی مورد استفاده قرار گیرد؛ ترکیب بندی فضاها و عناصر شهری با سطوحی متفاوت که هر یک از سطوح خود لایه ای مستقل می‌تواند باشد؛ ساختار پلکانی لایه های به هم پیوسته با مضمون ربطی وحدت بخش در فضاهای شهری؛ به عنوان مثال ممکن است فضایی شهری از چندین زیر سطح فضای شهری با عملکردهای متفاوت تشکیل شده باشد که در عنصر و مضمون ربط دهنده یکسانی از نظر فضایی مشترک بوده و با سطوح شهری دیگری در ارتباط باشند. در سطح دوم نیز در فضای شهری ممکن است عناصر شهری ای وجود داشته باشد که دارد که از مضمون ربطی متفاوت- ولی مرتبط با سطح اول- برخوردارند، و بلاخره سطح سوم با همان ویژگیها، این ساختار فضایی را تکمیل می‌کند(نظیر لایه هایی از کاربریهای متفاوت و شبیه هم در بازارهای سنتی که راسته ها و کاروانسراها و تیمچه ها در کنار هم عمل می نمایند)؛ برخی ترکیب بندی شهری با ویژگیهای خاص زیبایی شناسی از سطوح مختلفی از عناصر شهری می‌توانند تشکیل شده باشند که هر کدام لایه مستقلی هستند؛ ساختار سلسله مراتبی سطوح فضاهای شهری از نقطه نظر عملکرد یا توپوگرافی یا معابر ...؛ ساختار مرحله به مرحله فضاهای شهری می‌تواند در حال بیان و ارتقا سطوح بینشی شهروندان همراه با مفاهیم هنری و دعوت کنندگی برای تداوم موضوع باشد</p>	<p>ساختارهای چند وجهی و چند سطحی و چند لایه قرآن</p>

ادامه جدول ۶. کاربرد و مصداق نشانه‌های زیبایی به کاررفته در متن قرآن کریم برای فضاهای شهری؛ ماخذ: نگارنده.

<p>آغاز و پایان فضای شهری طراحی شده؛ شهر در ابتدا و انتها دارای یک نشانه طراحی شده باشد؛ طراحی ابتدا و انتهای شهر دید کلی از ماهیت مفهومی شهر را ارائه دهد؛ تشابه در معنا و مفهوم طرح ابتدا و انتها شهر یا فضای شهری</p>	<p>هماندنی آغاز و پایان جملات</p>
<p>پایان و آغاز شهر یا فضای شهری یک طرح ویژه؛ هماهنگی و انسجام در تعریف کالبدی مجموعه شهری؛ تمرکز بر روی مفهومی خاص در شهر که بار هویتی خاصی برای آن شهر دارد؛ تکرار عناصر خاص در فضای پایان و آغاز سبب انسجام ساختاری می‌گردد</p>	<p>هماندنی پایان و آغاز جملات</p>
<p>تقارن ویژگی مهم در فضاهای شهری؛ قطعات شهری با نظامی موزون و با ساختاری متقارن؛ تقارن متوازی از عناصر و اجزا و محلات و خدمات رسانی شهری و نظام سیرکولاسیون شهری در قطعات شهری؛ نوعی موسیقی حاصل از طراحی شهری تاریک روشن‌ها و نظام فضایی متباین و گشودگی تنگی فضایی و نظام فضای سبز و آب و منظر در فضاهای شهری موجود باشد</p>	<p>ساختار بندی متقارن</p>
<p>تلاش در رسیدن به مفهوم حیات طیبه در فضاهای شهری؛ در فضاهای شهری تذکر بر اینکه این جهان فانی است و عالم واقعی عالم عند الله است؛ تلاش بر رسیدن به معیارهای پایداری فضاهای شهری؛ تلاش در نیل به رسیدن به کمال در فضاهای شهری؛ تلاش در رسیدن به کسب علم و دانش در شهر؛ اهمیت جایگاههای عبادی در شهر؛ توجه به نظام سلام و سلامتی و عاری بودن از بیماری و تهدید در شهر و فضاهای شهری؛ امنیت در فضاهای شهری؛ تذکر بر زیبایی های معنوی در کنار زیبایی های مادی؛ تلاش در شناخت و نفی فضاهای شیطانی و شناخت و ایجاد و خلق فضاهای رحمانی</p>	<p>حیات طیبه</p>
<p>تلاش در رسیدن به مفهوم عدالت در فضاهای شهری؛ دست یابی به معیار هایی برای دست یابی به مفهوم عدالت در شهر؛ تلاش در راستای عدم ظلم و تبعیض در شهر و عرصه مدیریت شهری؛ تذکردهی مداوم به خداوند و فضای ذکر در شهر؛ وجود عدل توزیع متناسب و بهینه امکانات شهری و دسترسی متعادل شهروندان در عین استقرار و مکان یابی مناسب هر عنصر و فضای شهری و ارتباط منطقی و مناسب آنها با هم است؛ تعادل در نظام کل و در اجزا شهر؛ تعادل در ارتباط متقابل با محیط</p>	<p>عدالت</p>
<p>تلاش در یافتن و حصول به نوعی موسیقی باطنی در شهر؛ موسیقی باطنی در بطن شهر و فضاهای شهری نهفته است؛ تناسب فضای شهری با متن و بافت و محتوای مجموعه شهری؛ پس از حصول به موسیقی باطنی فضاهای شهری می‌بایست تلاش صورت گیرد تا این موسیقی باطنی برای شهروندان هدایتگر باشد</p>	<p>موسیقی باطنی</p>
<p>تصویر پردازی های هنری در شهر و فضاهای شهری؛ تصویر پردازی های هنری از مرگ و حیات؛ تصویرپردازی هنری از بهشت و نعمتهای بهشتی در شهر و فضاهای شهری (سایه درختان، آب جاری، و ...)؛ تصویرپردازی در شهر برای روان شهروندان، تصویر نزدیکی انسان به خدا در شهر؛ تصویرپردازی تجلی زشتی در فضاهای شهری؛ تصویر پردازی در ترسیم عدالت؛ تصویرپردازی در مفهوم امانت و سپردن امانت به انسان؛ تصویر پردازی در پاسداشت و حفاظت از طبیعت و زمین در شهر؛ تصویر پردازی تشبیهات و تجسمات نیک و بد در فضاهای شهری</p>	<p>تصویر پردازی هنری</p>

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۵۶

نتیجه گیری و جمع بندی

مختلف زیستی، و نیز ارتقا معیارهای اخلاقی - که در شهرهای معاصر دچار بحرانهای جدی شده است - گردد. تلاش در به کارگیری مولفه‌های زیبایی شناسی اندیشه اسلامی در فضاهای شهری معاصر، به لحاظ پرداختن به معنا، در عین پرداختن به جهان ماده، در نهایت میتواند سبب ارتقا کمی - کیفی، و مادی - معنوی فضاهای شهری گردد. به دلیل اینکه اغلب مردم در شهرهای مسلمان نشین، در زندگی روزمره خود پیرو شریعت هستند؛ چنانچه ابعاد باطنی و معانی و مفاهیم زیبایی شناسی

تحقیق حاضر سعی در شناخت و جستجوی معانی و مفاهیم زیبایی شناسی قرآن کریم، به عنوان منشا اندیشه اسلامی برای استفاده در شهرها و فضاهای زیستی داشته است. به کار بستن اصول تفکر زیبایی شناسی قرآنی، می‌تواند سبب حل معضلات شهری جهان معاصر نظیر ویرانی محیط زیست شهری و یا آلودگی های بصری و زیست محیطی فضاهای شهری و افزایش کمیت و کیفیت زیبایی شناسی فضاهای شهری در حوزه‌های

اندیشه اسلامی در فضاهای شهری احیا و به کار گرفته شود؛ می‌تواند به عنوان راه حلی برای بسیاری از مشکلاتی که شهرهای مسلمان نشین با آن روبرو هستند؛ از نو به کار گرفته شود. با اینکه در دنیای غرب ساختار اجتماعی و فکری جامعه و فضاهای شهری با جامعه مبتنی بر شریعت اسلامی متفاوت است؛ به دلیل یکسان بودن سرشت انسانی، و پیوند درونی اسلام و مسیحیت و یهودیت در اندیشه توحیدی، و بدلیل اینکه بحران محیط شهری جوامع مدرن نیز شدیدگشته است، اصول حاصله از طراحی شهرهای اسلامی در نظر غربیان نیز که دل نگران آینده شهرهای خود هستند؛ ارزش بررسی و تامل جدی را دارد. فضاهای شهری هم از لحاظ معیارهای کالبدی مادی و کمی و هم از لحاظ معیارهای معنوی و کیفی و اخلاقی می‌توانند از معیارها و معانی و مفاهیم زیبایی شناسی متجلی در شهرهای عهد اسلامی بهره گیرند. درس آموزی از مفاهیم بنیادین زیبایی شناسی اسلامی و نیز به کارگیری مفاهیم بنیادین زیبایی شناسی اندیشه‌های اصیل اسلامی مبتنی بر قرآن کریم، جهت رسیدن به آرمانشهر اسلامی، برای شهرهای معاصر در جوامع مسلمان نشین ضروری است. مشکلاتی که جوامع غربی و شهرهای معاصر ماگریبانگیر آن است برخی از آنها به نحوه و نوع تعامل انسان با محیط پیرامون بر مبنای منطق انسان غربی و برتری ماده بر معنا برمی‌گردد. مطالعاتی از این دست که سعی در بازگشت به ریشه‌های اصیل اسلامی و تفکر بنیادی زیبایی شناسی مبتنی بر درک توأمان از عالم ماده و معنا در شهرهای معاصر جوامع اسلامی دارد؛ می‌تواند به عنوان کوششی قلمداد شود که سعی دارد این بار نه از زاویه تفکرات غربی و اندیشه‌های مغرب زمینی بلکه با تفکر عصر بازگشت به خویشتن حقیقی مسلمان خویش به درک و فهم مشکلات شهرهای خود نائل شود که اگر بخشی از مشکلات شهرهای معاصر به نحوه برخورد و نگرش از نوع غربی به شهر برمی‌گردد؛ بازگشت و نگریستن دوباره از زاویه خویشتن و جستن درمان دردها در منطق فطرت انسانی اسلامی شاید بتواند درمان دردهایش باشد.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی و تداوم تحقیق: با توجه به نتایج مستند این پژوهش، برای سایر محققان و پژوهشگران، موارد زیر برای برای پژوهش‌های آتی توصیه می‌شود:

● به کارگیری مفاهیم زیبایی شناسی قرآنی برای شهرسازی در دوران معاصر نظیر طراحی شهرهای جدید و ....

● تحلیل معانی و مفاهیم زیبایی شناسی حاصله از شهرهای عهد اسلامی با نرم افزارهای شهرسازی در دوران معاصر برای مقایسه تطبیقی با معیارهای حاصله از زیبایی شناسی برگرفته از مفاهیم قرآنی

● پیشنهاد می‌گردد از اصول حاصله از معیارهای زیبایی شناسی قرآن کریم، در طراحی‌های نمونه‌های موردی پایاننامه‌های کارشناسی ارشد طراحی شهری در مواردی چون شهرک‌ها، فضاهای شهری، مرکز محلات، محله‌ها و واحدهای همسایگی، بهره‌گرفته شود.

منابع و ماخذ

۱. قرآن کریم
۲. احمدی، بابک (۱۳۸۵) حقیقت و زیبایی، درس‌های فلسفه هنر، چاپ یازدهم، نشر مرکز، تهران.
۳. اعوانی، غلامرضا (۱۳۷۵) حکمت و هنر معنوی، انتشارات گروسی، تهران.
۴. افراسیاب پور، علی اکبر (۱۳۸۰) زیبایی پرستی در عرفان اسلامی، انتشارات طهوری، تهران.
۵. المییدی رشیدالدین، ابوالفضل (۱۳۳۹) کشف الاسرار و عده الابرار، به اهتمام علی اصغر حکمت، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۶. الهجویری الغزنوی ابن الحسن علی بن عثمان، (بی تا)، کشف المحجوب، تصحیح ژوکوفسکی، به قلم محمد عباسی، انتشارات امیرکبیر، تهران.
۷. بقلی شیرازی، روزبهان، (۱۳۶۰) عبهرالعاشقین، بکوشش هانری کربن، محمد معین، انستیتو ایران و فرانسه، تهران.
۸. حضرت علی بن الحسین، امام چهارم علیه السلام، (۱۳۷۵) الصحیفه‌ی السجادیه‌ی، مترجم: آیتی عبدالمحمد، چاپ دوم، سروش، تهران.

۹. جعفری، یعقوب (بی تا)، کوثر تفسیر سوره حمد تاطه، بی نا، بی جا
۱۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۹) زن در آیین جلال و جمال، نشر فرهنگ رجا، تهران.
۱۱. خرقانی، حسن (۱۳۸۷) مفاهیم زیبایی شناختی در قرآن کریم، دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۸۰، تابستان ۸۷، ص ۱۱ الی ۴۷.
۱۲. داورپناه، ابوالفضل (۱۳۷۵) انوار العرفان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، انتشارات صدر، تهران
۱۳. ریاضی، حشمت الله (۱۳۶۹) آیات حسن و عشق، نشر صالح، تهران.
۱۴. ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۸۸)، تجلی معانی و مفاهیم زیبایی شناسی در شهرسازی اسلامی، رساله دکتری شهرسازی، استاد راهنما دکتر حسین ذبیحی، استاد مشاور دکتر فرح حبیب، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، تهران.
۱۵. سیاح، احمد (۱۳۸۰) فرهنگ دانش آموز، عربی به فارسی و فارسی به عربی، انتشارات اسلام، تهران.
۱۶. طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸) اطیب البیان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، انتشارات اسلام، تهران.
۱۷. علامه طباطبایی، (۱۳۷۴) ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه موسوی همدانی سید محمد باقر، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، قم.
۱۸. قرائتی، محسن (۱۳۸۳) تفسیر نور، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، تهران
۱۹. قمی، حاج شیخ عباس (۱۳۶۵) مفاتیح الجنان نشر اسلامی، تهران.
۲۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ ق) بحار الأنوار (ط - بیروت)، ناشر: دار إحياء التراث العربی، بیروت
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵) فلسفه اخلاق، ناشر انتشارات صدرا، تهران.
۲۲. میرزایی، علی اکبر (۱۳۸۷) نهج الفصاحه - کلمات قصار حضرت رسول اعظم (ص)، انتشارات صالحان، چاپ اول، قم.
۲۳. هاسپرز، جان و اسکراتن راجر (۱۳۸۰) فلسفه هنر و
- زیبایی شناسی، ترجمه یعقوب آژند، دانشگاه تهران، تهران.
24. France, Anatole, (1924), "Life and letters", Newyork, 1914-24, Vol ii
McGann, Jerome (2004), "Beauty"; the Real, and the wiling Assumption of disbelief, Journal of critical Inquiry, pp. 717-738

جستاری در مفهوم آرمانشهر از دیدگاه مهدی اخوان ثالث

یوسف عالی عباسی آباد* - استادیار دانشگاه پیام نور واحد گرمسار، سمنان، ایران.
صدیقه سلیمانی - استادیار دانشگاه پیام نور واحد گرمسار، سمنان، ایران.

Essay on the concept of cognitive concept Iranian utopian vision of Mehdi Akhavan

Abstract

Subject Utopia is the thought Mehdi Akhavan. This study sought to examine the Akhavan poetry, utopia utilities? These components are used to thinking of her poetry in what form? The extent to which the principles of limited notions of utopia and utopian terms in the expressions of Muslim poetry, how to define them, and the structure can be identified. In this paper, we analyze the content (Content Analysis) method is used to study the lyrics and analyze data, text, dimensions questions have been answered. For data analysis, most of the basics of reading and utopian Akhavan the analysis and classification. Also, all the books and articles written about Muslim poetry, and I have access to them, have been studied.

Key Words: Utopia, poems and thoughts, Akhavan

چکیده

موضوع مقاله، آرمانشهر در اندیشه‌ی مهدی اخوان ثالث است. این پژوهش در پی جواب دادن به این سؤال است که در شعر اخوان ثالث، آرمانشهر چه مؤلفه‌هایی دارد؟ این مؤلفه‌ها در اندیشه و شعر او به چه صورتی به کار رفته است؟ دامنه‌ی مفاهیم آرمانشهر به کدام مبانی محدود می‌شود و هنگام بررسی و تبیین اصطلاحات آرمانشهر در شعر اخوان، چه تعریفی از آنها می‌توان کرد و ساختار آنها را تعیین نمود. در این مقاله، تحلیل محتوایی (Content Analysis) شیوه‌ی بررسی اشعار است که با استفاده از آن و تجزیه و تحلیل داده‌های متن، به ابعاد گوناگون سؤال‌های طرح شده پاسخ داده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، بیشتر آثار اخوان ثالث مطالعه و مبانی آرمانشهر تحلیل و دسته‌بندی شد؛ همچنین، تمام کتاب‌ها و مقاله‌هایی که در خصوص شعر اخوان نوشته شده، و برای نگارنده امکان دسترسی به آنها وجود داشته، مطالعه شده است. واژگان کلیدی: آرمانشهر، شعر و اندیشه، اخوان ثالث.

مقدمه

اوتوپییایی تلقی کنیم. فقط آن جهت‌گیری‌های فراتر از واقعیت را باید اوتوپییایی بینگاریم که هرگاه به عرصه‌ی عمل درمی‌آیند، میل دارند نظم‌های اشیا و امور حاکم در زمان را به طور جزئی یا کلی درهم بپاشند.» (مانهایم، ۱۳۸۱، ص ۲۵۶)

وقتی تفکر آرزومندانه‌ی بشر در نظر گرفته می‌شود که با وضعیت موجود سازگار نیست و انسان به دنبال ساخت وطن و شهر دلخواه خویش است که با مبانی فکری او سازگاری داشته باشد، مشاهده می‌شود که اعتراضی بر پایه‌ها و تمام ابعاد شهری است که در آن زندگی می‌کند. از این جهت است که غم غربت دامان او را می‌گیرد. ممکن است به گذشته یا به آینده پناه ببرد. اگر به آینده و شهر دلخواه خود برود که هیچ‌حدّ و رسمی در گذشته بر آن متصور نبود، یک نمونه‌ی شهری می‌سازد و اگر به گذشته پناه ببرد، نمونه‌ی دیگر شهری می‌سازد. نوستالژی، همان راه‌کار انسان در پناه‌بردن به گذشته است. نوستالژی به «غم غربت» ترجمه شده است. با اینکه این واژه، تقریباً به تازگی وارد حوزه‌های گوناگون هنر و علوم شده است به هیچ‌وجه نوظهور نیست. واژه‌ی نوستالژی در فرهنگ آکسفورد به معنی احساس رنج و حسرت نسبت به آن چیزی است که گذشته و از دست رفته است. (Hornby, 2003 P.840)

حاصل معنی این اصطلاح با توجه به معنی‌های متنوع آن در فرهنگ‌های علوم انسانی به این صورت است. نوستالژی: غم غربت، حسرت و دل‌تنگی به گذشته و آنگهی اشتیاق مفرط برای بازگشت به گذشته، احساس حسرت و دل‌تنگی برای وطن، خانواده، دوران خوش کودکی، اوضاع خوش سیاسی، اقتصادی و مذهبی در گذشته و ... (رک، آشوری: فرهنگ علوم انسانی)؛ (باطنی، ۱۳۶۸)

آرمانشهر، مدینه‌ی فاضله یا اوتوپیا، مکانی است که در آن عوامل مزاحمی که موجود در طبیعت و مکانی که انسان در آن زندگی می‌کند، هستند، وجود ندارند و جایی بسیار متعالی و باصفا و پاکی است. «یوتوپیا، واژه‌ای یونانی است که تامس مور آن را ساخته است از ریشه‌ی uo- topos به معنای «هیچستان» یا به زبان شهاب‌الدین سهروردی، ناکجاآباد که کنایه‌ای طنزآمیز از eu- topos (خوبستان) در آن است.» (مور، ۱۳۶۱، ص ۱۶)

فارابی، مدینه‌ی فاضله را به بدن تام‌الاعضاء تشبیه کرده است نه هر بدنی؛ زیرا مدینه‌های جاهله نیز مانند کالبدند و اعضای آن به یکدیگر وابسته‌اند و بلکه آن بدنی که هر عضوی در جهت بقا و دوام بدن وظیفه‌ی خود را انجام دهد. و «همان‌طور که اعضای بدن مختلف است و هر یک باید عهده‌دار وظیفه شوند بعضی بالطبع برتر از دیگران اند و یک عضو است که فرمانده و رئیس اول است که قلب باشد و اعضای دیگر از لحاظ مراتب، متفاوت‌اند.» (فارابی، ۱۳۶۱، ص ۴۶)

تفکر آرزومندانه همواره در امور انسانی خودنمایی کرده است. هرگاه خیال در واقعیت بیرونی موجود ارضا نشود به مکان‌ها و دوره‌هایی پناه می‌جوید که بر پایه‌ی آرزو بنا شده‌اند. کارل مانهایم درباره‌ی این حس انسان معتقد است: «حالت ذهن یا چگونگی اندیشه، هنگامی اوتوپییایی است که با حالت واقعیتی که این حالت ذهنی در آن به ظهور می‌رسد ناسازگار باشد. این ناسازگاری همواره از این نکته هویدا است که چنین حالت ذهنی در تجربه و اندیشه و در عمل، معطوف به موضوعاتی است که در موقعیت فعلی وجود ندارد؛ لیکن نباید حالتی از ذهن را که با موقعیت آنی و مستقیم ناسازگاری دارد و از حدود آن فراتر می‌رود و در این معنی از واقعیت فاصله می‌گیرد،

اصل واژه utopia یونانی است و معنی آن «جایی که وجود ندارد» یا «ناکجاآباد» می‌باشد. اوتوپیا Utopia واژه‌ای است مرکب از OU (او) یونانی به معنای «نفی» و کلمه TOPOS (توپوس) به معنای «مکان» می‌باشد؛ بنابراین از لحاظ لغوی به معنای «لامکان» می‌باشد. آرمان‌شهر نمادی از یک واقعیت آرمانی و بدون کاستی است. همچنین می‌تواند نمایانگر حقیقتی دست نیافتنی باشد. از افلاطون به عنوان نخستین فیلسوف آرمان‌گرای اندیشه غرب نام می‌برند. در واقع آرمان‌شهر با مفهوم ایده افلاطون هماهنگی کامل دارد. این اندیشه وی را می‌توان در رساله جمهوری‌ش یافت. در رساله جمهوری، افلاطون سیاست را به عرصه‌های گسترده‌تری همچون دولت و قانون اساسی بسط می‌دهد. افلاطون خطوط اصلی که برای سازماندهی یک شهر آرمانی لازم است را به تصویر می‌کشد؛ به همین سبب از وی به عنوان بنیانگذار این اندیشه نام برده می‌شود.

این اصطلاح در ابتدا مربوط به حوزه‌ی روانشناسی بود و در درمان سرپازانی به کار می‌رفت که بر اثر دور شدن از خانواده و کشور خود دچار نوعی بیماری و افسردگی می‌شدند؛ ولی رفته‌رفته به سایر حوزه‌ها مخصوصاً علوم انسانی و هنر نیز کشیده شد و منتقدان در آثار شاعران و هنرمندان به جستجو در خصوص این موضوع و چگونگی بروز این رفتار ناخودآگاه پرداختند.

در روانشناسی یونگ، نوستالژی عبارت است از «تجربه‌های اجداد ما در طی میلیون‌ها سال که بسیاری از آنها ناگفته باقی مانده است و یا انعکاس رویدادهای جهان ماقبل تاریخ که گذشت هر قرن تنها مقدار بسیار کمی به آن می‌افزاید.» (راس، ۱۳۷۱، ص ۹۸)

ناخودآگاه جمعی بین تمام انسان‌ها مشترک است و صورت‌های ازلی را در خود ذخیره می‌کند. نوستالژی به دو نوع فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. نوستالژی فردی که به لحاظ زمانی به نوستالژی فردی آنی و نوستالژی فردی مستمر تقسیم می‌شود. در نوستالژی فردی آنی، نویسنده یا شاعر لحظه یا لحظاتی از گذشته را در اثر خود منعکس می‌کند؛ اما در نوستالژی فردی مستمر، شاعر یا نویسنده در سراسر اثر خویش تمام و کمال به گذشته‌ی خود می‌پردازد.

از دیدگاه آسیب‌شناسی روانی، نوستالژی به رؤیایی اطلاق می‌شود که از دوران گذشته نشأت بگیرد. گذشته‌ای که دیگر وجود ندارد و بازسازی آن ممکن نیست. وقتی افراد در دورانی از زندگی خود با موانعی رو به رومی شوند یا سلامتشان به خطر می‌افتد یا به پی‌ری می‌رسند اولین واکنش آن هم راهی برای گریز است؛ اما در بسیاری از اوقات در واقعیت عینی راهی برای گریز نیاید، بازگشت به گذشته‌ای را آرزو می‌کنند که در آن زندگی پرشکوهی داشته‌اند.

از اصول مکتب رمانتیک که می‌توان تفکرات نوستالژی را در آن دید، اصل «گریز و سیاحت» است. آزرده‌گی از محیط و زمان موجود و فرار به سوی فضاها یا زمین‌های دیگر، دعوت به سفر تاریخی یا جغرافیایی، سفر واقعی یا بر روی بال‌های خیال از مشخصات آثار رمانتیک‌هاست. (سید-حسینی، ۱۳۶۶، ص ۹۲)

در این سیر و سفرهای جغرافیایی و تاریخی فکر نویسنده

و شاعر به سرزمین‌ها و نقاط دوردست سفر می‌کند. در سفر تاریخی، شاعر و نویسنده روح خود را به سوی قرون پراحساس و جلال و جبروت وسطی و رنسانس پرواز می‌دهد که از نظر فردریش شلگل (Schlegel) «دوره‌ی پهلوانان و عشق و افسانه‌ی پریان و خالق پدیده‌ای به نام رمانتیسیم بود.» (سه‌پر - لووی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۲)

علاوه بر سفرهای جغرافیایی و تاریخی، شاعر و نویسنده‌ی رمانتیک سفرهای واقعی نیز دارد و خاطرات این سفرها را در آثار خود منعکس می‌کند. رمانتیک‌ها در سفرهای رؤیایی خود در آرزوی یافتن محیطی زیبا و مجلل و بالاخره آن زیبای مطلوب هستند که هنرمند رمانتیک آرزوی نیل به آن را دارد. این نوستالژی برای «فردوس گمشده»، اغلب با جستجو برای آنچه گم شده و از کف رفته است، همراه است. از نظر لوکاج (Lokag) عصر طلایی رمانتیک‌ها نه فقط به گذشته متعلق است؛ بلکه هدف نیز هست و وظیفه‌ی هر فرد رسیدن به آن است. (همان، ص ۱۳۳)

مؤلفه‌های اصلی غم غربت عبارت‌اند از: ۱. دل‌تنگی برای گذشته؛ ۲. گرایش مفرط به بازگشتن به وطن و زادگاه؛ ۳. بیان خاطرات همراه با افسوس و حسرت؛ ۴. پناه‌بردن به دوران کودکی و یادکرد حسرت‌آمیز آن؛ ۵. اسطوره‌پردازی؛ ۶. آرکائیسیم (باستان‌گرایی)؛ ۷. پناه‌بردن به آرمانشهر. یادآوری می‌شود که دو عنصر «بو» و «صدا» در تداعی گذشته‌ها و به تبع آن در تحریک عاطفه‌های نوستالژیکی انسان بسیار مؤثر است.

نوستالژی و خاطره ارتباط تنگاتنگی با هم دارند. داشتن خاطره برای هر فرد طبیعی است؛ اما وقتی یادآوری خاطرات برای شخص به حدی برسد که او را به واقعیت موجود بدبین کند، شخص احساس نوستالژی و دل‌تنگی می‌کند. این همان حالت روانی است که خاطره‌شناسان آن را «تراکم خاطره» (Recohesion) می‌نامند. طیف دیگر این حالت کمبود خاطره است که روان‌پزشکان آن را فراموشی (Forgetting) می‌گویند. خاطره یادآوری گذشته است و عمدتاً مفهوم فردی و شخصی دارد. بر این اساس خاطره به دو نوع خاصه‌ی فردی و خاطره‌ی جمعی تقسیم می‌شود. ری (Ray) در مقاله‌ای با عنوان «خاطره، فراموشی و نوستالژی در خانواده‌درمانی حس

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

دلتنگی را مهم‌ترین عامل تحولات و ارتباطات خانوادگی می‌داند. (Ray, 1996. p. 82)

نیما یوشیج در یادداشتی با عنوان «روزهای بچگی» چنین می‌نویسد: «چه روزهای خوشی است! هرگز فراموش نمی‌کنم روزهای بچگی را که به سرعت می‌گذشت. خیالات گوناگون از هر طرف مرا احاطه داشت و به تندی برق در من می‌گشتند. هر خیالی مرا به کارمخ—صوصی مایل می‌ساخت ... خیالات بچگانه، خیالات مقدسی است. شقاوت و خطاکاری در باطن آنها راه ندارد.» (طاهباز، ۱۳۸۰، ص ۱۹۳)

موریس هالباواکس (M. Halbowax)، جامعه‌شناس فرانسوی در کتابی با عنوان «خاطره‌ی جمعی» به گونه‌ای عمیق به مفهوم خاطره‌ی جمعی توجه می‌کند و جنبه‌های مختلف آن را برمی‌شمارد. وی این واقعیت را یادآور می‌شود که با وجود شخصی بودن خاطره، آن را با دیگران تقسیم می‌کنیم. خاطره‌ای که به اشتراک گذاشته می‌شود. مقامی اجتماعی می‌یابد. اگر من نوعی می‌توانم خاطراتم را بازگو کنم، به این دلیل است که بازگو کردن یک عمل اجتماعی است. عملی اجتماعی که آن‌ا خاطره‌ی یمی را به دیگری متصل می‌سازد و چیزی را سبب می‌شود که می‌توان آن را تبادل خاطره نامید. (رک، شریفیان: «بررسی فرایند نوستالژی در اشعار سهراب سپهری»، مجله‌ی علمی - پژوهشی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال پنجم، بهار و تابستان ۱۳۸۶، ۵۱-۷۳)

اندیشه‌ی وجود آرمانشهر از اندیشه‌های دفاعی بشر در برابر سختی‌ها و مشکلات روزگار بوده است. وجود آرمانشهر یا مدینه‌ی فاضله، پیشینه‌ای به قدمت تمدن بشری دارد. «آرمان-شهر جایی است دست‌نیافتنی که تصوّر آن همواره در افق آرزوی بشر نمونه‌ی خیر برین و زیبایی و رستگاری بوده است و یکی از آرزوهای آدمی در درازنای تاریخ، دست‌یابی به جامعه‌ای بوده که در آن رستگاری خویش را تحقق بخشد. هنگامی که بشر از بند اسطوره‌ها رست و آرزوهای خود را در پرتو دانش دست‌یافتنی دانست، تصور شهر آرمانی را از دیار اسطوره‌ها به قلمرو خرد آورد.» (اصیل، ۱۳۸۱، ص ۱۸)

تأثیر شکست آتن در جنگ پلوپونز پی افکند. در ادب و فرهنگ ایرانی - اسلامی نیز به انحاء گوناگون با آرمانشهرهای ساخته و پرداخته‌ی عارفان، فیلسوفان و شاعران مواجه هستیم. می‌توان از ابونصر فارابی و «مدینه‌ی فاضله»ی او و شهاب‌الدین سهروردی و آرمانشهر «ناکجاآباد» و «اقلیم هشتم» (در کتاب «آواز پر جبرئیل») یاد کرد. طرح آرمانشهر و ساخته و پرداخته شدن آن در ذهن انسان‌ها، مستقیماً با اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حاکم بر جامعه و بر جهان، همچنین با روحیات انسان‌ها ارتباط دارد. آرمانشهر نیز مانند اسطوره‌گرایی و پناه‌بردن به دوران کودکی، اندیشه‌ی دفاعی انسان برای گریز از حال است؛ ولی از جهت شکل‌گیری و فرایند، در نقطه‌ی مقابل اسطوره‌گرایی و دل‌تنگی برای گذشته قرار دارد. آرمانشهر در واقع پناه‌بردن به آینده است و آن دو پناه‌بردن به گذشته.

یادآوری می‌شود که اخوان با طنز به ساختار آرمانشهر افلاطون اشاره کرده است:
دریغاً، کی، کجا، کو، های هیهات
که تا آدم شود این غول مجنون
وگر صدبار روحش را بشویی
به حمامی که پر لیف است و صابون
اگر یک دم از او غافل بمانی
دوباره می‌شود خرچنگ و طاعون
بدینسان با خیال آرمانشهر
چه خندستانه اندیشد فلاطون (اخوان: تورا ای کهن بوم
و بردوست دارم ۳۲۴)

یکی از بن‌مایه‌های ادبیات کهن فارسی، مسئله غربت روح است. این موضوع در آثار بسیاری از شاعران و عارفان مانند سنایی، عطار و مولوی طرح و بررسی شده است. غربت روح به سبب هبوط و دور شدن آن از وطن مألوف بوده است. وطن در این دیدگاه صرفاً به معنی زادگاه یا خاستگاه و محل پرورش است. اصولاً در اعتقاد گذشتگان، وطن معنی خاصی داشته است. دکتر شفیع‌ی‌کدکنی درباره‌ی تلقی گذشتگان از وطن می‌گوید: «تلقی قدما از وطن به هیچ وجه همانند تلقی‌ای نیست که ما بعد از انقلاب کبیر فرانسه داریم. وطن برای

مسلمانان یا دهی و شهری بوده که در آن متولد شده بودند یا همه‌ی عالم اسلامی است که نمونه‌ی خوب آن در اندیشه‌ی اقبال لاهوری دیده می‌شود... که بهترین تصویرکننده‌ی انترناسیونالیسم و جهان‌وطنی اسلامی است.» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۷۹، ص ۳۶)

در بادی امر چنان به نظر می‌رسد که مسئله‌ی غربت روح و جدایی آن از وطن اصلی و غمی که از این راه‌گریبان بشر را گرفته و او را به ناله و شکایت واداشته است، با مؤلفه‌هایی که برای نوستالژی برشمردیم هم‌سانی دارد. از طرفی هم میرچا الیاده، در توضیح و یا بررسی تجربه‌های عرفانی جوامع باستانی و تمایل عمیق آنان برای بازیافتن حالت آزادی و سعادت پیش از هبوط، نیز درباره‌ی مسیحیت و عرفان موجود در آن، از مفهوم «نوستالژی» استفاده می‌کند. (رک، الیاده، ۱۳۷۴، ص ۶۵)

در شعر معاصر، به جز چند شاعر درجه اول، مانند سهراب سپهری، منوچهر آتشی، بسیاری از شاعری آرمانشهر خود را با نوستالژی همراه کرده‌اند. به عنوان نمونه به شعر رحمانی توجه شود:

به خواندن «نی‌نامه‌ی» مولا معتادم

با خواندنش احساس می‌کنم نوستالژی چیست

و میکروب آن را در گاهواره‌ی من کشت کرده‌اند.
(رحمانی، ۱۳۸۵، ص ۵۲۱)

پیشینه موضوع

«تامس مور» تألیف آرمانشهر خود را ملهم از سبک جمهوری افلاطون می‌دانست (دولت‌شهر، پولیتیا، مشهور به کالی - پولیس که به رس - پوبلیکا یا جمهوری لاتینی و فارسی ترجمه شده است). مدینه فاضله فارابی نیز برداشتی اسلامی (شیعی) از جمهوری افلاطون بود. میان فوزیسیسم یونانی و اومانیسم رنسانس، تئودیسه یا عدل الهی ادیان توحیدی ابراهیمی وساطت می‌کند. کمال جویی ابراهیم یک مسیر فرش شده از پرسشگری است و یقین‌یابی او نه ریشه در صور ایدئال و معقولات مفارق دارد و نه به عقل خودبنیاد و بسنده به تنهایی وابسته است.

در تفکر غربی از روزگار افلاطون تا آلدوس هکسلی جورج ارول، مدینه فاضله یا اتوپی، جزیی از تفکر فلسفی و

صورتی از آن بوده است (داوری، ۱۳۵۶، ص ۳۶-۳۷). به نظر افلاطون باید اساس اخلاقیات حاکم، حکمت، فضیلت و رعایت عدالت باشد، اما معمولاً صاحبان قدرتهای مادی لذت طلب می‌شوند و قوه قهر و غلبه آنها طالب برتری و ستمگری است، و بالاخره جامع رذایل اخلاقی می‌شوند و بدین جهت نمی‌توانند حاکم باشند، بنابراین طبقه حاکمه باید خویشتن‌دار، عادل، حکیم و بافضیلت باشد؛ و این است معنی اریستکرات و یا اشراف (فارابی، ۱۳۵۸، ص ۳۶).

فهم این خط سیر، از دولت‌شهر مثالی باستان تا مدینه فاضله سده‌های میانه و تا اتوپی‌ها و ضداتوپی‌های مدرن، بدون توجه به چنین جهش یا گسست معرفت‌شناختی ممکن نیست:

از میان پژوهشهای اخیر، می‌توان به کتاب ژان-ایو لاکروا پیرامون «اتوپیای توماس مور و سنت افلاطونی» اشاره کرد که نشان می‌دهد چگونه «از افلاطون تا اتوپی، نه تنها با دو فلسفه هستی‌گوناگون، بلکه با دو فلسفه عمل متفاوت سروکار داریم». لاکروا به اهمیت شوک ابن سینا برای اروپای قرون وسطی و حرکت آفرینی ابن رشد و مقام فارابی و جایگاه تعیین‌کننده دولت‌شهر برین وی تأکید می‌کند، اما بررسی نوآوری آنها را به پژوهش‌های مستقل آتی موکول می‌کند و می‌پردازد به آثار و تبعات این نظریات نزد دانش اسکات و اوکام و غیره، تا نشان دهد که چرا اتوپیای جدید افلاطونی نیست. مهم‌ترین تفاوت هستی‌شناختی، درک مقام ایده یا ایدئوس در نزد بنیانگذار فلسفه افلاطون است که این صور معقول و جودی واقعی و جداگانه دارند. عرصه و موضوع عقل (یا خرد، نوس)، به خلاف رأی (زعم، ظن، دوکسا)، نه محسوسات متغییر بلکه امور واقعی لایتغیر یعنی ایده‌ها است، و اگر واقعیت از آن ایده هاست، آرمانشهر هرگز نمی‌تواند بصورت کامل در جهان محسوسات سایه‌وار تحقق پذیرد؛ و تنها مدلی از برای رونوشت‌ها یا کپی‌های اینجا و اکنونی است. برخی از صاحب نظران همچون لئو اشتراوس بر آنند که «دولت‌شهر-در-کلام» افلاطونی ایدئال - تپیی منطقی برای تأسیس فلسفه سیاسی است که طبع امر سیاسی را تبیین می‌کند و نه بهترین نظام را. به هر حال، آنچه اندیشه و زندگی افلاطون می‌آموزد اهمیت سیاست

چونان طاق نظام فکری او، نقد نظم موجود و نیز تلاش برای استقرار وضع مطلوب است. اشتباه یا شبهه او در غیاب «فیلسوف-شاه» مثالین و آسمانی، توهّم فیلسوف شدن شاه زمینی است. نسبت حکمت و حکومت، چنانکه نبوت و شاهنشاهی مانع‌های الجمع یا به ذات متزاحم می‌نمایند. تاریخ فلسفه نشان می‌دهد که بسا فیلسوفان، از افلاطون تا هایدگر، به چنین چاله و چالشی افتاده و درافتاده‌اند. موضوع فلسفه سیاسی اما (دولت-)شهراندیشی اساسی است، در قیاس با فقه که به مشروعیت و قانونمندی قدرت و یا سنت «مرآت الملوکی» که به اخلاق دولتمداری و دولتمردی می‌پردازد. هم از این رو، فارابی را بنیان‌گذار فلسفه سیاست در تمدن اسلامی خوانده‌اند. او هارمونی‌طلبی افلاطونی را با طبع اخلاق ایران و توحید اسلام و کمال‌جویی تشیع سازگارتر می‌یافت. و این انتخاب تنها ناشی از محدودیت منابع، مثلاً نشناختن سیاست ارسطو، نبود. سرمنشأ سیاست فضیلت را، غیر از منبع (فلاطونی - ارسطویی - فلوطینی) که همچون «حکمت و علم زمان» مورد استفاده بود، به راهنمایی نشانه‌های «اسلام ایرانی و خصلت نبوی فلسفه اسلامی» (به تعبیر کُربن) می‌توان دریافت.

ساختار آرمانشهر مهدی اخوان ثالث

آرمانشهری که اخوان ساخته است حجم وسیعی دارد که در آن هم فرد و هم اجتماع فعلیت دارند. مقصود این است که در این شهر، هم فرد دارای موقعیت‌ها، خواست‌ها، فرایندها، ارتباطات و جز اینها هست و هم اجتماع دارای وضع و شکلی خاصی است که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:

۱. ساختار فردی

۱.۱. آزادی و کرامت، مبارزه با ظلم و تحقیر و توهین. در این شهر، انسان به هیچ‌وجه تن به پستی نمی‌دهد و با عزت و آزادی زندگی می‌کند:
من نتوانم چوشما عنکبوت شد
کولی شوریده‌سرم من، پرنده‌ام
زین گنه، ای روبه‌کان دغل! / مرا
مرگ دهد توبه، که‌گرگ درنده‌ام. (اخوان، ۱۳۸۵، زمستان:

(۶۴

گرگ هاری شده‌ام

هرزه‌پوی و دله‌دو

شب درین دشت زمستان زده‌ی بی‌همه چیز می‌روم،
برده ز هر بادگرو. (همان: ۱۱۹)

۱. ۲. تنهایی. با دقت در بیشتر شعرهای اخوان و شهر بر ساخته‌ی ذهن و زبان او به تنهایی برمی‌خوریم. در جاهایی از اشعار اخوان، به تنهایی، صریح‌تر و روشن‌تر تأکید شده است. تفاوت اصلی این نوع تنهایی با آنچه اخوان در جاهای دیگر سروده، فقدان تاریخت تنهایی است. اینجا، یعنی در آن سوی پایان، در دیار نابودگان، نیست‌شدگان و دیار مرگ نیز تنها یک چیز حاکم است و آن همان تنهایی بزرگ است که گویی سیطره‌اش اینجا و آنجا نمی‌شناسد. چه این‌گونه‌اندیشیدن درباره‌ی تنهایی، که فاقد تاریخت است و ام‌گرفتن از فلسفه‌های مدرن باشد، چه از اصالت ذهنی اخوان برخاسته باشد، این هم هست که وقتی نه از اینجا و نه از آنجای جهان، جز «هیچ» پیامی نیاید، دیگر همه‌جا راه بسته است و دیگر هرگز هیچ‌پیک و پیامی به جایی نمی‌رسد جز آوار تخته‌سنگ‌های بزرگ تنهایی. (رک، مختاری، ۴۸۴: ۱۳۷۲-۴۸۵):

در آستانه‌ی گور خدا و شیطان ایستاده بودند

و هر یک هر آنچه به ما داده بودند

باز پس گرفتند ...

تنها، تنهایی بزرگ ما

که نه خدا گرفت آن را، نه شیطان

با ما چون خشم ما به درون آمد

اکنون او

— این تنهایی بزرگ —

با ما شگفت‌گسترشی یافته

این است ماجرا

ما نوباوگان این عظمتیم. (اخوان، ۱۳۸۵، آخر شاهنامه:

۹۰-۹۱)

۲. ساختار اجتماعی

آرمانشهری که اخوان ساخته است دارای ساختار اجتماعی قوی‌تر و پردامنه‌تری است. دین، فرهنگ، زبان

و جامعه از مهم‌ترین بخش‌های این تمدن فکری اخوان است. بسامد ذهن و زبان اخوان در ساخت آرمانشهر خود به این ترتیب است:

۱.۲. دین

به سبب مسایلی که در زندگی اخوان ثالث افتاد و با توجه به اتفاقاتی که در تاریخ معاصر ایران روی داد، و آشنایی و هم‌زمانی شاعر با آنها، اخوان ثالث را «شاعر شکست» نامیده‌اند. (رک، دریاوندی، ۱۳۷۸، «اخوان شاعر شکست»، ۲۴۱-۲۵۰)؛ (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۷۰، «تحلیلی از شعر امید»، ۹-۶۲)

این تعبیر به‌گونه‌ای شامل بسیاری از ابعاد زندگی اخوان می‌شود. او برای نشان دادن شکست و ناامیدی و خط بطلان کشیدن بر بسیاری از چیزهایی که مردم به عنوان واقعیت مطلق به آنها نگاه می‌کرده‌اند، به اجتماع و تلخی‌ها و شکست‌های حاکم بر آن اشاره کرده است. به این سبب، اجتماعی که اخوان ثالث با این اوصاف مطرح کرده با سیاست حاکم بر جامعه، با ایران باستان و طرز تلقی خود او از زندگی و منش او، ارتباط مستقیمی پیدا کرده است.

اخوان، دوران میتراثیسم را دوره‌ی شکوه و عظمت ایران قلمداد کرده است. میتراثیسم یا آیین مهر، از دین‌های ایرانی پیش از اسلام است و محور اصلی آن بزرگداشت مهر (= خورشید) است. در آیین آیین، محراب (مهراب) یا مهرابه‌هایی بود که تصویر مهر بر آن نقش زده می‌شد و عبادتگاه آیین مهری بود. (رک، باقری، ۱۳۷۶، ص ۱۵۸)

روشنی‌های دروغین

– کاروان شعله‌های مرده در مرداب –

بر جبین قدسی محراب می‌بیند

یاد ایام شکوه و فخر و عصمت را

می‌سراید شاد

قصه‌ی غمگین غربت را ... (اخوان، ۱۳۸۵، آخر شاهنامه: ۷۱)

در هنگام تبیین دین زرتشتی به بسیاری از معارف و مقدسات آن اشاره کرده است. مانند: اهورا، امشاسپندان، هفت تن جاوید ورجاوند، دختو، اوستا، گائاه‌ها، ایزدان، فرّ، آب، آذر، آتش، سرود آتش، سروش، سوشیانس، گفتار نیک، پندار نیک، کردار نیک، فرّوهر،

– زدیسن، مشی و مشیانه، جشن‌های ایرانی مانند: جشن تیرگان و آبانگان و موارد دیگر. در تصویرپردازی‌های خود با مبانی آیین زرتشتی، نوعی نوستالژی و غم غربتی به ایران آن روزگار داشته و آن دوران را دوره‌ی شکوه و عظمت ایران می‌دانسته است. مقصود این است که استفاده‌ی اخوان از این عناصر محض تفنن‌های شاعر و ایماژها نبوده است؛ بلکه آنها مبین آیین زرتشتی ایران بوده است:

از اینجا نام او شد شهریار شهر سنگستان.

پریشان روز مسکین تیغ در دستش میان سنگ‌ها می‌گشت

و چون دیوانگان فریاد می‌زد «آی!»

و می‌افتاد و برمی‌خاست، گریان نعره می‌زد باز:

«دلیران من!» اما سنگ‌ها خاموش.

همان شهزاده است آری که دیگر سال‌های سال

ز بس دریا و کوه و دشت پیموده‌ست،

دلش سیر آمده از جان و جانش پیر و فرسوده‌ست.

و پندارد که دیگر جست و جوها پوچ و بیهوده‌ست.

نه جوید زال زر را تا بسوزاند پر سیمرغ و پرسد

چاره و ترفند

نه دارد انتظار هفت تن جاوید ورجاوند

دگر بیزار حتی از دریاگویی و نوحه

چو روح جغد گردان در مزار آجین این شب‌های بی‌ساحل.

ز سنگستان شومش برگرفته دل،

پناه آورده سوی سایه‌ی سدری؛

که رسته در کنار کوه بی‌حاصل.

و سنگستان گمنامش

که روزی روزگاری شب‌چراغ روزگاران بود

نشید همگانش، آفرین را و نیایش را،

سرود آتش و خورشید و باران بود ... (اخوان: از این اوستا ۲۲-۲۳)

جاوید ورجاوند در اصل، بهرام ورجاوند است؛ ولی زرتشتیان بعدها، تعداد دیگری نیز به آن افزوده‌اند. از جمله پشیوتن که برای نجات بخشی از گنگ‌دژ به ایرانشهر می‌آید. از جمله جاودانان دیگر که در بندهشن از آنان یاد شده، اُغریرُث، پسر پشنگ، به سیستان است که

اوراگوبدشاه خوانند. فردخشت خمبیگان (xumbīgān) (fradaxšt T) به دشت پیشانسه است. اشم یهمایی اوشت (ašem yahmāi ušt) نیز بدان جا، وَن جودبیش (wan T judbeš) به ایرانویج، اوروتت نر (urwatat)، که پسر زرتشت است به وَرجمکرد. غیر از اینان جاودانان دیگری نیز هستند که از هوش رفته‌اند. مانند نرسی پسر ویونگهان (wīwanghān)، توس پسر نوذر، گیو پسر گودرز، بیرزد (bairazd) و اشوَزَد (ašawazd)، پسر پورودخشت. ایشان به هنگام فرشگرد، به یاری سوشیانس آیند. دیگر سام یا کرشاسب است که ضحاک را خواهدکشت. در این فهرست نام کیخسرو نیست که خود از جاودانان است. نکته‌ی دیگر اینکه این فهرست تنها نام دوازده تن را دربر دارد و از سه مرد و پانزده زن دیگر نامی برده نشده است. (رک، بهار: پژوهشی در اساطیر ایران ۱۹۹ و ۲۸۹-۲۹۰)

و سرودم شعله‌ور می‌گشت

«آتش، ای آتش!»

ای همیشه تابناک، ای هرگز سرکش!

درخت و سبزه، خاک و باد

و به آب روشنا سوگند / ... (اخوان: سواحلی ۱۰۳)

آب روشنا، اشاره است به تقدس آب در نزد ایرانیان. «ایرانیان احترام آب را بیش از هر چیز واجب می‌شمردند. چنانکه صورت خود را با آب نمی‌شستند.» (اوشیدری: دانشنامه‌ی مزدیسنا ۴۶۸)

– در جامعه‌ی آرمانی اخوان، باشکوه‌ترین دین، مزدشتی است که خودش ساخته است. مزدشت، ترکیبی از مزدک و زرتشت است. از دید اخوان، «غرب»، عامل اصل بدبختی ملل شرق در دوسه‌قرن اخیر بوده است. او بارها و بارها، در آثارش فرنگان و دل‌باختگان به آیین فرنگان را به باد انتقاد گرفته است. این نوع تفکر در آن سال‌ها منحصر به اخوان نبوده است؛ بلکه گروهی از روشنفکران سرشناس آن دوره از جمله جلال آل‌احمد بدین‌گونه می‌اندیشیدند. اخوان که سیطره‌ی اعراب بر ایران را آغاز انحطاط و نگون‌بختی ایران و ایرانی می‌دانست، به ایران پیش از اسلام نظر داشت. او با دست‌چین‌کردن بخش‌هایی از آیین زرتشتی و بخش‌هایی از تفکرات و تعالیم اجتماعی و اخلاقی مزدک

و مانی و بودا و با درهم آمیختن آنها با یکدیگر به آیین جدیدی دست یافته بود که خود آن را «مزدشتی» می‌نامید. او بدون ورود به جزئیات آرا و عقاید زرتشت، مزدک، مانی و بودا تنها به سویه‌ی کلی آرا و عقاید آنان نظر داشته است. اخوان خود درباره‌ی آن گفته است: «خلاصه عزیزم، من زرتشت و مزدک را آشتی دادم. اقتصاد و جامعه‌شناسی و بنیاد زیرین اجتماع مزدکی، اخلاقیات و اعتقادات به دنیای زیرین و بنیادهای زیبای افسانگی و اساطیری برین (اورمزدادار آفریدگار، ایزدان و امشاسپندان و غیره) اینها هم زرتشتی، زهدیات، پرهیزکاری و پاره‌ای اخلاقیات هم مانوی هم بودایی ... چنین زندیق شریف و بزرگوار هوشیاری که من می‌شناسم در این حدود و حوالی ما، دیگر حاجت به بیرون از حریم ایران و حوزه‌ی اوستان ندارد.» (اخوان: صدای حیرت‌بیدار ۳۶)

مزدشت، رؤیا آرمان ایران بزرگ است که افغانستان و کهن‌سُغد و خوارزم و عراق و ارژان و قفقاز را نیز دربردارد و اخوان «نه غربی، نه شرقی، نه تازی» شدن را، برای سرپای ایران دوست دارد. مزدشت آخرین پناهگاه او، ترکیبی خوش از سه چیز: معنویت، دادگری و عشق به وطن است. دکتر شفیع‌کدکنی در این خصوص معتقد است: «اگر به عمق قضیه‌ی مزدشت توجه کنیم، خواهیم دانست که مزدشت شکل‌گیری تناقض‌های روحی اخوان است. یعنی او برای اینکه خودش را، به ظاهر، از این تناقض (تناقض یا حب و بغض توأمان به ایران معاصر، تناقض در حوزه‌ی الهیات) نجات دهد مزدک و زرتشت را به عقیده‌ی خودش آشتی داده و بدین‌گونه اجتماع نقیضین عجیب و غریبی را تصویر کرده است.» (شفیع‌کدکنی: «اخوان، اراده‌ی معطوف به آزادی»، باغ بی‌برگی ۲۷۳)

اخوان پس از گذراندن نومیدی‌ها و تلخ‌کامی‌ها و ناله‌ها و شکوه‌ها و دشنام‌دادن‌ها و حتی تا مرز خودکشی رفتن‌ها، ظاهراً پس از چندسالی سیر و سلوک در درون به سرمنزلی تازه می‌رسد و کشفی به او دست می‌دهد که (باز ظاهراً) نه تنها دستگیر او و دوا‌ی دردهای اوست؛ بلکه پیامی است برای اهل زمانه و اخوان چاووشخوان کاروان تازه‌ای است که از راه می‌رسد و رهاوردهای تازه‌ای از نیکی

و پاکی و نجابت دارد که می‌باید اساس و مدار زندگی آدمیان شود. به نظر می‌رسد که اخوان جهان کامل اخلاقی خود را از نو بنا کرده است. و اما اخوان این رهاوردها را از کدام دیار آورده است؟ از همین نزدیکی. این گنجی است که او در ویرانه‌های تاریخ همین سرزمین یافته است. می‌گوید، کمی دورتر، غبار تاریخ را بنشانید تا این خورشید نمایان شود. تابندگی تعلیمات زرتشت و مزدک. باید دیگر بار ایرانی شد تا به سرچشمه‌های نیکی و پاکی دست یافت. باید این تاریخ را از آلودگی سنگ و خاکی که «عرب» با آن آمیخته است پاک و پیراسته کرد آن وقت همه چیز به سامان خواهد آمد.

این آیین جدید همه چیز دارد. رسم و راه زندگی اخلاقی (شاید)، معتقدات ماوراءالطبیعی (اگر بخواهیم رجوع مکرر اخوان را به اورمزد دادار و ایزدان و امشاسپندان جدی بگیریم) و همچنین راه و رسم زندگی عملی ... گرفتاری این سلوک معنوی این است که اخوان وقتی از چاله‌ی «من» غم‌زده و حسرت‌کشیده خویش درمی‌آید تا به آفاقی متعالی‌تر پرواز کند در چاه سهمگین‌تر فرومی‌افتد و آن چاه «ما» هست. غرب‌زدگی اخوان او را، حتی تا سرحد بدترین اشکال نژادپرستی می‌کشاند. هرچه «ایرانی» است خوب و اهورایی‌ست و هرچه «عرب» است بد است و اهریمنی. بدون آنکه بگوید و بپرسد چرا. اخوان از تأثیرهای فکری نازیسم در روشنفکران دوره‌ی بیست‌ساله چیزی می‌گیرد و پس می‌دهد، بدون آنکه درباره‌ی آن تأمل کند. با این مقدمات است که اخوان از خودبینی و خودرایی شخص (من) می‌گذرد و به خودبینی و خودرایی قومی ما دچار می‌آید. اخوان به گذشته رجوع می‌کند؛ اما این گذشته را می‌خواهد صرفاً با مفاهیم و احتیاج‌های امروز منطبق کند، بدون آنکه در موارث گذشته حقیقتی دیگر جز حقایق زمانه بیابد. اخوان نمی‌تواند به بینشی شاعرانه - عارفانه برسد که از مرز اصالت بشر فرا می‌گذرد؛ بلکه آنچه در بازار کنونی کم می‌بیند فقط معجون اخلاقی است که در داروخانه‌های امروز یافت نمی‌شود و باید آن را در عطاری‌های قدیم پیدا کرد و برای این کافی می‌داند که از هزار پیشه‌ی کتاب‌های

گردگرفته چیزهایی را بیرون بکشد و با هم بیامیزد: چهل و پنج درصد آیین زرتشتی، سی درصد مزدکی، بقیه هم بودایی و مانوی. معجون حاضر است فقط یک اسم کم دارد. آن هم کاری ندارد. یک علامت اختصاری به سبک جدید: مزدک و زرتشت را با هم ترکیب می‌کنیم؛ مزدشتی! به این ترتیب، جست‌وجوی اخلاقی اخوان از آغاز محکوم به شکست است؛ زیرا مبتنی بر هیچ تفکر و تحقیقی نیست؛ بلکه صرفاً احساسات شخصی هادی آن است. و اگر چه او، خود را «چاووش خوان این کاروان بیداری و شرف، رادی و آزادی، کاروان بهزیستی امروزین و درخور امروز» می‌داند و «راه‌اندیشه و امل» را روشن می‌بیند و «اجرا و عمل» را «به عهده‌ی مردان کار و کارزار ... تا ... روزگار و نوبت اجرا و عمل» وامی‌گذارد؛ ولی مجموعه‌ی شعرهای بعدی او، پاییز در زندان، نشان می‌دهد که در باربند اشتران این کاروان «خوبی» حتی بالاپوش یافت نمی‌شود که تن لرزان کاروان سالار را در این یخبندان یأس و درماندگی و هیچ‌انگاری (نهیلیسم) بپوشاند تا چه رسد به اینکه دستگیر دیگران در این ظلمات حیرت و دهشت باشد.^۲

یادآوری می‌شود که اخوان علاوه بر اشاره به مزدشت در اشعارش به صورت سامان یافته در «مؤخره‌ی از این اوستا» به آن و علت ابداع آن پرداخته است: بهایی نیست پیش من نه آن مَس را نه این به را که من با نقد مزدشتم، بهای دیگری دارم ... بهین آزادگر مزدشت، میوه‌ی مزدک و زردشت که عالم راز پیغامش رهای دیگری دارم (اخوان: سه‌کتاب ۲۱-۲۳)

هو را را صاف ترکن تا رساند
به گوشت این «چرا»ها را صدا به
به مزدشتان خود یاری رسان تا
کند اوضاع گیتی را بسا به
ببخشاگاهگه گر تند راندم
که تندی گاه اگر باشد بجا به (همان: تورا ای کهن بوم و بر دوست دارم ۴۲۴)

خدایی، مردمی، راهی مرا هست

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۶۷

۲. رک، آشوری: ناگه غروب کدامین ستاره: ۱۷۵-۱۸۰؛ برای اطلاع بیشتر، (رک، خویی: «چکاد برف پوش، با صدای پاک کوهستانی»، باغ بی‌برگی ۲۳۴؛ رحیمی: «صفحه‌ای از افکار اجتماعی ایران»، باغ بی‌برگی ۲۵۹؛ موسوی: مهدی اخوان ثالث ۶۸-۷۰

که پویانم در آن تنهای تنها
یکی آزاده مردم، ساده اندیش
ندانم چند و چون مکر و فن ها
نه شرقی و نه غربی و نه تازی
همین گویم، نه پُر، چون پُرسخن ها
ره آزادگر مزدشت پویم
نه راه غرب و شرق و راهزن ها
ره آزادی و اشراق و شادی ست
ز چشمان خرد شسته و سن ها
نه راه منطقش تکفیر و شمشیر
ره بیگانه خویمان، بی وطن ها
نه بستن پای مردم را، زن و مرد
ز هول و جهل و حاجت، بارسن ها
... تک و تنها ره مزدشت پویم / نیازم ز جور و سوء ظن ها
(همان: ۲۹۱-۲۹۲)

۲. ملیت ایرانی و زبان فارسی

به سبب مشکلات تاریخی، اجتماعی و سیاسی، زبان فارسی همواره در معرض ویرانی و فراموشی بود. دو عامل عمده‌ای که باعث دوام زبان فارسی و کارکرد آن شد تعصب ملیت و قومیت ایرانی در برابر زبان عربی و عشق به آن زبان از طرف تمام نویسندگان و سخن‌گویان بود تا آن زبان احیا شود. این زبان از طلیعه‌ی مشروطیت با توجه به ملیت و زبان ایرانی، در زمینه‌های تاریخ، سیاست، فن، شعر و جز اینها ابعاد گسترده‌ای را به خود اختصاص داد.
(رک، مسکوب، ۱۳۷۳، ص ۱۳۲-۱۳۳ و ۲۱۰-۲۱۱)

اخوان زبان آرکائیک دارد. برخی از منتقدان، زبان شعری اخوان را ستایش کرده‌اند که او توانسته است به بهترین روش از ظرفیت‌های زبانی بهره‌برداری کند. «او به عنوان سبکی والا و متعالی، استفاده از کلام را در خدمت محتوا درمی‌آورد به نحوی که هیچ‌کلمه‌ای در شعرش بی تفاوت نمی‌نماید. عادی‌ترین حرف عامیانه‌ی روزمره را با عالی‌ترین کلام گذشته‌های دور می‌خواند تا زمینه‌های جاری تحلیل غم غربت و تاریخ را حامی باشد.» (کریمی حکاک، ۱۳۷۰، ص ۲۶۹)

در آرمانشهر اخوان، زبان فارسی، از قدر و ارزش والایی برخوردار است و کسی نمی‌تواند به آن آسیب زند و نوشتار و گفتار سخیف و مغایر با اصول و مبانی فارسی داشته

باشد:

شعرهای خوب و عالی را
راست گویم، راست
باید امروز از نوآیینان بی‌دردان
خواست
وز فلانک یا فلان مردان

آن طلایی مخمل‌آویان خون‌سردان. (اخوان، ۱۳۸۵، سه‌کتاب، ص ۷۹)

اخوان به مرزهای ایران کهن نیز نگاه تعصب‌آمیزی دارد. در «مؤخره‌ی از این اوستا» که مانیفست شاعری اوست به جد شدن بخش‌هایی از ایران اعتراض دارد. زبان فارسی که در مناطق شمالی و شرقی ایران به آن صحبت می‌شود، به دیده‌ی خاصی می‌نگرد و در آرمانشهر خود نیز به نیکی از آنها یاد می‌کند و بر تصرف‌کنندگان سیاسی و عدوانی آنها می‌تازد. در این شهر، اهل توس و نیشابور که به سمرقند و بخارا می‌روند، احساس غربت و بیگانگی ندارند. آزادند. شعر می‌خوانند. شعر می‌سرایند. خیام، عطار و مولوی می‌خوانند. البته اینها در ذهن و شعر بیکران اخوان است نه در وضعیت موجود سمرقند و بخارا و بدین جهت از ابعاد درخشان و باشکوه آرمانشهر او به شمار می‌روند. (رک، اخوان، ۱۳۸۶، از این اوستا، ص ۱۶۶-۱۷۵)

گرایش اخوان به ایران کهن، چه در طرز به‌کارگیری زبان (= آرکائیسیم) و چه در نحوه‌ی به‌کارگیری اساطیر و آیین‌های مربوط به آن، برخاسته از نوستالژی او به آن دوران و گذشته‌ی باشکوه سرزمین خویش است. شگرد اخوان، تأسیس مدینه‌ی فاضله‌ای نه در مکان و زمان نامعلوم؛ بلکه با افراد و زمان‌های اسطوره‌ای است که ماهیت آنها به نحوی معلوم همگان است. روان و اندیشه‌ی اخوان ثالث، دست به یک‌نوع جابه‌جایی میان زمان حال و گذشته‌ی فردی شاعر با جهان آرمانی و پهلوانی گذشته زده است. می‌توان گفت که هر چیزی که شکست (چه سیاسی و چه غیرسیاسی) از اخوان گرفته و روح سرکش و رفیع او را تحقیر کرده، او با پناه‌بردن به گذشته و ترسیم ایران باستان در اندیشه‌ی خود و به وسیله‌ی ابزارهای آن جهان از دست رفته، جایگزین‌شان کرده است. او در تمام اجزاء و مبانی هستی به گذشته و

گذشته‌ای که از آن «ما» بوده است و اکنون دیگر از آن ما نیست، آویخته است. اکنونی معلق در فضا از بودن و نبودن. «آخر شاهنامه» شعری است برزخی و امید در این شعر، شاعری است در میان برزخ. فروغ درباره‌ی این شعر می‌گوید: «این قطعه از دنیایی سخن می‌گوید که در آن روزها خفقان گرفته، زندگی له و فاسد شده و خون‌ها تبخیر گشته است. قصه‌ی تنهایی انسان را می‌گوید که علیرغم همه جهش‌های مبهوت‌کننده‌ی فکری‌شان در زمینه‌های مختلف با معنویتی حقیر و ذلیل سر و کار ندارند ... انسان‌هایی که به فردایشان امید ندارند، تهدید شده و بی‌اعتمادند و خطوط زندگی‌شان گویی بر آب ترسیم شده است. انسان‌هایی که در قلب یکدیگر غریب‌اند. در سرگردانی یکدیگر را می‌درند و از فرط بیماری به تماشای اعدام محکومان می‌روند. در فراموشی خواب‌مانندی که چون طغیان آب سراسر اندیشه‌اش را فرامی‌گیرد با نگاهی مجذوب و سحرشده در زیبایی‌های گذشته که، اکنون بی‌حرمت و لگدمال شده‌اند، خیره می‌شود و با غروری ساده‌لوح و خوش‌بین که حاصل آن خیرگی است، فریاد می‌کشد ... و سرانجام در سردی و تاریکی محیطش که از لاشه و زباله انباشته شده است، چشم می‌گشاید و بن بست را می‌بیند. اکنون دیگر «فتح» آن معنی پیر و کهنه‌ی خود را از دست داده است... او چنگش راکه آواز فتح می‌کند سرزنش می‌کند و به تسلیم و خاموشی می‌گراید.»^۲ (فرخزاد: شناخت‌نامه‌ی فروغ ۴۶۵)

بر به کشتی‌های خشم بادبان از خون،
ما، برای فتح سوی پایتخت قرن می‌آییم.
تا که هیچستان نُه‌توی فراخ این غبار آلود غم را
با چکاک مهیب تیغ‌هامان، تیز
غزش زهره‌دران کوس‌هامان، سهم
پرش خاراشکاف تیرهامان، تند؛
نیک بگشاییم.
شیشه‌های عمر دیوان را

گریز از حال گرایش قلبی داشته است. ملیت ایرانی در آرمانشهر او بر صدر نشسته است و با افتخار تمام از آن یاد می‌کند:

ما فاتحان قلعه‌های فخر تاریخیم
شاهدان شهرهای شوکت هر قرن
ما

یادگار عصمت غمگین اعصاریم. (اخوان، ۱۳۸۶، آخر شاهنامه: ۷۴)

۳.۲. جامعه‌ی ایرانی

آرمانشهری که اخوان در حوزه‌ی اجتماع، سیاست و جامعه‌ی ایرانی پی‌نهادده است، بر پایه‌ی اعتراض بر حالتی است که در آن زندگی می‌کند. او چهارچوب جامعه‌ی فعلی را در هم می‌شکند. بر وضع موجود اعتراض می‌کند و همگان را به سمت و سوی رهایی و آزادگی فرامی‌خواند. سرفصل بسیاری از اشعارش را در این محدوده قرار داده است. شعرهای «کتیبه»، «آنگاه پس از تندر»، «آخر شاهنامه»، «زمستان» و ... بر این‌گونه است. به شعر «آخر شاهنامه» اشاره می‌شود. (رک، اخوان: آخر شاهنامه ۷۰-۷۷)

آخر شاهنامه، حماسه‌ی قرن است. این شعر، حماسه‌ای است در بیان رنج و درد و شکست و یأس مردم ایران در دهه‌ی ۱۳۳۰. اخوان در این شعر، ایران را با هزاران سال پشتوانه‌ی علمی و فرهنگی در برابر جهانیان می‌نهد. بار عاطفی آخر شاهنامه، ژرف‌ترین احساس خوارشدگی مردم است. اخوان در این قطعه، بر ضد این حقارت ملتش عصیان می‌کند. این خوارشدگی، نه از خوارشدگی اندیشگی، که به حالت دانسته‌ی انسان به اصطلاح پیشرفته‌ی امروز در برابر سرنوشت جهانی خویش است؛ بلکه «خوارشدگی عاطفی» که حالت شاعرانه انسان به اصطلاح واپس‌مانده‌ی - یا واپس نگاه‌داشته‌شده‌ی - امروزین در برابر انسان به اصطلاح پیشرفته‌ی امروزین است. امید، در آخر شاهنامه، خود را در اکنونی بی‌پناه باز می‌یابد اکنونی که در میدان

۳. برای اطلاع بیشتر، (رک، دستغیب: نگاهی به مهدی اخوان ثالث ۱۳۷؛ ابراهیمی: «آن شعوبی دیگر»، باغ بی‌برگی ۷۹-۸۰؛ عدنانی: «تأملاتی در شعر اخوان»، باغ بی‌برگی ۲۸۵؛ محمدی آملی: آواز چگور ۱۳۶-۱۳۷؛ زرقانی: «اخوان در خیمه‌ی خیام»، مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال ۲۸، شماره ۴، ۲۸؛ خویی: «پیشگفتاری بر شعر آخر شاهنامه»، ناگه غروب کدامین ستاره ۲۷۴-۲۸۱)

از طلسم قلعه‌ی پنهان، ز چنگ پاسداران فسون‌گروشان،
جلد بر باییم.

برزمین کوبیم.

ورزمین - گهواره‌ی فرسوده‌ی آفاق -

دست نرم سبزه‌هایش را به پیش آرد

تا که سنگ از ما نهران دارد،

چهره‌اش را ژرف بشخاییم.

ما

فاتحان قلعه‌های فخر تاریخیم،

شاهدان شهرهای شوکت هر قرن ...

«آه، دیگرم»

فاتحان گوژپشت و پیر را مانیم.

بر به کشتی‌های موج بادبان از کف،

دل به یاد بره‌های فرّهی، در دشت ایام تهی، بسته،

تیغ‌هامان زنگ‌خورد و کهنه و خسته،

کوس‌هامان جاودان خاموش،

تیرهامان بال بشکسته» ... (اخوان: آخر شاهنامه ۷۳-

۷۶۵)

باید گفت که ابعاد آرمانشهر اخوان فقط به مواردی که

برشمردیم، خلاصه نمی‌شود. او چه به صورت‌گسترده و

چه به صورت خلاصه به برخی دیگر از مبانی رؤیاآرمان

خود اشاره کرده است. موسیقی ایرانی - که موسیقی

سنتی و مقامی خراسان جایگاه خاصی دارد - فرهنگ و

اسطوره‌ی ایرانی، دین اسلامی - مخصوصاً بارگاه امام

رضا (ع) - و جز اینها از آن موارد است.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

اخوان شاعر چیره‌دستی بود. از مکتب‌سازترین شاعران

معاصر است که در طرح و قوام «سمبولیسم اجتماعی»

قَدَر مایه بوده است. شاعر معترضی است. هر چند به

عناوین «شاعر شکست» و «م. امید ناامید» شهره شده؛ اما

ذهن و روان او چندان درگیر این ناامیدی‌های فرساینده و

مرگ‌بار نشد. برای اعتراض به حال، به گذشته و آینده پناه

برد. از اسطوره‌های ایرانی با حرمت یادکرد و تصویرهای

بدیع و بکری از آنها ساخت. در خصوص پناه‌بردن به آینده

نیز رؤیاآرمان و آرمانشهری ساخت که قوانین آن منحصر

به فرد است و هیچ‌گونه بی‌عدالتی، ظلم، فساد،

بی‌حرمتی، شکسته‌شدن اندیشه، شخصیت و حرمت

انسان در آن دیده نمی‌شود. مدینه‌ی فاضله‌ای است که

دین، سیاست، اندیشه و تمام ابعاد شهری آن باشکوه

است. اگر زبان اخوان در ساخت مدینه‌ی فاضله واکاوی

شود، یا به صورت جدّی است و یا به صورت طنز. طنز

اخوان، چندان هم خنده‌دار و فرح‌بخش نیست. مالا مال

از نیش‌ها و زخم‌های اجتماعی است که در آن زندگی

می‌کرد. زبان جدّی اخوان نیز در بسیاری از موارد، همراه با

تحسّر و حیرت است. حیرت در ازدست‌رفتن چنان شکوه

و مایه‌که شاعر در ذهن خود دست به بازسازی آنها می‌زند

و آرمانشهری را بنا می‌نهد.

منابع و ماخذ

۱. آشوری، داریوش (۱۳۸۱) فرهنگ علوم انسانی، تهران،

مرکز.

۲. ----- (۱۳۷۰) «سیری در سلوک معنوی

مهدی اخوان ثالث»، ناگه غروب کدامین ستاره،

یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، تهران، بزرگمهر.

۳. ابراهیمی، نادر (۱۳۷۹) «آن شعوبی دیگر»، باغ

بی‌برگی، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، به اهتمام

مرتضی کاخی، تهران، ناشران.

۴. اخوان ثالث، مهدی (۱۳۸۵) آخر شاهنامه، تهران،

زمستان.

۵. ----- (۱۳۸۶) ارغنون، تهران، زمستان.

۶. ----- (۱۳۸۶) از این اوستا، تهران،

زمستان.

۷. ----- (۱۳۷۶) بدعت‌ها و بدایع نیما

یوشیج، تهران، زمستان.

۸. ----- (۱۳۷۱) تورا ای کهن بوم و بردوست

دارم، تهران، مروارید.

۹. ----- (۱۳۸۵) سه‌کتاب، مجموعه‌ی در

حیات کوچک پاییز، در زندان؛ زندگی می‌گوید، اما باز باید

زیست ...؛ دوزخ، اما سرد، تهران، زمستان.

۱۰. ----- (۱۳۸۵) سواحلی و خوزیات،

تهران، زمستان.

۱۱. ----- (۱۳۸۲) صدای حیرت بیدار

(گفت‌وگوها)، زیر نظر مرتضی کاخی، تهران، زمستان.

۱۲. اصیل، حجت‌الله (۱۳۸۱) آرمانشهر در اندیشه‌ی

ایرانی، تهران، چشمه.

۱۳. الیاده، میرچا (۱۳۷۴) اسطوره، رؤیا، راز، ترجمه‌ی رؤیا منجم، تهران، فکرروز.

۱۴. اوشیدری، جهانگیر (۱۳۷۱) دانشنامه‌ی مزدیسنا، تهران، مرکز.

۱۵. باطنی، محمدرضا و گروه نویسندگان (۱۳۶۸) واژه‌نامه‌ی روانشناسی و زمینه‌های وابسته، تهران، فرهنگ معاصر.

۱۶. باقری، مهری (۱۳۷۶) دین‌های ایرانی پیش از اسلام، تبریز، دانشگاه تبریز.

۱۷. بهار، مهرداد (۱۳۷۸) پژوهشی در اساطیر ایران، گردآورنده و ویراستار ابوالقاسم اسماعیل‌پور، تهران، آگاه.

۱۸. خوبی، اسماعیل (۱۳۷۰) «پیشگفتاری بر شعر آخر شاهنامه»، ناگه غروب کدامین ستاره، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، تهران، بزرگمهر.

۱۹. دریابندری، نجف (۱۳۷۹) «اخوان، شاعر شکست»، باغ بی‌برگی، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، به اهتمام مرتضی کاخی، تهران، ناشران.

۲۰. دستغیب، عبدالعلی (۱۳۷۳) نگاهی به مهدی اخوان ثالث، تهران، مروارید.

۲۱. راس، آلن. ا. (۱۳۷۵) روان‌شناسی شخصیت (نظریه‌ها و فرآیندها)، ترجمه‌ی سیاوش جمال‌فر، تهران، روان.

۲۲. رحمانی، نصرت (۱۳۸۵) مجموعه اشعار، تهران، نگاه.

۲۳. رحیمی، مصطفی (۱۳۷۹) «صفحه‌ای از افکار اجتماعی اخوان»، باغ بی‌برگی، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، به اهتمام مرتضی کاخی، تهران، ناشران.

۲۴. زرقانی، مهدی (۱۳۸۴) «اخوان در خیمه‌ی خیام» مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی مشهد، سال ۳۸، شماره‌ی ۴.

۲۵. سه‌یر، رابرت - میشل لووی (۱۳۸۳) «رمانتیسیم و تفکر اجتماعی»، ارغنون، شماره‌ی ۲، تهران، سازمان چاپ

۲۶. سیدحسینی، رضا (۱۳۶۶) مکتب‌های ادبی، تهران،

نگاه.

۲۷. شریفیان، مهدی (۱۳۸۶) «بررسی فرایند نوستالژی در اشعار سهراب سپهری»، مجله‌ی علمی - پژوهشی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال پنجم، بهار و تابستان، ۵۱-۷۳.

۲۸. شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۹) «اخوان، اراده‌ی معطوف به آزادی»، باغ بی‌برگی، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، به اهتمام مرتضی کاخی، تهران، ناشران.

۲۹. _____ (۱۳۸۰) ادوار شعر فارسی، تهران، سخن.

۳۰. _____ (۱۳۷۰) «تحلیلی از شعر امید»، ناگه غروب کدامین ستاره، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، تهران، بزرگمهر.

۳۱. طاهباز، سیروس (۱۳۸۰) کماندار بزرگ کوهستان، تهران، ثالث.

۳۲. عدنانی، فرزین (۱۳۷۹) «تأملاتی در شعر اخوان»، باغ بی‌برگی، یادنامه‌ی مهدی اخوان ثالث، به اهتمام مرتضی کاخی، تهران، ناشران.

۳۳. فارابی، ابونصر محمد (۱۳۶۱) اندیشه‌های اهل مدینه‌ی فاضله، ترجمه و تحشیه از دکتر سیدمحمدجعفر سجادی، تهران، طهوری.

۳۴. فرخزاد، فروغ (۱۳۷۹) «آخر شاهنامه»، شناخت‌نامه‌ی فروغ فرخزاد، به کوشش شهناز مرادی کوچی، تهران، قطره.

۳۵. کریمی حکاک، احمد (۱۳۷۰) «اخوان در تداوم سنت‌ها»، ترجمه‌ی فرامرز سلیمانی، [یادنامه‌ی اخوان ثالث] ناگه غروب کدامین ستاره، تهران، بزرگمهر، ۲۶۹-۲۷۱.

۳۶. مانهایم، کارل (۱۳۸۰) ایدئولوژی و اتوپیا، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شناخت، ترجمه‌ی فریبرز مجیدی، تهران، سمت.

۳۷. محمدی آملی، محمدرضا (۱۳۸۵) آواز چگور، تهران، ثالث.

۳۸. مختاری، محمد (۱۳۷۲) انسان در شعر معاصر، تهران، توس.

۳۹. مسکوب، شاهرخ (۱۳۷۳) هویت ایرانی و زبان فارسی، تهران، باغ‌آینه.

۴۰. مور، تامس (۱۳۶۱) آرمانشهر (یوتوپیا)، ترجمه‌ی
داریوش آشوری – نادرافشار نادری، تهران، خوارزمی.
۴۱. موسوی، حافظ (۱۳۸۱) مهدی اخوان ثالث، تهران،
نشر قصه.

1. Hornby, A.S.(2003). Oxford Advanced Learners Dictionary Oxford University Press.
2. Ray, yvelin. (1996). Memoire oublittr nostalgiaeen thapic: va demander a mammy, elletc rcontera Journal – Article.

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۴ بهار ۱۳۹۳
No.34 Spring 2014

۳۷۲

Urban

Management

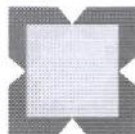
A Quarterly Journal of Urban
Management and Planning
Vol. No. 34 Spring 2014

The Urban and Rural
Research Center

Address: No. 17 , Shahid Naderi
St., Keshavarz Bivd , Vali-e-Asr sq.,
Tehran, iran
Tel:88976651-88986382-
88966239
Fax:88977918
Urban Research Center:
Address. As above, North Forth
Floor
Tel: 88977919

Ministry of Interior

Iran Organization Of Municipality
and Rural Managers The
Cultural, Informative and
Publications Institute

<http://www.imo.org.ir>

License Holder: The Iranian Municipalities Organization (I.M.O)
Managing Director: Hamidreza Ershadmanesh
Editor-in-chief: Mohammadreza Bemanian

The Editorial Board:

- Aminzade, Behnaz.** Associate Prof, Environmental Studies
Department, Tehran University
Asgari, Ali. Associate Prof, Management Studies Department,
York University of Canada
Azizi, Mohammad Mahdi. Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran
University
Behzadfar, Mostafa. Assistant Prof, Architecture and Urban
Planning Department, Elm-o-san'at University of Iran
Bemanian, Mohammadreza. Associate Prof, Art and
Architecture Department, Tarbiat Modares University
Diba, Darab. Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran University
Etesam, Iraj. Prof, faculty of fine art, Tehran University
Farhangi, Ali Akbar. Prof, Management Department, Tehran
University
Ghafari, Ali. Prof, Architecture and Urban Planning Department,
Shahid Beheshti University
Golabchi, Mahmood. Prof, Faculty of Fine Arts, Tehran
University
Latifi, Gholamreza. Assistant Prof, Social Sciences Department,
Allameh Tabatabayee University
Mirsepasi, Nasser. Prof, Management and Economy
Department, Azad University of Tehran
Naghizade, Mohammad. Assistant Prof, Art and Architecture
Department, Azad University of Tehran
Pourjafar, Mohammadreza. Prof, Art and Architecture
Department, Tarbiat Modares University
Sedigh Sarvestani, Rahmatallah. Prof, Social Sciences
Department, Tehran University
Tavosi, Mahmood. Prof, Art and Architecture Department,
Tarbiat Modares University

Editorial manager: Mahmoudinedjad, Hadi, Phd,scholar; Tarbiat
Modares University

Editorial Administarator: M. Shahryari

Editorial Committee: O. Ahadion, E. Taherimehr,

English Editorial: M. Heidarolad

- Papers submitted for publication should describe original work not previously published.
- Papers presented at a scientific meeting should be accompanied by particulars of the Meeting.
- Manuscripts may be submitted in English, and should be written according to sound grammar and proper terminology, irrespective of the language, the paper should be accompanied by both English and Persian abstracts.
- Manuscripts should be typed on one side of the A4 paper, with double spacing and 3 cm margin at each side submitted in triplicate.
- The first page of the paper should only contain the title, name(s), degree(s) and address of the author(s), and the source(s) or financial support for the study, if applicable.
- The text should include: title, 3-5 keywords, abstract, introduction, materials and methods, results and discussion, acknowledgment if any, and reference.
- The English and Persian abstracts for each paper submitted on two separate pages and inclusive of all information requested under item 4, should not exceed 20 lines.
- Tables, in limited numbers, should be submitted on separate with the captions placed above.
- Figures and graphs (only in black and white) in limited numbers, are accepted only if they are of high quality art work and mounted on separate pages with the legends placed below.
- The same data should not be presented in both tables and figures, and their suggested place should be clearly marked on the margin of the text.
- References alphabetically arranged by the author's name, and in sequential numbers, as will be referred to in the text, should include the following information: name of the author(s), year of publication, title, name, of the journal (as abbreviated by index medicus), volume number and page number. With regards to books, the edition, name and address of the publisher should replace the name and volume number of journal.
- Short communication and case reports should, when possible, follow the same be ordered in advance.
- The sole responsibility for the views and statement expressed in the article remains only with the author(s).
- Editors of the journal reserve the journal reserve the right accept or reject any article, as necessary.

Urban Management

34

Journal of Urban and Rural
Management, Urban and
Rural Research Center

Vol.13 No.34 Spring 2014

1. Rural - Agricultural Services Modeling; based on ICT
2. A comparative study of urban livability in neighborhoods; case study: southern Majidieh and SaadatAbad, Tehran, Iran.
3. Realization of the Customs' Influences on Urban' Physique and Soul
4. Introduction of a Pervasive Plan for Selecting the Prioritized Neighborhoods for Organizing and Empowering the Informal Settlements; Case Study: Gonbad-e Kavus City
5. Resulting from the interaction of traditional and modern concepts reflected concepts of intertextuality in contemporary urban design semiotics; Case study: urban design and style of architecture deconstructed and folding
6. Identifying Factors Affecting Tehran Metropolis Globalization and Proposing Strategies to Promote Its Global Role
7. An investigation of urban planning&design achievements: Content analysis of scientific articles
8. Sensing and analyzing of urban sustainability using the integrated model AHP-VIKOR (Case Study: Zanjan province)
9. Model of the Islamic city with the approach of the main indicators of the Quran
10. Using SWOT - fuzzy analysis approach in selecting sustainable strategies for district 1 of Rey
11. Citizen Perception Survey imaginations amount of historical architecture and urban spaces with an emphasis on contemporary architecture
12. Examining Public Participation and Urban Management at Local Level to Promote Urban Green Spaces in Approach to Enhance Children Skills
13. The analytical performance of urban management the valve of local participation citizen-based (case study: Babolsar city)
14. Feasibility of City Development Strategies (CDS) In Urban Planning System of Iran and Provide A Framework for Its Implementation
15. Operation evaluation of urban parks based on social needs (Case Study: Regional parks in the city of Shiraz)
16. Strategic Spatial Planning for Regional Integrated Governance
In Tehran Metropolitan Region
17. Child Friendly Cities Children of the review of contributions to design standards, providing operational and strategic solutions
18. Solid Waste Management in Rural Area of Bushehr Province
19. Application of Holy Quran aesthetic aspects in urban designing
20. Essay on the concept of cognitive concept Iranian utopian vision of Mehdi Akhavan